

121- Hani sen müminleri savaşacakları elverişli yerlere yerleştirmek üzere erkenden aileden çıkmıştın. Allah işitendir, bilendir.

122- Hani sizden iki grup korkup çözülmeye yüz tutmuştu. Oysa Allah onların velisi (yardımcısı) idi. Müminler yalnızca Allah'a dayanmalıdırlar.

123- Nitekim Bedir'de Allah sizi zafere ulaştırdı. Oysa siz güçsüz idiniz. O hâlde Allah'tan korkun ki, şükretmiş olasınız.

124- Hani sen müminlere; "Rabbinizin size, gökten indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi, size yetmez mi?" diyordun.

125- Evet, eğer sabırlı olur ve (kötülüklerden) sakınırsanız,

onlar şu anda üzerinize saldırsalar, Allah size beş bin nişanlı meleklerle yardım eder.

126- Allah bunu sırf size müjde olsun ve kalpleriniz bununla güven bulsun diye yaptı. Yoksa zafer, sadece üstün ve güçlü olan hikmet sahibi Allah katındandır.

127- Kâfirlerin bir kısmını kessin veya onları perişan etsin de umutsuz olarak geri dönüp gitsinler diye (Allah Bedir-'de sizi zafere ulaştırdı).

128- Bu konuda senin elinde bir şey yok. Ya da onların tövbe-lerini kabul etsin veya zalimlikleri yüzünden onları azaba çarptır-sın diye (Allah Bedir'de sizi zafere ulaştırdı).

129- Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. O, dilediğini affeder, dilediğini de azaba çarptırır. Hiç şüphesiz, Allah affedici ve merhametlidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde surenin başına dönülüyor. Surenin başın-da müminler, içinde bulundukları zor durumlar konusunda uyarılıyor; iman, yardım ve düşmanlarının hakkından gelme gibi Allah'ın kendile-rine yönelik nimetleri hatırlatılıyor; neler sayesinde yüce hedeflerine ulaşacakları öğretiliyor; hayatları boyunca ve öldükten sonra kendile-rini mutluluğa erdirecek olan yol gösteriliyordu.

Bu ayetlerde Uhud Savaşı anlatılıyor. Bedir Savaşına işaret eden ayetler ise, Uhud Savaşının hikâyesini tamamlayan bir ek niteliğindedir. İleride anlatılacağı üzere Bedir Savaşı bu ayetlerin asıl konusu olarak değil, olayın somut bir örneği olarak sunulmuştur.

"Hani sen müminleri savaşacakları elverişli yerlere yerleştirmek üzere erkenden aileden çıkmıştın." Ayetin orijinalinde geçen "iz" edatı, "üzkür=hatırla" ya da ona yakın anlamı olan hafzedilmiş bir amille ilintili bir zarftır. "Gadevte" kelimesi, erkenden yola çıkmak anlamına gelen "guduv" kökünden türemiştir. "Tebvie", birine yer hazırlama, onu yerleştirme, bir yere konuşlandırma anlamına gelir. "Me-kaid" çoğuldur. "Ehl" kelimesi, Ragıp el-İsfahanî'nin açıkladığı gibi, kişinin nesepte, evde veya bunlar dışında dinde, belde ve sanatta or-

tak olduğu kimseler anlamına gelir. Meselâ kişinin eşine ve eşi, çocuğu, hizmetçisi ve başkaları gibi evinde bulunanlara ve aşireti, soyu gibi kendisine mensup olanlara o kişinin ehli denir. Bunun yanı sıra bir belde de oturanlara filân beldenin ehli, bir dinin bağlılarına falân dinin ehli ve bir sanat dalının sanatkârları ile öğretmenlerine filânca sanatın ehli denir. Bu terimde müzekkerlik, müenneslik, tekillik, çoğulluk ayırımı gözetilmez. Bu terimin kullanımı insanlara özgüdür. Yani bir şeyin ehli demek, o şeye yakın insanlar demektir.

Peygamberimizin ehli, onun yakınları anlamına gelir. Burada "ehl"den çoğul kastedilmiştir; tek kişi kastedilmemiştir. Bunun delili, *"erkenden ailenden (ehlinden) çıkmıştın."* ifadesidir. Çünkü "yakınlardan ve cemaatinden çıktın" denir; ama "eşinden veya annenden çıktın" denmez. Bundan dolayı bu ayetteki "ehl" terimini tekil kabul eden bir tefsir alimi, "Bu ifade, 'ehlinin evinden çıkmıştın' demektir." biçiminde bir ifade değişikliği farz etme yoluna başvurmuştur. Fakat ifadede bu varsayımı haklı gösterecek bir delil yoktur.

Ayetlerin akışı, topluluğa hitap etmeye dayanıyor. Bu ayetin öncesinde ve sonrasında görüldüğü gibi hitap müminlere yöneliktir. Fakat *"Hani sen müminleri savaşacakları elverişli yerlere yerleştirmek üzere erkenden ailenden çıkmıştın."* ifadesinde müminlere hitap etmek-ten vazgeçilerek Peygamberimize hitap edilmiştir. Bunun gerekçesi, galiba Uhud Savaşını anlatan ayetlerde açıkça beliren serzeniş üslûbudur. Müminlerin gerek savaşa çıkma, gerekse savaş sırasında gösterdikleri, ortaya koydukları gevşekliğe ve zaafa yönelik kınama, azarlama ve eseflenme tepkisi bu ayetler üzerine gölge düşürmüş görünüyor.

Yüce Allah, bu yüzden Uhud Savaşını anlatırken müminlere yönelik hitap üslûbunu değiştirerek Peygambere (s.a.a) mahsus konuda ona hitap etmeye yöneliyor: *"Hani sen... erkenden ailenden çıkmıştın."* (Âl-i İmrân, 121) *"Hani sen müminlere; '...size yetmez mi?' diyor-dun."* (Âl-i İmrân, 124) *"Bu konuda senin elinde bir şey yok."* (Âl-i İmrân, 128) *"Onlara de ki: 'Bütün işler Allah'ın elindedir.'" (Âl-i İmrân, 154) "Allah'ın rahmeti ile onlara karşı yumuşadın. Eğer sert, katı kalpli biri olsaydın, çevrenden uzaklaşırlardı. Onları affet."* (Âl-i İmrân, 159) *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma..."* (Âl-i İmrân, 169)

Görüldüğü gibi yüce Allah bu ayetlerde topluluğa yönelik hitap

üslûbunu tekile hitap üslûbuna çevirmiştir. Çünkü bu ayetlerin hepsinde, konuşmacıyı konuşmasını devam ettirmekten alıkoyan öfkelenicisi veya heyecanını kabartıcı bir durum söz konusudur. Ama örneğin, şu ayetlerde öyle bir durum söz konusu değildir: *"Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce daha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi eğer o ölür ya da öldürülürse, topuklarınız üzerinde geri mi döneceksiniz?"* (Âl-i İmrân, 144) *"Hani Peygamber sizi arkanızdan çağırırken..."* (Âl-i İmrân, 153) Çünkü bu iki ayette topluluğa yöneltilen hitap tekile yönelik hitaptan daha etkilidir. Şu ayetteki durum da demin söylediğimiz tersinedir: *"Allah, müminlere kendilerinden bir peygamber göndermekle onlara karşı büyük bir lütufta bulundu..."* (Âl-i İmrân, 164) Çünkü Peygamberimizi göndermede somutlaşan ilâhî lütuf, Peygamberimize üçüncü tekil şahıs zamiri ile değinilerek daha çarpıcı, vicdanları daha güçlü biçimde etkileyici, vehimden ve hayalden daha uzak bir biçimde ifade edilmektedir. Eğer bu ayetleri dikkatle incelersen, söylediklerimizin doğru olduğunu anlarsın.

Bu ayetin anlamı şudur: Hani sen müminleri savaşacakları elverişli yerlere mevzilendirmek, onları oralara konuşlandırmak üzere erkenden ailenden çıkmıştın. Allah orada söylenenleri işiten ve onların içlerinde gizli tuttuklarını bilendir.

"Hani sen... erkenden ailenden çıkmıştın." ifadesinden, savaş alanının Peygamberimizin (s.a.a) evine yakın olduğu anlaşılıyor. Bununla bu iki ayetin Uhud Savaşıyla ilgili olduğu kesinlik kazanıyor. Böylece bu iki ayet, Uhud Savaşıyla ilgili olarak inen ilerdeki ayetlerle bütünleşiyor. Çünkü bu ayetlerde anlatılanlar, bu savaşın olayları ile örtüşüyor. Bu söylediklerimizden, bu iki ayetin Bedir Savaşı hakkında olduğunu ileri süren görüş ile onların Ahzâb Savaşı hakkında olduğunu ileri süren görüşün zayıf olduğu ortaya çıkıyor. Bunun nedeni de açıktır.

"Allah işitendir, bilendir." O işitendir, yani orada söylenenleri işitir. Aynı zamanda bilendir, yani onların kalplerindeki saklı duyguları bilir. Bu ifade, orada müminler arasında birtakım konuşmalar olduğunun ve kalplerinde saklı duygular bulunduğunun delilidir. Anlaşılan, *"Hani... çözülmeye yüz tutmuştu"* ifadesi ile başlayan ayet bu iki sıfatla bağlantılıdır.

"Hani sizden iki grup korkup çözülmeye yüz tutmuştu. Oysa Al-

lah onların velisi idi." Ayetin orijinalinde geçen "hemm" kelimesi, içten geçen şey demektir, ki o da yönelme ve yüz tutmadır. "Feşel" sözcüğü ise, korkaklıkla karışık zayıflık anlamına gelir.

"*Oysa Allah onların velisi (yardımcısı) idi.*" ifadesi hâldir ve bunun âmili "hemmet" fiilidir. İfade azar ve kınama içeriklidir. "*Müminler yalnızca Allah'a dayanmalıdırlar.*" cümlesi de öyledir. Buna göre ayetin anlamı şudur: "Bu iki grup korkup çözülmeye yüz tuttu. Oysa onların velisi ve yardımcısı Allah'tı. Yardımcısının Allah olduğunu gördüğü hâlde bir müminin yılgınlığa kapılması yakışık almaz. Üstelik müminlere yaraşan tavır, işlerini Allah'a havale etmektir ve Allah'a dayanan kimse için O yeterlidir."

Bu söylediklerimizden, "Bu ayette sözü edilen yöneliş eylem plânında değil, düşünce plânında bir yöneliştir. Çünkü yüce Allah bu yönelişi gösteren grupları övmüş, onların velisi olduğunu bildirmiştir. Eğer sözü geçen yöneliş eylem ve girişim plânında bir yöneliş olsaydı, bu grupların övülmeleri değil, yerilmeleri daha yerinde olurdu." şeklindeki görüşün zayıf olduğu açıkça ortaya çıkıyor. Bir defa bu görüşü savunanların; "Bu yöneliş düşünce plânında bir yöneliştir." demekle neyi kastettiklerini anlamıyorum. Acaba belli bir düşüncenin akıllara gelmesini, yılgınlık ve çözülme kavramının tasavvur edilmesini mi kastediyorlar? Eğer öyle ise oradaki Müslümanların hepsinin içinden bu tür duygular geçmiştir ki, o takdirde bu savaşı anlatırken buna değinmek anlamsız olur.

Ayrıca böyle bir yönelişe sözlük anlamı ile yöneliş denmez. Yoksa, tasdikle karışık bir tasavvur, girişim ile gölgelenmiş bir düşünce yönelişi mi kastediliyor ki, durumlarının başkaları tarafından fark edilmiş olması bu ihtimalin geçerli olduğunu gösteriyor. Eğer bu iki grubun yönelişi hiçbir dış emare göstermeyen, katıksız bir düşünce yönelişi olsaydı, onların korkuya ve çözülmeye kapıldıkları fark edilmezdi. Üstelik Allah'ın onların velisi olduğunun belirtilmesi ve müminlerin Allah'a dayanmaları gerektiğinin vurgulanması, sırf düşünce düzeyindeki bir yönelişe değil, bu tür bir yönelişe uygun düşer. Üstelik "*Oysa Allah onların velisi (yardımcısı) idi.*" ifadesi, ayetlerin akışından anlaşılacağı üzere övgü değil, yergi ve öğüttür. Bunu daha önce belirtmiştik.

Her hâlde bu görüşün dayanağı, Cabir b. Abdullah Ensarî'nin; "Bu

ayet bizim hakkımızda indi. Onun inmemesini istemezdim. Çünkü ayette '*Allah onların velisi idi*' buyurulmaktadır." şeklinde rivayet edilen sözüdür. Bu rivayet, Cabir'in bu ifadeyi övgü olarak yorumladığı biçiminde anlaşılmıştır.

Eğer bu rivayet doğru ise, Cabir b. Abdullah'ın kastı şu olmalıdır: "Yüce Allah, bu iki grubun imanını kabul ederek onların mümin olduklarını onaylamıştır. Çünkü kendini onların velisi saymıştır. Allah müminlerin velisidir. Kâfirlerin velisi ise tağuttur." Yoksa Cabir, açıkça azarlama ifade eden bir söz dizisi içindeki bu cümleyi övgü olarak algılamamıştır.

"Nitekim Bedir'de Allah sizi zafere ulaştırdı. Oysa siz güçsüz idiniz..." Bu ifadelerin akışından açıkça anlaşıldığına göre, bu ayet, daha önce dile getirilen azarlamayı tamamlamaktadır. Buna göre tıpkı "*Oysa Allah onların velisi idi.*" cümlesi gibi hâl anlamı taşımaktadır. O zaman ayetin anlamı şöyle olur: "Bedir'de siz güçsüz olduğunuz hâlde Allah sizi zafere erdirdiğine göre, yılgınlığa ve çözülmeye kapılmanız yakışık almaz." Bu ayetin ilâhî lütfu ifade etme amacı taşıyan bağımsız bir söz olması da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bu ayet, Bedir günü müminleri meleklerden oluşmuş bir destek birliği aracılığı ile zafere erdirmek şeklinde sonuçlanan bir ilâhî yardıma değinmektedir.

Yüce Allah, Bedir günü müminlere yönelik yardımını hatırlatınca ve buna karşılık onların içinde bulundukları durumu açıklayınca onların durumunu, "*Oysa siz güçsüz (zelil ve bîçare) idiniz.*" ifadesi ile ortaya koyuyor. Çünkü güçlü ve üstün olan herkes, ancak Allah'ın yardımı ve desteği sayesinde üstünlük kazanabilir. İnsanın kendisinde ise sadece güçsüzlük ve bîçarelik vardır.

Bundan anlaşılıyor ki, "*Oysa siz güçsüz (zelil ve bîçare) idiniz.*" ayeti ile şu tür ayetler arasında çelişki yoktur: "*Oysa ki, izzet (güç ve üstünlük) Allah'ın, Peygamberin ve müminlerindir.*" (Münâfikûn, 8) Çünkü müminlerin izzet ve üstünlüğü, Allah'ın izzeti sayesinde. Yüce Allah; "*İzzet (güç ve üstünlük) bütünüyle Allah'ındır.*" buyuruyor. (Nisâ, 139) Dolayısıyla müminlerin üstünlüğü, Allah'ın onlara yardım etmesiyle gerçekleşir. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "*Senden önce de kendi toplumlarına peygamberler gönderdik. Onlara mucizelerle geldiler. Biz de suçlulardan intikamımızı aldık. Çünkü müminle-*

re yardım etmek bizim üzerimize bir borçtur." (Rum, 47)

Durum böyle olunca, müminlerin hâlleri kendi imkânları ile değerlendirildiği takdirde, zillet ve güçsüzlükten başka bir sıfatları olmayacağı açıkça görülür. Üstelik müminlerin Bedir gününde içinde bulundukları durum, müşriklerin gücü, ihtişamı ve ziyneti karşısında zelil ve güçsüz olduklarını gösteriyordu. Şunu da bilmek gerekir ki, nisbî bir zilleti azizlere izafe etmenin sakıncası yoktur. Çünkü yüce Allah şu ayette tam anlamı ile övdüğü bir topluluğa böyle bir zilleti izafe etmektedir: *"Allah, kâfirlere karşı izzetli, müminlere karşı zelil, Allah'ı seven ve Allah'ın kendilerini sevdiği bir toplumu getirecektir."* (Mâide, 54)

"Hani sen müminlere; '...size yetmez mi?' diyordun." Ayetin orijinalinde geçen "imdad" kelimesi, "medd" kökünden türemiştir ve kesintisiz biçimde yardım ulaştırmak anlamına gelir.

"Evet, eğer sabırlı olur ve (kötülüklerden) sakınırsanız, onlar şu anda üzerinize saldırsalar, ..." Ayetin orijinalinde geçen "belâ" tasdik edatıdır. "Fevr" ve "feveran" kaynama anlamına gelir. Araplar kazanın kaynayıp taşmasını "Fare'l-kıdrü" diye ifade ederler. Sonraları bu kelime istiare yolu ile sürat ve acele anlamını kazandı ve bekleme-siz, mühletsiz işler için kullanılmaya başladı. Buna göre orijinalde geçen "min fevrihim haza" ifadesinin anlamı; içinde bulundukları şu anda, şu şu saattedir.

Anlaşılan, bu ayet Bedir günüyle ilgilidir. Ayette şarta bağlı bir vaat vardır. Söz konusu şart, *"Evet, eğer sabırlı olur ve (kötülüklerden) sakınırsanız, onlar şu anda üzerinize saldırsalar, ..."* ifadesinin içeriğidir.

Bazı tefsir alimlerine göre bu ayet, eğer şu andan, yani Bedir gününden sonra kâfirler Müslümanlar üzerine yürürlerse, yüce Allah'ın Müslümanlara meleklerden oluşmuş bir destek birliği indireceğine ilişkin bir vaattir. Bunlara göre, ayetin orijinalinde geçen "fevrihim haza=şu an"dan maksat, Bedir günüdür. Dolayısıyla "min fevrihim haza", "Bedir gününde" değil, "Bedir gününden sonra" demektir. Diğer bazılarının açıklamalarına göre de, bu ayet Uhud, Huneyn ve Ahzâb gibi Bedir Savaşından sonra meydana gelen savaşlarda melekler indirilişine ilişkin bir vaattir. Fakat her iki görüş hakkında da ayetin lafzına dayanan bir delil yoktur.

Bir defa, Uhud Savaşında yardımcı meleklerin indirildiğini bu ayetten çıkarmaya kalkışmanın hiçbir dayanağı yoktur. Bu açıktır. Ahzâb ve Huneyn savaşlarına gelince, gerçi Kur'an bu iki savaşta melekler indirildiğini açıkça belirtiyor; örneğin Ahzâb Savaşı hakkında şöyle buyuruyor: *"Her taraftan asker üzerinize saldırınca, biz bir fırına ve görmediğiniz askerler gönderdik."* (Ahzâb, 9) Huneyn Savaşı hakkında da şöyle buyuruyor: *"Allah size görmediğiniz askerler gönderdi."* (Tevbe, 26) Fakat bu ayetin *"Evet, eğer sabırlı olur ve (kötülüklerden) sakınırsanız, onlar şu anda üzerinize saldırırlar..."* biçimdeki ifadesi bu vaadin genelleştirilmesine elverişli değildir.

Bu arada Bedir Savaşında üç bin meleğin inmiş olması, Enfâl Suresi'nin *"Allah, sizin çağrınıza; 'Ben size öbürlerini izleyen bin melek ile yardım edeceğim' diye cevap verdi."* (Enfâl, 9) ayeti ile çelişmez. Çünkü bu ayette "öbürlerini izleyenler" anlamına gelen "mürdifin" kelimesi vardır. İşte bu bin meleğin izlediği öbürleri, bu ayetlerde sözü edilen sayıyı tamamlayan diğer iki bin melekler.

"Allah bunu sırf size müjde olsun... diye yaptı." Ayetin orijinalinde geçen "cealehu" kelimesinin sonundaki zamir "imdad"a dönüktür. "İnde" kelimesi "yanında, yakınında" anlamına gelen bir zarftır. Bu kelime önceleri cisimlere özgü olan mekâna ilişkin yakınlık anlamında kullanılırdı. Fakat zamanla kapsamca genişleyerek zaman bakımından yakında oluş anlamında da kullanıldı. Daha sonra da her tür manevî yakınlık anlamında da kullanılmaya başladı. Kur'an'da çeşitli anlamlara gelecek biçimde kullanılmıştır.

Burada, *"Allah bunu sırf size müjde olsun ve kalpleriniz bununla güven bulsun diye yaptı."* ifadesi göz önünde bulundurularak, *"Yoksa zafer, sadece üstün ve güçlü olan hikmet sahibi Allah katındandır."* ifadesinin vurgulamak istediği, her işin ve her hükmün varıp dayandığı, sebepler âlemindeki hiçbir nesnenin kendisinden müstağni ve bağımsız olamayacağı rübubiyet makamıdır. Buna göre ayetin anlamı şudur: Yardım için gönderilen meleklerin zafer konusunda hiçbir belirleyici rolleri yoktur. Onlar, sadece size müjde ve gönül rahatlığı sağlayan zahiri sebeplerdir. Zaferin özü yüce Allah'tandır. Hiçbir şey O'ndan müstağni değildir. Her işin sonu O'nda biter. O, hiçbir zaman yenilmeyen mutlak üstün ve bilmediği hiçbir şey olmayan hikmet sahibidir.

"Kâfirlerin bir kısmını kessin veya onları perişan etsin... diye (Allah Bedir'de sizi zafere ulaştırdı)." Ayetin orijinalinde geçen "li-yaktaa" kelimesinin başındaki "li" harfi, "veleka na-sarakumullahu" ifadesiyle ilintilidir. "Kat'ut-taraf" ise, müşriklerin öldürülmeleri ve esir edilmeleri yolu ile sayıca azaltılmaları ve kuvvetten düşürülmeleri anlamına gelir. Tıpkı Bedir Savaşında olduğu gibi. Orada müşrikler ordusundan yetmiş kişi öldürülmüş, yetmiş kişi de esir alınmıştı. Yine bu ayette geçen "kebt" kavramı da, perişan etmek ve öfkeliendirmek anlamlarına gelir.

"Bu konuda senin elinde bir şey yok." cümlesi, bir ara cümlesidir. İşlevi ise, şu anlamı ifade etmektir: Müşrikleri kesmek ve perişan etmek konusunda iş tümü ile Allah'ın elindedir. Peygamberin bu konuda bir etkisi yoktur ki, Müslümanlar düşmanlarına karşı zafer kazandıklarında, onlardan istediklerini elde ettiklerinde Peygamberi övsünler, aldığı önlemleri beğensinler; işleri ters gidip yenilgiye uğradıklarında da onu kınayıp yersinler ve üzüлp gevşesinler. Nitekim yüce Allah'ın bize anlattığı üzere Uhud Savaşında böyle yapmışlardı.

"Ya da onların tövbelerini kabul etsin" cümlesi, *"kessin"* fiiline atfedilmiştir ve bu iki cümle arasında bağlantı vardır. *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır."* ifadesi, tövbenin ve affın yüce Allah'a dönük olduğunu açıklar. Buna göre ayetin anlamı şudur: Yüce Allah, Bedir'de sizi zafere ulaştırmakla istedi ki, öldürölme ve esir alınma yolu ile müşriklerin bir kısmını kessin ya da onları perişan ederek amaçlarına ulaşmadan geri çevirsin ya da tövbe etmelerini sağlasın veya da onları azaba çarptırsın. Kesme ve perişan etmeye gelince, bu Allah'ın elindedir, senin elinde değil ki övülesin veya yerilesin. Tövbeleri kabul etmeye ve azaba çarptırmaya gelince de, her şeyin mülkiyeti Allah'a ait olduğu için O dilediğini affeder, dilediğini azaba çarptırır. Bununla birlikte O'nun affı ve rahmeti, azabından ve öfkesinden öndedir. Çünkü O affedici ve merhametlidir.

Bizim, *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır."* ifadesini, son iki cümlelerin, yani *"Ya da onların tövbelerini kabul etsin veya... onları azaba çarptırsın."* cümlelerinin sebebi olarak algılamamızın nedeni, bu ifadenin uzantısında bu iki cümleyi açıklamaya mahsus olan *"O, dilediğini affeder, dilediğini de azaba çarptırır."* cümlelerinin yer almasıdır.

Bu ayetlerdeki *"bir kısmını kessin"* cümlesinin hangi ifade ile bağlantılı olduğu ve *"Ya da onların tövbelerini kabul etsin veya... onları azaba çarptırsın."* cümlelerindeki atfın ne anlama geldiği hakkında tefsir alimleri çeşitli başka açıklamalar yapmışlardır. *"Bu konuda senin elinde bir şey yok."* ve *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır."* ifadelerinin nelerin sebeplerini açıklamaya yönelik oldukları hakkında da öyle. Bu açıklamalarda fazla fayda görmediğimiz için onlara değinmeyi ve inceleme konusu yapmayı göz ardı ettik. Çünkü bu açıklamaların vardıkları sonuçlar, ayetlerin akışı içindeki anlamlarına ters düşmektedir. Bu yorumlara ilişkin bilgi edinmek isteyenler, uzun tefsirlere başvurabilirler.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Uhud Savaşının sebebi şu idi: Kureyşliler Bedir Savaşından döndüklerinde birçok ölü ve esir vermişlerdi. Yetmiş kişileri ölmüş ve yetmiş kişileri esir düşmüştü. Bunun üzerine Ebu Süfyan; "Kadınlarınızın ölülerinize ağlamalarına izin vermeyin." demişti, "Çünkü göz yaşları akınca, üzüntüleri ve Muhammed'e yönelik düşmanlıkları giderir." Uhud günü Resulullah (s.a.a) ile savaşa tutuşunca, kadınlarının ağlamalarına ve yas çığlıkları atmalarına izin verdiler. Onlar, üç bin atlı ve iki bin piyade ile Mekke'den sefere çıkmış ve yanlarına kadınlarını da almışlardı."

"Resulullah (s.a.a) bu haberi alınca, sahabelerini toplayıp onları cihada teşvik etti. Abdullah b. Übey b. Selul dedi ki: 'Ya Resulallah, Medine'den çıkma. Medine'de kalıp şehrin sokaklarında savaşılm. O zaman güçten düşmüş erkekler, kadınlar, köleler ve cariyeler de yol ağızlarında ve evlerin damlarında savaşırlar. Bu güne kadar hiçbir düşman, biz kalelerimizin içinde ve evlerimizdeyken üzerimize saldırıp da zafer kazanmış değildir. Buna karşılık, üzerlerine saldırı düzenlediğimiz bütün düşmanlarımız, bize karşı zafer kazanmışlardır.'

"Bunun üzerine Sa'd b. Muaz ve Evs kabilesinden diğer bazıları ayağa kalkarak şöyle dediler: 'Ya Resulallah, biz puta tapan müşrikken hiçbir Arap bize dış geçirmeye kalkışmadı. Şimdi sen aramızdayken

nasıl bize dış geçirmeye kalkışabilir? Hayır! Medine'den çıkıp üzerlerine gidelim ve onlarla savaşalım. Hangimiz ölürse, şehit olur. Kurtulanlarımız ise, Allah yolunda cihad etmiş olurlar.'

"Resulullah (s.a.a) Sa'd b. Muaz'ın görüşünü kabul etti ve yüce Allah'ın; *"Hani sen... erkenden ailenden çıkmıştın."* ayetinde anlattığı üzere savaş mevzilerini belirlemek için ashabından birkaç kişiyi yanına alarak yola çıktı. Abdullah b. Übey b. Selul ile onun görüşüne uyan bir grup Hazreçli ise, Peygamberimizle birlikte sefere katılmaktan kaçındı."

"Kureyş ordusu Uhud'a varınca, Resulullah (s.a.a) yedi yüz kişiden oluşan sahabelerini düzene sokmuş ve Abdullah b. Cübeyr'i elli okçunun başında bir vadi geçidinin ağzına yerleştirmişti. Kureyşlilerin pusuya yatarak buradan saldıracaklarını sezmişti. Bu yüzden Abdullah b. Cübeyr'e ve arkadaşlarına şöyle demişti: 'Bizim onları bozguna uğratarıp Mekke'ye kadar kovaladığımızı görseniz bile, buradan kımıldamayın. Aynı şekilde onların bizi bozguna uğratarıp Medine'ye kadar arkamızdan kovaladıklarını görseniz bile, yine kımıldamayın ve mevzilerinizden ayrılmayın.'

"Ebu Süfyan da, Halid b. Velid'in emrine verdiği iki yüz atlı ile söz konusu geçidin gerisinde pusu kurdurdu ve onlara şöyle dedi: 'Onlarla birbirimize girdiğimizi gördüğünüzde bu geçitten üzerlerine yürüyün ve onları arkalarından vurun.'

"Resulullah (s.a.a) ashabını düzene soktu ve sancağı Hz. Ali'ye (a.s) verdi. Ensardan olan Müslümanlar, Kureyşli müşriklere saldırarak onları ağır bir bozguna uğrattılar. Bunun üzerine ashap onların mallarını yağmalamaya koyuldu. Bu sırada Halid b. Velid, emrindeki iki yüz atlı ile Abdullah b. Cübeyr'in üzerine saldırdı. Abdullah b. Cübeyr ve arkadaşları onları ok atışı ile karşılayınca geri çekildiler. Abdullah b. Cübeyr'in arkadaşları, ashabın ganimet kapışmakta olduklarını görünce, Abdullah b. Cübeyr'e; 'Arkadaşlarımız ganimetlere el koydu; biz ganimetsiz mi kalalım?' dediler. Abdullah onlara; 'Allah'tan korkun, Resulullah bize yerimizden kımıldamamızı emretti.' dedi. Fakat arkadaşları onu dinlemedi. Birer birer sıvışıp giderek mevzilerini boşalttılar. Geride Abdullah b. Cübeyr ile on iki kişi kaldı."

"Kuyreşlilerin sancağını Abdudhar kabilesinden Talha b. Ebu Talha Abdi taşıyordu. Onu Hz. Ali öldürdü. Bunun üzerine sanacağı Ebu

Said b. Ebu Talha aldı. Hz. Ali onu da öldürünce sancak yere düştü. Yere düşen sancağı Musafî' b. Ebu Talha aldı, fakat o da Hz. Ali tarafından öldürüldü. Böylece Hz. Ali, Abdud-dar kabilesinden dokuz kişiyi öldürünce, sancak bu kabilenin Sevvab adlı, siyahi bir kölesinin eline düştü. Hz. Ali bu köleye saldırarak sağ elini kesti. Köle sancağı sol eline aldı. Fakat Hz. Ali bir darbe ile sol elini de kesince, adam sancağı kesik kolları ile kavrayarak göğsüne yapıştırdı ve Ebu Süfyan'a dönerek 'Abdud-dar kabilesinin nimetlerinin karşılığını verdim mi?' dedi. O sırada Hz. Ali başına bir darbe indirerek onu öldürdü. Yere düşen sancağı, Kenane kabilesinden Alkame'nin kızı Gamre yerden alıp havaya kaldırdı."

"Bu sırada Halid b. Velid, Abdullah b. Cübeyr'e saldırdı. Abdullah'ın silah arkadaşları kaçmış, yanında az sayıda kimse kalmıştı. Halid onları öldürdükten sonra Müslümanlara arkalarından saldırdı. Kureyşliler bozgun hâlinde kaçışırken sancaklarının dalgalandığını görünce, etrafında toplandılar. Bu defa Resulullah'ın (s.a.a) ashabı büyük bir bozguna uğrayarak tepelere tırmanmaya ve her yana dağılmaya başladılar."

"Resulullah (s.a.a) bu bozgunu görünce, miğferini başından çıkararak; 'Nereye kaçıyorsunuz? Ben Allah'ın Resulü'yüm. Bana gelin. Allah ve Resulü'nden mi kaçıyorsunuz?' dedi. O sırada Utbe kızı Hind, Kureyş askerlerinin içindeydi. Savaştan kaçan her Kureyşliye bir mil ve bir sürmelik vererek; 'Sen bir kadınsın, al bunları da gözüne sürme çek.' diyordu."

"Bu arada Hamza b. Abdulmuttalip durmadan Kureyşlilere saldırıyordu. Kureyşliler onu görünce kaçıyorlardı; hiç kimse karşısında duramıyordu. Hind; 'Eğer Muhammed'i veya Ali'yi ya da Hamza'yı öldürürsen, sana şunu şunu vereceğim.' diyerek Vahşi'ye söz vermişti. Vahşi, Cübeyr b. Mut'im'in Habeş kökenli kölesi idi. Vahşi şöyle der: 'Muhammed'i öldüremezdim. Ali'nin de çok dikkatli olduğunu, sık sık sağını solunu kolladığını gördüm. Ondan da ümit yoktu. Bunun üzerine Hamza için pusuya yattım. Baktım, Kureyşlileri kovalıyor. Bana yakın bir yerde önündeki derenin kenarına basınca ayağı kayarak düştü. Hemen mızrağımı doğrultarak var gücümle ona doğru fırlattım. Attığım mızrak bir böğründen girerek öteki böğründen çıktı ve kendisi yere düştü. Yanına giderek göğsünü yardım, ciğerini çıkararak Hind'e

götürdüm ve 'Bu Hamza'nın ciğeridir.' dedim. Hind, ciğeri ağzına koydu ve çiğnemeye başladı. Fakat Allah, Hind'in ağzında onu diz kapağı kemiğine dönüştürdüğü için çiğneyemedi ve ağzından çıkarıp atmak zorunda kaldı.'

"Resulullah (s.a.a) buyurur ki: 'Yüce Allah bir melek gönderdi; o melek Hamza'nın ciğerini aldı ve götürüp yerine koydu.'

"Vahşi der ki: 'Sonra Hind, Hamza'nın ölüsünün yanına gelerek erkeklik uzuvlarını, kulaklarını, ellerini ve ayaklarını kesti.'

"Resulullah'ın (s.a.a) yanında ise Ebu Dücanne Semmak b. Harş ile Hz. Ali'den başka hiç kimse kalmamıştı. Müşrikler Resulullah'a (s.a.a) her saldırdıklarında Hz. Ali karşılarına çıkarak onları geri püskürtüyordu. Sonunda kılıcı parçalandı. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) ona Zülfikar adlı kendi kılıcını verdi ve kendisi Uhud dağının bir köşesine çekildi. Hz. Ali (a.s) sürekli savaşıyordu. Sonunda başından, yüzünden, vücudundan, karnından ve ayaklarından yetmiş yara aldı. -Ali b. İbrahim Kummî'nin tefsirinde [c.1, s.110] böyle geçer.- Bu sırada Cebrail; 'Bu bir beraberlik, birliktelik tablosudur.' dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a); 'O benden ve ben de Ondanım.' dedi ve Cebrail; 'Ben de ikinizdenim.' dedi."

"İmam Sadık (a.s) devamla şöyle diyor: 'Resulullah (s.a.a) baktı ki Cebrail yer ile gök arasında bir taht üzerinde; 'Zülfikar'dan başka kılıç, Ali'den başka da delikanlı yok.' diyor." (c.2, s.495)

Tefsir-ul Kummî'de şöyle deniyor: "O sırada Peygamberimizin yanında Mazinî kabilesinden Ka'b kızı Nesibe de kalmıştı. -Bu kadın Peygamberimizin seferlerine katılır ve yaralıları tedavi ederdi.- Kadının yanında oğlu da vardı. Oğlu bir ara kaçmak, geri çekilmek istedi. Fakat kadın oğlunun üzerine yürüdü ve; 'Yavrum, nereye? Allah'tan ve Peygamberden mi kaçıyorsun?' diyerek onu geri döndürdü. Fakat bu sırada müşriklerden biri üzerine saldırarak onu öldürdü. Bunun üzerine kadın oğlunun kılıcını kaparak adamın üzerine yürüdü ve dizlerine indirdiği bir darbe ile onu öldürdü. Bunu gören Peygamberimiz ona; 'Maşallah sana, ey Nesibe!' dedi. Kadın göğsünü ve memelerini siper ederek Peygamberi koruyordu. Sonunda birçok yerinden yaralandı."

"Bu arada [Mekke müşriklerinden olan] İbn-i Kam'a; 'Muhammed'i bana gösterin. Ben kurtulmayayım, eğer o kurtulursa!' diyerek Peygamberimize saldırarak omuz damarı üzerine bir darbe indirdi ve; 'Lat

ve Uzza'ya andolsun ki Muhammed'i öldürdüm.' diye bağırmaya başladı." (c.1, s.115)

Ben derim ki: Uhud Savaşı hakkında bu rivayetin bazı yerleri ile uyuşmayan başka bazı rivayetler de vardır. O yerlerden biri şudur: Bu rivayette müşriklerin sayısı beş bin kişi olarak bildirilmiştir. Oysa bu konudaki rivayetlerin çoğunluğunda bu sayı üç bin kişi olarak kaydedilmiştir.

O yerlerden bir diğeri de şudur: Bu rivayette Hz. Ali'nin, Kureyş sancağını taşıyan dokuz kişiyi öldürdüğü bildiriliyor. Bu bilgiyi destekleyen başka rivayetler de vardır. İbn-i Esir de, el-Kâmil adlı eserinde Ebu Rafi'ye dayanarak bunu böyle nakleder. Fakat diğer bazı rivayetlerde söz konusu sancaktarların bazılarını başkalarının öldürdüğü ileri sürülmüştür. Ancak savaşın hikâyesi, aktardığımız rivayetin verdiği bilgiyi teyit ediyor.

O yerlerden bir başkası da şudur: Aktardığımız rivayete göre Hind, Hamza'yı öldürmesi karşılığında Vahşi'ye ödüllendirme sözü vermişti. Fakat Ehl-i Sünnet kaynaklı rivayetlere göre Vahşi'ye ödüllendirme sözü veren kişi, efendisi Cübeyr b. Mut'im'di. Cübeyr, Vahşi'ye, Hz. Hamza'yı öldürdüğü takdirde azat etme sözü vermişti. Fakat Vahşi'nin, Hz. Hamza'nın ciğerini efendisi Cübeyr'e değil de Hind'e götürmüş olması, yukarıda aktardığımız rivayetteki bilginin doğruluğunu teyit ediyor.

O yerlerden bir diğeri de şudur: Aktardığımız rivayette Hz. Ali ile Ebu Düçane dışında bütün Müslümanların bozgun sırasında Peygamberimizin yanından ayrıldıkları bildirilmiştir. Bu konuda rivayetlerin çoğunluğu arasında görüş birliği vardır. Fakat bazı rivayetlerde, başka bazı sahabelerin de Peygamberimizin yanında kaldıkları ileri sürülmüş, hatta bu sayı otuz kişiye kadar çıkarılmıştır. Fakat bu rivayetlerin verdikleri bilgiler birbiri ile çelişmektedir. Eğer gerçeği öğrenmek istiyorsan, Uhud Savaşının aslını ve gelişmelerini açıklığa kavuşturacak ipuçlarını iyice araştırmalısın. Çünkü bu hikâyeler ve rivayetler bize u-laşınca kadar birçok muvafık ve muhalif tutumlarla karşılaşmış, birçok aydınlık ve karanlık ortamlardan geçmiştir.

O yerlerden bir başkası da şudur: Yukarıdaki rivayette, yüce Allah'ın bir melek gönderdiği ve o meleğin Hz. Hamza'nın ciğerini alıp götürerek yerine koyduğu bildirilmiştir. Bu bilgi rivayetlerin bir ço-

ğunda yoktur. Fakat ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebu Şeybe, Ahmed ve İbn-i Münzir'in İbn-i Mes'ud'a dayandırdıkları bir rivayette İbn-i Mes'ud şöyle der: "Sonra Ebu Süfyan dedi ki: Müslümanlara müsle (organ kıyımı) yapıldı, ama bu bizim ileri gelenlerimiz tarafından yapılmadı. Ben böyle bir işi ne emrettim, ne yasakladım. Bu iş ne hoşuma ve ne ağırıma gitti. Ben üzülmedim de, sevinmedim de." İbn-i Mes'ud der ki: "Hz. Hamza'ya baktıklarında karnı deşilmişti. Hind ciğerini çıkarıp ağzına aldı ve çiğnedi, fakat onu yutamadı. Peygamberimiz; 'Ondan bir şey yedi mi?' diye sordu. Sahabeler; 'Hayır' dediler. Peygamberimiz; 'Yüce Allah, Hamza'nın vücudunun herhangi bir parçasını cehenneme sokacak değildi.' dedi." (c. 2, s.84)

Şîî ravilerin ve başkalarının rivayetlerine göre, Peygamberimiz (s.a.a) o gün alnından yaralandı, iki ön dişinin yanındaki bir dişi kırıldı. Muğire'nin rivayetine göre ön dişleri de ağrıdı.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i İshak, Abd b. Hamid, İbn-i Ce-rir ve İbn-i Münzir'in, İbn-i Şihab, Muhammed b. Yahya b. Hayyan, Asım b. Amr b. Katade, Husayn b. Abdurrahman b. Amr b. Sa'd b. Muaz'a ve başkalarından Uhud Savaşı hakkında rivayet ettikleri yer alır. Onların rivayetlerinde şu bilgiler aktarılır:

"Bedir günü Kureyşliler veya onlardan o günün acısını tadanlar darbe yiyip topluca Mekke'ye döndüklerinde ve Ebu Süfyan da ticaret kervanı ile geri döndüğünde Abdullah b. Ebu Rabia, İkrime b. Ebu Cehil ve Safvan b. Ümeyye, yanlarına Bedir Savaşında babaları, oğulları ve kardeşleri darbe almış olan diğer bazı Kureyşlileri de alarak Ebu Süfyan'a gittiler. Ebu Süfyan ve söz konusu kervanda ticaret malı olanlarla konuşup şöyle dediler: 'Ey Kureyşliler! Muhammed, en iyilerinizi öldürerek sizi yalnız bıraktı. Ona savaş açmak için elinizdeki malla bize yardımcı olun ki, darbe yiyenlerimizin öcünü ondan alalım.' Onlar da isteneni yaptılar. Bunun üzerine Kureyşliler Peygamberimizle savaşmak üzere toplandılar. Yaşlıları ve gençleri ile sefere çıktılar. Kadınlarını da yanlarına aldılar ki, namuslarını bırakıp da savaştan kaçmasınlar. Ebu Süfyan'ın komutasında yola çıktılar. Yürüyüşleri sonunda Sebha çölündeki bir dağın eteğinde, vadinin Medine taraftaki ağzı üzerindeki bir su kanalındaki iki çeşmenin yanında konakladılar."

"Peygamberimiz ve Müslümanlar, müşriklerin Medine yakınlara

rında konakladıklarını işittiklerinde Resulullah (s.a.a) dedi ki: 'Rüyamda boğazlanan bir inek ve kılıcımın ağzında kırıklar gördüm. Yine gördüm ki, ellerimi sağlam bir zırhın içine koydum. Bu sağlam zırhı Medine olarak yorumladım. Eğer isterseniz, Medine'de kalır ve onları konakladıkları yerde bırakırsınız. Eğer orada kalırlarsa, orası kendileri için kötü bir kalış yeri olur. Eğer üzerimize gelip şehrimize girerlerse, burada onlarla savaşıyoruz.'

"Kureyşliler Uhud'daki konaklarına bir çarşamba günü indiler. O gün, perşembe günü ve cuma günü orada kaldılar. Peygamberimiz cuma namazından sonra yola çıkarak Uhud dağının bir geçidine vardı. Hicretin 3. yılının Şevval ayının yarısına rastlayan cumartesi günü iki taraf savaşa tutuştu."

"Abdullah b. Übeyy'in görüşü Peygamberimizin görüşünün aynısı idi. O Kureyşliler üzerine gidilmemesi görüşünü taşıyordu. Peygamberimiz Medine'den çıkmak istemiyordu. Fakat Uhud Savaşında Allah'ın kendilerine şehitlik lütfettiği kimseler ile Bedir Savaşına katılmamış kimselerden oluşan bir grup Müslüman Peygamberimize; 'Ya Resulallah! Bizi düşmanımıza karşı çıkar, bizi kendilerinden korkmuş ve zaafa düşmüş görmesinler.' dediler. Abdullah b. Übey ise şöyle dedi: 'Ya Resulallah! Medine'de kal, karşılarına çıkma. Vallahi şimdiye kadar buradan ayrılarak üzerine yürüdüğümüz bütün düşmanlarımızdan hep darbe yedik. Buna karşılık üzerimize gelen bütün düşmanlarımız bizden darbe yediler. Ya Resulallah! Bırak onları. Eğer oldukları yerde kalırlarsa, bu onlar hesabına kötü olur. Eğer şehrimize girerlerse, kadınlar, çocuklar ve erkekler onlarla yüksek yerlerden taşlarla savaşırlar. Eğer geri dönerlerse, hayal kırıklığına uğramış olarak, geldikleri gibi dönerler.'

"Kureyşliler ile karşılaşmak için can atanlar ise, sürekli biçimde Peygamberimize ısrar ediyorlardı. Sonunda Peygamberimiz evine giderek savaş elbisesini giydi. Bu, cuma günü namazı kıldıktan sonra olmuştu. Savaş elbisesini giydikten sonra Müslümanların karşısına çıktı. Müslümanlar, Resulullah'ı hoşlanmadığı bir kararı almaya zorladıkları için pişman olmuşlardı. 'Bunu yapmamalıydık' diye söylenerek 'Ya Resulallah! Eğer istiyorsan, burada kal.' dediler. Buna karşılık Peygamberimiz; 'Bir peygamber savaş elbisesini giyince savaşmadıkça onu çıkarması yakışık almaz.' dedi."

"Peygamberimiz (s.a.a) bin sahabiden oluşan bir ordunun başında sefere çıktı. Ordu Medine ile Uhud arasında Şavt denen yere vardığında Abdullah b. Übey ordunun üçte biriyle birlikte Müslümanlardan ayrılarak geri döndü. Peygamberimiz geriye kalan sahabilerin başında yoluna devam ederek Harise Oğullarına ait taşlık bir yere vardı. O sırada kuyruğunu sallayan bir atın kuyruk kılıarı, sahibinin kılıflı kılıcına değerek onu kınından çıkardı. Falihayrı, iyiye yormayı seven Peygamberimiz (s.a.a), kılıcın sahibine; 'Kılıcını kınına sokma. Bu gün kılıçların çekileceğini görüyorum.' dedi. Arkasından yoluna devam ederek Uhud dağındaki bir geçide indi. Konaklama yeri olarak seçtiği bu geçit, vadi tabanından dağın tepesine kadar uzanıyordu. Ordusunun ve karargâhının arkasını Uhud dağına vererek yedi yüz kişiden oluşan askerlerini savaş düzenine soktu."

"Peygamberimiz Abdullah b. Cübeyr'i elli kişiden oluşan bir okçu birliğinin başına geçirdi ve ona şöyle dedi: 'Oklarınla düşmanı dağdan uzak tut. Arkamızdan saldırmassınlar. Durum aleyhimizde de olsa, lehimize de olsa, sen yerinden kımıldama. Eğer saldırıya uğrarsak, bu kesinlikle senin mevzilendiğin taraftan olur.' Peygamberimiz o gün iki kat zırha bürünmüştü." (c. 2, s.68)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre, İbn-i Cerir'in Süddi'den rivayet ettiği bir hadiste şöyle deniyor: "Peygamberimiz bin kişilik bir birliğin başında Uhud'a doğru sefere çıktı. Askerlerine, sabretmeleri şartı ile zafer vaat etti. Yolda Abdullah b. Übey üç yüz kişi ile geri döndü. Ebu Cabir Seleme onları geri çağırarak üzere peşlerinden gitti. Fakat onu boşuna yordular ve kendisine; 'Biz savaşmayı bilmiyoruz. Eğer sözümüzü dinlersen, sen de bizimle birlikte geri dönersin.' dediler."

Süddi devamla demiştir ki: "*Hani sizden iki grup korkup çözülmeye yüz tutmuştu.*" ayetinde Seleme Oğulları ile Harise Oğulları kastedilmiştir. Abdullah b. Übey geri dönünce onlar da geri dönmeye kalkıştılar. Fakat Allah onları korudu. Peygamberimizin yanında yedi yüz kişi kaldı." (c. 2, s.69)

Ben derim ki: Seleme Oğulları ile Harise Oğulları Ensardan iki oymaktır. Seleme Oğulları Hazreç, Harise Oğulları ise Evs boyundandır.

Mecma-ul Beyan tefsirinde şöyle deniyor: İbn-i İshak, Süddi, Va-

kıdı, İbn-i Cerir ve başkaları şu rivayeti naklederler: "Müşrikler Hicre-
tin üçüncü yılının Şevval ayında bir çarşamba günü Uhud'a gelip ko-
nakladılar. Peygamberimiz onlarla karşılaşmak üzere cuma günü sefe-
re çıktı. Savaş o ayın ortasına rastlayan cumartesi günü meydana gel-
di. Bu savaşta Peygamberimizin iki ön dişinin yanındaki bir dişi kırıl-
dı ve yüzünden yara aldı. Fakat Muhacirler ve Ensar bozguna uğrayıp
yetmiş şehit verdikten sonra tekrar savaş alanına döndüler ve Pey-
gamberimiz yanında kalanlarla birlikte uyguladığı baskı sonunda müş-
rikleri geri püskürttü. Müşrikler o gün Müslümanlardan ölenlere müs-
le (organ kıyımı) yaptılar. En ağır müsleye maruz kalan Hz. Hamza
idi." (c. 2, s.497)

Ben derim ki: Uhud Savaşı hakkındaki rivayetler pek çoktur. Biz
gerek yukarda, gerekse ileride bunların çok azına yer vermeyi uygun
gördük. Yer verdiğimiz rivayetler, bu konuda inen ayetlerin anlamları-
nı kavramaya dayanak oluşturan rivayetlerdir. Uhud Savaşı hakkında-
ki ayetler birkaç bölüme ayrılır:

Bir bölümü; o gün bozguna uğrayan, tartışmaya giren veya boz-
gun ve yılgınlık belirtileri gösteren Müslümanların durumuna değini-
yor.

Bir bölümü; azarlama ve kınama içeriklidir. Bunlar, Allah tarafın-
dan haram edildiği hâlde bozguna uğrayıp Peygamberimizin yanından
ayrılanlar hakkında inmiştir.

Bir bölümü; Müslümanların bozgunundan önce şehit düşen ve di-
renç gösterip savaştan kaçmayarak ölünceye kadar savaşımlara övgü
içermektedir.

Bir bölümü de; savaşın sonuna kadar direnip savaşımlar ve sağ kur-
tulanlara güzel övgüler yöneltmektedir.

130- Ey müminler! Faizi kat kat arttırılmış olarak yemeyin ve Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz.

131- Kâfirler için hazırlanmış olan cehennem ateşinden sakının.

132- Allah'a ve Peygambere itaat edin ki, size merhamet edilsin.

133- Rabbinizin mağfiretine ve genişliği gökler ile yeryüzü arası kadar olan cennete koşun. Orası (günahlardan) sakınanlar için hazırlanmıştır.

134- Onlar bollukta da, darlıkta da (Allah için) mal harcarlar, öfkelerini yenerler ve insanların kusurlarını bağışlarlar. Allah, iyi

işler yapanları sever.

135- Yine onlar, çirkin bir iş (zina) yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde, Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının affedilmesini dilerler. Günahları Allah'tan başka kim affedebilir ki? Onlar işledikleri günahlarda, bile bile ısrar etmezler.

136- İşte onların mükâfatı, Allah tarafından affedilmek ve altlarından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetlerdir. İyi işler yapanları bekleyen mükâfat ne kadar güzeldir!

137- Sizden önce ilâhî yasaların değişmezliğini kanıtlayan birçok olaylar geldi geçti. O hâlde yeryüzünü gezin de Allah'ın ayetlerini yalan sayanların akıbetini görün.

138- Bu (Kur'an) insanlara yönelik bir açıklama, (günahlardan) sakınanlar için bir yol gösterici ve bir öğüttür.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler, inananları iyiliğe çağırıyor; kötülükten ve fenalıktan sakındırıyor. Bununla birlikte önceki ve sonraki ayetlerle de irtibatı kaybetmiyor. Önceki ve sonraki ayetler, Uhud Savaşını ve müminlerin o günlerde içinde bulundukları, Allah'ın razı olmadığı kınanmış kötülükleri ve hâlleri anlatıyor. Bu kötü hâller, müminlerde beliren gevşemeyi, zaafı, Allah'a ve Peygambere asi olmayı gerektirmişti. Dolayısıyla bu ayetler, Uhud Savaşında inen ayetlerin tamamlayıcısı sayılmaktadır.

Bu ayetler, daha sonra müminlere bu yok edici vartalara, mahvedici engebelere düşmekten koruyan yolları gösteriyor. Onları Allah'tan korkmaya, O'na güvenmeye, Allah'a ve Peygambere sebatla itaat etmeye çağırıyor. Bu dokuz ayet, özellikle özendirme ve sakındırma içeriklidir. Bu ayetler, Müslümanları iyilik yapmaya koşmaya, bu yolda birbirleri ile yarışmaya teşvik ediyor. Söz konusu iyilik, bollukta ve darlıkta Allah yolunda infak etmek, öfkeyi yenmek ve insanların kusurağını bağışlamaktır. Toplumda iyilik severliği ve hayır işleri yaygınlaştırmak, eziyetlere ve kötülüklere katlanmak, kötülüğe kötülükle karşılık vermemek gibi erdemler, söz konusu iyilikleri bir araya getirir. Toplumu koruyan, onun iskeletini güçlendirerek ayakta durmasını

sağlayan yegane yol budur.

Faizden uzak durmak, bu infakın ve iyilikseverliğin gerekli şartı olduğu için, söze bu konu ile girildi. Faizden kaçınmak iyilikseverliğe ve infaka doğru atılmış ilk adım gibidir. Daha önce Bakara Suresinde geçen infak ve faiz ayetlerinde vurguladığımız gibi infak, bütün yolları ile toplum yapısının dayanağını oluşturan temel taşların en önemlisidir. İnfak insan toplumuna birlik ruhu üfler. Bu sayede toplumun dağınık güçleri arasında birlik meydana gelir. Böylece toplumsal hayatta mutluluğa erişilir. Yine infak sayesinde toplum kendine yönelen her yok edici ve sıkıntı verici afeti bertaraf edecek gücü kazanır. Faiz, infakın bu özelliğinin en büyük karşıtı, en amansız düşmanıdır.

Yüce Allah, bu ayetlerde müminleri işte buna teşvik ediyor. Arkasından, onları günah engelleri yüzünden Rableri ile ilişkilerini kesmemeye teşvik ediyor. Eğer Allah'ın hoşuna gitmeyecek işler yaparlarsa, ikinci ve üçüncü kez tövbe ederek, kötülüklerden vazgeçerek kusurlarını telâfi etmelerini, bundan bıkmamalarını ve usanmamalarını öneriyor. Müminler bu iki çağrıya uyarlarsa, mutlu bir hayatın yolunda ilerlemeleri gerçekleşir. Böylece ne saparlar, ne yerlerinde sayarak helâk olurlar.

Gördüğün gibi bu açıklama, davranışlarında kusurlar görülen bir insanı kemale erdirmenin, erdemlerle donanmış nefislere sızabilecek rezillikleri tedavi etmenin en iyi yoludur. Erdemlerle donanmış nefislere sızabilen bu rezillikler, yozlaşmaya ve gerilmeye yol açtığı gibi mahvolmaya, yok olmaya da yol açar.

KUR'AN'IN EĞİTİM METODU VE İLİM İLE AMELİN AYRILMAZLIĞI

Kur'an'da somutlaşan ilâhî eğitim metodunun özelliği işte budur. Kur'an, yirmi üç yıllık iniş süresi boyunca öğretmeyi amaçladığı ilkel bütünü için öncelikli maddeler belirler. Bu öncelikli maddelerin bir bölümü uygulanınca, bu pratik uygulamayı müminlerin eğitiminde ikinci bir madde olarak alıp sunar. Uygulamanın aksaklıklarını düzelterek geride kalan doğru yapılmış bölümle birleştirir, bozukluğu kınayıp iyi ve sağlıklı uygulamayı över ve bu iyi uygulamanın sahibine teşekkür eder. Çünkü yüce Allah'ın kitabı bir ilim ve amel (uygulama) kita-

bıdır. O ne bir teori ve faraziye kitabı ve ne bir körü körüne taklit kitabıdır.

Onun eğitim metodu şuna benzer: Bir öğretmen düşünün; en kısa biçimde ve en az sözlerle bilimsel ilkeleri öğrencilerine sunarak, onları uygulamalarını ister. Sonra öğrencilerin bu uygulamalarını tekrar ele alarak, onların doğru ve yanlış taraflarını son noktasına kadar tahlil eder. Öğüt ve uyarı üslûbu ile eksiklikleri ve aksaklıkları açıklar. Doğru ve sağlıklı uygulamaları överek, vaat ve teşekkürle bağlar. Sonra da aynı uygulamayı tekrarlamalarını ister. Öğrenciler, alanlarında yeterlilik kazanıncaya ve çalışmalarında ilerleme kaydedinceye kadar bu metodu tekrarlar.

Bu anlattığımız metot, dikkatli inceleyicilerin ilk bakışta farkına varabilecekleri Kur'an gerçeklerinden biridir. Bir bakıyorsun yüce Allah, ilk önce cihada ilişkin genel ilkeleri, örneğin Bakara Suresinin *"Savaşmak size farz kılındı"* diye başlayan 216. ayetini indirerek müminlere orada cihadı emrediyor. Arkasından ikinci adım olarak Bedir Savaşını ele alıyor ve orada açıkladıklarını müminlere emrediyor. Sonra Uhud Savaşını, arkasından da başka savaşlar, ele alıyor ve böyle gidiyor. Bir bakıyorsun yüce Allah, geçmişteki peygamberlerin ve ümmetlerin yaşadıkları olayları anlatıyor; bu olaylardaki yanlışlıkları düzelttikten ve doğru davranışın ne olması gerektiğini vurguladıktan sonra onu yeni nesillere bir ibret örneği ve pratik uygulama ilkesi olarak sunuyor ve bu eğitim böyle böyle devam ediyor. Gerek yukarıdaki ayetler arasındaki *"O hâlde yeryüzünü gezin de Allah'ın ayetlerini yalan sayanların akıbetini görün."* diye buyuran 137. ayet ve gerekse bu surenin *"Nice peygamberler vardır ki..."* diye başlayan 146. ayeti söylediklerimizin örnekleridir.

* * *

"Ey müminler! Faizi kat kat arttırılmış olarak yemeyin..." (130, 131 ve 132. ayetler) "Yemek" fiilinin kullanılıp da "almak" eyleminin kastedilmesinin sebebini daha önce açıkladık. *"Kat kat arttırılmış olarak"* deyiimi faizin baskın niteliğine işaret ediyor. Çünkü faiz doğal olarak sürekli katlanır ve başkalarının malını eritip faize verilen ana mala katmak suretiyle faiz konusu mal kat kat artar.

"Kâfirler için hazırlanmış olan cehennem ateşinden sakının." Bu ayet, faiz yiyenlerin kâfir olduklarına işaret ediyor. Nitekim Bakara

Suresinin faizle ilgili ayetlerinde bu gerçeğe parmak basılmıştı. O ayetlerin birinde *"Allah, inkârcı ve günahkâr kimseleri sevmez."* (Bakara, 276) buyurulmuştur.

"Rabbimizin mağfiretine ve genişliği göklerle yeryüzü arası kadar olan cennete koşun." Ayetin orijinalinde geçen "sariû" kelimesinin kökü olan "musaraa" kelimesi, hız oranını artırmak anlamına gelir. Bu davranış iyiliklerde övülen, kötülüklerde kınanan bir eylemdir.

Kur'an'da mağfiret ile cennet çoğunlukla bir arada anılır. Bunun tek sebebi şudur: Çünkü cennet temizlik yurdu olduğu için, günah ve suç pislikleri oraya girmez; bu pislikleri üzerinde taşıyanlar da mağfiret sayesinde arınmadıkça oraya giremezler.

Bu ayette yer alan mağfiret ve cennet, arkadan gelen iki ayetteki iki şeye karşılıktır. Mağfiret, *"onlar, çirkin bir iş (zina) yaptıklarında..."* ifadesine karşılık olurken cennet de, *"Onlar, bollukta da, darlıkta da (Allah için) mal harcarlar..."* ifadesinin karşılığı olmaktadır.

"Genişliği göklerle yeryüzü arası kadar olan cennet" ifadesine gelince, burada "arz=en" genişlik anlamındadır ve bu yaygın bir kullanımdır. Bu ifade, cennetin genişliğinin son sınırına ulaştığını veya insan hayalinin çerçevesini aştığını belirten bir kinayedir. Bu ifadenin başka bir anlamı daha vardır ki, ona az sonra ayetleri hadislerin ışığında incelerken değineceğiz.

"Orası (günahlardan) sakınanlar için hazırlanmıştır." Bu ifade, daha sonraki ayetlerde yer alan takva sahiplerinin niteliklerini saymaya yönelik bir hazırlık, bir giriş adımı gibidir. Çünkü maksat, müminlerin bu noktadaki, yani bu ayetlerin indiği sıradaki durumları ile ilişkili olan nitelikleri açıklamaktır. Bilindiği gibi bu ayetler, Uhud Savaşından sonra inmiştir ve o sırada onlar zaaf, gevşeklik ve itaatsizlik gibi davranışlarda bulunmuşlardı. Fakat onlar, gelecekte Uhud benzeri başka savaşlarla, benzer olaylarla karşı karşıya kalmaya adaydılar ve bu yüzden birliğe, görüş ortaklığına, uyuşmaya ihtiyaçları vardı.

"Onlar, bollukta da, darlıkta da (Allah için) mal harcarlar..." Ayette geçen "serra" ve "darra" kelimeleri, insanı sevindiren ve üzen durumlar veya kolaylık ve zorluk anlamlarına gelir. "Kazimîn" kelimesinin kökü olan "kezm" kelimesi ise aslında, dolan kurbanın başını bağlamak anlamına gelirken daha sonra istiare yolu ile hüznün ve öfke dolu insanın durumunu ifade etmek için kullanılmıştır. "Gayz (öf-ke)"

hoşlanmadığı çok şeyi gören insan tabiatının kabarıp taşması demektir. Bunun tersine "gazab" kelimesi, intikam alma ve cezalandırma iradesi anlamına gelir. Bu yüzden "Allah gazap etti" denir; ama "Allah gayza geldi, öfkelendi" denmez.

"Allah, iyi işler yapanları sever." ifadesi, Allah'ın zikrettiği niteliklerin onları tanımladığına işaretler. Bu ifade, iyi işler yapanları, insanlar açısından, onlara iyilik etmekle tanımlıyor. Ama Allah açısından onları şu ayet tanımlıyor: "(Bu kitap) İyi işler yapanlara bir müjdedir. "Rabbimiz Allah'tır." deyip, sonra (bu sözde) sebat gösterenler için hiçbir korku yoktur ve onlar hiç üzülmeyeceklerdir." (Ahkaf, 12-13) Aslında bu ayetlerde zikredilen "iyi işler" "Onlar, bollukta da, darlıkta da (Allah için) mal harcarlar" ifadesinde geçen iyi işlerin aslı ve kökü niteliğindedir. Çünkü infak ve benzeri iyilikler Allah rızası için olmadıkları takdirde, Allah katında hiçbir değer taşımazlar. Nitekim daha önce incelediğimiz "Onların bu dünya hayatındaki harcamaları... kavurucu soğukluktaki bir rüzgâra benzer..." (Âl-i İmrân, 117) ayeti ile bu konudaki diğer ayetler bu gerçeği vurgulamaktadırlar.

Yüce Allah'ın şu sözü bu söylediklerimizin delilidir: "Uğrumuzda cihad edenleri kesinlikle bize ulaştıran yollara iletiriz. Hiç şüphesiz Allah, iyi işler yapanlarla beraberdir." (Ankebut, 69) Buradaki cihad, gayret etmek, güç harcamak demektir. Bu da, ancak nefsin arzularına, insan tabiatının gereklerine karşı koymakla olur. Bu ise, ancak insanların gönlünde bazı ilkelere yönelik imanın varlığı hâlinde olur. Bu ilkelere gereğince davranılması ve bu yolda sebat edilmesi lâzımdır. Bu sebatın gösterilebilmesi için insan tabiatının hoşlandığı, insan nefsinin arzu ettiği şeylere karşı direnmek şarttır. Bu direnişin söz ve inanç plânındaki gereği, o insanların "Rabbimiz Allah'tır." demeleri ve bu istikametten şaşmamalarıdır. Bu direnişin amel ve uygulama plânındaki gereği de, birbirleri ile ve diğer insanlarla iyi geçinerek ve infak ederek bu sözü uygulamada ayakta tutmaktır. Bu anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur: İyilik, Allah'a imanda sebat açısından amelleri iyi şekilde yapmaktır.

"Yine onlar, çirkin bir iş (zina) yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde..." (135 ve 136. ayetler) Ayette geçen "fahişe" kelimesi, kötü ve çirkin eylemler demektir. Yaygın olarak zina anlamında kullanılır. Dolayısıyla "zulüm"den maksat, karşılıklılık karinesi ile,

diğer büyük günahlar ile küçük günahlardır. Eğer "fahişe" kelimesini büyük günahlar anlamına gelen "iğrenç suçlar" diye yorumlarsak, o zaman "zulüm"den maksat, sadece küçük günahlar olur. "*Allah'ı hatırlayarak...*" ifadesi gösteriyor ki, af dilemenin dayanağı, Allah'ı hatırlama dürtüsü olmalıdır. Yoksa ağız alışkanlığı gibi yollarla sırf af dileme içerikli sözler söylemek bir işe yaramaz. "*Günahları Al-lah'tan başka kim affedebilir ki?*" ifadesi, günahkâr insanlara yönelik bir teşvik ve onlardaki Allah'a sığınma içgüdüsünü uyarmayı amaçlayan bir uyarıdır.

"*Onlar işledikleri günahlarda, bile bile ısrar etmezler.*" Af dilemenin bu şarta bağlanması sebebi şudur: Çünkü günahlarda ısrar etme tutumu, insan nefsinde öyle bir durumun doğmasına yol açar ki, bu durumda yüce Allah'ı anmanın faydası olmaz. Bu olumsuz durum, Allah'ın emrini hafife almak, O'nun yasaklarını çiğnemeyi umursamamak, O'na karşı büyüklük taslamaktır ki, böyle bir durumun eşliğinde kulluk kalmaz ve yapılacak zikir hiçbir fayda sağlamaz. Bu yüzden de "*bile bile*" şartına bağlanmıştır. Bu şart, ayetin başındaki "zulüm" kelimesinin küçük günahları da kapsadığını gösteren bir ipucudur. Çünkü günahta ısrar etmek, Allah'ın emrini hafife almayı ve O'nun makamını küçümsemeyi gerektirir. Söz konusu günah, ister küçük, ister büyük olsun, fark etmez. Buna göre "*işledikleri günahlar*" ifadesi, büyük günahlardan daha fazlasını kapsamına alır. Dolayısıyla "*işledikleri günahlar*" ifadesinden maksat, bu ayetin başında zikredilen çirkin iş ve nefse zulmetmektir. Küçük günahlar da, çirkin iş kapsamına giremeyeceğine göre, ister istemez nefse zulmetmek kapsamında olacaktır.

"*İşte onların mükâfatı...*" ifadesinde kötü işlerden sakınanlara verilecek bol mükâfat açıklanıyor. Yüce Allah, "*Rabbimizin mağfiretine ve... cennete koşun.*" ayetinde emir biçiminde buyurduğu şeylerin aynısını bu ayette anılan nitelikteki inananlara vaat ediyor. Bundan anlaşılıyor ki, ayetteki "*koşun*" emri infaka, kini yenmeye, insanların kusurlarını bağışlamaya ve istiğfar etmeye yöneliktir.

"Sizden önce ilâhî yasaların değişmezliğini kanıtlayan birçok olaylar geldi geçti. O hâlde yeryüzünü gezin de Allah'ın ayetlerini yalan sayanların akıbetini görün." Ayette geçen "sünen" kelimesi, toplumda izlenen yol anlamına gelen "sünnet" in çoğuludur. Yeryüzünü

gezme emrinin gerekçesi, eski milletlerin, zorba kralların ve firavunların tarihî kalıntılarına bakıp onların yüksek sarayları, zengin hazineleri, tahtları ve ordularının kendilerine fayda sağlamadığını görerek ibret almaktır. Yüce Allah, onları ibret al-maya niyetli olanların ders alacakları ve gafillerin uyanmasını sağlayacak tarihî serüvenlere dönüştürmüştür.

Söz konusu kralların ve firavunların kalıntılarını ve anıtlarını korumaya, yaşadıkları günlerdeki dünyevî ve zahirî şaşaalarını, debdebelerini ortaya çıkarmak için çaba harcamaya gelince; Kur'an'ın önem vermediği, ilgi göstermediği bir husustur. Bu çaba, her dönemde başka bir kılıkta ortaya çıkan putperestlikten başka bir şey değildir. Putperestliğin ne olduğunu ele alacağımız ayrı bir incelemede, inşallah bu konuyu tahlil edeceğiz.

"Bu (Kur'an) insanlara yönelik bir açıklama..." Burada etki bakımından bir ayırım, bir sınıflandırma söz konusudur. Yani Kur'an, bazıları için bir duyurma ve açıklama, diğer bazıları için ise bir yol gösterici ve öğüttür.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde *"genişliği göklerle yeryüzü arası kadar olan cennet"* ayeti ile ilgili olarak şöyle deniyor: Peygamberimize şu soru soruldu: "Cennetin genişliği göklerle yeryüzü arası kadar olduğuna göre cehennem nerede yer alacak?" Peygamberimiz bu soruya; "Subhanallah! Gündüz geldiğinde gece nereye gidiyor?" diye cevap verdi." (c.2, s.504)

Ben derim ki: Suyuti, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde bu rivayeti Tenuhi'ye dayanarak naklediyor. Tenuhi bu rivayette, Roma kralı Herakliyus'dan Peygamberimize getirdiği bir mektupta bu sorunun sorulduğunu ve Peygamberimizin bu soruya bu cevabı verdiğini bildiriyor. Yine Suyuti'nin başka bir kanaldan Ebu Hureyre'den naklettiği bir rivayete göre, adamın biri Peygamberimize bu soruyu sordu, o da yukarıdaki cevabı verdi. (c.2, s.504)

Peygamberimizin bu cevabıyla ilgili olarak yapılan "Peygamberimiz, cehennemın yüce Allah'ın bilgisi dahilinde olduğunu kastetmiştir. Tıpkı gündüz geldiğinde gecenin Allah'ın bilgisi dahilinde olması gi-

bi." şeklindeki yoruma gelince; eğer bu yorumla, cehennemin yüce Allah'ın bilgisi dışında olmadığı kastedilmişse, açıktır ki bu, sorulan soruya cevap olamaz. Çünkü soru, yüce Allah'ın cehennem hakkındaki bilgisi ile değil, cehennemin yeri ile ilgilidir. Yok, eğer bu yorumla gökler ile yer dışında başka bir yerin olabileceği ve cehennemin orada yer alabileceği kastedilmişse, o zaman da, böyle bir varsayımın kendi özünde imkânsız olmamasıyla birlikte, cennet ve cehennemin gündüz ve gece ile karşılaştırılması yerinde olmaz. Çünkü gece geldiğinde gündüz gökleri ile yerin sınırları dışına çıkmıyor. Dolayısıyla bu yorum tatmin edici değildir.

Öyle sanıyorum ki, bu rivayet başka bir anlam taşıyor. Şöyle ki: Gerçi Kur'an ve sünnetten anlaşıldığı kadarıyla ahiret, cenneti ve cehennemi ile dünyayı, dünyanın hazlarını ve acılarını andırır; ahirete varan insan da dünyadaki insanın aynısıdır; fakat ahirete egemen olan düzen dünyaya egemen olan düzenden başkadır. Ahiret, ebedilik ve sonsuzluk yurdu, dünya ise geçicilik ve fânîlik yurdu. Bundan dolayı, insan cennette yer, içer, çiftleşir, çeşitli nimetlerden yararlanır; fakat bu eylemlerin dünyadaki sonuçlarına maruz kalmaz. Aynı şekilde insan cehennem ateşinde yanar; cehennemdeki yemesinden, içmesinden, barınmasından ve arkadaşından dolayı çeşitli acılar ve musibetler çeker; fakat bu acıların ve musibetlerin dünyadaki sonuçları ile karşılaşmaz. Ahirette ebedi bir ömür yaşar; fakat bu ebedi ömür, yaşlanma, ihtiyarlama, kocama gibi belirtileri göstermez. Her şeyde durum böyle olur. Bunun tek sebebi şudur: Bu gelişmeler ve değişimler dünya düzeninin gereklerindendir. Bunlar dünya düzeni ile ahiret düzenini kapsayan ortak bir düzenin gerekleri değildir. Çünkü dünya, sıkışıklık ve engelleme yurdu. Ahiret ise değildir.

Bunun bir örneği şudur: Olup biten olaylara ilişkin gözlemlerimizden edindiğimiz izlenimler, ikinci kez başka bir olayı gözlemlediğimizde kayboluyor. Bu günün ve dünün olayları gibi. Gece ile gündüz ve başka gelişmeler gibi. Fakat yüce Allah'a gelince, bizim ilk kez gözlemleyip de ikinci seferde kaybettiğimiz izlenim ile daha sonra aldığımız izlenim O'nda kaybolmuyor. Yüce Allah açısından bu ikisi arasında sıkışıklık ve engelleme söz konusu değildir. Örneğin; gece ile gündüz ve bunlara eşlik eden olaylar, madde ve hareket düzeni içinde sıkışıklık doğuran ve birbirini engelleyen şeylerdir. Fakat bu olayların

aynısı, başka bir düzen içinde sıkışıklık ve engelleme meydana getiremeyebilir. Yüce Allah'ın şu ayetinden bu sonuç çıkarılabilir: *"Görmedin mi Rabbin nasıl gölgeyi uzattı? Eğer dileseydi, onu durgun kılar-
dı. Sonra biz güneşi, ona delil kıldık. Sonra onu (uzayan gölgeyi)
kendimize doğru yavaş yavaş çektik (kısalttık)."* (Furkan, 45-46)

Bu durum, birbirini engelleyen gece ile gündüz gibi olaylarda mümkün olunca, gökler ile yeryüzü için de geçerli olabilir. Yani gök-
ler ile yeryüzü genişliği kadar bir şeyi içine aldıktan sonra onun kadar
genişlikte olan bir başka şeyi de içine alabilir. Örneğin, cennetle ce-
hennem gibi. Hadislerde bunun benzerlerine rastlamak mümkündür.
Meselâ hadislerde mezarın ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya
cehennem çukurlarından bir çukur olduğu¹ veya müminin mezarının,
gözünün görebileceği kadar genişleyeceği² zikredilmiştir.

Peygamberimizin "Subhanallah! Gündüz geldiğinde gece nereye
gidiyor?" şeklindeki cevabı bu esasın ışığında yorumlanmalıdır. Çün-
kü gayet açıktır ki, eğer bu cevapla, "Yüce Allah gündüzü bilince gece
bilgisinden saklı kalmaz" gibi bir anlam kastedilmiş olsa, bunun soru
ile bağlantısı olmaz. Yine eğer bu cevabın maksadı, "Gündüzün gel-
mesi hâlinde yine gece ortada kalır" şeklinde anlaşılabilecek olursa, soru-
yu soran kişi ona şöyle itiraz eder: "Eğer gece ile gündüz yeryüzünün
belirli bir yerinde ele alınırsa, orada gündüz olunca gece yok olur, ge-
ce olunca da gündüz yok olur. Eğer gece ile gündüz kendi özleri açı-
sından göz önüne alınırlarsa, gece aslında güneşin dünyayı aydınlat-
masından doğan bölgesel bir gölgedir. Güneş ışığı gündelik hareket
sonucunda yerkürenin etrafında döner. Gece ile gündüz birbirini yok
etmeksizin yer etrafında sürekli hareket ederler."

Bu rivayetin, rivayetler arasında benzerleri vardır. Nitekim *"Allah
pisleri temizlerden ayırır..."* (Enfâl, 37) ayetinin açıklaması ile ilgili
olarak Peygamberimiz; "Güneş battığı zaman yeryüzüne yayılan bu
ışınlar nereye gidiyor?..." demiştir. İleride bunu inceleyeceğiz.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, *"öfkelerini yenerler ve insanların
kusurlarını bağışlarlar..."* ayetinin tefsiri hakkında Beyhaki'nin şu ri-
vayeti naklettiği kaydediliyor: "Hüseyin oğlu Ali'nin (İmam Zeynül-

1- [Bihar-ul Envar, c.6, s.214, h:2]

2- [Bihar-ul Envar, c.6, s.262, h:108]

âbidin) bir cariyesi namaza hazırlanması için Hazretin eline su döküyordu. Bu sırada testi cariyenin elinden düşerek Hazretin yüzünü yaraladı. Hazret başını kaldırıp cariyeye bakınca, kadın; 'Allah *'öfkelerini yenerler'* diyor.' dedi. Hz. Zeynülâbidin; 'Öfkemi yendim.' karşılığını verdi. Cariye; 'Allah *'insanların kusurlarını bağışlarlar'* diyor.' dedi. Hazret; 'Allah seni affetsin.' cevabını verdi. Cariye; 'Allah *'Allah iyi işler yapanları sever.'* diyor.' dedi. Bunun üzerine Hz. Zeynülâbidin; 'Seni azat ettim; artık sen özgürsün.' dedi." (c.2, s.73)

Ben derim ki: Bu rivayet Şia kanallarından da nakledilmiştir.¹ Açıkça anlaşılacağı üzere bu rivayette, ayette geçen "iyi işler", ayette sayılan niteliklerden fazlasını içerecek şekilde tefsir ediliyor. Kelimenin mutlak oluşu açısından bu böyle olmakla birlikte, ayette sayılan nitelikler, iyi işler yapmanın gereklerinden olduğuna göre, iyi işlerin bu niteliklerle tanımlanması mümkündür.

Bil ki, Peygamberimizden ve Ehl-i Beyt İmamlarından infak, öfkeyi yenmek, insanların kusurlarını bağışlamak gibi iyi ahlâk ve ahlâkî erdemler konusunda pek çok rivayet nakledilmiştir. Bunlara değinmeyi ilerideki daha uygun bir yere erteliyoruz.

el-Mecalis adlı eserde Abdurrahman b. Ganem ed-Devsî'ye dayanarak verilen bilgiye göre, *"Onlar, çirkin bir iş (zina) yaptıklarında..."* ayeti mezar deşen Behlül hakkında inmiştir. Bu adam mezarları deşerdi. Bir keresinde Ensardan bir kızın mezarını deşerek kızın cesedini çıkardı ve kefenini soydu. Kız beyaz tenli güzel bir kızdı. Adam şeytanın vesvesesine uyarak ölü kızın ırzına geçti. Sonra pişman oldu. Peygamberimize gitti, fakat Resulullah kendisini reddetti. Bunun üzerine insanlardan ayrılarak Medine'nin dağlarından birine çekildi. Orada kendini ibadete ve duaya verdi. Sonunda Allah tövbesini kabul etti ve hakkında bu ayet indi.

Ben derim ki: Bu rivayet ayrıntılı ve uzundur. Biz onu özetleyerek naklettik. Bu rivayet eğer doğru ise, bu ayetin inişinin, Uhud Savaşına ilişkin ayetler kümesinin ortak iniş sebebi dışındaki bir başka sebebi olur.

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Bâkır (a.s), *"Onlar, işledikleri günahlarda, bile bile ısrar etmezler."* ayeti hakkında şöyle

1- [Mecma-ul Beyan Tefsiri, c.2 s.505]

buyurdu: "İsrar etmek, günahkârın günah işledikten sonra Allah'tan af dilememesi ve içinde tövbe etme arzusunun uyanmaması demektir. İsrarın anlamı budur." (c.1, s.45, h:3)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre Ahmed b. Hanbel, Ebu Said-i Hudri'ye dayandırarak Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediğini naklediyor: "İblis dedi ki: Ya Rabbi, izzetin hakkı için ruhları vücutlarında olduğu sürece Âdem oğullarını sürekli azdıracam. Yüce Allah buyurdu ki: İzzetimin hakkı için, onlar benden af diledikçe ben de onları sürekli affedeceğim." (c.2, s.77)

el-Kâfi'de yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "İsrarla birlikte küçük günah ve istiğfarla birlikte büyük günah yoktur." (Usûl-u Kâfi, c.2, s.288, h:1)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) bir hadiste şöyle diyor: "Yüce Allah'ın kitabında her türlü pespayelikten kurtuluş, körlükten basirete kavuşma ve kalplerdeki hastalıklardan şifa bulma vardır. Bunları yüce Allah'ın size emrettiği istiğfarda ve tövbeye aramalısınız. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Yine onlar, çirkin bir iş (zina) yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde, Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının affedilmesini dilerler. Günahları Allah'tan başka kim affedebilir ki? Onlar işledikleri günahlarda, bile bile ısrar etmezler.'* Başka bir ayette de şöyle buyuruyor: *'Kim bir kötülük işler veya kendine zulmeder de arkasından Allah'tan af dilerse, Allah'ı affedici ve esirgeyici olarak bulur.'* (Nisâ, 110) Yüce Allah'ın emrettiği istiğfar budur işte. Yüce Allah istiğfarın yanı sıra tövbeyi ve haramlardan sakınmayı da şart koşuyor. Çünkü şöyle buyuruyor: *'Güzel söz O'na yükselir; iyi amel de onu yükseltir...'* (Fâtır, 10) Bu ayet, istiğfarı Allah'a ancak iyi amellerin ve tövbenin yükselteceğine delildir." (c.1, s.198, h:143)

Ben derim ki: İmam Sadık (a.s), günahtan sıyrılma ve tövbeden sonra ona bir daha dönmeme gereğini, ayetteki ısrar yasağından çıkarmıştır. Tövbe ve istiğfarın da, arkadan gelecek iyi amellere muhtaç olduğu sonucuna, *"Güzel söz O'na yükselir."* ayetindeki "güzel söz" deyiminin genelliğinden varmıştır.

el-Mecalis adlı eserde yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) şöyle diyor: *"Onlar, çirkin bir iş (zina) yaptıklarında..."* ayeti indiğinde İblis, Mekke'deki Sevr dağına çıkarak en yüksek sesi ile ifritlerini (yar-

dağcılarını) çağırdı. Yanına geldiklerinde ona; 'Efendimiz, bizi niye çağırdınız?' dediler. Şeytan; 'Bu ayet indi. Ona kim karşı koyacak?' dedi. İfritlerden biri ayağa kalkarak; 'Ben ona şöyle şöyle karşı koyarım.' dedi. Şeytan; 'Sen ona karşı koyamazsın.' dedi. Arkasından başka bir ifrit ayağa kalkarak aynı iddiayı ileri sürdü. Şeytan ona da; 'Sen ona karşı koyamazsın.' dedi. Arkasından Vesvas-ul Hannas adlı ifrit ayağa kalkarak; 'Ben o ayete karşı koyarım.' dedi. Şeytan; 'Hangi yöntemle ona karşı koyacaksın?' deyince, o şöyle dedi: 'Ben insanları vaatlerle kandırıp, hayallerle ayartarak sonunda günaha sokarım. Günaha girdiklerinde de onlara tövbe etmeyi unuttururum.' Şeytan ona; 'Sen bu ayete karşı koyup onu etkisiz hâle getirebilirsin.' diyerek kendisini kıyamet gününe kadar bu işle görevlendirdi."

Bu rivayet Ehl-i Sünnet kanallarından da nakledilmiştir.

139- Sakın gevşemeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer mümin iseniz, üstün olan sizsiniz.

140- Eğer siz (Uhud'da) yara aldınızsa, onlar da benzeri bir yara almışlardır. Biz bu günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez.

141- Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister.

142- Yoksa siz, Allah içinizdeki cihad edenleri ayırt etmeden ve sabırlıları belirlemeden cennete girebileceğinizi mi sandınız?

143- Sizler ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz. İşte onu gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz.

144- Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce da-ha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi eğer o ölür ya da öldürülürse, topuklarınız üzerinde geri mi döneceksiniz? Kim iki topuğu üzerinde geri dönerse, Allah'a hiçbir zarar vermeyecektir. Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir.

145- Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse ölmez. (Ölüm) Belli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya kazancını isterse, ona ondan veririz. Kim ahiret sevabını isterse, ona da ondan veririz. Biz şükredenleri ödüllendireceğiz.

146- Nice peygamberler var ki, çok sayıda kendilerini Rablerine adanmış kişiler onlarla birlikte savaştılar da Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşemediler, yılmadılar ve boyun eğmediler. Allah sabırlıları sever.

147- Onların sözleri sadece şöyle demek oldu: "Rabbimiz, günahlarımızı ve davranışlarımızdaki aşırılıklarımızı affeyle, ayaklarımızı kaydırma ve kâfirler karşısında bize yardım et."

148- Allah da onlara hem dünya kazancını ve hem de ahiret mükâfatının en güzelini verdi. Allah iyi işler yapanları sever.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Gördüğünüz gibi bu ayetler, "*Ey müminler...*" ifadesi ile başlayan

bir önceki ayetlerin tamamlayıcısı niteliğindedir. Nitekim bir önceki ayetler grubu, emirleri ve yasakları ile bu ayetlere geçiş ve hazırlık özelliği taşıyor. Bu ayetler ise emirleri, yasakları, övgüleri ve yergileri ile maksadın özünü kapsıyor.

"Sakın gevşemeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer mümin iseniz, üstün olan sizsiniz." Ayette geçen "vehn" kelimesi, Ragıp el-İsfahanî'nin açıklamasına göre, yaratılışça veya ahlâkça zayıflık demektir. Burada bu kelimden kastedilen anlam, Müslümanların dinlerinin gereklerini yerine getirmek ve bu dinin düşmanları ile savaşmak konusunda girişim ve ihtimam bakımından zaaf göstermeleridir. Yine ayette geçen "hüzün" kelimesi, sevincin tersi bir anlam taşır. İnsan sahip olduğu veya sahip olduğunu sandığı ve sevdiği bir şeyi kaybetmekle bu duyguya, yani hüzne kapılır.

"Eğer mümin iseniz, üstün olan sizsiniz. Eğer siz (Uhud'da) yara aldıysa, onlar da benzeri bir yara almışlardır." Bu ifadeler şunu kanıtlıyor: Müminlerin gevşemelerinin ve üzüntüye kapılmalarının sebebi, yara almaları ve müşriklerin kendilerine karşı üstün gelmelerini görmeleridir. Gerçi müşrikler müminleri tam anlamı ile yenemediler, onlara karşı kesin bir zafer kazanmadılar ve savaş müminlerin tam bir hezimetini ile sonuçlanmadı. Fakat müminler son derece ağır ve acı bir yara aldılar. Bu ağır yara, ileri gelenlerinden ve yiğit askerlerinden yetmiş kişinin şehit olması ve bu başarısızlığa kendi bölgelerinde uğramaları idi. İşte gevşemelerinin ve hayal kırıklığına uğramalarının sebebi buydu. *"Üstün olan sizsiniz"* ifadesinin sebep olarak zikredilmesi şunu gösteriyor ki, burada gevşeme ve üzüntüye kapılmaya yönelik yasaklama, farazî veya beklenen bir gevşeme ve üzüntüye değil, fiilen gerçekleşmiş olan bir gevşeme ve hüzne yöneliktir.

Ayetteki *"üstün olan sizsiniz"* ifadesi, hiçbir kayıtlı sınırlanmakla birlikte mümin olma şartına bağlanmıştır. Buna göre ayetten elde edilen anlam şudur: Eğer sizde iman varsa azminizde gevşemeniz, düşmanınıza karşı zaferi kaçırmanıza, onları yenememiş olmanıza üzülmeniz size yakışmaz. Çünkü iman, fethin ve zaferin dayanağı olan takva ve sabırdan asla ayrılmadığı için, kesinlikle üstünlüğü beraberrinde getirir. Aldığınız yaraya gelince, bu olay sadece sizin başınıza gelmiş değildir. Tersine, müşriklerin başına da benzeri gelmiştir. Buna göre onlar hiçbir konuda sizi geride bırakmış değiller ki, bu durum

gevşemenize ve üzülmeye yol açmış olsun.

Ayetteki hitap müminlere yönelik olduğu hâlde onların üstün gelmelerinin mümin olma şartına bağlanmasının sebebine gelince, Müslüman cemaat her ne kadar imandan yoksun değildiyse de, bu iman gerektirdiği takva ve sabır gibi sıfatlara uygun davranmamışlardı. Aksi takdirde iman etkisini gösterirdi.

Bu durum, aralarında hem gerçek müminlerin, hem zayıf imanlıların ve hem de hasta kalplilerin bulunduğu, iman bakımından birbirinden farklı düzeyde fertlerden oluşmuş her toplum için söz konusudur. Bu durumda bu tür sözler, o toplumun gerçek müminleri için teşvik, zayıf imanlıları için öğüt, hasta kalplileri için azarlama ve paylama olur.

"Eğer siz (Uhud'da) yara aldınızsa, onlar da benzeri bir yara almışlardır..." Ayette geçen "karh" kelimesi, Ragıp el-İsfaha-nî'nin açıklamasına göre, vücut dışından isabet eden bir şeyin yol açtığı yara izi anlamına gelir. "Kurh" ise sivilce, çiban gibi vücut içinden kaynaklanan bir yara izi demektir. Bu kelime, Müslüman cemaatin U-hud Savaşında aldığı darbeyi kinaye yolu ile ifade ediyor. İfade, Müslüman cemaati düşmanından yara alan bir tek fert gibi farz ediyor. Söz konusu yara, onların öldürülenlerinin öldürülmeleri, yaralılarının yaralanmaları ve eşiğine geldikleri zaferin ve galibiyetin ellerinden kaçmasıdır.

"Eğer siz (Uhud'da) yara aldınızsa..." cümlesi ile arkasından gelen; *"Bir de (böylece)... kâfirleri yok etmek ister."* ifadesine kadar devam eden aynı üslûplu cümleler, daha önce belirttiğimiz gibi, *"Sakın gevşemeyin, üzüntüye kapılmayın."* ifadesinin sebebi niteliğindedir. Nitekim *"üstün olan sizsiniz."* ifadesi de başka bir sebeptir.

Bu iki tür sebep arasındaki fark şudur: İlk sebep, yani *"üstün olan sizsiniz"* ifadesi, Müslümanların düşünce yanlışına düştüklerini vurgulama yolu ile gösterilen bir sebeptir. Çünkü Müslümanlar müşriklerin kendilerinden üstün olduklarını sandıkları için gevşediler ve üzüntüye kapıldılar. Allah da, "Eğer mümin iseniz üstünlük gerekçesi müşriklerin değil, sizinle beraberdir." diyerek müminlerin yanlış düşündüklerini vurgulamıştır. Nitekim yüce Allah başka bir ayette şöyle buyuruyor: *"Müminlere yardım etmek, üzerimize bir borçtur."* (Rum, 47)

İkinci sebep ise, iki grubun -müminler ile müşriklerin- durumları-

nı veya aynı temel ilkeye dayalı hükmü ve genel maslahatları anlatma yolu ile gösterilen sebeptir. Bu temel ilke, günlerin insanlar arasında dolaştırılması yolundaki geçerli ilâhî gelenektir.

"Biz bu günleri insanlar arasında dolaştırırız." Ayette geçen "yevm" kelimesi, olayların meydana gelmesi için gerekli olan, itina edilir miktardaki zaman demektir. Bu miktar olayların değişmesine göre değişir. Bu kelime yaygın olarak Güneş'in doğması ile batması arasında geçen zaman için kullanılır. Yine bu kelime, zarf ile mazruf arasındaki ilişkiye dayanılarak, bazen egemenlik, saltanat ve üstünlük kurma anlamında da kullanılır. Bu anlamda, "falân cemaatin günü, filân oğullarının günü" denir. Böyle demekle onların başkalarından önde olmaları, başkalarına egemen olmaları kastedilir. Aynı kelime, kimi zaman bu tür olayların içinde meydana geldikleri zamanın kendisi için de kullanılır. Ayetteki "günler" ile bu anlam kastediliyor.

Ayetin orijinalinde geçen "nüdavilu" kelimesinin kökü olan "mü-davele" kelimesi, bir şeyin elden ele dolaşması demektir. Buna göre ayetin anlamı şudur: İlâhî gelenek, önemli günlerin insanlar arasında dolaşması ilkesine göre cereyan eder. Bu günler bir toplumun tekeline verilip de başka bir toplum onlardan mahrum bırakılmaz. Bunun sebebi, bu geleneğe bağlı genel maslahatlardır. Sizin zihinleriniz bu menfaatlerin sadece bir kısmını kavrayabilir, hepsini kavrayamaz.

"Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir." Bu cümle hazfedilmiş bir cümleye bağlıdır. O cümle, zihinlerin onu idrak edemeyeceğine, akılların onun ancak bazı yönlerini kavrayabileceğine işaret etmek için hazfedilmiştir. Bize denmek isteniyor ki, bu konuda müminlere yarayacak olan bilgi şudur: *"Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir. Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister."*

Şimdi, *"Allah'ın, kimlerin mümin olduğunu belirlemesi için..."* ifadesine geelim. Bundan maksat müminlerin gizli, saklı kalmış imanlarının açığa çıkmasıdır. Çünkü yüce Allah'ın olaylara ve eşyaya yönelik bilgisi onların varolmaları ile özdeştir. Yani yüce Allah eşyayı salt varoluşları ile bilir. Yoksa onun bilgisi bizim bilgilerimiz ve algılarımız gibi eşyadan taslak almakla olmaz. Bu nokta açıktır. Bunun gereği, yüce Allah'ın bir şeyi bilmeye yönelik iradesinin, onun gerçek-

leşmesine, ortaya çıkmasına yönelik iradesi olmasıdır. Yüce Allah bu ayette, *"Allah'ın, kimlerin mümin olduğunu belirlemesi için..."* buyurarak müminlerin varlığını gerçekleştirmiş olarak aldığına göre, onların ortaya çıkarmasına yönelik iradesini ifade ediyor demektir. Bu da sebep-sonuç ilişkisine göre olduğu için müminlerin saklı imanlarının ortaya çıkmasını gerektirecek durumların gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

"Ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir." ifadesine gelince, buradaki "şüheda" kelimesi amellerin şahitleri demektir. Bu kelimenin "savaş alanında öldürülenler" anlamında kullanıldığına Kur'an'da rastlanmaz. Bu sonradan geliştirilmiş İslâmî terimlerden biridir. Nitekim aşağıdaki ayette bu kelime, vurguladığımız anlamda kullanılmıştır: *"Böylece biz sizi orta yolda bir toplum yaptık ki, insanlara şahit olasınız..."* (Bakara, 143) Üstelik ayetteki "yettehize=edinmesi" kelimesi, "savaş alanında öldürülenler" anlamına gelen "şüheda" kelimesi ile de pek uyuşmaz. Yani "Allah, İbrahim'i dost edindi. Allah, Musa'yı sözdeş edindi. Allah, Peygamberimizi kıyamet günü ümmeti için tanıklık etmek üzere şahit edindi." dendiği gibi, "Allah, falanca kişiyi kendi yolunda öldürülmüş ve şehit edindi." denmez.

Yüce Allah niçin *"ve aranızdan bazı şahitler edinmesi için..."* diyerek cümlemin akışını ikinci şahıs zamiri ile değiştirir de "ve onları şahitler edinmesi için..." diyerek üçüncü şahıs zamiri kullanmadı? Çünkü her ne kadar *"Böylece biz sizi orta yolda bir ümmet yaptık ki, insanlara şahit olasınız..."* (Bakara, 143) ayetinde şahitlik ümmetin tümüne isnat edilmiş ise de bu, bir kısmın vasfının tüme isnat edilmesi kabulindendir. Bunu Bakara Suresinde açıklamıştık. Bu açıklamamızı, bu cümlemin arkasından gelen *"Allah zalimleri sevmez."* cümlesi ile teyit etmek mümkündür.

Şimdi de *"Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister."* ayetini ele alalım. Ayette geçen "yumahhısa" fiilinin kökü olan "temhis", bir şeyi yabancı katıklardan arındırıp saflaştırmak demektir. Yine ayette geçen "yemhaka" fiilinin kökü olan "mahk", bir şeyi yavaş yavaş bitirmek, azar azar yok etmek anlamına gelir. Bu arındırma, günlerin insanlar arasında dolaştırılmasının gereği ve faydalarındandır. Bu, yine günlerin insanlar arasında dolaştırılmasının gereği olan iman edenlerin bilinmesi ve ortaya çıkmasından baş-

ka bir şeydir. Çünkü müminin mümin olmayandan ayırt edilmesi başka, ayırt edildikten sonra onun imanının küfür, münafıklık ve fasıklık katıklarından arındırılarak saflaştırılması ise başka bir konudur. Bu yüzden kâfirlerin yok edilmesi, müminlerin mümin olmayanlardan ayırt edilmesinin karşısında zikredilmiştir. Buna göre yüce Allah küfrün ve benzerinin kalıntılarını müminden parça parça giderir, sonunda sadece imanı kalır ve bu iman sırf Allah için olur. Buna karşılık, kâfirdeki küfür, şirk ve hile elementlerini parça parça giderir ve sonunda ortada hiçbir şey kalmaz.

Bunlar, yüce Allah'ın günleri insanlar arasında dolaştırmasının, üstünlüğün belirli bir toplumda devam etmemesinin hikmetinin çeşitli şekilleridir. Yetki, tümü ile Allah'ındır; O, dilediğini yapar. O, şu ayette belirttiği gibi en yararlı olanı, en faydalı olanı yapar: *"Allah, hak ile batılı bu örnek aracılığı ile anlatır: Köpük havaya uçup gider, fakat insanlara yararlı olan kısım yerde kalır."* (Ra'd, 17) Bu ayetlerin benzerlerine bu surenin daha önceki ayetlerinde karşılaşmıştık. Şöyle ki; *"Kâfirlerin bir kısmını kessin veya onları perişan etsin de umutsuz olarak geri dönüp gitsinler diye (Allah Bedir'de sizi zafere ulaştırdı). Bu konuda senin elinde bir şey yok. Ya da onların tövbelerini kabul etsin veya zalimlikleri yüzünden onları azaba çarptırsın diye (Allah Bedir'de sizi zafere ulaştırdı)."* (Âl-i İmrân, 127-128) Yüce Allah bu ayette Peygamberinin elinde bir şey olmadığını belirtiyor ve yetkinin kendi tekelinde olduğunu, yaratıklarına dilediği gibi hükmettiğini vurguluyor.

Bu söz, mümini kâfirden ayırmak, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek maksadı ve imtihan amacı ile günlerin insanlar arasında bölüştürüldüğünün açıklanması, yukarıda vurgulanan Peygamberimizin elinde bu konuda bir yetki olmadığı gerçeği ile birlikte şu gerçeği açığa vuruyor: Müminlerin çoğu sanıyorlardı ki, hak dine mensup olmaları, nerede savaşılırsa galip gelmelerinin ve nasıl olurlarsa olsunlar batıla karşı üstün gelmelerinin yeterli sebebidir; iplerin ucu onların elindedir, onu kaçırmaları söz konusu değildir. Onların bu zanna kapılmalarına sebep olan olay, Bedir Savaşında gördükleri gelişmelerdir. O savaşta düşmanlarına karşı şaşırtıcı bir üstünlük sağlamışlar, yardımcı meleklerin inmesine şahit olmuşlardı. Bu kanaat, imtihan ve arındırma düzeninin geçersizliğini gerektiren yanlış bir kanaattir. Bu

kanaat; emirden, yasaktan, sevaptan ve cezadan beklenen faydanın da geçersizliğini beraberinde getirir. Bu da dinin esasının yıkılmasına yol açar. Çünkü bu din fitrat dinidir, geçerli yasaların ve yürürlükteki ilâhî geleneğin çiğnenmesine dayalı değildir. Bu doğal düzene göre galibiyet ve hezimet, normal sebeplerine bağlıdır.

Yüce Allah, imtihan ve deneme maksadı ile günlerin insanlar arasında dolaştırıldığını açıkladıktan sonra, müminleri bu asılsız zanları yüzünden kınamaya ve *"Yoksa siz... cennete girebileceğinizi mi sandınız?"* diye başlayan ayetle gerçek durumu açıklamaya başlıyor.

"Yoksa siz, Allah içinizdeki cihad edenleri ayırt etmeden ve sabırlıları belirlemeden cennete girebileceğinizi mi sandınız? Sizler ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyor-dunuz. İşte onu gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz." Müslümanların imtihan edilmeden cennete girecekleri yolundaki zanları az önce anlatılan zanlarının ayrılmaz bir parçasıdır. O zan şuydu: Onlar hak üzere oldukları için ve hak hiç yenilmeyeceği için zafer ve galibiyet hep onların olacaktı. Onlar hiç yenilmeyecek, hiç bozguna uğramayacaklardı. Bilindiği gibi bu zannın gerekli sonucuna göre, Peygamberimize inanıp müminler topluluğuna katılan herkes galibiyet ve ganimet elde etmek suretiyle dünyasında, af ve cennet elde etmek suretiyle de ahiretinde mutlu olacaktı. Böylece zahirî imanla gerçek iman arasındaki fark ortadan kalkacak, dereceler arasındaki fark silinecekti. Normal mücahidin imanı ile sabırlı mücahidin imanı bir olacaktı. Yine o takdirde bir iyiliği dileyip de zamanı gelince onu yapan kimse, o iyiliği dileyip de karşısına çıktığında yan çizen kimse gibi olacaktı.

Buna göre *"Yoksa siz... cennete girebileceğinizi mi sandınız?"* ifadesi, sonucu sebep yerine koyma kabilinden bir ifadedir. Yani üstünlüğün size yazılı olduğunu mu sandınız? Buna göre siz imtihan edilmeyeceğinizi, hak edeniniz hak etmeyeninizden ayırt edilmeksizin, aranızdaki yüksek dereceliler öbürlerinden ayırt edilmeksizin cennete gireceğinizi mi sandınız?

"Sizler ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz..." Bu ayette müminlerin bu zannın asılsız olduğunun tespiti vardır. Çünkü onlar savaşa katılmadan önce ölümü temenni ediyorlardı. Fakat sonunda savaşa katılarak ölümü gözleri ile gördüklerinde ileri atılmaktan ve temenni ettikleri şeyi kucaklamaktan kaçındılar. Gevşekliğe kapıla-

rak savaştan yüz çevirdiler. Şimdi sırf bu temenni ile, imtihan edilmeksizin, arınmaksızın cennete girmeleri caiz olur muydu? Denemeden geçirilmeleri gerekli olmuyor mu?

Bu söylediklerimizden, bu sözün söylenmemiş bir bölümünün olduğu ortaya çıkıyor. Buna göre bu ayetin son bölümünün anlamı şöyledir: "İşte ölümü gördünüz; ama bakıp duruyorsunuz, ona doğru adım atmıyorsunuz." Buradaki "bakıp duruyorsunuz" ifadesi, onların hiçbir girişimde bulunmamalarından, ileri doğru hiçbir adım atmamalarından kinaye de olabilir. Yani "Hiçbir girişimde bulunmaksızın, sırf bakmakla yetiniyorsunuz." Her nasıl olursa olsun, ifadede kınama ve azarlama vardır.

İLÂHÎ İMTİHANIN MAHİYETİ

Hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim, hidayeti yüce Allah'a mahsus sayar. Yalnız Kur'an'daki hidayet, ahiret ve dünya mutluluğuna ulaştırın ihtiyarî hidayetten ibaret değildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Rabbimiz, her şeye kendi (özel) yaratılışını veren, sonra da onu (o doğrultuda) hidayet eden Allah'tır.*" (Tâhâ, 50) Görüldüğü gibi yüce Allah hidayete bilinçli, akıllı olan ve olmayan her varlığı kapsayacak biçimde genel bir anlam veriyor. Ayrıca amaç bakımından da hidayeti mutlak sayıyor. O başka bir ayette şöyle buyuruyor: "*O, yaratıp düzene koyandır. O, takdir edip hidayet edendir.*" (A'lâ, 2-3) Bu ayet de daha önceki ayet gibi mutlaklıdır. Bundan anlaşılıyor ki bu hidayet, dalâlete düşürmenin karşısı olan özel hidayetten başkadır. Çünkü yüce Allah hidayetin bu türünün bazı kesimler için söz konusu olmadığını, onun yerine dalâletin geçtiğini belirtiyor. Oysa hiçbir varlığı genel anlamlı hidayetin kapsamı dışına çıkarmıyor. Şöyle buyuruyor: "*Allah zalim toplumu hidayete erdirmez.*" (Cum'a, 5) "*Allah fasık toplumu hidayete erdirmez.*" (Saf, 5) Bu anlamda çok sayıda ayet vardır.

Yine ortaya çıkıyor ki söz konusu hidayet, mümin kâfir bütün insanlara yol gösterme anlamına gelen hidayetten de başkadır. Yüce Allah'ın şu ayetlerde buyurduğu gibi: "*Gerçekten biz ona yolu gösterdik. Artık ya şükreder veya nankör olur.*" (İnsan, 3) "*Semud oğullarına gelince, biz onlara doğru yolu gösterdik. Fakat onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler.*" (Fussilet, 17) Bu iki ayette ve benzerlerinde söz konusu edilen hidayet sadece bilinç ve akıl sahibi canlıları kapsar. Daha

önce söylediklerimizden anlaşılmış olmalıdır ki, *"sonra da onu (o doğrultuda) hidayet eden Allah'tır."* ve *"O, takdir edip hidayet eden-dir."* ifadelerindeki hidayet, hem kapsam, hem de amaç bakımından geneldir. Üstelik bu ayetlerin ikincisinde hidayet, takdirin sonucu olarak alınıyor. Bir şeyi yaratılış gayesine yönlendirecek sebepleri ve gerekçeleri hazırlamak anlamını taşıyan takdir ise, özel hidayet ile bağdaşmaz. Her ne kadar hidayetin bu türü de evrendeki genel düzen açısından takdir alanının içinde ise de bu bakış o bakıştan farklıdır. Bunu iyi anlamak gerekir.

Her ne ise; bu genel hidayet, yüce Allah'ın her şeyi varlığının kemaline iletmesi, onu yaratılış gayesine erdirmesidir. Bu hidayet, söz konusu şeyin varolma, gelişme, fiiller ve hareketler gibi özünün (zâtının) varlığını sürdürmesi için gerekli olan şeylerin tümüne yönelik eğilimin itici faktörüdür. Bu sözlerin daha uzun bir devamı vardır. Eğer Allah muvaffak ederse, ileride bu açıklamayı genişleteceğiz.

Maksat şudur: Yüce Allah'ın bu konudaki sözleri gösteriyor ki, bütün nesneler genel ilâhî hidayetle gayelerine ve ecellerine (son noktalarına) sevk edilirler. Hiçbir nesne (şey) bu kuralın dışında değildir. Sözünden cayması söz konusu olmayan yüce Allah, bu hidayeti kendine borç kabul etmiştir. Nitekim O şöyle buyuruyor: *"Gerçekten hidayet bizim uhdemizedir ve gerçekten ahiret ve dünya bize aittir."* (Leyl, 12-13) Görüldüğü gibi, daha önceki iki ayetin anlamlarına ek anlam katma niteliğindeki bu ayet, mutlak ifadesi ile, hem toplumlara yönelik içtimaî hidayeti ve hem ferdî hidayeti kapsamına alır.

Nesnelerin Allah üzerindeki haklarından biri, onları oluşum bakımından kendileri için takdir edilmiş olan kemale doğru hidayet etmenin yanı sıra onları teşriî kemale doğru da hidayet etmektir. Teşriin (yasa koymanın) tekvinin kapsamına nasıl girdiğini, kaza ve kaderin onu nasıl içerdiğini daha önce yaptığımız nübüvvet hakkındaki açıklamalarımızdan biliyorsunuz. Bilindiği gibi insan türünün sahip olduğu varoluş çeşidi, ancak bir dizi iradi ve ihtiyarî fiiller dizisi ile tamamlanır. Bu iradi ve ihtiyarî fiiller, ancak birtakım nazari ve pratik inançlardan meydana gelebilir. Buna göre insanın birtakım kanunlar altında yaşaması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu kanunlar ister hak, ister batıl, ister iyi, ister kötü olsun. Böyle olunca insan oluşumunu sevk ve idare eden yüce Allah'ın, onun için, adına şeriat dediğimiz birtakım

emirler ve yasaklar dizisi, bunun yanı sıra soysal ve bireysel olaylar dizisi hazırlaması gerekir. İnsan, bunlarla karşılaşması sonucunda potansiyelindeki yetenek ve imkânları fiiliyata çıkarır. Bunun sonucunda ya mutlu veya bedbaht olur ve dolayısıyla varoluşunda saklı olan ne varsa meydana çıkar. İşte o zaman bu olaylara ve teşriî kurallara imtihan ve deneyden geçme ismi uygun düşer.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: İlâhî çağrıya uymayarak kendisi için bedbahtlığı gerekli kılan kimse, eğer bu tutumu sürdürürse, azap hükümünü kendi aleyhinde kesinleştirmiş olur. O zaman ilâhî emir ve yasaklarla ilgili olarak karşılaştığı ve potansiyeli fiiliyata çıkaran bütün olaylar, o kimse için yeni bir bedbahtlık pratiği gerçeği ortaya çıkarır. Gerçi aynı zamanda adam içinde bulunduğu durumdan hoşnut da olabilir, karşısında çıkan durumdan gurur da duyabilir; ama bu gerçekte ilâhî tuzaktan başka bir şey değildir. Çünkü bu durumda yüce Allah, insanların kendileri için mutluluk sandıkları şeyler ile onları bedbaht etmekte ve kendileri için başarı saydıkları şeylerde onların emeklerini boşa çıkarmaktadır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Tuzak kurdular, Allah da (buna karşılık) bir tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir."* (Âl-i İmrân, 54) *"Kötü tuzak, ancak sahiplerini kuşatır."* (Fâtır, 43) *"Onlar orada tuzak kurarlar. Fakat aslında sadece kendilerine tuzak kurarlar da farkında olmazlar."* (En'âm, 123) *"Ayetlerimizi yalan sayanları hiç farkına varmayacakları biçimde yavaş yavaş kötü akıbetlerine yaklaştıırız ve onlara mühlet veririm. Benim tuzağım oldukça sağlamdır."* (A'râf, 182-183) Bu nedenle cahil ve mağrur kimse Allah'a karşı gelmek, O'nun buyruklarını dinlememek suretiyle O'nun, kendisinden irade ettiği şeyin önüne geçtiğini sanarak pohpohlanabilir. Fakat aslında o, Allah'ın irade ettiği şeyde kendi aleyhinde O'na yardımcı oluyor da farkında değildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yoksa o kötülükleri yapanlar bizi geçeceklerini mi sandılar? Ne kötü bir yargıda bulunuyorlar!"* (Ankebut, 4) Bu konuda ayetlerin en hayret vericilerinden biri, şu ayettir: *"Bütün tuzaklar Allah'a aittir."* (Ra'd, 42)

Buna göre bu adamların dinî görevleri ile ilgili gösterdikleri bütün hileler, karşı çıkmalar, zulümler ve haddi aşmalar, yine kalplerinde sakladıkları kötü duyguların meydana çıkmasını sağlayan karşılaştıkları bütün olaylar ve nefsanî arzularının kendilerini sürüklediği bütün

durumlar, bir tuzak, bir mühlet verme ve onları yavaş yavaş kötü akıbetlerine yaklaştırmadır. Çünkü onları durumlarının akıbeti ve sonuna doğru hidayet etmek (iletmek), kendilerinin yüce Allah üzerindeki haklarıdır. Allah da bunu yapıyor. O hâlde *"Allah işlerinde sürekli galiptir."* (Yûsuf, 21)

Bu işler şeytana isnat edildiğinde ise, küfrün ve günahların türleri şeytanın o adamlara yönelik azdırması olur. Bu kötülöklere meyletmek ise, şeytanın çağrısı, vesvesesi, dürtüsü, işareti ve şaşırtması olur. Bu kötölöklere yol açan olaylar ve bu tür olayların işlevini gören şeyler de, şeytanın süsleri, araçları, ipleri ve ağları olur. İnşallah A'râf Suresinde bunların açıklaması gelecektir.

Buna karşılık, kalbinde imanın kökleştiği müminin ortaya koyduğu ibadetler, iyi davranışlar ve bu tür iyiliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan karşılaştığı olaylar da, ilâhî velâyet, ilâhî tevfiğ ve özel anlamdaki hidayetin mazharları olur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah, dilediğini yardımıyla destekler."* (Âl-i İmrân, 13) *"Allah da müminlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 68) *"Allah, müminlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."* (Bakara, 257) *"Allah, onları imanlarından dolayı hidayet eder."* (Yûnus, 9) *"Ölü olup da canlandırdığımız ve insanlar arasında verdiğimiz nurun aydınlığı ile yürüyen kişi..."* (En'âm, 122) Bu durumlar yüce Allah'a isnat edildiği zaman hüküm budur. Aynı işler meleklerle isnat edildiğinde ise, onların desteği ve doğru yola koymaları olarak adlandırılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah, imanı onların kalplerine yazmış ve onları kendisinden bir ruh ile desteklemiştir."* (Mücâdele, 22)

Ayrıca bu genel hidayet, nasıl ki nesnelere, Allah'a dönüş yolculuklarını sürdürdükçe varoluşlarının başlangıcından varlıklarının sonlarına kadar eşlik ediyorsa, aynı şekilde ilâhî takdirler de onları arkalarından öne doğru iterler. Nitekim, *"O Allah ki, takdir edip hidayet etti."* (A'lâ, 3) ayetinden de bu anlaşılmaktadır. Yani, nesneleri bir hâlden ikinci hâle, ikinci hâlden üçüncü hâle dönüştüren etken, onların varlıklarını saran neden ve sebeplerin taşıdığı takdirlerdir. Böylece takdirler, nesneleri (eşyayı) arkalarından sürekli itmektedirler.

Öte yandan takdirler nasıl nesneleri arkalarından itiyorlarsa, eceller (yani nesnelerin varlıklarının son bulduğu son noktalar) de onları önlerinden çekerler. Nitekim yüce Allah'ın şu sözü buna delil oluştu-

rur: *"Biz gökleri, yeryüzünü ve bu ikisi arasındaki varlıkları ancak hak üzere ve belli bir süre için yarattık. O kâfirler ise uyarıldıkları gerçeklerden yüz çeviriyorlar."* (Ahkaf, 3) Bu ayet, nesneleri gayelerine bağlıyor. Bu gayeler ise onların ecelleri, yani belirlenmiş varolma sürelerinin sonudur. Birbirine bağlı iki şeyin de biri diğerinden daha güçlü olursa, güçlü olan taraf, öbür tarafı kendine doğru çeker. Belirlenmiş eceller de değişmez, sabit şeyler oldukları için nesneleri önlerinden çekerler. Bu gayet açıktır.

Buna göre nesneler çeşitli ilâhî güçler tarafından sarılmıştır. Bu güçler, nesneleri iten güçler, onları çeken güçler, nesnelere eşlik edip onları yetiştiren güçlerdir. Bunlar Kur'an'da söz konusu edilen asli güçlerdir. Bunların dışında melekler, şeytanlar ve başkaları gibi nesneleri koruyan, denetleyen ve onlarla bir arada olan güçler de vardır.

Bir de nesneler üzerinde belirli bir maksatla birtakım tasarruflar yapılır. Bu tasarruflar, eğer söz konusu nesnelerin o maksatla ilgili durumlarının ortada olmadığı, yani o maksada elverişli olup olmadığının bilinmemesi hâlinde, bu durumun bilinmesi veya ortaya çıkması amacıyla yapılırsa, bu tasarruflara imtihan veya deneme adını veririz. Yani, sen bir nesnenin durumunun falanca işe elverişli olup olmadığını bilmezsen veya gizli durumunu bildiğin hâlde o durumun ortaya çıkmasını istersen, o nesneyi sözü edilen maksatla bağdaşan şeyler ile karşı karşıya bırakırsın. Böylece nesnenin o şeylere ilişkin hâli meydana çıkar. Onları kendine kabul mu ediyor, yoksa kendinden itiyor mu, belli olur. Bu işleme imtihan, deneme ve nesnelerin durumu hakkında bilgi edinme denir; ya da bu anlamı taşıyacak başka bir terim kullanılır.

Yüce Allah'ın insan gibi şuurlu ve akıllı nesneleri karşı karşıya bıraktığı yasalar ve olaylara ilişkin tasarrufu da aynen böyledir. Yani insanın dinî çağrı aracılığı ile çağrıldığı maksada ilişkin durumu bu yasalar ve olaylar sayesinde ortaya çıkar. O hâlde ilâhî tasarrufa mazhar olan bu yasalar ve olaylar birer ilâhî imtihandır.

Yalnız yüce Allah'ın imtihanı ile biz insanların imtihanı arasında şöyle bir fark vardır: Biz insanlar çoğunlukla nesnelerin gizli durumlarını bilmeyiz. Bu yüzden imtihan aracılığı ile onların bizce meçhul olan durumlarını bilmek isteriz. Oysa gayb anahtarları elinin altında olan yüce Allah için bilmemek diye bir şey yoktur. O hâlde insanı iyi

akıbete ve mutluluğa çağırmak yolu ile ona uyguladığı genel eğitim bir imtihandır. Çünkü bu eğitim, onun durumunun ortaya çıkmasına, sevap yurdunun mu, yoksa azap yurdunun mu ehlinden olduğunun belirlenmesine vesile olur.

Bundan dolayı yüce Allah bu tasarrufu, yani insan için şariat belirlemeyi ve onu birtakım olaylarla karşı karşıya bırakmayı kendi açısından "belâ", "ibtîlâ" ve "fitne" (imtihan ve sınama) olarak adlandırmış ve genel anlamda şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzündeki her şeyi ona süs yaptık ki, insanların hangisinin daha güzel amel işlediğini ortaya çıkaralım."* (Kehf, 7) *"Biz insanı imtihan etmek için karışık bir sıvı damlasından yarattık. Bunun için onu işitme ve göreme yetenekleri ile donattık."* (İnsan, 2) *"Biz sizi iyilikle ve kötülükle imtihan ederiz."* (Enbiyâ, 35)

Yüce Allah ne kastettiğini şu ayette daha geniş biçimde açıklıyor gibidir: *"Rabbi, imtihan etmek için bir insana iyilik edip kendisine nimet verdiği zaman, "Rabbim beni şerefli kıldı." der. Fakat onu sınamak için rızkını daraltıp bir ölçüye göre verdiği zaman, "Rabbim bana hor baktı." der."* (Fecr, 15-16) *"Mallarınız ve evlâtlarınız sizin için imtihan aracıdır."* (Teğâbun, 15) *"Allah sizi birbiriniz aracılığı ile imtihan etmek için..."* (Muhammed, 4) *"Onlar öteden beri fasık oldukları için biz onları böylece sınavdan geçiriyoruz."* (A'râf, 163) *"Allah müminleri güzel bir sınavdan geçirmek için bunu böyle yaptı."* (Enfâl, 17) *"İnsanlar sırf "inandık" demekle kurtulacaklarını mı sandılar? Biz onlardan önceki milletleri de sınavdan geçirdik. Allah bu sınav sonucunda doğru sözlüler ile yalancıları ayırıt edecektir."* (Ankebut, 3)

Yüce Allah, İbrahim hikâyesinde şöyle buyuruyor: *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimeler ile imtihan etti."* (Bakara, 124) O, İsmail'in boğazlanmasını anlatırken de şöyle buyuruyor: *"Hiç şüphesiz bu açık bir imtihandı."* (Sâffât, 106) Musa hakkında ise şöyle buyuruyor: *"Biz seni çeşitli sınavlardan geçirdik."* (Tâhâ, 40) Bu konuda bunlar dışında daha birçok ayet vardır.

Görüldüğü gibi bu ayetler, insan varlığı ile ilgili şeylerin tümünü; işitme, görme ve hayat gibi varlığının parçalarını, evlât, eş, aşiret, arkadaş, mal ve mevki gibi bir biçimde onunla bağlantılı şeyleri ve bir biçimde faydalandığı şeylerin tümünü ve bunların yanı sıra ölüm ve insana yönelik diğer musibetler gibi az önce saydıklarımızın karşısı

olan şeyleri mihnet ve belâ kapsamına alıyor. Kısacası, okuduğumuz ayetler insanla bağlantısı olan âlemin parçalarını ve durumlarını insana göre Allah'tan gelen bir deneme ve bir sınav sayıyor.

Bu ayetlerde fertler açısından da genelleme vardır. Yani mümin, kâfir, iyi, kötü, peygamber ve onun alt düzeyindeki kimseler hepsi sınav ve denemeye tâbidirler. Bu yürürlükte olan bir gelenektir; hiç kimse bundan müstesna değildir.

Bu dediklerimizden açıkça ortaya çıktı ki imtihan geleneği, sürekli yürürlükte olan ilâhî bir gelenektir. Bu imtihan geleneği diğer bir tekvinî geleneğe dayanan pratik bir gelenektir. O tekvinî gelenek ise, daha önce anlatıldığı üzere insan gibi yükümlüler ile ilişkisi bakımından genel ilâhî hidayet geleneği ile bu geleneğin önü ve arkasındaki takdir ve ecel geleneğidir.

Buradan anlaşılıyor ki, bu geleneğin yürürlükten kaldırılması, mümkün değildir. Çünkü onun yürürlükten kaldırılması, tekvinin bozulması ile aynı şey olur ki, bu da imkansızdır. Yaratılışın ve ölüm sonrası dirilişin hak olduğunu, hak ilkesine dayandığını kanıtlayan ayetler bu geleneğin değişmezliğine işaret ediyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz gökleri, yeryüzünü ve ikisi arasındaki varlıkları hak üzere ve belirli bir süre için yarattık."* (Ahkaf, 3) *"Yoksa sizi boşu boşuna yarattığımızı ve bize dönmeyeceğinizi mi sandınız?"* (Mü'minun, 115) *"Biz gökleri, yeryüzünü ve ikisi arasındaki varlıkları eğlenmek için yaratmadık. Onları kesinlikle hak üzere yarattık. Fakat onların çoğu bunu bilmezler."* (Duhân, 38-39) *"Kim Allah'a kavuşmayı arzu ediyorsa, (bilsin ki,) Allah'ın belirlediği süre (ecel) mutlaka gelecektir."* (Ankebut, 5) Bu gerçeği dile getiren daha birçok ayet vardır.

Bu ayetlerin tümü yaratılışın hak ilkesine dayalı olduğunu, amaçtan kopuk ve dayanaksız olmadığını kanıtlar. Nesnelerin önünde hakka dayalı amaçlar ve eceller, arkalarında hak ilkesine dayalı takdirler ve beraberlerinde hak ilkesine dayalı hidayet olunca, genel olarak bütün nesnelerin çatışması, özel olarak da bu nesnelerin içinde insan gibi yükümlülük taşıyan varlıkların birtakım hususlarla sınavdan geçirilmeleri kaçınılmazdır. Bu hususlar, kendileri ile ilişkili olan yükümlülerin potansiyel kemallerini, eksikliklerini, mutluluklarını ve bedbahtlıklarını fiiliyata çıkarır. İşte din yükümlülüğü ile yükümlü olan insan da bu, imtihan ve deneme anlamına gelir. Bunu iyi kavramak gerekir.

Bu anlattıklarımızdan (ilâhî gelenek açısından) yok etme ve arındırmanın ne demek olduğu da ortaya çıkıyor. Şöyle ki: Mümin imtihan ile karşılaşp da bu imtihan onun gizli erdemlerinin rezilliklerinden ayrit edilmesini gerektirdiği veya bir toplum imtihanla karşılaşp da bu imtihan müminlerin, münafıklardan ve kalplerinde hastalık olanlardan seçilmesini gerektirdiği zaman bu imtihana arındırma adını vermek yerinde olur ki, bu işlem, bir ayirt etme işidir.

Yine görünüşlerinde güzel ve imrenilir sıfatlar ve durumlar bulunan kâfire ve münafığa yönelik ilâhî imtihanlar devam edip de bu imtihanlar yavaş yavaş onlarda saklı duran pisliklerin ortaya çıkmasını gerektirdikçe ve her ortaya çıkan pislik görünüşteki bir erdemi giderdikçe, bu süreç o kişi için bir yok etme işlemi, yani iyiliklerini yavaş yavaş tüketme işlemi olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz bu günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez. Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister."* (Âl-i İmrân, 140-141)

Kâfirler için bir başka yok etme türü daha vardır. Bu da yüce Allah'ın bildirdiği üzere evrenin, insan soyunun salâhına ve dinin sırf Allah'a has olacağı bir güne doğru gittiği gerçeğidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İyi sonuç takvanındır."* (Tâhâ, 132) *"Yeryüzüne benim iyi kullarım vâris olacaktır."* (Enbiyâ, 105)

* * *

"Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce daha nice peygamberler gelip geçmiştir..." Ayetteki "mate" kelimesinin kökü olan "mevt=ölüm" kelimesi, ruhun bedenden çıkması ve bedeninin hayatının yok olması demektir. Ayetin orijinalinde geçen "kutile" kelimesinin kökü olan "katl=öldürölme" kelimesi ise, kastî veya benzeri bir sebebe dayalı olarak meydana gelen ölüm demektir. "Ölüm" ve "öldürölme" kelimeleri ayrı yerlerde kullanıldıklarında, ölüm, öldürölmeyi de kapsamına alan genel bir anlamı ifade eder. Ama eğer bir arada kullanırlarsa, "ölüm" kendiliğinden ölmek demek olurken, "öldürölme" böyle olmayan ölüm anlamına gelir.

"İnkalebe ala akıbeyhi=topukları üzerinde dönüşüm yaptı" demek, geri döndü demektir. Ragıp el-İsfahanî diyor ki: "Recea ala akıbeyhi", bükölerek geriye döndü demektir. "İnkalebe ala akıbeyhi" tıpkı "Recea

ala hafiretihi", "irtedda ala asarihima kasasan" ve Arapların "recea avduhu ala bed'ihî" sözleri gibidir."

Yüce Allah bu ayette geriye dönmeyi Peygamberin ölümü ya da öldürülmesi şartının cevabı saydığına göre, geri dönmekten maksat, dinden dönmektir, savaştan dönmek değildir. Çünkü savaştan kaçmanın Peygamberin ölmesi ya da öldürülmesi ile bir bağlantısı yoktur. Ama Peygamberin ölümü ya da öldürülmesi ile iman ettikten sonra küfre dönmenin arasında bir bağlantı vardır. Aşağıdaki ayet de bu geri dönüşten kastedilenin dinden dönmek olduğunu kanıtlar: *"Bir grup da kendi derdine düşmüştü. Bunlar, Allah hakkında cahiliye zihniyetini taşıyan bir düşünce taşıyorlardı..."* (Âl-i İmrân, 154) Üstelik Müslümanlar, Uhud'dan önce de, meselâ Huneyn, Hayber ve bunlar dışındaki savaşlarda da savaştan kaçtıkları hâlde Allah onlara böyle hitap etmemiş, savaştan dönmelerini böyle bir kelime ile ifade etmemiştir: *"Hu-neyn gününde de (Allah size yardım etti). Hani (o gün) sayıca çok oluştunuz, hoşunuza gitmiş, böbürlenmenize yol açmıştı da çokluğunuz hiçbir yarar sağlamamıştı. Yeryüzü onca genişliğine rağmen size dar gelmişti. Sonra da arkanızı dönüp kaçmıştınız."* (Tevbe, 25) Dolayısıyla gerçek şu ki, yukarıdaki ayetteki geri dönüş, eski küfür inancına dönmek demektir.

Bu ayetin akışındaki azarlama ve paylamayı göz önüne alarak onun anlamının özünün şu olduğunu söyleyebiliriz: Muhammed, diğer peygamberler gibi Allah'ın bir peygamberidir. Onun vazifesi, sadece Rabbinin mesajını tebliğ etmektir. O, hiçbir şeyin (zafer veya yenilginin) maliki değildir. Her şeyin maliki Allah'tır. Din O'nun dinidir ve O'nunla birlikte kalıcıdır. O hâlde imanınızı onun hayatına bağlamanızın ne anlamı var? Öyle görünüyor ki, eğer o ölür veya öldürürlerse, dine bağlılığı bırakıp geriye dönecek ve hidayetden sonra sapıklığı seçeceksiniz.

Okuduğumuz ayetlerin akışı güçlü bir şekilde gösteriyor ki, Uhud günü savaşın kızışmasından sonra Müslümanlar Peygamberimizin öldüğünü sanarak dağıldılar ve savaştan kaçtılar. Böylece ayetlerin akışından çıkan sonuç, rivayetlerin ve tarihin verdiği bilgiyi teyit ediyor. Nitekim İbn-i Hişam, es-Siret-un Nebeviyye adlı eserinde şu rivayeti aktarıyor: "Enes b. Malik'in amcası Enes b. Nadır, Ömer b. Hattab ve Talha b. Ubeydullah ile karşılaştı. Yanlarında Muhacirler ve Ensardan

bazı kimseler daha vardı. Silâhlarını bırakmışlardı. Enes b. Nadır; 'Savaşmaktan el çekmenizin sebebi nedir?' diye sordu. 'Resulullah öldürüldü.' dediler. Enes onlara; 'Ondan sonra yaşayıp ne yapacaksınız? O hâlde Resulullah'ın, uğrunda öldüğü dâva için siz de ölün.' dedi. Sonra düşmanın karşısına çıktı ve öldürülünceye kadar savaştı." (c.3, s.30)

Kısacası, bu dağılmanın ve silâh bırakmanın anlamı şudur: Onların imanı Peygamberimizin varlığına bağlıydı. O varoldukça varoluyor, onun ölmesiyle de yok oluyordu. Bu da iman aracılığı ile dünya mükâfatı istemek demektir. İşte yüce Allah bu gerekçe ile onları azarlıyor. Yüce Allah'ın bu ayetin sonunda gelen *"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* ifadesi, bu anlamı teyit ediyor. Çünkü yüce Allah bu ifadeyi bir sonraki ayette, *"Kim dünya kazancını isterse, ona ondan veririz. Kim ahiret sevabını isterse, ona da ondan veririz."* cümlelerinden sonra da tekrarlıyor. Bu inceliği iyi anlamak gerekir.

"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir." ifadesi, ayetlerin akışından anlaşılacağı üzere, bu ifadenin öncesinde anlatılanlardan yapılmış bir istisna niteliği taşır. Bu da kanıtlıyor ki, Müslümanlar arasında bu geri dönüşü veya dağılma ve savaştan kaçma gibi geri dönüş emarelerini göstermeyen kimseler de vardı ki, bunlar "şükredenler" idi.

Şükrün özü, nimeti açığa vurmaktır. Nitekim şükrün karşısı olan küfür de, nimeti gizlemek, üzerini örtmek demektir. Nimeti açığa vurmak, onu, vereninin istediği yerde kullanmak, verenini dille övmek ve hiç unutmuyarak kalp ile anmaktır. Buna göre yüce Allah'a herhangi bir nimeti karşılığında şükretmek, nimeti kullanırken O'nu anmak, nimeti O'nun istediği yerde kullanmak ve bu konuda O'nun isteği dışına çıkmamaktır. Her şey de mutlaka Allah'ın bir nimetidir. O'nun her nimeti için tek isteği, kendine kulluk etme yolunda kullanılmasıdır. Nitekim şöyle buyuruyor: *"O, istediğiniz her şeyden size (bir miktar) vermiştir. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, bitiremezsiniz. Hiç şüphesiz, insan çok zalim ve pek nankördür."* (İbrâhim, 34) O hâlde Allah'ın herhangi bir nimeti için O'na şükretmek; o nimet hususunda O'na itaat etmek, o nimet sırasında O'nun rübubiyet makamını anmaktır.

Buna göre Allah'a kayıtsız şartsız, mutlak anlamda şükretmek; O'nu hiç unutmaksızın hep hatırdâ tutmak ve hiç emrine karşı gelmeksiz O'na itaat etmektir. O hâlde *"Bana şükredin, sakın bana nankörlük etmeyin."* (Bakara, 152) ayetinin anlamı şudur: "Beni öyle hatırdâ tutun

ki, bu hatırdaki tutmaya hiç unutmaya karışmasın. Benim emirlerime öyle itaat edin ki, bu itaate hiç isyan karışmasın." Dolayısıyla bu ayetle ilgili olarak, "Bu, insan gücünü aşan bir şeyi emretmektir." diyenlerin sözlerine kulak asmayın. Çünkü bu sözler, bu gerçekleri yeterince incelememiş olmaktan ve kulluk alanından uzak olmaktan kaynaklanıyor.

Bu kitabın daha önceki sayfalarında yaptığımız açıklamalardan biliyorsunuz ki, cümlede mutlak hâli ile fiil kullanmak, ancak o fiilin taşıdığı anlamın belli bir zamanda vaki olduğuna delâlet eder. Ama sıfat kullanmak öyle değildir. Sıfat kullanmak, sıfatın taşıdığı anlamın istikrar kazanmasına ve insandan ayrılmaz bir melekeye dönüştüğüne delâlet eder. Meselâ "o kimseler ki şerik koştular, o kimseler ki sabrettiler, o kimseler ki zulmettiler, o kimseler ki saldırıyorlar" dememiz ile "müşrikler, sabırlılar, zalimler, saldırganlar" dememiz arasında fark vardır. Buna göre "şükredenler" kendilerinde şükür sıfatı sabit olanlar, bu erdemin kişiliklerinde istikrar kazandığı kimseler demektir. Mutlak şükür de, kulun nimet olan bir şeyi hatırladığında onunla birlikte mutlaka yüce Allah'ı hatırlaması, nimet olan bir şeye dokunduğunda mutlaka onunla ilgili olarak Allah'a itaat etmesidir.

Bu konuda ortaya çıkan bir gerçek de şudur: Şükür, ancak ilim ve amel bakımından yüce Allah'a ihlâsla bağlanmakla gerçekleşir. O hâlde şükredenler, ihlâsla Allah'a bağlı olanlar ve şeytanın kendilerinden ümit kestiği kimselerdir.

Yüce Allah'ın, İblis'in ağzından aktardığı şu sözler bu gerçeği ortaya koyar: *"İblis; 'Senin izzetine yemin ederim ki, onların tümünü azdıracam. Yalnız onlardan ihlâs sahibi olanlar hariç.' dedi."* (Sâd, 82-83) *"İblis; 'Ey Rabbim, beni azdırdığın için yeryüzünde kötülüğü onlara cazip göstererek hepsini azdıracam. Yalnız aralarındaki halis kulların hariç.' dedi."* (Hicr, 39-40) Görüldüğü gibi İblis, azdırma girişiminde ihlâslı kullar dışında hiç kimseyi hariç tutmuyor. Yüce Allah da, İblis'in sözünü reddetmeyerek onaylamıştır. Yine buyuruyor ki: *"İblis dedi ki: Beni azdırdığın için, yemin ederim ki, senin doğru yolunun üzerinde pusu kurup insanların yolunu keseceğim. Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım da çoğunu şükreder bulmayacaksın."* (A'râf, 16-17) Ayetin sonundaki *"çoğunu şükreder bulmayacaksın."* cümlesi istisna niteliği taşır. Ayrı-

ca "ihlâslılar" kelimesi burada "şükredenler" kelimesi ile değiştirilmiştir. Bunun tek sebebi şudur: Çünkü şükredenler, aynı zaman-da ihlâslı olanlar, şeytanın kendilerinden ümit kestiği ve hiçbir şekilde etkisi altına alamadığı kimselerdir. Onun etkisi ve tuzağı, rübubiyet makamını unutturmak ve günahkârlığa çağırmaktır.

Uhud Savaşı hakkında inen ayetlerden, *"İki topluluğun karşılaştığı gün savaştan geri dönenlerinizi şeytan, kazandıkları bazı günahlarından dolayı kaydırmaya girişmişti. Ama Allah onları yine de affetti. Hiç şüphesiz, Allah affedici ve halimdir."* (Âl-i İmrân, 155) ayeti de, incelediğimiz ayetteki *"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* ifadesi ve bunun arkasından gelen *"Biz şükredenleri ödüllendireceğiz."* ifadesi ile birlikte göz önünde bulundurulduğunda bu gerçeği teyit etmektedir. Çünkü "şükredenler" ifadesinin istisna anlamı taşıdığı daha önceki açıklamamızdan bilinmişti.

Bu ayetleri böylece dikkatle inceledikten sonra şu görüşü okursan, şaşkınlıktan donakalırsın. Görüş şudur: *"İki topluluğun karşılaştığı gün savaştan geri dönenlerinizi..."* diye başlayan ayet şu rivayetin içeriğine işaret ediyor: "Uhud günü şeytan, 'Hey, Muhammed öldürüldü!' diye yüksek sesle bağırdı."¹ Müminlerin gevşemelerine ve savaş meydanından ayrılmalarına sebep olan işte şeytanın bu seslenişi idi.

Allah'ın kitabının, bu gibi sözlerle, içerdiği gerçeklerin zirvesinden ve yüce bilgilerinin düzeyinden hangi basitliğe indirildiğini ibretle görmek gerekir!

Böylece ayet-i kerime Uhud günü gevşekliğe kapılmayan, azimlerini yitirmeyen ve Allah yolunda yapabilecekleri hiçbir görevi yapmaktan geri kalmayan bir grup Müslümanın var olduğuna delâlet etmektedir. Allah onları "şükredenler" diye adlandırmış ve şeytanın onlara sokulma yolu bulamadığını, onlardan ümit kestiğini onaylamıştır. Onlar sadece bu savaşta bu unvanı kazanmamışlardı. Tersine bu unvan onların sabit ve kişiliklerinden ayrılmaz bir sıfatı idi. Bu iki ayet dışında, yani *"Muhammed sadece bir peygamberdir..."* ve *"Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse ölmez..."* diye başlayan ayetler dışında Kur'an'ın hiçbir yerinde hiçbir kimseye "şükredenler" unvanı sıfat olarak verilmiş değildir. Yüce Allah bu ayetlerde "şükredenler"e ne ödül

1- [Tarih-ul Mağazi, c.1, s.235]

vereceğini de açıklamıyor. Bu açıklamama, bu sıfatın yüceliğini ve güzelliğini vurgulamak içindir.

"Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse ölmez..." Bu ayet savaşta ölen kardeşleri için bazı sözler söyleyen Müslümanların o sözlerine tarriz niteliği taşır. Yüce Allah şu ayette o sözlerle işaret ediyor: *"Ey müminler, sefere çıkan veya savaşa katılan kardeşleri hakkında; 'Eğer bizim yanımızda olsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi.' diyen kâfirler gibi olmayın..."* (Âl-i İmrân, 156) Şu ayette de onlardan bir başka grubun sözlerine işaret ediyor; onlar da şöyle demişlerdi: *"Eğer bu işten (zaferden) bir nasibimiz olsaydı, burada öldürülmezdik..."* (Âl-i İmrân, 154) Bunlar müminlerden bir gruptu. Peygamberimizi terk eden ve savaştan kaçan münafıklardan değillerdi.

Onların bu sözleri, insanların ölümlerinin, Allah'ın izni ile ve kesin bir ilâhî kazâdan kaynaklanan sağlam bir ilâhî gelenek ile olmamasını gerektirir. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, ilâhî egemenliğin ve titiz Rabbani tedbirin asılsız olmasıdır. İnşallah, En'âm Suresinin başında ecellerin yazımı konusunu ele alan birkaç sözümüz gelecektir.

Bu sözleri söyleyenlerin sözlerinin kaçınılmaz gereği şudur: Bunlar, yetkinin Peygamberimizin (s.a.a) ve müminlerin elinde olduğu zannı ile iman etmişler; dolayısıyla da, daha önce de söylediğimiz gibi, dünyayı murat etmişlerdir. Bu sözleri söylemekten kaçınanlar da, ahireti istiyorlar demektir. Bu yüzden de Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kim dünya kazancını isterse, ona ondan veririz. Kim ahiret ödülünü isterse, ona da ondan veririz."* (Âl-i İmrân, 145) Yüce Allah bu ayette niçin *"ona ondan veririz"* diyor da *"onu ona veririz"* demiyor? Çünkü kişinin isteği, isteğinin tümüne erdirecek sebeplerin tamamına uygun düşmeyebilir. O zaman kişi isteğinin tamamına eremez. Fakat bu istek, her zaman, ona erdirecek sebeplerin bir bölümü ile belirli bir oranda uyuşur. Eğer istek, sebeplerin tümü ile uyuşursa isteğinin tümüne, eğer bu sebeplerin bazıları ile uyuşursa sadece bazısına erer. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kim geçici dünyanın mutluluğunu isterse, dilediğimiz kimselere orada dilediğimiz kadar nimet veririz. Fakat sonra onu cehenneme yollarız. Horlanmış ve rahmetten kovulmuş olarak oraya girer. Buna karşılık kim ahiret mutluluğunu ister de mümin olmak şartı ile o uğurda gerekli çabayı harcarsa, böylelerinin çabaları takdir edilir, onlar emeklerinin karşılığını alırlar."*

(İsrâ, 18-19) *"İnsana çalıştığından başkası yoktur."* (Necm, 39)

Yüce Allah daha sonra şükredenleri özel olarak anarak onları her iki grubun dışında tutuyor. Şöyle buyuruyor: *"Biz şükredenleri ödüllendireceğiz."* Bunun tek sebebi şudur: Daha önce belirtildiği üzere, şükredenler ne dünya ve ne de ahiret ile meşgul olurlar. Onlar sadece Allah'ın hoşnutluğunu isterler.

"Nice peygamberler var ki, çok sayıda kendilerini Rablerine adanmış kişiler onlarla birlikte savaştılar..." Ayette geçen "keeyyin" kelimesi çokluk ifade eder. "Min" kelimesi beyaniyye, yani açıklama edatıdır. Yine ayette yer alan "Ribbiyyun" kelimesi, "Ribbi"nin çoğuludur ve "Rabbani" kelimesinin anlamdaşı olarak kendini Allah'a adanmış, onun dışında hiçbir şeyle meşgul olmayan kişi demektir. Başka bir görüşe göre, "Ribbi" bin ve "Ribbiyyun" da binler-ce demektir. Yine ayette geçen "istekanu" fiilinin kökü olan "istikamet" kelimesi, yalvarma-yakarma anlamına gelir.

Bu ayette müminlere öğüt, teşvik ve azarla karışık ibret alma çağrısı vardır. Yüce Allah onları, şu kendilerini Allah'a adanmışları örnek almaya çağırıyor. O takdirde Allah kendilerine, onlara olduğu gibi, dünya mutluluğu ile güzel ahiret ödülü verecek ve kendilerini, tıpkı onlar gibi, iyi işlerinden dolayı sevecektir.

Yüce Allah müminlere onların ibret alınıp şiar edinilmesi gereken davranışlarını ve sözlerini anlatmış ki, Uhud günü ortaya koydukları, Allah'ı hoşnut etmeyen davranışları ve sözleri bir daha tekrarlamasınlar. Ayrıca yüce Allah o seçkin kimselere yaptığı gibi, onlara da dünya mutluluğu ile ahiret ödülünü bir arada versin.

Yüce Allah, ahiret ödülünü "güzel" olmakla nitelerken dünya ödülü için böyle bir sıfat kullanmıyor. Bu ifade tarzı ile ahiret ödülünün dünya ödülüne nispetle sahip olduğu yüksek konuma işaret ediyor.

149- Ey müminler! Eğer kâfirlere itaat ederseniz, sizleri to-puklarınız üzerinde geriye döndürürler de hüsrana uğrarsınız.

150- Oysa sizin mevlânız Allah'tır. O, yardım edenlerin en ha-yırlısıdır.

151- Biz kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Çünkü onlar Al-lah'ın, hakkında hiçbir delil indirmedeği şeyleri O'na ortak koştular. Onların gidecekleri yer cehennemdir. Zalimlerin varacağı yer ne kötüdür!

152- Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hani Allah'ın izni ile onları (müşrikleri) kırıp geçiyordunuz. Nihayet, Allah size sev-diğinizi (zaferi) gösterdikten sonra gevşekliğe kapıldınız, (Pey-gamberin verdiği) emir konusunda tartışmaya kalkıştınız ve itaat-sizlik ettiniz. Kiminiz dünyayı istiyordu. Kiminiz de ahireti istiyor-du. Sonra sizi sınavdan geçirmek için onların başından savdı. Ama yine de sizi affetti. Allah müminlere karşı gerçekten lütufkârdır.

153- Hani Peygamber sizi arkanızdan çağırırken hiç kimseye bakmadan kaçıyordunuz. Ne kaybettiğinize ve ne başınıza gelenle-re üzülmeysiniz diye Allah size keder yerine keder verdi. Hiç şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

154- Sonra da kederin ardından Allah üzerinize, içinizden bir grubu saran bir güven duygusu, bir uyuklama indirdi. Bir grup da kendi derdine düştü. Bunlar Allah hakkında cahiliye zihniyetini yansıtan, gerçeğe aykırı bir düşünce taşıyorlar ve; "Bu işten (za-ferden) bize bir şey var mı?" diyorlardı. Onlara de ki: "Bütün işler Allah'ın elindedir." Sana açıklayamadıkları bir şeyi içlerinde saklı-yorlar. İçlerinden; "Eğer bu işten (zaferden) bir nasibimiz olsaydı, burada öldürülmezdik." diyorlar. Onlara de ki: "Eğer evlerinizde de olsaydınız, alınlarına ölüm yazılanlar uzanacakları yerleri yine de boylarlardı." Allah, gönüllerinizdekini sınavdan geçirmek ve kalp-

lerinizi arıtmak için bunları başınıza getirdi. Hiç şüphesiz, Allah gönüllerin özünü bilir.

155- İki topluluğun karşılaştığı gün savaştan geri dönenlerini- zi şeytan, kazandıkları bazı günahlarından dolayı kaydırmaya gi- rişti. Ama Allah onları yine de affetti. Hiç şüphesiz, Allah affedici ve halimdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, Uhud Savaşı hakkında inen ayetlerin tamamlayıcıları- dandır. Bu ayetlerde müminlere yönelik teşvik ve özendirme vardır. Onlardan sadece Rablerine itaat etmeleri isteniyor. Çünkü O, mevlâla- rı ve yardım edicileridir. Bu ayetlerde yüce Allah müminleri, vaatleri- nin doğruluğu, Uhud günündeki bozgunun ve perişanlığın sadece ken- dilerinden kaynaklandığı konusunda şahit tutuyor. Bozguna uğramala- rının sebebinin, Allah'ın emirlerinin ve Peygamberin uyulmasına ça- ğırdığı direktiflerin sınırlarını çiğnemelerinin olduğu açıklanıyor. Bu- nunla birlikte yüce Allah'ın, onların günahlarını affettiği, çünkü affe- dici ve halim olduğu bildiriliyor.

"Ey müminler! Eğer kâfirlere itaat ederseniz... O, yardım eden- lerin en hayırlısıdır." Ayetlerin akışından şu sonuca varmak uzak bir ihtimal değildir: Kâfirler Uhud Savaşı sonrasında ve bu ayetlerin indi- ği günlerde müminlerin iyiliğini ister görünerek onlara bazı art mak- satlı telkinlerde bulunuyorlardı. Bu telkinler yolu ile onları savaşmak- tan soğutmaya, sürtüşmeye, ayrılığa, görüş farklılığına ve uyuşmazlığa düşürmeye çalışıyorlardı. Bu konudaki ayetlerin sonunu oluşturan şu ayetler, bu ihtimali güçlendiren bir delil olabilir: *"Onlar öyle kimse- lerdirler ki, insanlar kendilerine; '(Düşmanlarınız olan) bütün insan- lar size karşı (tekrar) asker topladılar, onlardan korkun.' dediklerin- de bu, onların imanlarını artırdı ve "Allah bize yeter; O ne de güzel vekildir." dediler.. İşte o şeytan (bu sözü diyen insanlar), ancak ken- di. O hâlde eğer inanmış kimseler iseniz, onlardan korkmayın, ben- den korkun."* (Âl-i İmrân, 173-175)

Bu ayetin Uhud günü Yahudilerin ve münafıkların; "Muhammed öldü, hadi aşiretlerinize dönün." şeklindeki sözlerine işaret olduğunu i- leri süren bir görüş de var. Ama bunun hiçbir dayanağı yoktur.

Yüce Allah okuduğumuz ayetlerin ilkinde kâfirlere itaat etmenin, onların veliliğini kabul etme eğilimi göstermenin müminleri hüsrana götüreceğini ve bu hüsrânın kâfirliğe dönmek demek olduğunu açıkladıktan sonra, sözün akışını değiştirerek *"Oysa sizin mevlânız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır."* buyuruyor.

"Biz kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Çünkü onlar Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyleri O'na ortak koştular..." Bu ayet, kâfirleri korkutmak suretiyle desteklenecekleri yolunda müminlere yönelik güzel bir vaattir. Hem Sünnî,¹ hem de Şîî² kaynaklarda yer aldığına göre Peygamberimiz, düşmanların kalplerine korku salmayı yüce Allah'ın diğer peygamberler arasında sırf kendisine bağışlanmış bir imtiyaz olduğunu belirtmiştir.

Bu ayette yer alan *"Çünkü onlar... O'na ortak koştular."* cümlesinin anlamı şudur: "Onlar hiçbir delil ile desteklenmeyen şeyleri Allah'a ortak koştular." Yüce Allah'a ortak koşmanın hiçbir delili olmadığı gerçeği Kur'an'da sık sık tekrarlanır. Allah'ın varlığını inkâr ederek etkiyi ve tedbiri zamana, maddeye isnat etmek de ortak koşmanın bir türüdür.

"Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hani... onları kırıp geçiriyordunuz..." Ayette geçen "tehussunehum" kelimesinin kökü olan "hass" kelimesi, kökten kazıyacak biçimde öldürmek demektir.

Uhud Savaşına ilişkin rivayetlerin ittifak ettikleri ve tarihin de kanıtladığı bir gerçektir ki, müminler savaşın ilk aşamasında müşrikleri yendiler, onlara karşı üstünlük sağladılar ve bir çoğunu kılıçtan geçirdikten sonra mallarını yağmalamaya koyuldular. O arada okçular geçitteki mevzilerini boşaltınca Halid b. Velid, yanındakiler ile birlikte Abdullah b. Cübeyr'in ve yanında kalan az sayıdaki okçunun üzerine yürüyerek onları öldürdüler. Sonra müminlere arkadan saldırdılar. Bunun üzerine dağılan müşrikler geri gelerek Resulullah'ın ashabından yetmiş kişiyi öldürdüler ve müminleri ağır bir bozguna uğrattılar.

Ayette geçen *"Allah size verdiği sözü yerine getirdi."* cümlesi, Allah'ın takva ve sabır şartına bağlı olarak zafere erdirme vaadinin doğruluğuna yönelik bir tespittir. *"Allah'ın izni ile onları kırıp geçiriyordu-*

1- [ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.83]

2- [el-Hisal, c.1, s.201, h:14]

nuz." cümlesi, Uhud Savaşının ilk aşamasında Allah'ın müminlere armağanı olan düşmanlarına üstünlük sağlamalarını yansıtıyor. *"Niha-yet, Allah size sevdiğinizi (zaferi) gösterdikten sonra gevşekliğe kapıldınız, (Peygamberin verdiği) emir konusunda tartışmaya kalkıştınız ve itaatsizlik ettiniz."* ifadesi de, okçuların davranışlarını yansıtıyor.

Bilindiği gibi okçular ganimet alabilmek için mevzilerini terk edip, Peygamberimiz ile birlikte olanlara katılma konusunda aralarında tartışmaya koyuldular. Böylece gevşekliğe kapılmış, savaş konusunda tartışmaya girişmiş ve Peygamberimizin, durum ne olursa olsun mevzilerini terk etmemeleri yolundaki emrine karşı gelmiş oldular. Buna göre, ayette geçen "feşiltum" fiilinin kökü olan "feşel" kelimesini, gevşekliğe kapılma ve irade zayıflığı olarak açıklamak gerekir. Bu kelimeyi "korkaklık" anlamına tutmak, onların durumunu yansıtmaz. Çün-kü bu davranışlarının arkasında korkaklık değil, ganimet hırsı vardı. Eğer bu kelimeyi korkaklık anlamında alırsak, bu sıfat Müslümanların bütünü için söz konusu olurdu. Bu durumda *"sonra sizi onların başından savdı."* cümlesindeki "sonra" kelimesi zaman bakımından değil, sıralama bakımından sonralık ifade eder.

Ayetteki *"tartışmaya kalkıştınız"* ifadesi, bütün okçuların gevşeklik ve emir dinlemezlik bakımından aynı tutumu benimsemediklerini, tersine bazılarının emre itaat ederek söz dinleme tavrını sürdürmekte ısrarlı olduklarını gösterir. Bu yüzden yüce Allah bu ifadelerin arkasından *"Kiminiz dünyayı istiyordu. Kiminiz de ahireti istiyordu."* buyuruyor.

"Sonra sizi sınavdan geçirmek için onların başından savdı." Yani gevşeme, tartışma ve emre karşı gelme hâlleri ortaya çıktıktan sonra sizi müşriklerden alıkoydu. Kısacası, aranızda ihtilâf meydana geldikten sonra sizi imtihan edip imanınızı ve Allah yolundaki sabır derecenizi sınamak için size müşriklerden el çektirdi. Çünkü kalplerde meydana gelen ihtilâf, belânın (imtihanın) yaygınlaşmasını gerektiren en güçlü faktördür. Böylece mümin ile münafık, imanı kökleşmiş ve azminde sabit mümin ile renkli ve yanar-döner kişilikli kimse birbirinden ayırt edilir. Bununla beraber yüce Allah, lütfu ile onları affettiğini bildiriyor: *"Ama yine de sizi affetti."*

"Hani Peygamber sizi arkanızdan çağırırken hiç kimseye bakmadan kaçıyordunuz..." Ayette geçen "tus'idune" fiilinin kökü olan "is'ad" kelimesi, bir yerden uzaklaşıp gitmek demektir. "Su-ud" kökü

ise bu anlamda değildir. O, yüksek bir yere çıkmak demektir. Araplar, "Karada uzağa gitti" anlamında "Es'ade fi canib'il-berri" derler. "Merdivende yukarı çıktı" anlamında ise, "Saade fi's-süllem" derler. Bir görüşe göre ise, bazen "is'ad" kelimesi "suud" kelimesi yerine kullanılır.

"İz" kelimesi, zarf edatıdır ve gizli "uzkuru=hatırlayın" fiili ile bağlantılıdır. Bu durumda açık ifade, "uzkuru iz tus'idune" olur. Bir görüşe göre bu edat, "sarafekum" veya "liyebteliyekum" fiillerine bağlıdır. "Velâtelvune" fiili, dönüp bakmak ve yönelmek anlamına gelen "leyy" kökünden gelir. Mecma-ul Beyan tefsirinde söylendiğine göre, bu kelime sadece olumsuz şekilde kullanılır. Buna göre "leveytu ala keza=şuna yöneldim, döndüm" denmez.

"Hani Peygamber sizi arkanızdan çağırırken..." Ayetteki "uhra-kum=arkanız, sonunuz" kelimesi, "ûlâ=önünüz, başınız" kelimesinin karşıtıdır. Onları çağırın Peygamberimizin, arkalarında, sonlarında olması şunu gösteriyor: Müslümanlar uzun bir konvoy hâlinde bölük bölük olup Peygamberimizin etrafından dağılmışlar. Baş tarafları Peygamberden bir hayli uzaklaşmış, sonları ise henüz Peygamberimize ya-kın bir yerdeymiş. Peygamberimiz bu uzun konvoyun sonlarının arkasından onları çağırıyor, fakat onların ne baş tarafları ve ne son tarafları dönüp ona bakmıyorlarmış ve Peygamberimizin müşrikler kalabalığının arasında kalmasına itinasız bir şekilde uzaklara kaçıyorlarmış.

Ancak bu ayetlerin öncesinde, daha önce tefsirini yaptığımız *"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* ifadesi gösteriyor ki, müminlerin bazıları ne ilk baştaki bozgunda ve ne Peygamberimizin öldüğü haberi yayıldıktan sonra azimlerinde sarsıntıya uğramadılar ve bozguna düşmediler. Peygamberimizin öldüğü yolundaki söylentinin bozguna yol açtığını şu ayet kanıtlıyor: *"Şimdi eğer o ölür ya da öldürülürse, topuklarınız üzerinde geri mi döneceksiniz?"*

"Hani Peygamber sizi arkanızdan çağırırken hiç kimseye bakmadan kaçıyordunuz." ayetinin delâlet ettiği hususlardan biri de, Peygamberimizin öldüğü yolundaki söylentinin müminlerin bozguna uğrayıp savaş alanından uzaklaşmalarından sonra yayıldığıdır.

"Ne kaybettiğinize ve ne başınıza gelenlere üzülmeyesiniz diye Allah size keder yerine keder verdi." Yani Allah sizi falan hüzünden uzaklaştırmak için kederinizi kederle karşıladı. Başlarına getirilen bu

keder ne olursa olsun Allah'ın bir nimeti idi. *"Ne kaybettiğinize ve ne başınıza gelenlere üzülmeyesiniz diye"* ifadesi bunun delilidir.

Yüce Allah kendi kitabında onların bu üzüntüsünü kötülüyor ve şöyle buyuruyor: *"Amaç, kaybettiklerinize üzülmemenizdir."* (Hadîd, 23) Buna göre, müminleri o kötülen üzüntüden uzaklaştıran bu keder bir nimet, bir armağandır. O takdirde bu keder, davranışlarından pişman olmalarından ve gevşeklikleri sebebi ile kaçırdıkları zafere ilişkin hayıflanmalarından kaynaklanan bir keder olur. O zaman ayetteki "bigammin" ifadesi ile karşımıza çıkan ikinci keder sözünü ettiğimiz üzüntüden gelen kederdir ve başındaki "ba" harfi bedel anlamı taşır. O zaman ifadenin manası şöyle olur: Kaybettiğinize ve başınıza gelenlere üzülmeyen kederine bedel olarak Allah size zaferi kaçırmanızın hayıflanması ve pişmanlığının kederini verdi.

Ayetteki "esabekum" fiilinin değiştirme, yerine başkasını verme anlamını içermesi de caizdir. O zaman ifadenin anlamı "Allah size ödül olarak üzüntü kederi yerine pişmanlık ve hayıflanma kederi verdi." olur. O zaman iki kederin bir önceki açıklamadaki anlamları yer değiştirir.

Her iki anlama göre de "feesabekum=size (karşılık olarak) verdi" ifadesi, *"Ama yine de sizi afetti."* ifadesinin uzantısı olur ve arkasından gelen *"Sonra da... üzerinize indirdi."* ifadesi ile çok güzel bir bütünlük meydana gelir. O takdirde sıralama şöyle olur: Allah sizi, hakkınızda razı olamadığı üzüntüden korumak için bir kedere karşılık size başka bir keder verdi. Sonra üzerinize bir güven duygusu, bir uyuklama indirdi.

Burada başka bir ihtimal de söz konusudur. Bu ihtimali destekleyen husus, cümle akışının, *"Allah size... verdi."* ifadesinin kendisinden önceki cümlelerin uzantısı olduğu yönündeki zuhurudur. O zaman çıkacak anlama göre kederden maksat *"Hani... kaçıyordunuz"* ifadesinin içeriği ve "bigammin" ifadesindeki kederden maksat, tartışmanın ve emre itaatsizliğin getirdiği sonuçtur ki, o da müşriklerin müminlere arkadan saldırmalarıdır. Bu durumda "bigammin" kelimesindeki "ba" harfi sebep bildirmiş olur. Bu da güzel bir anlamdır. Bu durumda *"üzülmeyesiniz diye"* ifadesinden maksat, üzülmeyesiniz diye size meselenin mahiyetini anlatıyoruz olur. Tıpkı aşağıdaki ayette olduğu gibi: *"Gerek yeryüzünde görülen, gerekse başınıza gelen her musibet tara-*

fımızdan yaratılmadan önce kesinlikle bir kitapta belirlenmiştir. Bu (ayrıntılı plânlama) Allah için kolay bir iştir. Amaç, kaybettiklerinize üzülmemeniz ve O'nun size verdikleri yüzünden şımarmamanızdır." (Hadid, 22-23)

Bu ihtimal, ayetin düzeni ve sonraki cümlelerin sıralanışı ile bağdaşan bir ihtimaldir. "Feesabekum" ifadesinin ne ile bağlantılı olduğu ilk ve ikinci kederin, "bigammin" kelimesindeki "ba" harfinin ve "li-keylâ" kelimesinin anlamı konusunda tefsirciler, hiçbiri doğru olmayan çeşitli ihtimaller ileri sürmüşlerdir ki, onları nakletmekte ve üzerlerinde durmakta hiçbir fayda yoktur.

Bizim muhtemel gördüğümüz iki anlamın her birine göre *"kaybettiklerinize üzülmeyesiniz diye"* ifadesindeki kayıptan maksat, galibiyet ve ganimet, *"başınıza gelenler"* ifadesinden maksat da, Müslümanların başına gelen ölümler ve yaralanmalardır.

"Sonra da kederin arkasından Allah üzerinize, içinizden bir grubu saran bir güven duygusu, bir uyuklama indirdi." Ayetteki "emeneh" güven ve "nuas" uyku öncesi rehavet, hafif uyku demektir. "Nuas" kelimesi "emeneh" kelimesinden bedeldir. Çünkü aralarında normal olarak ayrılmazlık vardır. "Emeneh" kelimesinin "âmin" kelimesinin çoğulu olması da muhtemeldir. "Talebe" kelimesinin "talib" kelimesinin çoğulu olduğu gibi. O takdirde bu kelime "aleykum" ifadesinin sonundaki zamirin hâli ve "nuasen" kelimesi de "enzele" fiilinin mefulü olur. Ayette geçen "yeğşa" fiilinin kökü olan "gaşeyan" kelimesi sarmak, kuşatmak anlamına gelir.

Bu ayet gösteriyor ki, Müslümanlar üzerine inen söz konusu "uyuklama" onların sadece bir grubunu sardı, hepsini etkilemedi. Bunun delili ayetteki *"içinizden bir grubu saran"* ifadesidir. Bu kimseler bozgundan ve dağılmadan sonra pişman olunca ve hayıflanınca, Peygamberimizin yanına dönen kimselerden oluşuyordu. Çünkü bu kimseler savaş kaçağı durumundayken yüce Allah'ın acıyarak onları affetmesi düşünülemez. Zira savaştan kaçmak büyük günahlardandır. Oysa yüce Allah *"Ama yine de Allah sizi affetti. Allah müminlere karşı lütfkârdır."* buyuruyor. Yine yüce Allah'ın inayetinin kötü ve çirkin davranışlar yapanlara, onlar bu davranışları sürdürürken, henüz tövbe etmeden önce şamil olması da düşünülemez. Oysa daha önce açıklandığı üzere yüce Allah, müminler üzülmelerinde de kalpleri Allah'ın razı

olmadığı duygularla kirlenmesin diye onların kederini başka bir kederle değiştirdiğinde, onları inayet şemsiyesi altına almıştı.

Dolayısıyla söz konusu kimseler Müslümanlardan bir gruptu. Bun-lar yaptıklarına pişman olarak Peygamberimizin yanına dönüp onun etrafını saran kimselerdir. Bu olay galiba Peygamberimiz müşrik ordusunun arasından ayrılarak geçide döndüğü zaman olmuştur. Gerçi bu Müslüman grubun yavaş yavaş dönüşü, Peygamberimizin öldürülmediğini öğrendikten sonra gerçekleşmiştir. Müslümanların diğer bazılarına gelince; onlar yüce Allah'ın, haklarında *"Bir grup da kendi derdine düştü."* diye buyurduğu kimselerdir.

"Bir grup da kendi derdine düştü." Bu grup da müminlerin bir başka grubudur. Mümin olmalarından kastımız, onların yüce Allah'ın şu ayette değindiği münafıklardan olmadıklarıdır: *"Münafıkları da ortaya çıkarması içindi. Onlara, 'Gelin, Allah yolunda savaşın; ya da savunma yapın' denince, 'Savaşmayı bilseydik elbette peşinizden gelirdik.' dediler..."* (Âl-i İmrân, 167) Sözü edilen münafıklar ilk aşamada, savaş başlamadan önce müminlerin cemaatinden ayrılarak kenara çekilen kimselerdir. Bu münafıkların başka bir durumu var ki, sonraki ayetlerde anlatılacaktır.

Sırf kendilerini düşünmekle nitelenen bu ikinci gruba, Allah ilk gruba bağışladığı affı, keder vermeyi, arkasından güven duygusu ile uyuklamayı bağışlamamış; tersine onları kendi hâllerinde bırakmıştı. On-lar da sırf kendilerini düşünüp kendileri dışındaki her şeyi unutmuşlardı.

Yüce Allah, onların sıfatlarının iki tanesine değiniyor. Bu iki sıfat birbirinden ayrılmaz, biri diğerinin uzantısı olan niteliklerdir. Yüce Allah söz konusu kimselerin sırf kendilerini düşündüklerini açıklıyor. Bunun anlamı, onlar gerçek anlamı ile kendi mutluluklarını istiyorlar değildir. Çünkü müminler de kendi mutluluklarından başka bir şey istemiyorlar. Hatta her gayret ve irade sahibi canlı kesinlikle kendi mutluluğundan başka bir şey istemez. Dolayısıyla kastedilen şudur: Onların dünya hayatlarını korumaktan, öldürülme ağına düşmemekten başka bir düşünceleri yoktur. Onlar dinden veya başka bir şeyden sadece dünyada kendilerine zevk ve çıkar sağlamak istiyorlar. Onlar sadece şu düşünce ile dine bağlanmışlardır: Din yenilmez bir faktördür. Yüce Allah dinin düşmanlarının ona karşı üstün gelmelerine razı olmaz. Za-

hirî sebepler, dinin düşmanları lehine bile olsa sonuç değişmez. Bunlar dini sağmal bir inek gibi düşünüyorlar. Memelerinden süt aktıkça onu sağacaklardır. Eğer durum tersine döner de talih yüzlerine gülmezse, geri dönüp eski inançlarına sarılacaklardır.

"Bunlar, Allah hakkında cahiliye zihniyetini yansıtan, gerçeğe aykırı bir düşünce taşıyorlar... Bütün işler Allah'ın elindedir." Yani onlar Allah hakkında gerçek olmayan bir zanna kapıldılar. Onların bu zanları cahiliye zihniyetlerinden biridir. Onlar yüce Allah'a gerçek olmayan bir nitelik yakıştırıyorlar. Ona yakıştırdıkları bu sıfat, cahiliye zihniyetine mensup olanların Allah'a yakıştırdıkları bir sıfattır. Bu zan her ne ise, *"Bu işten (zaferden) bize bir şey var mı?"* ifadesi ile bağdaşan, onun içeriği ile bütünleşen bir düşüncedir. Bunun böyle olduğunu yüce Allah'ın Peygamberimize verdiği emir ortaya koyuyor. Bu emirde Peygamberimizden, o soruyu soranlara; *"De ki: Bütün işler Allah'ın elindedir."* şeklinde cevap vermesini istiyor. Bu cevaptan anlaşıldığına göre, onlar işin bir bölümünün kendilerinin olduğunu sanıyorlardı. Bu yüzden mağlûp olup aralarındaki ölü sayısı çok olunca kuşkuya kapılarak; *"Bu işten (zaferden) bize bir şey var mı?"* dediler.

Bu sözlerinden ortaya çıkıyor ki, kendilerinin olduğunu sandıkları şey, düşmanlarına karşı üstünlük ve galibiyet idi. Müslüman oldukları cihetle bu hakkı kendilerinde görüyorlardı. Onlar sanıyorlardı ki, hak din ve bu dinin mensupları asla mağlûp edilemez. Çünkü kayıtsız şartsız olarak dinini desteklemek yüce Allah'ın üzerine aldığı bir borçtu, bunu kendilerine vaat etmişti.

İşte cahiliye zihniyetinden gelen haksız zan buydu. Çünkü cahiliye putperestliği şuna inanıyordu: Yüce Allah her şeyin yaratıcısıdır. Rızık, hayat, ölüm, aşk, savaş ve benzeri bütün olay çeşitlerinin, bunların yanı sıra insan, yeryüzü, denizler gibi bütün varlık türlerinin ayrı ayrı bir rabbi vardı. Bu rab, o olay çeşitlerini ve varlık türlerinin işlerini plânlar ve irade ettiği işte asla mağlûp edilemez. Cahiliye dönemin putperestleri kendilerine rızık akıtsınlar, mutluluk sağlasınlar, onları kötülüklerden ve belâlardan korusunlar diye bu rablere taparlardı. Onların inancına göre yüce Allah büyük bir kral gibi idi. Tebaasının her kesimini, ülkesinin her bölgesini tam yetkili bir valiye havale ediyordu. Bu vali nüfuz bölgesinde ve egemenlik alanında istediğini yapmakta serbestti.

Eğer bir kişi hak dinin zahirî gelişmesi boyunca hiç mağlûp olma-

yacağını ve -bu dinin tebliğ edilmesi yükümlüğünü ilk üstlenen, onun yüklerini ilk sırtlayan kişi olan- Peygamberimizin çağrı görevinin zahiri çalışmalarında hiç başarısızlığa uğramayacağını veya hiç öldürülmeyeceğini ve ölmeyeceğini zannederse, Allah hakkında cahiliyeden kalma haksız bir zan beslemiş, Allah'a benzerler koşmuş, Peygamberimizi galibiyet ve ganimet işlerinin kendisine havale edildiği, putperest inancına uygun bir ilâh edinmiş olur. Oysa ki yüce Allah birdir, hiçbir ortağı yoktur; bütün işler O'nun elindedir ve O'nun dışında hiçbir kimsenin hiçbir konuda bir yetkisi yoktur.

Böyle olduğu içindir ki, yüce Allah daha önceki ayetlerde "(Allah,) *Kâfirlerin bir bölümünü kırıma uğratmak veya bozguna düşürüp ümitsiz bir biçimde geri dönmelerini sağlamak için (size zafer kazandırdı).*" (Âl-i İmrân, 127) deyince, sözünü bir ara cümlecigi ile kesip Peygamberimize hitap ederek; "*Bu konuda senin elinde bir şey yok.*" buyurmuştu. Maksat, onun bu kırıma uğratma ve bozguna düşürme işinde rolü olduğunu sanmasına meydan vermemektir. Sebep-sonuç yasasının koyucusu yüce Allah'tır. Hangi olayın sebebi daha güçlü ise gerçekleşme önceliği onundur. Bu olay ister hak, ister batıl; ister hayır, ister şer; ister hidayet, iste sapıklık; ister adalet, ister zulüm olsun. Bu konuda mümin ile kâfir arasında, sevilen ile nefret edilen arasında, Muhammed ile Ebu Süfyan arasında fark yoktur.

Fakat bununla birlikte yüce Allah'ın dinine ve dostlarına yönelik özel bir inayeti vardır. Evrenin düzeni bu inayet gereğince öyle cereyan eder ki, sonunda Allah'ın dini üstün gelir, yeryüzü O'nun dostlarına kucak açar. Çünkü akıbet, kötülüklerden sakınanlara aittir.

Peygamberlik ve hakka çağrı misyonu da, yürürlükteki bu gelenekten müstesna değildir. Bundan dolayı Peygamberimizin bazı savaşları gibi ne zaman normal sebepler bu dinin gelişmesine ve müminlerin üstün gelmesine uygun düştü ise, bu başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Buna karşılık sebeplerin uygun olmadığı, meselâ münafıklığın, Peygamberimizin emirlerine itaatsizliğin, bozgun ve moralsizliğin etkili olduğu durumlarda galibiyet ve üstünlük müminler karşısında müşriklere ait olmuştur.

Diğer peygamberler ile insanlar arasındaki ilişkilerde de aynı durum geçerlidir. Peygamberlerin düşmanları dünyaya bağlı oldukları için, çalışmalarını sırf dünyayı geliştirme, egemenliklerini yaygınlaş-

tırma, güçlerini pekiştirme ve çok sayıda taraftar toplama hedefleri üzerinde yoğunlaştırdıkları için peygamberlere karşı zahirî galibiyet ve üstünlük sağlamışlardır. Nitekim peygamberler arasında Hz. Zeke-riyya gibi öldürülenler, Hz. Yahya gibi boğazlananlar, Hz. İsa gibi sür-ğün edilenler ve daha nice acılara katlananlar vardır.

Evet; hakkın hakkaniyetinin ortaya çıkması ne zaman genel ilâhî geleneğin değil de yürürlükteki normal düzenin yıkılmasına bağlı olursa, başka bir deyimle hak dâva ölüm ile kalım arasında kalırsa, di- nin iskeletini ayakta tutmak, onun inandırıcılığını kaybetmesine mey- dan vermemek yüce Allah'ın borcu olur. Birinci ciltte mucizeden söz ederken¹ ve ikinci ciltte amellerin hükümleri üzerinde konuşurken² bu meseleye bir parça değinmiştik.

Şimdi konumuza dönelim. Sadece kendilerini düşünenlerden olu- şan söz konusu grubun *"Bu işten (zaferden) bize bir şey var mı?"* şek- lindeki sözleri dinin özüne dönük bir şüphe ifade eder. Daha önce be- lirtildiği üzere onlar bu sözleriyle dinin iskeletine putperestlik ruhu aşlamış oluyorlar. Bu yüzden yüce Allah, Peygamberine onlara cevap vermesini emretmiş ve; *"De ki: Bütün işler Allah'ın elindedir."* bu- yurmuştur. Bundan önce de Peygamberine hitap ederek; *"Bu konuda senin elinde bir şey yok."* buyurmuştur. Böylece fıtrat inancında ve tevhit dininde yetkilerin tümü ile yüce Allah'a ait olduğunu ve Pey- gamber de dahil olmak üzere geride kalan şeylerin sonuçlar üzerinde doğrudan hiçbir etkisi olmadığını, bunların tümünün sebep-sonuç iliş- kisi ile imtihan ve sınama kuralının işlemlerini sağlayan ilâhî gelene- ğin sınırları içinde kaldığını açıklamıştır.

"Sana açıklayamadıkları bir şeyi içlerinde saklıyorlar..." Bu ayet onları *"Bu işten (zaferden) bize bir şey var mı?"* biçimindeki söz- lerinden daha ağır bir yanlışlıkla nitelendiriyor. Çünkü o sözleri soru biçiminde bir şüphe belirtme ifadesi idi ise de, bu sözleri, yani *"Eğer bu işten (zaferden) bir nasibimiz olsaydı, burada öldürülmezdik."* bi- çimindeki sözleri, kanıtlama biçiminde bir tercih yansıtıyor. Bundan dolayı ilk sözlerini Peygamberimize açıkladıkları hâlde ikinci sözleri- ni ondan saklamışlardır. Çünkü bu ikinci sözleri küfrü İslâm'a tercih

1- [bk. el-Mizân, c.1, Bakara suresi, 21-25. ayetlerin tefsiri.]

2- [bk. el-Mizân, c.2, Bakara suresi, 216-218. ayetlerin tefsiri.]

etmeyi içeriyor.

Bu yüzden Allah, Peygamberine onlara cevap olarak şöyle demesini emrediyor: *"De ki: 'Eğer evlerinizde de olsaydınız, alınlarına ölüm yazılanlar uzanacakları yerleri yine de boylarlardı.'* Allah gönüllerinizdekini sınavdan geçirmek ve kalplerinizi arıtmak için bunları başınıza getirdi." Böylece onlara şu gerçekleri açıklamış oluyor:

1- Savaşta öldürülenleriniz, hak yolda olmadığınız için ve sandığınız gibi zaferden nasibiniz olmadığı için öldürülmemişlerdir. Tersine, işlemesi ve yürümesi kaçınılmaz olan ilâhî takdir şu öldürülenlerin yattıkları yerlere serilmesi yönünde cereyan etmiştir. Eğer bu savaşa çıkmamış olsaydınız, yine alınlarına ölüm yazılanlarınız serildikleri yerlerde görüneceklerdi. Buna göre, ne bir an öne alabileceğiniz ve ne bir an erteleyebileceğiniz belirlenmiş ecelden kaçmak söz konusu değildir.

2- Yüce Allah'ın geleneği, imtihanın ve denenmenin genelliği yönünde cereyan etmiştir. Bu ilâhî gelenek onlar için de, sizin için de geçerli ve kaçınılmazdır. Dolayısıyla sefere çıkmanız, bu savaşın meydana gelmesi ve sonuçta öldürülenlerin yere serilmeleri ve derecelerine nail olmaları, böylece sizlerin de yerlerinizin belirlenmesi ve kalplerinizdeki düşüncelerin sınavdan geçmesi ve gönüllerinizdeki imanın ya da şirkin saflaşması suretiyle ya mutluluk veya bedbahtlık şıklarından birinin hakkınızda belirginleşmesi kaçınılmazdı.

Bazı tefsirciler bu ayet hakkında şaşırtıcı bir görüş ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe göre bu ayetin durumlarını açıkladığı grup münafıklardır. Oysa burada müminlerin durumunun anlatıldığı gerçeği, ayetlerin akışından bellidir. Münafıkların, yani olayın başında, daha savaş başlamadan kafileden ayrılan Abdullah b. Übeyy ve arkadaşlarının durumuna gelince, onlara daha sonraki ayetlerde değinilecektir.

Yalnız eğer münafıklardan zayıf imanlıları kastediyorlarsa, o başka. Çünkü onların da çelişik inançları kaçınılmaz şekilde kalben gerçeği inkâr edip sözde onu kabul etme sonucunu doğurur. Bunlar, yüce Allah'ın şu ayetlerde *"hasta kalpliler"* olarak adlandırdığı kimselerdir: *"Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar; 'Bunların dinleri kendilerini aldattı.' dediler."* (Enfâl, 49) *"Nitekim içinizden onlara (münafıklara) kulak verenler vardı."* (Tevbe, 47) Veyahut da eğer bütün münafıkların Abdullah b. Übeyy ve arkadaşları ile birlikte Medine'ye dönmediklerini diyorlarsa, yine bir diyeceğimiz yok.

Bundan daha şaşırtıcı bir görüş var ki, o da şudur: Ayetin söz konusu ettiği bu grup müminlerden oluşuyordu. Onlar hak dine bağlı oldukları için zaferin ve galibiyetin kendilerine ait olacağını sanıyorlardı. Çünkü Bedir günü fethi, zaferi ve yardımcı meleklerin inişini görmüşlerdi. Dolayısıyla *"Bu işten (zaferden) bize bir şey var mı?"* ve *"Eğer bu işten (zaferden) bir nasibimiz olsaydı, burada öldürülmezdik."* şeklindeki sözleri, işlerin kendi ellerinde değil; yüce Allah'ın elinde olduğuna yönelik bir itirafıdır. Aksi takdirde, bunca ölü vermez, yenilgiye uğramazlardı.

Bu görüşe verilecek cevap, o zaman yüce Allah'ın cevabının uygun düşmeyeceği şekildedir. Çünkü yüce Allah onlara şöyle cevap verilmesini emretmiştir: *"De ki: Bütün işler Allah'ın elindedir."* ve *"De ki: Eğer evlerinizde de olsaydınız, alınlarına ölüm yazılanlar uzanacakları yerleri yine de boylarlardı."*

Bu görüşü ileri sürenlerden de, bu uyumsuzluğu fark eden olmuştur; fakat buna asıl sözünden daha tutarsız bir cevap vermiştir. Ayetin doğru anlamının ne olduğunu daha önceki sözlerimizden anlamış bulunuyorsun.

"İki topluluğun karşılaştığı gün savaştan geri dönenlerinizi şeytan, kazandıkları bazı günahlarından dolayı kaydırmaya girişti..." Ayette geçen "şeytanın onları kaydırma girişimi" onları zelleye düşürmek istemesi demektir. Bu zelleye düşmelerinin sebebi, kalplerinde ve davranışlarında meydana gelen bazı günahlardır. Çünkü günahlar birbirine yol açarlar. Zira günahlar nefsin arzusuna uymaya dayanırlar. Nefsin bir şeyi arzu etmesi ise, ona benzer bir şeyi de arzu etmesi demektir.

Ayette geçen "ba" harfinin alet anlamı taşıması ve "kazandıkları günah"ın karşılaşma günü savaştan geri dönmeleri olması ihtimaline gelince, ifadenin zahirine göre bu yorum uzak bir ihtimaldir. Çünkü "kazandıkları günah" ifadesinin zahirinden anlaşıldığına göre, "kazanma" işi savaştan geri dönmekten ve şeytanın kaydırma girişiminden önce gerçekleşmiştir.

Her neyse; ayetten anlaşılan anlama göre, bu grubu oluşturan Müslümanların daha önce işledikleri günahlar, şeytanın onlara yönelik geri dönmeye ve kaçmaya kışkırtma girişimine imkân vermiştir. Bundan ortaya çıkıyor ki, bazı rivayetlere dayanılarak söylendiği üzere, bu

ayetin şeytanın Uhud günü Peygamberimizin öldüğü yolundaki bağırmasına işaret olduğu ihtimali dayanaksız ve yersizdir. Çünkü ayetin sözleri, bu yönde delil olmaya elverişli değildir.

"Ama Allah onları yine de affetti. Hiç şüphesiz, Allah affedici ve halimdir." Bu af, ayetin başında sözü edilen savaştan kaçanlara yöneliktir. Ayet mutlaktır, o gün savaştan kaçanların hepsini kapsar. Dolayısıyla ayet her iki gruba, yani hem kendilerini uyuklama saran, hem de sırf kendilerini düşünen gruba şamildir. Yalnız bu iki grup yüce Allah'ın ikramına nail olup olmama açısından farklıdır. Bu farklılık yüzünden, daha önce açıklandığı üzere, ilk gruba ilişkin affın şamil olduğu ilâhî ikramın tezahürleri, her iki grubu birlikte kapsamına alan bu aflla birlikte zikredilmemiştir.

Bundan anlaşılıyor ki, bu ayette zikredilen af, *"Ama yine de sizi affetti. Allah müminlere karşı gerçekten lütfkârdır."* ifadesinde zikredilen aftan başkadır. Bu iki affın birbirinden farklı olduğunun delillerinden biri, bu iki ayet arasındaki üslûp farkıdır. İlk ayette şöyle buyruluyor: *"Ama yine de sizi affetti. Allah müminlere karşı gerçekten lütfkârdır."* Bu lütfu ve esirgeyiciliği açığa vuran bir ifadedir. Yüce Allah, onları müminler olarak adlandırıyor. Arkasından üzülmesinler diye kederlerini başka bir kederle değiştirdiğini, sonra da üzerlerine güven ve uyuklama indirdiğini açıklıyor. Fakat ikinci ayette şöyle buyruluyor: *"Ama Allah onları yine de affetti. Hiç şüphesiz, Allah affedici ve halimdir."* Görüldüğü gibi bu ifadede af zikrediliyor, fakat ilk gruba yönelik lütufların hiçbirinden söz edilmiyor. Sonra da yüce Allah, "hilm" sıfatını hatırlatarak sözünü bağlıyor. Bilindiği gibi, "hilm" cezalandırmakta acele etmemek demektir. Öyle olunca, "hilm" ile bir arada olan bir af, öfkeyi saklı tutan bir azarlama, bir sitem niteliği taşır.

Denebilir ki: Bu iki grubu eşit sayanlar, her ikisi için de bir arada af çıktığı gerekçesi ile bunları eşit saymışlardır.

Cevap olarak derim ki: Gerçi af kavramı her iki grup için aynen kullanılmıştır; ama bu iki ifadede geçen af içerik bakımından farklıdır. Af, mağfiret ve benzeri terimlerin kullanıldıkları her yerde tek bir içerik taşıdıklarına dair elimizde delil yoktur. İki af arasındaki farklılığın gerekçelerini daha önce açıkladık.

AFFIN VE MAĞFİRETİN KUR'AN'DAKİ ANLAMI

Ragıp el-İsfahanî'ye göre af, bir şeyi almaya kastetmektir. Bu anlam, kelimenin çeşitli kullanım yerlerinden elde edilmiştir. "Afahu" ve "i'tefahu" yani yanındakini almak üzere onu kastetti. "Afet'ir-rih'ud-dare" yani, rüzgar evin eserlerini almak üzere onu kastetti. Araplar eskiyen ev için "afet'id-daru" derler. Bu ifade ince bir nükte içerir. Şöyle ki, eskiyen ev sanki kendi eserlerini ve güzellik görüntülerini kastederek almış ve bunlar gözlerden kaybolmuştur. Affin yüce Allah'a isnat edilmesi de bu nokteden dolayıdır. Sanki yüce Allah kulu ile ilgilenerek onun yanındaki günahları alıyor ve onu günahsız bırakıyor.

Bundan anlaşıyor ki örtmek anlamına gelen "mağfiret" içerik açısından affin uzantısı ve sonucudur. Çünkü herhangi bir şey, meselâ günah, önce alınır, kaldırılır, sonra da üzeri örtülür. Böylece günahkârın günahı ne kendisi ve ne başkaları tarafından görülmez. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bizi affet, bize mağfiret eyle."* (Bakara, 286) *"Allah affedendir, mağfirette bulunandır."* (Nisâ, 99)

Bundan ortaya çıkıyor ki, af ve mağfiret her ne kadar zihni değerlendirme bakımından birbirinden farklı iseler ve biri diğerrinin uzantısı ise de, sonuçta ifade ettikleri anlam bakımından birdirler. Aynı şekilde bu iki kelimenin anlamı yüce Allah'a mahsus olan anlamlardan da değildir. Tersine, içerdikleri anlamlarıyla yüce Allah'tan başkası için de kullanılabilirler. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kendileri affederlerse, veya nikâhlarını akdetmeye yetkili erkek affederse, o başka..."* (Bakara, 237) *"Müminlere de ki: Allah'ın günlerini ummayanları bağışlasınlar (onlara mağfiret etsinler)."* (Câsiye, 14) *"Onları affeyle, onlara Allah'tan mağfiret dile ve yapacağın iş hakkında onların görüşlerini al..."* (Âl-i İmrân, 159) Yüce Allah bu ayette savaştan kaçan müminleri affetmesini; günahlarına azar, serzeniş, yüz çevirme gibi bir karşılık vermemesini ve Allah'tan, günahın Allah hakkıyla ilgili izlerini bağışlamasını dilemesini Peygamberine emrediyor.

Ortaya çıkan bir başka gerçek de şudur: Af ve mağfiretin anlamının hem tekvinî, hem teşriî, hem dünyevî, hem de uhrevî sonuçlarla bağlantılı olması mümkündür. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Başınıza gelen her musibet, mutlaka kendi elleriniz ile yaptıklarınızdanır. Üstelik Allah yaptıklarınızın çoğunu affediyor."* (Şûrâ, 30)

Bu ayetin dünyevî sonuçlar ve kalıntılara da şamil olduğu kesindir. Şu ayet de zahirî anlamı ile aynı niteliktedir: *"Melekler de Rablerine hamdederek O'nu noksanlıklardan tenzih ediyorlar ve yeryüzündekiler için mağfiret diliyorlar."* (Şûrâ, 5) Hz. Âdem ile eşinin yüce Allah tarafından nakledilen şu sözleri de aynı mahiyettedir. *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer sen bize mağfiret ve merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 23) Burada Hz. Âdem ile eşinin zulümlerinden maksadın, mevlevî=teşri nitelikli bir yasağı çiğneme günahı değil; irşadî=öğüt nitelikli bir yasağı çiğneme günahı olduğunu kabul ediyoruz.

Kur'an'ın çok sayıdaki ayeti şunu gösteriyor: Allah'a yakın olmak ve cennet nimetine ermek, daha önce Allah'ın mağfiretine nail olmaya, tövbe ve benzeri yollarla şirkin ve günahların pasından arınmaya bağlıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hayır; onların işledikleri günahlar kalpleri üzerinde pas bağlamıştır."* (Mutaffifin, 14) *"Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya hidayet eder."* (Teğâbun, 11)

Kısacası af ve mağfiret, engeli giderme ve karşıt olan bağdaşmazı kaldırma kabilindendir. Yüce Allah imanı ve ahiret yurdunu hayat, buna karşılık imanın eserlerini, ahiret ehlinin işlerini ve onların canlı hayatlarını nur saymıştır. Nitekim şöyle buyuruyor: *"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürürken yararlandığı bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde bocalayıp oradan bir türlü çıkamayan kimse gibi midir?"* (En'âm, 122) *"Asıl hayat, ahiret yurdundaki hayattır."* (Ankebut, 64)

Buna mukabil şirk ölümdür, günahlar da karanlıklardır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kâfirlerin amellerinin bir başka benzeri, engin bir denizin karanlıklarıdır. Bu denizi üst üste binen dalgalar ve dalgaları da bulut örter. Orada karanlıklar üst üste binmiştir. Öyle ki, insan elini uzatsa onu fark edemez bile. Allah'ın nur vermediği kimsenin nuru olmaz."* (Nûr, 40) O hâlde mağfiret, ölümü ve karanlığı gidermektir. Bu da ancak hayat ve nur ile olur. Söz konusu bu hayat imandan, bu nur da ilâhî rahmetten ibarettir.

Buna göre kâfirin ne hayatı ve ne nuru vardır. Mağfirete ermiş müminin ise hem hayatı, hem de nuru vardır. Günahları olan müminin ise hayatı vardır, fakat nuru eksiktir. Bu eksiklik mağfiret sayesinde tamamlanır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onların nurları önlerinden*

ve yanlarından koşar da; 'Ey Rabbimiz, nurumuzu tamamla ve bize mağfiret et.' derler." (Tahrîm, 8)

Yaptığımız bu açıklamaların tümünden şu ortaya çıkıyor: Af ve mağfiret kavramları tekvinî meselelerde yüce Allah'a isnat edildiğinde, engeli gidermek demektir ki, bu da o engeli ortadan kaldıracak sebebi devreye koyarak gerçekleşir. Bu iki kavram teşriî meselelerde yüce Allah'a isnat edildiğinde, yumuşak davranmayı ve benzerini engelleyen sebebi ortadan kaldırmaktır. Mutluluk ve bedbahtlık konusunda ise, mutluluğun önündeki engeli kaldırmaktır.

156- Ey müminler, sefere çıkan veya savaşa katılan kardeşleri hakkında; "Eğer bizim yanımızda olsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi." diyen kâfirler gibi olmayın. Allah bunu onların kalplerinde acı bir hayıflanma kılsın diye (böyle deyip dururlar). Oysa can veren de, öldüren de Allah'tır. Allah yaptıklarınızı görmektedir.

157- Eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'tan gelecek olan mağfiret ve rahmet, onların biriktirmekte oldukları şeylerden daha iyidir.

158- Hiç şüphesiz ölseniz de, öldürülseniz de, Allah katında toplanacaksınız.

159- Allah'tan gelen bir merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer sert, katı kalpli biri olsaydın, şüphesiz çevrenden uzaklaşırlardı. Onları affet, kendileri için Allah'tan mağfiret dile ve yapacağın iş hakkında onların görüşlerini al. Ama karar verince, artık Allah'a dayan. Hiç şüphesiz Allah, kendisine dayananları sever.

160- Eğer Allah size yardım ederse, sizi hiç kimse yenemez. Fakat eğer O sizi yardımcısız bırakırsa, O'ndan başka size kim yardım edebilir? O hâlde müminler sadece Allah'a dayansınlar.

161- Hiçbir peygambere hıyanet etmek yakışmaz. Kim hıyanet ederse, kıyamet günü hıyanetini taşıyarak gelir. Sonra herkese kazandığı eksiksiz verilir; hiç kimseye haksızlık edilmez.

162- Allah'ın rızasına uyan kimse, Allah'ın gazabına uğrayan kimse gibi olur mu? Onun varacağı yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir!

163- Onların Allah katındaki dereceleri farklıdır. Allah onların yaptıklarını görmektedir.

164- Allah müminlere kendilerinden bir peygamber göndermekle onlara karşı büyük bir lütufta bulundu. Bu peygamber onlara Allah'ın ayetlerini okuyor, onları arındırıyor, onlara kitabı ve hikmeti öğretiyor. Oysa onlar daha önce açık bir sapıklık içinde idiler.

Okuduğumuz ayetler de Uhud Savaşı hakkında inen ayetlerin devamıdır. Bu ayetler müminlerin başına gelen bir başka duruma değiniyor. Bu durum, seçkin yiğitlerinin ve ileri gelen şahsiyetlerinin öldürülmesinden dolayı kalplerinde beliren eseflenme ve hayıflanma duygusudur. Bu savaşta öldürülenlerin büyük çoğunluğu Ensardandı. Söylendiğine göre Muhacirlerden sadece dört kişi öldürülmüştü. Bu da mukavemetin çoğunun Ensar tarafından gösterildiği ve Muhacirlerin onlardan önce hezimete düştükleri kanaatini güçlendiriyor.

Kısacası, okuduğumuz ayetler bu eseflenme ve hayıflanmadaki yanlışlığı ve bakış açısı çarpıklığını açıklıyor ve arkasından bu eseflenme ve hayıflanmanın doğurduğu diğer bir duruma sözü getiriyor. Bu durum müminlerin Peygamberimize yönelik suizanlarıdır. Bu dayanaksız kanaate göre, kendilerini bu duruma düşüren bu tehlikenin kucağına atan, Peygamberimizdir. Böyle düşündükleri kendi sözlerinden anlaşılıyor. Nitekim bu ayetlerdeki *"Eğer bizim yanımızda olsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi."* ayetinde işaret edilen kendi sözleri ile *"Eğer bize itaat etselerdi, öldürülmezlerdi."* biçimindeki ileride gelecek ayetler arasında bulunan münafıkların sözleri bunu kanıtıyor. Münafıklar, *"Eğer bize itaat etselerdi..."* diyorlarken şunu kastediyorlardı: Eğer bizi dinleselerdi de Peygambere itaat etmeselerdi, öldürülmezlerdi. Dolayısıyla onların ölümüne sebep olan, Peygamberdir.

Bu düşünceye karşı mezkur ayetlerde Peygamberin kesinlikle hiçbir kimseye hıyanet etmeyeceği açıklanıyor. Çünkü o, yüce Allah'ın gönderdiği şerefli, onurlu ve yüce ahlâklı bir peygamberdir. Yüce Allah'tan gelen bir merhamet sayesinde onlara karşı yumuşak davranır, onları affeder, onlar için istiğfar eder ve yüce Allah'ın emri ile yapacağı işleri onlarla istişare ederek yapar. Yüce Allah onları sapıklıktan çıkarıp hidayete erdirmek için onlara böyle bir peygamber göndermiştir. Ve böyle bir peygamber göndermekle onlara büyük bir lütufta bulunmuştur.

"Ey müminler... kâfirler gibi olmayın..." Buradaki kâfirlerden maksat, ifadenin zahirinden anlaşıldığı gibi sadece kâfirlerdir, söylendiği gibi münafıklar bu ifadenin kapsamına girmez. Çünkü münafıklık, münafıklık olması niteliği ile bu sözün kaynağı değildir. -Gerçi münafıklar da bu sözü söylerler.- Bu sözün asıl kaynağı küfür olduğu

için onun kâfirlere isnat edilmesi gerekir.

Ayette kullanılan "ed-darbu fi'l-ardı" deyiimi, kinaye yolu ile yolculuk etmek anlamına gelir. Yine ayette geçen "guzzen" kelimesi, "gazi" kelimesinin çoğuludur. "Tâlib" in çoğulunun "tulleb" ve "dârib" in çoğulunun "durreb" olması gibi. *"Allah bunu onların kalplerinde acı bir hayıflanma kılsın diye..."* Yani onlara bu hayıflanma ile azap çek-tirsin diye. Bu ifadede sebep, gaye yerine konmuştur. *"Can veren de, öldüren de Allah'tır."* ifadesi, *"Eğer bizim yanımızda olsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi."* diyen kâfirlerin yanlış değerlendirmelerine konu olan gerçeği açıklıyor. Buradaki ölüm hem normal ecelle gerçekleşen ölümü, hem de öldürülme sonucu gerçekleşen ölümü içeriyor. "Ölüm" kelimesi tek başına kullanıldığında anlamının böyle geniş olduğunu daha önce belirtmiştik. *"Allah yaptıklarınızı görmektedir."* ifadesi, *"kâfirler gibi olmayın."* ifadesinde dile getirilen yasaklamanın gerekçesi niteliğindedir.

"...ölmezler ve öldürülmezlerdi." ifadesinde ölmek, öldürülmekten önce zikrediliyor. Bunun sebebi, *"sefere çıkan veya savaşa katılan kardeşleri..."* ifadesindeki sıralamayı gözetmektir. Buna "leff-u neşr-i müretteb" sanatı denir. Bir başka sebep de şudur: Ölüm, doğallığa uygun olarak cereyan eden alışıl gelmiş bir olay olduğu hâlde öldürül-mek istisnai bir durumdur. Böyle olduğu için alışıl gelmiş olan olay, böyle olmayan olayın önüne alınmıştır.

Bu ayetten çıkan sonuç müminleri, tıpkı kâfirler gibi davranıp beldeleri dışında ya da soydaşlarından uzakta ölen veya savaşlarda öldürülen kardeşleri için *"Eğer bizim yanımızda olsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi."* demekten alıkoymaktır. Çünkü bu söz, insanı kalpte meydana gelecek ilâhî bir azaba sürükler. Bu azap, onların kalplerine düşecek olan hayıflanma duygusudur. Üstelik bu söz cahillikten kaynaklanıyor. Çünkü onların yakında ya da uzakta oluşları can verici veya öldürücü bir sebep değildir. Can vermek ve öldürmek, tek olan ve ortağı bulunmayan yüce Allah'a mahsus yetkilerdendir. Buna göre müminler Allah'tan korkmalı ve kâfirler gibi konuşmamalıdır. Çünkü Allah onların yaptıklarını görmektedir.

"Eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'tan gelecek olan mağfiret ve rahmet, onların biriktirmekte oldukları şeylerden daha iyidir." Anlaşılan, *"biriktirmekte oldukları şeyler"* den maksat,

dünya hayatının ana gayesi olan mal ve onun uzantılarıdır.

Bu ayette öldürülmek, ölmekten önce zikrediliyor. Çünkü Allah yolunda öldürülmek, normal ölüme göre Allah'ın mağfiretine daha yakındır. Burada öldürülmenin ölümden önce zikredilmesini gerektiren incelik budur. Nitekim bir sonraki ayette, yani *"Hiç şüphesiz ölmeniz de, öldürülmeniz de, Allah katında toplanacaksınız."* ayetinde ölmek fiili öldürülmek fiilinin önüne geçirilerek normal sıralamaya dönülmüştür. Çünkü bu ayette söz konusu olan fazladan incelik orada yoktur.

"Allah'tan gelen bir merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın..." Ayette geçen "fazz" kelimesi, katı ve merhametsiz anlamına gelir. Yine ayette yer alan "galiz'el-kalb" ifadesi, kalbin ince ve yumuşak olmayışı, acımasız oluşu hâlini anlatan kinayeli bir ifadedir. Yine ayette geçen "infeddu" kelimesinin kökü olan "infidad" ayrılma, dağılma anlamı taşır.

Bu ayette müminlere yönelik olan hitap üslûbundan Peygamberimize hitap etmeye dönülüyor. Ayetin anlamının özü şudur: Tarafımızdan bağışlanan bir merhametin sonucu olarak Peygamberimiz size yumuşak davrandı. Bu yüzden ona sizi affetmesini, sizin için istiğfar etmesini, yapacağı işlerde sizden görüş almasını ve bir şeyi yapmaya karar verince bize dayanmasını emrettik.

Müminlere yönelik hitap üslûbunun Peygamberimize hitaba dönüştürülmesindeki incelik şudur: Uhud Savaşı hakkındaki ayetlerin başlarında azarlama ve serzenişle karışık bir üslûp kullanılmış ve bu üslûp uygun yerlerde bir tür yüz çevirmeye şamil olmuştur. Bu uygun yerlerden biri de burasıdır. Burada müminlerin, Peygamberimize itiraz anlamına gelen durumlarına parmak basılıyor. Çünkü öldürülenlerine üzülmüş olmaları, onları Peygamberimizin davranışını tartışmaya, onu kendilerini kırma uğratmakla suçlayama sürükleyebilir. Bu yüzden yüce Allah onlara hitap etmekten vazgeçerek Peygamberine dönüyor ve *"Allah'tan gelen bir merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın."* diyerek hitabı ona yöneltiyor.

Bu ifade ayette yer almayan başka bir ifadenin devamı niteliğindedir. Metinde yer almayan ifadeler ile bütünleşen anlam şöyledir: "Onların durumu, gördüğün gibi kâfirlere benzemek ve ölümlerine hayıflanmaktan ibarettir. Bu durumda sen bizim bağışladığımız bir merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın. Yoksa çevrenden ayrılıp

dağılırlardı. Doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

"Onları affet, kendileri için Allah'tan mağfiret dile ve yapacağın iş hakkında onların görüşlerini al." Bu ifade, Peygamberimizin tutumunu onaylama anlamı taşıyor. Çünkü o zaten böyle yapıyordu. Uhud Savaşı öncesinde müminlerle savaş hakkında istişare yapmıştı. Bu ayet, Peygamberimizin kendisine emredileni yaptığını ve yüce Allah'ın onun yaptığından hoşnut olduğunu vurguluyor.

Yüce Allah, bu ayette Peygamberine müminleri affetmesini, böylece onların davranışlarına emre itaatsizlik sonucunu yüklememesini, yüce Allah'tan onlara mağfiret dilemesini -ki yüce Allah'ın bunu yapacağı şüphesizdir- emrediyor. Gerçi bu ifade mutlak, belirli bir konuya mahsus değildir, yalnız şer'i hadleri ve benzeri konuları kapsamaz. Aksi takdirde şer'i kurallar boşuna olmuş olur. Üstelik bu ifadeleri *"yapacağın iş hakkında onların görüşlerini al."* emrinin izlemiş olması, şu noktayı vurgulamaktan geri kalmaz: Bu iki emir, yani affetme ve mağfiret dileme emirleri, sadece müminler ile istişarenin geçerli olduğu velâyet ve kamu işlerini düzenleme konuları çerçevesi ile sınırlıdır.

"Ama karar verince, artık Allah'a dayan. Hiç şüphesiz Allah, kendisine dayananları sever." Allah seni sevince de, senin koruyucun ve destekçin olur, seni yardımcısız bırakmaz. Bu yüzden bu ayeti, bu anlamı taşıyan ifadeler izlemiş ve yüce Allah, müminleri kendine dayanmaya çağırmıştır. Şöyle buyurmuştur: *"Eğer Allah size yardım ederse, sizi hiç kimse yenemez. Fakat eğer O sizi yardımcısız bırakırsa, O'ndan başka size kim yardım edebilir?"* Arkasından, sebebine de işaret ederek; *"O hâlde müminler sadece Allah'a dayansınlar."* buyuruyor. Yani müminler, kendinden başka yardım edici ve destekçi olmayan Allah'a inandıkları için Allah'a dayanmalıdırlar.

"Hiçbir peygambere hıyanet etmek yakışmaz..." Ayette geçen "yeğulle" kelimesinin kökü olan "ğıl" kelimesi, hıyanet anlamındadır. Bu konu, bu surenin daha önceki bir ayetinde şöyle geçmişti: *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de sonra o, insanlara; 'Allah'ı bırakıp bana kul olun.' desin..."* (Âl-i İmrân, 79)

Bu şekildeki ifadenin anlamı, peygamberlik makamını, temiz olduğu gerekçesi ile, kötülüklerden ve çirkinliklerden tenzih etmektir.

Anlamı şudur: Peygamber, Rabbine ya da insanlara hıyanet etmekten münezzehtir. İnsanlara hıyanet etmek de, bir tür Allah'a hıyanet etmektir. Üstelik durum şu ki, hıyanet eden kimse, Rabbinin huzuruna o hıyaneti ile çıkar, sonra da yaptığının cezasına eksiksizce çarptırılır.

Arkasından Peygamberimizi (s.a.a), hıyanet ile suçlamanın zalimce ve alâkasız bir yargı olduğu belirtiliyor. Çünkü Peygamber, Allah'ın rızasına uyar, Allah'ın rızasından sapması söz konusu değildir. Hain ise yüce Allah'ın büyük gazabına uğramıştır ve yeri cehennemdir. Orası ne kötü bir dönüş yeridir! *"Allah'ın rızasına uyan kimse, Allah'ın gazabına uğrayan kimse gibi olur mu?..."* ayetinden kastedilen de işte budur.

Bu ayetin maksadının müminlere tarizde bulunmak da olması mümkündür. Yani onlara şöyle denmek istenebilir: Bu durumlar, yüce Allah'ın gazabına uğramaya sebep olacak durumlardır. Yüce Allah bu öğütleri vererek sizi rızasına çağırıyor. Allah'ın gazabı ile rızası bir değildir.

Sonra anlatılıyor ki, Allah'ın rızasını izleyenler ile O'nun gazabına uğrayanların dereceleri farklıdır. Allah kullarının amellerini görüyor. En küçük iyiliğin ya da kötülüğün O'nun gözünden kaçtığını sanıp da O'nun rızasını izleme yahut gazabına uğrama konusunda gevşekliğe kapılmayın.

"Allah müminlere kendilerinden bir peygamber göndermekle onlara karşı büyük bir lütufta bulundu..." Bu ayette de başka bir iltifat sanatı vardır. Müminlere hitap etmekten vazgeçilerek onlara üçüncü tekil şahıs olarak değinilmeye geçilmiştir. Buralardaki üslûp değişikliklerinin genel sebebi daha önce belirtilmişti.

Buradaki değişikliğin özel sebebine gelince, bu ayetin maksadı müminlere iman sıfatları sebebi ile Allah'ın lütufta bulunduğunu vurgulamaktır. Bu yüzden "müminler" dendi. Bu maksadı bu sıfattan başka bir kelime ifade etmez. Hatta "iman eden kimseler" bile dense, bu maksat gerçekleşmez. Çünkü sebep-sonuç ilişkisini vurgulayan ya da tam anlamı ile vurgulamayı sağlayan ifade sıfat kullanmaktır. Ayetin anlamı ise açıktır.

Bu ayetin incelenecek başka yönleri de vardır. Bunların bir bölümüne İnşallah ileride uygun yerlerinde değineceğiz.

Âl-i İmrân Sûres 156-164	83
--------------------------------	----

165- (Bedir savaşında) iki katını (düşmanın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud Savaşında) sizin de başınıza gelince mi, "Bu da nereden?" diyorsunuz? De ki: "Bu, sizin kendinizden (kendi tutumunuzdan) kaynaklandı." Hiç şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter.

166- İki topluluğun karşılaştığı gün başınıza gelenler, Allah'ın izni ile olmuştu ki bu da (sizleri sınaması;) müminleri ayırdetmesi,

167- münafıkları da ortaya çıkarması için idi. Onlara, "Gelin, Allah yolunda savaşın; ya da savunma yapın" denince, "Savaşmayı bilseydik elbette peşinizden gelirdik" dediler. Onlar, o gün iman-

dan çok küfre yakındılar. Ağzlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Halbuki Allah, onların (içlerinde) gizlediklerini daha iyi bilir.

168- Onlar (evlerinde) oturup, (savaşta şehit düşen) kardeşleri hakkında "Eğer bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi" diyenlerdir. De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız, ölümü kendi başınızdan savın bakalım!"

169- Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma. Bilakis onlar diridirler ve Rableri yanında rızıklanırlar.

170- Öyle ki onlar Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdiklerinden dolayı sevinç içindedirler. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine hiçbir korku ve üzüntü bulunmadığı müjdesinin sevinci içindedirler.

171- Onlar, Allah'tan gelen nimet ve keremin; Allah'ın müminlerin mükâfatını zayi etmeyeceği müjdesinin sevinci içindedirler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler, Uhud Savaşı hakkında inen ayetlerin devamı niteliğindedir. Bu ayetlerde, Medine'den Uhud'a doğru gitmekte olan müminler ordusundan ayrılan ve onları yalnız bırakan münafık gurubun durumuna değiniliyor ve onların savaşta öldürülenler için söylediklerine cevap veriliyor. Yine bu ayetlerde şehitlerin öldürülmelerinden sonraki durumları anlatılıyor ve onlara Allah'a yakınlık makamında sunulan nimetlerden söz ediliyor ve arkalarından gelecek kardeşlerine ilişkin duydukları sevinç dile getiriliyor.

"(Bedir Savaşında) iki katını (düşmanın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud Savaşında) sizin de başınıza gelince mi..." Bilindiği gibi daha önceki ayetlerden birinde yüce Allah, müminlere kafirler gibi olup öldürülen kardeşlerine üzülmelerini, onlar için hayıflanmalarını yasaklamıştı. Bu yasaklamayı açıklarken hayat ve ölüm konusunun kendi ellerinde değil, sırf Allah'ın yetkisinde olduğunu belirtmişti. Yetki O'nun elinde olduğu için de yakında veya uzakta olmak, savaşa katılmak veya seferden geri kalmak gibi bahanelere sığınmanın anlamsız olduğunu vurgulamıştı. Bu açıklamadan

sonra tekrar aynı konuya dönerek bu ayette Uhud Savaşındaki başarısızlığın tabîî sebep-sonuç yasası ışığında beliren yakın sebebine parmak basıyor ve bu başarısızlığın sebebinin, Uhud günü yaptıkları emre itaatsizlik olduğunu belirtiyor.

Söz konusu itaatsizlik, birinci derecede okçuların mevzilerini bo-şaltmaları ve ikinci derecede de yarı yolda geri dönenlerin ve savaşa katılmayanların tutumudur. Kısacası başarısızlığın sebebi, müminlerin komutanları ve rehberleri olan Peygamberin emirlerine uymamaları, korkuya kapılıp gevşekliğe uğramaları ve savaş hakkında görüş ayrılığına düşmeleridir. Bu da doğal geleneğe (yasaya) ve normal gelişmelere göre bozgunun sebebi olmuştur.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Karşı tarafa iki katını tattırdığınız, başlarına iki misli getirdiğiniz bir musibet neden sizin başınıza geldi, biliyor musunuz? Bu musibet, sizin kendinizden ve tutumunuzdan başınıza geldi. Şöyle ki, fetih ve zafer sebebinin kendi ellerinizle işlemez hale getirdiniz, komutanınıza itaatsizlik ettiniz, korkuya kapılıp gevşekliğe uğradınız ve görüş ayrılığına düştünüz.

Bu ayette, Müslümanların başına gelen musibeti *"iki katını (düşmanın) başına getirdiğiniz"* sıfatı ile nitelendiriliyor. Bu nitelendirme ile müminlerin Uhud Savaşında uğradıkları musibet, kâfirlerin başlarına Bedir Savaşında gelen musibetle karşılaştırılıyor. Uhud Savaşında müminlerden yetmiş kişi öldürülmüştü. Oysa Bedir günü kâfirlerin uğradığı musibet bunun iki katı idi. Çünkü Bedir günü kâfirler yetmiş ölü ve yetmiş esir vermişlerdi ki, bu bilânço müminlerin Uhud Savaşındaki yetmiş ölüsünün iki katı bir kayıp demektir.

Bu nitelendirmede müminlerin kalplerindeki taşkınlığı teskin etmek ve uğranılan musibeti küçümsemek vardır. Çünkü müminler düşmanlarına tattırdıkları musibetin yarısına uğradıklarına göre üzülmeleri ve yasa gömülmeleri yersizdir.

Başka bir görüşe göre de ayetin anlamı şöyledir: "Bu musibeti siz kendiniz tercih ettiniz. Çünkü müminler Bedir Savaşında aldıkları esirleri fidye karşılığında serbest bırakmayı tercih etmişlerdi. Oysa esirlerle ilgili hüküm, öldürülmeleri yolunda idi. Ayrıca kendilerine şöyle bir şart da koşulmuştu ki; 'eğer esirleri fidye karşılığında serbest bırakmayı kabul ederseniz, gelecekteki bir savaşta o esirler kadar kişi sizden öldürülür.' Bu şarta rağmen Müslümanlar, 'Razıyız. Biz fidyele-

ri alır, onlardan yararlanırsınız. İlerdeki bir savaşta bizden öldürülenler olunca öldürülenlerimiz şehit olur [ve bu yüzden zarar etmemiş olursunuz]' demişlerdi."

Ayetin devamı, yani, *"Allah'ın her şeye gücü yeter"* ifadesi bu ikinci açıklamayı teyit eder. Hatta onun doğruluğuna delil oluşturur. Çünkü ayetin bu son cümlesi daha önceki açıklama ile, ancak zorlama yolu ile bağdaşabilir. Bunun rivayete dayalı delili, "Ayetlerin hadisler ışığında açıklaması" bölümünde Ehl-i Beyt İmamlarına dayalı bir rivayet olarak gelecektir.

"İki topluluğun karşılaştığı gün başınıza gelenler..." (iki ayetin sonuna kadar.) Bu iki ayetin birincisi az önce değindiğimiz açıklamayı teyit eder. Bu açıklama şu idi: *"De ki: Bu, sizin kendinizden kaynaklandı."* ifadesinden maksat müminlerin Bedir günü aldıkları esirleri fidye karşılığında serbest bırakmaları ve Allah'ın bu konuda kendilerine koştuğu şartı kabul etmeleridir. Öyle olunca, bu musibetin başlarına gelmesi, Allah'ın izni ile olur. Daha önce değinilen ilk açıklamaya, yani ayetin anlamının "Bu musibete uğramanızın direkt (yakın) sebebi, Peygamberin emrine karşı gelmenizdir" biçiminde olmasına gelince, görünüşe göre bu anlam ile uğranılan musibeti, Allah'ın iznine bağlamak arasında bir uyum, bir bağdaşma yoktur. Bu açıkça görülüyor.

Söylediklerimizin ışığı altında musibetin başa gelmesini Allah'ın iznine dayandırmak; *"Bu, sizin kendinizden kaynaklandı."* ifadesinin açıklaması niteliğini taşır. Ayrıca bu dayandırma, *"müminleri ayırt etmesi..."* ifadesi ile bağlantı kurmaya zemin hazırlar. Bu bağlantının kurulması ile münafıkların durumunu, söyledikleri sözleri, bu sözlere verilen cevabı, Allah yolunda öldürülmek biçimindeki bu ölümün mahiyetine ilişkin açıklamanın gündeme gelişinin yolu açılmış olur.

"ya da savunma yapın..." Yani eğer Allah yolunda savaşmıyorsanız, hiç olmazsa namusunuzu ve can güvenliğinizi savunun. *"Onlar o gün imandan çok küfre yakındılar."* ifadesinin orijinalinde geçen "lam" harf-i cerri "ilâ" anlamındadır. Ayette belirtilen bu durum [yani imandan çok küfre yakın olmaları] münafıkların açık (zahiri) küfre göre hâlleridir [batınî küfre yani münafıklığa göre değil]. Münafıklığa gelince, zaten bu davranışları ile onun içine düşmüşlerdi.

"Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı..." İfadedeki "ağızlarıyla" kelimesi hem anlamı pekiştirmek için, hem de ağızlar ile

kalpler arasındaki karşılıklı gözetmek için kullanıldı.

"Onlar (evlerinde) oturup, (savaşta şehit düşen) kardeşleri hakkında, 'Eğer bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi' diyenlerdir." Ayette sözü edilen kardeşlikten maksat soy kardeşliğidir ki, bunlar Uhud Savaşı şehitleridir. "Kardeşler" vurgulaması, *"evlerinde oturup"* ifadesi ile bir araya gelince daha etkili bir kınama ve ayıplama anlamı versin diye yapıldı. Çünkü onlar evlerinde oturup kardeşlerinin yardımına koşmadıkları için savaşa katılan kardeşleri o acı öldürülmelere maruz kaldılar. *"De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, ölümü kendi başınızdan savın bakalım!"* ifadesi münafıkların az önceki sözlerine yönelik bir cevaptır. İfadedeki "idreû" kelimesi "der" kökünden "baştan savmak, defetmek" anlamına gelir.

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma..." Bu ayette müminlere hitap etmekten vazgeçilerek Peygamberimize (s.a.a) hitap etmeye yönelme vardır. Bunun gerekçesini defalarca, okuduğumuz ayetlerin tefsiri esnasında açıklamıştık. Fakat bu hitabın, *"Eğer doğru söylüyorsanız ölümü kendi başınızdan savın bakalım!"* hitabının tamamlayıcısı olması da muhtemeldir.

Ölmek demek, bilincin ve eylemin yok olması demektir. Bu yüzden *"Bilakis onlar diridirler... sevinç içindedirler..."* ifadesinde her iki kavram da zikrediliyor. Çünkü birinci ayette yer alan "rızkılanma" bir eylem ve ikinci ayette yer alan "kendilerine verilenlerden dolayı sevinç içinde olma ve yine diğerlerine korku ve üzüntü bulunmadığı müjdesinin sevinci içinde olma", şuurulluk gerektiren ruhi hâllerdir.

"Öyle ki onlar Allah'ın lütuf ve kereminden kendilerine verdiklerinden dolayı sevinç içindedirler..." Ayetteki "ferihî-ne=sevinç içindedirler" kelimesinin kökü olan "fereh" kelimesi, üzüntünün karşıtıdır. "Yestebşirûne" fiilinin kökleri olan "beşaret, buşra" kökleri, "insanı sevindiren haber" demektir. Yine bu fiilin kökü olduğu "istibşar" kelimesi, "müjde aracılığı ile sevinme isteği" anlamını taşır. Buna göre ayetin anlamı şudur: Onlar hazır buldukları, karşılarında gördükleri ilâhî lütuf yüzünden sevinç içindedirler. Ayrıca arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan kardeşlerinin iyi durumları konusunda kendilerine ulaşan müjde sebebi ile de sevinç arıyorlar. Bu müjde kendilerine katılacak kardeşleri için hiçbir korkunun ve üzülmünün söz konusu olmayacağıdır.

Bu ayetten iki gerçek ortaya çıkıyor. **Birincisi;** bu Allah yolunda öldürülenlere, dünyada kalan seçkin müminlerin haberleri ulaşmakta, gelmektedir.

İkincisi; söz konusu müjde müminlerin amellerine verilecek sevap ve ödüldür. Ki bu da onlar için hiçbir korkunun ve üzülmünün bulunmamasıdır. Bu müjde, onların bu ödülü, içinde ikamet ettikleri yurtlarında görmeleriyle gerçekleşiyor. Çünkü bu konuda o şehitler, deliller aracılığı ile sonuca ulaşma [şehitlik makamından yola çıkarak kıyamette onlara korku ve üzüntü olmayacağı sonucuna varma] pozisyonunda değil, (mükâfat ve ödülü) gözle görme pozisyonundadırlar. Buna göre bu ayet, insanın ölümden sonra kıyamet gününe kadar bir ara yerde (Berzah âleminde) kaldığı yolunda delil oluşturuyor. "*Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyin...*" (Bakara, 154) ayetini incelerken, Berzah kavramını gündeme getirerek bu konuda ayrıntılı bir açıklama yapmıştık.

"Onlar, Allah'tan gelen nimet ve keremin... sevinci içindedirler." Burada dile getirilen sevinç duyma isteği, hem başkalarının, hem de kendilerinin hâlleri dolayısıyla duyulan genel bir sevinç isteğidir. Bunun delili "*Allah'ın müminlerin mükâfatını zayi etmeyeceği*" ifadesidir. Çünkü buradaki ödül, bu mutlak hâli ile her iki kesimin ödülünü de kapsamına almaktadır. Belki de müjdeden duyulan sevincin ve ilâhî bağışın (keremin) tekrarlanmasıdaki incelik budur. Bu ayet üzerinde iyice düşünün.

Bu ayetlerde fazl=kerem ve nimet isimleri nekire=belirsiz olarak ve onların Rableri katında rızıklanma eylemi de müphem olarak [ne ile rızıklandırıldıklarına işaret edilmeden] zikrediliyor. Bunun sebebi okuyanın ve işitenin zihninde mümkün olan bütün ihtimallerin canlandırmasına yol açılmasıdır. Yine bu gerekçe ile korku ve üzüntü de müphem bırakıldı. Böylece olumsuz söz dizimi içinde bu müphemliğin genellik [onlara hiçbir korku ve üzüntü olmadığı] anlamı vermesi istendi.

Bu ayetlerin incelenmesinden şu dört sonuç çıkıyor: Birincisi; bu ayetler müminlerin ödülünü açıklama amacı güdüyor. İkincisi; bu ödül onların Allah katındaki rızıklarıdır. Üçüncüsü; söz konusu rızık Allah'ın sunduğu bir nimet ve lütuftur. Dördüncüsü; bu nimet ve lütufta onlar için korkunun ve üzüntünün söz konusu olmayacağı müjdesinde

somutlaşmaktadır.

Şu cümle, yani "*hiçbir korku ve üzüntü bulunmadığı*" ifadesi şaşırtıcı bir cümledir. Bunun üzerindeki irdeleme ne kadar derinleştirilirse nükte, incelik ve kolay açıklanabilirlik özelliklerine bağlı olarak anlamı daha da genişlik kazanır. İlk aşamada göze çarpan anlamına göre korku ve üzüntü onlardan, yani şehitlerden kaldırılmıştır. Korku; insanın sahibi olduğunu düşündüğü mutluluktan herhangi bir unsurun yok olmasını gerektiren mümkün veya muhtemel bir şeyden kaynaklanır. Aynı şekilde üzüntü de böyle bir sonucu gerektiren bir durumun gerçekleşmesi sebebi ile meydana gelir. Buna göre belâlar veya bütün sıkıntılar, ancak henüz gerçekleşmemişken korku konusu olurlar. Gerçekleştiklerinde korku kaybolur ve onun yerini üzüntü alır. Buna göre herhangi bir tersliğin gerçekleşmesinden sonra korku ve gerçekleşmesinden önce üzüntü olmaz. [Yani korku; herhangi bir belânın gerçekleşmesinden önce olur, üzüntü ise belânın gerçekleşmesinden sonra meydana çıkar.]

O hâlde bir insandan korkunun mutlak anlamda kalkması, ancak sahip olduğu nimet türlerinin hiçbirinin yok olmaya maruz kalmaması yani yokluk ihtimalinin olmaması hâlinde gerçekleşir. Nitekim bir insandan üzüntünün mutlak anlamda kalkması da, ancak ne işin başında ve ne sahip olduktan sonra mutluluğun hiçbir unsurunu kaybetmediği zaman mümkün olabilir. Bu açıklamanın ışığında yüce Allah'ın insandan korkuyu ve üzüntüyü mutlak anlamda kaldırmasının anlamı, insanın yararlanması ve haz alması mümkün olan her şeyin Allah tarafından üzerine yağdırılması ve bu imkânların yok olmaya maruz kalmamasıdır. İşte insan için mutluluğun sürekli olması ve insanın sürekli mutluluk içinde kalmasının anlamı da budur.

Bundan anlaşılıyor ki, korkunun ve üzüntünün olmaması insanın Allah katında rızıklandırılmasının ta kendisidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Allah katındaki daha hayırlıdır.*" (Âl-i İmrân, 198) "*Allah katında olan kalıcıdır.*" (Nahl, 96) Bu iki ayet, Allah katındaki nimetlerin kalıcı olduğuna, bahtsızlıkla (ceza ve ukubetle) karışmadığına ve yok olmaya açık olmadığına delil oluşturur.

Bu açıklamadan ortaya çıkan bir diğer sonuç da şudur: Korkunun ve üzüntünün yok olması, doğrudan doğruya nimetin ve lütfun varolması demektir ki, bu da ilâhî bağıştır. Fakat bu kitabın başlarında an-

lattığımız ve ilerde *"İşte bunlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler.. ile beraberdirler."* (Nisâ, 69) ayetinde değineceğimiz üzere Kur'an terminolojisinde nimet kelimesi mutlak olarak zikredildiği zaman ilâhî velayet (yetkililik, velilik) anlamına gelir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Allah onların işlerini üzerine alır ve onlara başıbaşını tahsis eder".

Ayette geçen "fazl=kerem" kelimesinin, onların amelleri ile hak ettiklerinden fazla olan bir armağan ve "nimet" kelimesinin de amel-lerinin karşılığı anlamında olması ihtimaline gelince, bu anlam, *"Allah'ın müminlerin mükâfatını zayi etmeyeceği"* ifadesi ile bağdaşmaz. Çünkü ödül alabilmek ancak onu hak etmekle olur. Daha önceden öğrenmiş olmalısın ki bu cümleler, yani *"Rableri yanında rızıklanırlar."*, *"Öyle ki, Allah'ın lütuf ve kereminden dolayı sevinç içindedirler"*, *"Onlar, Allah'tan gelen nimet ve keremin... müjdesinin sevinci içindedirler."* ve *"Allah müminlerin mükâfatını zayi etmeyeceği"* ifadeleri tek bir ortak gerçeğe varıp dayanırlar.

Bu ayetlerde incelenecek başka konular da vardır. Bunların bir bölümü *"Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyin"* (Bakara, 154) ayetinin tefsiri sırasında işlendi. İnşallah uygun yerler gelince, Allah bizi bu konu ile ilgili elimizden gelen diğer geniş incelemeleri yapmaya muvaffak eder.

172- Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin (Uhud Savaşında müşriklerin ordusunu takip etme) çağrısına icabet edenler, onların içinden iyilik yapanlar ve (günahlardan) sakınanlar için büyük bir mükâfat vardır.

173- Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine, "(Düşmanlarınız olan) bütün insanlar size karşı (tekrar) asker topladılar, onlardan korkun!" dediklerinde bu, onların imanlarını artırdı ve "Allah bize yeter, o ne de güzel vekildir" dediler.

174- Bunun üzerine, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'ın nimet ve keremiyle geri döndüler ve Allah'ın rızasına da uymuş oldular. Allah büyük lütuf ve kerem sahibidir.

175- İşte o şeytan (bu sözü diyen insanlar), ancak kendi dostlarını korkutur. O hâlde eğer inanmış kimseler iseniz, onlardan korkmayın, benden korkun.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler ile Uhud Savaşı hakkındaki ayetler arasında bağlantı vardır. Bunu bu ayetlerin ilkinde yer alan "*yara aldıktan sonra*" ifadesi, açıkça ortaya koyuyor. Bilindiği gibi Uhud Savaşına ilişkin ayetlerin birinde "*Eğer siz (Uhud'da) yara aldıysanız, onlar da benzeri bir yara almışlardır.*" (Âl-i İmrân, 140) buyurulmuştur.

"Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin çağrısına icabet edenler..." Ayette geçen "istecabû" fiilinin mastarı, "isticabet" kelimesidir ve -söylendiğine göre- bu fiilin kök itibarıyla ayrı bir mastarı olan "icabet" kelimesiyle aynı anlama yani; "bir şeyin istenmesi ve kabul ile karşılanması" anlamına gelir.

Burada Allah'ın ve Peygamberin isimlerine bir arada yer veriliyor. Oysa iki isimden birine yer verilmekle yetinilebilirdi. Çünkü Uhud olayında hem Allah'a, hem de Peygambere karşı gelinmişti. Yüce Allah'a karşı gelme eylemi, savaştan kaçarak ve yarı yolda geri dönerek gerçekleşti. Oysa Allah bu eylemi yasaklamış ve onlara cihadı emretmişti. Peygambere gelince, okçulara, mevzilerinden ayrılmamaya yönelik emrine uymayarak ve tepelere doğru kaçanları arkalarından çağırıldığında çağrısına aldırış etmeyerek ona karşı gelmişlerdi. Fakat ayette konu edilen olayda Müslümanlar aldıkları çağrıya uydukları için, o olaya karşılık olsun diye Allah'ın ve Peygamberimizin çağrısına uydukları ifadesi uygun görüldü.

"Onların içinden iyilik yapanlar ve (günahlardan) sakınanlar için büyük bir mükâfat vardır." Burada yüce Allah çağrıya olumlu karşılık verenlerin sadece bazılarına vaatte bulunuyor. Çünkü çağrıya uyma zahirî bir eylemdir; iyiliğin ve takvanın (günahlardan sakınmanın) özünü mutlaka yanında bulundurmaz. Oysa büyük mükâfatın eklenini bu iki erdem oluşturur. Bu nokta Kur'an'ın açıklama üslûbunda gözetdiği titizliğin şaşırtıcı bir örneğidir. Çünkü bu öyle bir kitaptır ki, hiçbir uğraşısı onu diğer uğraşısından alıkoymaz.

Bundan şu husus belirginleşiyor ki, bu ifadede sözü edilen topluluk Allah'ın emri karşısında tam anlamı ile ihlâslı değildi. Tersine aralarında yüce Allah'ın büyük ödülünü hak edecek derecede ihsan ve takvaya sahip olmayan kimseler vardı.

Ayette geçen "minhum=onların içinden" kelimesinin başındaki "min" edatının "beyaniye=açıklama nitelikli" olduğu söylenebilir. [Yani şöyle demek isteniyor: Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin çağrısına uyanlar için ki, onlar iyilik yapanlardan ve takva sahibi olanlardan ibarettiler, büyük bir mükâfat vardır.] Tıpkı şu ayette de öyle olduğu söylenmiştir: *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler... Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük*

mükâfat vadetmiştir" (Fetih, 29) [İşte bu ayetin orijinalinde geçen "minhum=onlardan" kelimesinin önündeki "min" edatının da tıpkı incelediğimiz ayetteki "min" edatı gibi "beyaniye" işlevi taşıdığı söylenmiştir. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Allah inanıp iyi işler yapanlardan ibaret olan onlara mağfiret ve büyük mükâfat vadetmiştir.] Ancak bu, ayetin akışının dışladığı yorumdan başka bir şey değildir.

Yine şu husus da belirginlik kazanıyor ki, yüce Allah'ın *"Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine..."* ayetinde övdüğü kimseler, bütünün içinde yer alan bazı kimselerdir. Fakat bu sıfatın bütün topluluğu şamil olması sözel bir ilginin sonucudur.

"Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine, "(Düşmanlarınız olan) bütün insanlar size karşı asker topladılar..." Ayette geçen "nas" kelimesi, 'insan fertleri' demektir. Bu kelime, fertleri birbirinden ayırt eden özellikleri ifade etmez; sıradan insan fertleri anlamını taşır. Bu kelime, okuduğumuz ayetin iki yerinde geçiyor. Fakat her ikisi de içerik bakımından birbirinden farklıdır. İkincisi, asker toplayan düşman anlamındadır. Birincisi ise Müslümanlara yardım etmekten kaçınan, müminlerin azimlerini kırmaya çalışan ve birtakım sözlerle kafalarını karıştırarak onları müşriklere karşı savaşmaktan vazgeçirmek isteyen kötü maksatlı bozgunculardır. Buna göre ikinci "nas=insanlar" kelimesi ile müşrikler kastediliyor. Birinciler ise müşriklerin müminler içindeki elleri (yardımcıları) ve onlar arasındaki casuslardır.

Ayetten anlaşıldığına göre bunlar bir kitle, bir topluluk idiler; bir tek kişi değillerdi. Bu da bu ayetlerin Küçük Bedir olayı hakkında değil; Uhud bozgunundan sonra Peygamberimizin (s.a.a) yanında kalarak müşriklerin peşine düşen az sayıdaki mümin kimseler hakkında indiğini teyit eder. Ayetlerin hadisler ışığında açıklamasını yaparken bu olayların her ikisine de değinilecektir.

"Size karşı asker topladılar." Yani sizinle ikinci kez savaşmak için asker topladılar. Yine de Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

"Bu, onların imanlarını artırdı." Çünkü bu insan tabiatının bir özelliğidir. Şöyle ki, insan yapmak istediği ve karar verdiği bir işten alıkonunca eğer bu yasaklamayı yapana karşı hüsnüzan beslemiyorsa, bu yasaklama onun için bir kıskırtma olur. Bu ise, güçlerinin harekete

geçmesini gerektirir ve bu yüzden kararlılığı pekişir. Yasaklayan taraf yasaklamasında ısrar ettikçe, insan da istediği ve kafasına koyduğu işe devam etmekte ısrar eder. Bunun yanı sıra yasaklamaya maruz kalan insan kendini haklı ve eyleminde mazur gördüğü takdirde, bu yasaklamadan başkalarına göre daha çok etkilenir ve azmi daha da güçlenir. İşte bundan dolayı ilk dönem müminler Allah yolunda kınandıkça veya yapmak istediklerini yapmalarına mâni olundukça imanlarının kuvveti, kararlılıklarının ve teşebbüs güçlerinin şiddeti artmıştır.

Müminlerin imanlarının artmasının sebebi, bu tür haberlerin daha önceden kendilerine vahiy yolu ile bildirilen haberi desteklemesi de olabilir. Bu vahiy kaynaklı haber ise şudur: Onlar Allah yolunda eziyet çekecekler ve sonunda Allah'ın izni ile işleri gerçekleşecek. Yüce Allah kendilerine zafer vaadetti ve zafer ancak savaşta, vuruşmada olur.

"Allah bize yeter, o ne de güzel vekildir, dediler." Ayetin orijinalinde geçen "hasbunellah" cümlesi, 'Allah bize kâfi geldi' anlamındadır. "Hasb" kelimesinin aslı, hesaba dayanır. Çünkü yeterlilik ihtiyaç hesabına göredir. Buradaki Allah ile yetinme, ilâhî yasada yürürlükte olan dış sebeplere göre değil; iman hasebi iledir. Ayette geçen "vekil" kelimesi ise, 'insanın işlerini onun hesabına düzenleyen, idare eden' demektir.

Dolayısıyla bu ayetin içeriği şu ayetin anlamı ile ortak bir noktada birleşir: *"Kim Allah'a tevekkül ederse (güvenirse), O ona yeter. Şüphesiz Allah yapacağı işi mutlaka yerine getirir."* (Talâk, 3) Bundan dolayı yüce Allah verdiği vaadin doğrulanmasını vurgulamak amacıyla *"Allah bize yeter, o ne de güzel vekildir, dediler."* ifadesinin arkasından hemen şöyle buyurmuştur: *"Bunun üzerine kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'ın nimet ve keremiyle geri döndüler..."* Daha sonra yüce Allah bunun arkasından rızasına uydukları gerekçesi ile müminleri överek şöyle buyuruyor: *"Allah'ın rızasına da uymuş oldular. Allah büyük lütuf ve kerem sahibidir."*

TEVEKKÜL (ALLAH'A DAYANMA, GÜVENME) HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Gerçek şu ki, insan madde âleminde iradesini gerçekleştirmek ve muradına erebilmek için bir bölümü tabîi (doğal) ve diğer bir bölümü ruhî olan bazı sebeplere muhtaçtır. İnsan önem verdiği bir işe girişmek

isteyip de muhtaç olduğu tabîî sebepleri hazırladığında, kendisi ile hedefi arasında ruhî (psikolojik) sebeplerden başka bir engel kalmaz. Bu ruhî sebepler irade zayıflığı, korku, üzüntü, taşkınlık, hırs, sefihlik, suizan ve benzeri genel ve önemli faktörlerdir. Bu durumda insan Allah'a tevekkül ettiği takdirde -ki bu kesinlikle mağlup edilemez olan bir sebeple ilişki kurmaktır ve bütün sebeplerin üzerinde olan bir sebeptir- iradesi öylesine güçlenir ki, hiçbir karşıt ve yıkıcı ruhî sebep onu mağlup edemez ve sonuç mutlaka başarı ve mutluluk olur.

Allah'a tevekkül etmenin, güvenip dayanmanın öyle bir başka yönü de vardır ki, bu yönü etki bakımından onu olağan üstülüklerin (mucizelerin) arasına katar. Aşağıdaki ayette bu açıkça görülür: *"Kim Allah'a tevekkül ederse (güvenirse), O ona yeter. Allah yapacağı işi mutlaka yerine getirir."* (Talâk, 3) Daha önce mucize konusunu incelerken bu meselenin bir bölümüne değinmiştik.¹

* * *

"İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur..." Ayetten anlaşıldığına göre ifadede geçen hitapla (işte o şeytan), az önce nakledilen sözleri müminlere söyleyen insanlara işaret ediliyor. [Şeytandan maksat, İblis değil, bu sözleri diyen insanlardır.] O zaman burası, Kur'an'ın şeytan deyip insanı kastettiği yerlerden biri olur. Nitekim bu durum aşağıdaki ayetlerden de açık bir şekilde anlaşılmaktadır: *"Gizlice ortaya çıkan, insanların kalplerine vesvese sokan cin ve insan şeytanın şerrinden insanların Rabbine sığınırım."* (Nâs, 4-6) Bu ifadeden sonra gelen *"onlardan korkmayın"* cümlesi de şeytanın insan anlamında kullanıldığını teyit eder. Dolayısıyla *"onlardan korkmayın"* yani size o sözleri söyleyen insanlardan korkmayın. Çünkü onlar şeytandırlar. İnşallah ilerde bu konuyu, gerçeğinin üzerini örten perdeyi kaldıracak şekilde inceleyeceğiz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Uhud Savaşı ile ilgili rivayetler gerçekten çoktur. Ayrıca bunlar olayın çeşitli yönleri hakkında insanı [bazı rivayetlerin doğru olmaması konusunda] şüpheye ve suizanna sürükleyecek derecede ve şiddette çelişkilidir. En çelişkilileri ise, bu ayetlerdeki kıssaların bir çoğunun

1- [bk. el-Mizan, c.1, Bakara suresi, 23-24. ayetlerin tefsiri, Mucize ve Mahiyeti]

iniş sebepleri ile ilgili olan rivayetlerdir. Öyle ki bunların sayısı altmışa varmaktadır ve gerçekten durumları acayıptır. Düşünen bir gözlemci bunları gözden geçirince şöyle bir hükme varır ki; çeşitli mezhepler işlerine geldikleri gibi konuşsunlar diye bu rivayetlerin içine kendi mezheplerinin ruhunu koymuşlardır [ve böylece rivayetleri kendi inançlarına göre yorumlamışlardır]. Bu rivayetlere burada yer vermekten kaçınmamızın mazereti de işte budur. Onları görmek isteyenler hadis kitaplarına ve uzun ayrıntılara dalan tefsirlere başvurabilirler.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde şöyle yer alır: Ebu Hatem Ebu Duha'dan şöyle nakleder: "*Aranızdan bazı şahitler edinmesi için...*" (Âl-i İmrân, 140) ayeti indi. O gün Müslümanlardan yetmiş kişi öldürüldü. Bunların dördü Hamza b. Abdulmuttalib, Abdudhar Oğullarının mütefiki Mus'ab b. Ümeyr, Şemmas b. Osman Mahzumi ve Abdullah b. Cahş-i Esedi olmak üzere muhacirlerdendi; diğer öldürülenler ise ensardandı." (c.2,s.79)

Ben derim ki: Rivayette görüldüğü gibi, Ebu Duha ayetteki şahitler anlamına gelen "şüheda" kelimesini 'savaşta öldürülenler' anlamında kabul etmiş, tefsircilerin büyük bir çoğunluğu da bu görüşe sahip olmuşlardır. Oysa daha önce açıkladığımız üzere Kur'an'ın zahirinden buna dair bir delil yoktur. Tersine ortaya çıkan anlama göre "şüheda"dan maksat amel şahitleridir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de "*Yoksa siz, Allah... ayırt etmeden... cennete girebileceğinizi mi sandınız?...*" (Âl-i İmrân, 142) ayeti hakkında İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Allah yaratacağı yaratığı henüz zerr âleminde iken, daha onu yaratmadan önce bilir. Cihad edeni de cihad etmeyenden ayırt eder. Tıpkı bunun gibi yaratıklarını öldürmeden onları öldüreceğini bilir, onlar henüz canlı iken ölümlerini kendilerine göstermemiştir." (c.1, s.199, h:147)

Ben derim ki: İmamın bu sözleri bizim daha önce yaptığımız bir açıklamaya işaret ediyor. O açıklamada dedik ki, icattan önceki ilim ile fiilî ilim, yani icadın kendisinden ibaret olan ilim arasında fark vardır ve ayette ["...ayırt etmeden" ifadesinden] kastedilen, icattan önceki ilim değildir.

Tefsir-ul Kummi'de "*Sizler ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz...*" (Âl-i İmrân, 143) ayeti hakkında İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği nakledilir: "Yüce Allah Bedir şehitlerine cennetteki

konutlarında neler yaptığını haber verince müminler bu bağışlara imrenerek: 'Ya Rabbi! Bize, esnasında şehit olacağımız bir savaş göster.' dediler. Yüce Allah da onlara Uhud Savaşını gösterdi. Fakat Allah'ın dilediği kimseler dışında o gün sebat göstermediler. İşte, '*Sizler ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz.*' (Âl-i İmrân, 143) ayeti buna işaret ediyor." (c.1, s.119)

Ben derim ki: Bu açıklama İbn-i Abbas'tan, Mucahid'den, Kata-de'den, Hasan'dan ve Süddi'den nakledilerek ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer almıştır. (c.2,s.80)

Tefsir-ul Kummi'de yer aldığına göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyuruyor: "Resulullah (s.a.a) Uhud günü savaşa çıktı ve o durumla karşılaştı. Bu sırada adamın biri karşılaştığı herkese, 'Resulullah öldürüldü, sen kendi başının çaresine bak [kendini kurtarmaya çalış]' dedi. Müslümanlar Medine'ye dönünce yüce Allah '*Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler gelip geçti... topuklarınız üzerinde geri mi döneceksiniz?* (yani küfre mi döneceksiniz) *Kim iki topuğu üzerinde geri dönerse, Allah'a hiçbir zarar vermeyecektir.*' (Âl-i İmrân, 144) ayetini indirdi." (c.1, s.119)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem, Rebi'in bu (yukarıdaki) ayet hakkında şöyle dediğini naklediyorlar: "Bu, Uhud günü idi ki, Müslümanların başına öylesine öldürülmeler ve yaralanmalar geldi ve Peygamberi çağırdıklarında 'öldürüldü' dediler. İçlerinden bir kaç kişi de: 'eğer Peygamber olsaydı öldürülmezdi' dedi. Peygamberin ileri gelen (yüce makama sahip) sahabelerinden bir kaç kişi de, 'Allah size başarı kazandırıncaya veya Peygambere kavuşuncaya kadar Peygamberinizin, uğrunda savaştığı dâva uğrunda savaşın.' dedi. Bize anlatıldığına göre, muhacirlerden biri kan-lar içinde kıvranan ensardan biri ile karşılaştı. Muhacir, yaralıya, 'ey falanca, duydun mu, Muhammed öldürüldü' dedi. Ensardan olan yaralı, 'Eğer Muhammed öldürüldü ise aldığı mesajı tebliğ etti. Şimdi siz dininiz için savaşın' dedi. Bunun üzerine bu ayet indi: '*Muhammed sadece bir peygamberdir...*' Yani Peygamber öldükten veya öldürüldükten sonra murtet mi olacaksınız ve iman ettikten sonra tekrar kâfirliğe mi döneceksiniz?!" (c.2, s.80)

Yine aynı kitapta yer aldığına göre, İbn-i Cerir, Süddi'nin şöyle dediğini rivayet ediyor: "Uhud günü Müslümanlar arasında 'Peygam-

ber öldürüldü' diye bir söylenti yayıldı. Dağdaki bir kayanın arkasında saklanmış olanlardan biri bunun üzerine dedi ki: 'Keşke Abdullah b. Übeyy'e gönderebileceğimiz bir elçi olsa da o bize Ebu Süfyan'dan eman dilese. Ey kavim, Muhammed öldürüldü. Kavminiz (Mekkeliler) üzerinize gelip sizi öldürmeden siz onlara dönün.' O sırada Enes b. Nadr şöyle dedi: 'Ey kavim, eğer Muhammed öldürüldü ise, Muhammed'in Rabbi öldürülmedi. Öyleyse Muhammed'in, uğrunda savaştığı dâva için siz de savaşın. Ey Allah'ım! Bu adamları dediklerinden dolayı sana şikayet ediyorum. Bunların ileri sürdükleri tekliften ben uzayım ya Rabbi!' Arkasından kılıcına sarıldı ve öldürülünceye kadar savaştı. İşte bunun üzerine *'Muhammed sadece bir peygamberdir...'* ayeti indi." (c.2, s.80)

Bu anlamdaki rivayetler birçok başka kanaldan da nakledilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde yer aldığına göre İmam Bâkır (a.s) şöyle diyor: "Hz. Ali Uhud günü altmış yerinden yaralandı. Peygamber Ümmü Süleym ile Ümmü Atiye'ye onu tedavi etmelerini emretti. Bu kadınlar (işe başladıktan sonra Peygamberin yanına gelerek) dediler ki: 'Biz onun bir yerini tedavi ettiğimizde başka bir yeri açılıyor. Öleceğinden korkuyoruz.' Resulullah ve Müslümanlar onun ziyaretine geldiler. Bir parça yara gibi idi. Peygamberimiz elini onun yaralarına sürmeye başladı ve o hâlde, 'Eğer bir adam Allah yolunda bu durumla karşılaşmışsa, imtihanını vermiş ve görevini mazeretsiz yerine getirmiştir' dedi. Ardından Peygamberimizin elini dokundurduğu her yara iyileşiyordu. Bunun üzerine Hz. Ali 'Elhamdülillah, çünkü ne kaçtım ve ne arkamı döndüm' dedi. Yüce Allah bu yüzden Kur'an'ın iki yerinde ona teşekkür etti. Bunlar, *'Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir.'* (Âl-i İmrân, 144) ile *'Biz şükredenleri ödüllendireceğiz.'* (Âl-i İmrân, 145) ifadeleridir."

Ben derim ki: Yüce Allah bu ayetlerde o hazretin sebatkârlığına teşekkür ediyor, yoksa 'elhamdülillah ki' diye başlayan sözlerine değil.

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) *"Nice peygamberler var ki, çok sayıda kendilerini Rablerine atamış kişiler onlarla birlikte savaştı..."* (Âl-i İmrân, 146) ayetini okudu ve içinde geçen "kâtele" filini "kutile" şeklinde telâffuz etti; arkasından "binlerce, binlerce. Evet, vallahi öldürüleceklerdir." dedi. (c.1, s.201, h:154)

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, bu kıraat ve bu an-

lam, İbn-i Mesut'tan ve başkalarından nakledilmiştir. Yine aynı eserde rivayet edildiğine göre, İbn-i Abbas'a, bu ayette geçen "ribbiyyûn" kelimesinin anlamı soruldu. O da 'topluluklar' demektir, dedi. (c.2, s.82)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Abdullah b. Hamid ve İbn-i Ebu Hatem'e dayanılarak bildirildiğine göre Mucahid, *"Nihayet Allah size sevdiğinizi (zaferi) gösterdikten sonra"* (Âl-i İmrân, 152) ifadesi hakkında şunları söyledi: "Yani Allah, müminlere müşrikler karşısında zafer gösterdi. Öyle ki, müşriklerin kadınları sert ya da itaatkâr diye bakmadan buldukları binek hayvanlarına binip kaçtılar. Fakat sonra Müslümanların Peygamberin (s.a.a) emrine itaatsizlikleri sebebi ile müşrikler tekrar üzerlerine saldırdılar." (c.2, s.86)

Yine aynı eserde şöyle yer alır: İbn-i İshak, İbn-i Rahuveyh, Abd b. Hamid, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem ve Beyhakî kendi Delail-ün Nübüvve adlı eserinde Zübeyr'in şöyle dediğini aktarırlar: "Korkumuzun şiddetlendiği bir sırada kendimi Peygamberimiz ile birlikte gördüm. Yüce Allah üzerimize uyku indirmişti. İstisnasız hepimizin çenesi göğsüne düşmüştü. Vallahi Mu'tib b. Kuşeyr'in 'Eğer elimizde yetki olsaydı burada öldürülmezdik' dediğini işitiyordum. Bu sözleri rüyada duyar gibi duydum. Onları aklımda tuttum. İşte Mu'tib b. Kuşeyr'in bu sözleri ile ilgili olarak *'Sonra da kederin ardından Allah üzerinize, içinizden bir grubu saran bir güven duygusu, bir uyuklama indirdi... İçlerinden eğer bu işten (zaferden) bir nasibimiz olsaydı, burada öldürülmezdik.'* ayeti indi." (c.2, s.88)

Bu anlamdaki sözler Zübeyr b. Avam'a dayanılarak çeşitli kanallardan rivayet edilmiştir.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre İbn-i Mende, Marifet-üs Sahabe adlı eserde *"İki topluluğun karşılaştığı gün geri dönenlerinizi..."* (Âl-i İmrân, 155) ayeti ile ilgili olarak İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: "Bu ayet Osman, Rafi b. Mualla ve Harise b. Zeyd hakkında indi." (c.2, s.88)

Ben derim ki: Bu anlamdaki bilgi Abdurrahaman b. Avf, İkrime ve İbn-i İshak'a dayandırılarak çeşitli kanallardan da rivayet edilmiştir. Rivayetlerin bazılarında bu isimlere Ebu Huzeyfe b. Ukbe, Velid b. Ukbe, Saad b. Osman ve Ukbe b. Osman da ilâve ediliyor. (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.88-89)

Her ne ise, (Üçüncü Halife) Osman'ın ve bu gruba girenlerin isim-

lerinin zikredilmesi, örnek verme amacı taşır. Yoksa bu ayet savaş-tan kaçan ve Peygamberimize (s.a.a) itaatsizlik eden sahabilerin tümü hakkında inmiştir. Bu olayda Osman'a ve yanındaki arkadaşlarına özellik yükleyen faktör, bu kimselerin (Medine tarafında Ağvas yakınlarında bulunan) Ca'leb dağına kaçıp sığınmış olmaları ve orada üç gün saklanmalarıdır. Daha sonra döndüklerinde Peygamberimiz (s.a.a) onlara "Siz oraya geçici olarak gitmiş olmalısınız" dedi.

Genel olarak sahabelere gelince, çok sayıdaki rivayete göre bunların tümü kaçtılar. Müslümanlardan iki Muhacir ile yedi Ensardan başka Peygamberimizin yanında kimse kalmadı. Bunun üzerine müşrikler Peygamberimize (s.a.a) saldırdılar. Ensar Müslümanları Peygamberi korumak için biri biri arkasından öldürölünce, yanında onlardan hiç kimse kalmadı. Peygamberimizin yanında kalanlar bir rivayete göre on bir, bir rivayete göre on sekiz ve başka bir rivayete göre otuz kişi idi ki, bu son rivayet bu konudaki rivayetlerin en zayıfıdır.

Bu farklılık, herhâlde ravilerin bilgi farklılıkları ile başka sebeplerden kaynaklanıyor. Mazinî kabilesinden Nesibe'nin Peygamberimizi savunmasına ilişkin rivayetlerden anlaşıldığına göre, o anda yanında başka hiç kimse yoktu. Savaşta sebat edip kaçmamış olan Müslümanlar o sırada savaşmakla meşguldüler. Raviler arasında sadece Hz. Ali'nin savaştan kaçmamış olduğu konusunda görüş birliği vardır. Herhâlde Ensardan olan Ebu Düçane Semmak b. Harşe de öyle idi. Yalnız Ebu Düçane önce Resulullah'ın kılıcı ile savaştı. Sonra sahabelerin kaçtığını, Peygamberi terk edip yalnız bıraktıklarını görünce, onu vücudu ile korudu. Ona yönelen oklara zırhını ve göğsünü siper etti. Ağır şekilde yaralanıncaya kadar bu korumayı devam ettirdi. Allah ondan razı olsun.

Geride kalan sahabelere gelince, bazısı onun öldürölmediğini öğrenince, bazısı da bir süre sonra ona katıldı. İşte bunlar yüce Allah'ın üzerlerine uyuklama indirdiği kimselerdir. Yalnız Allah hepsini affetti. Daha önce yaptığımız açıklamadan söz konusu affin ne anlama geldiğini öğrenmiş oldun. Fakat bazı tefsircilere göre bu ayetteki affin anlamı, yüce Allah'ın müşrikleri müminlerin başından savmasıdır. Öyle ki, müşrikler müminleri toplu kırıma uğratmadılar, öldürmediler.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde şöyle yer alır: İbn-i Adiyy ve Beyha-kî eş-Şaab adlı eserinde hasen bir isnat zinciri ile İbn-i Abbas'ın şöyle

dediğini aktarırlar: *"Yapacağın işler hakkında onların görüşlerini al"* (Âl-i İmrân, 159) ayeti inince Peygamberimiz şöyle buyurdu: "Bilin ki, Allah'ın ve O'nun peygamberinin buna (bu dayanışmaya) ihtiyaçları yoktur. Fakat yüce Allah bunu ümmetime rahmet yaptı. Ümmetimden kim istişare ederse, doğruyu bulmaktan mahrum kalmaz. Kim istişare-yi terk ederse sapmaktan kurtulmaz." (c.2, s.90)

Yine aynı eserde Taberani'nin, el-Evsat adlı kitapta Enes'ten şöyle naklettiğini aktarır: Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "İstihare eden (hayrı Allah'tan dileyen) ümitsiz olmaz, istişare eden pişman olmaz." (c.2, s.90)

Nehc-ül Belâğa'da Hz. Ali'den (a.s) şöyle nakledilmiştir: "Kim sırf kendi görüşüne dayanırsa, helâk olur. Kim başkaları ile istişare ederse, onların akıllarına ortak olur." (Kısa Sözlere, 161)

Yine Nehc-ül Belâğa'da şöyle nakledilir: "İstişare hidayetin ta ken-disidir. Kim sırf kendi görüşüne dayanırsa tehlikeye atılmış olur." (Kısa Sözlere, 211)

Tefsir-üs Safi'de yer aldığına göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyuruyor: "Kendini beğenmişlikten daha ürkütücü bir yalnızlık ve istişareden daha güvenilir bir destek yoktur."

Ben derim ki: İstişare hakkındaki rivayetler pek çoktur. İstişare-nin yeri, istişare edenin tercihlere bağlı olarak yapması ve yapmaması caiz olan konulardır. Değişmez ilâhî hükümlere gelince, bunlar istişare konusu yapılamaz. Nasıl ki, onları hiç kimsenin değiştirmesine izin olmadığı gibi. Aksi hâlde gelişen olaylardaki değişimler yüce Allah'ın sözünü yürürlükten kaldırıcı bir faktöre sahip olurdu.

el-Mecalis adlı eserde yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) şöyle diyor: "İnsanların rızası elde edilemez ve onların dilleri tutulamaz. Bedir günü Peygamberimizin ganimetlerin içinden kırmızı bir kadifeyi kendine aldığını iddia etmediler mi? Sonunda yüce Allah ona (gayb-tan) o kadifeyi buldurdu da Peygamberini hıyanet suçlamasından ak-ladı. Arkasından da Kur'an'da *'Hiçbir peygambere, hıyanet etmek ya-kışmaz...'* (Âl-i İmrân, 161) ayetini indirdi."

Ben derim ki: Bu hadisi Kummî kendi tefsir kitabında zikretmiş-tir. Bu tefsir kitabında hadisın devamında şöyle deniyor: "Bunun üze-rine adamın biri Peygamberimize geldi ve 'falanca kişi kırmızı kadife-ye el koyup şurada bir yere gömdü' dedi. Bunun üzerine Peygamberi-

miz (s.a.a) adamın dediği yerin kazılmasını emrederek kadifeyi çıkarttı." (c.1, s.126-127)

Bu anlama veya buna yakın anlama gelen sözler birçok kanaldan gelen rivayetler hâlinde ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer almıştır. Ayetin bu konuda olmasından maksat, herhâlde ayetin bu konuya işaret etmiş olması anlamındadır. Yoksa sözün akışına göre bu ayet daha önce belirttiğimiz gibi Uhud Savaşından sonra inmiştir.

Tefsir-ul Kummi'de İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle naklediliyor: "Kim hıyanet ederse (bir şeyi haksız biçimde zimmetine geçirirse), kıyamet günü onu ateşin içinde görür ve kendisine, ateşe dalıp onu dışarı çıkarması emredilir." (c.1, s.122)

Ben derim ki: İmam Bâkır'ın (a.s) bu açıklaması, *"Kim hıyanet ederse, kıyamet günü o hıyanetini taşıyarak gelir."* ayetinden yapılan ince ve latif bir algılamadır.

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre, İmam Cafer Sadık (a.s) *"Onların Allah katındaki dereceleri farklıdır."* (Âl-i İmrân, 163) ayeti hakkında şöyle diyor: "Allah'ın rızasına uyanlar, imamlardır. Vallahi, onlar Allah katında müminler için derece vesileleridir. Bizim velayetimizi kabul etmeleri ve bize yönelik sevgileri ile Allah onların amellerini kat kat artırır ve onları yüksek derecelere çıkarır. Allah'ın gazabına uğramışlar da, Hz. Ali'nin (a.s) ve biz Ehl-i Beyt İmamlarının hakkını inkâr edenlerdir. Onlar bu tutumları yüzünden Allah'ın gazabına uğramışlardır." (c.1, s.205, h:149)

Ben derim ki: Bu açıklama, genel hükmü somut örneklerle uyarlama amaçlıdır.

Yine aynı kitapta İmam Rıza'dan (a.s) şöyle nakledilir: "Derece, gökle yeryüzü arası kadardır." (c.1, s.205, h:150)

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"(Bedir Savaşında) iki katını (düşmanın) başına getirdiğiniz musibet (Uhud Savaşında) sizin başınıza gelince mi..."* (Âl-i İmrân, 165) ayeti hakkında şöyle diyor: "Müslümanlar Bedir Savaşında müşriklerden yüz kırk kişinin başına musibet getirmişlerdi. Bunların yetmişini öldürmüşler, yetmişini de esir almışlardı. Uhud Savaşında ise Müslümanlar yetmiş kayıp verdiklerinde üzüntüye kapıldılar ve bunun için bu ayet indi." (c.1, s.205, h:151)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde şöyle geçer: İbn-i Ebu Şeybe, Tirmizi -hadisin hasen olduğunu belirterek-, İbn-i Cerir ve İbn-i Mürdeveyh Hz. Ali'den şöyle aktarırlar: "Cebrâîl, Peygamberimize (s.a.a) gelerek dedi ki: 'Ya Muhammed, kavminin esir alma konusundaki tutumu Allah'ın hoşuna gitmedi. Allah sana onları şu iki şıktan birini tercih etmek üzere serbest bırakmayı emretti. Ya onların boyunlarını vurmaya evet diyecekler ya da fidye alacaklar. Ama o takdirde (fidye alma durumunda) o esirler kadar kişi (ilerde yapılacak bir savaşta) kendi taraflarından öldürülecek.' Peygamber halkı çağırdı ve bu mesajı kendilerine iletti. Müslümanlar dediler ki: 'Ey Allah'ın resulü, bu esirler aşiretlerimizden ve kavimlerimizdendirler. Onlar karşılığında fidye alalım ve o imkânlarla düşmanlarımıza karşı savaşmak için gücümüzü arttıralım. Onlar kadar kişi de aramızdan şehit olur. Bunda hoşumuza gitmeyecek bir şey yok!' Nitekim Uhud Savaşında onlardan yetmiş kişi, yani Bedir esirleri kadar kişi öldürüldü." (c.2, s.93)

Ben derim ki: Bu hadis Mecma-ul Beyan tefsirinde Hz. Ali'den (a.s) nakledilmiştir ve Tefsir-ul Kummî'de de ona yer verilmiştir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma..."* ayetleri hakkında İmam Bâkır'dan şöyle nakledilir: "Bu ayetler, birlikte Bedir ve Uhud şehitleri hakkında inmiştir." (c.2, s.535)

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetlerin sayısı çoktur. ed-Dürr-ül Mensûr ve başka kaynaklar bunlara yer vermiştir. Daha önce bu konuya değindik ki, bu ayetlerin anlamı geneldir ve Allah yolunda gerçekten şehit düşürülen ya da şehit hükmünü taşıyan herkesi kapsamına alır. Bir görüşe göre bu ayetler Maune kuyusu şehitleri hakkında indi. Bunlar yetmiş ya da kırk sahabi idi. Peygamberimiz (s.a.a) onları Amir b. Tufeyl'i ve kavmini İslâm'a dâvet etmek için göndermişti. Amir ve kavmi söz konusu kuyunun yakınında yaşıyorlardı. Sahabiler önce Ebu Milhan Ensarî'yi onlara elçi olarak gönderdiler. Adamlar önce onu öldürdüler, arkasından sahabilere saldırdılar ve çıkan çatışmada hepsini öldürdüler. (Allah hepsinden razı olsun.)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) diyor ki: "Vallahi onlar (ayette vasfı geçenler), bizim Şiîlerimizdir. Onların ruhları cennete varıp yüce Allah'ın bağıışı ile karşılaştıkları zaman kesinlikle hak yolda ve Allah'ın dini üzerinde olduklarını anlarlar ve arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan mümin kardeşle-

rine müjde verme sevinci içinde olurlar."

Ben derim ki: Bu rivayet genel hükmü somut örneklerle uyarlama amacına yöneliktir. O şehitlerin hak yolda olduklarını kesinlikle bilme-lerinin anlamı, dünyadayken bu konuda şüpheli oldukları değil, dünyada bu bilgiye ilm-ul yakın ile erdikten sonra ona ayn-ul yakın ile yani gözle müşahade ederek ermeleridir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre Ahmed, Hennad, Abd b. Hamid, Ebu Davud, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, Hâkim -hadisin sahih olduğunu belirterek- ve ed-Delâil adlı eserde Beyhakî, İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ediyorlar: "Peygamberimiz şöyle buyurdu: Uhud'da şehit olan kardeşlerinizin ruhlarını yüce Allah yeşil kuşların kursaklarına yerleştirdi. Bu kuşlar cennet nehirlerinde uçuşuyor, cennetin meyvelerinden yiyor ve Arşın gölgesine asılı duran gümüş kandillere konuyorlar."

"Onlar yiyeceklerinin, içeceklerinin nefisliğini ve konutlarının güzelliğini gördükten sonra 'Keşke kardeşlerimiz Allah'ın bize neler yaptığını bilselerdi' dediler." Başka bir ifadeye göre şöyle dediler: 'Biz cennette diriyiz, yiyor ve içiyoruz. Eğer kardeşlerimiz durumumuzu bilseler cihattan kaçınmazlar ve savaştan uzak durmazlar. Yüce Allah, 'Sizin adınıza durumunuzu ben onlara iletirim' diye buyurdu ve bunun üzerine *'Allah yolunda öldürülenleri...'* (Âl-i İmrân, 169-171) diye başlayan ayetleri indirdi." (c.1, s.95)

Ben derim ki: Bu anlamda Ebu Said Hudrî'ye, Abdullah b. Mes'ud'a, Ebu'l Aliye'ye, İbn-i Abbas'a ve başkalarına dayandırılan çok sayıda rivayet vardır. Bu rivayetlerin bazılarında, Ebu'l Aliye'nin rivayetinde olduğu gibi "yeşil kuşlar suretinde" ifadesi kullanılırken bazılarında, Ebu Said'in rivayetinde görüldüğü gibi "yeşil kuşda" ifadesi ve bazılarında da, İbn-i Mesud'un rivayetinde olduğu gibi "yeşil kuş gibi" ifadesi kullanılmıştır. Kullanılan ifadeler birbirine yakındır.

Ehl-i Beyt kanallarından gelen bilgilere göre bu rivayet kendilerine arz edildiğinde Peygamberimizin (s.a.a) böyle bir şey söylemediğini belirtmişlerdir. Bazı rivayetlerde de İmamlar, halkın Peygamberden nakledilen bu sözleri tevill ettiklerini ve yoruma tâbi tuttuklarını ifade ediyorlar. Hiç şüphesiz bu rivayet eğer bir tarafa atılmayacaksa (reddedilmeyecekse), değişmez ve kabul edilmiş ilkeler uyarınca yorumlanmalıdır.

Bununla birlikte bu rivayetler şehitlerin ahiret cennetindeki durumunu açıklama amacı taşımıyor. Kastedilen yer berzah cennetidir. Bunun iki delili vardır. Biri İbn-i Cerir'in Mucahid'den aktardığı, "Onlar cennet meyvaları ile beslenirler. Cennette olmadıkları hâlde cennetin kokusunu duyarlar." şeklindeki rivayettir. Öbür delili de yine İbn-i Cerir'in Süddi'den aktardığı şu rivayettir: "Şehitlerin ruhları arşa asılı duran altın kandiller içindeki yeşil kuşların kursaklarındadır. Onlar sabah-akşam cennette oradan oraya uçup dururlar ve geceleri kandilleri üzerinde tünerler."

Berzah hakkında daha önce yaptığımız incelemeden biliyorsun ki, bu iki rivayetin içeriği, ahiret cenneti ile değil, dünya cenneti olan berzah ile bağdaşır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre Ebu İshak, İbn-i Cerir ve Delâil-ün Nübüvve adlı eserde Beyhakî, Abdullah b. Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'ın *"Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin çağrısına icabet edenler..."* (Âl-i İmrân, 172) ayeti ile ilgili olarak şunları söylediğini rivayet ediyorlar: "Ebu Süfyan ve arkadaşları Uhud Savaşından sonra tekrar Peygamberimiz (s.a.a) ile sahabeler üzerine yürümeye karar verdiler. 'Onların kökünü kazımadan geri döndük, kalanlarının üzerine tekrar saldırmalıyız.' dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz Hamra-ul Esed denen yere vardı. Ebu Süfyan, Peygamberimizin ashâbı ile birlikte kendilerini aramaya çıktığı haberi aldılar. Bu durum Ebu Süfyan ile arkadaşlarını yola devam etmekten alıkoydu. O sırada Abdulkays kabilesine mensup bir kervana rastladılar. Ebu Süfyan onlara 'Muhammed'e haber verin ki, biz onun arkadaşlarına bir daha saldırıp köklerini kazımaya karar verdik' dedi. Bu kervan Hamra-ul Esed'de Peygamberimiz (s.a.a) ile karşılaşınca, kervandakiler Ebu Süfyan'ın dediklerini Peygamberimize iletiler. Bunun üzerine Peygamberimiz ve beraberindeki Müslümanlar 'Allah bize yeter, O ne de güzel vekildir.' dediler. İşte o zaman yüce Allah *"Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin çağrısına icabet edenler..."* diye başlayan ayetleri indirdi." (c.2, s.101)

Ben derim ki: Bu olayı, Kummî kendi tefsir kitabında ayrıntılı biçimde nakletmiştir. Bu tefsirdeki bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) sadece yaralı sahabeleri ile Hamra-ul Esed'e çıkmıştı. Bazı rivayetlere göre de Resulullah (s.a.a) Uhud Savaşında bulunanları yanına

alarak bu yolculuğa çıkmıştı, ki bu iki rivayet de aynı anlama gelir.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr'da şöyle yer alır: Musa b. Ukbe el-Meğazi adlı eserinde ve Beyhakî ed-Delail adlı eserinde İbn-i Şîhab'dan şöyle rivayet ederler: "Peygamber, Bedir'de Ebu Süfyan ile karşılaşmak üzere Müslümanların sefere çıkmalarını emretti. Şeytan ise insan türünden yordakçılarını, halk arasına girerek onları korkutmaya zorladı. Onlar da Müslümanlara şöyle dediler: Haber aldık ki, düşmanlarınız size karşı gece gibi bir yığınak yaptılar. [Yani gecenin, her yeri karanlığa bürüdüğü gibi Ebu Süfyan'ın ordusu da her yeri kaplamıştır.] Üzerinize yürüyüp sizi yok etmek istiyorlar. Aman ha, sakının onlardan!"

"Fakat yüce Allah, Müslümanları şeytanın korkutmalarından korudu da onlar Allah'ın ve Peygamberin çağrısına olumlu karşılık verdiler. Satılık mallarını (sermayelerini) alarak yola çıktılar ve şöyle dediler: 'Eğer Ebu Süfyan ile karşılaşırsak zaten onun için yola çıktık. Yok, eğer onunla karşılaşmazsak alış verişimizi yaparız.' O zamanlarda Bedir'de her yıl bir pazar düzenleniyordu. Müslümanlar yola koyularak Bedir pazarına vardılar ve oradan ihtiyaçlarını karşıladılar. Ebu Süfyan sözünü tutmadı, ne kendisi ne de arkadaşları yola çıkmadı."

"İbn-i Hammam yolda Müslümanlarla karşılaştı ve 'kim bunlar?' diye sordu. Kendisine, 'Bunlar Resulullah ile ashabıdır. Ebu Süfyan ile yanındaki Kureyşlileri bekliyorlar.' İbn-i Hammam oradan ayrılınca bu durumu Kureyşlilere heber verdi. Bunun üzerine Ebu Süfyan korkarak Mekke'ye geri döndü. Böylece Peygamberimiz (s.a.a) Allah'ın nimeti, bağıışı ve keremi ile geri döndü. Sevîk=Bulğur Ordusu Savaşı diye anılan bu savaşı, hicrî üç yılının şaban ayında meydana geldi." (c.2,s.101)

Ben derim ki: Suyuti ed-Dürr-ül Mensûr adlı tefsirinde bu rivayeti başka kanallardan da aktarmıştır. Mecma-ul Beyan tefsirinde de ayrıntılı olarak bu rivayet İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir. Bu rivayetin bir bölümünde şöyle geçer: "Bu ayetler küçük Bedir Savaşı hakkında indi. 'Bulğur Ordusundan (Ceyş-us Sevîk'den) maksat, Ebu Süfyan'ın ordusudur. Çünkü Ebu Süfyan Mekke'den bir Kureyş ordusu ile yola çıktı. Bu ordu, yanında bulğur yükleri taşıyordu. Mekke dışında konakladılar ve yanlarında getirdikleri bulğuru erzak olarak harcadılar. Sonra Bedirde Müslümanlarla karşılaşmaktan korkuya kapıldıkları için Mekke'ye döndüler. Halk hakaret ve alay maksadı ile bu orduya

'bulgur ordusu' adını verdi." (c.2, s.540)

Yine aynı kitapta şu bilgi veriliyor: Neseî'nin, İbn-i Ebu Hatem'in ve Taberani'nin sahih senet ile İkrime'ye dayanarak rivayet ettiklerine göre İbn-i Abbas şöyle diyor: "Müşrikler Uhud Savaşından döndüklerinde 'Ne Muhammed'i öldürdünüz, ne düşmanın kızlarını esir aldınız. Ne kadar kötü bir iş yaptınız. Geri dönün' dediler. Peygamberimiz bu durumu işitince Müslümanlara sefere çıkma emri verdi. Onlarda yola çıkarak Hamra-ul Esed denen yere veya Ebu Utbe kuyusuna -terdit Ebu Süfyan'dandır- vardılar. Müşrikler korkularından 'şimdi geri dönelim, gelecek yıl savaşırız.' dediler."

"Bunun üzerine Peygamberimiz de geri döndü. Bu olay da savaşlardan biri olarak sayıldı ve yüce Allah onunla ilgili '*Yara aldıktan sonra Allah'ın ve Peygamberin çağrısına icabet edenler...*' diye başlayan ayeti indirdi. Daha önce Ebu Süfyan Peygambere (s.a.a) demişti ki: 'Sizinle Bedir Savaşının vuku bulduğu tarihte arkadaşlarımızı öldürdüğünüz yerde görüşeceğiz.' Ancak korkak döndü. Cesur ise, savaş ve ticaret araçlarını yanına aldı. Böylece Müslümanlar ticarete meşgul oldular. Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: '*Bunun üzerine, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'ın nimet ve keremiyle geri döndüler...*' (c.2, s.101)

Ben derim ki: Kısaltma ve özetleme ilkesine ters düştüğü hâlde biz bu rivayeti naklettik. Oysa her konudan seçilecek kapsamlı örnekler verilerek yapılacak olan kısaltma ve özetleme etkili bir yöntemdir. Böyle yapmamızın sebebi rivayetlerde zikredilen nüzul sebeplerinin tümü veya çoğunluğu şahısların nazarî görüşleri olduğunu derin düşünceli araştırmacıların görmeleridir. Şu anlamdaki bu rivayetlere yer verenler, çoğunlukla önce tarihi olayları görüyorlar. Sonra da bu olayları, onlarla bağdaşabilecek ayetler ile yan yana getirerek söz konusu olayları o ayetlerin iniş sebebi sayıyorlar. Bu tutum kimi zaman bir ayetin veya bütünlük arz eden bir ayet grubunun bölünmesine ve her bölümünün ayrı bir inişe nispet edilmesine yol açıyor. Bu yüzden ayetlerin düzeninin bozulmasına ve bütünlüklerinin kaybolmasına al-dırış edilmiyor. İşte ayetlerin iniş sebeplerine ilişkin rivayetlerin zayıflığının sebeplerinden biri budur.

Bu incelemenin başlangıcında söylediklerimizi de buna eklemek gerekir. Orada demiştik ki mezhep farklılığının bu rivayetlerin üslûbu

üzerinde etkisi vardır. Belirli mezhepler bu rivayetlerden kendilerini haklı göstermek için yararlanıyorlar. Üstelik, gerçekler üzerinde her zamanın egemen güçlerinin ve siyasî atmosferinin güçlü etkisi vardır. Bu etki ile gerçekler saklanabiliyor veya belirsiz bırakılabiliyor. Buna göre derin düşünceli araştırmacının gerçekleri anlamada rolleri olan böylesine sebepleri göz ardı etmemesi gerekir.

TARİHÎ İNCELEME

Müslümanlar Uhud Savaşında yetmiş şehit vermişlerdi. Bunların isim listelerini veriyoruz.

- 1- Hamza b. Abdulmuttalib b. Haşim.
- 2- Abdullah b. Caşş.
- 3- Mus'ab b. Ümeyr.
- 4- Şemmas b. Osman. -Bu dört şehit muhacirlerdendi.-
- 5- Amr b. Muaz b. Nü'man.
- 6- Haris b. Enes b. Rafi.
- 7- Umare b. Ziyad b. Seken.
- 8- Selime b. Sabit b. Vakş.
- 9- Amr b. Sabit b. Vakş.
- 10- Sabit b. Vakş.
- 11- Rıfaa b. Vakş.
- 12- Huseyl b. Cabir Ebu Huzuyfe el-Yeman.
- 13- Sayfi b. Kaydî.
- 14- Hubbab b. Kaydî.
- 15- Übbad b. Sehl.
- 16- Haris b. Evs b. Muaz
- 17- İyas b. Evs
- 18- Übeyd b. Teyyihan.
- 19- Habib b. Yezid b. Teym
- 20- Yezid b. Hatıb b. Ümeyye b. Rafi.
- 21- Ebu Süfyan b. Haris b. Kays b. Zeyd.
- 22- Hanzele b. Ebu Amir. Cenazesi melekler tarafından yıkandı.
- 23- Enis b. Katade.
- 24- Ebu Habbe b. Ömer b. Sabit.

25- Abdullah b. Cübeyr b. Nü'man. -Okçu birliğinin komutanı.-

26- Ebu Saad Hayseme b. Hayseme.

27- Abdullah b. Selime.

28- Sebi b. Hatıb b. Haris.

29- Amr b. Kays.

30- Kays b. Amr b. Kays.

31- Sabit b. Amr b. Zeyd.

32- Amir b. Muhalled.

33- Ebu Hubeyre b. Haris b. Alkama b. Amr.

34- Amr b. Muttarîf b. Alkame b. Amr.

35- Evs b. Sabit b. Münzir. -Hassan b. Sabit'in kardeşi-

36- Enes b. Nadr. -Peygamberimizin hizmetçisi olan Enes b. Malik'in amcası-

37- Kays b. Muhalled.

38- Keysan. -Neccar oğullarının kölesi-

39- Süleym b. Haris.

40- Nü'man b. Abd-i Amr.

41- Harice b. Zeyd b. Ebu Züheyr.

42- Saad b. Rebi b. Amr b. Ebu Züheyr.

43- Evs b. Erkam.

44- Malik b. Sinan. -Hudre oğullarından Ebu Said Hudrî'nin babası-

45- Said b. Suveyd.

46- Ütbe b. Rebi.

47- Sa'lebe b. Saad b. Malik.

48- Sagf b. Ferve b. Buddi.

49- Abdullah b. Amr b. Vehb.

50- Damre. -Tureyf oğullarının müttefiki-

51- Nevfel b. Abdullah.

52- Abbas b. Ubade.

53- Nü'man b. Malik b. Salebe.

54- Mücezzer b. Ziyad.

55- Ubade b. Hashas. -Nü'man, Mücezzer ve Ubade aynı mezara gömüldü.-

56- Rıfaa b. Amr.

57- Abdullah b. Amr. -Haramoğullarından-

58- Amr b. Cumuh. -Haram oğullarındandır ve Abdullah b. Amr ile aynı mezara gömüldü.-

59- Hallad b. Amr b. Cumuh.

60- Ebu Eymen. -Amr b. Cumuh'un kölesi-

61- Süleym b. Amr b. Hadide.

62- Antere. -Süleym'in kölesi-

63- Sehl b. Kays b. Ebu Kaab.

64- Zekvan b. Abd-ı Kays.

65- Übeyd b. Mualla.

67- Haris b. Adiy b. Harşe.

68- Malik b. İyas.

69- İyas b. Adiy.

70- Amr b. İyas.

İşte Uhud Savaşında şehit düşen yetmiş kişinin isimleri bunlardan ibaretti. Bu isimler İbn-i Hişam'ın Siret-un Nebi adlı eserinden alınmıştır. (c.3, s.59)

176- Küfre doğru yarışarak gidenler seni üzmesin. Çünkü onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onlara ahirette hiçbir pay vermemeyi istiyor. Onlar için büyük bir azap vardır.

177- İman karşılığında küfrü satın alanlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Onlar için acı bir azap vardır.

178- İnkâr edenler sanmasınlar ki, kendilerine mühlet ve fırsat vermemiz onlar için daha hayırlıdır. Onlara sırf suçlarını arttırmaları için fırsat veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.

179- Allah, müminleri şu bulunduğunuz durumda bırakacak değildir; sonunda pis olanı temiz olandan ayıracaktır. Ayrıca Allah size gaybı da bildirecek değildir. Fakat Allah (bunun için) peygamberlerinden dilediğini seçer. O hâlde Allah'a ve peygamberlerine

inanın. Eğer iman eder ve (günahlardan) sakınırsanız, size büyük bir mükâfat vardır.

180- Allah'ın, kereminden kendilerine verdiklerini (infak etmede) cimrilik gösterenler, bunu kendileri için sakın hayırlı sanmasınlar. Hayır bu, onlar için şerdir de. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yeryüzünün mirası Allah'ındır. Hiç şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler ile daha önce ele aldığımız Uhud Savaşı hak-kında inen ayetler arasında bağlantı vardır. Sanki bu ayetler, özellikle ilk dört ayet, o ayetlerin tamamlayıcıları niteliğini taşımaktadır. Çünkü bu dört ayetin değindiği en önemli husus yüce Allah'ın kullarına yönelik imtihanı ve denemesidir. Buna göre söz konusu ayetler Uhud Savaşına ilişkin ayetlerin özeti ve sonucu niteliğindedir. Yüce Allah bu ayetlerde imtihan ve deneme kanunun kâfirler içinde müminler için de geçerli olan kaçınılmaz bir kanun olduğunu açıklıyor. Başka bir deyişle yüce Allah kâfirlerin ve müminlerin iç dünyalarını ortaya çıkarmak ve kâfirleri katkısız bir bütünlükle cehennemlik yapmak, müminlerdeki pis unsurları temiz unsurlardan ayırt etmek için kullarını sınava tâbi tutuyor.

"Küfre doğru yarışarak gidenler seni üzmesin..." Bu ayet, meselelerin gerçek mahiyetini açıklamak suretiyle yapılmış bir teselli, bir üzüntüyü giderme girişimidir. Çünkü kâfirlerin küfür alanında hızla yol almaları, Allah'ın nurunu söndürmek için elbirliği ile çalışmaları ve zaman zaman kazandıkları görünüşteki galibiyetleri müminlerin üzülmelerini gerektirmiş olabilir. Şöyle ki onlarda, hak kelimesinin yüceltme iradesinde kâfirlerin Allah'ı mağlubiyete uğrattıkları gibi bir vehim uyandırmış olabilir. Fakat müminler eğer genel imtihan meselesini iyi düşünürlerse, kesinlikle anlarlar ki, aslında galip olan Allah'tır ve insanlar bütünü ile (belirli) gayelerin, hedeflerin yolunda ilerlemektedirler. Gayelerine yönelik tekvinî ve teşriî hidayetler gerçekleştirilmesi amacıyla, herkes kendi gaye ve hedefine doğru yöneltilmiştir. Buna göre kâfirler afiyet, nimet ve güçle eksiksizce donatılarak -ki bu

bir istidrac (=cezalandırmak içi bir tür mühlet vermek) ve ilâhî bir tuzaktır- kendi gayelerine yani, azgınlık ve isyankârlık hususunda varabilecekleri en son noktaya doğru yöneltilirken, müminler devamlı imtihan potasında işleme tâbi tutulurlar. Bu işlem ve imtihan sonucu, yabancı unsurlarla karışan içlerindeki iman, yabancı unsurlardan arındırılarak sırf Allah'a özgü kılınır veya onların müşriklikleri saf hâle getirilerek tağutların ve küfür önderlerinin dostları derekesine düşürülürler.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Küfre doğru hızla koşanlar, bu hızlarını sürekli arttıranlar seni üzmesin. Çünkü sen eğer üzülyyorsan, onların böyle yapmakla Allah'a zarar verdiklerini sanıyorsun diye üzülyyorsun. Oysa durum böyle değildir. Yani onlar Allah'a en ufak bir zarar veremezler. Çünkü onlar Allah'ın iradesine bağımlıdır. O, onları hayatları boyunca ahirette hiçbir paylarının kalmayacağı noktaya doğru ilerletmektedir. (Bu nokta, onların küfürdeki uç noktalarıdır.) Ve ayrıca onlar için acı bir azap da vardır. Ayetteki, *"seni üzmesin."* ifadesi irşadî bir emirdir. *"Çünkü onlar Allah'a..."* ifadesi ise bu yasaklamanın sebebini belirtiyor. *"Allah... vermeyi istiyor."* cümlesi de onların neden zarar veremediklerinin sebebini açıklıyor.

Yüce Allah daha sonra ister hızla küfre doğru koşan, ister öyle olmayan bütün kâfirlerin kendine zarar veremeyeceklerini vurguluyor. Özele yönelik açıklamadan sonra gelen bu genel açıklama, *"seni üzmesin."* yasaklamanın yanı sıra bu yasaklamanın gerekçesi olan *"Çünkü onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler."* ifadesinin de sebebi olmaya elverişlidir. Çünkü bu vurgulama, özeline gerekçesini içeren bir kapsam genişliğine sahiptir. Buna göre bu ifadenin anlamı şudur: Biz, doludizgin küfre koşan kâfirlerin Allah'a hiçbir zarar veremeyeceklerini söyledik; çünkü kâfirler bir bütün olarak Allah'a hiçbir zarar vermezler.

"İnkâr edenler sanmasınlar ki..." Yüce Allah kâfirlerin doludizgin küfre koşmaları konusunda Peygamberimizin (s.a.a) gönlünü hoş edecek bir açıklama yaptıktan, bunun aslında onların Allah'ın emrine boyun eğmeleri (egemenliği altında bulunmaları), böylece ahirette hiçbir nasiplerinin olmayacağı bir noktaya sürüklendikleri anlamına geldiğini belirttiikten sonra sözü kâfirlerin kendisine çevirerek kendilerine Allah tarafından verilen mühlete, tanınan fırsata sevinmemelerinin gerektiğini vurguluyor. Çünkü bu, onları istidrac (=Allah'ın kâfirle-

rin sapıklığını arttırmak için üst üste ihsanda bulunması) yolu ile günahların çoğalmasına doğru sevk etmektir. Bunun ötesinde, beraberinde sadece zilletin bulunduğu onur kırıcı ve alçaltıcı bir azap vardır. [Ayrıca bu konuya da dikkat etmek gerekir ki,] bunların hepsi kemale erdirmeye yarasının gereği olarak gerçekleşmektedir.

"Allah, müminleri şu bulunduğunuz durumda bırakacak değildir..." Sonra da yüce Allah sözü müminlere çevirerek imtihan yasasının onlar hakkında da yürürlükte olduğunu bildiriyor. Maksat onların da kemale ermeleri, katıksız müminlerin böyle olmayanlardan ayırt edilmesi ve pislerin temizlerden ayrılmasıdır.

Burada pislerin temizlerden ayırt edilmesinde bir başka yolun da olduğu sanılabilir. Bu da müminlere kimlerin pis olduğunun bildirilmesi ve böylece pislerden ayrılmasının sağlanması olarak düşünülebilir. O zaman münafıkların ve kalplerinde hastalık olanların aralarına karışmalarından kaynaklanan bütün bu sıkıntılara ve belâlara katlanmazlar. Yüce Allah bu vehmi gidermek için şu açıklamayı yapıyor: Gaybe ilişkin bilgi yüce Allah'ın kendi tekelinde tutmuş olduğu bilgilerden biridir. Bu bilgiyi, bu konuda ayrıcalık tanıdığı bazı peygamberleri dışında hiç kimseye bildirecek değildir. Söz konusu peygamberlerini bu bilgidен vahiy yolu ile haberdar etmesi muhtemeldir. İşte, *"Ayrıca Allah size gaybı da bildirecek değildir. Fakat Allah (bunun için) peygamberlerinden dilediğini seçer."* ifadesinin anlamı budur.

Arkasından şu nokta hatırlatılıyor: Madem ki imtihan yolu ile kemale erdirilme süreci kaçınılmazdır, o hâlde Allah'a ve peygamberlerine inanın ki pislerin değil, temizlerin arasına girebilesiniz. Yalnız temiz hayatı devam edebilmek için sadece iman yeterli değildir. Bununla beraber imanı Allah'a çıkaracak ve onun temizliğini koruyacak salih amelin de olması gerekir. Bu yüzden yüce Allah, *"O hâlde Allah'a ve peygamberlerine inanın."* dedikten sonra bu direktifi, *"Eğer iman eder ve (günahlardan) sakınırsanız, size büyük bir mükâfat vardır."* müjdesi ile tamamlıyor.

Bu ayetten şunlar ortaya çıkıyor:

1) Nefisleri kemale erdirerek onları mutluluk ve bedbahtlıktan oluşan gayelerine, son noktalarına ulaştırmak kaçınılmaz bir süreçtir.

2) Temizlik ve pislik, şahısların kendileri ile ilgili olmaları yanında iman ve küfür eksenlerine bağlıdırlar. İman ile küfür ise insanların

ihtiyar ve tercihlerine dayalı şıklardır. Bu nokta, tevhit sırlarının bir çoğuna kaynaklık eden Kur'an'a özgü ince gerçeklerden biridir. Yüce Allah'ın, *"Herkesin yöneldiği bir kiblesi vardır. Öyle ise hayır işlerinde yarışın."* (Bakara, 148) ayeti, *"Fakat size verdikleri konusunda sizi sınamak için (ayrı ayrı ümmetler kıldı). Öyleyse hayır işlerinde yarışın."* (Mâide, 48) ayeti ile birlikte değerlendirilirse, bu gerçeğe delâlet ettiği görülür. Bu konudaki daha doyurucu açıklamayı, *"(Bu) Allah'ın pisi temizden ayırması ve bütün pislerin bir kısmını diğer kısmının üstüne koyup hepsini birden cehenneme atması içindir..."* (Enfâl, 37) ayetini incelerken yapacağız.

3) Allah'a ve peygamberlerine inanmak temiz hayatın temel ilkesidir. Bu da zatın (özün) temizliği demektir. Ödüle gelince; o takvaya (günahlardan sakınmak) ve salih amele dayanır. Bundan dolayı yüce Allah pis olan ile temiz olanın ayırt edilmesini Söz konusu ettikten sonra bunun arkasından *"O hâlde Allah'a ve peygamberlerine inanın."* buyruğuna yer verdi. Sonra ödül konusuna değinmek isteyince takvayı imana ekleyerek *"Eğer iman eder ve (günahlardan) sakınırsanız, size büyük bir mükâfat vardır."* buyurdu.

Yüce Allah başka bir ayette, *"Erkek olsun, kadın olsun mümin olarak kim salih (iyi) amel işlerse, on mutlaka tertemiz bir hayat ile yaşatırız ve mükâfatlarını elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz."* (Nahl, 97) buyuruyor. Vurguladığımız ilkelerin ışığı altında ortaya çıkıyor ki, bu ayette sözü edilen *"tertemiz bir hayat ile yaşatırız."* olayı, imanın ürünü ve onun uzantısıdır. Ödülle mükâfatlandırmak ise salih amelin sonucudur. Buna göre iman temiz hayatın ruhudur. Bu hayatın kalıcı olması, devam etmesi ve sonuçlarının ona müte-rettip olup ortaya çıkması ise salih amele muhtaçtır. Tıpkı bütün canlı varlıkların doğal hayatlarında olduğu gibi. Bu hayatın oluşumu ve gerçekleşmesi için hayvanî ruha ihtiyaç vardır. Bu hayatın devam edebilmesi ise vücut güçlerinin ve organlarının kullanılmasına muhtaçtır. Eğer bütün bu güçler ve organlar çalışmaz hâle gelirse, hem bu güçlerin kendisi ortadan kalkar ve hem de tamamıyla hayat sona erer.

Tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayette "Allah" kelimesi birkaç kez tekrarlanıyor. Son üçünde zamir yerine isim (ism-i zahir) kullanma kuralı işletiliyor. Bunun tek gerekçesi uluhiyeti ile sırf onun sıfatları olan hususlarda celâl ve cemalin yegâne kaynağına vurgu yapmak-

tır. Bu hususlar imtihan, gaybın bilgisine erdirmeye, peygamberler arasında seçim yapma ve iman edilmeye lâıık değildir.

"Allah'ın kereminden kendilerine verdiklerini (infak etmede) cimrilik gösterenler... sanmasınlar." Yüce Allah daha önce kâfirlere mühlet vermesi ile ilgili bir açıklama yapmıştı. Malda cimrice davranarak onu Allah yolunda infak etme olayında da durum aynıdır. Yani cimri insan da biriktirdiğı mal dolayısıyla sevinçli ve kıvançlıdır. İşte yüce Allah sözü onlara çevirerek, bu tutumun onlar hesabına kötü olduğunu bildiriyor. Malın, *"Allah'ın kereminden kendilerine verdikleri"* tabiriyle nitelenmesinde onlara yönelik kınama ve kötüleme mesajı vardır. *"boyunlarına dolanacaktır."* cümlesi, cimriliğın onlar hesabına niçin kötü ve şer olduğunu bildirmektedir. *"Göklerin ve yeryüzünün mirası Allah'ındır."* cümlesi zahiren, *"kıyamet günü"* ifadesinin hâlidir (yani, durum bildirme niteliğı taşımaktadır). Bunun gibi, *"Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."* cümlesi de aynen öyledir. [Yani o da aynı şekilde hâlidir.]

"Göklerin ve yeryüzünün mirası Allah'ındır." cümlesi, uzaklığına rağmen "yebhalune=cimrilik gösterenler" kelimesinin failinden (zami-rinden) hâl olması ve *"Allah bitin yaptıklarınızdan haberdardır."* cümlesinin de ya aynı kelimenin failinden hâl veya müste'ni-fe=yeniden söze başlama cümlesi olması muhtemeldir.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Bâkır'a (a.s), kâfir için ölümün mü, yoksa yaşamanın mı daha hayırlı olduğu soruldu. İmam bu soruya şu cevabı verdi: "Ölüm hem mümin için, hem de kâfir için hayırlıdır. Çünkü yüce Allah (müminler hakkında) şöyle buyuruyor: *"İyi kişiler için Allah katındaki daha hayırlıdır."* (Âl-i İmrân, 198) Ve (kâfirler hakkında da) şöyle buyuruyor: *"İnkâr edenler sanmasınlar ki kendilerine mühlet ve fırsat vermemiz, onlar için daha hayırlıdır."* (c.1, s.206, h:155)

Ben derim ki: Bu rivayette zikredilen istidlâl (=delil gösterme) Ehl-i Beyt İmamlarının zevkine tam olarak uygun değildir. Çünkü delil olarak gösterilen ayetlerin ilkinde yer alan "ebrar=iyi kişiler" müminlerin belirli bir kesimini ifade eder, tümünü kapsamaz.

Yalnız şöyle denebilir: Buradaki "ebrar"dan maksat bütün müminlerdir. Çünkü onların her birinde iyiliğin bir unsuru vardır. Bu anlamdaki bir rivayet, İbn-i Mesud'a dayalı olarak ed-Dürr-ül Mensûr'da aktarılmıştır. (c.2, s.104)

Âl-i İmrân Sûresi 181-189	119
---------------------------------	-----

181- Andolsun ki; "Allah fakir, biz ise zenginiz" diyenlerin sözünü Allah işitmiştir. Biz onların (bu) dediklerini, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ile birlikte yazacağız ve (kıyamette onlara) diyeceğiz ki: "Tadın ateşin (veya alevin) azabını!"

182- Bu (azap), kendi ellerinizle yaptıklarınızın karşılığıdır. Yoksa Allah hiçbir şekilde kullarına zulmetmez.

183- Onlar ki; "Allah bize, (gökten gelen) ateşin yiyeceği (yakacağı) bir kurban(ı mucize olarak) getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamızı emretti" derler. Onlara de ki: "Size, benden önce apaçık deliller (mucizeler)le ve söylediğiniz (mucize) ile nice peygamberler geldi. Eğer doğru söylüyorsanız, peki onları ne diye öldürdünüz?"

184- Eğer seni yalanladılar ise, senden önce apaçık deliller, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getiren nice peygamberler de yalanlanmışlardı.

185- Herkes ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete konursa, gerçekten muradına ermiştir, kurtulmuştur. Dünya hayatı, zaten aldatma metândan başka bir şey değildir.

186- Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda sınanacaksınız; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve (günahlardan) sakınırsanız, şüphe yok ki bu, azimliliğinizin belirtisidir.

187- Hani Allah kendilerine kitap verilenlerden "Onu (kitabı) insanlara mutlaka açılacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye söz almıştı. Onlar ise bunu arkalarına atıp terk ettiler (kulak ardı ettiler); onun karşılığında az bir menfaat aldılar, ki almış oldukları ne kötü bir şeydir!

188- Sakın sanma ki, yaptıkları ile (mallarıyla) sevinen ve yapmadıkları ile övülmeyi sevenler (var ya), sakın onların azaptan kurtulabileceklerini sanma. Onlar için acı bir azap vardır.

189- Göklerin ve yeryüzünün mülkü (egemenliği) Allah'ındır. Allah'ın her şeye gücü yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayetler daha önceki ayetlerle bağlantılıdır. Daha önceki ayetler insanları harekete geçirme, malları ve canları ile Allah yolunda savaşmaya teşvik etme; kendilerini gevşekliğe, zaafa ve cimriliğe kapılmamaları konusunda uyarma içerikli idi. Dolayısıyla o ayetler ile bu ayetlerin ilkinde yer alan Yahudilerin *"Allah fakir, biz ise zenginiz"* sözleri, işi Müslümanlara çevirmeleri (onların üzerine yıkmaları), peygamberlik ayetlerini (nişanelerini) yalanlamaları ve açıklayacakları yolunda söz verdikleri gerçekleri saklamaları arasında bağlantı vardır. İşte bu ayetlerde açıklanmak istenen hususlar bunlardır. Bunun yanı sıra bu ayetlerde müminlerin kalplerini istikamet, sabır ve sebat yolunda güçlendirme ve Allah yolunda infak etmeye özendirme amacı vardır.

"Andolsun ki; "Allah fakir, biz ise zenginiz" diyenlerin sözünü Allah işitmiştir." Bu sözü söyleyenler Yahudilerdir. Çünkü ayetin devamında bu sözü söyleyenlerin peygamberleri öldürdüklerini ve başka hususları açıklayan ifadeler bu konuda bizim için ipuçları oluşturuyor [ve bu karineler sonucu bu sözü söyleyenlerin Yahudiler olduğunu anlıyoruz].

Yahudiler bu sözü, yüce Allah'ın *"Kimdir o ki, Allah'a güzel bir surette borç versin de..."* (Bakara, 245) ayeti ile bu anlamı taşıyan başka ayetlerini duydukları için söylemişlerdir. [Şöyle ki, Allah-u Müteal bu ayetlerde (sanki!) kendisine borç verilmesine teşvik ediyor!] Bu ayetin; *"Allah'ın kereminden kendilerine verdiklerini (infak etmede) cimrilik gösterenler..."* ayetinin hemen arkasından gelmiş olması bu ihtimalin güçlülüğüne bir bakıma delil sayılır.

Yahudiler müminlerin çoğunlukla yoksul ve düşkün olduklarını gördükleri için de bu sözü söylemiş olabilirler. O zaman bu sözü târizde bulunmak (=üstü kapalı şekilde tenkit etmek, dokundurmak) için söylemiş olurlar. Yani, "Eğer Allah zengin olsaydı, onları kayırarak, bolluğa ve genişliğe nail kılarak zengin ederdi. Demek ki, o fakirdir, biz ise zenginiz."

"Biz, onların (bu) dediklerini, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ile birlikte yazacağız..." Buradaki yazmaktan maksat saklamak, muhafaza etmek veya amel defterlerinin sayfalarına geçirmek-

tir, ki anlam olarak hepsi aynı sonuca varır. Haksız yere peygamberleri öldürmekten maksat yanlışlıkla, istemeyerek ve bilmeyerek değil de bile bile, önceden tasarlayarak öldürmektir. Yüce Allah Yahudilerin bu sözlerini peygamberleri öldürmeleri ile yan yana zikretti. Çünkü bu söz ağır bir sözdür. "Azab-el harîk" ifadesinde yer alan "harîk" kelimesi "ateş" ya da "alev" anlamına gelir. Bazıları tarafından "yakıcı" anlamına geldiği de ileri sürülmüştür.

"Bu (azap), kendi ellerinizle yaptıklarınızın karşılığıdır..." Yani "Bu, önden gönderdiğiniz amellerin karşılığıdır." Amelleri yapıp önden gönderme eylemi, bu ayette ellere nispet ediliyor. Çünkü eller çoğunlukla amel yapıp gönderme eyleminin aracıdırlar. *"Yoksa Allah hiçbir şekilde kullarına zulmetmez."* ifadesi "ma kaddemet=yaptıklarınız (önden gönderdikleriniz)" cümlesine atfedilmekte (onunla bağlantılı olmakta), ayrıca yazma ve azap işlemlerinin sebebini bildirmektedir. Çünkü eğer amelleri muhafaza etme ve ceza işlemi olmasaydı, amel düzenine ihmalkârlık egemen olurdu ki, bunun kendisinden nice zulümler doğardı ve ameller arttıkça bu zulüm de artardı. O takdirde Allah kullarına karşı zalim olurdu ki, O bunlardan yüce ve münezzehtir.

"Onlar ki; "Allah bize... emretti..." Bu ifade daha önce zikredilen kimselerin sıfatıdır. Ayette geçen "ahide" kelimesi "emretmek" demektir. "Kurban" kelimesi ise "Allah'a yaklaşmanın aracı olan nimetler ve diğer şeyler" anlamındadır. *"ateşin yiyeceği"* tabiri, "ateşin yakacağı" anlamını taşıyan kinayeli bir tabirdir. *"Size, benden önce... nice peygamberler geldi."* ifadesi ile İsrail Oğullarına gönderilen ve onların elleri ile öldürülen Zekeriyya (a.s) ve Yahya (a.s) gibi peygamberler kastediliyor.

"Eğer seni yalanladılar ise, senden önce nice... peygamberler de yalanlanmışlardı." Bu ifade Yahudilerin Peygamberimizi (s.a.a) yalanlamaları konusunda o hazreti teselli etme amacı taşıyor. Ayette geçen "zubur" kelimesi "zebur" kelimesinin çoğuludur; "zebur" ise "hüküm ve öğüt kitabı" demektir. Buradaki "zubur" kelimesi ve "kitab-ul munir=aydınlatıcı kitap" ifadesi ile Hz. Nuh'a (a.s) indirilen kitap, Hz. İbrahim'e indirilen sahifeler ile Tevrat ve İncil gibi kutsal kaynaklar kastediliyor.

"Herkes ölümü tadacaktır..." Bu ayet inanan için vaat (müjde), inkâr eden için ise tehdit niteliğindedir. Ayet her nefis sahibi, her canlı

varlık hakkında kesinlikle geçerli olan genel bir hükümle söze giriyor. Ayette geçen "tuveffevne" kelimesi "tevfiye" kökünden "tam olarak verme" anlamındadır. Bazı tefsirciler bu ayeti Berzah âleminin (dünya ile ahiret âlemi arasındaki âlemin) varlığını gösteren bir delil olarak görmüşlerdir. Gerekçeleri de, ayetin ahiret ödülünün bir bölümünün daha önce verileceğine delâlet etmesidir. Buna göre kıyamet günü gerçekleştirilecek olan ödüllendirme işlemi "tam olarak verme" olacaktır. Bu güzel bir istidlâldir.

Ayetteki "zuhzihe" kelimesinin mastarı olan "zehzehe" kelimesi "uzaklaştırmak" demektir. Bu kelimenin asıl anlamı, bir şeyi acele ile arka arkaya kendine doğru çekmektir. "Fâze" fiilinin kökü olan "fevz" kelimesi "amaca ulaşmak" demektir. "Gurur=aldatma" kelimesi "gar-re" kelimesinin mastarı olabileceği gibi "gârrun" kelimesinin (yani ism-i failin) çoğulu da olabilir.

"Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda kesinlikle sınanacaksınız..." Ayette geçen "letublevunne" kelimesinin kökü olan "İblâ" kelimesi "deneme, imtihan etme" demektir. Yüce Allah yukarda müminlerin belaya duçar olma ve imtihana çekilme yasasının müminlerin hakkında uygulanacağını belirttikten sonra Yahudilerin sözünü zikrediyor. Bunun da müminlerin azmini kırıcı, morallerini bozucu bir etki meydana getirmesi doğaldır. İşte bundan dolayı bu ayette hemen şunu bildirdi ki: "Bu ilâhî imtihan ve Ehl-i Kitapla müşrikler tarafından söylenen bu üzücü sözler müminlere tekrar edilecek, bu tür sözlerle çok karşılaşacaklar, onlarla kulakları tırmalanacaktır. O hâlde onlara düşen görev sabretmek, sakınmak ve takva sahibi olmaktır. Böylece Rableri onları ayaklarının kaymasından ve zaafa uğramaktan koruyarak azim ve irade sahibi olmalarını sağlayacaktır." Bu ifade henüz olmamış bir şeyi önceden haber vermektir. Maksat müminlerin o duruma karşı gerekli hazırlıkları yapmaları ve o duruma kendilerini alıştırmalarıdır.

"Kendilerine kitap verilenlerden... üzücü sözler işiteceksiniz." ayetinde "ezen kesiren" ifadesi "söz" yerinde kullanıldı ki bu etkiyi, etkileyenin yerine koyan bir ifade biçimidir.

"Hani Allah... söz almıştı..." Bu ayetteki "nebezuhu" fiilinin kökü olan "neb-z" kelimesi "atmak" demektir. "Nebezehu verae zahri-hi=onu sırtının arkasına attı" cümlesi "terk etmek, ilgilenmemek" anlamına

gelen bir deyimdir. Nitekim "cealehu nusbe ayneyhi=onu gözlerinin önüne geçirdi" cümlesi de "tutmak, almak, sarılmak ve önemsemek" anlamını taşıyan bir deyimdir.

"Yaptıkları (malları) ile sevinenler... sanmasınlar... Allah'ın her şeye gücü yeter." Ayetin orijinalindeki "bima etev" yani; "yüce Allah'ın onlara bağışladığı mal ve bu malın ayrılmaz sonucu olan mal sevgisi ile onda cimrice davranma tutumu." Ayetteki "mefa-zet" kelimesi "kurtuluş" demektir. Bu kimselerin helâk olmalarının sebebi kalplerinin batıla bağlanması sebebi iledir. Bundan dolayı hakkın onlar üzerinde hiçbir otoritesi (velayeti) yoktur.

Sonra yüce Allah göklere ve yeryüzüne egemen olduğunu, gücünün her şeye yettiğini vurguluyor. Bu iki sıfat, okuduğumuz ayetlerin hepsinin içeriklerini gerekçelendirmeye elverişlidirler.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr'da yer aldığına göre İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir *"Andolsun ki... Allah iştmişti."* diye başlayan ayet hakkında Kattade'nin şöyle dediğini naklediyor: "Bize anlatıldığına göre bu ayet Hayy b. Ahtab hakkında inmiştir. *"Kimdir o ki, Allah'a güzel bir surette borç versin de Allah da bu borcu o kimseye kat kat fazlası ile ödemesin."* (Bakara, 245) ayeti inince bu adam, "Rabbimiz bizden borç talebinde bulunuyor. Oysa ancak fakir, zenginden borç alır." dedi." (c.2, s.106)

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın (a.s) bu ayet hakkında şöyle buyurduğu nakledilir: "Vallahi, onlar Allah'ı görmüş değiller ki, Onun fakir olduğunu bilsinler. Fakat onlar, Allah'ın dostlarının fakir olduğunu görerek "Eğer Allah zengin olsaydı dostlarını zengin yapardı." dediler ve zenginlikleri sebebi ile Allah'a karşı böbürlendiler."

Menakıb-u Âl-i Ebitalip adlı eserde yer aldığına göre İmam Bâkır (a.s) bu ayetle ilgili olarak şöyle buyuruyor: "Bu kimseler imamın, kendisine getirilen şeylere muhtaç olduğunu sanan kimselerdir."

Ben derim ki: İlk iki rivayetin içeriğinin ayetle uyduğu daha önce belirtmiştik. Üçüncü rivayete gelince; o, örnek verme amaçlı bir açıklamadır.

el-Kâfî'de İmam Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilir: "Bu sözü [*"Allah*

fakir, biz ise zenginiz." sözünü] diyenler ile peygamberleri öldürenler arasında beş yüz yıllık fasıla var. Buna rağmen yüce Allah onları, atalarının yaptıklarını onaylamaları yüzünden peygamberleri öldürmekle suçluyor." (Usûl-i Kâfi, c.2, s.409, h:1)

Ben derim ki: Sözü edilen beş yüz senelik ara elimizdeki milâdî tarih ile bağdaşmıyor. Daha önce yaptığımız tarihî incelemeye başvurulabilir.

"Herkes ölümü tadacaktır." ayeti ile ilgili olarak ed-Dürr-ül Mensûr'da şöyle yer alır: İbn-i Ebu Hatem, Hz. Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) vefat edip de başsağlığı dileklerine sıra gelince, onların (Ehl-i Beyt'in) yanına biri geldi. Sözleri işitiliyor, fakat kendisi görülmüyordu. Şunları söyledi: 'Ey Ehl-i Beyt! Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Herkes mutlaka ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Allah katında her musibetin bir mükâfatı; her yok olanın, yerine geçen bir karşılığı; her elden gidenin bir telâfisi vardır. O hâlde sırf Allah'a güvenin ve sadece Ona ümit besleyin. Çünkü asıl musibete uğrayan, sevaptan mahrum kalandır.' Daha sonra Hz. Ali (a.s), 'Bu Hızır'dı.' buyurdu." (c.2, s.107)

Yine aynı eserde İbn-i Murdeveyh'in, Sehl b. Saad'dan Resul-i Ekrem'in şöyle buyurduğu geçer: "Herhangi birinizin cennetteki bir kamçılık yeri dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha hayırlıdır." Peygamberimiz bu sözlerinin arkasından *'Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete konursa, gerçekten muradına ermiştir.'* ayetini okudu." (c.2, s.107)

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr'da bu rivayet başka bazı kanallardan Sehl b. Saad'dan başkalarına dayandırılarak da nakledilmiştir. Bilesin ki, bu ayetlerin iniş sebepleri hakkında birçok rivayetler vardır. Bunlar şahsi görüşler doğrultusunda yakıştırmalar oldukları açık olduğu için onlara yer vermedik.

190- Göklerin ve yeryüzünün yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde temiz akıl sahipleri için gerçekten ayetler (deliller) vardır.

191- Onlar, ayakta iken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yeryüzünün yaratılışı hakkında düşü-nürler ve (şöyle derler:) "Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Sen (böyle bir iş yapmaktan) münezzehsin. Bizi cehennem azabın-dan koru!

192- Ey Rabbimiz! Sen kimi ateşe atarsan, gerçekten onu rezil-rüsva etmişsindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur.

193- Ey Rabbimiz! Gerçekten de biz, imana çağıran bir davet-çiyi (Hz. Muhammed'i) duyduk ki (diyordu:) "Rabbimize inanın!" Biz de hemen inandık. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülükle-rimizi (küçük günahlarımızı) ört ve bizi iyilerle beraber öldür!

194- Ey Rabbimiz! Peygamberlerinin ağzından bize vaad-ettiklerini ver ve kıyamet günü (vaadinden dönerek) bizi rezil-rüsva etme. Hiç şüphesiz sen vaadinden caymazsın!"

195- Rableri de onlara cevap verdi ki: "Ben, erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam. Bazınız bazınızdan meydana gelmedir. Öyleyse on-lar ki, hicret et-tiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, savaşp vuruştular ve öldürüldüler, andolsun ben de onların kötü-lüklerini (küçük günahlarını) örteceğim ve onları -Allah tarafından verilmiş bir mükâfat olarak- altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Ve Allah'tır ki, mükâfatların en güzeli Onun katındadır.

196- Kâfirlerin (zevk içinde) diyar diyar gezip dolaşmaları sa-kın seni aldatmasın!

197- Azıcık bir faydalanmadır bu. Sonra varacakları yer ce-hennemdir. Orası ne kötü bir yurttur, yataktır!

198- Fakat Rablerinden korkanlar için, Allah tarafından bir ik-ram olarak, altlarından ırmaklar akan ebediyen kalacakları cennet-ler vardır. İyi kişiler için Allah katındaki daha hayırlıdır.

199- Hiç şüphesiz kitap ehlinden, Allah'a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene Allah'a boyun eğerek inananlar, Al-

lah'ın ayetlerini az bir menfaate satmayanlar vardır. İşte onlar için Rableri katında mükâfatları vardır. Şüphe yok ki Allah, hesabı çabuk olandır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler müminlerin, müşriklerin ve kitap ehlinin bu surede anlatılan durumlarının özeti niteliğindedir. Bunun için açıklanıyor ki, "ebrar=iyi kişiler" mertebesine yükselen müminlerin hâlleri; yü-ce Allah'ı anmak, Onun ayetleri üzerinde düşünmek, cehennem azabından Allah'a sığınmak, mağfiret (bağışlanma) ve cennet dilemektir. Ayrıca açıklanıyor ki, Allah onların dualarını kabul etmiş ve onlara di-lediklerini bağışlayacağına dair vaatte bulunmuştur. İşte onların genel durumu budur. Kâfirlerin hâllerine gelince; onlar az bir faydalanma uğruna diyar diyar dolaşıp dururlar. Arkasından ise barınakları cehennem olacaktır. Görüldüğü gibi müminlerin hâlleri, kâfirlerin hâlleri ile asla kıyaslanamaz. Tabi burası da bir gerçektir ki, Ehl-i Kitaptan hakka bağlı olanlar, onlardan istisna edilerek ayrı tutuluyor ve bunların müminler ile beraber oldukları açıklanıyor.

"Göklerin ve yeryüzünün yaratılışında..." Galiba buradaki yaratılıştan; varlıkların yaratılış biçimleri, etkileri ve hareket, hareketsizlik, değişme ve dönüşme gibi eylemleri kastedilmiştir. Buna göre göklerin ve yeryüzün yaratılışı, gece ile gündüzün birbirinin ardınca gelip gidişi somut ayetlerin (nişanelerin) çoğunluğunu kapsamaktadır. Bununla ilgili açıklama, Bakara suresinde yapılmıştır.¹ Ayrıca "ulu'l elbab=temiz akıl sahipleri" ifadesinin anlamına da daha önce değinilmişti.²

"Onlar ayakta iken, otururken... Allah'ı anarlar..." Yani onlar ayakta durma, oturma ve yatma gibi bütün durumlarında Allah'ı anarlar. Zikrin ve tefekkürün ne anlama geldiği daha önce incelenmişti. Bu iki ayetin anlamından çıkan sonuç şudur: Göklerin ve yeryüzünün

1- Bu konuyla ilgili açıklama için, birinci ciltteki Bakara suresinin 164. ayetinin tefsirine başvurulabilir.

2- Bu konuyla ilgili açıklama için, üçüncü ciltteki Âl-i İmrân suresinin 7. ayetinin tefsirine başvurulabilir.

ayetlerine, gecenin ve gündüzünün ardarda gelişine yönelik gözlem, onlara sürekli bir zikir hâli kazandırıyor ve böylece onlar hiçbir durumda Allah'ı unutmuyorlar. Ayrıca bu gözlem onlara göklerin ve yeryüzünün yaratılışı hakkında düşünme bilinci de kazandırıyor. Ki bu düşünce sayesinde yüce Allah'ın kendilerini öldükten sonra diriltip hesaplaşmaya çağıracağı gerçeğine varıyorlar. İşte o zaman Allah'ın rahmetini istiyorlar ve verdiği vaatleri gerçekleştirmesini diliyorlar.

"Ey Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın..." Burada işaret edilenler çoğul ve müennes olmalarına rağmen işaret zamirlerinden müfret (tekil) ve müzekker edatı olan "haza=o" kelimesi kullanıldı. Çünkü maksat işaret edilenlerin şahıslarını ve isimlerini belirlemekle ilgili değildir. Hepsi de "yaratık" olmaları bakımından birdir, tekildir. Bu durum yüce Allah'ın, Hz. İbrahim'in ağzından aktardığı aşağıdaki durumun bir benzeridir: *"Güneşi doğarken görünce de: 'İşte Rabbim budur, zira bu daha büyüktür' dedi."* (En'âm, 78) Çünkü Hz. İbrahim, güneşin henüz ne mahiyetini ne ismini bilmiyordu. Sadece onun bir şey olduğunu biliyordu.

Bu ayette geçen "batıl" kelimesi "amaçla ilgili hiçbir gayesi olmayan şey" demektir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Köpük, dağılır gider. İnsanlara fayda veren şeyse, yeryüzünde kalır."* (Ra'd, 17) İşte bundan dolayı o düşünen müminler yaratılışa gayesizliğe yer olmadığını dile getirince, yüce Allah'ın insanları yargılamak üzere tekrar dirilteceği, orada zalimleri rezil-rüsva edici bir ceza ya yani ateşe çarptıracağı gerçeğini apaçık görüyorlar. Ki azaba çarptırmadaki maslahatı hiçbir kimse reddedemez. Aksi hâlde yaratılış boşuna olur, gayesiz duruma düşer. İşte onların *"Bizi cehennem azabından koru! Ey Rabbimiz! Sen kimi ateşe atarsan, onu rezil-rüsva etmişsindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur."* şeklindeki sözlerinin anlamı budur.

"Ey Rabbimiz! Gerçekten de biz... bir davetçiyi duyduk ... " Davetçiden maksat, Allah'ın resulü Hz. Muhammet'tir (s.a.a). Ayetin orijinalinde geçen "en âminu=inanın" ifadesi, çağrının içeriğini açıklıyor. Buradaki "en" edatı beyaniye=açıklama niteliklidir. Müminler burada kendilerinin, çağrı görevlisine iman ettiklerini vurguluyorlar. Bu çağrı görevlisi de Peygamber efendimizdir. O onlara Allah tarafından bazı hususları haber veriyor. Ki bu hususların bazısından onları sakındırı-

yor. Günahlar, kötülükler, küfür ve günah üzereyken ölmek gibi. Bazılarına da teşvik ediyor. Mağfiret, rahmet, yüce Allah'ın eb-rar-iyiler derecesine yükselmiş mümin kullarına vaadetmiş olduğu cennete ilişkin ayrıntılar gibi.

Böyle olunca müminler Rablerinden kendilerini affetmesini, kötülüklerini örtmesini, ebrar dereceli müminlerle birlikte canlarını almasını, Allah'ın izni ile peygamberlerin kendilerine garanti ettikleri cennet ve rahmet vaadinin yerine getirilmesini isteyerek şöyle diyorlar: *"Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla..."* Ayetin orijinalinde geçen "ala resulike" ifadesi yani; peygamberlerine taşıttığın ve onların senin adına garanti ettiklerini bize ver. *"Bizi rezil-rüsva etme."* yani; sözünü yerine getirmemek, vaadinden dönmek suretiyle bizi rezil-rüsva etme. Bundan dolayı bu duanın arkasından *"Hiç şüphesiz sen vaadinden caymazsın!"* ifadesine yer veriliyor.

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, onlar Allah'a ve ahiret gününe inanmayı ve Allah'ın peygamberleri olduğu gerçeğini ayetler üzerinde düşünerek elde etmişlerdir. Peygamberin getirdiği mesajın ayrıntılarını ise peygamberlere inanarak kazanmışlardır. Buna göre onlar fitratın hüküm alanında fitrata uygun davrandıkları gibi söz dinleme ve itaatin gerekli olduğu yerlerde de bu kurala bağlı kalmaktadırlar.

"Rableri de onlara cevap verdi ki..." Burada "Rabb" kelimesinin kullanılması ve bu kelimenin müminlere izafe edilmesi, ilâhî rahmetin coşkuluğuna delâlet eder. *"Ben... çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam."* ifadesindeki genellik de bu gerçeğe delâlet eder. Yani yüce Allah katında bu ve şu amel ile bu ve şu çalışan kimse arasında ayırım gözetilmez.

Buna göre, *"Öyleyse onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar..."* şeklindeki iyi amelleri ayrıntılı olarak sayan ve okuduğumuz cümlelerin uzantısı olarak gelen ifade, bu iyi amellerin sevaplarının belirlenmesi amacını taşır. İfadenin cümleleri arasındaki "vav" harfî ayırma işlevi taşır; bağlama, toplama işlevi taşımaz. Çünkü eğer bağlama işlevi görse idi, o zaman muhacirlerin sadece şehit olanlarının sevabı açıklanmış olurdu. [Halbuki burada, hicret eden herkesin makamına değinilmek istenmiştir; ister bu adam şehit de olsun, ister olmasın.]

Bununla birlikte bu ayet sadece bu surede yapılması istenen, ısrar-

la teşvik edilen ve özendirilen amelleri sıralıyor. Bunlar da dini yur-da tercih etmek, Allah yolunda sıkıntılara katlanmak ve cihada gitmek amelleridir.

Anlaşıldığına göre bu ayetteki hicret, şirkten ve yurttan ayrılmayı birlikte ifade ediyor. Çünkü hem kullanılan kelime mutlak, hem de özel ve sınırlı hicreti dile getiren "*yurtlarından çıkarıldılar.*" ifadesi ile bunun arkasından gelen "*ben de onların kötülüklerini örteceğim.*" ifadesine karşılık olarak zikrediliyor. Çünkü bu sonraki ifadede yer alan "*seyyiat=kötülükler*" kelimesinin Kur'an'daki zahiri anlamı "*küçük günahlar*"dır. Buna göre onlar, kaçınmak ve tövbe etmek suretiyle büyük günahlardan hicret etmişlerdir [ve Allah da onların küçük günahlarını örtmüş, bağışlamıştır]. Dolayısıyla ayette sözü geçen "*hicret*" genel kapsamlıdır. Bunun üzerinde iyice düşünün.

"Kâfirlerin diyar diyar gezip dolaşmaları sakın seni aldatmasın..." Bu ayet akıllara takılabilecek bir yanılgıyı gidermeyi amaçlıyor. Söylenmek istenen şudur: Bu anlatılanlar, ebrar=iyiler derecesine yükselmiş olan müminlerin durumu, bu da onların ödülüdür. Kâfirlerde gördüğün refaha, debdebeli hayata ve bolluk içindeki geçim şartlarına gelince; bu durum sakın seni aldatmasın. (Hitap Peygamberimize yönelik olmakla birlikte kastedilen bütün insanlardır.) Çünkü bu az bir metâ ve faydalanmadır, devamlı değildir.

"Fakat Rablerinden korkanlar için..." Ayette geçen "*nuzulen=ikram*" kelimesi "*ağırlanan konuklar için hazırlanan yiyecekler ve içecekler*" demektir. Bu konuklardan maksat "*ebrar*" derecesine yükselmiş müminlerdir. Ayetin sonu bunun delilidir. Bu ayet, daha önceki ayetin akıllara takılabilecek bir yanılgıyı giderme amacı taşıdığı yolundaki yorumumuzu teyit ediyor.

"Hiç şüphesiz kitap ehlinen..." Bu ayet, söz konusu nitelikleri taşıyan kitap ehlinin güzel ödülde müminler ile ortak olduklarını belirtmek istiyor. Ayetin maksadı, ahiret mutluluğunun belirli bir kesimin tekelinde olmadığını, bu yüzden iman etseler de kitap ehlinin bundan mahrum kalacaklarının ileri sürülemeyeceğini vurgulamaktır. Meselenin ekseni Allah'a ve peygamberlere iman etmektir. Eğer kitap ehli bu ilkelere inanırsa, müminler ile eşit olurlar.

Yüce Allah burada övülen kitap ehlinde, daha önceki ayetlerde kınanmalarına gerekçe olan tutumların bulunmadığını bildiriyor. Bu tu-

tumlar Allah'ın peygamberleri arasında ayırım gözetmek [bazısına inanıp bazısına inanmamak], Allah'ın ayetlerini bir kaç para karşılığında satmak için açıklayacakları yolunda söz verdikleri gerçekleri saklı tutmaktır.

FELSEFÎ BİR İNCELEME VE KARŞILAŞTIRMA

Gözlem ve tecrübe, erkek ile kadının ortak bir cevhere sahip bir türün iki ferdi olmasına hükmediyor. Bu ortak cevher ise insandır. Çünkü erkek kesiminde görülen bütün sonuçlar, farksız bir şekilde kadın kesiminde de görülüyor. Hiç şüphesiz bir türe ait sonuçların ortaya çıkması o türün konusunun (objektif) varlığının gerçekleşmesini gerektirir. Evet şu da var ki kesimlerden biri, bu ortak belirtilerin bazılarında şiddet ve zayıflık farklılığı gösterebilir. Fakat bu farklılık türdeşlik niteliğinin fertte yok olup aradan gitmesini gerektirmez. Bundan anlaşılıyor ki, iki kesimden biri için mümkün olan türsel kemal öbürü için de mümkündür. Bunlardan biride iman ile, ibadet ile ve Allah'a yaklaşımcı eylemlerle elde edilen manevî kemâllerdir. Bundan anlayabilirsin ki, bu anlamı ifade eden en güzel ve geniş kapsamlı söz, yüce Allah'ın *"Ben, erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam. Bazınız bazınızdan meydana gelmedir."* ayetidir.

Eğer bu ayeti, Tevrat'ta yer alan konuya ilişkin ifadelerle karşılaştırırsan, bu iki kitabın bu konudaki bakış açısı farkını açıkça görürsün. Tevrat'ın bir bölümünde şu ifadeler ile karşılaşıyoruz: "Döndüm, ve hikmeti, ve şeylerin sebebini bilmeğe ve araştırmağa ve aramağa, ve kötülüğün akılsızlık olduğunu, ve akılsızlığın delilik olduğunu bilmeğe koyuldu. Ve kadını ölümden acı buldum, o kadın ki, yüreği tuzak ve ağlar, ve elleri zincirlerdir..." Bu satırlar şöyle noktalanıyor: "Birer birer hesabı çıkarmak için bunu buldum; canım hâlâ onu arıyor, fakat bulmadım; binde bir erkek buldum; fakat onların hepsinde bir kadın bulmadım." (Vaiz Kitabı, Bap 7 : 23-28)

Eski milletlerin çoğu, kadının amellerinin Allah katında kabul edilmeyeceğini düşünüyorlardı. Eski Yunan'da; "kadın şeytan işi bir pis-lik" olarak adlandırılıyordu. Romalıların ve bazı eski Yunanlıların görüşüne göre erkek soyut bir insanî benliğin sahibi idi; ama kadının böyle bir benliği yoktu. Milâdî 586 yılında Fransa'da toplanan bir

kongrede uzun tartışmalardan sonra kadının insan olduğu kabul edilmiş; fakat erkeğe hizmet etmek için yaratıldığı sonucuna varılmıştır. İngiltere'de yaklaşık yüz yıl öncesine kadar kadın, insan toplumunun bir parçası sayılmıyordu. Eğer milletlerin görüşlerini, inançlarını ve edebiyatlarını inceleyen kitaplara başvurursan, o milletlerin kadına ilişkin birçok şaşırtıcı görüşlerini bulursun.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr'da şöyle geçer: "Ebu Nuaym, Hilyet-ul Evliya adlı eserinde İbn-i Abbas'tan Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu naklediyor: "Allah'ın yaratıkları üzerinde düşünün; ama Allah hakkında düşünmeyin." (c.2, s.110)

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr'da bu anlama gelen hadisler, Abdullah b. Selâm ve Abdullah b. Ömer gibi değişik sahabelere dayandırılarak başka kanallardan da nakledilmiştir. Aynı hadis Şia kanallarından da rivayet edilmiştir. (Usûl-i Kâfi, c.1, s.92, et-Tevhit, Şeyh Saduk, s.54) "Allah hakkında" veya farklı rivayetlerdeki ifade ile "Allah'ın zatı hakkında düşünmek"ten maksat, Onun mahiyeti, özü ve künhü hakkında düşündürmektir. Oysa yüce Allah "*Onlar ise bilgice Onu (Allah'ı) kavrayamazlar.*" (Tâhâ, 110) buyuruyor. Yüce Allah'ın sıfatlarına gelince, Kur'an yüce Allah'ın bunlar aracılığı ile bilineceğinin en adil şahididir. Yüce Allah birçok ayetlerde kendisini sıfatları aracılığı ile tanıtmaya çağırmıştır.

Yine aynı eserde Ebu Şeyh'in Azamet adlı kitabında Ebu Hüreyre'den şöyle aktardığı nakledilir: "Resulullah buyurdu ki: "Bir saat (=kısa bir süre) düşünmek, altmış yıl ibadet etmekten daha hayırlıdır." (c.2, s.111)

Ben derim ki: Bu hadisin ikinci yarısı bazı rivayetlerde "bir gece ibadet etmekten" başka bazı rivayetlerde de "bir yıl ibadet etmekten" biçimindedir. Bu hadis Şia kanallarından da rivayet edilmiştir. (Usûl-i Kâfi, c.2, s.54, bab-ut Tefekkür)

Ehl-i Sünnet kanallarından nakledildiğine göre, "*Rableri de onlara cevap verdi ki...*" ayeti Ümmü Seleme hakkında inmiştir. Ümmü Seleme Peygamberimize "Ya Resulallah, (ne oldu da) yüce Allah kadın muhacirlerden söz ettiğini duyurmadı." demesi üzerine, "*Rableri onlara cevap verdi ki...*" ayeti indi." (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.112)

Şia kanallarından nakledildiğine göre, "*Öyleyse onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar...*" ayeti Hz. Ali (a.s) hakkında indi. Hz. Ali (a.s), yanında Fatıma'lar yani Fatıma bint-i Esed, Fatıma bint-i Muhammet ve Fatıma bint-i Zübeyr olduğu hâlde Mekke'den yola çıktı. Sonra Dacnan denen yerde kendilerine Ümmü Eymen ile birkaç zavallı mümin de katıldı. Hep birlikte bütün durumlarında Allah'ı zikredererek yollarına devam ettiler ve Peygamberimizin yanına vardılar. Bunun üzerine bu ayet indi. (Tefsir-us Safî, c.1, s.322) Ehl-i Sünnet kanallarından gelen bilgilere göre ise bu ayet muhacirler hakkında inmiştir. (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.112)

Yine nakledildiğine göre, "*Kâfirlerin (zevk içinde) diyar diyar gezip dolaşmaları sakın seni aldatmasın!*" ayeti bazı müminlerin, kâfirlerin müreffeh durumuna imrenerek onlar gibi yaşama şartlarına sahip olmayı istemeleri üzerine indi. (Tefsir-us Safî, c.1, s.323)

Yine gelen bilgiye göre, "*Hiç şüphesiz kitap ehlinden...*" ayeti, zamanın Habeşistan kralı Necaşî ile birkaç arkadaşı hakkında indi. Necaşî öldüğünde Medine'de olan Peygamberimiz (s.a.a) onun için dua etmişti. Bunun üzerine bazı münafıklar, "Muhammed, kendi dininden olmayan biri için dua ediyor." diye Peygamberimizi eleştirmişlerdi. Bunun üzerine, "*Hiç şüphesiz kitap ehlinden...*" ayeti indi. (Tefsir-i Ebu'l Futûh-i Razî, c.3, s.299)

Görüldüğü gibi bu rivayetlerin hepsi, ancak ayetleri bu olaylara uyarlamak istemiştir; yoksa bu olayların hiçbirisi gerçekten ayetlerin iniş sebepleri değildir.

200- Ey inananlar! Sabredin; (düşman karşısında) topluca sebat gösterin; sürekli (ilişki içinde ve) hazırlıklı olun ve Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayet, surede açıklaması yapılan hususların özeti niteliğindedir. Bu ayette sonuç alıp vermek suretiyle sure hulâsa ediliyor.

"Ey inananlar! Sabredin; (düşman karşısında) topluca sebat gösterin..." Ayetteki emirler mutlaktır. Buna göre buradaki sabırla hem sıkıntılara karşı sabretmek, hem Allah'a ibadet etmekte sabretmek hem de Allah'a itaatsizlik etmeme konusunda sabretmek kastediliyor. Hangi durum olursa olsun, emirler arasındaki karşılığın verdiği ipucu ile anlıyoruz ki, "saberdin" emrinde ferdin sabrı söz konusudur.

Ayette geçen "sabiru" fiili "musabere" kökünden "bazılarının sabrı diğer bazılarının sabrına dayanarak toplumun sabretmeye zorlanması, sıkıntılara katlanması" anlamınadır. İşte böyle olunca durumları güç kazanır, sabırları çoğalır ve bu sabrın etkisi kaç kat olur. Fertleri bir kere yalnız başına ve başka bir kere de toplum ve dayanışma hâlinde – ki fertler güçlerini birbirlerine iletmektedirler- ele alıp değerlendirdiğimizde, bu hususun fert üzerindeki etkisi somut olarak görülür. İnşallah yeri geldiğinde bu konu ile ilgili geniş incelemelerimiz ve açıklamalarımız olacaktır.

Ayetin orijinalinde geçen "rabitü" kelimesi toplumun, sıkıntılı ve rahatlık hâlleri dahil olmak üzere dinî hayatlarının bütün olaylarına ilişkin güçleri ve eylemleri arasındaki bağlantıyı (toplumsal dayanışma-yı) meydana getiren "musabere" kelimesinden daha kapsamlı ve genel bir anlam taşır. Böyle olmaktan maksat arzulanan gerçek dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşmaktır. Aksi hâlde bu yollarla sadece dünya mutluluğunun bir bölümü gerçekleşebilir ki, bu gerçek mutlu-

luk değildir. İşte bundan dolayı ayetteki bu emirlerden sonra, "*Al-lah'tan korkun ki, kurtuluşa erebilesiniz.*" yani; tam ve gerçek felâha erebilesiniz, ifadesine yer verildi.

İSLAM'DA TOPLUM VE TOPLUMSAL İLİŞKİLER

1- İnsan ve Toplum

İnsan türünün toplumsal bir tür olduğunu ispat etmek için çok araştırma yapmaya gerek yoktur. Çünkü bu türün her ferdi bu fitrat üzerine doğar. [Yani toplumsal yaşayış garizesi, her insanın fitratında yat-maktadır.] Tarihin ve insanın yaşadığı ve yeryüzünde egemenlik kurduğu en eski çağların hikâyesini yansıtan elimizdeki kalıntıların anlattıkları üzere insan her zaman toplum hâlinde yaşayagelmıştır.

Bunu bize en güzel şekilde Kur'an haber veriyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık...*" (Hucurât, 13) "*Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık ve bir kısmı, diğer bir kısmı çalıştırması için bir bölümünü bir bölümü üzere derecelerle yükselttik.*" (Zuhruf, 32) "*Bazınız bazınızdan meydana gelmedir.*" (Âl-i İmrân, 195) "*Ve insanı sudan (meniden) yaratıp da ona, (ana-baba tarafından) soy-sop, (karı-koca tarafından) akrabalık veren Odur.*" (Furkan, 54) Bu konuda daha birçok ayet vardır.¹

2- İnsan ve Toplumdaki Gelişimi

İnsan toplumu, onun diğer ruhî (psikolojik) özellikleri ve bu özelliklerle bağlantılı yetenekleri gibi, ilk ortaya çıkışında gelişme ve artma kabul etmez bir eksiksizlikte ve olgunlukta ortaya çıkmamıştır. Tersine insan toplumu, insan algılaması ile ilgili diğer ruhî özellikleri gibi maddî ve manevî alanlardaki olgunlaşmalarına paralel bir şekilde gelişip olgunlaşmaktadır. Gerçekten bu insanî özelliğin diğer özelliklerinden ayrılarak daha ilk ortaya çıkışında olabileceği kadar olgun ve

1- Bu ayetlerin, vurguladığımız anlama nasıl geldiklerini anlamak için bu tefsirdeki yerlerine başvurulabilir.

en gelişmiş düzeyde olması beklenemezdi. Tersine bu özellik, ilim ve irade ile bağlantılı diğer insanî özellikler gibi tedrici bir gelişme hâlinde olmuştur [ve zaman süreci içerisinde gelişip kâmilleşmiştir].

İnsan türünün gelişim tarihi incelendiğinde, ilk görülen toplum biriminin evlilik sonucu oluşan aile toplumu olduğu ortaya çıkar. Çünkü bu toplum biriminin doğal faktörü olan üreme ve çoğalma sistemi [yeme, içme ve benzeri işlerin aksine] toplumlaşmayı sağlayan en güçlü faktördür. Zira bu toplum birimi temelde ancak birden çok ferdin varlığı hâlinde gerçekleşebilir. Oysa beslenme ve benzeri insanî faaliyetlerde böyle bir zorunluluk yoktur.

Arkasından, bu kitapta daha önce yaptığımız incelemelerde istihdam (=diğerlerini hizmete alma ve üstünlük taslama) adını verdiğimiz insanî özellik kendini gösterdi. İstihdam; insanın, ihtiyaçlarını giderme konusunda başka insanları aracı kılması demektir. İnsan bunu egemenlik alanını genişleterek, iradesini diğer insanlara dayatarak gerçekleştirir. Sonraları bu insanî özellik, reislik biçiminde kendini gösterdi. Aile reisliği, aşiret reisliği, kabile reisliği, millet reisliği gibi. Doğal olarak ilk zamanlar öne çıkan reisler, o toplum birimi içindeki en güçlü ve en yiğit kişiler oldu. Sonraları en yiğit, en zengin ve en çok çocuklu fertler toplumlarının reisleri oldu. En sonunda hikmet ve siyaset dallarındaki en bilgili fertlerin reis oldukları bir aşamaya ulaşıldı. Putperestliğin ortaya çıkmasının ve günümüze kadar ayakta kalmasının temel ve ilk sebebi işte bu durumdur. İnşallah ileride bu konuyu geniş bir şekilde inceleyeceğiz.

Sözünü ettiğimiz çağlarda her ne kadar insanlık, toplum hâlinde yaşama özelliğinden -tüm kısımları ile; hem evliliğe dayalı bir aile topluluğu, hem de diğer topluluk hâllerinden- her ne kadar kısa bir dönem için bile ayrı düşmedi ise, insan o zamanlar bunun ayrıntılı biçim-de bilincinde değildi. Tersine bu dönemlerde insan istihdam, savunma ve benzeri güdüler gibi kendisi ile ilgili diğer özelliklere bağlı olarak yaşayıp gelişiyor, olgunlaşmasını sürdürüyordu.

Kur'an bize haber veriyor ki, insanın dikkatini toplum üzerine ayrıntılı biçimde çeken ve bağımsız bir şekilde onun korunmasına ilgi gösteren ilk mesaj, nübüvvet mesajı [yani peygamberler] olmuştur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*İnsanlar sadece bir tek ümmetti, sonradan ayrılığa düştüler.*" (Yûnus,19) "*İnsanlar bir tek ümmet idi. Son-*

ra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arsında anlaşmazlığa düştükleri konularda hüküm vermeleri için onlarla beraber hak içerikli kitapları da indirdi." (Bakara, 213)

Yüce Allah bu ayetlerde haber veriyor ki, insan en eski çağlarda sade yapılı bir tek ümmet idi, fertleri arasında ihtilâf yoktu. Zamanla ihtilâflar baş gösterdi, çatışmalar ortaya çıktı. Bunun üzerine yüce Allah peygamberler gönderdi ve insanlar arasındaki anlaşmazlığı gidermek, onları toplumsal birliğe yöneltmek ve bu birliği, teşri ettiği yaslarla koruma altına almak için de bu peygamberlerle birlikte kitaplar da indirdi.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'in bir başka yerinde de şöyle buyuruyor: *"O; 'Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin' diye dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de (din olarak) yasallaştırdı."* (Şûrâ,13) Yüce Allah bu ayette haber veriyor ki, insanlar arasındaki ihtilâfı giderme ve aralarında görüş birliği meydana getirme girişimi, dini ayakta tutma ve onda ayrılığa düşmeme çağrısı şeklinde ortaya çıkmıştır. [Yani; halkın arasından ihtilafı kaldırıp yerine birlik ve dayanışmayı icat etmek, ancak toplumsal ilişkilerin dinle düzenlenmesi ve dinde birliğin sağlanması ile müyesserdir.] Çünkü din o insanlara sağlıklı toplumu garanti ediyordu.

Görülüyor ki, bu ayette bu toplumsallaşma ve birlik çağrısını, şeriat ve kitap sahibi peygamberlerin ilki olan Hz. Nuh'a dayandırarak naklediyor. Sonra bu çağrı sıra ile Hz. İbrahim'e, Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya dayandırılıyor. Hz. Nuh ile Hz. İbrahim'in şeriatlarında çok az sayıda hüküm vardı. Bu dört şeriatın en geniş kapsamlısı -Kur'an'ın bildirdiğine göre- Hz. Musa'nın şeriatı idi. Onu kapsam zenginliği bakımından Hz. İsa'nın şeriatı izliyordu. Eldeki İnciller de bunu ortaya koyuyor. Söylendiğine göre Hz. Musa'nın şeriatında yaklaşık olarak sadece altı yüz hüküm vardı.

[Şu neticeye varıyoruz ki:] Toplumsallaşmaya ilişkin açık ve bağimsız çağrı nübüvvet kaynaklı olarak din biçiminde başladı. [Şöyle ki Kur'an-ı Kerim, peygamberlerin dine davet etmelerini toplumsal birliğe davet etmekle özdeş saymıştır. Dolayısıyla toplumsal hayatın tesisi için, insanlığa ilk açık davet peygamberler tarafından sunulmuştur.] Bunu Kur'an açıkça belirttiği gibi, ilerde değinileceği üzere tarih de

onaylamaktadır.

3- İslâm'ın Topluma Yönelik İlgisi

Hiç şüphesiz İslâm dini, yapısını (temelini) açık bir biçimde toplum temeli (toplum hayatı) üzerine kuran ve hiçbir ananında toplum konusunu göz ardı etmeyen tek dindir. Eğer bu konuda etraflıca bilgi edinmek ve bu gerçeği daha net olarak görmek istiyorsan, insan düşüncesinin saymaktan âciz kalacağı insanî faaliyetlerin genişliğine, bu faaliyetlerin bölümlerine, cinslerine, türlerine ve çeşitlerine bak. Arkasından bu ilâhî şeriatın söz konusu faaliyetleri nasıl saydığına, kapsamına aldığına ve her birine yönelik hükümler koyduğuna bak. Şaşar kalırsın. Sonra da bu faaliyetleri nasıl toplum çerçevesine aldığına bak. O zaman bu dinin toplumsal ruhu bütün insan faaliyetlerine mümkün olan en yüksek düzeyde işlediğini görürsün.

Sonra da elde ettiğin bulguları Kur'an'ın ilgi alanına giren diğer hak şeriatlarla karşılaştı, ki bu şeriatlar Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in, Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın şeriatlarıdır. Bu karşılaştırmayı yapınca İslâm ile onlar arasındaki oran farkını ve bu dinin topluma verdiği önemi yakından görürsün.

Kur'an'ın ilgi alanına girmeyen putperestlik, Sabîlik, Manîlik ve Senevîlik (Mecusilik) gibi dinlerin şeriatlarında bu durum daha açık ve daha belirgindir.

Şimdi de uygar ve uygar olmayan milletlerin bu konuya ilişkin durumlarına gelelim. Bu konuda tarihin bize anlattığı sadece şudur: Bu milletler, toplumu istihdam esasına bağlama ve fertleri monarjik bir hükümetin egemenliği ve kralların sultası altında tutma ilkesine dayanma biçiminde özetleyebileceğimiz insanlık tarihinin ilkel mirasına bağlı kalmışlardır. Kavim, yurt ve bölge esasına dayanan toplumlar, kendi toplumsal yaşayışına müstakil bir ilgi göstererek bunu inceleme ve uygulama konusu etmeksizin krallık ve reislik bayrağı altında yaşıyorlardı; veraset (gelenek), bölge ve bezeri faktörler ile yönlendiriliyorlardı. Öyle ki din (İslâm) güneşi doğup da aydınlığını yaygınlaştırmaya başlayınca, o günün dünyayı egemenliği altında tutan büyük milletleri, yani Roma ve Fars (İran) imparatorlukları bile, milletlerini krallık ve sultanlık bayrağı altında toplayan birer Kayser ve Kisrâ top-

lumundan başka bir nitelik taşıyorlardı. Toplum, gelişme ve ilerle-
mesinde bu krallara ve sultanlara bağlı idi ve onların ağır temposuna
uyarak yerinde sayıyordu. [Yani toplumdaki ilerleme, gelişme; geri-
leme, duraklama ve çöküş, kral olan tek bir kişinin iradesine bağlıydı.]

Evet, o milletlerin devraldıkları mirasta Sokrates, Aristoteles ve
Eflâtun (Platon) gibi filozofların yazılarında yer alan sosyal inceleme-
ler vardır; yalnız bunlar uygulama imkânına sahip olamayan sayfalar
ve kağıtlar, somut olaylarla dış dünyaya yansımayan zihnî örnekler ve
kuramsal=teorik saplantılardan ibaretti. Vârisi olduğumuz tarih, sözü-
müzün doğruluğuna en âdil şahittir.

İnsan türünün kulağını tırmalayarak bu türü toplum konusu ile il-
gilenmeye çağıran, bu konuyu ihmalkârlık ve bağımlılık hükmü dışın-
da bağımsız bir konu yapmayı öneren ilk ses, İslâm Peygamberinin
yani Hz. Muhammed'in -ki onun üzerine en üstün selam ve salat ol-
sun- çağrısıdır. Peygamber Efendimizin (s.a.a) kendisine Rabbinden
inen ayetlerle insanları topluluk hâlinde mutlu hayata ve temiz geçin-
me biçimine çağırdı.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bu, benim dosdoğru yo-
lumdur; topluca ona uyun. Sizi Onun yolundan ayıracak (başka) yol-
lara uymayın."* (En'âm, 153) *"Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın.
Dağılıp ayrılmayın... Sizden; hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötü-
lükten sakındıran bir topluluk olsun.* (Bu emir, toplumu bölünme ve
parçalanmaktan korumaya işaret ediyor.) *İşte onlar kurtuluşa erenler-
dir. Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, parçalanıp ayrılan
ve anlaşmazlığa düşenler gibi olmayın."* (Âl-i İmrân, 103-105) *"Dinleri-
ni parça parça edip gruplara ayrılanlar (var ya), senin onlarla hiç-
bir ilişkin yoktur."* (En'âm, 159) Kur'an'da bunlar gibi insanları toplum
ve birlik ilkesine çağıran birçok mutlak anlamlı ayet vardır.

Yine yüce Allah buyuruyor ki. *"Müminler ancak kardeşirler. O
hâlde kardeşlerinizin arasını bulup düzeltin."* (Hucurât, 10) *"Birbiriniz-
le çekişmeyin; sonra çözülüp yılınlaşsınız ve gücünüz gider."*
(Enfâl, 46) *"Sizden; hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sa-
kındıran bir topluluk olsun."* (Âl-i İmrân, 104) Kur'an'da bunlar gibi itti-
fak ve birliğe dayalı bir İslâm toplumu oluşturmayı emreden ve bu
toplumun çıkarlarını, maddî ve manevî ayrıcalıklarını gözeterek onu
savunmaya çağıran başka birçok ayet vardır. İlerde bu konuyu biraz

daha geniş bir şekilde inceleyeceğiz.

4- İslam Açısından Fert ve Toplum İlişkisi

Hilkat (yaratma) ve icat mekanizması, önce bazı eserleri ve özellikleri olan birtakım temel elementler var eder. Sonra aralarındaki ayrılıklara rağmen onları birbirleri ile uyuşturup birleştirir. Bu sentez sonucunda temel elementlerdeki görünen faydalara ek olarak, bu unsurlar yeni faydalar (kabiliyetler) kazanır. Meselâ, insanın birçok maddî ve manevî kabiliyetleri olan unsurları, vücut bölümleri, organları ve güçleri vardır. Bunlar kimi zaman uyumlu bir şekilde birleşirlerse, güçlenir ve büyüklük kazanırlar. [Şöyle ki, birleşerek daha güçlü ve yeni bir kabiliyet odağının oluşmasına sebep teşkil ederler.] Söz konusu parçaların ağırlığı ile bu parçaların oluşturduğu bütünün ağırlığı, vücut dengesini sağlama, bir taraftan başka bir tarafa dönme ve benzeri kabiliyetler gibi.

[Dolayısıyla unsurların her birinin tek başına ağırlığıyla bütünün ağırlığı, elementlerden birinin kapladığı yerle bütünün kapladığı yer veya bunların gelişme ve kemâle erme için taşıdıkları kabiliyetler, istidatlar tamamen birbirinden farklıdır.] Kimi zaman da uyumlu olarak bir araya gelmezler; uyuşmazlık ve farklılık durumunda kalırlar. İşitme, görme, tatma, irade ve hareket gibi.

Yalnız bunların hepsi sentez birliği açısından bir tek yaratığın, yani insanın kontrolü altındadırlar. O zaman insan vücudunu oluşturan elementlerin her birinde ayrı ayrı bulunmayan faydalar (kabiliyetler) elde edilir. [Yani bu unsurlar (elementler), ayrı hâldeyken sahip olmadıkları birçok yeni kabiliyetlere sahip olurlar.]

Bu faydalar aksiyon, reaksiyon türünden faydalar ile manevî ve maddî faydalar gibi sayıca pek çoktur. Bu faydalardan biri vücut azalarının bu uyumu sayesinde tek bir faydadan, şaşılacak kadar çok faydanın meydana gelmesidir. Meselâ, insanın ana maddesi olan ve onu oluşturan meni; gelişimi kemâle erince, kendinden bir bölümünü dışarı salmaya (üretmeye) ve onu başka bir eksiksiz insan olarak yetiştirmeye kadir olur. Bu yeni yetişen insan, aslının ve üreme kaynağının yaptığı maddî ve manevî eylemlerin benzerlerini yapar. [Yani insanı oluşturan nûtfе, madde olarak aynı maddeyi üretmek suretiyle gelişir.

Gittikçe gelişen bu maddeden, maddî ve manevî yöne sahip mükemmel bir insan meydana gelir.]

Buna göre insan fertleri, çokluklarına rağmen insandırlar. İnsan birdir [ve bir türün adıdır]. Bu fertlerin eylemleri sayıca çok olmakla birlikte tür olarak birdir. Bu yüzden, bu eylemler (filler) bir araya toplanıp birleşebilirler. Birleşen ve aralarında uyum bulunan bu eylemler, değişik kaplara bölüştürülen sulara benzer. Bu sular aynı türün özelliklerini taşıyan çok miktarda sulardır. Onların çok özellikleri var, ama türleri birdir. Bu sular bir yerde toplanınca özellikleri güçlenir ve etkileri daha büyük olur.

İslâm, bu türün fertlerinin eğitiminde, yetiştirilmesinde ve gerçek mutluluğuna yönelttilmesinde onda varolan bu gerçek anlamı göz önünde bulundurmuştur. Ki bunu göz önünde bulundurmak kaçınılmaz bir gerekliliktir de. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ve insanı sudan yaratıp da ona, (ana-baba tarafından) soy-sop, (karı-koca tarafından) akrabalık veren Odur."* (Furkan, 54) *"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ile bir dişi'den yarattık."* (Hucurât, 13) *"Bazınız bazınızdan meydana gelmedir."* (Âl-i İmrân, 195)

Fert ile toplum arasındaki bu gerçek ilişki, kaçınılmaz biçimde toplumda başka ve yeni bir oluşuma yol açar. Ancak bu oluşum fertlerin varlıkları, güçleri, özellikleri ve [toplumsal hayattaki] etkileri ile orantılıdır. [Yani toplum diye adlandırdığımız bu oluşum, fertlerin onu desteklediği oranda gelişir.]

Böylece toplum için de fertlerin varlığından ve bu varlığın özelliklerinden fazla olan ek bir oluşum meydana gelir. Bu gözlenebilen açık bir gerçektir. Bundan dolayı Kur'an ümmetler (toplumlar) için fertlerden ayrı bir varlık, yaşama süresi, kitap, bilinç, kavrama yeteneği, eylem, ibadet ve itaatsizlik kabul etmiştir.

Nitekim yüce Allah aşağıdaki ayetlerde şöyle buyuruyor: *"Her ümmet için bir ecel (belirlenmiş bir süre) vardır. Ecelleri gelince, ne bir an gecikebilirler ve ne öne geçebilirler."* (Araf, 34) *"Her ümmet kendi kitabına çağrılır."* (Câsiye, 28) *"İşte böyle, biz her ümmete yaptıklarını süslü (çekici) gösterdik."* (En'âm,108) *"Onlardan aşırılığa kaçmayan (mutedil) bir ümmet (toplum) var."* (Mâide, 66) *"Kitap ehlin-den bir topluluk var ki, gece vaktinde ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanırlar."* (Âl-i İmrân, 113) *"Her ümmet kendi*

peygamberini yakalamaya yeltendi. Hakkı batıl ile yok etmek için batıla dayanarak mücadele ettiler. Ben de onları yakalayıverdim. Benim cezalandırmam nasıl olurmuş (görsünler)!" (Gafir, 5) "Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiği zaman, aralarında adaletle hüküm verilir." (Yûnus, 47)

İşte biz bu ayetler ışığında Kur'an'ın fertlerin hikâyeleri ile ilgilendiği kadar, hatta ondan daha fazla milletlerin tarihleri ile ilgilendiğini görüyoruz. Kur'an bu ilgiyi tarihçilerin sadece ünlü kralların ve liderlerin durumlarını kayda geçirmekle uğraştıkları dönemlerde göstermiştir. Tarihçiler ancak Kur'an indikten sonra milletlerin ve toplumların tarihleri ile meşgul olmaya başladılar. Bu ilgiyi de bir dereceye kadar Mes'udî ve İbn-i Haldun gibi tek tek tarihçilerde görüyoruz. Nihayet nakle dayalı tarih anlayışında son zamanlarda şahısların yerine milletleri koyan bir değişiklik meydana geldi. Söylendiğine göre bu çığırın açıcısı, milâdî 1857 yılında ölen Fransız kökenli Auguste Comte (Ogust Kont) olmuştur.

Bu söylediklerimizin kaçınılmaz kıldığı sonuç şudur: Daha önce işaret edildiği üzere toplumsal güçler ve özellikler güçlüdürler ve çatışma, zıtlasma durumunda ferdî güçleri ve özellikleri yenilgiye uğratırlar.

Üstelik gözlem ve tecrübe hem aksiyoner, hem de reaksiyoner güçler ve özelliklerde bunun böyle olduğuna şahittirler. Meselâ, kavgalarda, toplumsal ayaklanmalarda ve sosyal saldırılarda görüldüğü gibi herhangi bir konuda toplumun gayreti ve iradesi harekete geçince, o toplumun şahıslarından ya da alt guruplarından kaynaklanan hiçbir karşıt ya da zıt irade ona karşı duramaz. Bu yüzden parçanın (alt gurubun) bütününe uyması ve onun hareketlerine ayak uydurması kaçınılmazdır. Öyle ki, böyle durumlarda toplum [ve toplumsal gelenekler], fertlerinin ve alt guruplarının bilincini giderir [onların idrak ve anlama güçlerini etkilemekle birlikte bu erdemlerini tamamen yitirmelerine sebep olur].

Nitekim genel korku ve dehşet durumları da böyledir. Ordunun yenilgisi, güvensizlik, depresyon, kıtlık, veba gibi. Hatta bunlardan daha alt düzeyde olan geleneksel töreler, milli modalar ve bunlara benzer toplumsal irade hareketleri, fertleri kendilerine uymak zorunda bırakır, onların idrak ve düşünme yeteneğini ortadan kaldırır.

İşte İslâm'ın, hiçbir başka dinde ve hiçbir uygar milletin gelenek sisteminde eşine rastlayamayacağımız bir ciddiyetle toplumun konumuna önem vermesinin gerekçesi budur. -Ki belki sen bu önemin çapını kabul etmezsin.- [Topluma öylesine önem vermenin nedeni de açıktır.] Çünkü toplumun temeli olan, onu oluşturan ferdin ahlâkını ve içgüdülerini terbiye edebiliriz. Fakat toplum içerisinde karşıt ve zıt ahlâk anlayışı ve eğilimlerin varlığı hâlinde bu ferdî terbiye gayretinin başarı şansı yoktur. Ancak çok az bir başarı kazanabilir ki, karşılaştırmaya ve değerlendirmeye tâbi tutulduğunda hiçbir değeri olmadığı, yok denilecek kadar az olduğu görülür.

Bundan dolayı İslâmiyet hac, namaz, cihat, infak ve özetle dinî takva kuralları gibi en önemli hükümlerini ve yasalarını toplumsal hayatı esas alarak ortaya koymuştur. İslâm dini, [toplumsal hayatın kıvamını korumak ve toplumu ulaşması gereken erdemlere yöneltmek için] dinin genel ilkelerini ve sınırlarını korumakla görevli olan İslâmî hükümet güçlerinin (İslâm devletinin), ayrıca bütün ümmetin omuzlarına yüklenmiş bir farz olan iyiliğe çağırma, marufu emredip kötülükten sakındırma görevinin yanında, gerçek mutluluğu, Allah'a yakın olmayı ve Onun katında derece kazanmayı İslâm toplumunun (ortak) hedefi yaparak koymuş olduğu bu kuralların koruyucusu olmuştur. Ki her toplumun ortak bir hedefe sahip olması da vazgeçilmez bir gerekliliktir.

Söz konusu ortak ve toplumsal hedef [toplumun bütün fertlerinde bulunan] bir iç denetleyicidir. Öyle ki, insanın görünen yanları bir yana içinde sır olarak sakladığı hususlar bile, iyiliğe çağıran guruplardan ve marufu emredip kötülükten sakındıran topluluklardan gizli tutulsa da ondan gizli tutulamaz. İşte bizim daha önce vurguladığımız İslâm'ın topluma yönelik önemini diğer gelenek ve akımların (ekollerin) bu konuya verdikleri önemden daha üstün ve ileri olduğu biçimindeki gerçek budur.

5- İslâm'ın Toplumsal Sistemi Uygulanabilir ve Kalıcı mı?

Şayet şöyle bir söz diyebilirsin: Eğer söylendiği gibi İslâm'ın sağlıklı toplum oluşturmaya yönelik görüşü, gerçekten kalkınmış uygar

milletlerin oluşturduğu toplumlarinkinden daha ileri yapıda ve daha titiz temelli ise, niye çok kısa bir dönem dışında uygulamaya konamamış, o kısa dönemin arkasından varlığını koruyamayarak Kayser ve Kısra toplumlarına dönüşmüş, kendisinden öncekilerden daha kötü uygulamalar yapan bir imparatorluk hâline gelmiştir. Oysa varlığını sürdüren Batı uygarlığının oluşturduğu toplumda bu dönüşümler söz konusu değildir.

Bu durum batılıların medeniyetlerinin daha ileri ve toplumsal sistemlerinin daha kusursuz ve daha sağlam temelli olduğunun delilidir. Batılılar, sosyal sistemlerini ve yürürlükteki yasalarını millet iradesi, insanların doğal eğilimlerinin önerisi esasına dayandırmışlar. Sonra da bu konuda çoğunluğun iradesini ve önerisini geçerli saymışlardır. Çünkü normalde bütünü iradesi bir noktada birleşmez. Çoğunluğun üstünlüğü, tabiatla geçerli ve gözlemlenen bir ilkedir. Biz maddî nedenlerin ve doğal sebeplerin sürekli olarak değil, ancak çoğu zaman etkili olabildiklerini görüyoruz. Birbirleri ile çatışan değişik faktörlerde de durum böyledir. Onların da bütünü veya azınlığı değil, çoğunluğu etkili olabiliyor. Buna göre toplum iskeletinin, amacı, geçerli sistemleri ve yasaları bakımından çoğunluğun iradesine dayandırılması en uygun tercihtir.

Dinin varsayımına gelince, günümüzün dünyasında bu, varsayım aşamasının ötesine geçmemiş bir özlemden ve ulaşılmaz bir düşünce idealinden başka bir şey değildir.

Buna karşı, çağdaş uygarlık hangi ülkeye girdiyse, topluma güç ve mutluluk, bireylere güzel ahlâk kazandırdı ve onları toplumun beğenmediği, hoş karşılamadığı olgulardan ibaret olan yalan, hıyanet, zulüm, sertlik vb. rezaletlerden arındırdı.

Anlattığımız bu görüş, Şarklı araştırmacılarımızın bir kesiminin, özellikle sosyal ve psikolojik araştırmalar alanında fikir yürüten seçkin öğrencilerimizin gönülllerinde yatan görüşlerin özetidir. Fakat onlar bu araştırmaya yanlış bir yerden girdikleri için doğru bakış açısını seçememişlerdir. Bu dediğimizi açıklamak için diyoruz ki:

Onların, "İslâm'ın sosyal sistemi, mevcut şartların oluşturduğu ortamda günümüz dünyasında uygulanamaz. Ama çağdaş uygarlığın kuralları ve gelenekleri böyle bir imkânsızlıkla karşı karşıya değildir. Bunun anlamı şudur: Günümüz dünyasının şartları İslâm'ın ortaya

koyduğu hükümlerle uyumlu değildir." sözleri doğrudur ve bunu kabul ediyoruz. Fakat bu insanı bir sonuca ulaştırmaz. Çünkü insanlık âleminde yürürlükte olan bütün sistemler bir zamanlar yokken sonradan ortaya çıktı.

Üstelik, bu ortaya çıkışları sırasında geçerli olan şartlar ve uygulamalar bu sistemlere karşıt, onları dışlayıcı nitelikte idi. Buna rağmen bu yeni sistemler ortaya çıkmıştır; eski, kökleşmiş ve süreklilik kazanmış gelenekler ile çatışmışlardır. Kimi zaman ilk ortaya çıkışlarında bastırılmışlar, bozguna uğratılmışlardır. Fakat ikinci ve üçüncü kez ortaya çıkmışlar. Sonunda üstün gelerek yerleşmiş ve egemenliklerini elde etmişlerdir. Kimi zaman da kaybolmuşlar, kökleri kazılmıştır. Çünkü şartlar ve faktörler gelişmelerine yardımcı olmamıştır. Tarih, bütün dinî ve dünyevî sistemler konusunda bu kuralın şahididir.¹ Bu kural demokrasi ve sosyalizm sistemleri hakkında da hükmünü yürütmüştür. Yüce Allah şu ayette buna benzer bir duruma işaret ediyor: *"Sizden önce ilâhî yasaların değişmezliğini kanıtlayan birçok olaylar geldi geçti. O hâlde yeryüzünü gezin de Allah'ın ayetlerini yalan sayanların akıbetini görün."* (Âl-i İmrân, 137) Bu ayet, yüce Allah'ın ayetlerini inkâr etme tutumuna eşlik eden geleneğin güzel ve övülecek bir akıbetle noktalanamayacağına işaret ediyor.

Buna göre herhangi bir sistemin insanlığın mevcut şartlarına uymayı, onun geçersizliğini ve bozukluğunu ortaya koymaz. Tersine bu uyumsuzluk aksiyon, reaksiyon ve çeşitli faktörlerin çatışması sonucunda yeni olayların oluşumunu gerçekleştirmek ve tamamlamak amacıyla âlemde cereyan eden doğal sistemlerden biridir.

İslâm, doğal ve sosyal bakış bakımından diğer sistemler gibidir.

1- Bunun en açık örneklerinden biri şudur: Birinci dünya savaşından sonra günümüzün tek beğenilen sistemi olan demokratik sistem, Rusya'da komünizme dönüştü, yerini sosyalist bir hükümete terk etti. İkinci dünya savaşının arkasından doğu Avrupa ülkeleri ile Çin, Rusya'ya katıldı. Böylece demokrasi cephesi yaklaşık olarak dünya toplumunun yarısını kaybetti. Yaklaşık bir yıl kadar önce sosyalist toplumlar, Lenin'den sonra iktidara gelen ve yaklaşık otuz yıl kadar ülkesini yöneten eski liderleri Stalin'in iktidarı boyunca sosyalist rejimi, ferdî ve diktatörlüğe dönüştürdüğünü ilân ettiler. Günümüze kadar kimi topluluklar bu sisteme inandıktan sonra ondan vazgeçerken kimileri de onu reddettikten sonra benimsemektedirler. Sistem ise gelişip yayılıyor. Tarihte bunun başka birçok örnekleri vardır.

Bu bütünden kopuk ve ayrı değildir. Onun gelişme, geride kalma, faktörlere ve şartlara karşı üstün gelme bakımlarından durumu diğer sistemlerin durumu gibidir.

Dört yüz milyondan fazla¹ insanın vicdanında yer tutmuş ve kalplerine yerleşmiş bir sistem olarak İslâm'ın günümüz dünyasındaki durumu, Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in ve Hz. Muhammed'in (hepsine selam olsun) dinin çağrısını seslendirdikleri dönemdekinden daha zayıf değildir. Bu peygamberlerden her birinin çağrısı bir kişi ile başladı. O günün dünyası fesattan başka bir şey tanıımıyordu. Sonra o çağrı yayıldı, kökleşti, hayat buldu, egemenlik dönemleri birbirine eklendi ve günümüze kadar varlığını kesintisiz bir biçimde sürdürdü.

Peygamberimizin (s.a.a) bu çağrıyı duyurmaya giriştiği günlerde bir tek erkek ile bir tek kadından başka yanında hiçbir destekleyicisi yoktu. Sonra bunlara birer birer sürekli katılanlar oldu. O günler tam anlamı ile sıkıntılı günler idi. Sonunda Allah'ın yardımı imdatlarına yetiştirdi. Bu ilâhî yardım sayesinde kişiliklerinde salâhın ve takvanın egemen olduğu fertlerden oluşmuş sağlıklı bir toplum oluşturdular. Müslümanlar bir süre bu toplumsal salâh hâlinde yaşadıkdan sonra Peygamberimizin (s.a.a) arkasından bilinen fitneler ortaya çıktı.

Bu kısa süreli örnek, ömrünün azlığına ve alanının darlığına rağmen yarım yüz yıldan az bir zaman zarfında sürekli biçimde etki alanını genişleterek yer yüzünün doğusuna ve batısına yayıldı ve tarihin seyrini, köklü biçimde değiştirdi. Bu köklü değişikliğin önemli sonuçları günümüze kadar görüldüğü gibi ilerde de hep görülmeye devam edecektir.

Sosyolojik ve psikolojik araştırmalar, nazari tarihe ilişkin yorumlarında dünyada görülen çağdaş gelişmenin ana faktörünün ve yakın kaynağının İslâm sisteminin doğuşu ve ortaya çıkışı olduğunu itiraf etmekten kaçınamazlar. İslâm'ın insanlık camiası üzerindeki etkisini göz ardı eden bütün Avrupalı araştırmacıların bu tutumunun sebebi, sadece dinî taassup ve siyasî sebeplerdir. Olaylara insafla bakan bir uzman araştırmacı, çağdaş uygarlık hareketine nasıl bir Hristiyanlı ha-

1- [Söz konusu rakam, el-Mizan Tefsiri'nin yazıldığı 1335 hicri şemsi yıllarına aittir. Son zamanlarda belirtilen rakamlara göre, Müslümanların sayısı bir milyarı aşkındır.]

reketi adını ve bu hareketin liderinin ve bayraktarının nasıl Hz. İsa olduğunu ileri sürebilir? O Hz. İsa ki, sadece ruh ile ilgilendiğini, bedenlerle uğraşmadığını, devlet ve siyasetle işi olmadığını açıkça söylüyor.¹

Ama İslâm'a gelince, o insanları topluluk içinde yaşamaya, dayanışmaya çağırıyor; insan toplumunun ve bu toplumu oluşturan fertlerin bütün yönlerini tasarruf alanı içine alıyor. Acaba batılı araştırmacıların bu görmezden gelmeleri, bu ihmalkârlıkları, sırf İslâm'ın nurunu söndürmek (oysa yüce Allah mutlaka nurunu tamamen erdirecek), onun kalplerde yanan ateşini zulüm ve düşmanlık tutumu ile söndürerek onu parçalanmış, birbirinden kopuk nesillerden başka hiçbir eseri olmayan kuru bir kimlik yaftasına çevirmek için değil midir?

Kısacası İslâm, insanları mutluluğa ve temiz hayata yöneltmeye elverişli olduğunu ispat etmiştir. Durumu bu olan bir sistem, insanlık hayatına uyarlanması mümkün olmayan bir faraziye diye adlandırılmaz. Günün birinde dünyanın yönetim dizginlerini ele geçirmekten ümidini kestiği de ileri sürülemez. Amacı gerçek insan mutluluğu olmasına rağmen onun hakkında böyle bir hüküm verilemez. *"İnsanlar bir tek ümmet idi..."* (Bakara, 213) ayetinin açıklaması sırasında şunları söylemiştik: Evrensel varlıkların durumlarına ilişkin derinlemesine araştırmalar bizi şu sonuca ulaştırıyor: İnsan türü gayesine ulaşacak, ulaşabileceği son noktaya varacaktır. Bu son nokta dünyada İslâm'ın gerçek veçhesi ile kâmil anlamda ortaya çıkması ve insan toplumunun yönetim dizginlerini tam olarak ele geçirmesidir.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de bu görüşün uygulamaya yansıtacağını İslâm'a vaadetmiştir. O şöyle buyuruyor: *"Allah öyle bir topluluk ortaya çıkaracak ki, Allah onları sevdiği gibi onlar da O'nu severler; bunlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler ve Allah yolunda hiçbir kınayanın kınamasından çekinmezler..."* (Mâide, 54)

Başka bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Allah, aranızdaki iman edip salih ameller işleyenlere, kendilerini tıpkı daha önceki müminler gibi yeryüzünde egemen kılacağını, kendileri için seçtiği dinlerini"*

1- Bu konuda daha geniş bilgi için üçüncü ciltteki Âl-i İmrân suresinin 79. ve 80. ayetlerinin tefsirine başvurulabilir.

yerleşik kılıp sağlamlaştıracığını ve onları korkularından sonra güvenliğe dönüştüreceğini vaadetti. Çünkü onlar bana kulluk ederler, hiçbir şeyi bana ortak koşmazlar..." (Nûr, 55)

Başka bir ayette de şöyle buyuruyor: "...ancak salih kullarım yer-yüzünün vârisleri olabilirler..." (Enbiyâ, 55) Bu anlamı taşıyan başka ayetler de vardır.

Ortada bu araştırmacıların araştırmalarında göz ardı ettikleri başka bir nokta var ki, o da şudur: İslâm toplumunun yegane prensibi, nazarıyatta ve pratik davranışlarda hakka uymaktır. Çağdaş uygarlığı benimsemiş toplumun prensibi ise, çoğunluğun görüşüne ve isteğine uymaktır. Bu iki prensip, oluşmuş toplumlarda amaç farklılığı gerektirir. Buna göre, İslâmî toplumun amacı akla dayalı gerçek mutluluktur. Bunun anlamı şudur:

İnsan, güçlerinin gereksinimleri konusunda dengeli bir tutum benimseyerek cismin arzularına, onu Allah'ı ibadet yolu ile bilmekten ve tanımaktan alıkoymayacak miktarda cevap verecektir. Cismin arzularına verdiği cevap, kendisini Allah'a ulaştırmaya hazırlayıcı bir geçiş olacaktır. İnsan mutluluğu, bütün güçlerinin mutluluğunu sağlayan bu amaca varmakla mümkündür. Büyük huzur da bundadır. (Gerçi biz bunu bu gün tam olarak kavrayamıyoruz. Çünkü tutarlı bir İslâmî terbiyeye sahip değiliz.)

Bundan dolayı İslâm, kanunlarını hakka bağlılık fitratı üzerine yaratılmış olan aklın gereklerini gözetme esası uyarınca ortaya koymuştur. Akliselimi bozacak şeyleri ısrarla yasaklamıştır. Davranışların, ahlâkın ve temel inançların, bunların hepsinin uygulama garantisini toplumun sırtına yüklemiştir. Bu yükümlülüğü hükümetin ve İslâmî yönetimin gözeceği siyasî, cezaî ve başka icraatlara ek olarak getirmiştir.

Bu durum, insanların genel arzusuna hiçbir şekilde uymaz. Hem zenginler, hem de yoksullar tabakasında görülen arzulara ve ihtiraslara bu acayip dalış, onların bu sisteme boğun eğmesini engeller. Bu sistem insanların haz alma, oyalanma, saldırganlık ve canavarlık konusunda özgürlüklerini kısıtlar. Bu sistem ancak ısrarlı bir uğraşmadan sonra insanların genel arzusuyla uyum sağlayabilir. Bu uğraşı çağırışı yayma ve terbiyeyi yaygınlaştırma konularında verilmelidir. Aynı zamanda bu uğraşı, elde edilmeleri için insanın kesin gayretine, yeterli uzmanlığı-

na ve sürekli dikkatine muhtaç olduğu yüksek düzeyli işler için gösterilen gayret ölçüsünde olmalıdır.

Mevcut uygar toplumun amacı ise, maddî yarar sağlamaktır. Açık-tır ki, bundan içgüdülerin eğilimli olduğu duygusal hayat ortaya çıkar. Bu hayat aklın hak gördüğü ile ister uyuşsun, ister uyuşmasın. Daha doğrusu bu hayat gayesinde, sadece amacına ters düşmediği durumlarda akla uyulur.

Bundan dolayı kanunların konması ve yürütülmesi, toplum çoğunluğunun ve bu çoğunluğun içgüdüsel eğilimlerinin isteklerine uyuyor ve sadece eylemlere ilişkin kanun maddelerinin işleme garanti oluyor. Ahlâk ve temel inançların ise, hiçbir işletilme güvencesi olmuyor. İnsanlar isterlerse bunları benimseyip onlara uyuyor, isterlerse onlara uymuyor. Yalnız eğer kanun ile uygulamada üst üste çakışırlarsa, o zaman yaptırım gücü kazanırlar.

Bunun kaçınılmaz sonucu, durumu böyle olan bir toplumun arzusuna uygun düşen şehvi rezillikleri alışkanlık hâline getirmesi ve neticede dinin çirkin gördüğü şeylerin bir çoğunu güzel sayması, kanunî özgürlüğü koz alarak ahlâkî erdemlerle ve yüce inanç ilkeleri ile alabildiğine oynamaktır.

Böyle bir durumun kaçınılmaz sonucu da düşünce türünün akıl yolundan çıkarak duygu ve içgüdü mecrasına girmesidir. Böylece akıl yolundayken kötü ve iğrenç olan kimi davranışlar içgüdülerin ve duyguların mecrasına girilince takva olurlar; delikanlılık, mertlik ve iyi ahlâk adını alırlar. Avrupa'da delikanlılar arasında, erkekler ile evli ve bakire kadınlar arasında, kadınlar ile köpekler arasında, erkekler ile evlâtları ve yakınları arasındaki çoğu ilişkiler ile törenlerde, dans partilerinde ve diğer yerlerde yapılan ve din terbiyesi almış bir kimsenin ağza alamayacağı ahlâksızlıklar gibi.

Böyle kimselere din yolunun âdetleri garip, acayip ve gülünç gelirken dinin bakış açısı ile garip, acayip ve gülünç olan şeyler onlara normal gelebilir. Bütün bunlar farklı yola koyulan düşünce ve idrak türünün farklılığından kaynaklanır. Senin de anladığın gibi bu duygusal sistemde akıl ve düşünceden ancak, maddeden yararlanma ve haz duyma yolunu aştığı kadar yaralanılır. Bu, hiçbir şeyin karşı duramayacağı, hiçbir şeyin engelleyemeyeceği tek gayedir. Bu gayeyi ancak onun türünden olan bir başka gaye engelleyebilir. Bu yüzden sen yü-

rürlükteki kanun maddeleri arasında intihar, düello ve benzeri uygulamalara rastlarsın. Yani toplumun arzuları ve güdülleri ile çatışmadıkça, insan nefsi istediğini, arzu ettiğini yapabilir!

Bu farklılığı iyi düşündüğün takdirde, batıdaki toplum sisteminin neden insanlık camiasının zevkine dinî toplum sisteminden daha uygun geldiğini açıkça anlarsın. Yalnız hatırlatmak gerekir ki, insanın içgüdülerine uygun sistem sadece batı uygarlığının sistemi değildir ki, sırf bu yüzden tercih edilsin. Eski çağlardan zamanımıza kadar mütecipleri arasında uygulanan bütün geleneksel sistemler ilkel olan göçebelik sisteminden uygar olanına kadar hepsi, ilk kez hak dinin çağrısına muhatap olan insanlar tarafından dine tercih edilmekte ortak özelliğe sahip olmuşlardır. Çünkü o insanlar madde putperestliğine boyun eğmişlerdir.

Eğer iyi irdelersen görürsün ki, mevcut batı uygarlığı eski putperestlik sistemlerinin karmasından başka bir şey değildir. Yalnız bu çağdaş putperestlik ferdilikten toplumsallığa ve basitlik aşamasından sanatsal inceliğe dönüşmüştür.

Az önce İslâm sisteminin içgüdülere uymaya değil, hakka uymaya dayandığını söylemiştik. Bu ilke, Kur'an'ın açıkladığı mesajların en belirginlerinden biridir. Yüce Allah şöyle buyuruyor. *"Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur."* (Tevbe, 33) *"Allah hak ile hüküm verir."* (Mü'min, 20) Yüce Allah müminleri *"Onlar hakkı birbirlerine tavsiye ederler."* (Asr, 3) diye tanıtıyor. Başka bir ayette şöyle buyuruyor: *"Biz size hak ile geldik. Fakat çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz."* (Zuhruf, 78) Yüce Allah, bu ayette hakkın çoğunluğun içgüdüleri ve arzuları ile uyuşmadığını açıkça ifade ediyor.

Başka bir ayette yüce Allah, çoğunluğun arzularına uymanın gereğini reddederek ve öyle davranmanın fesada sebep olacağını vurgulayarak şöyle buyuruyor: *"Hayır; o (Peygamber) kendilerine hakkı getirmiştir. Onların çoğu ise, haktan hoşlanmamaktadırlar. Eğer hak onların havâ ve heveslerine uymuş olsaydı, gökler, yeryüzü ve bu ikisinde bulunan varlıklar fesada uğrardı. Tersine biz onlara zikir (öğüt veya şeref)lerini getirdik. Onlar ise, kendi şereflerinden yüz çeviriyorlar."* (Mü'minun, 70-71) Olayların akışı ve günden güne fesadın birikmesi, yüce Allah'ın bu ayetteki açıklamasını doğruluyor.

Yüce Allah başka bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Artık haktan*

sonra sapıklıktan başka ne var? Nasıl gerçeklerden saptırılıyorsunuz?" (Yûnus, 32) Bu ve buna yakın anlamdaki ayetler pek çoktur. Eğer bu konuda daha çok bilgi edinmek istiyorsanız, Yûnus suresine başvurunuz. Çünkü yüce Allah o surede "hak" kelimesini yirmi küsur kez zikrediyor.

"Çoğunluğa uymak, tabiatta da geçerli bir kanundur" sözüne gelince, hiç kuşkusuz tabiat etki bakımından çoğunluğa uyar. Ancak bu, hakka uymak zorunluluğu ile çelişecek ve onu geçersiz kılacak nite-likte değildir. Çünkü bunun bizzat kendisi hakkın bir somut örneğidir. O hâlde kendisini geçersiz kılması nasıl düşünelebilir?

Bunun açıklanması için bu bir kaç noktanın aydınlatılması gere-
kir:

Birincisi; insanın ilmî ve amelî inançlarının kökleri olan dış ge-
lişmeler, oluşumlarında ve değişme bölümlerinde sebep-sonuç düze-
nine bağlıdır. Bu, sürekli ve değişmez bir düzendir. İstisna kabul et-
mez. İlim ve nazariye alanlarında uzmanlaşmış bilginler bu konuda
görüş birliğinde oldukları gibi daha önce belirtildiği üzere Kur'an da
buna şahitlik ediyor.¹ Dış dünyadaki gelişmelerin sürekliliğinde ve
değişmezliğinde sapma olmaz. Hatta çoğunlukla meydana gelmeleri
kural sonucu olan olaylarda, çoğunlukla vuku bulma hâli sürekli ve
değişmezdir. Meselâ bütün durumlarına kıyasla çoğunlukla ısı meyda-
na getiren ateşin, bu çoğunlukla ısı meydana getirme durumu, onun
sürekli bir etkisidir. Diğer olaylarda da durum budur. İşte bu haktır.

İkincisi; insan, fitratı gereği şu ya da bu şekilde dış dünya kay-
naklı ve objektif olarak bulduğu şeye uyar. Böylece o fitratı uyarınca
hakka uyar. Hatta kesin bilginin varlığını inkâr eden bir kimseye, için-
de tereddüt uyandırmayan bir bilgi sunulduğu takdirde bu bilgiyi karşı
koymadan kabul eder.

Üçüncüsü; öğrendiğin gibi hak, insanın inançlarında kabul ettiği
ya da davranışlarında uyduğu dış dünya kaynaklı bir husustur. İnsanın
görüşü ve idraki ise, sadece hakka ulaşmaya yarayan bir araçtır. Ayna
ile aynaya yansıyan cisim arasındaki ilişki gibi.

Bu üç noktayı kavrayınca açıkça anlarsın ki, tabiatta sürekli veya -

1- Birinci ciltte icaz (mucize) hakkında yaptığımız araştırmaya başvurunuz.

süreklilik ve değişmezlik ilkelerine dayalı olan- çoğunlukla meydana gelme hâli demek olan hakikat, sürekli olarak veya çoğunlukla meydana gelen dış kaynaklı olayın niteliğidir, yoksa bu olaya ilişkin bilginin ve idrakin sıfatı değildir.

Başka bir ifade ile hakikat bilginin değil bilinen şeyin sıfatıdır. Dış dünyadaki sürekli olarak ve çoğunlukla meydana gelme hâli de bir yönü ile hak kapsamına girer. Çoğunluğun görüşlerine, inançlarına ve kanaatlerine gelince, bunlar azınlıktakiler karşısında her zaman hak olmazlar. Dış dünyaya uydukları zaman hak olurlar, uymadıkları zaman ise hak olmazlar. O zaman insanın onlara boyun eğmesi yerinde olmaz. Zaten eğer insan dış dünyada olanın farkında olursa, bununla bağdaşmayan çoğunluk görüşüne uymaz.

Meselâ sen eğer bir şeyin doğru olduğundan emin olursan da bütün insanlar sana o konuda ters düşerse, doğal olarak insanların görüşlerine boyun eğmezsın. Eğer böyle bir konuda insanlara uyar gibi görünürsen korktuğun için, utandığın için veya başka bir sebepten dolayı onlara uyar görünürsün. Yoksa insanların o görüşü, uyulması gereken hak bir görüş olduğu için ona uyar görünmezsin. Çoğunluğun görüşünün uyulması gerekli bir hak olmasının gerekli olmadığına ilişkin en güzel açıklama yüce Allah'ın *"Hayır; o (Peygamber) kendilerine hakkı getirmiştir. Fakat onların çoğu, haktan hoşlanmamaktadır."* (Mü'minun, 70) buyruğudur. Eğer çoğunluğun bütün görüşleri hak olsaydı, ayette sözü edilen çoğunluğun hakkı hoşnutsuzlukla karşılamaları, ona karşı çıkmaları mümkün olmazdı.

Bu açıklama, çoğunluğa uymayı doğal sisteme dayandırmanın yanlışlığını ortaya koyuyor. Çünkü bu sistem bilginin ve düşüncenin kendisinde değil, bilginin ilişkili olduğu dış dünyada geçerlidir. İnsanın bu sistemden iradesinde ve davranışlarında uyduğu husus, çoğunluğun inandığı şey değil, dış dünyadaki meydana gelmeye ilişkin çoğunluktur. Yani insan davranışlarını ve eylemlerini "genelde iyi olan" ilkesine dayandırır.

Kur'an yasal hükümlerinde ve bu hükümlerle ilgili maslahatlarda bu ilkeyi gözetir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah sizi zora koşmak istemiyor. Sadece sizi temizlemek, size yönelik nimetini tamamen erdirmek istiyor ki, şükredesiniz."* (Mâide, 6) *"Oruç size farz kılındı. Tıpkı sizden öncekilere farz kılındığı gibi. Umulur ki sakınır-*

sınız." (Bakara, 183) Bunlar dışında da ortaya konan hükümlerin çoğunlukla uygulana gelmişlik gerekçesine dayandığını içeren başka ayetler vardır.

"Mevcut uygarlık gelişmiş ülkelere toplumsal mutluluk sağladı. Fertleri toplumun onaylamadığı çirkinliklerden temizleyip arındırdı." iddiasına gelince, bu söz doğru olmayan ve yanılgılarla karışık bir sözdür.

Öyle sanıyorum ki, böyle diyenlerin toplumsal mutluluktan kastetikleri şey toplumun insan sayısı, güç ve maddî kaynaklardan yararlanma alanındaki gelişme bakımından üstün oluşudur. Oysa birçok ke-re yaptığımız tekrarlardan öğrenmiş olmalısın ki, İslâm böyle bir gelişmişliği mutluluk saymaz.

Açık delillere dayalı incelemeler de, İslâmiyet'in bu yaklaşımını teyit eder. İnsana özgü mutluluk, ruh ve bedeninin birlikte mutluluğundan meydana gelir. Bu mutluluk, insanı maddî nimetlerle nimetlendirir ve onu ahlâkî erdemlerle ve gerçek ilâhî marifetle donatır. İnsanın hem dünya hayatındaki, hem ahiret hayatındaki mutluluğunu ancak böyle bir formül garantiye bağlayabilir. Ruh mutluluğunu göz ardı ederek sadece maddî hazlara dalmaya gelince bu, İslâm'ın gözü ile sadece bedbahtlıktır.

Bizdeki düşünürlerin gelişmiş milletlerin fertlerinde gördükleri doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik, mertlik gibi iyiliklere duydukları hayranlığa gelince, bu konuda onlara gerçekten uzak bir yanılgı içindedirler. Çünkü bizim doğulu araştırmacıların düşünürlerinin büyük çoğunluğu toplumsal düşünmeyi gerçekleştiremiyor. Onlar ferdî düşünüyorlar. Şöyle ki, eğer içimizden biri kendini ısrarla her şeyden bağımsız bir varlık olarak görürse, gerçek bunun tersi olduğu hâlde şahsının bağımsızlığını ortadan kaldıracak nesnel ilişkilerden kendini soyutlanmış farz ederse, sonra da hayatında sadece kendine çıkar sağlamayı ve kendine gelebilecek zararı başından savmayı düşünürse ve yalnız kendisi ile meşgul olursa, başkasını kendisi ile karşılaştırır ve onun hakkında da kendisi için geçerli gördüğü türden bir bağımsızlığın varlığına hükmeder.

Adamın verdiği bu hüküm -eğer doğru olursa- sadece bu tür bir düşünce tarzını benimsemiş kimseler hakkında doğru olabilir. Buna karşılık toplumsal düşünce tarzını benimseyen kimseler de vardır. Bu

düşünce tarzını benimseyen kimse sırf kendini göz önüne almaz. Kendini toplumun bağımlı ve ayrılmaz parçası görür. Kendi çıkarlarını toplumsal çıkarların bir parçası kabul eder. Toplumun iyiliğini kendi iyiliği ve toplumun kötülüğünü kendi kötülüğü sayar. Toplumun her hâlini ve niteliğini kendi hâli ve niteliği bilir. Böyle bir insanın düşünce tarzı deminki örnekten farklıdır. Onun başkaları ile ilişkisi sadece toplumunun dışındakiler ile söz konusudur. Kendi toplumunun parçaları ile uğraşmak onun önem ve değer verdiği bir iş değildir.

Vereceğimiz örnekle bu söylediklerimizi açıklığa kavuşturmak istiyoruz: İnsan çeşitli organlardan ve güçlerden oluşmuş bir bütündür. Bunların hepsinin oluşturduğu bütün ona gerçek bir birlik kazandırır ki, biz bu bütüne insan adını veriyoruz. Bu bütün, parçaların tümünün bizzat ve fiili olarak insan bağımsızlığı altında yok olmalarını sağlar. Meselâ göz, kulak, el ve ayak insan için görür, işitir, tutar ve yürür. Bunların hepsi eylemlerinden insanın o eylemden aldığı haz çerçevesinde haz alırlar. Bu organların ve güçlerin her birinin gayesi, bu organların sahibi olan insanın ilişki kurmak istediği dış dünya ile ilişki kurmaktır. Bu ilişki ister iyilik, ister kötülük olsun. Meselâ göz veya kulak ya da el veya ayak sadece bu organların sahibi olan insanın iyilik veya kötülük yapmak istediği insana iyilik ya da kötülük yapmak isterler. Bu organların ve güçlerin tek insanlık sancağı altında olmalarıyla birlikte birbirlerine kötülük ettikleri ya da birbirlerine zarar verdikleri ender olarak görülür.

Bu örnek, toplumsal tek bir seyir izleyen insanın parçalarının durumudur. İnsanların oluşturduğu toplumun fertleri toplumsal düşünceye sahip oldukları takdirde o fertlerin durumu da bu örnekteki gibidir. O fertlerin salih olmaları, muttaki olmaları, bozguncu olmaları, suçlu olmaları, iyi ya da kötü olmaları toplumlarının bu sıfatlarla ilgili durumlarına bağlıdır. Eğer toplumlarının tek kişilik sahibi olduğu farz edilirse, bu böyledir.

Mezhep ya da ırk taassubunun toplumsal düşünce tarzını benimsemeye sürüklediği milletler ve kavimler hakkında, Kur'an'ın verdiği hüküm bu ilke doğrultusundadır. Yahudiler, Araplar ve geçmişte yaşamış başka bazı milletler gibi. Kur'an'ın bu milletlerin yeni nesillerini, eski atalarının suçları sebebi ile hesaba çektiğini, yaşayan kuşakları bu gerekçe ile azarladığını, eskilerin ve ölümlerin davranışları yüzünden

şimdikileri kınadığını görürsün. Bütün bunların sebebi şudur: Toplum-sal düşünceyi benimsemiş fertler hakkında bu hüküm haklıdır. Kur'an'da bu nitelikte çok sayıda ayet vardır. Onları aktarmayı gerekli görmüyoruz.

Evet; insafli tutum şunu gerektirir: Eğer böyle bir toplumda iyi fertler varsa bunların hakkını çiğnememek gerekir. Böyle iyi kimseler kötü toplumun fertleri arasında yaşıyorlar ve onlarla sosyal ilişkilerde bulunuyorlarsa da, kalpleri bozuk düşünceler ile kirlenmemiş ve bu tür toplumların içine işleyen yaygın hastalıklara kapılmamış ve şahısları o toplumun iskeletinde ve bünyesinde fazlalık gibi duruyor. Zaten Kur'an da herkesi azarlayan ayetlerinde bu ilkeyi gözeterek salihleri ve iyileri genelden hariç tutuyor.

Bu anlattıklarımızdan ortaya çıkıyor ki, gelişmiş ve uygar toplum-ların fertleri hakkında diğer milletlerin fertleri ile karşılaştırarak vere-ceğimiz iyi veya kötü hükümleri, o fertlerin aralarındaki ilişkilere, karşılıklı tutumlarına ve iç yaşantılarına dayandırmak doğru değildir. Tersine bu fertlere ilişkin hükümleri, diğer zayıf milletlere yönelik tu-tumlarında ve dünyadaki öbür toplumsal kişilikler ile olan canlı ilişki-lerinde ortaya çıkan toplumsal şahsiyetlerine göre vermek gerekir.

Bir toplumun iyi veya kötü, mutlu veya bedbaht olduğu konusun-da hüküm verirken gözetilmesi ve ölçü kabul edilmesi gereken ilke iş-te budur. Araştırmacılarımız bu yolu izlemelidirler. Sonra isterlerse, o toplumlara hayran olsunlar, isterlerse de onların yaptıklarına hayret et-sinler.

Hayatım hakkı için söylüyorum ki, eğer derin düşünceli bir araş-tırmacı Avrupalıların sanayi devriminden günümüze kadar uzanan top-lumsal hayatlarının tarihini incelerse, onların kendileri dışındaki zayıf milletlere ve kuşaklara karşı uyguladıkları politikaları derinliğine irde-lerse, hiç tereddüt etmeden şunları görür: Bu batılı toplumlar insanlık için merhamet ve iyi niyetle dolu gibi görünürler. İnsanlığa hizmet yo-lunda, onlara özgürlük vermek için, hakkı çiğnemen mazlumların elin-den tutmak, kölelik ve tutsaklık sistemini kaldırmak için canlarını ve mallarını feda ettiklerini söylerler.

Fakat dikkatli araştırmacı görür ki, onlar yeryüzünün zavallı, zayıf milletlerini kendilerine köle etmekten başka bir gayeleri yoktur. Bula-bildikleri her yolu kullanarak ellerinden geldiği her yere el atarak bu

gayelerini gerçekleştirmeye çalışırlar. Bir gün silâh zoru ile, bir gün sömürgeleştirme yolu ile, bir gün müstemleke edinerek, bir gün yönetimi kontrol altına alarak, bir gün ortak çıkarları koruma adına, bir gün bağımsızlığı koruma adına, bir gün barışı koruma ve ona yönelik tehditlere karşı koyma adına, bir gün yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan yoksul zümrelerin haklarını savunma adına, kısacası her gün bir adla hep o gayelerini gerçekleştirmeye çalışırlar.

Sağlıklı insan fitratı, durumu böyle olan toplumlara iyi demeye, onlara mutluluk sıfatını yakıştırmaya razı olamaz. Dinin hükmüne, vahyin ve nübüvvetin yargısına göre mutluluk kavramının taşıdığı anlam göz ardı edilse bile söz konusu toplumlara iyi gözle bakılmaz.

İnsan tabiatı bütün fertlerini, birtakım imkânlarla eşit biçimde donattıktan sonra bu fertlerinde, bazılarına diğerleri üzerinde onların kanlarını, mallarını ve namuslarını mubah sayacak şekilde egemenlik kurmalarına nasıl izin verebilir? Bu fertlerin diğerlerinin hayatları ve varlıkları ile oyun oynamalarına, eski çağ insanların bile karşılaşmadığı ve katlanmadığı şekilde idrakleri ve iradeleri üzerinde tasarrufta bulunmalarına nasıl zemin hazırlar?

Bütün bu anlattıklarımızda, bu saldırgan milletlerin tarihleri ile mevcut nesillerin onların ellerinden gördükleri eziyetlerin belgeli ispatlarına dayanıyoruz. Eğer bu toplumların durumu mutluluk ve iyilik ise, bu iyiliğin ve mutluluğun anlamı tahakküm ve sınırsız serbestlik olmalıdır.

6- İslâm Toplumunun Oluşumu ve Yaşaması Neye Dayanır?

Hiç şüphesiz niteliği ne olursa olsun her toplum dağınık fertleri arasında ortak olan bir gayenin varlığı ile gerçekleşir, ortaya çıkar. Bu gaye, toplumun her tarafına yayılarak ona bir tür birlik kazandıran tek ruhtur. Bu ortak gaye, ortak amaç, dinî olmayan temeller üzerinde kurulmuş toplum türlerinde, sadece insanın dünya hayatı gayesidir. Fakat bu hayat ortaklaşa bir hayat olmalı, bireyselliğe dayalı olmamalıdır. Ortaklaşa hayat, maddî hayatın ayrıcalıklarından toplu hâlde yararlanmak demektir.

Toplumsal yararlanma ile bireysel yararlanma arasında özellik ba-

kımından şu fark vardır: İnsan eğer tek başına yaşayabilse, her tür yaralanmada tamamen serbest olur. Karşısına ne karşı çıkan ve ne denetleyici bulunur. Sadece bazı organik sistemlerinin diğer bazılarına karşı koyduğu sınırlamalarla karşı karşıya kalır. Meselâ böyle bir kişi içinde yaşadığı havanın tümünü soluyamaz. Çünkü istese bile bu hava akciğerlerine sığmaz. Yine bu kişi sınırsız miktarda besin maddesi yiyemez. Çünkü sindirim sistemi buna dayanamaz. Adamın bazı organları ve güçleri diğerleri ile karşılaştırıldığında durumu budur. Kendisi gibi bir başka insana göre durumuna gelince, eğer yararlandığı maddî imkânlar üzerinde bir ortağı olmadığını farz edersek, çalışma alanının daralmasını, herhangi bir eyleminin ya da davranışının daralmasını gerektiren bir sebep olmaz.

Bu durum toplum içinde, toplum alanında yaşayan insan için böyle değildir. Çünkü toplum içinde yaşayan insan eğer iradesinde ve hareketlerinde tamamen serbest olsa, bu durum yaşam kargaşasına ve insan türünün helâk olması ile sonuçlanacak karşılıklı bir iticiliğe ve çatışmaya yol açar. Bu konuda nübüvvet ile ilgili incelememizde geniş açıklama yapmıştık.

İşte toplumda kanun hükümetinin iş başında olmasını gerektiren yegâne sebep budur. Fakat barbar toplumlar bu kanun hükümetini ortaya çıkarma gereğinin düşüncesine ve görüşüne varamazlar. O tür toplumların fertleri arasında çatışma ve vuruşma gelenekleri geçerli olur. Bunlar sonucunda bu tür toplumların bütün fertleri, toplumlarını bir dereceye kadar koruyacak bazı tedbirlere uymak zorunda kalırlar. Fakat bu tedbirler sağlam bir temele dayanmadıkları için çiğnenmeye ve ortadan kalkmaya maruzdurlar. Sık sık değişirler ve yürürlükten kalkarlar.

Fakat uygar toplumlar uygarlık ve kültür dereceleri oranında sağlam temellere dayanırlar. Bu tür toplumlar bu sağlam yapıları sayesinde toplumdaki iradeler ve davranışlar arasındaki çelişkileri ve çatışmaları ortadan kaldırırlar. Bunun için iradeleri ve davranışları sınırlamalara ve kayıtlara bağlayarak aralarında denge kurarlar. Sonra da kanunun sözünü yürürlüğe koyma teminatı ile donatılan gücü ve iktidarı bir merkezde yoğunlaştırırlar.

Buradan şu üç sonuç çıkıyor.

Birincisi: Gerçek kanun, insanların iradelerini ve davranışlarını dengelemeye yarayan bir tedbirdir. Bu dengeyi ise, getirdiği sınırlama-

larla insanlar arasındaki engellemeleri ve çatışmaları ortadan kaldırarak sağlar.

İkincisi: Kanunun egemen olduğu toplumların fertleri kanun ötesinde özgürdürler. İnsanın bilinçle ve irade ile donanmış olması, dengeleme sağlandıktan sonra böyle olmasını gerektirir. Bundan dolayı zamanımızın kanunları ilâhî bilgilere ve ahlâka dokunmaz. Bu iki önemli kurum, kanunun onlara yönelik tasavvuru uyarınca tasavvur ediliyorlar. Bunun sonucu olarak bu iki kurum, bağıllık hükmü çerçevesinde kanunla uyuma ve uzlaşmaya giriyorlar. Bu bağımlılığın gereği olarak er veya geç görünüşte kalan törenlere dönüşerek manevî saflıklarını kaybediyorlar.

Gözlemlediğimiz siyasetin din ile oynamasının sebebi de budur. Bir gün siyaset dine son veriyor, onun başını eziyor, başka bir gün ona yönelerek itibarının yükselmesi konusuna aşırı önem veriyor. Başka bir gün ilişkisini keserek onu kendi hâlinde bırakıyor.

Üçüncüsü: Bu yol kesinlikle eksiklikten ve aksaklıktan kurtulamaz. Çünkü gerçi kanunun icra güvencesi bir ya da bir kaç fertte odaklaşan iktidara yüklenmiştir; ama sonuç itibarı ile onun icra edilme garantisi yoktur. Şu anlamda icra garantisi yok ki, eğer iktidar ve egemenlik kaynağı haktan sapar da türün türe karşı egemenliğini şahsının türe karşı egemenliğine dönüştürürse ve kanun sistemi alt-üst olursa, ortada böyle bir zorbayı zorla frenleyecek ve kendisini tekrar adalet yoluna koyacak bir güç yoktur.

Bu söylediklerimizin zamanımızda gördüğümüz birçok örnekleri vardır. Zamanımız kültür ve uygarlık zamanı olduğu hâlde bu olumsuz örnekler görülüyor. Tarihte yaşanan bu tür örnekler ise sayısızdır. Bu aksaklığa bir başka aksaklığı da eklemek gerekir ki, o da zaman zaman kanunun icra gücünden gizli olarak çiğnenmesi veya kanunun çiğnenmesi olayının icranın güç alanı dışına çıkmasıdır. (Sözümüzün başına dönelim.)

Sözün kısası, uygar toplumları tek bir gaye birleştirir. Bu gaye dünya hayatının ayrıcalıklarından yararlanmaktır. Onlara göre mutluluk budur. Fakat İslâm'a gelince, onun görüşüne göre insanlığın hayatı, maddî dünya hayatından daha geniş çerçevelidir. Onun hayat çerçevesine asıl hayat olan ahiret hayatı da dahildir. Yine İslâm'ın görüşüne göre bu hayatta sadece ilâhî marifet işe yarar ki bu, bütünü ile tevhit

ilkesine havale edilmiştir. Yine İslâm'a göre bu ilâhî marifet sadece iyi ahlâkla ve insan benliğinin her türlü rezillikten arındırılması ile korunabilir.

Yine İslâm'a göre bu iyi ahlâkın tam ve kâmil anlamda gerçekleşmesi, Allah'a kulluk etmeye, O'nun rûbubiyetinin gereklerine boyun eğilmesine ve insanlar arası ilişkilerin toplumsal adalet ilkesine dayandırılmasına bağlıdır. İslâm bu görüşte olduğu için insan toplumunun oluşum temeli olan ve tevhit dininin bütünleşmesini sağlayan gayeyi ele aldı, sonra da tevhit esasına dayalı olan kanunu ortaya koydu. Bunları yaparken sadece fertlerin iradeleri ve hareketleri arasında denge kurmakla yetinmedi. Bu dengeleme çabasını ibadetlerle tamamen erdirdi ve bunlara hak bilgilerle erdemli ahlâkı ekledi.

Sonra bunların yürütme güvencesini, birinci derecede İslâm hükümetinin omuzlarına, ikinci derecede de toplumun omuzlarına yükledi. Toplum bu yükümlülüğünü, ilim ve davranış bakımından sağlıklı eğitim vererek ve iyiliği emredip kötülükten sakındırarak yerine getirecektir.

Bu dinin göze çarpan en önemli özelliklerinden biri, bütün unsurları arasında tam bir birliğe varan bir ilişkinin bulunmasıdır. Şu anlamda ki, tevhit ruhu bu dinin benimsemeye çağırdığı iyi ahlâka yayılmış ve ahlâkın ruhu, toplumdaki fertlerin yapmakla yükümlü oldukları hareketlere dağılmıştır. İslâm dininin bütün unsurları tahlil yolu ile tevhit ilkesine varıp dayanır. Tevhit ilkesi de sentez yolu ile ahlâk ve amel (hareket) olur. Eğer tevhit aşağı inerse, ahlâk ve amel olur; ahlâk ve amel de yukarı çıktığında tevhit olur. *"Güzel söz O'na yükselir ve iyi amel de onu yükseltir."* (Fâtır, 10)

Şöyle diyebilirsiniz: Uygur ülkelerde kanunların karşılaşacakları aksaklıklar, meselâ yürütme gücünün bu kanunları işletmemesinden veya bu gücün farkında olmayacağı kanun çiğneme olaylarından doğan aksaklıklar aynen İslâm için de geçerlidir. Bunun en açık delili, hepimizin gördüğü din zayıflığı ve onun İslâm toplumu üzerindeki egemenliğinin kaybolmasıdır. Bu da bir gün için bile olsa kanunlarını insanlara dayatabilecek bir kimsenin yokluğunu gösterir.

Cevap olarak şöyle derim: İster ilâhî olsunlar, ister beşerî olsunlar, gerçekten bütün kanunlar sadece insanların kafalarında varolan zihnî tasarımlardan ve kalplerde saklanan bilgilerden başka bir şey de-

gildirler. Kanunlar, ancak onlara yönelik iradeler sayesinde uygulama alanına yansıyabilir ve somut görünürlük kazanabilirler. Açıktır ki, eğer iradeler kanunlara karşı gelirse, dış dünyada onlar uygulanma ortamı bulamazlar. Kanunların uygulama ortamı bulabilmeleri için o ortamın hazırlanmasına yönelik iradelere görev düşer. Kanunlar ancak böylece ayak-üstü durabilirler.

Uygar ülkelerin kanunları, hareketleri iradelere, yani çoğunluğun iradesine bağlamaktan öteye bir şeye önem vermiyor. Arkasından bu iradeleri koruyacak şeye de önem vermiyor. Bu durumda eğer fertlerin iradeleri canlı, şuurlu ve etkili ise bu irade kanunu yürütür. Ama durum her zaman böyle olmayabilir. Fertlerin vicdanlarında beliren bir çökme veya toplumun yapısında meydana gelen bir yaşlanma yüzünden bu irade canlılığını yitirip ölü hâle gelebilir. Ya da eğlenceye, aşırı azgınlığa ve yararlanma çılgınlığına daldığı için şuurunu ve idrakini kaybedebilir. Yahut toplum iradesi canlı ve bilinçli olur, ama çoğunluğun iradesini zorla ayaklar altına alan, üstün ve baskın bir zorba güç ortaya çıktıği için etkinliğini kaybedebilir.

Gizli cinayetler gibi yürütme gücünün haberdar olamayacağı olaylar ile etki alanın dışındaki olaylar gibi yaptırım gücünün çerçevesine alamayacağı durumlar da böyledir. Bütün bu durumlarda millet, kanunun uygulanması, toplumun yozlaşmadan ve dağılmadan korunması yolundaki özlemine kavuşamaz. İşte birinci ve ikinci dünya savaşlarından sonra Avrupa toplumlarında görülen dağılmaların, bölünmelerin başlıcaları, bu söylediklerimizin en güzel örnekleridir.

Bu kanunların çiğnenmesinin ve toplumun bozulup dağılmasının tek sebebi toplumun, iradelerin güçlerini ve egemenliklerini koruyan sebebe önem vermemiş olmalarıdır. Bu sebep yüce ahlâktır. Çünkü irade, kalıcılığını ve hayatının devamını uygun ahlâktan alır. Psikoloji ilmi bu gerçeği ortaya koyuyor. Toplumda geçerli olan gelenekler sistemi eğer istikrarlı olmazsa, eğer o toplumda uygulanan kanun yüksek ahlâk temeline dayanmazsa, söz konusu toplum kökü yerden kesilmiş dik duramayan bir ağaca benzer.

Bu konuda komünizmin ortaya çıkışını göz önüne al. Komünizm, demokrasinin doğurduğu bir yavrudur. Onu toplumdaki sosyal sınıflardan birinin aşırı israfı ile diğerlerinin mahrumiyeti üretmiştir. O toplumlarda zulüm ve insafsızlık noktası ile öfke, kin birikimi ve inti-

kam duygusu noktası arasında büyük bir mesafe meydana gelmişti. Birbiri arkasından meydana gelen iki dünya savaşları da öyle. Şimdi insanlık üçüncüsünün tehdidi altındadır. Bu savaşlar yeryüzünün kar-
gaşaya boğmuş, ekini ve nesli mahvetmiştir. Bu savaşların tek güdüsü, büyüklük kompleksi, ahlâksızlık ve ihtirastır. Bu hususu iyice kavra-
mak gerekir.

Fakat İslâm yürürlükteki sistemini ve uygulanacak kanunlarını ahlâk temeli üzerine kurdu ve insanların bu alandaki eğitimine büyük bir önem verdi. Çünkü hareketlerde uygulanan kanunlar ahlâkın gü-
vencesinde ve uhdesindedir. O gizli işlerinde, açık işlerinde, yalnızlı-
ğında ve açıkta olduğu durumlarında hep insanla beraberdir. Görevini yapar. Titiz bir gözetici polisin veya düzeni korumaya çalışan herhangi bir gücün yapabileceğinden daha güzel bir şekilde işini görür.

Evet. O ülkelerdeki genel eğitim insanları iyi ahlâk üzerine yetiş-
tirmeye önem veriyor, onları ahlâklı olmaya teşvik ediyor, özendiriyor,
bu yolda bütün gayretini seferber ediyor; ama bu onlara hiçbir fayda
sağlamıyor. Bunun iki önemli sebebi var:

Birincisi şudur: Ahlâkî rezilliklerin yegâne kaynağı, bir yanda maddî yararlanmadaki israf ve aşırılık ile öbür yanda görülen mahru-
miyettir. Kanunlar bu alanda insanları tamamen serbest bırakıyorlar. Bazılarına her şey verilirken diğerleri mahrum bırakılıyorlar. Bu du-
rumda insanları ahlâkî erdemlere çağırarak ve bunu teşvik etmek iki zıt kutba yöneltilmiş bir çağrı veya iki zıt kutbu bir araya getirmeyi is-
temek değil de nedir?

Üstelik o ülkelerin insanları daha önce belirttiğimiz gibi toplumsal tarzda düşünüyorlar. Onların toplumları sürekli biçimde ve gitgide art-
tan şiddetle zayıf toplumlar üzerinde baskı kurup onların haklarını çiğniyorlar, onların ellerindeki kaynakları kendi çıkarlarına katıyorlar, onların kendilerini köleleştiriyorlar, üzerlerindeki tahakkümün çapını ellerinden geldiğince genişletiyorlar. Bu bozukluğa rağmen iyiliğe ve takvaya yönelik çağrı çelişkili bir çağrıdır ve her zaman sonuçsuz kal-
maya mahkumdur.

İkinci sebep de şudur: Erdemli ahlâk devamlı ve istikrarlı ola-
bilmek için korunmasını, yerleşik kılınmasını üstlenecek bir güvence-
ye muhtaçtır. Bu güvence tevhit ilkesinden başkası olamaz. Yani şöyle bir inanca sahip olmaktır: Bu âlemin bir tek ilâhı vardır. O'nun güzel

isimleri vardır. O, yaratıkları kemale ermeleri ve mutlu olmaları gayesi ile yarattı. O iyiliği ve düzenliliği sever, kötülüğü ve fesadı sevmez. O bütün insanları yargılamak ve herkese hak ettiği karşılığı eksiksiz olarak vermek üzere bir araya getirecektir. İyilik yapana iyi, kötülük yapana kötü karşılık verecektir.

Besbelli ki, eğer ahiret gününe inanılmazsa, arzulara uymayı engelleyecek ve nefsin doğal hazları peşinden sürüklenmeyi engelleyecek köklü bir sebep bulunmaz. Çünkü insan tabiatı kendi nefsinin arzularının yerine gelmesini sağlar. Başkasının yararı, meselâ diğer bir ferdin tabii istekleri umurunda değildir. Ancak başkasının yararı şu ya da bu şekilde kendi arzusuna dönük olur ve onunla çakışırsa, başkasının arzusunun gerçekleşmesini isteyebilir. Bu noktayı iyi düşün.

Eğer bir insanın başka birinin haklarından birini çiğnemekte çıkarı varsa ve onu bundan alıkoyacak bir engel, bu yüzden kendisini cezalandıracak bir yetkili, onu kınayacak ve azarlayacak bir kınayıcı yoksa, onu suç işlemekten ve zulüm yapmaktan alıkoyacak ne engel olabilir? Bu suç ve zulüm istediği kadar büyük olsun. Bu arada bazı araştırmacıların yanlış değerlendirmeleri sonucunda engelleyici olduğu sanılan bazı motifler var. Vatana bağlılık, insan sevgisi, iyi övgü ve benzeri gibi. Bunlar birtakım kalp kaynaklı heyecanlar ve iç duygulardır. Eğitim ve öğretimden başka koruyucu bir sebebe sahip değildirler. Hiçbir gerektirici sebebe dayanmazlar.

Buna göre onlar tesadüfi nitelikler ve sıradan hususlardır. Onların ortadan kalkmalarına bir engel yoktur. İnsan başkası için, o başkası kendi ölümünden sonra rahat yaşasın diye niye kendini feda etsin. Ölmeyi yok olmak olarak gören bir insan bunu niye yapsın? Güzel övgü başkalarının dilinde olan bir şeydir. Kendini feda edene şahsen yok olduktan sonra vereceği bir tat yoktur.

Sözün kısası basiretli düşünür şüphe etmez ki, karşılığında kendisine hiçbir şey getirmeyen, şahsına hiçbir çıkar sağlamayan bir mahrumiyete insan girmez. Bu durumlarda insana bazı vaatler sunulur, ona bazı özlemler aşılanır. Arkada iyi bir ad bırakmak, sürekli güzel övgü, dünya durdukça kalacak bir ıftihar gibi. Bunlara kanmak bir aldanma ve kandırılmadır. İnsanın duyguları ve heyecanları coşar da öldükten ve şahsen yok olduktan sonra durumunun ölmeden önceki durumu gibi olacağını, böylece hakkındaki övgüleri duyacağını ve on-

lardan haz alacağını zanneder. Bu aldatıcı bir kuruntudan başka bir şey değildir. Sarhoş bir adam gibi. Sarhoş adam, duygularının coşması ile büyülenir ve kendinden, ırzından, malından, değerli bildiği her şeyden ayık ve akıllı zamanlarında girişemeyeceği fedakârlıklarda, harcamalarda bulunur. O akılı başında olmayan bir sarhoş olduğu için bu yaptıklarını cömertlik sayar, fakat aslında yaptığı aptallık ve deliliklerdir.

Bu tökezlenmeler öyle tökezlenmelerdir ki, insanın bunlardan kaçıp kurtulabilmesi için az önce anlattığımız tevhit kalesinden başka sığınabileceği bir yer yoktur. Bundan dolayı İslâm yürüyen yolunun bir parçası yaptığı iyi ahlâkı, tevhit esası üzerine kurdu. Bu tevhidin unsurlarından biri ahirete inanmaktır. Onun ayrılmaz sonucu ise insanın nerede olursa olsun ve ne zaman olursa olsun iyiliği benimsemesi ve kötülükten kaçınmasıdır. İster bilinsin, ister bilinmesin; ister biri tarafından övülsün, ister övülmesin; ister yapacağı harekete onu sürükleyen olsun, ister onu yapmaktan alıkoyan olsun ya da ne sürükleyen ne de alıkoyan bulunsun.

Çünkü onun yanında her şeyi bilen, olup bitenleri kayda geçiren, yaptıkları sebebi ile herkesin başında duran yüce Allah vardır. Önünde ise öyle bir gün var ki, o gün herkes yaptığı her iyiliği ve işlediği her kötülüğü karşısında bulur. Yine o gün herkes yaptıklarının karşılığını mutlaka alır.

7- Akıl Mantığı ve Duygu Mantığı

Duygu mantığı, insanı dünya menfaatine çağırır, ona doğru kıskırır. Eğer bir davranışa menfaat eşlik eder de insan bunu hissederse, duygu onu ateşler; onu uyarıp hareket geçirmekte şiddetli coşkunluk gösterir. Ama insan eğer bir davranışta menfaat hissetmez ise, duygu o konuda donuk ve soğuk kalır. Akıl mantığı ise insanı hakka uymaya sevk eder ve bunun insana en iyi şekilde faydalı olacağı görüşünde olur. Bu davranışın beraberinde menfaat olduğunu hissetsin veya etmesin, fark etmez. Çünkü Allah katındaki ödül daha hayırlı ve daha sürekli. Şimdi duygu mantığı ile akıl mantığını karşılaştırmamıza yarayan iki örnek verelim. Ünlü muallaka şairi Antere'nin şu beyti duygu mantığına örnektir.

"Nefsim ne zaman coşar ve taşarsa ona derim ki / Yerinde dur. Ya

övülür ya rahatlırsın."

Şair şunu demek istiyor: Nefsim, savaşın sarsıcı ve korkunç sahanelerinde ne zaman sarsılırsa, ona şöyle diyerek kendisini sakinleştirmeye çalışırım: Sakin ol! Eğer öldürülürsen insanlar direndiğin ve savaştan kaçmadığın için seni överler. Eğer düşmanını öldürürsen rahatlar, amacına erersin. O hâlde her iki durumda da sebat etmen, direnmen hayırlıdır.

Yüce Allah'ın şu buyruğu ise akıl mantığının örneğidir: *"Onlara de ki: Başımıza gelenler sadece Allah'ın alnımıza yazdıklarıdır. Bizim mevlâmız O'dur. Müminler sadece Allah'a dayansınlar. De ki: Bizim için beklediğiniz sonuç iki iyiden, yani zaferden veya şehit olmaktan biri değil mi? Biz ise Allah'ın sizi ya doğrudan doğruya kendi tarafından ya da bizim elimizle azaba uğratmasını bekliyoruz. Bekleyin bakalım, biz de sizinle birlikte bekliyoruz."* (Tevbe, 51-52)

Bu ayette şöyle denmek isteniyor: Bizim velilik ve zafer kazanma işimiz yüce Allah'a aittir. Başımıza gelen iyilik ve kötülük için sadece O'nun bize vaadettiği kendisine teslim olmanın ve dinini benimsemenin ödülünü istiyoruz. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Çünkü Allah yolunda çekecekleri her susuzluk, katlanacakları her yorgunluk, karşılaştıkları her açlık, kâfirleri öfkeli edilecek her bir karış toprağa ayak basmaları, düşmanın zararına kazanacakları her tür başarı karşılığında mutlaka hesaplarına iyi amel yazılır. Hiç şüphesiz Allah iyi işler yapanların ödülünü zayi etmez. Yaptıkları küçük-büyük bütün maddî harcamalar ve aştıkları her vadi mutlaka hesaplarına yazılır ki, Allah işledikleri iyilikleri en güzel karşılıklarla ödüllendirsin."* (Tevbe, 120-121)

Durum böyle olunca eğer bizi öldürürseniz ya da sizden başımıza bir kötülük gelirse, Rabbimiz katında büyük ödül ve güzel akıbet bizim olur. Yok, eğer biz sizi öldürürsek veya size bir darbe vurursak, büyük ödül, güzel akıbet ve dünyada düşmanımızı tepelemiş olma başarısı bizim olur. Buna göre biz her iki durumda da mutlu ve imrenilecek bir konumdayız. Bizim ile olan savaşlarınızda bize zarar veremezsiniz. Bizim hakkımızda iki güzel sonuçtan başka bir beklentiniz olmaz. Biz her iki durumda da güzelliğe ve mutluluğa nail olacağız. Siz ise inancınıza göre sadece iki durumdan birinde mutlu olur, amacınıza erebilirsiniz. Bu iki durumdan biri savaşın bizim aleyhimize sonuç-

lanmasıdır. Bizim, sizin kötülüğünüze olacak bir beklentimiz vardır. Oysa sizin bizimle ilgili beklentiniz sadece bizi sevindirecek, mutlu edecek sonuçlardır.

Burada iki mantıkla karşı karşıyayız. Biri duygu temeline dayalı olarak sebat etmek, görevden kaçmamaktır. Buna göre sebat eden için iki faydadan biri vardır. Ya insanların övgüsü veya düşmanın şerrinden kurtulmak. Bu durum canını tehlikeye atan savaşçı insana yönelik bir fayda olduğu zaman söz konusudur. Ama ona yönelik bir fayda olmayabilir.

Meselâ insanlar cihadın değerini takdir edemedikleri ve hizmet ile hıyaneti eşit saydıkları için bu savaşçıyı övmeyebilirler. Ya da adamın yaptığı hizmet insanların gözüne batmayan bir hizmet olur veya ne hıyanet ve ne hizmet insanların dikkatine sunulacak türden olmaz. Yahut duygular düşmanın yok edilmesinden huzur duymayabilir. Bu durumda böyle bir başarı sadece hakka yarar sağlar. Sonuçta bu mantığın eline dilsizlikten ve dermansızlıktan başka bir şey geçmez.

Bu sayılan amiller her zulmün, hıyanetin ve cinayetin genel sebepleridir. Kanunları savsaklayan hain şöyle düşünür: Yaptığı hizmet halk nazarında hakkettiği şekilde değerlendirilmiyor. Hizmet eden ile ihanet eden onlara göre aynıdır. Hatta hain daha üstün konumda ve daha iyi hayat sürebilmektedir. Ona göre her kanunu çiğneyen ve her canı kanunun pençesinden kurtulacaktır. Güvenlik güçleri böylelerini yakalayamayacak, onlardan saklanacak ve insanlar onu gerçek kimliği ile tanıyamayacaklardır.

Hakkı destekleme ve düşmana karşı çıkma görevini ihmal eden, böyle durumlarda işi ağırdan alan ve düşmanla uzlaşan herkes şu mazereti ileri sürer: Hakkı tutmak onu insanlar arasında küçük düşürür. Şimdiki dünya ona güler. Kendisini orta çağ veya masal çağlarının kalıntısı sayarlar. Eğer ona onurluluktan ve iç temizliğinden söz edersen sana şu cevabı verir: Sonu geçim sıkıntısı ve hayatta perişanlık olan onurluluğu ne yapayım? Bu mantık işte böyle işler.

Öbür mantığa gelince, o İslâm mantığıdır. Bu mantık hakka bağlılık, ödülü ve karşılığı Allah'tan bekleme esasına dayanır. Dünyevî gayeleri ve maksatları ikinci derecede ve arka planda görür. Bilinen bir gerçektir ki, hiçbir durum bu inancın, bu gaye anlayışının dışında olmaz. Bütün durumlar bu genel ilkenin ve uyumun çerçevesi dışına

düşmez. Yapmak veya yapmamak biçimindeki her davranış, Allah rızası için, O'na teslim olmak için ve O'nun isteği olan hakka uymak için yapılır. O her şeyi kaydeden, her şeyi bilendir. Onun için ne uyuklama ve ne uyku söz konusudur. O'na karşı koruyucu yoktur. Yeryüzünde ve gökte hiçbir şey O'ndan saklı kalmaz. *"Allah sizin yaptıklarınızdan haberdardır."*

O hâlde herkesin yaptığı her işte, her girişiminde gözetleyen, yaptıklarını izleyen bir denetleyicisi vardır. İnsanlar onu görsünler veya görmesinler, övsünler ya da övmesinler, yaptığını takdir etsinler veya etmesinler fark etmez.

İslâm terbiyesinin olumlu etkisi o kadar ileri düzeye vardı ki, insanlar Peygamberimize (s.a.a) gelerek suçlarını, cürümlerini onun önünde itiraf edip tövbe ediyorlar ve haklarında kararlaştırılan cezaların acısını (ölüm ve onun altındaki ağır cezalar) tadıyorlardı. Bunu Allah'ın rızasını elde etmek ve vicdanlarını günah pisliklerinden ve kötülüklerin kirlerinden arındırmak için yapıyorlardı. Eğer ilmî araştırmalar yapan kimse, bu eşine az rastlanır olaylar üzerinde derinliğine düşünürse, dinî mesajın insan vicdanları üzerindeki şaşırtıcı etkisinin ve onları kendilerine en tatlı ve en aziz varlık olan hayatlarından ve onu izleyen değerlerinden gönüllü olarak vazgeçmeye nasıl alıştırdığının farkına varırlar. Eğer araştırmamızın konusu Kur'an olmasaydı, bu konudaki tarihî olaylardan birkaç seçkin örneğe yer verirdik.

8- Ödülü Allah'tan Beklemenin ve Diğerlerine Önem Vermemenin Anlamı

İnsanın toplumsal hayatında ahiret ödülünü genel amaç kabul etmenin, insanın tabii yapısının elde edilmesine çağırdığı hayatî gayelerin gündemden düşmesini gerektireceği sanılabilir. Bunun da toplumsal düzeni bozduğu, insanı hayattan kopararak mahrumiyetlere mahkûm ettiği ileri sürülebilir. Başka önemli maksatlar güdülerken bir tek maksada nasıl bağlı kalınabileceği ve bunun çelişkiden başka bir şey olup olmadığı sorulabilir.

Fakat bu düşünce ilâhî hikmetten ve Kur'an bilgisinin açıklığa kavuşturduğu sırlardan haberdar olmamaktan kaynaklanır. Bu kitabın daha önceki incelemelerinde tekrar tekrar vurgulandığı üzere İslâm,

kanunlarını tekvin temeline dayandırır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey Muhammed, Allah'ı bir bilerek yüzünü doğruca dine çevir. Allah'ın yaratma kanununa uygun olan dine dön ki, O insanları ona uygun olarak yarattı. Allah'ın yaratması değiştirilmez. İşte doğru din budur."* (Rum, 30)

Bu ayetten çıkan sonuç şudur: Dış âlemdeki tekvinî sebepler zinciri, uzantılarında insan türünün varolması için el ele verdiler, onu kendisi için hazırlanan hayatî gayeye doğru sevk etmek için elbirliği yaptılar. Buna göre insanın hayatını, mücadele ve tercih çerçevesinde, bu sebeplerin istekleri ve yönlendirmeleri ile uyumlu olma ilkesine dayandırması gerekir. Böyle yaparsa hayatı ile bu sebepler arasında çelişki olmaz. Böyle bir çelişki helâke ve bedbahtlığa götürür.

Eğer yukarıdaki görüşü ileri sürenler bu gerçeği kavradıysa, bu İslâm dinin ta kendisidir. Ayrıca bu sebeplerin üzerinde olan yegâne sebep var ki O, bu sebeplerin yoktan var edicisi, önemli-önemsiz bütün gelişmelerinin önceden tasarlayıcısıdır. Bu yüce Allah'tır ki, kelimenin bütün anlamı ile bütün sebeplerin üzerindeki tam sebeptir. Bu yüzden insanın O'na teslim olması ve emrine boyun eğmesi gerekli olmuştur. İşte tevhit ilkesinin İslâm'ın yegâne temeli olduğunun anlamı budur.

Bundan açıkça anlaşılıyor ki, kelime-i tevhidi korumak, Allah'a teslim olmak ve hayatta Allah'ın rızası peşinden koşmak, sebepler ile atbaşı yürümek, şirke ve gaflete düşmeksizin hayatta sebeplerden her birine kendi hakkını vermektir. Müslümanın hem dünyevî hem de uhrevî gayeleri vardır. Onun, bir bölümü maddî ve öbür bölümü manevî olan maksatları vardır. Fakat o bu amaçlarına gerekli olandan fazla önem vermez. Bundan dolayı İslâm'ın aynen şöyle yaptığını görürüz: O insanlara yüce Allah'ı bir bilmeye, her şeyden kopup sırf O'na bağlanmaya, O'na ihlâsla kulluk etmeye, O'nun dışındaki her sebebi ve her gayeyi bir yana atmaya çağırır. Bunun yanı sıra insanlara hayatın gereklerine uymayı ve tabii gelişmelerle atbaşı yürümeyi emreder.

Bundan ortaya çıkıyor ki, İslâm toplumunun fertleri hem dünyada, hem de ahirette gerçek anlamda mutludurlar ve amellerde Allah'ın rızasını elde etmekten ibaret olan gayeleri, ortaya çıktığı ve öncelik kazandığı durumlarda diğer gayeler ile çatışmaz.

Yine buradan başka bir sanının asılsızlığı ortaya çıkar. Bir gurup

sosyolog tarafından ortaya atılan bu yanlış görüşe göre dinin özü ve temel amacı sosyal adaleti gerçekleştirmektir. İbadetler ise bu temel amacın ayrıntılarıdır. Buna göre sosyal adaleti gerçekleştiren kimse, hiçbir inanca ve kulluğa sarılmamış olsa bile din yolundadır, dine bağlı sayılır.

Kur'an'ı ve sünneti iyi inceleyen ve özellikle Peygamberimizin hayatını iyi araştıran kimsenin, bu görüşün asılsızlığını anlamak için, başka bir yardıma ve delil arama külfetine katlanmaya ihtiyacı yoktur. Üstelik tevhidi ve ahlâkî erdemleri dinî sistemin bütününden düşürmeyi içeren bu görüşte, kelime-i tevhitten ibaret olan dinî gayeyi, maddî fayda sağlamaktan ibaret olan uygar toplumların gayesine dönüştürmek vardır. Oysa daha önce vurguladığımız gibi, bunlar iki farklı gayelerdir ve ne temellerinde, ne ayrıntılarında ve ne sonuçlarında biri birlerine dönüşmezler.

9- İslâm'da Özgürlüğün Anlamı

Özgürlük kelimesinin bugünkü anlamı ile dillerde dolaşmasının ömrü bir kaç yüz yılı geçmez. Herhâlde bu kavramın ortaya çıkmasının sebebi bir kaç yüz yıl önce ortaya çıkan Batı uygarlığı devrimidir. Fakat bu kelimenin anlamı eski yüzyıllardan beri zihinlerde dolaşmış ve kalplerde özlem olarak yaşatılmıştır.

Bu anlama kaynaklık eden doğal tekvinî temel, insanın varlığında yer tutmuş olan iradedir. Bu irade insanı davranışa, harekete götürüyor. Bu psikolojik bir hâldir. Bunun yok edilmesi insanlık niteliğinin yok edilmesine yol açan duygu ve bilincin yok edilmesi demektir.

Fakat insan toplumsal bir varlıktır. Tabiatı onu toplum içinde yaşamaya, kovasını diğer kovalar arasına daldırmaya, iradesini diğer iradelere katmaya, davranışlarını diğer davranışlarla harmanlamaya sevk eder. Bunun sonucu olarak iradeler ve davranışlar arasında denge kuracak kanunlara, onların getirdiği sınırlamalara uymak zorundadır. Buna göre kendisine irade ve davranış serbestliği veren tabiatın yine kendisi onun iradesini sınırlar, başlangıçtaki ve temeldeki serbestliğe ve özgürlüğe kayıt getirir.

Bilindiği gibi mevcut uygarlığın kanunları, hükümlerini maddî yararlanma esasına dayandırmışlardır. Bundan şu sonuç doğdu: Halk te-

mel dinî bilgiler konusunda, bu bilgileri ve gereklerini benimseyip benimsememe konusunda özgür sayıldı. Ahlâk konusunda da aynı anlayış egemendir. Kanunların ötesinde kalan bütün istekleri ve tercihleri ile ilgili iradelerinde ve davranışlarında bu özgürlük geçerlidir. Batıların özgürlükten kastettikleri budur.

İslâm ise, daha önce belirtildiği üzere, kanunlarını birinci derecede tevhit ilkesine, ikinci derecede de ahlâkî erdemlere dayandırdı. Sonra da önemli-önemsiz bütün ferdî ve sosyal hareketlere el attı. İnsanı ilgilendiren veya insanın ilgilendiği her şeyde İslâm'ın mutlaka ya adımı ya da ayak izi vardır. Buna göre az önce değinilen anlamda bir özgürlüğün İslâm'da yeri ve uygulama alanı yoktur.

Evet, İslâm'da özgürlük var. Bu özgürlük yüce Allah'tan başkasına kul olma bağımlılığından kurtuluş özgürlüğüdür. Bu ilke, gerçi bir tek cümleden ibarettir; fakat İslâm sistemini ve onun pratik uygulamasını derinliğine inceleyen bir araştırmacıya göre bu cümlemin anlamı geniştir. O pratik uygulama ki, İslâm insanları ona çağırmakta, onu toplumun fertlerinin ve zümrelerin hayatlarına yansıtmaktadır. İslâm'ın bu özelliğini inceleyen araştırmacı sonra bunu uygar toplumlarda gördüğü baskılarla, diktatörlüklerle ve tahakkümlerle karşılaştırmalıdır. Bu baskılar ve zorbalıklar o toplumların hem kendi fertleri ve zümreleri arasında, hem de güçlü ve zayıf milletler arasında hüküm sürmektedir.

İslâmî hükümler açısından yüce Allah'ın mubah saydığı temiz rızıklar ve hayatın ayrıcalıkları alanında gelişmeye ve kalkınmaya engel yoktur. Yalnız bu yararlanma ölçülü olmalı, ifrata ve tefrite kaçmamalıdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor. *"De ki: Allah'ın, kullarının yararına sunduğu güzellikleri ve temiz yiyecekleri kim haram ilân etti.?"* (A'râf, 32) *"Allah yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı."* (Bakara, 29) *"Allah, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir."* (Câsiye, 13)

"Dinde zorlama yoktur." (Bakara, 256) ayeti ile buna benzer ayetleri zorlamalı bir yoruma tâbi tutarak bunları İslâm'da inanç özgürlüğünün varlığına delil göstermek isteyen araştırmacıların ve tefsircilerin tutumları şaşırtıcıdır.

Bu ayetin tefsiri ile ilgili incelemeyi Bakara suresinde yapmıştık. Orada söylediklerimize burada şunları eklemek istiyoruz: Daha önce vurguladığımız gibi bütün İslâmî kurallar tevhit ilkesine dayanır. Du-

rum böyleyken İslâm, inanç özgürlüğünü nasıl meşru kabul edebilir? Bu açık bir çelişki olmaz mı? İslâm'da inanç özgürlüğünün olduğunu söylemek, uygar toplumlarda kanun hâkimiyeti özgürlüğünün olduğunu söylemekle aynı şeydir.

Başka bir ifade ile inanç, insan zihninde şekillenen tasdikî bir idrakin meydana gelmesidir. O insanın tercihinine dayalı bir eylem değildir ki onunla ilgili olarak yasaklama, serbest bırakma, köleleştirme ve özgür bırakma söz konusu olsun. Yasaklamayı ve serbest bırakmayı kabul eden husus, inancın gerektirdiği davranışları yerine getirmektir. İnançın gerekleri insanları o inanca çağırarak, onların ona inanmasını sağlamak, o inançla ilgili kitap yazıp yayınlamak, savunulan inanca karşıt olan insanların benimsediği başka bir inancı ve eylemleri çürütmek gibi şeylerdir. İşte yasaklamayı ve serbestliği kabul eden hususlar bunlardır.

Bilindiği gibi bu hususlar, toplumda geçerli olan kanunun bir maddesine veya bu kanunun dayandığı bir temel ilkesine ters düşerse, o eylemin kanun tarafından yasaklanması kaçınılmaz olur. İslâm yasa koyma faaliyetinde tevhit dininden (Allah'ın birliği, nübüvvet ve ahiret günü inancı) başka bir temele dayanmaz. Bu temel Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Mecusilerin (yani bütün kitap ehlinin) üzerinde birleştikleri şeydir. Buna göre özgürlük, ancak yukarıda örnekleri sayılan inançla ilgili eylemler için söz konusudur. Bunlar dışındaki özgürlük, dinin temelini yıkmaktan başka bir şey değildir. Evet, ortada başka bir özgürlük daha var. O da ilmî inceleme çerçevesi içinde inancı açıklamaktadır. Bu konuyu on dördüncü bölümde inceleyeceğiz.

10- İslâm Toplumunda Değişme ve Tekâmülün Yolu

Söyle bir söz söylenebilir: İslâm sisteminin, mutlu hayatın bütün gereklerini topluca içeren bir sistem olduğunu, İslâm toplumunun mutlu ve imrenilecek bir toplum olduğunu kabul edelim. Fakat bu sistem geniş kapsamlılığı ve inanç özgürlüğüne yer vermemesi sebebi ile toplumun duraklamasını ve değişip gelişmeden mahrum kalmasını gerektirir. Bu da söylendiğine göre kâmil toplum için bir kusur, bir eksikliktir. Çünkü gelişme süreci, bir şeyde zıt güçlerin bulunmasını ve bu güçlerin karşılıklı ilişkide bulunmasına muhtaçtır. Bu karşılıklı ilişki sonucunda, kırma ve kırılma yolu ile yeni bir şey doğacak ve bu

yeni doğan şey, karşılıklı etkileşim sonunda ortadan kalkacak doğurucu faktörlerin eksikliklerinden arınmış olacaktır. İslâm'ın zıtları ve eksiklikleri, özellikle karşıt inançları kökünden kaldırdığı farz edilirse, bu durum, onun oluşturduğu toplumun gelişme sürecinden mahrum kalmasını gerektirir.

Ben derim ki: Bu, eytişimsel maddeciliğin (diyalektik materyalizm teorisinin) ileri sürdüğü bir problemdir. Bu görüşte büyük bir yanlışlık vardır. Çünkü insanla ilgili bilgiler ve inançlar iki kısımdır.

Bir kısmı değişmeye ve gelişmeye açıktır. Ki bunlar teknoloji ile ilgili bilimlerdir. Bu bilgiler hayatın maddî temellerini yükseltme ve insana isyan eden tabiata boyun eğdirme yolunda kullanılırlar. Matematik, fizik ve diğer pozitif bilimler gibi. Bu ilimler, teknolojiler ve bu kategoriye giren bilgiler, eksiklikten kemale doğru değiştikçe bu durum, bu gelişmeye bağlı olarak sosyal hayatın değişmesini gerektirir.

İlimlerin ve inançların başka bir kısmı var ki, başka bir anlamda tekâmül etmeyi kabul etmekle birlikte değişmeye kapalıdır. Bunlar hayatın başlangıcı, ahiret, mutluluk, bedbahtlık gibi konular hakkında kesin, değişmez, başkalaşmaz sabit hükümler için genel ilâhiyat bilgileridir. Ama bu bilgiler incelik ve derinlik kazanma anlamında gelişmeyi ve tekâmülü kabul ederler. Bu bilgiler toplumları ve hayat tarzlarını sadece genel şekilde etkilerler. Bu bilgilerin değişmemesi, aynı durumu hep koruması, toplumların gelişme sürecinin durağan olmasını gerektirmez. Gözlemlerimiz bunun böyle olduğunu ispat eder. Bizim birçok genel ve aynı durumu koruyan görüşlerimiz vardır. Fakat bu görüşlerimizin varlığı yüzünden toplumumuz gelişme çizgisinde duraklamaya uğramıyor. Bu görüşlerimizin bazı örnekleri şunlardır:

İnsan hayatını devam ettirebilmek için çalışmaya yönelmelidir. Çalışmada insana yönelik bir fayda olması gerekir. İnsanlar toplu hâlde yaşamalıdır. Kâinat bir vehim değil, gerçek bir varlıktır. İnsan kâinatın bir parçasıdır. İnsan yeryüzü âleminin bir parçasıdır. İnsan vücudunda organlar, sistemler ve güçler vardır. Bunlar ve bunlara benzer değişmez görüş ve bilgilerimiz vardır. Fakat bunların değişmez ve durağan olmaları, toplumların yerlerinde saymalarını, duraklamalarını gerektirmiyor.

Şu söz de bu kategoriye girer: Kâinatın bir tek ilâhı vardır. O, nübüvvet aracılığı ile insanlar için bütün mutluluk yollarını kapsamına alan bir şariat ortaya koydu. O, bütün insanları bir gün bir araya toplat-

yıp onlara amellerinin karşılığını verecektir. İşte İslâm'ın toplumunu üzerine kurduğu ve korunmasına büyük özen gösterdiği yegane söz budur. Bilinen bir şeydir ki, bu sözün sabit olup olmadığına ilişkin tartışmak veya onun hakkında başka bir görüş ortaya atmak, birçok kez açıklandığı üzere toplumu sadece çöküntüye götürür. İşte tabiat ötesine ilişkin bütün değişmez gerçeklerin durumu budur. Bunları inkâr etmek, toplumu sadece çöküş ve yozlaşmaya mahkum eder.

Kısacası, insan toplumu gelişme sürecinde günden güne tabii imkânlardan yararlanma yolunda değişmeye ve tekâmüle muhtaçtır. Bu ancak sürekli teknolojik araştırmalarla ve devamlı bilime uygun çalışmalarla gerçekleştirilebilir. İslâm bu doğrultudaki hiçbir gayreti engellemez.

Monarşi, demokrasi ve komünizm gibi toplumların yönetim biçimlerinin ve toplumsal geleneklerin değişmesine gelince; bu, toplumun eksiklikten olgunluğa doğru ilerlemesinden değil; sadece bu sistemlerin insanın toplumsal kemalini gerçekleştirmede yetersiz ve eksik olmaları bakımından kaçınılmaz olmuştur. Çünkü bu sistemler arasında varolabilecek olan fark, eksik ile kâmil arasındaki fark değil, yanlış ile doğru arasındaki farktır.

Şöyle düşünelim: Toplumsal sistem insanın fıtratının arzusu olan sosyal adalet uyarınca istikrar bulmuş; insanlar faydalı ilimle ve salih amelle beslenen bir eğitimin koruyucu şemsiyesi altına alınmış; bunun arkasından sevinç ve coşku içinde ilim ve amel merdiveninin basamaklarında mutluluğa doğru yükselmeye başlamışlar; sürekli geliştirenler; mutluluklarını pekiştirip alanını durmadan geliştiriyorlar; böyle insanların toplumsal sistemlerini değiştirmeye, olduğundan başka bir biçime dönüştürmeye ne ihtiyaçları olabilir? İnsanın her alanda sırf değişmiş olmak için değişmesi, bu değişimin hiç gereksiz olmayan alanlarda bile inatla gerçekleştirilmesi, akıl ve basiret sahibi bir insanın vereceği bir hüküm olamaz.

Eğer desen ki: İnançlar ve genel ahlâk gibi değişmeye ihtiyacı olmadığını söylediğin bütün kurumların değişmeye uğramaları kaçınılmazdır. Çünkü bunların hepsi sosyal şartların değişmesi, çevrelerin farklılığı ve zamanın geçmesi sebebi ile değişir. Yeni insanın, eski insanın düşüncelerinden farklı düşüncelere sahip olduğunu inkâr etmek caiz değildir.

Bunun yanı sıra insanın düşünce tarzı, yaşadığı yörelerin değişmesine bağlı olarak da değişir. Meselâ ekvator bölgelerinde, kutuplarda ve mutedil iklimlerin egemen olduğu yerlerde yaşayan insanlar farklı düşünce tarzlarına sahip olurlar. Yine insanın hayat şartlarının farklılığı da düşünce tarzında farklılığa yol açar. Meselâ hizmetçi ile efendinin, köylü ile şehirlinin, varlıklı ile yoksulun, fakir ile zenginin düşünce tarzı bir değildir. Demek ki, zaman aşımı ve etkenlerin değişmesi sonucu, hangi alanda olurlarsa olsunlar bütün fikir ve görüşler değişme ve farklılık gösterirler.

Ben derim ki: Bu problem, insanla ilgili ilimlerin ve görüşlerin göreceli teorisine dayanır. Bu nazariyenin kaçınılmaz sonucuna göre hak, batıl, hayır, şer göreceli ve nispi kavramlardır. Hayatın başlangıcına ve sonuna ilişkin genel ve nazari bilgiler, bunların yanı sıra toplumun insan için yararlı olduğuna, adaletin iyi olduğuna (olaylara uygulanması bakımından değil de genel bir hüküm olarak) ilişkin hükümler gibi uygulamaya dönük genel görüşler zamanların, şartların ve durumların değişmesi ile değişen nispi hükümlerdir. Daha önce bu nazariyeyi ele aldığımızda genelliği açısından dayanaksız ve asılsız olduğunu açıklamıştık. Orada anlattıklarımızın özeti şuydu: Bu nazariye genel nazari hükümler ile bir kısım pratiğe dönük genel görüşleri kapsamaz.

Bu nazariyenin genel geçerli sayılmasının dayanaksız olduğunu ispatlamak için şu kadarını söylemek yeterlidir. Eğer bu nazariye doğru olsa (yani bu nazariye, mutlak ve değişmez tümel bir önerme olsa) nispi olmayan mutlak bir önermenin var olduğu sabit olur ki, o da bu nazariyenin kendisidir. Eğer bu nazariye genel ve mutlak olmayıp cüz'î bir önerme olursa, zorunlu olarak mutlak bir tümel önermenin varlığı sabit olmuş olur. Demek ki, her iki durumda da bu nazariyenin genel geçerliliği asılsızdır. Başka bir ifade ile eğer "Her görüşün ve inancın günün birinde değişmesi gerekir" hükmü doğru ise, bu görüşün kendisinin günün birinde değişmesi gerekir. Yani bazı inançların hiçbir zaman değişmez olması gerekir. Bu noktanın iyi anlaşılması gerekir.

11- İslâm Kanunları Bugünkü Hayatı Mutlu Edebilir mi?

Kimi zaman şöyle deniyor: İslâm, Kur'an'ın indiği çağda varolan insanla ilgili bütün meseleleri ele aldığı için, onun o çağın toplumunu

gerçek mutluluğa ve o günkü insanları bütün özlemlerine kavuşturmayaya yeterli olduğunu kabul edelim. Fakat zamanın geçmesi ile insan hayatının yolları değişti. Bugünkü uygarlığın kültürel ve sanayi hayatı, on dört yüzyıl öncesinin doğal ve ilkel araçları ile sınırlı basit hayatına benzemez.

İnsan uzun ve yorucu çalışmaları sonucunda öyle bir uygar tekâmül ve gelişme düzeyine ulaştı ki, eğer bu gelişmişlik düzeyi bir kaç yüzyıl öncesinin seviyesi ile karşılaştırılırsa bu, iki benzemez türün birbiri ile karşılaştırılması gibi olur. O çağdaki hayatı düzenlemek için konan kanunlar, bugün karmaşık ve ileri düzeydeki hayatın ihtiyaçlarını nasıl karşılayabilir? Bu hayat düzeylerinden biri nasıl öbürünün yüklerini taşıyabilir?

Cevabım şudur: Söz konusu iki çağ arasında meydana gelen hayat biçimi farklılığı, hayatın genel hususları ile ilgili değildir. Bu farklılık örnekler ve uygulamalar açısından geçerlidir. Başka bir ifade ile insan, besleneceği gıdaya, giyilecek elbiseye, barınacağı ve içinde oturacağı bir eve, kendisini ve yüklerini taşıyacak, bir yerden başka bir yere ulaştıracak araçlara, fertleri arasında yaşayacağı bir topluma, soy artışı sağlayacak ilişkilere; ticari, sinai, iş-işçi ve benzeri münasebetlere muhtaçtır. Bunlar değişmez genel ihtiyaçlardır. İnsan bu fitratın, bu bünyenin sahibi oldukça ve bu insanî hayatı varoldukça, ihtiyaçlar aynı kalacaktır. İlk insan ile bu günkü insan bu ihtiyaçlar açısından eşit düzeydedir.

Söz konusu iki çağ arasındaki farklılık, insanın maddî ihtiyaçlarını gidermek için yararlandığı araç örnekleri, farkına vardığı ihtiyaç örnekleri ve bu ihtiyaçları giderme araçları bakımındandır.

Meselâ ilk insan bulabildiği meyvelerle, bitkilerle ve av etleri ile basit ve sade biçimde besleniyordu. Bugün ise keşifleri ve orijinal buluşları sayesinde bu ilkel maddelerden binlerce çeşit yiyecek ve içecek hazırlıyor. Bu yiyecek ve içecek çeşitleri tabiatına faydalı olan birçok özelliklere, göz zevkini okşayan değişik renklere, tat alma duygusunun hoşlandığı çeşitli tatlara, dokunmada yararlık sağlayan çeşitli biçimlere, sayılması zor başka birçok niteliklere ve hâllere sahiptirler. Birinci guruptaki yiyecekler ile ikinci guruptaki yiyecekler arasında müthiş fark vardır. Ama bu müthiş farklılık, onların hepsinin insanın açlığını gidermek ve istek ateşini söndürmek için yararlandığı gıdalar

olmalarına yönelik bir farklılık değildir.

İnsanın söz konusu dönemlerin ilkinde taşıdıkları genel inançlar nasıl bu dönemin bir yüzyıldan öbür yüzyıla değişmesi ile değişmeyip ilk dönemdeki öbürüne uyarlandı ise, İslâm'da fitratın çağrısı ve mutluluğun isteği uyarınca ortaya konan genel kanunlar da ortadan kalkmaz. Bir aracın yerine başka bir aracın geçmesi, bu genel kanunların değişmesi için gerekçe olamaz.

Fitratın özü ile uyum korundukça, bu konuda bir değişme ve sapma olmadıkça, genel İslâmî kanunlar için değişme söz konusu olamaz. Fakat eğer kanunlar ile fitratın özü arasında bağdaşmazlık olursa, İslâm sistemi bu kanunlara uymaz. Bunların eski çağda veya yeni çağda olmaları bu bakımdan fark etmez.

Bir de zaman zaman meydana gelen ve doğal olarak hızla değişen güncel olaylara ilişkin cüz'î hükümler vardır. Maliye, savunmaya ilişkin güvenlik, ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırma yolları, belediye hizmetlerine ilişkin düzenlemeler ve bunlara benzer hükümler gibi. Bunlar devlet yetkilisinin ve hükümeti elinde bulunduran kimsenin inisiyatifine bırakılmıştır.

Devlet yetkilisi yetki alanı içinde bir aile reisi konumundadır. Devlet yetkilisi, bir aile reisinin evinde tasarrufta bulunabildiği gibi, bu konularda karar verip kararını yürütmekle yetkilidir. Buna göre devlet yetkilisi (veliyy-i emr) toplumun içindeki ve dışındaki savaşa, barışa, maliyeye ve maliye dışı alanlara ilişkin toplumsal meselelerde toplumun yararını gözeterek ve Müslümanlarla istişare ettikten sonra karar verebilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yapacağın iş hakkında onların görüşlerini al. Ama karar verince artık Allah'a dayan."* (Âl-i İmrân, 159) Bütün bunlar kamu işleri hakkındadır.

Bunlar sürekli biçimde biri ortaya çıkarken öbürü kaybolan, çıkarların ve sebeplerin değişmesi ile değişen cüz'î (ayrıntılara ilişkin) hükümler ve kararlardır. Bunlar Kur'an'ın ve sünnetin kapsadığı ve yürürlükten kalkmalarına imkân olmayan ilâhî hükümlerden başkadır. Bu konuyu yeri gelince ayrıntılı biçimde anlatacağız.

12- İslâm Toplumunun Önderi ve Tutumu

İslâm toplumunun önderliği (velayet-i emri) Peygamberimizin

uhdesine bırakılmıştır. Kur'an-ı Kerim açık bir dille ona itaat etmenin, direktiflerine uymanın farz olduğunu bildirmiştir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin."* (Teğâbun, 12) *"Biz sana bu hak içerikli kitabı indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın gösterdiği gibi hüküm veresin."* (Nisâ, 105) *"Peygamber, müminler için kendilerinden daha önde gelir."* (Ahzâb, 6) *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki; Allah sizi sevsin."* (Âl-i İmrân, 31) Kur'an'da bunlar gibi çok sayıda ayet var. Bu ayetler Peygamberimizin İslâm toplumuna yönelik velayetinin ya bazı ya da bütün yönlerini içerir.

Bu konuda araştırmacının gayesini tatmin edecek yöntem, Resul-i Ekrem'in (s.a.a) hayatını inceleyip doyurucu miktarda nazarî bilgi almak, arkasından ahlâk, ibadet, muamelât, siyaset, diğer ilişkiler ve uygulamalar alanlarında inen ayetlerin tümüne başvurmaktır. İlâhî vahyin zevkinden süzerek elde edilen bu delil, bir iki cümlelik sözlerde bulunmayacak derecede yeterli dile ve tatmin edici açıklamaya sahiptir.

Burada araştırmacının özen göstereceği bir başka ince nokta vardır ki, o da şudur: İbadetleri yapmayı, cihat emrini yerine getirmeyi, hadleri ve kısasları uygulamayı ve diğer İslâm hükümlerini içeren ayetlerin çoğunda hitap bütün müminlere yöneltilmektedir, sadece Peygamberimize hitap edilmemektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Namazı ayakta tutun." (Nisâ, 77) *"Allah yolunda infak edin."* (Bakara, 195) *"Oruç tutmak üzerinize farz kılındı."* (Bakara, 183) *"Sizden; hayra çağırın, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk olsun."* (Âl-i İmrân, 104) *"Allah yolunda cihad edin."* (Mâide, 35) *"Allah için gerektiği gibi cihad edin."* (Hac,78) *"Zina eden erkek ve kadının her birine yüz kırbaç vurun."* (Nûr, 2) *"Hırsızlık eden erkeğin ve kadının ellerini kesin."* (Mâide, 38) *"Kısasta sizin için hayat vardır."* (Bakara, 179) *"Şahitliği, Allah için yapın."* (Talâk, 2) *"Ve topluca Allah'ın ipine sınıksız sarılın. Dağılıp ayrılmayın."* (Âl-i İmrân, 103) *"Dinin gereklerini yerine getirin ve onun hakkında ayrılığa düşmeyin."* (Şûrâ, 13) *"Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce daha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi eğer o ölür ya da öldürülürse, toplumlarınız üzerinde geri mi döneceksiniz? Kim iki topuğu üzerinde geri dönerse, Allah'a hiçbir zarar vermeyecektir. Şükredenleri ise Al-*

lah ödüllendirecektir." (Âl-i İmrân, 144) Bu konuda bunların dışında daha birçok ayet vardır.

Bu ayetlerin hepsinden çıkan sonuç şudur: Bu din Allah'ın insanlara yüklediği toplumsal bir boyadır. O, kulların kâfir olmalarına razı değildir. Dinin gereklerinin yerine getirilmesi, insanların tümünün gerçekleştireceği bir görevdir. O hâlde toplumun işleri, toplumu oluşturan insanların omuzlarındadır.

Bu konuda bazı fertlerin diğerlerine göre ayrıcalığı ve özelliği yoktur. Peygamber ile başkaları bu konuda eşittir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ben, erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam."* (Âl-i İmrân, 195) Bu ayetin kayıtsız-şartsız ifadesi gösteriyor ki, İslâm toplumunun unsurlarının toplumlarının kendisi üzerindeki etkisi hem teşriî, hem de tekvinî açıdan O'nun tarafından göz önünde tutuluyor ve O bu etkiyi boşa çıkarmıyor. Yüce Allah başka bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Allah, yeryüzünü dilediği kullarına miras bırakır. İyi son, (günahlardan) sakınanlar içindir."* (A'râf, 128)

Evet; Peygamberin (s.a.a) omuzlarında dine çağrı, yol gösterme ve eğitime görevleri vardır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Peygamber onlara Allah'ın ayetlerini okur, onları kötülüklerden arındırır, onlara Kitabı ve hikmeti öğretir."* (Cum'a, 2) Resulullah (s.a.a), ümmetin işlerini yürütmek, dünyada ve ahirette önderliklerini üstlenmek ve hayatta oldukça onlara liderlik yapmak için Allah tarafından belirlenmiştir.

Fakat burada araştırmacılar tarafından göz ardı edilmemesi gereken nokta şudur: Bu yol, Allah'ın malını taht sahibi sultanın haracı sayan, Allah'ın kullarını onun köleleri kabul eden, köleleri saydığı Allah'ın kullarına dilediği gibi davranan, onlar üzerinde istediği gibi hükmeden saltanat egemenliği yolundan başka bir yoldur. Yine bu yol, maddî yararlanma esasına dayanan demokratik veya antidemokratik bir toplumsal yöntem de değildir. Bunlar ile İslâm arasında benzeşmeye, aralarında özdeşlik kurulmasına engel, açık ayrılıklar vardır.

Bu farklılıkların en önemlilerinden biri şudur: Söz konusu toplumlar maddî çıkar esası üzerine kuruldukları için istihdam ve sömürme ruhu iliklerine işlemiştir. Bu da insan tahakkümü sistemini doğurur. Bu sistemde her şey insanın iradesine ve keyfi davranışlarına bağlanmıştır. Hatta insanın kendisi bile başka bir insanın iradesi altındadır.

Egemen insanın diğer insana el atması, istediği gibi onu eli altına alması ve ondan beklediği her şeyi elde etmesi mubah sayılır.

Bu, geçmiş yüz yıllardaki keyfî monarşi yönetimidir. Ki bugün uygar toplum kılığında ortaya çıktı. Bu durumu güçlü milletlerin zayıf milletlere yaptıkları zulümlerde ve haksızlıklarda görüp durduğumuz gibi, onların tarih tarafından kaydedilen kötülükleri ile ilgili hatıralarımızla da sabittir.

Geçmiş yüzyılların bir firavunu, bir Kayseri veya bir Kısrası (bir imparatoru) baskılarla, entrikalarla zayıflar üzerinde meramını, istediği ve arzu ettiği gibi yürütürdü. Sonra da eğer canı mazeret beyan etmek isterse bütün bu yaptıklarının saltanatın gereği olduğu, ülke yarına olduğu, devletin temelini güçlendirmek için yapıldığı mazeretine sığınır. Yaptıklarının onun dehasının ve üstün kişi oluşunun hakkı olduğuna inanır. Kılıcını bu sözde hakkının delili olarak gösterirdi.

Bu günde eğer güçlü milletler ile zayıf milletler arasındaki siyasî ilişkileri derinliğine incelersen, tarihin ve tarihî olayların geri geldiğini ve gözlerimiz önünde tekrarlandığını görürsün. Yalnız geçmişteki tek adama dayalı biçim, şimdilik toplumsal biçim ile yer değiştirdi. Ama ruh aynı ruh, keyfî arzu aynı keyfî arzudur. Oysa İslâm'a gelince, onun yolu bu keyfî arzulardan uzaktır. Onun delili, Peygamberimizin fetihlerindeki ve anlaşmalarındaki uygulamalarıdır.

İslâm dışı toplumların yöntemleri ile İslâm yöntemi arasındaki başlıca farklardan bir başkası da şudur: İnsanlık tarihi boyunca görüldüğü ve belgelendiği üzere toplumların kesimleri arasında, sonu fertler arası kargaşaya varan ayrıcalıklar mutlaka vardır. Toplum kesimleri arasındaki servet, mevki, makam ayrıcalıkları sonuçta toplumlarda kargaşa belirmesini kaçınılmaz kılar. Fakat İslâm toplumunun kesimleri arasında benzeşme vardır. Birbirleri arasında öncelik, üstünlük, övünme ve seçkinlik yoktur. İnsanın mayasının isteği ve vazgeçilmez arzusu olan farklılık, sadece takvadadır ve bunun belirleyicisi insanlar değil, Allah'tır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık. Sizi milletlere ve halklara ayırdık ki, tanışasınız. Allah katında en üstün olanınız, kötülüklerden en çok sakınanınızdır."* (Hucurât, 13) *"İyiliklerde birbiriniz ile yarışın."* (Bakara, 148)

Buna göre İslâm'da yöneten ile yönetilen, amir ile memur, reis ile

reisin emri altındakiler, özgür insan ile köle, erkek ile kadın, zengin ile fakir, büyük ile küçük eşit konumdadır. Dinî kanunların haklarında yürütülmesi ve sosyal olaylarda aralarında sınıf farklılıklarının olmaması açısından bu saydıklarımızın hepsi birdir. Peygamberimizin uygulamaları bunun delilidir. Selâm ve övgü bu uygulamayı yapanın üzerine olsun.

Bu önemli farklardan biri de şudur: İslâm'da yürütme gücü, toplumda ayrıcalıklı ve seçkin bir zümrenin tekelinde değildir. Tersine bu güç toplumun bütün fertlerine yaygındır. Buna göre herkes hayra çağırarak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmakla yükümlüdür. İslâm toplumunun yöntemi ile diğer toplumların yöntemleri arasında daha birçok farklılıklar vardır ki, bunlar dikkatli araştırmacıların gözünden kaçmaz.

Bunların hepsi Peygamberimizin hayatında böyle idi. Peygamberimizden sonra toplum yönetiminde iki görüş belirdi. Müslümanların çoğunluğu toplumda bir halifenin Müslümanlar tarafından seçilmesi yöntemini benimserken, Şîî Müslümanlar halifenin Allah ve Peygamber tarafından nasla belirlendiğini, bu halifelerin kelâm kitaplarında ayrıntılı biçimde anlatıldığı üzere on iki İmam olduğu görüşünü savunmuşlardır.

Fakat bu görüş ayrılıkları bir yana, Peygamberimizden (s.a.a) ve zamanımızda olduğu gibi Hz. Mehdi'nin gaybetinden sonra İslâm hükümetinin işi Müslümanlara bırakıldığı tartışmasızdır. Kur'an'dan bu konuda çıkan sonuca göre toplum önderini Peygamberimizin uygulamaları uyarınca belirleme yetkisi Müslümanların elindedir. Bu da krallık veya imparatorluk değil, imamlık sistemidir. Belirlenen önderin Müslümanlara yönelik uygulamaları şöyle olmalıdır:

Hükümleri değiştirmeksizin korumak. Temel hükümler dışında, daha önce belirtildiği gibi, güncel ve yerel olaylarda istişare ilkesini benimsemek. Bu konudaki delil, *"Sizin için Peygamberde uyulacak güzel bir örnek vardır."* (Ahzâb, 21) ayetinin yanı sıra, daha önce değindiğimiz Peygamberimizin önderliğini vurgulayan ayetlerin bütünüdür.

13- İslâm Devletinin Sınırı İtibarî ve Coğrafi Sınırlarla Değil, İnançla Belirlenir

İslâm, ırk esasına dayalı bölünmenin toplumun oluşumunda etkili olması düşüncesini ortadan kaldırdı. Bu bölünmenin temel faktörleri bedevilik, kabile ve oymak biçimindeki hayat veya yaşanan bölgenin, yurdun farklılığıdır. Bu iki faktör yani bedevilik ile yaşanan yerlerin farklılığı, sıcak iklim, soğuk iklim, çorak arazi, verimli toprak gibi doğal sebeplerin ikinci derecede etkili olmaları yanında insan türünün halklara, kabilelere ayrılmasının, dillerinin ve renklerinin değişik olmasının iki temel faktörüdür. Bu konu yerinde açıklanmıştır.

Sonra bu iki faktör her kavmin yeryüzünün bir parçasını sahiplenmesine yol açtı. Bu sahiplenme kavimlerin hayata ilişkin çalışmalarına, güçlerine ve şiddetlerine göre gerçekleşti. Kavimler bu yeryüzü parçasını kendilerine tahsis ederek onu yurt diye adlandırdılar. Kavimler bu toprak parçası üzerinde yaşamaya alıştılar ve onu bütün güçleri ile başkalarına karşı savunuyorlar.

Gerçi kavimleri bu duruma iten faktör, fitratın giderilmesini istediği birtakım doğal ihtiyaçlardır. Yalnız bu bölünmede, insan türünün tek toplum hâlinde yaşama isteği biçimindeki fitrî arzu ile çelişen bir özellik vardır. Tabiat dağınık güçlerin bir araya gelmesini, uyuşmalarını, birikerek ve birleşerek güçlenmelerini ister. Bu kaçınılmazdır. Tabiat, bunu arzuladığı faydalı gayeye tam ve elverişli biçimde ermek için ister. Bu kural, maddenin temel hâlinde görülür. Madde element hâlinden... bitkiye, daha sonra bitkiden canlıya ve sonra canlıdan insana geçiyor.

Oysa yurtlar bazındaki bölünmeler, milletleri, diğer yurtlarda yaşayan toplumlardan ayrılma esası üzerinde birleşmeye sevk eder. O zaman herhangi bir yurt üzerinde yaşayan toplum, diğer yurtlarda yaşayan birimlerden ruh ve bedende ayrılmış bir toplumsal birime dönüşür. Böylece insanlık birleşmeden ve bir araya gelme idealinden uzaklaşarak, parçalanmanın ve dağınıklığın aslında kaçındığı sıkıntılara katlanmak zorunda kalır.

Ortaya yeni çıkan bir toplum birimi, ortada olan diğer toplum birimlerine karşı insanın diğer doğal nesnelere davrandığı gibi davranır. Yani o insan birimlerini istihdam eder, sömürür. Dünyanın başlangı-

cından bugüne dek asırlar boyu edinilen tecrübeler bunun şahididir. Daha önceki incelemeler sırasında aktardığımız ayetler, bu konuyu Kur'an'dan yeteri derecede yararlanmamızı sağlayacak düzeydedir.

İşte İslâm'ın bu ayrılıkları, dağılmaları ve farklılaşmaları ortadan kaldırmasının sebebi budur. İslâm aynı gerekçe ile toplumu tâbiyet, ırk ve yurt temeli üzerine değil, inanç temeli üzerine kurmuştur. Hatta yararlanmayı beraberinde getiren evlilikte ve miras almada göz önünde bulundurulacak akrabalıkta bile inanç bağı esas kabul edilmiştir. Bu iki alandaki temel gerekçe, hane ve yurt birliği değil, tevhit inancı ortaklığıdır.

Bunun en güzel örneklerinden birini bu dinin yasal sistemini inceleyenler görürüz. Bu din hiçbir durumda yasalarda bu ilkesini göz ardı etmiş değildir. İslâm toplumu, yerine getirmekle ve ayrılığa düşmemekle yükümlü olduğu gibi, baskı altında ve mağlup durumda olduğu dönemlerde de elinden geldiği kadar bu dini ihya etmekle ve onun sözünü yüceltmekle yükümlüdür. Bu ölçüye göre tek bir Müslüman bile bu ilkeyi benimseyip elinden geldiği kadar gereklerini yerine getirmekle yükümlüdür. Elinden gelen şey, sadece inançlara kalpten bağlanmaktan ve üzerine farz olan amellere işaret etmekten ibaret olsa, bu görevi yerine getirmekle mükelleftir.

Bundan da anlaşılıyor ki, İslâm toplumu öyle bir model oluşturmuş ki, bu modelin egemenlik, bağımlılık, galibiyet, mağlubiyet, gelişmişlik, geri kalmışlık, meydana çıkma, gizli kalma, güçlülük ve zayıflık gibi durumların ve farazi konumların hepsinde yaşaması mümkündür. Kur'an'ın özellikle takıyye konusundaki ayetleri bunun delilidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kalbi iman ile dolu olduğu hâlde inkârcılığa zorlanan kimse müstesna olmak üzere kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse... Onların üzerine Allah'tan bir gazap vardır..."* (Nahl, 106) *"Ancak onlardan (kâfirlerden) korunma gayesiyle sakınmanız başka..."* (Âl-i İmrân, 28) *"Gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun."* (Teğâbun, 16) *"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup-sakınmak gerekiyorsa öylece korkup sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölin."* (Âl-i İmrân, 102)

14- İslâm'ın Her Yönüyle Toplumsal Oluşu

Daha önce belirttiğimiz gibi *"...toplucu sebat gösterin; sürekli (ilişki içinde ve) hazırlıklı olun ve Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz."* (Âl-i İmrân, 200) ayeti ve Kur'an'daki daha birçok ayet bunun delilidir.

İslâm'da sistemler ve hükümler gibi ancak toplum hâlinde gerçekleştirilmesi mümkün olan bütün alanlarda toplumsallık gözetilmiş ve esas alınmıştır. Bu gözetilmede bu alanların her birine uygun düşen toplum türü, o alan için mümkün olan ve amaca erdiren emirler ve teşvikler kullanılmıştır. Araştırmacının bu konuya ilişkin araştırmalarında şu iki yönü birlikte göz önünde bulundurması gerekir:

Birinci yön; hükümlerde gördüğümüz farklılıklardır. Meselâ şeriat koyucu, cihat konusunda savunmada başarı sağlayacak düzeyde olan bir kanunî düzenlemeyi ve direkt olarak toplumsal vazifelendirmeyi benimsemiştir. Bu bir tür hükümdür. Yine şeriat koyucu, gücü yetenler ve mazereti olmayanlar için oruç tutmayı ve hacca gitmeyi farz kıldı. Bunun gerekli sonucu insanların oruçta ve hacda birlik meydana getirmeleridir.

Bu birlik, Ramazan ve Kurban bayramları ile bu bayramlarda kılınması yasalaştırılan bayram namazları ile tamamlandı. Bunların yanı sıra bulûğ çağına eren mükellefin her birine günlük namazlar farz kılındı, ama bu namazların cemaatle kılınmaları farz kılınmadı. Fakat bu boşluk, aralarında dört fersahlık bir mesafe bulunan haftada bir kılınacak Cuma namazlarında cemaat oluşturmanın şart koşulması ile dolduruldu. Bu da başka bir hükümdür.

İkinci yön de şudur: Şeriat koyucu, az önce anlattığımız gibi, bazı konularda toplu hâlde olmayı doğrudan doğruya farz kıldı. Fakat doğrudan doğruya cemaat olmayı farz kılmadığı bazı konularda cemaatleşmeyi ısrarla tavsiye etti. Meselâ farz namazları cemaatle kılmak gibi. Farz namazları cemaatle kılmak, aslında müstehap bir sünnettir. Fakat müstehap olan bu uygulama üzerinde sünnet gerçekleşmiş ve cemaatla kılınması bir sünnet hâline gelmiştir. İnsanların da bütün sünnetleri uygulamaları gerekir.¹

1- Bu konuda, Vesail-üş Şia, Salat kitabı, Cemaat namazını terk etmenin mek-

Peygamberimiz (s.a.a) cemaatle namaz kılmaya katılmayan bir gurup hakkında şöyle buyurdu: *"Mescitte namaz kılmayı terk eden bir gurup hakkında nerede ise şöyle bir emri vereceğiz. Evlerinin önüne odun yığılsın, bu odunlar tutuşturulsun da evleri ateşe verilsin."* Peygamberimizin bütün sünnetlerinde izlenecek yol budur. Müslümanların hangi vesile ile mümkün olursa ve ne pahasına olursa olsun, onun sünnetlerine özen göstermeleri gerekir.

Bunlar Kur'an ve sünnete dayalı içtihat yolu ile incelenecek konulardır. Bunları açıklamak İslâm fıkhnın yetkisindedir.

İslâm'ın insanları benimsemeye çağırdığı ibadete, muamelâta ve siyasete ilişkin davranışlar, iyi ahlâk ve temel bilgiler alanlarında topluma açık olmayı gözettiği gerçeği aydınlığa kavuştuktan sonra burada incelemeyi başka bir yöne çevirmek gerekir ki, İslâm temel bilgilerinin tümünde bile toplumsal bir dindir.

İslâm'ın insanları fitrat dinine çağırırken bu çağrısını, bu dinin şüphe edilmez bir açık gerçek olduğu tezine dayandırdığını görürüz. Bunu belirten Kur'an ayetleri çoktur ve burada aktarılmasına gerek yoktur. Bu yaklaşım, değişik idraklere yönelik ilk uzlaşma ve yakınlık kurma adımıdır. Çünkü idrakler, farklılıklarına, ahlâk ve içgüdü kayıtlarına bağımlı olmalarına rağmen "hakka uymak gerekir" ilkesini benimsemekte ihtilâflı değildirlir.

Sonra görüyoruz ki, İslâm herhangi bir konuda aydınlatıcı bilgi edememiş, delilleri açık bir şekilde algılayamamış kişileri, bu deliller kulaklarına gelmiş olsa bile, mazur sayıyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Böylece helâk olan bile bile helâk olsun. Hayatta kalan da bile bile hayatta kalsın."* (Enfâl, 42) *"Yalnız ve çaresiz kalan, hiçbir çıkar bulamayan, ezilmiş erkekler, kadınlar ve çocuklar bu hükmün dışındadırlar. Böylelerini Allah'ın affetmesi umulur. Hiç şüphesiz Allah affedici ve mağfiret edecidir."* (Nisâ, 98-99) Ayetin mutlaklığına ve *"çaresiz kalan, hiçbir çıkar yol bulamayan"* ifadesinin konumuna dikkat et. Bu yaklaşım, kendini düşünmeye yetkili, incelemeye ve irdelemeye yetenekli gören her düşünen kimseye, din bilgileri ile ilgili konularda düşünme, onları anlamakta derinleşme ve haklarında görüş sahibi olma konusunda tam bir özgürlük tanımaktadır. Üstelik Kur'an ayetleri

düşünmeye, kafayı çalıştırmaya, hatırlatmaya ve öğüt almaya yönelik teşviklerle, özendirmelerle doludur.

Zihinsel ve dış kaynaklı faktörlerin tasavvur, tasdik, sonuca varma ve hüküm verme bakımından kavrama yetenekleri üzerinde etkili olduk-ları bilinen bir gerçektir. Daha önce belirtildiği gibi, bu da İslâm toplumunun dayanağını oluşturan esaslara ulaşmada farklılıklara yol açar.

Yalnız psikolojinin, ahlâk biliminin ve sosyolojinin verilerine göre, iki insan arasındaki anlayış ve kavrayış farkı şu faktörlerden birine dayanır:

a) Ya kişi nefsanî ahlâk ve erdemli ve düşük melekelerden oluşan iç nitelikler bakımından farklıdır. Bu durum, zihni etkileyen farklı yetenekler açısından insanla ilgili bilgiler ve marifetler konusunda büyük etkiye sahiptir. İnsafî insanın idraki ile zihninde oluşturduğu hüküm, inatçı ve katı bir insanın idraki ve hükmü gibi değildir. İlmî ve bilgi karşısında ağır başlı bir insanın sonuca varması, aceleci, bağnaz, havallı, her kafadan çıkan sese kanan fevri ve nereye varmak istediğini, ne elde etmek istediğini bilmeyen kaypak bir insanın sonuca varması gibi olmaz.

Dinî terbiye bu farklılığı gidermeye yeterlidir. Çünkü bu terbiye dinin temellerini oluşturan bilgilerle ve kültürle uyumlu olacak şekilde ve bu temel bilgilerle bağdaşacak ahlâkî erdemleri meydana getirecek nitelikte ortaya konmuştur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Dediler ki, ey kavmimiz! Biz Musa'dan sonra onun elindekini doğrulayıcı olarak inen, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik."* (Ahkaf, 30) *"Allah, rızası peşinde koşanları bu kitap sayesinde selâmet yollarına iletir. Onları, kendi izni ile, karanlıklardan aydınlığa çıkarır; doğru yola iletir."* (Mâide, 16) *"Uğrumuzda cihad edenleri kesinlikle bize ulaştıracak yollara iletiriz. Allah iyi işler yapanlar ile beraberdir."* (Ankebut, 69) Bu ayetlerin yukarda söylediklerimize tatbik ettiği açıktır.

b) İnsanlar arasındaki anlayış farkları, farklı davranışlardan da kaynaklanabilir. Çünkü günahlar, çeşitli insanî hevesler ve bu kategoriye giren çeşitli kışkırtılmalar ve vesveseler insana, özellikle de sıradan saf insana bozuk düşünceler telkin eder, onun zihnini şüphe sızmalarına ve batıl görüşlerin istilâsına hazır hâle getirir. O zaman anlayışlar farklılaşır ve hakka uymaktan sapar.

İslâm bunun için de yeterli çare getirdi: Bir defa topluma sürekli olarak dine çağrı yapmayı emretti. İkinci önlem olarak bütün toplumu iyiliği emredip kötülükten sakındırmakla yükümlü tuttu. Üçüncü tedbir olarak da zihinlerinde hastalık ve şüphe olanlardan uzak durmayı emretti. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sizden; hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk olsun."* (Âl-i İmrân, 104) İyiliğe çağırarak, telkin ve hatırlatma yolu ile doğru inancı pekiştirir, onun kalplere yerleşmesini sağlar.

İyiliği emredip kötülükten sakındırmak da hak inançların kalplere yerleşmesine engel olan şeylerin ortaya çıkmasını önler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğünde, (bu adamlar) başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir. Eğer şeytan sana bunu unutturursa, hatırladıktan sonra sakın o zalimlerle birlikte oturma. Günahlardan sakınanlara onların hesabından hiçbir sorumluluk yoktur. Fakat belki korunurlar diye bir hatırlatmadır. Dinlerini alay-eğlence konusu yapan ve dünya hayatına adanan kimseleri bırak da Kur'an aracılığı ile şunu hatırlat ki, eğri davranışlarının, günahlarının esiri olan kimse Allah dışında ne bir yardım edici ve ne bir aracı bulabilir."* (En'âm, 68-70)

Görülüyor ki yüce Allah, ilâhî bilgiler konusunda işaret yolu ile veya denilenin bir gereği olarak şüphe uyandırıcı, karşı çıkıcı veya alaycı konuşmalara dalanların sohbetlerine katılmayı yasaklıyor. Yüce Allah bu tür konuşmaların sebebinin, temel bilgileri konusunda ciddi-yetten yoksun olmak; temel bilgilerini oyun, eğlence ve alay konusu yapmaktan kaçınmayan bir sorumsuzluğa esir olmak olduğunu hatırlatıyor. Yine hatırlatıyor ki, bu tutumun kaynağı dünya hayatına kapılmaktır ve bu hastalığın ilâcı sağlıklı eğitim ve yüce Allah'ın konumunu hatırlatmaktır.

c) İnsanlar arasındaki anlayış farklılığı, dış faktörlerden de kaynaklanabilir. Oturulan yerin uzaklığı, dinî bilgilerin insana ulaşamaması veya az ya da tahrife uğramış olarak ulaşması. Yahut bu farklılık insanın dinî bilgileri doğru biçimde kavramasına engel olacak anlayış yetersizliğinden kaynaklanabilir. Mizaç özelliğinden ileri gelen kafa-sızlık ve aptallık gibi.

Bunun tedavisi, tebliği yaygınlaştırmak ve çağrıda, eğitimde yumuşak bir tavır takınmaktır. Bu iki tedbir, İslâm'ın tebliğ metodunun

özelliklerindendir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Benim yolum budur. Ben ve bana uyanlar insanları basiretle Allah'a çağırırız."* (Yûsuf, 108) Bilinen bir gerçektir ki, tebliği basiretle yapan kimse, onun kalpleri ne oranda etkileyeceğini, dinleyenlerin ve telkine hedef olanların değişik olması ile hangi değişik etkilene biçimlerinin ortaya çıkacağını bilir. Bu yüzden basiretli tebliğ görevlisi herkese ancak zihni kapasitesinin kaldıracağı kadar tebliğ yapar.

Hem Sünnî hem de Şîî kanallardan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyuruyor: "Biz peygamberler topluluğu, insanlarla akıllarına göre konuşuruz." Yüce Allah da şöyle buyuruyor: *"Her kabileden bir grup dini iyice öğrenmeleri ve kavimlerine döndükleri zaman korkup sakınmaları umuduyla onları uyarmaları için sefere çıkmaları gerekmez miydi?"* (Tevbe, 122)

İşte bunlar, inançlarda anlayış farklılığının meydana gelmesini önleyecek veya meydana gelmiş olan böyle bir farklılığı giderecek tedbirlerdir.

İslâm, toplumu kargaşaya ve çözülmeye götürecek ayrılığın sızmalarından korumak için bunların ötesinde bir toplumsal prensip öneriyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bilin ki, doğru olan benim yolum budur; ona uyun. Değişik yollara kapılmayın; onlar sizi parça parça edip Allah yolundan ayırırlar. Ola ki, kötülüklerden sakınırsınız diye Allah size bunları tavsiye etti."* (En'âm, 153) Ayette anlatılan şudur: Müslümanların hep birlikte doğru yola uymaları ve diğer yollara saptaktan kaçınmaları, onları ayrılıklara düşmekten koruyan, birlik ve bütünlüklerini kaybetmemelerini sağlayan bir tedbirdir.

Bir başka ayette yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup-sakınmak gerekiyorsa, öylece korkup sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölün. Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın..."* (Âl-i İmrân, 102-103) Daha önce belirtildiği gibi, "Allah'ın ipi"nden maksat, ya İslâm dininin bilgilerinin gerçeklerini açıklayan Kur'an veya bundan az önceki ayetten anlaşılacağı üzere Kur'an ve Peygamberimizdir. Bir önceki ayette yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey iman edenler, eğer kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba boyun eğecek olursanız, sizi imanınızdan sonra tekrar küfre döndürürler. Allah'ın ayetleri size okunuyorken ve O'nun Peygamberi aranızdayken nasıl oluyor da inkâr ediyorsunuz?"*

Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, artık elbette o, dosdoğru yola iletilmiştir." (Âl-i İmrân, 100)

Bu ayetler şunları gösteriyor: Müslümanların din bilgileri etrafında birleşmeleri, fikrî dayanışma oluşturmaları, öğretmek ve öğrenmekte yardımlaşmaları, her düşünce ve içlerine düşen her şüphe olayında kendilerine okunan ayetlere sığınmaları, ayrılığın kökünü kazımak için bu ayetler üzerinde derinliğine düşünmeleri gerekir. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından olsaydı, içinde birbirini tutmaz çok şey bulurlardı."* (Nisâ, 82) *"Biz bu örnekleri insanlara veriyoruz. Onların anlamlarını sadece bilgili kimseler kavrayabilir."* (Ankebut, 43) *"Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun."* (Nahl, 43) Bu ayetlerde Kur'an'ı derinliğine incelemenin ya da böyle bir incelemeyi yapanlara başvurmanın görüş ayrılıklarını ortadan kaldıracağı ifade ediliyor.

Yine Kur'an-ı Kerim, dinin yükünü taşıyan Peygamberimize başvurmanın Müslümanlar arasındaki düşünce ayrılıklarını ortadan kaldırdığını ve onlara uymaları gerekli olan hakkı açıkladığını vurguluyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sana da zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın tâ ki, düşünüp öğüt alsınlar."* (Nahl, 44)

Şu ayet de buna yakın anlamdadır: *"Oysa eğer o haberi Peygambere ve kendilerinden emir sahiplerine (ululemre) götürselerdi, aralarından işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar onun ne olduğunu bilirlerdi."* (Nisâ, 83) *"Ey inananlar! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resul'e götürün. Bu, (sizin için) daha hayırlı ve yorum bakımından daha güzeldir."* (Nisâ, 59) İşte İslâm'da toplumsal düşüncenin biçimi böyledir.

Bundan anlaşılıyor ki bu din, kendine özgü ilâhî bilgilerini koruma esasına dayandığı gibi, insanlara eksiksiz bir düşünce özgürlüğü de sağlıyor. Bundan çıkarılacak sonuç şudur: Müslümanların dinlerinin gerçekleri üzerinde hep birlikte ve birbirleri ile bağlantılı olarak düşünmeleri, dinlerinin bilgileri üzerinde düşünce ve içtihat biçiminde zihnî emek vermeleri gerekir. Eğer bu gerçeklerin ve bilgilerin herhangi biri hakkında şüpheye düşerlerse veya bu bilgilere ve gerçeklere

zıt bir görüşe varırlarsa, bunda bir sakınca yoktur. Yalnız söz konusu şüphenin veya zıt görüş sahibinin görüşünü, toplumsal bir düşünüşle Kur'an'a arz ederek irdelenmesini sağlaması gerekir. Eğer bu irdeleme problemini çözemiyorsa, onu Peygambere veya onun yerini tutanlara arz eder. Böylece şüphesi aydınlanır ve görüşü asılsızsa bu asılsızlığın farkına varır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve akıl sahipleri onlardır."* (Zümer, 18)

Açıkladığımız bu inanç ve düşünce özgürlüğü, az önce sözünü ettiğimiz kişisel görüşü belirtilen mercilere sunmadan ortaya atmak ve halk arasında yaymak demek değildir. Böyle yapmak, sağlam olan toplumun temelini sarsacak ihtilâflara yol açar.

Bu yol, toplumun kendine özgü hayatını (orijinal kimliğini) korumak suretiyle düşünce düzeyini geliştirmesinin önündeki kapıları açacak düzenlemelerin mümkün olan en güzel yoludur. İnançların vicdanlara dayatılması, kalplere mühür vurulması, zorla ve baskı ile insandaki düşünme yeteneğinin öldürülmesi ve bunun için kamçı ya da kılıç kullanılması ya da kâfir ilân etme, sürgün etme, toplumdan dışlama ve hiç kimse ile görüştürmeme yoluna başvurulması, Hak Tealâ'nın ve hak dinin buna razı olması ya da bu yöntemi destekleyen tedbirleri meşru görmesi düşünülmaz. Bu yöntem bir Hıristiyanlık ayıbıdır. Kilise tarihi bu türden sabıkalarla ve baskılarla doludur. -Özellikle milâdî on beşinci ile on altıncı yüzyıllar arasında bu türden uygulamaları çok yoğundur.- Kilisenin bu tür zulümleri, zorbaların ve tağut-ların zulümlerinden bile daha çirkin ve daha beterdir.

Fakat biz Müslümanlar, maalesef, bu nimeti ve bu nimetin kazançları olacak olan topluma yaygın düşünce ile inanç özgürlüğünü kaybettik. Tıpkı Allah'a karşı görevlerimizi yapmamanın sonucu olarak yüce Allah'ın bağışladığı diğer birçok nimetten kendimizi yoksun edişimiz gibi. (Çünkü yüce Allah tutumunu bozmayan hiçbir toplumun sahip olduğu nimeti elinden almaz.) Bu nankörlüğün sonucu olarak toplumumuzda Hıristiyan kilisesinin tutumu egemen oldu. Bunu da kalplerin ayrılması, parçalanma görüntüleri ve mezhep bölünmeleri izledi. Allah bizi affetsin. Bizi rızasını kazandıracak davranışları yapmaya muvaffak etsin ve doğru yoluna iletin.

15- Hak Dinin Dünyaya Egemenliği ve Sonucun Takvaya Ait Oluşu

İnsan türü, kendisine armağan edilen fitrî yapısı sebebi ile gerçek mutluluğu ister. Bu da ancak toplumsal hayat bazında nefesine dünyevî ve uhrevî hayattan pay sağlayarak organik ve ruhî hayatının tahtına oturmasıyla gerçekleşir. Daha önce belirtildiği üzere bu, İslâm'ın ve tevhit dininin ta kendisidir.

İnsanlığın amacı doğrultusundaki ilerlemesi ve kemalinin doruğuna yükselmesi sürecinde görülen sapmalara gelince, bunlar fitratın hükmünün geçersiz oluşundan değil, uygulamadaki hatalardan kaynaklanmıştır. Yaratılışın güttüğü gaye ise, er veya geç kesinlikle gerçekleşecektir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey Muhammed, Allah'ı bir bilici olarak yüzünü doğruca dine çevir, Allah'ın yaratma kanununa uygun olarak dine dön ki, O insanları ona göre yarattı. İşte doğru din budur. Fakat insanların çoğu bunu bilmez (Allah demek istiyor ki, gerçi çoğu insanların fitratları bu gerçeği özet hâlinde biliyor, ama insanlar onu ayrıntılı ve net olarak bilmiyorlar)... Böyle yaparlar ki, kendilerine verdiğimiz nimete nankörlük etsinler. Haydi biraz maddî yarar sağlayıp eğlenin bakalım. Yakında sonunuzun ne olduğunu öğreneceksiniz... İnsanların elleri ile işledikleri kötülükler yüzünden karada ve denizde fesat çıktı. Allah belki dönerler diye onlara yaptıklarının bir bölümünün cezasını tattırıyor."* (Rum, 30-41)

Bir başka ayetlerde de şöyle buyuruyor: *"Allah öyle bir topluluk ortaya çıkaracak ki, Allah onları sevdiği gibi onlar da O'nu severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu davranırlar. Allah yolunda cihad ederler. Hiç kimsenin yergisinden ve kınamasından çekinmezler."* (Mâide, 54) *"Andolsun biz zikirten (Tevrat'tan) sonra Zebur'da da 'yeryüzüne mutlaka salih kullarım vâris olacaktır' diye yazdık."* (Enbiyâ, 105) *"Sonuç, takvanıdır."* (Tâhâ, 132)

Gerek bunlar gerekse benzeri anlama gelen ayetler, bize İslâm'ın tam bir üstünlük kuracağını ve dünyaya tümü ile egemen olacağını haber veriyor.

Şöyle diyenlerin sözlerine kulak asma: Efendim İslâm tarihte belirlirli bir üstünlük kurdu. Onun günleri tarih zincirinin bir halkası idi.

Tarihin sonraki halkaları üzerinde belirli oranda etkili oldu. Şimdiki uygarlık farkında olarak veya olmayarak ona dayandı. Fakat bir daha tam bir üstünlük kurması, yani bütün maddeleri, şekilleri ve amaçları ile bir din hükümeti oluşturmaları, insan tabiatının kabul edemeyeceği ve asla kabul etmeyeceği bir ihtimaldir. Bu nitelikte bir tecrübesi hiç olmamıştır ki, dış dünyada meydana geleceğine ve insan türü üzerinde tam bir hâkimiyet kuracağına güvenilsin.

Onlar öyle diyor; ama sen biliyorsun ki, bizim üzerinde konuştuğumuz anlamı ile İslâm, insan türünün gayesi ve kemal noktasıdır. İnsan farkına olarak ya da olmayarak içgüdüğü ile o gayeye yönelmiştir. Birçok varlık türlerinden elde edilen kesin tecrübeler, onların varoluşları ile uyumlu gayelere yönelmiş olduklarını, kendilerini bu gayelere yaratılış düzeninin sevk ettiğini kanıtlıyorlar. İnsan bu yaratıklar bütününden ayrı ve kopuk değildir.

Üstelik, günümüz dünyasının insan toplumlarında geçerli olan hiçbir sistem, hiçbir yol, meydana çıkışında, varlığını sürdürmesinde ve egemenliğinde kesin bir geçmiş tecrübeye dayanmamıştır. İşte Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in, Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın şeriatları. Bunlar zamanlarında ortaya çıkmış ve insanlar arasında geçerli olmuşlardır. Brahma'nın, Buda'nın, Mani'nin ve diğer önderlerin getirdikleri sistemler de öyledir.

Demokrasi, Komünizm ve başkaları gibi maddî uygarlık sistemleri de böyledir. Bunların hepsi hiçbir geçmiş tecrübeye dayanmaksızın çeşitli insan toplumlarına çeşitli uygulama biçimleri ile geçerli ve egemen olmuşlardır.

Yalnız sosyal sistemlerin ortaya çıkabilmeleri ve toplumda kökleşebilmeleri için, amaçlarına ulaşma yolunda yorgunluğa ve bıkkınlığa yenik düşmeyecek düzeyde güçlü taraftarlar, kesin kararlar ve yüce gayretler gereklidir. Zamanın insan iradesini frenleyebileceğini, gayretlerin boşa gideceğini sakın sanma. Bu bakımdan Rahmanî gayeler ve idealler ile şeytanî olanlar arasında fark yoktur.

AYETİN HADİSLER İŞİĞİNDE AÇIKLAMASI

Maan-il Ahbar adlı eserde yer aldığına göre İmam Sadık (a.s), "*Ey inananlar! Sabredin; (düşman karşısında) topluca sebat gösterin;*

sürekli (ilişki içinde ve) hazırlıklı olun..." ayetini şöyle açıklıyor. "Musibetlere karşı sabredin. Fitnenin yol açacağı musibetler karşısında sabırlı davranın ve uyduğunuz, peşlerinden gittiğiniz önderlerin itaati üzerinde sebat gösterin." (s.369, Mektebet-us Saduk, Tahran baskısı)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre de İmam Sadık (a.s) bu ayet hakkında şunları söylüyor: "Dininiz konusunda sabırlı ve dirençli olun. Düşmanınıza karşı (yapılan savunmada) topluca sebat gösterin ve imamınızla (önderinizle) sağlam ilişki içinde olun." (c.1, s.212, h:181)

Bunlara yakın anlamda açıklamalar, Ehl-i Sünnet kanalıyla Resulullah'tan (s.a.a) rivayet edilmiştir. (ed-Dür-ül Mensûr, c.2, s.114)

el-Kâfi adlı eserde yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) bu ayeti şöyle açıklıyor: "Farzları yerine getirme konusunda sabırlı davranın. Musibetlere karşı topluca sebat gösterin ve imamların itaati üzerinde sebat gösterin." (c.2, s.81, h:3)

Mecma-ul Beyan tefsirinde yer aldığını göre Hz. Ali (a.s) bu ayet hakkında şöyle diyor: "Namazları gözetleyin. Yani namazların biri bitince öbürünü bekleyin. Çünkü o zaman (savaş olmadığından) mura-ba-ta (yani düşmanı gözetleme) yoktu." (c.2, s.562)

Rivayetlerin farklılığı, daha önce değindiğimiz üzere ayetteki emir cümlelerinin mutlak oluşuna dayanır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Cerir ile İbn-i Habban'ın Cabir b. Abdullah'a dayandırarak rivayet ettiklerine göre Peygamber Efendimiz (s.a.a) şöyle buyuruyor: "Acaba Allah tarafından hatalarınızın silinmesini, günahlarınızın örtülmesini sağlayacak davranışların ne olduğunu size söyleyeyim mi?" Bizim "evet, ya Resulullah!" dememiz üzerine Peygamber şöyle buyurdu: "Zorluklara katlanarak eksiksiz bir abdest almak. Mescitlere doğru çok adımlar atmak. Bir namazdan sonra gelecek namazı beklemek. İşte rıbat (gözetleme ve ilişki kurma) budur." (c.2, s.114)

Ben derim ki: Bu hadis başka kanallardan da rivayet edilmiştir. Murabata'nın (gözetlemenin ve öteki namazı beklemenin) fazileti hakkında sayılamayacak kadar çok rivayet vardır.

Âl-i İmrân Sûresi 200	193
-----------------------------	-----

1- Ey insanlar! Rabbinizden korkup-sakının ki O, sizi tek bir nefisten yarattı, ondan eşini de yarattı ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetilip-yaydı. Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının. Allah, şüphesiz sizin üzerinizde gözetleyicidir.

AYETİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ilk ayetten anlaşılacağı üzere bu surenin amacı, eşlerin sayısı, evlenilmesi yasak kadınlar ve benzerleri gibi evlenmeye iliş-kin hükümler ile miras hükümleridir. Bunların yanı sıra surede namaza, cihada, şahitliklere, ticarete ve başka konulara ilişkin hükümler de vardır. Ayrıca kitap ehlinin durumuna da değiniliyor. Suredeki ayetlerin içeriği onun hicretten sonra Medine döneminde indiğini gösteriyor. Gerçi ayetlerinin çoğu arasında bağlantı vardır; ama surenin bir defada değil, peyderpey indiği anlaşıyor.

Okuduğumuz ayetin kendisine gelince bu ayet, yetimlerin ve kadınların durumunu ele alan sonraki bir kaç ayetler ile birlikte daha sonra incelenecek olan miraslar ve haram evlilikler konulu ayetlere bir geçiş özelliği taşır. Eşlerin sayısına değinen üçüncü ayete gelince, bu ayetin konusu her ne kadar bu surenin önemli meselelerinden ise de ayet bu ilk ayetin oluşturduğu başlangıç sözünden yararlanılan bir ayrintı, bir bağımlı açıklama niteliği taşır. İleride bu hususla ilgili açıklamalara yer verilecektir.

"Ey insanlar! Rabbinizden korkup-sakının ki O, sizi... ve ikisin-

den birçok erkek ve kadın türetip-yaydı." Bu ifadede insanlık gerçeğinde ortak olan ve bu hususta erkeği ile kadını, küçüğü ile büyüğü, güçlüsü ile güçsüzü arasında hiçbir fark olmayan insanlar, kendileri konusunda Rablerinden korkmaya çağırılıyor. Amaç yüce Allah'ın onların mutluluğunu tamamen erdirmesi için kendilerini hidayet ettiği toplumlarında ve onların hayat yolunu kolaylaştırması, fert ve toplum olarak varlıklarını koruması amacıyla, kendilerine ilham etmiş olduğu aralarında kullanılan hükümlerde ve kanunlarda erkekleri kadınlarına, büyükleri küçüklerine zulmetmemeleridir.

Buradan, hitabın neden özel olarak müminlere değil de bütün insanlara yöneltilmesindeki incelik ortaya çıkıyor. Bunun yanı sıra korkmayla ilgili olarak neden "Rabb" kelimesinin kullanılmasında ve "*Rabbinizden korkup-sakının*" denilip de "Allah'tan korkun" vb. bir ifade kullanılmamasındaki incelik de ortaya çıkmış oldu. Çünkü yüce Allah'ı burada insanlara hatırlatan sıfatı, yani "*Ki O, sizi bir nefisten yarattı...*" ifadesi bütün insanları kapsar, sadece müminleri değil. Bu sıfat da uluhiyet ile değil, düzenleme ve kemale erdirmeye sürecini üstlenen Rububiyet'in sıfatlarından biridir.

"*Ki O, sizi tek bir nefisten yarattı.*" Ayette geçen "nefs" kelimesi sözlük anlamı ile "bir şeyin aynı ve kendisi" demektir. Araplar "Caenî fulanın nefsu ve aynuhu=falancanın nefsi ve aynı yani kendisi bana geldi" derler. Gerçi bu iki kelimenin (nefs ve ayn) bu anlamda (bir şeyi o şey yapan nitelik) buluşmadan önceki hareket noktaları değişiktir. İnsanın nefsi demek, insanı insan yapan şey demektir. O, dünya hayatında insanın ruhunun ve cisminin her ikisi ve Berzah hayatında ise, insanın sadece ruhu anlamına gelir. Bunun böyle olduğunu daha önce "*Allah yolunda öldürülenlere sakın ölümler demeyin...*" (Bakara, 154) ayetini incelediğimizde ortaya koymuştuk.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, buradaki "tek nefis"den maksat, Hz. Âdem ve "eşi"nden maksat da Hz. Âdem'in eşidir. Kur'an'ın zahirinden anlaşıldığına göre, bu ikisi bizim de bir parçası olduğumuz mevcut neslin ana-babasıdır; hepimizin kökü bu ikiliye dayanır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*O sizi tek bir nefisten yarattı. Sonra ondan kendi eşini var etti...*" (Zümer, 6) "*Ey Âdemoğulları, şeytan ana-babanızı... cennetten çıkardığı gibi sizleri de şaşırtıp bir belaya düşürmesin.*" (A'râf, 27) Ayrıca yüce Allah, İblis'in ağzından şöyle buyu-

ruyor: *"Eğer bana kıyamet gününe kadar mühlet verirsen onun soyunu, pek az bir bölümü dışında, avucumun içine alıp mahvederim."* (İsrâ, 62)

Bir tefsircinin yorumuna göre "tek nefis ve eşi"nden maksat, mutlak anlamda erkek ve kadın insanlar, çoğalmanın eksenini oluşturan çiftlerdir. Bu durumda ayetin anlamı "O her birinizi beşer kökenli bir anadan ve babadan yarattı. Bu konuda aranızda hiçbir fark yoktur" şeklinde olur ve şu ayetin bir benzeri olur: *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyasınız diye sizi halklara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstün olanınız kötülüklerden en çok kaçınanınızdır."* (Hucurât, 13) Bu ayet, insan fertleri arasında, türlerinin bir çiftinden yani bir erkek ile bir kadından doğmuş olmaları açısından hiçbir fark olmadığını vurguluyor.

Bu görüşte apaçık bir tutarsızlık ve bu yorumu yapan tefsircinin gözünden kaçan bir yanılgı vardır. Çünkü bu iki ayet arasında, yani Nisâ suresindeki ayet ile Hucurât suresindeki ayet arasında açık bir fark vardır. Hucurât suresindeki ayet, insanlık gerçeği bakımından insan fertlerinin birliğini açıklama amacını taşıyor. Bu ayet her ferdin oluşumunun insan kaynaklı bir ana-babaya dayanmaları cihetiyle insan fertleri arasında hiçbir fark olmadığını vurguluyor. Buna göre insanların birbirine üstünlük taslamalarının hiçbir haklı gerekçesi yoktur. Onlar arasındaki tek üstünlük kriteri takvadır. Nisâ suresinin incelemekte olduğumuz ayeti ise, insan fertlerinin gerçekten bir olduklarını açıklamaya çalışıyor. Bu ayete göre insanlar çok sayıda erkekten ve kadından oluşmalarına rağmen tek bir kökenden türediler ve bir kaynaktan meydana gelerek guruplara ayrılıp çoğaldılar. *"Ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı."* ifadesinden anlaşılan mana budur. Görüldüğü gibi bu anlam "tek nefis ve eşi"nden maksadın insandan türeyen mutlak erkek ve kadın olması ile bağdaşmıyor. Üstelik bu anlam, az önce söylediğimiz gibi, bu surenin amacı ile de bağdaşmaz.

"Ondan (o tek nefisten) eşini de yarattı" cümlesinin orijinalindeki "zevc" kelimesini, Ragıp el-İsfahanî şöyle açıklıyor: "Eşleşen canlıların erkek ve dişi çiftlerinin her birine "zevc" denir. Canlı ve cansız varlıkların çiftlerinin her birine de "zevc" (eş) denir. Ayakkabı ve terlik gibi [her biri hakkında bu ötekisinin eşidir, denilir]. Benzer ya da zıt olarak birbirinin eşi olan varlıkların her birine de "zevc" denir...

"Zevce" kelimesi fasih kullanışlı bir kelime değildir. [Dolayısıyla kadını ifade ederken de "zevc" kelimesi kullanılır.] Alıntı burada sona erdi.

"Ondan (o tek nefisten) eşini de yarattı." ifadesinin zahirinden anlaşılan anlama gelince, bu cümle şunu açıklıyor: O tek kişinin eşi benzerlik anlamında onun türündendir. Yeryüzüne dağılmış olan şu fertlerin hepsi birbirinin benzeri ve tıpkısı olan iki ferde dayanır. O hâlde, ayetin orijinalinde geçen "minhum=ondan" kelimesindeki "min" edatı, "nuşuiyye" [=bir şeyin türediği kökü ve kaynağı belirtme] anlamı taşır ve bu ayet ile şu ayetler arasında içerik birliği vardır: *"Onun ayet-lerinden biri de yanlarında huzur ve sükûn bulmanız için size kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve şefkat koymasıdır..."* (Rum, 21) *"Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı ve bu eşlerinizden size çocuklar ve torunlar yarattı."* (Nahl, 72) *"Allah göklerin ve yeryüzünün yoktan var edicisidir. O sizin için kendi türünüzden eşler ve hayvanlardan da çiftler yarattı ve bu düzen içinde çoğalmanızı sağladı..."* (Şûrâ, 11) Söz konusu ayetin bir benzeri de şu ayettir: *"Biz her şeyi çiftler hâlinde yarattık."* (Zâriyât, 49)

Dolayısıyla bazı tefsirlerde; "Allah Hz. Âdem'in eşini onun bir kaburga kemiğinden yarattı" gibi bir içeriğe sahip olan bazı hadislerle uyum içerisinde olması göz önünde bulundurularak bu ayetten söz konusu tek nefsin eşinin onun özünden, onun bir parçasından yaratılmış olduğu kastedilmiştir." yolundaki iddia doğru değildir. Çünkü, ayette buna delil olabilecek hiçbir şey yoktur.

"Ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı." cümlesinin orijinalinde geçen "besse" kelimesi "bess" kökünden, saçmak ve benzeri yollarla dağıtmak demektir. Nitekim yüce Allah, *"Havada dağılan toza dönüştü"* (Vakıa, 6) ayetinde bu kelimenin türevlerinde olan "mun-bess" kelimesini kullanmıştır. Yakınarak kederi dağıtmak (bess-ul ğamm) deyimini de bu anlamdan doğmuştur. Bundan dolayı, kimi zaman "bess" kelimesi, keder anlamında kullanılır. Çünkü insan doğal olarak kederi dağıtır. Yüce Allah bu anlamda *"Ben kederimi ve üzüntümü sadece Allah'a arz ederim."* (Yûsuf, 86) buyuruyor. Bu ayetin asıl metninde geçen "bess" kelimesi, keder anlamındadır.

Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre mevcut insan nesli Hz. Âdem ile eşine dayanır ve bu alanda onlara başkasının katkısı yoktur. Çünkü

ayette *"Ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı."* deniyor, "Onlardan ve başkalarından birçok erkek ve kadın türetip-yaydı..." denmiyor. Bundan şu iki sonuç çıkıyor:

Birincisi: *"birçok erkek ve kadın"* ifadesinden maksat, onların soyundan aracılı ve aracısız meydana gelen insan fertleridir. Bu ifade, "ey insanlar sizi onlardan türetip-yaydı" demek gibidir.

İkincisi: Hz. Âdem ile eşinden sonra gelen ilk kuşaktaki, yani onların aracısız çocukları dönemindeki evlilikler, erkek ve kız kardeşler arasında yapıldı (erkek kardeşler kız kardeşlerle evlendi); çünkü o günlerde erkekler ile dişiler kendilerinden ibaretti, onlarla sınırlı idi. Bunun bir sakıncası yoktur. Çünkü bu, yüce Allah'tan gelen teşriî bir hükümdür. Dolayısıyla Allah onu bir gün mubah sayarken başka bir gün haram kılabilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah hüküm verir. Hiç kimse O'nun hükmünün peşine düşüp onu geri çeviremez."* (Ra'd, 41) *"Hüküm verme yetkisi, yalnız Allah'a mahsustur."* (Yûsuf, 40) *"O, hiç kimseyi hükmüne ortak etmez."* (Kehf, 26) *"O Allah'tır, O'ndan başka ilâh yoktur; dünyada da ahirette de övgü O'na mahsustur, hüküm verme yetkisi sadece O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz."* (Kasas, 70)

"Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının." Ayetin asıl metninde geçen "tesaelûne" fiilinin mastarı olan "tesaul" kelimesi, insanların Allah adına yemin ederek birbirlerinden bir şey istemeleri demektir. Meselâ biri, arkadaşına "senden Allah aşkına şunu şunu yap-manı istiyorum" der. Bu ifadede Allah adına yemin etmek vardır. İnsanların Allah adına birbirlerinden bir şey istemeleri, kinaye yolu ile onların gözünde Allah'ın saygın olduğu ve sevildiği anlamını ifade eder. Çünkü insan saydığı ve sevdiği bir şey üzerine yemin eder.

Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre "el-erhame" (akrabalar) kelimesi, "Allah" kelimesine matuftur. Anlam "Akrabalar konusunda korkun" şeklindedir. Bir görüşe göre, bu kelime ayetin orijinalinde geçen "bihi=onun hatırına" ifadesindeki zamirin takdirî konumuna matuftur. Zamir zahirde mecrur (esreli) okunmasına rağmen takdirde fethası (üstünü) vardır. Arapça'da "merertu bi-Zeydin ve Amren" denir. Ham-za'nın "el-erhami" şeklindeki muttasıl zamire atfederek yaptığı okuyuş bu görüşü teyit edebilir. -Gerçi nahiv bilginleri bunun zayıf olduğunu söylemişlerdir.- O zaman anlam "Hatırına yemin ederek bir-

birinizden isteklerde bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalarından korkun" olur. Biri arkadaşına "es'eluke billahi ve es'eluke birrahimi" der. Yani, Allah aşkına senden şunu isterim ve akraba aşkına senden şunu dileirim. Bu bir görüştür. Fakat sözün akışı ve Kur'an'ın ifade tarzı, bununla uyuşmaz. Çünkü eğer "erham" kelimesi, "ellezî" kelimesinin müstakil sılası yapıp ifade, 'vettekullahellezî tesaelüne bil-erhami" biçimine girerse, ifade zamirden yoksun kalır ki, bu olmaz. Eğer bununla önceki cümle birlikte "ellezî" kelimesinin sılası olursa, o zaman Allah ile erham kelimeleri eşit saygınlıkta ve yücelikte kabul edilmiş olur ki, bu da Kur'an'ın sürekli riayet ettiği edebi ve üslûbu ile bağdaşmaz.

Takvanın yani korkup sakınmanın Allah'a nispet edildiği gibi, akrabalara da nispet edilmesine gelince; akrabaların, Allah'ın yaratmasına ve var etmesine dayandırılmasından sonra hiçbir sakıncası yoktur. Takvanın yani korkup sakınmanın Kur'an'da Allah'tan başkasına nispet edildiği ayetler de vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Allah'a döndürüleceğiniz günden korkup-sakının.*" (Bakara, 281) "*Kâfirler için hazırlanmış olan cehennem ateşinden korkun.*" (Âl-i İmrân, 131) "*Ve sizlerden yalnızca zulmedenlere isabet etmekle kalmayan bir fitneden korkup-sakının.*" (Enfâl, 25)

Her neyse; ayetin bu ikinci yarısı, ilk yarısına göre mutlak ifadeden sonra gelen bir kayıtlandırma, geniş ifadeden sonra gelen bir daraltmadır. İlk yarıdan kastımız ayetin, "*Ey insanlar! Rabbinizden korkup sakının ki O, sizi tek bir nefisten yarattı... ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı.*" bölümüdür. Çünkü, bu bölümün özetle anlamı şudur: Ey insan fertleri, size yönelik rübubiyeti, sizi yaratmış olması, siz insan fertlerini hepiniz için geçerli olan tek bir kökten, siz çoğaldıkça çoğalan ve vücudunuzda saklı bir maddeden meydana getirmiş olması sebebi ile, Allah'tan korkun. Bu da insanlık cevherliğine dayalı insan türselliğidir. [Hepiniz tür ve zat açısından insansınız.] Ayetin bu ikinci yarısının anlamı ise şudur: Yüceliği ve sizin nazarıңызdaki izzeti sebebi ile Allah'tan korkun. (Yücelik ve izzet, rübubiyetin tezahürlerinden ve ayrıntılarından.) Allah'ın aranızda yaratmış olduğu akrabalık birliğinden korkun. (Akrabalık, insan fertleri arasında yaygın olan birliğin ve ortak köklülüğün dallarından biridir.)

Buradan "korkup-sakının" emrinin neden tekrar edildiği ve ikinci cümlede niçin yeniden yer aldığı ortaya çıkıyor. Çünkü ikinci cümle

içerdiği ek faydalıkla birinci cümlelerin tekrarıdır. İkinci cümlelerin ek faydası, akrabalar meselesine yönelik bir ihtimam ve önemseme ifade etmesidir. Ayetin asıl metninde geçen "erham" kelimesi, "rahim" kelimesinin çoğuludur ve aslında kadının rahmi demektir. Kadının rahmi, meni damlacığını geliştirip doğacak çocuk hâline getirmeye elverişli sığınak olan bir iç organdır. Fakat bu kelime daha sonra zarf ve mazruf ilişkisine dayanılarak akrabalık anlamında kullanıldı. Çünkü akrabalar aynı rahimden çıkma konusunda ortaklıklar. Buna göre rahim akraba, erham ise akrabalar demektir. Kur'an-ı Kerim, kavim ve ümmet meselesiyle ilgilendiği ve onu önemseydiği gibi, akraba meselesi ile de ilgilenmiş ve üzerinde durmuştur. Çünkü kavim nasıl büyük toplum ise akrabalar da küçük toplumdurlar.

Kur'an toplum meselesi ile ilgilenir ve onu çeşitli özellikleri ve etkileri olan bir gerçek sayar. Tıpkı insan ferdi ile ilgilenip onu varoluştan gelen çeşitli özelliklere ve etkilere sahip bir gerçek saydığı gibi. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"İki denizi birbirine salıp katan O'dur; bu tatlı ve susuzluğu giderici, bu da tuzlu ve acıdır. Fakat ikisinin arasına (bu iki tür suyun birbirine karışmasını önleyen) bir engel, aşılmaz bir set koymuştur ve insanı sudan yaratıp onu nesep ve sıhr (bu insandan suyun taşıyıcısı erkek ile akrabalığın sürdürücüsü olan dişi) kılan O'dur. Rabbinin gücü her şeye yeter."* (Furkan, 53-54) *"Allah sizi birbirinizi tanıyabilesiniz diye halklara ve kabilelere ayırdı."* (Hucurât, 13) *"Akraba olanlar miras konusunda Allah'ın kitabına göre birbirlerine muhacirlerden ve ensardan daha yakındırlar."* (Ahzâb, 6) *"Demek ki, siz iş başına gelecek olsanız yeryüzünde bozgunculuk yapacak ve akrabalık bağlarını keseceksiniz, öyle mi?"* (Muhammed, 22) *"Arkalarında güçsüz çocuklar bırakarak ölecek olsalar çocuklarının hâli nice olur diye kaygı duyanlar yetimlere haksızlık etmekten korksunlar."* (Nisâ, 9) Kur'an'da bu konuda başka ayetler de vardır.

"Allah, şüphesiz sizin üzerinizde gözetleyicidir." Ayetin asıl metninde geçen "rakîb", koruyucu ve bu kelimedenden türemiş olan "murakaba", koruma demektir. Bu kelime, muhtemelen "boyun" anlamını taşıyan "rakaba" kelimesinden geliyor. Aralarındaki ilgi şudur: Araplar kölelerinin boyunlarını koruyorlardı (onları himâyeleri altına alıyorlardı). Başka bir muhtemel ilişki de şu olabilir: Birini gözetleyen kimse başını kaldırarak ve boynunu uzatarak gözetlediği kimseyi gözetler.

"Rakîb" kelimesinin mastarı olan "rukûb" mutlak anlamı ile koruma demek değildir. İşin içinde gözetlenenin hareketlerini, hareketsizliklerini, kısacası bütün davranışlarını koruma altına almak vardır. Maksat bozuklukları, aksaklıkları düzeltmek veya kayda geçirmektir.

Buna göre bu kelime, bir şeyi, ona dönük bilgi ve gözlem ilgisi ile birlikte koruma anlamına gelir. Bundan dolayı koruma, bekleme, gözetleme, gözaltında tutma anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah "gözetleyici"dir. Çünkü kulların davranışlarına karşılık biçmek için onları koruma altında tutuyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah her şeyi çok iyi koruyandır."* (Sebe, 21) *"Allah'ın dışında birtakım veliler edenler ise, Allah onların üzerinde gözetleyicidir. Sen onların üzerinde bir vekil değilsin."* (Şûrâ, 6) *"Bunun üzerine Rabbin, azap kırbacını tekrar tekrar başlarına indirdi. Hiç şüphesiz Rabbin gözetleme yerindedir."* (Fecr, 14-15)

İnsan fertleri arasında yaygın olan birliğe ve bu birliğin gerekli sonuçlarını korumaya yönelik takva emri (Allah'tan korkulması gerektiği) Allah'ın gözetleyici olması ile gerekçelendiriliyor. Bu gerekçelendirme, bu birliğe ters düşmeye yönelik en büyük korkutma ve sakındırmadır. Eğer bu uyarı üzerinde iyice düşünülecek olursa, yeryüzünde zulüm, haksızlık, bozgunculuk, azgınlık ve benzeri olgular ile bunlar hakkındaki tehdit ve uyarıları konu edinen ayetler ile bu ilâhî gaye arasındaki irtibat meydana çıkar. Bu ilâhî gaye, insanlar arasındaki birliği, bozgunculuktan ve kaybolmaktan korumaktır.

İNSAN TÜRÜNÜN ÖMRÜ VE İLK İNSAN

Yahudi tarihi, insan türünün ömrünün yaklaşık yedi bin yıldan fazla olmadığını kaydediyor. Aklî değerlendirmeler de bu görüşü destekliyor. Çünkü, bu türün bir erkeği ile bir dişisini (bir çiftini) ele alırsak ki, bu çift ortalama bir ömür sürmüş olsun; normal vücut yapısına sahip olsunlar; güvenlik, rahatlık ve refah gibi faktörleri de ortalama olarak düşünelim; insan hayatında etkili olan diğer faktörlerin ve şartların uygunluk derecesini de ortalama olarak kabul edelim; sonra bu çiftin evlendiğini ve uygun ortalama ortamda çocuk dünyaya getirdiğini farz edelim; sonra bu sürecin erkek ve kız çocuklarında da devam ettiğini ve bütün kuşaklarda aynı ortalama durumun geçerli kaldığını farz edelim; bu faraziyelerin ışığında yapılacak hesaplarda bir çiftin

bir yüzyılda bin kişiden çok çoğaldığını, yani bir kişinin yaklaşık beş yüz kişi arttığını buluruz.

Arkasından insanın karşılaştığı, varlığına zıt faktörleri ele alalım. İnsan türünün geneline zarar veren sıcaklık, soğukluk, sel, deprem, kuraklık, veba, kolera, toprak kayması, yıkım ve acı savaşlar gibi ve yine genele yaygın olmayan musibetleri göz önüne alalım. Bu belâlara bu türden alıp götürecekleri payı fazlası ile verelim. Hatta çok fazla boyutlarda düşünüp bin kişiden dokuz yüz doksan dokuz kişinin bu afetlerde kayba uğradığını düşünürsek, yüz yıl boyunca bin kişiden sadece bir kişinin kaldığı sonucuna varırız. Yani üreme faktörü her yüz yılda iki kişiye sadece bir kişi ekleyebiliyor. Bu da binde birlik bir nüfus artışı demektir. Sonra ilk bulduğumuz bu farazi sayıyı bu oranla yedi bin yıla (yetmiş yüzyıla) yaydığımızda iki buçuk milyar tutarında bir rakam elde ederiz. Bu da milletler arası istatistiklerine göre günümüzün dünya nüfusuna denktir.

Bu aklî değerlendirmeler, insanın dünyadaki ömrüne ilişkin görüşü teyit ediyor. Fakat jeoloji bilginleri insanın yeryüzündeki ömrünün milyonlarca yıldan fazla olduğunu söylüyorlar. Onlar beş yüz yıl öncesine ait olduğunu söyledikleri insan fosilleri, insan cesetleri ve kalıntılar bulmuşlardır. Bu onların görüşüdür. Fakat fosilleri bulunan eski milletler ile bu neslin ataları arasında kesintisiz bir bağlantının olduğuna dair insanı tatmin edici ve inandırıcı deliller gösteremiyorlar. Çünkü, insan türü yeryüzünde belirmiş, çoğalmış, yaşamış, sonra toptan yok olmuş, sonra tekrar ortaya çıkıp arkasından yok olmuş ve bu süreç bir kaç dönem tekrarlanmış ve bizim neslimiz bu dönemlerin sonuncusu olmuş olabilir.

Kur'an-ı Kerim, insan türünün ortaya çıkışının bizim şu dönemimizle mi sınırlı olduğu, yoksa bizim sonuncusunu oluşturduğumuz başka dönemlerin yaşanıp yaşanmadığı hususuna net bir açıklama getirmiyor. Gerçi aşağıdaki ayetten insanlığın şimdikinden önce başka bir dönem geçirdiği yönünde bir izlenim edinilebilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hani Rabbin, meleklere 'ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Melekler 'Ya Rabbi, sen yeryüzünde kargaşa çıkarak, kan dökecek birini mi yaratacaksın...'"* (Bakara, 30) Bu ayetin tefsiri sırasında bu noktaya işaret edilmiştir.

Evet; Ehl-i Beyt İmamlarından gelen bazı rivayetlerde, insanlığın

şimdiki döneminden önce başka dönemler geçirdiğini ispat eden sözler vardır. Ayetlerin hadisler ışığında incelenmesi bölümünde, bu hususa değineceğiz.

ŞİMDİKİ KUŞAK, HZ. ÂDEM VE EŞİ

Şöyle denilmiştir: Bilindiği gibi, insanlar deri rengi bakımından dört ana guruba ayrılırlar. Asya'daki ve Avrupa'daki ılıman iklimli yörelerin insanları beyaz, güney Afrika yöresinin insanları siyah, Çin'de ve Japonya'da yaşayan insanların renkleri sarı ve Amerika'da yaşayan Hinduların deri rengi kıızıdır. Bu deri rengine görülen farklılık, her rengi taşıyan insan neslinin öbür rengi taşıyan insan neslinden farklı bir kaynağa dayanmasını gerektirir. Çünkü deri rengi farklılığı beraberrinde kan yapısı farklılığını taşır. Buna göre bütün insan fertlerinin kaynağını, dört renk için dört kaynak hesabı ile dört erkek ve eşten aşağıya düşürmek mümkün değildir. [Demek ki şimdiki kuşak, Hz. Âdem ve eşi olmak üzere iki kişiye dayandırılmaz.]

Bu görüş şöyle bir delille savunulabilir: Bilindiği gibi Amerikan kıtası keşfedildiğinde boş değildi, orada insanlar yaşıyorlardı. Bu insanlar doğu yarım küresinde yaşayan insanlardan kopuktu. Aralarında öyle büyük bir uzaklık vardı ki, bu uzaklığa rağmen bu iki insan neslinin aynı ana-babadan gelmede birleşmeleri ihtimali yoktur.

Fakat görüldüğü gibi bu iki delilin her ikisi de sakattır. Önce, deri rengi farklılığı ile kan yapısı farklılığı meydana geleceği iddiasını ele alalım. Günümüzün biyolojik araştırmaları canlı türlerinde tekâmülün geçerli olduğu faraziyesine dayanır. Bu faraziye hareket edilirse, kan yapısı ve bunun getirdiği deri rengi farklılığının bu türde tekâmül meydana gelmiş olmasına dayandırılmamasına nasıl güvenilebilir? Oysa biyoloji bilginleri at, koyun, fil gibi çok sayıda canlıda tekâmüller olduğunu kesin bir dille ileri sürmüşlerdir. İncelemeler ve çok sayıda jeolojik kalıntılar üzerinde yapılan araştırmalar bu tekâmül gerçeğini ortaya koyuyor. Üstelik günümüzde ilim adamları bu farklılığı o kadar önemli görmüyorlar.¹

1- Bu günlerde gazetelerde bir grup doktorun insanın deri rengini değiştiren, meselâ siyah deri rengini beyaza dönüştüren bir ilâç formülü keşfettiklerini yazdılar.

İnsanların okyanuslar ötesinde bulunmalarına gelince, tabiat bilginlerinin söylediklerine göre insanın yeryüzündeki ömrü milyonlarca yılı aşkındır. Oysa tarihin kaydettiği insan ömrü altı bin yılı geçmez. Böyle olunca tarihten önce Amerika kıtasını diğer kıtalardan koparan birtakım jeolojik olaylar meydana gelmiş olamaz mı? Zaten birçok jeolojik kalıntılar yüzyılların geçmesi ile yer yüzeyinde önemli değişmelerin meydana geldiğini gösteriyor. Meselâ denizler karalara, dağlar ovalara dönüştüğü gibi bunların tersleri de olmuştur. Bunlardan daha önemli olarak yerküresinin iki kutbu ile coğrafi alanlarda değişmeler görülmüştür. Jeoloji, astronomi ve coğrafya bilginleri bu değişmeleri açıklıyorlar. Bu durumda bu savunmayı yapanların bu söylenenleri ihtimal dışı görmekten başka hiçbir dayanakları kalmıyor. Buna iyice dikkat edilmelidir.

Kur'an'a gelince, nass [yani tevile ihtimali olmayan] denecek dedecede olan zahirî anlamından anlaşıldığına göre, şimdi görülen insan nesli bir kadın ile bir erkeğe varıp dayanır. Bu çift bütün insan fertlerinin ana-babasıdır. Babayı yüce Allah Kur'an'da Âdem diye adlandırmıştır. Ama eşinin Kur'an'da adı geçmiyor. Fakat eldeki Tevrat'ta olduğu gibi, rivayetler onu Havva adı ile anıyorlar. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"...Allah insanı başlangıçta çamurdan yarattı. Sonra onun soyunu bayağı bir sıvıdan var etti."* (Secde, 8) *"Allah katında İsa'nın örneği Âdem'in örneği gibidir. O onu topraktan yarattı, sonra 'ol' dedi, o da oluverdi."* (Âl-i İmrân, 59) *"Hani Rabbin meleklerle 'ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' dedi. Melekler 'Ya Rabbi, sen yeryüzünde kargaşa çıkaracak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ve takdis ediyoruz' dediler. Allah meleklerle 'Ben sizin bilmediklerinizi bilirim' dedi. Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti..."* (Bakara, 30-31) *"Hani Rabbin meleklerle 'Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Ona biçim verip kendisine ruhumdan bir soluk üflediğimde onun için secdeye kapanın' dedi..."* (Sâd, 71-72)

Görüldüğü gibi bu ayetler, yüce Allah'ın yasaı, bu insan neslinin devam etmesi için meniyi sebep kıldığına ama onun ilk ortaya çıkışının topraktan yaratılması biçiminde gerçekleştiğine şahitlik ediyor. Ayrıca bu ayetlere göre Hz. Âdem topraktan yaratıldı ve insanlar onun evlâtlarıdır. Ayetlerin açık anlamlarına göre insan neslinin Hz. Âdem ile eşine dayandığı şüphesizdir. Ama bu gerçek, yoruma ve tevile ka-

palı değildir.

Kimi zaman şöyle deniyor: Hilkat ve secde ayetlerinde sözü geçen Âdem'den maksat bir şahıs olarak Âdem değil, türün sembolü olarak Âdem'dir. Mutlak insan, yaratılışının toprağa dayanması, üreme ve doğurma sürecini gerçekleştirmesi bakımından Âdem olarak adlandırılmış gibidir. Bu durum, yüce Allah'ın şu sözünden de anlaşılabilir: *"Biz sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle 'Âdem'e secde edin' dedik."* (A'râf, 11) Bu ayet, meleklerle, Allah tarafından yaratılarak, biçim verilerek hazırlanan varlığa secde etmeleri emredildiğine yönelik bir işaret sayılabilir. Ayette anlatıldığına göre bu varlık belirli bir insan, bir şahıs değil, bütün insan fertleridir. Çünkü *"Sizi yarattık, sonra biçimlendirdik"* buyuruluyor. Aşağıdaki ayet de böyledir: *"Allah, ey İblis, iki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?... İblis, 'ben ondan üstünüm, beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın' dedi... İblis 'senin izzet ve şerefine yemin ederim ki, onların tümünü yoldan çıkaracağım. Yalnız onlardan ihlâslı kılınan kulların hariç.'" (Sâd, 83)* Görülüyor ki, Âdem'den ilk başta tekil olarak söz edilmişken sonra bu ifade çoğula dönüştürüldü.

Bu iddia, naklettiğimiz ayetlerin zahiri anlamlarına ters olmasına ek olarak şu ayetin zahir anlamı ile de reddediliyor. Yüce Allah, Âdem ile ilgili hikâyeyi, meleklerin secde etmesini ve İblis'in secde etmeyi reddetmesini anlattıktan sonra şöyle buyuruyor: *"Ey Âdemoğulları, şeytan ana-babanızı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbise-lerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizleri de aldatmasın."* (A'râf, 27) Ayette Hz. Âdem'den şahıs olarak söz edildiğinin açık olduğu hususunda hiç şüphe edilmemelidir.

Şu ayet de bu niteliktedir: *"Hani biz meleklerle 'Âdem'e secde edin' dedik. Hepsi secde etti. Yalnız İblis emrimize karşı geldi ve 'ben çamurdan yarattığın bir varlığa hiç secde eder miyim?' dedi. İblis dedi ki, 'Benden üstün tuttuğun şu varlığı görüyor musun? Eğer bana kıyamet gününe kadar mühlet verirsen onun soyunu, pek az bir bölümü dışında, avucumun içine alıp mahvederim.'" (İsrâ, 63)* Şimdi inceleme konumuz olan şu ayet de aynı niteliktedir: *"Ey insanlar, Rabbinizden korkup-sakının ki O, sizi tek bir nefisten yarattı, ondan eşini de yarattı ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı. Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların hak-*

larını çiğnemekten sakının. Allah, şüphesiz sizin üzerinizde gözetleyicidir." Ayeti yorumlarken bu hususu açıklamıştık.

Görüldüğü gibi bu ayetler insana bir anlamda Âdem ve başka bir anlamda da Âdem'in çocukları demekten uzak oldukları gibi yaratılmayı bir açıdan toprağa ve başka bir açıdan da meniye nispet etmekten de uzaktırlar. Özellikle şu ayette bu gerçek açıktır: *"Allah katında İsa'nın örneği, Âdem'in örneği gibidir. Allah onu topraktan yarattı, sonra 'ol' dedi, o da oluverdi..."* (Âl-i İmrân, 59) Aksi hâlde bu ayetin Hz. İsa'nın yaratılışının, normal uygulama ile çelişen bir istisna olduğuna delil gösterilmesi yerinde olmaz. "Âdem türsel bir semboldür" demek tefrittir. Bu tefritin karşılığı olan ifrat ise, "Tek Âdem'den daha çok Âdem yaratıldı." demenin küfür olduğunu söylemektir ki, bu görüşü Sünnî alimlerden Zeynularab ileri sürmüştür.

İNSANIN BAĞIMSIZ BİR TÜR OLMASI, TEKÂMÜL YOLUYLA AYRI TÜRDEN OLUŞMAMASI ÜZERİNE

Yukarıda okuduğumuz ayetler, bu konuya yeteri derecede cevap vermektedir. Çünkü bu ayetler meni aracılığı ile üremiş mevcut insan neslinin Hz. Âdem ile eşine dayandığını, Hz. Âdem ile eşinin ise topraktan yaratıldıklarını açıklıyor. Buna göre insanlık Hz. Âdem ve eşine dayanırken onların dayandıkları bir benzerleri veya hemcinsleri yoktur. Onlar orijinal olarak var edilmişlerdir. İnsan varoluşuna ilişkin araştırma yapanlar arasında şimdi şu görüş yaygındır: İlk insan tekâmül yolu ile insan olmuş bir ferttir. Bu faraziye herkes tarafından kabul edilmiş son söz olmamakla ve ilim adamlarının ilgili kitaplarda bu nazariyeye birçok yönü ile itiraz etmiş olmalarına rağmen faraziyenin aslını oluşturan "insan, evrim yolu ile insan olmuş bir hayvandır." nazariyesi, araştırmacıların kabul ettikleri ve insan varoluşuna ilişkin incelemelerin hareket noktası sayılan bir görüştür.

Bu araştırmacılar faraziyelerini şöyle açıklıyorlar: Gezegenlerden biri olan yerküre, güneşten kopmuş bir parçadır. Önceleri sürekli alev saçan ve eriyen bir kitle iken zamanla dış faktörlerin etkisi ile soğumaya yüz tuttu. O sıralar bol yağmurlar alıyor, üzerinde seller akıyor, yüzeyinde denizler, okyanuslar oluşuyordu. Sonra üzerinde birtakım

su ve toprak kaynaklı bileşimler oluştu. Bu bileşimlerden su bitkileri meydana geldi. Bu bitkilerin tekâmül etmeleri ve hayat kısıntıları içermeleri yolu ile önce balıklar ve diğer suda yaşayan hayvanlar, arkasından hem suda hem karada yaşayan uçan balıklar, onların arkasından karada yaşayan hayvanlar, sonra da insan meydana geldi. Bütün bunlar toprak bileşiminin geçirdiği tekâmülle oluştu. Her aşamadaki bileşimin tekâmülü kendi biçimi içinde bir sonraki aşamaya dönüştü. Böylece bitkiden suda yaşayan hayvana, ondan hem suda hem karada yaşayan hayvana, ondan karada yaşayan hayvana, sonra da insana geçildi. Tekâmül süreci bu sırayı izledi. Bu hususa iyice dikkat edilmelidir.

Bütün bunların delili bu varlıkların yapılarında görülen düzenli kernal, basitten mükemmele doğru aşamalı olarak seyreden düzenli gelişme ile bazı ayrıntılarda deneyler yolu ile gözlemlenen tekâmüldür. Bu nazariyenin ortaya atılmasının sebebi, söz konusu türlerde beliren özellikleri ve etkileri gerekçelendirmek, açıklamaktır. Ama özellikle bu faraziye-i ispat eden ve onun dışındaki görüşleri reddeden deliller gösterilememiştir. Üstelik bu türleri birbirinden farklı, aralarında tekâmül bağlantısı olmayan varlıklar olarak kabul etmek ve tekâmülün bu varlıkların kendilerinde değil, durumlarında geçerli olduğunu düşünmek de mümkündür. Zaten deneylere konu olan da söz konusu türlerin çeşitli durumlarıdır. Nitekim bu türlerin hiçbir ferdinin başka bir türün ferdine dönüş-tüğünü, Meselâ bir maymunun insan olduğunu gösteren hiçbir deney, hiçbir yaşanmış tecrübe yoktur. Sadece bu türlerin bazılarında özellikleri, gerekleri ve arazları alanında tekâmül olduğunu kanıtlayan deneyler vardır.

Bu incelemeyi derinleştirmek için başka bir fırsata ihtiyaç vardır. Buradaki maksadımız, araştırmacıların bazı ilgili meseleleri açıklayabilmek için bu faraziye-i ortaya attıklarına ve bunu kesin bir delile bağlayamadıklarına işaret etmektir. Buna göre insanın diğer türlerden bağımsız ve ayrı bir tür olduğu yolundaki Kur'an'ın işaret ettiği gerçek hiçbir bilimsel bulgu ile çatışmalı değildir.

İKİNCİ KUŞAK İNSANIN ÜREMESİ

İnsanın ilk kuşağı olan Hz. Âdem ile eşi evlenme yolu ile insan üremesini başlatarak oğullar ve kızlar (erkek ve kız kardeşler) dünya-

ya getirdiler. Bu kardeşler aralarında evlenerek mi, yoksa başka bir yolla mı ürediler? *"Ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı."* ifadesinin zahirî anlamı yukarıda yapılan açıklamasında görüldüğü üzere mevcut insan neslinin Hz. Âdem ile eşine dayandığını, bu konuda bu çiftte erkek veya dişi hiçbir varlığın katkısı olmadığını belirtmektedir. Kur'an-ı Kerim üreyip yeryüzüne dağılma eyleminde bu çiftten başkasının rol aldığına değinmiyor. Eğer bu süreçte bu çiftten başka bir canlının katkısı olsaydı, Kur'an-ı Kerim "İkisinden ve başkalarından türetip-yaydı." der veya duruma uygun düşecek başka bir ifade kullanırdı. İnsan üremesinin başlangıcını sadece Hz. Âdem'e ve eşine hasretmenin, onların oğulları ile kızları arasında evliliklerin meydana gelmesini gerektirdiği bilinen bir gerçektir.

Kardeşlerin birbirleri ile evlenmelerine ilişkin İslâm'da varolan ve bize gelen bilgilere göre eski şeriatlerde de mevcut olan yasak hükme gelince, bu hüküm maslahat ve zarara bağlı bir teşriî hükümdür, yoksa değişmesi mümkün olmayan bir tekvinî hüküm değildir. Bu konuda dizginler yüce Allah'ın elindedir. O istediğini yapar ve dilediği hükmü verir. Zaruret gereği ile bir gün bu uygulamayı serbest ilan ederken başka bir gün ihtiyaç kalmadığı ve toplumda fuhşun yayılmasına yol açtığı gerekçesi ile onu yasaklayabilir.

Bazıları bu uygulamanın insan fıtratı ile ve Allah'ın peygamberlerine ilettiği fitrî dinin hükümleri ile bağdaşmayacağını ileri sürüyorlar. Yüce Allah, insanlar için ortaya koyduğu dinin fıtrata uygunluğunu şöyle anlatıyor: *"Ey Muhammed, Allah'ı bir bilici olarak yüzünü doğruca dine çevir. Allah'ın yaratma kanununa uygun olarak dine dön ki, O insanları ona göre yarattı. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din budur."* (Rum, 30) Söz konusu uygulamanın fıtrata aykırılığı olduğu yolundaki görüş dayanaksız ve geçersizdir. Çünkü insan fıtratı bu uygulamayı yani kardeşlerin birbirleri ile cinsel ilişki kurmaları uygulamasını sırf tiksindirici bulduğu için reddedip yerine başka tür bir uygulama önermiyor. Fıtratın onu reddetmesi, onu nefretle karşılamasının asıl gerekçesi bu uygulama yüzünden toplumda fuhşun ve ahlâksızlığın yayılması, iffet içgüdüsünün etkisini yitirip ortadan kalkmasıdır. Hep biliyoruz ki, bu tür cinsel ilişkiye günümüz toplumlarında ah-lâksızlık ve fuhuş düşkünlüğü damgası vurmak uygundur. Ama yüce Allah'ın yaratma kanununun gereği olarak sadece erkek ve

kız kardeşlerin varolduğu ve yüce Allah'ın bunların çoğalıp yeryüzüne dağılmalarını dilediği o günün toplumuna böyle bir damga vurmak uygun değildir.

İnsan fıtratının söz konusu uygulamayı içgüdüsel bir tiksinti ile reddetmediğinin delili şudur: Bu uygulama tarihin anlattığına göre yüzyıllarca Mecusiler arasında geçerli olmuş, anlatıldığına göre Rusya'da yasal bir hâl almış ve batıda yasal evlilik dışı ve kanuna dayalı olmayan bir ilişki biçimi olarak günden güne yayılmaya başlamıştır.¹

Şöyle denilebilir: Bu uygulama tabiat kanunlarına terstir. Bu kanunlar, insanın kendini mutlu etmek için toplum oluşturduğu günlerin öncesinde geçerli olmuş doğal kurallardır. Çünkü aile içinde kardeşler arasında geçerli olan kaynaşma ve sıkı yakınlık biçimi, onların arasında aşk duygularının ve cinsel ilişki kurma arzusunun yeşermesine engel olur. Buna ünlü bir hukuk bilgini olan Fransız Montesquiu "Kanunların Ruhü" adlı eserinde değinmiştir.

Cevabım şudur: Bir defa bu görüş, az önce açıkladığımız üzere, doğru değildir. İkinci olarak bu görüş, sadece bu uygulamaya zorunlu olarak ihtiyaç duyulmadığı durumlarda geçerlidir ve doğal olmayan mevzu kanunların korunması gerekli olan toplumsal maslahatı koruyamadığı ve toplumda yaşayan fertlerin mutluluğunu sağlayamadığı durumlara mahsustur. Yoksa günümüzün hayatında uygulanan kanunların ve geçerli olan prensiplerin çoğunluğu doğal değil, toplumun ihtiyaçlarının ürünü olan mevzu kanunlardır.

AYETİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

et-Tevhid adlı eserde, İmam Sadık'ın (a.s) bir hadiste raviye hitaben şöyle dediği rivayet edilir: "Herhâlde sen Allah'ın sizden başka insan topluluğu yaratmadığını düşünüyorsun? Evet. Vallahi, Allah bir milyon Âdem yarattı. Sizler bu Âdemlerin sonuncusunun soyunun parçasısınız." (s.277)

Ben derim ki: İbn-i Meysem, Nehc-ül Belağa şerhinde İmam Sa-

1- Avrupa ve Amerika'nın sözde uygar toplumlarında son zamanlarda revaç bulan uygulamalara göre kızlar evlilik öncesinde ve yasal evlenme yaşına girmeden önce bekâretlerini gideriyorlar. İstatistik verilere göre bu işlem kimi zaman kızların babaları ile erkek kardeşleri tarafından gerçekleştiriliyor.

dık'tan (a.s) bu anlamı içeren bir rivayet nakletmiştir. (c.1, s.173) Bu rivayeti Şeyh Saduk da el-Hisal adlı eserinde nakletmiştir. (c.2, s.652, h:54)

el-Hisal adlı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yüce Allah on iki bin âlem yarattı. Bu âlemlerin her biri yedi gök ile yedi yerin bütününden büyüktür. Bu âlemlerin hiçbirisi kendilerinininki dışındadır bir âlemin olmadığı görüşündedir." (c.2, s.639, h:14)

Yine aynı eserde İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yüce Allah yeryüzünde başlangıcından beri Hz. Âdem'in soyu dışında yedi âlem yarattı. Bu âlemleri yerin yüzeyinden meydana çıkardı. Onları birbirini arkasından yeryüzünde kendi âlemleri ile birlikte yerleştirdi. Sonra yüce Allah insanın babası olan Hz. Âdem'i yarattı ve ondan onun soyunu meydana getirdi..." (c.2,s.358, h:45)

Şeybani Nehc-ül Beyan adlı eserinde Amr b. Ebu Mikdam'dan, o da babasından şöyle rivayet eder: "İmam Bâkır'a (a.s) 'Yüce Allah, Hz. Havva'yı neden (hangi şeyden) yarattı?' diye sordum. Bana 'Şu halk bu konuda ne diyor?' diye sordu. Ben de 'Allah onu Hz. Âdem'in kaburga-larının birinden yarattı, diyorlar' dedim. Bana 'Yalan söylüyorlar. Allah onu Hz. Âdem'in kaburgası dışında bir şeyden yaratmaktan âciz miydi?' dedi. Ben de 'Canım sana feda olsun, peki onu neden yarattı?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: 'Babamın, babalarına dayanarak bana verdiği bilgiye göre Resulullah (s.a.a) bu konuda şöyle buyurmuştur: Yüce Allah bir avuç çamur alıp onu sağ eli ile -ki O'nun her iki eli de sağ eldir- karıştırdı ve bu çamurdan Âdem'i yarattı. Çamurdan bir mik-tar fazla kaldı. İşte çamurun geriye kalanından da Havva'yı yarattı.'"

Ben derim ki: Bu rivayetin bir benzerini Şeyh Saduk, Amr'a dayandırarak nakletmiştir. Bu konuda başka rivayetler de vardır. Bunlara göre Hz. Havva, Hz. Âdem'in sırtındaki sol tarafına düşen en kısa kaburga kemiğinden yaratıldı. Bu husus Tevrat'ın Tekvin babının ikinci bölümünde de yer almıştır. Bu içerik özü bakımından muhal ve imkansızlığı gerektirmiyorsa da daha önce belirttiğimiz gibi Kur'an ayetlerinde bunu destekleyen bir açıklama yoktur.

el-İhticac adlı esere göre İmam Seccad (a.s) bir Kureyşli ile yaptığı konuşmada adama, Habil'in, Kabil'in ikiz kız kardeşi Luza ile, Kabil'in de Habil'in ikiz kız kardeşi İklîma ile evlendiğini anlatınca, Kureyşli İmama "Habil ile Kabil kız kardeşlerini hamile mi bıraktılar?"

diye sordu. İmam "evet" deyince, Kureyşli "Bu, günümüz Mecusilerinin yaptıkları iştir." dedi. İmam adama "Mecusiler bu işi, onun Allah tarafından haram kılınmasından sonra yapıyorlar" dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti: "Bunu tuhaf görme. Bu, yüce Allah'ın yasalarıdır ki uygulanmıştır. Yüce Allah, Hz. Âdem'in eşini ondan yarattıktan sonra onu kendisine helâl kılmadı mı? Bu uygulama onların döneminde geçerli olan bir ilâhî kanundu. Sonra Allah onu yasaklayan hükmü indirdi..." (c.2, s.44, Necef baskısı)

Ben derim ki: Bu hadiste yer alan bilgi Kur'an'dan anlaşılan anlama ve aklî değerlendirmeye uygundur. Bu konuda mezkur rivayetle çelişen başka rivayetler de vardır. Bu rivayetlere göre Hz. Âdem'in çocukları gökten inen huriler ve cinlerle evlendiler. Ancak bu konuda doğrunun ne olduğunu öğrenmiş bulunuyorsun.

Mecma-ul Beyan tefsirinde yer aldığına göre; *"Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının."* ifadesi hakkında İmam Bâkır (a.s) "Yani akrabalarla ilişkileri kesmekten sakının" demiştir.

Ben derim ki: Bu tefsirde "erham" kelimesinde "mim" harfinin fet-ha yani üstün ile harekeli okuma tarzı doğru kabul edilmiştir.

el-Kâfî adlı eserde ve Tefsir-ul Ayyâşî'de şöyle deniyor: "Bunlardan maksat insanların akrabalarıdır. Yüce Allah akrabalar arası ilişkileri gözetmeyi emretmiş ve akrabalık bağını yüceltmıştır. Baksana, onu kendisi ile yan yana koymuştur." (Usûl-ü Kafi, c.2, s.150, h:1; Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.217, h:10)

Ben derim ki: Bu son cümlede yüceltmenin gerekçesi açıklanıyor. Yüce Allah'ın akrabayı kendisi ile yan yana koymasından maksat *"Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının."* ifadesinde kendi yüce adı ile "akrabalar" kelimesinin yan yana getirilmesidir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Abd b. Hamid'in İkrime'den *"Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının."* ayeti hakkında İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: "Resulullah Efendimiz şöyle buyuruyor: 'Yüce Allah buyuruyor ki: Akrabalarınızla ilişkileri gözetin. Bu tutum, dünya hayatında size daha uzun süreli kalıcılık sağlar, ahirette de sizin için hayırlı olur.'" (c.2, s.117)

Ben derim ki: Peygamberimizin "size daha uzun süreli kalıcılık sağlar" sözünde müstafiz haddine ulaşan birçok rivayette değinilen şu hususa işaret vardır: "Akrabalık bağlarını gözetmek ömrü uzatır, bu bağları koparmak ise ömrü kısaltır." Bunun gerekçesini şu ayetin az ilerde ele alınacak tefsiri ile irtibatlandırmak mümkündür. *"Arkalarında güçsüz çocuklar bırakarak ölecek olsalar çocuklarının hâli nice olur diye kaygı duyanlar yetimlere haksızlık etmekten korksunlar."* (Nisâ, 9) Akrabalık bağlarını gözetmenin hayatta kalıcılık sağlamasından maksat, akrabalık bağlarını gözetmenin etkileri ve sonuçları bakımından hayatta kalıcılık sağladığı da olabilir. Çünkü bu bağları gözetmek akrabalar arasındaki birliği pekiştirir ve bu sayede insan, hayatını ve refahını engelleyen bela, musibet ve düşmanlar gibi faktörlere karşı güçlü olur.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Esbağ b. Nebate'den şöyle rivayet edilir: Hz. Ali'nin şu sözleri buyurduğunu duydum: "İçinizden biri hoşnut olacağı bir durumda öfkelenir ve bu yüzden cehenneme girer. [Veyahut hadisin anlamı şudur: İçinizden biri öfkelenir ve bu yüzden cehenneme girinceye dek artık hoşnut olamaz.] Herhangi biriniz akrabasına öfkelense onca sokulsun. Çünkü akraba akrabaya dokununca öfkesi diner. Akrabalık bağı Arşa asılıdır; onu darbenin demiri çınlatması gibi çınlatır ve şöyle seslenir: 'Ey Allah'ım, benimle ilişki kuranla sen de ilişki kur; benimle ilişkiyi kesenle sen de ilişkiyi kes.' İşte yüce Allah'ın kitabında söylediği de budur: *'Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının.'* Herhangi bir kimse öfkelendiğinde eğer ayakta ise hemen yere otursun. Çünkü bu hareket şeytanın kışkırtmasını ve pisliliğini giderir." (c.1,s.217, h:8)

Ben derim ki: Bilindiği gibi akrabalık, insan fertleri arasında varolan birlik yönü ve boyutudur. Çünkü aynı ana-babadan ya da aynı anadan veya aynı babadan dünyaya getirilme sebebi ile varoluş maddeleri arasında sıkı ilişki kuruluyor. Bu bağ akrabalar arasında geçerli olan gerçek bir ilişki gerekçesidir. Bu bağın ahlâkta, yaratılıştaki, ruhta ve bedende meydana getirdiği gerçek ve inkâr edilmez etkileri ve belirtileri vardır. Gerçi bu etkilerin yanı sıra bu etkileri zayıflatan veya bu etkileri yok zannettirecek derecede ortadan kaldıran bazı karşıt faktörler de ortaya çıkabilir, ama bu faktörler hiçbir zaman akrabalık

bağının et-kilerini kökten silemez.

Her neyse, akrabalık bağı bir aşiretin fertleri arasındaki en güçlü doğal kaynaştırma sebebidir, bu alanda en güçlü etkiyi meydana getirmeye kelimenin tam anlamı ile yeteneklidir. Bundan dolayı akrabaların birbirine yapacakları iyiliklerden çıkacak sonuçlar, yabancıların birbirine yapacakları iyiliklerin verecekleri sonuçlardan daha güçlü ve daha ağırlıklıdır. Tıpkı bunun gibi akrabalara yönelik kötülükler de yabancılar yapacak kötülüklerden daha kalıcı sonuçlar meydana getirir.

Bu söylediklerimizle Hz. Ali'nin (a.s); *"Herhangi biriniz akrabasına öfkelenince ona sokulsun."* şeklindeki sözlerinin anlamı ortaya çıkıyor. Çünkü akrabaya sokulmak ve onun vücuduna dokunmak; akrabalık bağına gözetmek, varlığını pekiştirmek, gerekçesinin farkına varmak ve hükmüne boyun eğmektir. Böyle olunca şefkat ve sevginin belirmesi ile onun etkisi yenilenir.

Hz. Ali'nin (a.s) rivayetin sonundaki; *"Herhangi bir kimse öfkelenildiğinde ayakta ise, hemen yere otursun..."* biçimindeki sözüne gelince, eğer öfke nefsin coşmasından, saldırganlaşmasından kaynaklanıyorsa, onun belirmesi ve kabarması kendi havasına, şeytanın kışkırtmasına, boş ve hayalî sebeplere yöneltmesine dayalı olur. Böyle olunca ayaktayken oturmak gibi durum değişikliği yapmak, nefsi bir hâlden yeni bir hâle geçirir. Bu hâlde nefis yeni bir sebeple oyalanarak öfkelenmekten vazgeçebilir. Çünkü insan nefsi, yaratılışı itibari ile öfkeden çok merhamete meyillidir. Bundan dolayı bazı rivayetlerde öfke durumunda aynı şekilde mutlak anlamda durum değişikliği yapılması tavsiye ediliyor.

Nitekim el-Mecalis adlı eserde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) babasının şöyle buyurduğu nakledilir: "Babamın yanında öfkeden söz edilince şöyle buyurdu: "İnsan öyle öfkelenebilir ki, ondan sonra asla hoşnut olmayabilir ve bu yüzden cehenneme girer. Herhangi bir kimse eğer ayaktayken öfkelenirse yere otursun. Çünkü bu durum değişikliği, adamın üzerindeki şeytan kışkırtmasını giderecektir. Eğer oturuyorsa ayağa kalksın. Herhangi bir kimse eğer bir akrabasına öfkelenirse ayağa kalkıp ona doğru gitsin, ona sokulup bedenine dokunsun. Çünkü akraba akrabaya dokununca, sakin olur."

Bu önlemin etkisi somuttur ve tecrübe edilmiştir.

Şimdi de Hz. Ali'nin (a.s) *"Akrabalık bağı arşa asılıdır; onu darbenin demiri çınlatması gibi çınlatır..."* biçimindeki sözünü ele alalım. Yani akrabalık bağı, arşa demire vurulunca çıkan ses gibi bir ses meydana getirir. es-Sihah kitabında yer aldığına göre bu hadisin orijinalinde geçen "tunkizu" kelimesinin mastarı olan "inkaz" kelimesi, gaga darbesi gibi hafif bir ses demektir. Kürsi'den söz ederken kısa bir açıklama yapmıştık. Bu açıklamanın daha tafsilatlısı arş konusunu ele aldığımızda yapılacaktır. Arştan maksat olaylara yönelik icmalî (ayrıntısız) ve fiilî (pratik) bilgi makamıdır. Bu da, muhtelif olayların dizgininin, değişik kevnî sebeplerin ve gerekçelerin önünde toplandığı bir varlık merhalesidir. O tek başına muhtelif ve değişik sebeplerin ve gerekçelerin zincirlerini harekete geçirir. Yani sebeplere sirayet eden ve onları hareket ettiren ruhu ile onlarla ilişki kurar. [Tıpkı bir ülkenin kriz masası gibi.] Nitekim farklı yönleri, gelişmeleri ve biçimleri olan olaylar krallık tahtında bir araya gelir. Bu tahttan çıkan tek söz, ülkedeki güç odaklarını ve iş gören makamların zincirlerini harekete geçirerek her duruma uygun düşen şekil ve etkinin meydana gelmesini sağlar.

Akrabalığa gelince, daha önce belirttiğimiz gibi, o tıpkı ruh gibi yakınlık bağının bir araya getirdiği şahısların bedenlerine işleyen bir gerçektir. Dolayısıyla akrabalık bağı Arşla ilgili şeylerdendir. Zulme uğradığında ve sıkıntıya düşürüldüğünde, asılı ve ilgili olduğu makama sığınır ve oradan yardım ister. İşte, *"onu darbenin demiri çınlatması gibi çınlatır."* sözünün anlamı budur. Bu söz en güzel ve orijinal benzetmelerden biridir. Burada bu hâl, demire dokunulması durumundaki hâle benzetiliyor. Demire darbe vurulunca demirin bütün kütesini kaplayan bir sarsıntı ve titreşimin sonucunda bir çınlama meydana gelir. Tıpkı çingırakların, cam bardakların ve benzerlerinin çınlamaları gibi.

Hz. Ali'nin (a.s) *"Ey Allah'ım, benimle ilişki kuranla sen de ilişki kur; benimle ilişkiyi kesenle sen de ilişkiyi kes."* sözü, akrabalık bağının baş vurusunun ve yardım dileğinin içeriğini açıklıyor. Birçok rivayetlerde akrabalık ilişkisini devam ettirmenin ömrü uzattığı, bu ilişkiyi kesmenin de ömrü kısalttığı vurgulanıyor.

Tefsir kitabımızın ikinci cildinde ameller ile amellerin hükümlerine ilişkin dış olaylar arasındaki bağlantıyı incelerken şu hususu açıklamıştık ki, kâinat düzeninin yöneticisi bu kâinatı yararlı amaçlara doğru yönlendirir ve onu asla başı boş bırakmaz, kâinatın bir veya bir

kaç bölümü bozulduğunda ya düzelterek veya ortadan kaldırarak bu bozukluğu tedavi eder. Akrabalık ilişkisini kesen kimse ise, yüce Allah'ın tekvinî bir hükmü konusunda onunla savaşa girişmiş demektir. Eğer ıslah olmazsa, Allah ömrünü kısaltarak varlığını ortadan kaldırır. Günümüz insanının bu ve buna benzer gerçekleri hissetmemesine şaşmamak gerekir. Çünkü çeşitli hastalıklar insanlığın vücudunu sarmış, bu hastalıklar birbirine karışarak, birbirine benzer hâle gelmiş ve kronikleşmiştir. Bu yüzden insan duyarlılığı, acıyı ve ıstırabı algılamaya güç ve fırsat bulamamaktadır.

2- Yetimlere mallarını verin. (Kendi malınızdan) kötü olanı (onların mallarından) temiz olanla değiştirmeyin ve onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahtır.

3- Yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, o hâlde (yetim kızlarla değil) gönlünüzün rahat ettiği (başka) kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz. Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, yalnız biriyle evlenin veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Adaletten ayrılmamanız için en uygun olan budur.

4- Kadınların mehirlerini (Allah tarafından) bir bağış olarak verin. Fakat onlar gönül hoşluğu ile onun bir kısmını size bağışlarsa, onu afiyetle yiyin.

5- Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı (yetimlerin mallarını) beyinsiz (yetimlere) vermeyin. O malların geliriyle onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.

6- Evlenme çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin. O hâlde eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, mallarını kendilerine verin. Onların mallarını israf ederek veya büyüyecekler (de geri alacaklar) diye tez elden yemeyin. Yetimlerin velilerinden zengin olan, onların malına hiç dokunmasın. Fakir olan ise, (yetimin malını korumanın karşılığında) örfe uygun bir miktar yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman, yanlarında şahit bulundurun. Hesap sormak için Allah yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler miras hükümleri; eş sayısı ve evlenilmesi yasak kimseler gibi evlenmeye ilişkin temel hükümleri açıklamaya yöne-lik surenin başında yer alan girişin tamamlayıcısı ve uzantısı niteliğindedir. Bu iki konu insan toplumunda egemen olan kanunların en büyük ve en önemli bölümlerindendir. Bu konuların toplumun oluşumunda ve devamında büyük etkileri vardır. Çünkü evlenme toplumun parçaları ve oluşturucu faktörü olan insan yavrularının konumunu belirler. Miras ise dünyadaki mevcut servetin bölüşümü ile ilgilidir. Servet ise toplum yapısının yaşamasında ve devamındaki temelini oluşturur.

Bu ayetlerde açıklamaları arasında zina ve fuhuş yasağına, karşılıklı rıza ile yapılacak bir ticaret dışındaki haksız mal yeme yasağına da değiniliyor. Bu durumda toplumu şekillendiren çocuklar ve mal gibi iki önemli konuda iki sağlam temel taşı yerine konmuş oluyor.

Buradan insan toplumu ile bağlantılı, bu toplumun köklerine ve ilğine işlemiş olan bu hükümlerin açıklanmasına zemin hazırlamak üzere gösterilen ilginin sebebi ortaya çıkıyor. İnsanları topluluklarının alıştığı, düşüncelerinin beslendiği, vücutlarının geliştiği, atalarının hayatlarını sürdürdükleri ve yeni kuşakların kanatları altında yetiştikleri geleneklerden vazgeçirmek, son derece zordur.

İşte bu özellik, bu surenin başında yasallaştırılan sözünü ettiğimiz hükümlerin karşılaştıkları durumdur. Bu durum o günün insanlığının durumuna ilişkin kabaca bir değerlendirme ile ve özellikle Arap âleminin durumunu gözden geçirmekle ortaya çıkar. O Arap âlemi ki, Kur'an'ın inişine ve İslâm'ın ortaya çıkışına ev sahipliği yaptı. Bu hükümlerin durumunu değerlendirirken Kur'an'ın peyderpey iniş keyfiyetini ve İslâm'ın teşriî hükümlerinin ortaya çıkış biçimini de irdelemek gerekir.

ESKİ CAHİLİYE DÖNEMİ

Kur'an, Arapların, İslâm'ın ortaya çıkışına bitişik dönemini cahiliye dönemi diye adlandırır. Bunun tek anlamı, o günün Arapları arasında bilginin değil de bilgisizliğin, bütün işlerinde hakkın değil de batılın ve sakat görüşün egemen olduğunu vurgulamaktır. Kur'an'ın onların hayat tarzlarına ilişkin verdiği bilgiye göre onların hayatı böyle idi.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar Allah hakkında cahiliye zihniyetini yansıtan, gerçeğe aykırı bir düşünce taşıyorlar."* (Âl-i İmrân, 154) *"Onlar yoksa cahiliye yasalarını mı istiyorlar?"* (Mâide, 50) *"O zaman inkâr edenler kalplerine öfkeli soy koruyuculuğunu, o cahiliye taassubunu yerleştirdiler."* (Fetih, 26) *"Eski cahiliyenin süs ve edası ile süslenip kendinizi teşhir etmeyin."* (Ahzâb, 33)

O günkü Araplar güneyde Hristiyan Habeşlerle, batıda yine Hristiyan Roma İmparatorluğu ile, kuzeyde Mecusi Perslerle komşu idiler. Bunların dışındaki komşuları, putperestlerin yaşadığı Hint ile Mısır idi. Ayrıca bölgelerinde Yahudi kabileleri yaşıyordu. Bununla birlikte Araplar putperest idiler ve çoğunluğu kabile hayatı yaşıyordu. Bütün bu faktörlerin etkisi ile bedevi bir toplum oluşturmuşlardı. Bu toplumda Yahudi, Hristiyan ve Mecusi geleneklerinden bazı unsurlara rastlanıyordu. Onlar cahilliklerinin sarhoşu idiler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer yeryüzündeki insanların çoğuna uyacak olursan, onlar seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar sadece zanların peşinden giderler, sırf tahmin yürütürler."* (En'âm, 116)

Bedevi olan aşiretler alçak ve seviyesiz hayat tarzlarının yanı sıra savaşlarla, saldırılarla, başkalarının malını ve ırzını çalmakla yaşıyorlardı. Bu yüzden aralarında güven ve barıştan eser yoktu. Emir galip gelene ve mülk de ona el koyana aitti.

Erkeklerin arasında erdem kabul edilen davranışlar kan dökmek, cahiliye taassubu, büyülenmek, gurur, zalimlerin yordakçılığını yapmak, mazlumların haklarını çiğnemek, saldırganlık, kırıcı rekabet, kumar, içki içmek, zina, ölü eti yemek, kan içmek ve çürümüş hurma yemektir. Kadınlar ise insan toplumunun bütün meziyetlerinden yoksun idiler. İradeleri ellerinde değildi. İstediklerini yapamazlardı. Miras hakları yoktu. Yahudilerde ve bazı putperestlerde olduğu gibi erkekler istedikleri sayıda kadınla evlenebilirlerdi, bunun hiçbir sınırı yoktu. Buna rağmen kadın süslü ve güzel görünmek için çırpınıyor, sevdikleri erkeklere davetkâr davranıyorlardı. Aralarında zina ve fuhuş yaygındı. Hatta evli kadınlar bile böyleydi. Acayip görüntülerinden biri de kimi zaman hacca çıplak olarak gelmeleri idi.

Çocuklar ise, nesep açısından babalara nispet ediliyordu. Yalnız küçük yaştaki oğullar mirasçı olamıyorlardı. Büyük oğullar mirasın hepsini alıyorlardı. Babanın dul eşi de bu mirasın bir parçası idi. Kü-

çük yaştaki çocuklar, erkek olsunlar, kız olsunlar mirasçı olamıyorlardı. Kadınlar da miras hakkından mahrum idi. Eğer ölen kimse arkasında sadece küçük yaşta erkek çocuk bırakırsa, çocuk babasının mirasçısı olabiliyordu. Ama güçlü yakınlar yetimi elleri altına alarak malını yiyorlardı. Fakat yetim, kız çocuğu ise aile büyükleri onunla evlenerek malını yiyorlar, sonra onu boşayarak ortada bırakıyorlardı. O yetim kızcağızın ne geçineceği bir malı kalıyor ve ne kendisi ile evlenmek isteyecek ve bu sayede geçimini sağlayacak biri çıkıyordu. Yetim problemleri ile karşılaşmak onlarda çok yaygın bir sosyal yara idi. Çünkü aralarında sürekli savaşlar, saldırılar ve yağmalar görülürdü. Doğallıkla adam öldürmelere de toplumlarında çok sık rastlanırdı.

Çocuklarının bir bahtsızlığı da şehirlerin bakımsız ve toprakların verimsiz olduğundan sık sık kuraklık ve kıtlıkla karşılaşılma olayı idi; bu yüzden açlık korkusu ile evlatlarını kendi elleri ile öldürürlerdi.¹ Kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi.² Bir erkek için en istenmez şey, kız çocuğu babası olduğu haberini alması idi.³

Yönetim ve hükümetle ilgili durumlarına gelince, yarımadanın kenar kesimlerinde zaman zaman en güçlü ve en yakın komşularının himayesinde olan krallar hükümet ediyorlardı. Meselâ yarımadanın kuzeyinde İran'ın, batısında Roma'nın, güneyinde Habeşistan'ın böyle bağımlı kralları iktidar oluyordu. Fakat yarımadanın orta kısımlarını oluşturan Mekke, Medine, Taif gibi yöreler Cumhuriyete benzeyen, fakat aslında Cumhuriyet olmayan bir yönetim biçimine sahipti. Aşiretler kırsal kesimde, hatta yerleşim birimlerinde kabile reislerinin yönetimi altında yaşarlardı. Zaman zaman bu yönetim biçimi saltanata dönüşürdü. Bu acayip kargaşa Arapların her belirli grubuna şu ya da bu şekilde egemendi, yarımadanın her yöresinde çeşitli biçimlerde görülürdü. Üstelik aralarında acayip gelenekler ve hurafe nitelikli inançlar yaygındı. Bütün bunlara bir de okuma-yazma bilmeme, öğretim ve eğitimden yoksun olma belasını eklemek gerekir ki, bu bela aşiretler ve kabileler bir yana şehir ve kasaba yerlerinde de hüküm sürüyordu.

Arapların durumları, davranışları, âdetleri ve gelenekleri hakkın-

1- bk. En'âm suresi, ayet; 151

2- bk. Tekvîr suresi, ayet; 8

3- bk. Zuhruf suresi, ayet; 17

daki bütün açıklamalarımız, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinden ve kendilerine yönelttiği hitaplardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Önce bu ayetlerin ve açıklamaların kendilerine Mekke'de sunduğu mesajların içerdiği maksatlar, sonra da İslâm ortaya çıktıktan ve güçlendikten sonra Medine'de yaptığı telkinleri iyi incele. Sonra da onlara yakıştırdığı sıfatlara bak. Kendilerine yönelttiği eleştirileri ve kınamaları değerlendir. Onlara getirilen yasakları şiddetlilikleri ve hafiflikleri açısından gözden geçir. Bütün bunları düşünce süzgecinden geçirdiğin zaman anlattıklarımızın doğru olduğunu görürsün. Üstelik tarih bunları anlatıyor ve bizim vermediğimiz ayrıntılara giriyor. Çünkü ayetler ele aldıkları hususları uzatmıyor, haklarında sadece özet bilgi veriyor. Bu konudaki en kısa ve yeterli söz Kur'an'ın bu döneme değinirken kullandığı "cahiliye dönemi" deyimidir. Bu deyimın anlamı bütün o ayrıntıları özetliyor. İşte Arap âleminin o günkü durumu böyle idi.

O gün Arapları çevresindeki Romalılardan, Perslerden, Habeşlilerden, Hintlilerden ve başka kavimlerden oluşan âleme gelince, Kur'an bu âlemin durumunu da kısaca açıklıyor. Bu âlemde önce kitap ehlinin, yani Yahudilerin, Hristiyanların ve onlarla aynı kategoride olanların durumuna bakalım. Bunların toplumları keyfî monarşilerle ve kişisel tahakkümü benimsemiş krallar, reisler, imparatorlar ve genel valiler tarafından yönetiliyordu. Böylece o toplumlar iki kesime bölünmüştü. Bir tarafta canının istediğini yapan, insanların kendileri ile, ırzları ile, malları ile oynayan egemen bir kesim vardı. Öbür tarafta ise köleleştirilen, horlanan bir yönetilen kesim vardı. Bu kesimin ne ırz, ne mal ve ne can güvenliği ve ne irade özgürlüğü vardı. Sadece efendilerinin onayladıkları şeyleri yapabilirlerdi. Egemen zümre, din adamlarını ve hukuk bilginlerini denetimi altına almış, onlarla iş birliği yapmıştı. Böylece halkın kalplerini ve düşüncelerini avucu içine almıştı. Aslında halkın dininde ve dünyasında egemen olan bu kesimdi. İnsanların dininde alimlerin dilleri ve kalemleri aracılığı ile, dünyalarında kamçı ve kılıç aracılığı ile istedikleri gibi hükmediyorlardı.

Yönetilen kesim de tıpkı yönetenler ve yönetilenlerde olduğu gibi iki kesime ayrılıyordu. Bu ayırımın kriteri, yönetilenlerin kendi aralarındaki güç ve zayıflık derecesi idi. İşte bu kesim bu bakımdan, "İnsanlar efendilerinin dinindendir." vecizesi uyarınca azgın zenginler ile zayıflar, güçsüzler ve köleler diye ikiye ayrılıyordu. Ev reisi ile onun

eli altındaki kadınlarda ve çocuklarda da aynı durum geçerli idi. Haya-
tın bütün alanlarında irade ve davranış özgürlüğüne sahip erkekler ile
bütün bunlardan yoksun kadınlar arasındaki durum da aynı idi. Kadın-
lar kesinlikle erkeklere bağımlı idiler; erkekler kendilerinden ne ister-
lerse, onları yerine getirmeye mecburdular. En ufak bir bağımsızlıkları
yoktu.

Bütün bu gerçekleri şu ayet açıkça ortaya koyuyor: *"De ki: 'Ey ki-
tap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan
başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve
Allah'ı bırakıp da bazılarımız bazılarını Rabler edinmesin.'* Eğer yüz
çevirirlerse, deyin ki: *Şahit olun, biz gerçekten Müslümanlarız.*" (Âl-i
İmrân, 64) Resulullah (s.a.a) Roma kralı Herakliyus'a yazdığı mektupta
şu ayete yer verdi. Denildiğine göre, Peygamberimizin Mısır, Habeşis-
tan, Pers ve Necran krallarına yazdığı mektup da şu ayeti içeriyordu.
Yüce Allah'ın şu sözü de aynı niteliktedir: *"Ey insanlar, biz sizi bir
erkek ile bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyasınız diye sizi
halklara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstününüz O'ndan en
çok korkanınızdır."* (Hucurât, 13)

Yüce Allah, köleler ile ve hür kadınlarla evlenmeyi tavsiye eder-
ken de aynı gerçeği vurguluyor: *"Bazınız bazınızdandır. O hâlde on-
larla... sahiplerinin izniyle evlenin."* (Nisâ, 25) Yine yüce Allah, kadın-
lardan söz ederken aynı gerçeğe parmak basıyor: *"Ben, erkek olsun,
kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkar-
mam. Bazınız bazınızdandır meydana gelmedir."* (Âl-i İmrân, 195) Bu an-
lamda daha birçok ayet vardır.

Arapların çevresinde yaşayan ve kitap ehli olmayan toplumlara
gelince, o gün onlar putperestler ile bu kategoride olanlardan oluşu-
yordu. Bunlar kitap ehlinde daha kötü, daha beter bir durumda idiler.
Onların davranış ve tutumlarını kınayan ayetler, onların hayatın bütün
alanlarında ve mutluluğun bütün dallarında nasıl akıntıya kürek çek-
tiklerini, nasıl işlerinin sonunun hüsrân olduğunu açıklıyor: *"Andolsun
biz zikirden (Tevrat'tan) sonra Zebur'da da 'yeryüzüne mutlaka salih
kullarım vâris olacaktır' diye yazdık. Şüphesiz bunda kulluk eden
kimseler için yeterli bir öğüt vardır. Biz seni ancak âlemlere rahmet
olarak gönderdik. De ki: 'Bana ilâhınız ancak bir tek ilâhtır, diye
vahy olunuyor. O'na teslim olacak mısınız?'* Eğer yüz çevirirlerse, de

ki: Ben sizin hepinize eşit biçimde açıkladım." (Enbiyâ, 105-109) "Bu Kur'an, gerek sizi gerekse ulaştığı herkesi uyarayım diye bana vahy edildi." (En'âm, 19)

İSLÂM'A ÇAĞRININ ORTAYA ÇIKIŞI

İnsan toplumunun o günkü (cahiliye dönemindeki) durumu işittiğin gibi idi. Yani insanlık, hayatın bütün alanlarında batılın, fesat ve zulmün pençesine düşmüştü. İslâm ise tevhit dini ve hak din olarak hakkı hâkim kılmak, onu mutlak anlamda insanlar üzerinde iktidar yapmak, onların kalplerini şirkin pisliklerinden temizlemek, davranışlarını arındırmak, fesadın köklerine, dallarına, içine ve dışına işlediği toplumlarını ıslah etmek istiyordu.

Sözün kısası yüce Allah insanları açık gerçeğe iletmek istiyordu. O onlara zorluk çıkarmak değil, onları arındırmak ve kendilerine yönelik nimetini tamamen erdirmek istiyordu. O günkü insanların içinde debelendikleri batıl ile hak kelimesinin onlar hakkında istediği düzen iki karşıt nokta, iki zıt kutup oluşturunuyordu. Acaba 'Gayenin önemi, sakıncalı da olsa vasıtayı mubah kılar' sözü uyarınca İslâm, ne pahasına olursa olsun ve hangi vesile ile mümkün olursa olsun hakkı üstün kılmak arzusu ile batıl yanlılarının bazısını kullanarak diğerlerini ıslah mı etmeli, arkasından da başka bir bölümün aracılığı ile başka bir bölümü yola mı getirmeli idi? Bu, siyasetçilerin kullandığı bir siyasî yöntemdir.

Hedefe yönelik bu tutum, hangi alanda kullanılırsa genellikle maksada ulaştırır. Maksada vardırmadığı durumlar çok azdır. Fakat İslâm çağrısının bayrak edindiği açık gerçek hakkında geçerli değildi. Çünkü gaye, onun araçlarının ve ön adımlarının ürünü idi. Nasıl olur da batıl öncüller hakkı doğurabilir. Nasıl olur da hasta ve bozuk bir insan, sağlıklı bir insan üretebilir. Oysa yavru, onu doğuran ana-babadan alınmış bir sentezdir.

Siyasetin özlemi ve arzusu iktidara gelmek, egemen olmaktır. Nasıl olursa olsun öne geçmek, başa konmak, mevki ve menfaat elde etmektir. İyi-kötü, hak-batıl hangi nitelikle bu hedeflere varılsın, önemli değildi. Fakat hakka yönelik çağrı sadece hak amacı istiyordu. Eğer o hakka batıl aracılığı ile ulaşırsa bu tutumu ile batılı onaylamış, destek-

lemiş olurdu. O zaman hakka çağrı olmaz, batıla çağrı olurdu.

Bu gerçeğin Peygamberimizin (s.a.a) ve soyundan gelen pâk önderlerin hayatlarında bariz tezahürleri vardır. Peygamberimiz uzlaşmaya ve (az da olsa) taviz vermeye çağrıldığı sıralarda Rabbi ona bunu (yukarıda anlatılan gerçeği) emretti ve Kur'an da bu talimatla indi. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki, ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim kulluk ettiğim Allah'a kulluk etmezsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim kulluk ettiğim Allah'a kulluk edecek değilsiniz. Benim dinim bana, sizin dininiz de sizedir."* (Kâfirûn suresi) Yüce Allah tehdit izlenimi veren bir üslûp ile şöyle buyuruyor: *"Eğer biz sana direnme gücü vermeseydik, azıcık onlara yanaşmak üzereydin. Eğer onlara yanaşsaydın, sana dünya hayatının ve ölüm ötesinin azabını katlayarak tattırırdık."* (İsrâ, 75) *"Yoldan çıkarıcıları kendime destek edinmedim."* (Kehf, 51) Yüce Allah geniş anlamlı bir örnekte şöyle buyuruyor: *"Güzel olan ülkenin bitkisi, Rabbinin izni ile çıkar; kötü olandan ise, yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz."* (A'râf, 58)

Hak batıla karışmadığı ve onunla bağdaşmadığı içindir ki, İslâm çağrısının yükü Peygamberimizi yorgun düşürünce yüce Allah, çağrının kendisini, çağrılanları ve benimsenmesine çağrılan mesajı göz önüne alarak üç sebepten dolayı ona yumuşak bir tutum benimsemesini ve tedricilik ilkesini gözetmesini emretmiştir.

Birinci sebep, dinin toplumun bütün alanlarını ıslah edebilecek ve fesadın kökünü kurutacak hak bilgileri ile yasalaştırılmış kanunlarıdır. Çünkü insanların inançlarını değiştirmek çok zordur. Özellikle bu inançlar ahlâka ve davranışlara yansımış ise ve âdetlere dayanak oluşturmuş ise, bu âdetler üzerinde yüzyıllar geçmiş, eski kuşaklar bunlarla gelip geçmiş ve yine bunlar ile yeni nesiller yetişmiş ise böyle inançları değiştirmek son derece zordur.

Bir de eğer önerilen din ve onun çağrısı hayatın bütün alanlarını kaplıyorsa, açığı ile gizlisi ile, insanın günün yirmi dört saatindeki bütün davranışlarını ve tutumlarını, bütün fertleri ve toplulukları istisnasız olarak bağlayacak biçimde (İslâm'da olduğu gibi) kapsıyorsa, böyle durumlarda yerleşik inancı değiştirmek, düşünülmesi bile dehşet veren veya normal olarak imkânsız olan bir olaydır.

Bu iş davranışlarda, inançlarda olduğundan daha zordur. Çünkü

insanın davranışlarla arasındaki yakınlık ve alışkanlık, inançlar ile arasındaki yakınlıktan ve içiçelikten daha öndedir. Davranış, duyuları için daha bariz, arzu ve istekleri için daha tercihlidir. Bundan dolayı İslâm çağrısı, işinin başında hak inançlarını bir bütün hâlinde açıkladı. Fakat ilâhî kanunlar ve şeriatlar tedricî olarak hüküm hüküm ortaya çıktı.

Kısacası, İslâm çağrısı mesajını insanlara sunarken tedricilik ilkesini gözetmiştir. Bunu insan tabiatı onu algılamaktan kaçınmasın ve mesajın unsurlarını birbirlerine ekleme konusunda sıkıntıya düşmesin diye böyle yaptı. Bu söylediklerimiz, bu gerçekleri dikkatle irdeleyen araştırmacılar için açıktır. Çünkü böyle bir araştırmacı, Kur'an ayetlerinin ilâhî bilgileri ve şeriat yasalarını sunma konusunda Mekke'de ve Medine'de inen ayetlerin farklı olduğunu görür. Mekke'de inen ayetlerde genel ilkeler ayrıntıya girilmeden sunuluyor. Medine döneminde inen ayetlerde -biz bununla nerede inmiş olursa olsun hicretten sonra inen ayetleri kastediyoruz- ise, ayrıntı vardır. Mekke döneminde genel ve ayrıntısız bir dille sunulan hükümlerin bu dönemde ayrıntıları verilmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor. *"Hayır, insan kendini ihtiyaçsız gördüğü için azar. Oysa dönüş Rabbinedir. Gördün mü şu engel olan adamı, namaz kılan kula? Gördüm mü? Ya o kul doğru yolda ise veya başkalarını kötülüklerden sakınmaya çağırıyorsa? Gördün mü? Ya o adam gerçeği inkâr etmiş, ayetlerimize sırt dönmüş ise? Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu?"* (Alâk, 9-14) Oruç hakkındaki ayetleri incelerken işaret ettiğimiz gibi nübüvvetten sonra ilk aşamada inen ayetlerde tevhit, ahiret, takva ve ibadet konularına ayrıntılara girilmeden değiniliyor.

Yüce Allah buyuruyor ki: *"Ey örtüye bürünerek saklanan (Peygamber), kalk da uyar. Rabbinin büyüklüğünü dile getir."* (Müddessir, 1-3) Bu da peygamberliğin ilk aşamasında inen ayetlerdendir. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilhâm edene andolsun ki: Kim nefsinin alçaltırsa hüsrana uğramıştır." (Şems, 7-10)* Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kötülüklerden arınan ve Rabbinin adını anıp namaz kılan kimse başarıya ermiş, kurtulmuştur." (A'lâ, 15)* *"De ki: Ben sadece sizin gibi bir insanım. İlâhınızın bir tek ilâh olduğu bana vahy ediliyor. Artık ona yönelin."*

Ondan af dileyin. Ona ortak koşanların vay hâline? O müşrikler ki, zekât vermezler ve ahireti inkâr ederler. İman edip iyi ameller işleyenler için kesintisiz bir ödül vardır." (Fussilet, 8) Bu ayetler peygamberliğin ilk döneminde inen ayetlerdendir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*De ki: Gelin, Rabbinizin neleri yasakladığını size söyleyeyim: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya iyilik edin. Yoksulluk kaygısı ile çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını biz veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haksız yere Allah'ın (öldürülmesinin) haram kıldığı cana kıymayın. İşte Allah, düşünesiniz diye size bunları tavsiye etti. Bulûğ çağına girinceye kadar yetimin malına en güzel biçimde yaklaşın. Ölçüde ve tartıda dürüst olun. Biz hiç kimseye gücünün üzerinde bir sorumluluk yüklemeyiz. Bir söz söylerken, akrabanız bile olsa doğru konuşun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah, hatırlayıp öğüt alsınız diye size bunları tavsiye etti. İşte benim dosdoğru yolum budur. Bu yola girin. Sakın sizi Allah'ın yolundan ayrı düşürecek yollara girmeyin. İşte Allah, kötülüklerden sakınasınız diye size bunları tavsiye etti."* (En'am, 151-153)

Okuduğumuz ayetlerde ilk önce şer'î yasakların ve ikinci olarak şer'î emirlerin nasıl özetlendiğine bir bakalım. Şer'î yasakların hepsi öyle bir vasıf altında bir araya getirildi ki, sıradan insan akli bile onu kabul etmekten kaçınmaz. Bu ortak vasıf çirkin davranış vasfıdır. Çirkin davranışların kötü olduğu, bundan kaçınmak ve uzak durmak gerektiği hususunda hiçbir akli başında kimse tereddüt etmez. Doğru yolda birleşerek bölünmekten, zayıf düşmekten ve helâke yuvarlanmaktan emin olmak da öyledir. Hiç kimse bunun iyi olduğu hususunda sırf içgüdüsünün yönlendirmesi ile şüphe etmez. İslâm bu çağrısında seslendiği kimselerin içgüdülerinin desteğinden yararlanmak istemiştir. Bundan dolayı aynı şekilde ana babaya asi olmak, onlara kötü davranmak, aç kalır korkusu ile çocukları öldürmek, haksız yere kanının dökülmesi haram olan bir insanı öldürmek, yetim malı yemek gibi yasakları ayrıntılı olarak saymıştır. Çünkü insanın saf duyguları bu çağrının mesajını destekliyor. Çünkü saf insanî duygular normal hâlleri ile bu cürümleri, bu kötülükleri işlemekten tiksinti duyar. Bizim naklettığımız bu ayetlerin benzeri olan başka ayetlere rastlamak mümkündür.

Her neyse, Mekke dönemi ayetleri, daha sonra inen Medine dö-

nemi ayetleri tarafından ayrıntılı olarak açıklanan genel hükümlere çağırırlar. Bunun yanı sıra Medine dönemi ayetlerinin kendileri de bu tedricîlik prensibini gözetir. Bu dinin bütün kanunları ve hükümleri Medine'de bir defasında değil, tedricî olarak ve peyderpey inmiştir.

Bu konuda sadece bir örnek üzerinde düşünmek yeterlidir. Bu, daha önce işaret edilen içki yasağına ilişkin ayetlerdir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hurmalıkların ve üzüm bağlarının meyvelerinin suyundan sarhoşluk ve güzel rızık elde edersiniz."* (Nahl, 67) Mekke döneminde inen bu ayette içkiye değiniliyor, fakat hakkında bir şey söylenmiyor. Sadece "güzel rızık" demek suretiyle içkinin güzel bir yiyecek veya içecek olmadığı ima ediliyor. Sonra yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki, Allah sadece gizli-açık kötülükleri, günahı... haram kıldı."* (A'râf, 33) Yine Mekke döneminde inen bu ayet, günahları açıkça haram kılıyor, fakat içki içmenin haram olduğunu belirtmiyor. Böylece kötü bir alışkanlığı terk etmeye çağırırken yumuşak bir biçimde alıştırtma yöntemi benimseniyor. Öyle bir kötü alışkanlık ki, insanlar arzuları tarafından ona sürüklenmiş, etleri bu alışkanlıkla beslenerek seermiş ve kemikleri bu alışkanlıkla sertleşmiştir.

Yüce Allah daha sonra şöyle buyuruyor: *"Sana içki ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Bunların ikisinde de büyük günah vardır. İnsanlara bazı yararları varsa da günahları yararlarından büyüktür."* (Bakara, 219) Medine döneminde inen bu ayet, içkinin yulkarda naklettiğimiz A'râf suresinde haram olduğu açıklanan günahlardan olduğunu bildiriyor. Fakat görüldüğü gibi ayette alıştırtma ve nasihat dili kullanılmıştır. Yüce Allah daha sonra şöyle buyuruyor: *"Ey müminler içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi iğrençliklerdir. Onlardan uzak durun ki, kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yolu ile aranızda kin ve düşmanlık tohumları ekmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?"* (Mâide, 90-91) Medine döneminde inen bu ayetler içki konusunda son sözü söyleyerek onu yasaklıyor.

İçki konusunun bir benzeri de miras meselesidir. Peygamberimiz ilk başta sahabeleri birbirine kardeş yaptı ve birbirlerinin mirasçıları olmalarını kararlaştırdı. Bunu, yüce Allah'ın daha sonra yasallaştıracığı miras düzenlemesine Müslümanları hazırlamak için yaptı. Daha sonra şu ayet indi: *"Fakat Allah'ın kitabında akrabalar birbirlerine,*

diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar." (Ahzâb, 6) İşte mensuh ve nasih hükümlerin çoğunluğunun durumu bu şekildedir.

Bu ve benzeri bütün durumlarda İslâm çağrısı, hüküm koymada ve bu hükümleri uygulamada yumuşak bir alıştırma yöntemi benimsemiştir. Bu tutumu, hüküm yüklemeyi kolaylaştırmak ve güzelce kabul edilmesini sağlamak için benimsedi. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz Kur'an'ı insanlara ağır ağır okuyasın diye bölümlere ayırdık ve onu bölüm bölüm indirdik."* (İsrâ, 106) Bir de bunun tersini düşünelim. Eğer Kur'an, Peygamberimize bir defada inmiş olsa ve Peygamberimiz de *"Sana da insanlara indirilen ilâhî mesajı açıklayasın da ola ki düşünenler diye Kur'an'ı indirdik."* (Nahl, 44) ayetinin yüklediği görev gereğince, Kur'an'daki ilâhî yasaları açıklamış ve Kur'an'daki bütün inanca ve ahlâka ilişkin direktifleri, ibadete ilişkin hükümlerin bütünü, muamelata, siyasete ve ticarete ilişkin bütün kanunları ortaya koymuş olsa, böyle bir durumda insanların onları kabul etmesini, onları uygulamasını, onların kalplerine egemen olup isteğe dönüşmesini, organlarına ve organizmalarına egemen olup davranışlara yansımaları bir yana bırakalım, zihinler bunları kavrayıp benimseyemezdi bile.

Kur'an'ın ağır ağır inmesi, bu dine, kabul edilip kalpleri etkileme imkânını vermiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kâfirler, Kur'an Muhammed'e bir defada topluca indirilseydi ya dediler: Oysa biz onunla kalbini güçlendirip pekiştirmek için onu böylece (bölüm bölüm) indirdik ve onu ağır ağır okuduk."* (Furkan, 32) Bu ayet gösteriyor ki, yüce Allah Kur'an'ı bölüm bölüm indirmekle hem peygamberimize, hem onun ümmetine kolaylık sağlamıştır. Bu noktayı ayetin sonunda yer alan *"ve onu ağır ağır okuduk."* cümlesini de dikkate alarak iyi irdeleyip üzerinde düşünmek gerekir.

Yalnız şunu hatırdan çıkarmamak gerekir: Kolaylık sağlamak, iyi eğitmek ve faydayı gözetmek maksadı ile genel hükümlerden ayrıntılı açıklamaya geçmek ve hükümleri tedricî biçimde insanlara sunmak, tavizcilikten ve nabza göre şerbet vermekten ayrı bir şeydir. Bu apaçık bir husustur.

Bu tedricîliğin ikinci yönü; çağrılanların seçimi ve onlar arasında gözetilen sıra bakımındandır. Bilindiği gibi Peygamberimiz bütün insanlığa gönderildi. Onun çağrısı kesinlikle herhangi bir kavme, yere ve zamana mahsus değildir. Aslında son ikisi (yer ve zamanla sınırlı

olmamak) ilkinde yani herhangi bir kavime sınırlı olmamaya dayanır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Ey insanlar, ben Allah'ın hepinize gönderilmiş bir elçisiyim. O ki, göklerin ve yeryüzünün egemenliği kendisine mahsustur."* (A'râf, 158) *"Bu Kur'an gerek sizi, gerekse ulaştığı herkesi uyarayım diye bana vahyedildi."* (En'âm, 19) *"Biz seni bütün âlemlere rahmet olarak gönderdik."* (Enbiyâ, 107)

Nitekim tarihin anlattığına göre Peygamberimiz İsrail oğullarından olan Yahudiler ile Arap olmayan Habeşleri ve Mısırlıları İslâm'a çağırdı. Ona inanan ünlüler arasında Acem asıllı Selman, Habeş asıllı müezzini Bilal ve Roma asıllı Suheyb vardı. Onun peygamberliğinin, zamanındaki bütün insanlığa şamil olduğu şüphesizdir. Az önce okuduğumuz ayetler de genellikleri ile bütün zamanlara ve yerlere şamil dirler. Nitekim şu ayetler de peygamberliğin genel olduğuna, bütün ülkeleri ve zamanları kapsadığına delâlet eder: *"Bu Kur'an aziz bir kitaptır. Ne geçmişte, ne gelecekte ona batıl karışmaz. O her işi yerinde yapan, övgüye layık Allah tarafından indirildi."* (Fussilet, 42) *"Fakat O Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur."* (Ahzâb, 40) Bu ayetlere ilişkin ayrıntılı incelemeleri bilmek isteyen kimse, yerlerinde yapılacak olan tefsirine bakmalıdır.

Her hâlükârda, peygamberlik bütün insanlığa şamildir. Eğer insan İslâmî bilgilerin ve kanunların geniş çaplılığını ve İslâm'ın ortaya çıktığı günlerdeki dünyanın cehalet karanlığını, fesat pisliğini ve sapıklığını iyi düşünürse bütün dünyayla yüz yüze gelmenin, şirk ve fesadı birden bire top yekûn karşıya almanın mümkün olmayacağından şüphe etmez. Bunun yerine hikmet açısından gerekli olan şuydu: İslâm çağrısı işe bazı insanlarla başlamalı ve bu bazı insanlar Peygamberimizin kendi kavmi olmalı, sonra İslâm'ın bu kimseler arasına yerleşmesi ile başkalarına açılmalıydı. Nitekim böyle oldu. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Biz her peygamberi mesajımızı açıklayabilsin diye mutlaka kavminin dili ile gönderdik."* (İbrâhim, 4) *"Eğer biz Kur'an'ı ana dili Arapça olmayan birine indirseydik de onu onlara okusaydı, ona inanmazlardı."* (Şuarâ, 198-199) Çağrının ve uyarının Araplarla olan ilişkisini vurgulayan ayetler, onların çağrının ve uyarının ilişkili olduğu kimselerin bir parçası olduklarından öte bir mesaj vermiyorlar.

Kur'an'ın meydan okuması hakkında inen ayetlere gelince, bazı ayetlerde bu meydan okuma sırf belağat bakımından ise bu, Kur'an'ın

mucizevi niteliğine dayalı meydan okuyuşunun bir yönünü belâğatının teşkil etmesindendir. Yoksa bu meydan okuma İslâm çağrısının sadece Arap milletini hedef aldığını ispat etmez. Evet, açıklamanın gerçekleşmesi için bizzat Arap dili bilerek seçildi. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz her peygamberi mesajımızı açıklayabilsin diye mutlaka kavminin dili ile gönderdik."* (İbrâhim, 4) *"Biz bu Kur'an'ı vahy etmekle sana eski milletlerle ilgili hikâyelerin en güzelini anlatıyoruz."* (Yûsuf, 3) *"Hiç şüphesiz Kur'an Rabbin tarafından indirildi. Onu, 'güvenilir ruh (Cebrail)' indirdi, senin kalbine. Uyarılardan biri olarsın diye. Açık, yalın bir Arapça ile."* (Şuarâ, 192-195) Arap dili anlamları, zihni maksatları en eksiksiz biçimde açıklayan bir dil olduğu için Allah bu dili diğer diller arasından aziz kitabı için seçti ve *"Biz düşünüp idrak edesiniz diye bu kitabı Arapça bir Kur'an yaptık."* (Zuhruf, 3) buyurdu.

Kısacası, Peygamberimiz çağrı görevini üstlenince yüce Allah kendisine kendi aşireti ile işe başlamasını emrederek *"En yakın aşiretini uyar"* buyurdu. Peygamberimiz bu ilâhî emir uyarınca aşiretini toplayarak onları kendisine gelen mesajı kabul etmeye çağırdı ve çağrısına ilk olumlu karşılığı verenin kendisinden sonra halifesi olacağını vaat etti. Hz. Ali onun bu çağrısına olumlu cevap verdi. Peygamber bunu ona tebrik etti. Aşiretinin diğer mensupları Hz. Ali'yi alaya aldılar. Bu bilgiler sahih rivayetlerde, tarih ve siyer kitaplarında vardır.¹ Arkasından Peygamberimizin ailesinden bir kaç kişi de örneğin eşi Hatice, amcası Hamza ve Şia'nın rivayet ettiğine göre amcası Ebu Talib, Hz. Ali'ye katıldılar. Ebu Talib'in iman ettiğine ilişkin onun şiirlerinde açık ve imalı deliller vardır.² (İman ettiğini ilan etmemiş olması Peygamberimizi himaye edebilmek içindi.)

Arkasından yüce Allah, Peygamberimize bütün kavmini çağrısının kapsamına almasını emretti. Bunu aşağıdaki ayetlerden açıkça anlıyoruz: *"İşte böylece sana Arapça bir Kur'an vahyettik ki, ana şehri (Mekke'yi) ve çevresindekileri uyarasın."* (Şûrâ, 7) *"Senden önce kendilerine uyarıcı gelmeyen bir toplumu, doğru yola gelsinler diye, uyarman için inmiştir."* (Secde, 3) *"Bu Kur'an, gerek sizi gerekse ulaş-*

1- Bu konuda Bihar-ül Envar'ın 6. cildine, İbn-i Hişam'ın siyerle ilgili kitabına ve diğer kaynaklara bakılsın.

2- Bu konuda Ebu Talib divanına bakılsın.

tığı herkesi uyarayım diye bana vahyedildi." (En'âm, 19) Bu son ayet belirgin bir şekilde gösteriyor ki, İslâm çağrısı sadece Araplarla sınırlı değildir. Belirli bir hikmete ve faydaya dayalı olarak onlardan işe başlamıştır.

Yüce Allah daha sonra İslâm çağrısının dünyadaki kitap ehli olan ve olmayan bütün milletlere yaygınlaştırmasını emretti. Yukarıda okuduğumuz ayetler buna delildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey insanlar, ben sizin hepinize gönderilmiş bir Allah elçisiyim."* (A'râf, 158) *"Fakat o Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur."* (Ahzâb, 4) Yukarıdaki diğer ayetler de bu gerçeği gösteriyor.

İslâm çağrısındaki tedriciliğin üçüncü yönü; çağrı, irşat ve icra bakımından sırayı gözetmektir. Bu sıralama sözlü çağrı, pasif çağrı ve cihat şeklindedir. Sözlü çağrı, bütün Kur'an'ın açık bir şekilde ifade ettiği bir yöntemdir. Yüce Allah, Peygamberimize bu konuda insan onurunu ve güzel ahlâk ilkelerini gözetmeyi emrediyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki, ben de tıpkı sizin gibi bir insanım. Yalnız bana vahiy geliyor."* (Kehf, 110) *"Müminlere karşı alçak gönüllülük kanatlarını indir."* (Hicr, 88) *"İyilik ile kötülük bir değildir. Kötülüğe en güzel karşılığı ver. O zaman seninle arasında düşmanlık olan kimsenin canına yakın bir dost gibi olduğunu görürsün."* (Fussilet, 34) *"Yaptığın iyiliği çok görüp başa kakma."* (Müddessir, 6) Bu anlamda daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Ayrıca yüce Allah, Peygamberimize farklı anlayışlara ve şahsi yeteneklere uygun bütün ifade sanatlarını kullanmayı emrediyor. Yüce Allah buyuruyor ki: *"İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle çağır. Onlarla en güzel biçimde tartış."* (Nahl, 1252)

Pasif çağrıya gelince; müminlerin, kâfirleri sapık dinleri ve davranışları ile baş başa bırakarak onlardan ayrı bir İslâm toplumu oluşturmalarıdır. Bu topluma Müslümanların dışındaki Allah'ın birliğine inanmayanların dinleri, gayrimüslimlerin günahları ile ahlâkî rezillikleri sızmayacaktır. Yalnız hayatın zorunlu kıldığı ilişkilerle yetinilecektir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sizin dininiz size, benim dinim ise banadır."* (Kâfirûn, 6) *"Ey Muhammed, sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Yanındaki eski sapıklıklarından tövbe edenler de öyle olsunlar. Sakın ölçülerini aşmayın. Hiç şüphesiz Allah yaptıklarınızı görür. Sakın zalimlere eğilim göstermeyin. Yoksa cehennem ateşi yaka-*

lar sizi. Allah'tan başka bir dostunuz, bir sığınağınız yoktur. o zaman onun yardımını göremezsiniz." (Hûd, 112-113)

"Bu yüzden sen hakka çağır. Sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Onların keyfî arzularına uyma ve de ki: Allah'ın indirdiği bütün kitaplara inandım. Aranızda adaletle hükmetmem emredildi. Allah bizim de sizin de Rabbimizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız sizindir. Aramızda bir düşmanlık yoktur. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş O'nadır." (Şûrâ, 15) *"Ey müminler, benim de sizin de düşmanlarımızı dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri hâlde siz onlara sevgi gösteriyorsunuz... Allah dininiz yüzünden sizinle savaşımayan, sizi yurtlarınızdan çıkarmayan hemşehrilerinize iyilik etmenizi, onlara adil davranmanızı yasaklamıyor. Çünkü Allah adil davrananları sever. Allah sadece dininiz yüzünden sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran veya çıkarılmanıza destek veren hemşehrilerinizi dost edinmenizi yasaklıyor. Onları dost edinmenler zalimlerin ta kendileridir."* (Mümtehine, 9) Din düşmanları ile ilgiyi kesmeyi, onlardan ayrı olmayı ifade eden ayetler çoktur. Gördüğünüz gibi bu ayetler bu ilgi kesmenin anlamını, şeklini ve özelliklerini açıklıyor. Cihada gelince, bu konuda Bakara Suresinin cihat ayetlerinin arkasından bir inceleme yaptık.

Bu üç basamak İslâm dininin ayrıcalıklarından ve iftihar sebeplerindendir. İlk basamak, son iki basamak için gerekli olduğu gibi, ikinci basamak da üçüncü basamakta gereklidir. Peygamberimiz savaşa girişmeden önce düşmanlarına çağrıda bulunuyor, öğüt veriyordu. Böyle yapmayı ona yüce Allah emretmişti. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer bu çağrına sırt dönerlerse onlara de ki: Ben hepinize eşit biçimde açıkladım."* (Enbiyâ, 109)

En asılsız iddialardan biri, İslâm'ın çağrı dini değil, kılıç dini olduğu yolundaki sataşmadır. Oysa Kur'an, Peygamberimizin uygulamaları ve tarih bu konuda şahitlik ediyor ve meseleyi aydınlatıyor. Fakat yüce Allah'ın nur bağışlamadığı kimselerin nuru olmuyor. Bu eleştiriyi yapanların bir bölümü Hristiyan kilisesi mensubudur. O Hristiyan kilisesi ki, yüzyıllarca önce bünyesinde dinî mahkeme kurdu. Bu mahkemede kıyamet günü yüce Allah'ın kuracağı mahkemeye özenilerek Hristiyanlıktan dönenler ateşte yakılma cezasına çarptırıldı. Bu mahkemenin görevlileri Hristiyan ülkelerde dolaşıyor ve Hristiyanlıktan

çıkma ile itham ettikleri kimseleri toplayıp bu mahkemeye sevk ediyordu. Bu dinden dönme suçlaması, kimi zaman kilise tarafından desteklenen skolastik felsefeye aykırı düşen tabiat bilgisi ve matematik ile ilgili yeni görüşlere yöneltiliyordu.

Keşke şunu birileri açıklasa. Acaba akli selim açısından tevhit inancını yaygınlaştırmak, putperestliğin köklerini kurutmak, dünyayı fesat pisliklerinden arındırmak mı önemlidir, yoksa dünyanın döndüğünü, Batlamyus kozmolojisinin aslı olmadığını söyleyenleri susturmak ve boğmak mı?

Hristiyan kilisesi putperestlikle savaşmak adına Hristiyanları Müslümanlara karşı kışkırtarak yaklaşık iki yüzyıl boyunca haçlı savaşları yürüttü, bu savaşlar sırasında nice ülkeleri yıktı, milyonlarca insanı yok etti ve nice ırzları çiğnedi.

Bu iddiayı ileri sürenlerin bir bölümü de, uygarlık ve özgürlük taraftarı olduğunu iddia eden bazı kilise dışı çevrelerdir. Bunlar maddî çıkarlarına yönelik en ufak bir tehlike sezdiklerinde bütün dünyada savaş ateşi tutuşturarak dünyayı alt üst eden çevrelerdir. Acaba dünyada şirkin yerleşmesi, ahlâkın bozulması, erdemlerin ölmesi, uğursuzluğun ve kargaşanın yeryüzünü ve bütün insanları sarması mı daha zararlıdır, yoksa bir kaç karış toprağı kaybetmek veya bir kaç kuruşluk zarara uğramak mı? Evet, hiç şüphesiz insan Rabbine karşı nankördür.

Büyük bir düşünce adamının bir küçük kitabında yer verdiği bu konu hakkındaki sözlerini sevinerek nakletmek istiyorum.¹ Merhum şöyle diyor: "Toplumsal düzenlemeyi ve ıslahı sağlamak, adaleti gerçekleştirmek, zulmü ortadan kaldırmak, kötülüğe ve fesada karşı koymak için izlenilen sadece üç türlü yol ve araç söz konusudur:

1- Konuşmalarla, makalelerle, kitaplarla, yayınlarla gerçekleştirecek olan çağrı ve irşat yolu. Bu yol, yüce Allah'ın şu ayetlerde işaret ettiği şerefli yöntemdir: *"İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğüt ile çağır. Onlarla en güzel biçimde tartış."* (Nahl, 125) *"Kötülüğe en güzel karşılığı ver. O zaman seninle arasında düşmanlık olan kim-senin cana yakın bir dost gibi olduğunu görürsün."* (Fussilet, 34) İşte İslâm'ın bisetin ilk yıllarında kullandığı yöntem budur...

1- Şey Muhammed Hüseyin Kaşif-ul Gıta, el-Mesel-ül Ülya Fil-İslâm La Fi Bihamdün.

2- Gösteriler, grevler, ekonomik boykot, zalimlerle işbirliği yapmama, onların işlerine ve hükümetlerine katılmama gibi barışçı ve pasif direnme yolları. Bu yöntemi benimseyenler savaş, adam öldürme ve şiddet yöntemlerini reddederler. Bu yönetime yüce Allah şöyle işaret ediyor: "*Sakın zalimlere eğilim göstermeyin. Yoksa cehennem ateşi yakalar sizi.*" (Hûd, 113) "*Yahudileri ve Hıristiyanları dost, müttefik edinmeyin.*" (Mâide, 51) Kur'an'da bu yönetime işaret eden çok sayıda ayet vardır. Bu yöntemi benimseyip onu vurgulayan en ünlü şahsiyetler Hindu dininin önderi Buda, Hz. İsa (a.s), edebiyatçı Rus yazar Tolstoy, Hintli manevî önder M. Gandi'dir.

3- Savaş, baş kaldırma ve vuruşma.

İslâm bu üç yöntemi tedricî olarak sıralar. İlk yöntem güzel sözlü öğüt ve barışçı çağrıdır. Eğer bu yöntem zalimlerin şerrini gidermede, fesatlarını ve baskılarını ortadan kaldırmada başarılı olamazsa, sıra ikinci yönetime gelir. Bu yöntem barışçı ya da pasif boykot, zalimlerle işbirliği ve ortaklık yapmama yöntemidir. Eğer bu yöntem işe yaramaz, fayda sağlamaz ise, sıra üçüncü yönetime gelir ki silahlı karşı koyma yöntemidir. Çünkü yüce Allah asla zulme razı olmaz. Hatta zulme karşı susan, ona rıza gösteren kimse, zalimin suç ortağıdır.

İslâm, inanç sistemidir. İslâm'ın çağrısını kılıçla, savaşla yaydığını söyleyenler yanılığa düşmüşlerdir. Çünkü İslâm inanç ve akidedir. İnanç ise cebirle, zorlama ile meydana gelmez. Ancak delile ve burhana boyun eğer. Kur'an çok ayetlerde bunu açıkça dile getirir. Bunlardan biri "*Dinde zorlama yoktur; doğru ile sapıklık birbirinden kesinlikle ayrılmıştır.*" (Bakara, 256) ayetidir.

İslâm, kılıcı ve silahı sadece ayetlerle ve delillerle ikna olmayan zalimlere karşı kullandı. Hakka yönelik çağrının yoluna taş koyanlara karşı güç kullandı. İnatçıları İslâm'a girmeye zorlamak için değil, onların şerrini gidermek için silaha başvurdu. Yüce Allah "*Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın.*" (Bakara, 193) buyuruyor. Demek ki savaşın amacı, dini ve inancı dayatmak değil, fitneyi ortadan kaldırmaktır. İslâm durup dururken ve isteyerek savaşa girişmez. Düşmanlarının zorlaması ile savaşa başvurur. Savaşa başvurunca da onurlu yöntemleri gözetir. Savaşta ve barışta yıkmayı, yakmayı, zehirlemeyi ve düşmanın üzerine suyu kesmeyi yasaklar. Aynı zamanda kadınları, çocukları ve esirleri öldürmeyi de yasaklar. Bunlar Müslümanlara karşı

ne kadar kin ve düşmanlık besleseler de onlara karşı yumuşak ve iyi davranmayı tavsiye eder. Savaşta ve barışta teröre başvurmayı; yaşlıları, güçsüzleri ve savaşı başlatmayanları öldürmeyi yasaklar. Düşmana gece baskını düzenlemeyi yasaklar. *"Aranızdaki antlaşmayı aynı şekilde yüzlerine fırlat."* (Enfâl, 58) buyurur. Tahmine ve ithama dayanarak adam öldürmeyi, henüz suç işlemeyen cezalandırmayı ve bunlar gibi şerefe ve mertliğe sığmayan; acımasızlıktan, alçaklıktan ve vahşetten kaynaklanan birçok davranışı yasaklar.

Tarihte meydana gelen bütün savaşlarda İslâm'ın şerefi, bütün bu davranışların hiçbirini yapmayı kendine yakıştırmamıştır. Oysa uygar ülkeler aydınlanma çağı dedikleri bu çağda bu davranışların en feci biçimlerini, en korkunç türlerini işlemişlerdir. Evet. Bu sözde aydınlanma çağı, kadınları, çocukları, hastaları öldürmeyi; gece baskınları düzenlemeyi; sivillere, masum halk yığınlarına geceleyin silahlarla, bom-balarla saldırmayı, toplu kıyımlar yapmayı mubah saydı.

İkinci Dünya Savaşında Almanlar, Londra'ya füze saldırıları düzenleyerek binaları yıkmadılar mı; kadınları, çocukları, masum sivilleri öldürmediler mi? Almanlar binlerce esiri öldürmedi mi? Yine o savaşın sırasında müttefikler binlerce bombardıman uçağını Almanların çeşitli şehirlerini yıkmak için kullanmadı mı? Amerika, Japonya'nın şehirlerine atom bombası atmadı mı? Füzeler, atom ve hidrojen bombaları gibi modern kitle imha silahlarının icadından sonra eğer üçüncü bir dünya savaşı çıkar da savaşa katılan devletler bu silahlara baş vururlarsa, dünyanın ne yıkımlar, acılar, ıstıraplar yaşayacağını sadece Allah bilir. Yüce Allah, insanlara doğru yolu gösterecek, onları sırat-ı müstakime iletsin." (Alıntı burada sona erdi.)

* * *

"Yetimlere mallarını verin... çünkü bu, büyük bir günahdır." Bu cümle, yetimlere mallarının verilmesine ilişkin bir emirdir. Bu cümle, *"Kötü olanı... değiştirmeyin."* ifadesi ile başlayan ve bu emrin arkasından gelen iki cümleye hazırlık niteliğindedir veya söz konusu iki cümle bu cümlelerin tefsiri gibidir. Yalnız ayetin sonunda yer alan sebep cümlesinin [*çünkü bu, büyük bir günahdır*] söz konusu iki cümle ile veya son cümle ile bağlantılı olması, ilk cümlelerin son iki cümlede dile getirilen yasağa hazırlık amacı taşıdığını teyit eder. Daha önce söylediğimiz gibi, yetimin malına yönelik zararlı tasarruf yaşağının

aslı, ilerde ele alınacak miras hükümlerine ve bir sonraki ayette açıklanacak evlenmeye ilişkin hükümlere hazırlık ve geçiş yapmaktır.

"Kötü olanı temiz olanla değiştirmeyin..." Yani size ait olan kalitesiz bir malı yetimlerin kaliteli malı ile değiştirmeyin. Diyelim ki, yetimlerin sizde emanet duran kaliteli bir malları var. Bunu kendinize alıkoyuyorsunuz ve ona denk gelen bir kalitesiz malınızı onlara veriyorsunuz. Bu ifadenin anlamı, "Helâl mal yemeği haram mal yemekle değiştirmeyin" şeklinde de olabilir. Fakat ilk anlam daha belirgindir. Çünkü anlaşıldığına göre her iki cümle, yani *"Kötü olanı... değiştirmeyin."* ve *"Onların mallarını... yemeyin."* cümleleri caiz olmayan bir özel tasarruf türünü açıklarken *"Yetimlere mallarını verin"* ifadesi bu iki cümlelerin açıklanmasına hazırlıktır. *"Çünkü bu, büyük bir günahıdır."* cümlesine gelince, ayetin aslında geçen "hûb" kelimesi günah anlamına gelir. Bu kelime, hem mastar anlamında (günah işlemek), hem de ism-i mastar (günah) anlamında kullanılır.

"Yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, o hâlde (yetim kızlarla değil) gönlünüzün rahat ettiği (başka) kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz." Bilindiği gibi Arapların cahilleri arasında çoğu zaman savaşlar, vuruşmalar, baskınlar, saldırılar olurdu. Bu yüzden onlarda ölüm olaylarına çok sık rastlanırdı. Bunun sonucu olarak daha önce işaret edildiği gibi yetimlerinin sayısı çoktu. Onların ileri gelenleri ve güçlüleri yetim kızları malları ile birlikte alıp onlarla evlenirler ve mallarını kendi mallarına katarak yerlerdi. Onlar hakkında adaleti gözetmezlerdi. Bazen mallarını yedikten sonra onları dışarı atarlardı ve bunlar kimsesiz zavallılar hâline gelirlerdi. Ne geçimlerini sağlayacak malları olurdu, ne de kendileri ile evlenip geçimlerini sağlayacak bir talipleri bulunurdu.

Kur'an-ı Kerim bu çirkin geleneğe, bu koyu zulme şiddetle karşı çıktı, yetimlere zulmetmeyi ve mallarını yemeği ısrarla yasakladı. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz, haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler ancak, karınlarını ateşle doldururlar ve yakın bir zamanda alevlenmiş ateşte yanacaklardır."* (Nisâ, 10) *"Yetimlere mallarını verin. (Kendi malınızdan) kötü olanı (onların mallarından) temiz olanla değiştirmeyin ve onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahıdır."* (Nisâ, 2)

Bu ısrarlı yasakların sonucu olarak Müslümanlar büyük bir kaygı-

ya kapıldılar. Şiddetli bir korku duygusu içinde yetimlerin malları konusunda iyi bir imtihan verememe ve onlara haksızlık etme endişesi ile gözetimleri altındaki yetimleri evlerinden çıkardılar. Yanında yetim barındıranlar da onun yiyecek ve içeceklerden payını ayırdılar. Eğer yetimlerin yiyeceklerinden bir şey artarsa, ona yanaşmıyorlardı. Böylece o yemek artıkları kalıyor ve bozuluyordu. Bu yüzden sıkıntıya düştüler. Durumu Peygamberimize (s.a.a) sorarak şikâyetlerini dile getirdiler. Bunun üzerine şu ayet indi: *"Sana yetimler hakkında soru sorarlar. De ki: Onların işlerini düzeltmek, (onları kendi hâllerine bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onları aranızda katarsanız, artık onlar kardeşlerinizdir. Allah bozgun çıkarana, ıslah ediciden ayırt eder. Eğer Allah dileseydi, size güçlük çıkarırdı. Hiç şüphesiz Allah güçlü ve üstün olandır, hikmet sahibidir."* (Bakara, 220) Böylece yüce Allah onlara yetimleri koruma altına alma, durumlarını düzeltme amacı ile onları gözetimleri altında tutma müsaadesi verdi. Eğer bir arada yaşarlarsa onları kardeşleri gibi kabul etmelerini bildirdi. Bunun üzerine Müslümanların korkuları geçti, kaygıları ortadan kalktı.

Eğer bunları düşündükten sonra, *"Eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, o hâlde... evlenin"* ayetine dönersen ve bu ayetin *"Yetimlerin mallarını verin..."* ayetinin arkasından geldiğini göz önüne alırsan, açıkça görürsün ki, bu ayet bir önceki ayetteki yasaklamayı daha ileri dereceye yükseltme amacı taşıyor. Bu durumda -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- ayetin anlamı şöyle olur: Yetimler konusunda Allah'tan korkun, kalitesiz mallarınızı onların kaliteli malları ile değiştirmeyin ve onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Hatta eğer yetim kızlara adil davranamayacağınız korkusuna kapılırsanız ve [bu sebepten dolayı] onlarla nikâhlanıp evlenmek hususunda gönlünüz rahat etmiyorsa, onları bırakın, gönlünüzün rahat edeceği başka kadınlarla ikiyeşer, üçer ve dörder evlenin.

Buna göre şart cümlesi yani *"Eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, o hâlde gönlünüzün rahat ettiği (başka) kadınlardan... evlenin."* ifadesi şu anlama geliyor: Eğer adaleti sağlayamamaktan korktuğunuz için yetim kızlarla gönül rahatlığıyla evlenemiyorsanız, onlarla evlenmeyin, başka kadınlarla evlenin. *"evlenin"* ifadesi, şart cümlesinin gerçek cezası ve cevabı mesa-

besindedir. [Şart cümlesinin gerçek cevabı, "onlarla evlenmeyin" cümlesidir. *"evlenin"* ifadesi gerçek cevabın yerinde zikredilmiştir.] *"Gönlünüzün rahat ettiği"* ifadesi evlenilecek kadınların niteliğini, yani "başka kadınlar" ifadesini kullanmayı gereksiz kılıyor.

Ayetin orijinalinde "ma tabe lekum" denip de "men tabe lekum" denmemiş olması, *"ikişer, üçer, dörder"* ifadesi ile açıklanan kadın sayısına yönelik bir işarettir. *"Eğer adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız"* ifadesinin "yetimlerle evlenmek hususunda gönlünüz rahat etmezse" yerinde kullanılması, sebebin musebbeb yerine konulmasının bir örneğidir. [Yani gönlünüzün rahat etmemesinin sebebi, onlar hakkında adil davranmamaktan korkmanızdır. Ayette sebebin gerektirdiği durum yerine sebebin kendisi zikredilmiştir.] Bu arada cevap cümlesinde yer alan "gönlünüzün rahat ettiği" ifadesi ile asıl müsebbebe de işaret edilmiş oluyor. Bunu iyice düşünüp kavramak gerekir.

Uzun tefsirlerde bu ayetin anlamı ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu farklı görüşler çoktur. Bunlardan biri şudur: Her bir Arap erkeği dört, beş ve daha çok sayıda kadın ile evlenirdi ve "falancaanın yaptığı evlilik kadar evlilik yapmama ne engel var?" derdi. Adamın malı bitince gözetimi altında bulunan yetimin malına yönelirdi. Yüce Allah haksız yere yetimin malını alma durumuna düşmemeleri için, onlara dört kadından fazlası ile evlenmeyi yasakladı.

Bu görüşlerden biri de şudur: Arap erkekleri yetimler hakkında titiz davranıyorlar, fakat aynı titizliği diğer kadınlarla ilgili olarak göstermeyerek çok sayıda kadınla evleniyorlar ve aralarında adil davranmıyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah onlara şöyle buyurdu: Yetimler hakkında nasıl kaygılanıyorsanız, kadınlar hakkında da korkun ve bir ile dört arası sayıda kadınla evlenmekle yetinin.

Bu ayet hakkındaki açıklamalardan biri de şudur: Arap erkekleri yetim kızların gözetimini üstlenerek mallarını yemekten çekiniyorlardı. Yüce Allah da onlara buyurdu ki: Bundan çekindiğiniz gibi zinadan da kaçının ve gönlünüzün rahat ettiği kadınlardan evlenin.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Eğer evinizde büyüttüğünüz yetim kızlara karşı adil davranamayacağınızdan korkuyorsanız akrabalarınız olan yetim kızların size nikâhı düşenlerinden ikişer, üçer ve dörder evlenin.

Bir başka açıklama ise şöyledir: Eğer yemekte yetimlerle birlikte

olmaktan [onların sorumluluğunu üstlenmekten] çekiniyorsanız, birden çok kadınla evlenip aralarında adaleti sağlayamamaktan da çekinin de haksızlık etmeyeceğiniz sayıdaki kadınla evlenin.

Bunlar tefsirciler tarafından yapılan çeşitli açıklamalardır. Fakat görüldüğü gibi, bu açıklamalar, ayetin ifadesiyle gerektiği şekilde bağdaşmıyor. Dolayısıyla doğru olan açıklama, bizim sunduğumuz açıklamadır.

"...ikişer, üçer ve dörder..." Ayetin orijinalinde geçen "mesna ve sulase ve rubae" ifadesindeki "mefel ve fual" kalıbındaki sayı bildiren kelimeler, tekrar anlamını içerir. Buna göre "mesna, sulase, rubae" kelimeleri, ikişer [iki iki], üçer [üç üç], dörder [dört dört] anlamına gelir. Buradaki hitap insan fertlerine yöneltilmiştir ve bu kelimeler arasında ayrıntıyı bildiren "vav" harfi kullanılmıştır ki bu, serbest bırakılmaya delâlet eder. Buna göre ifadenin anlamı, her mümin erkeğin iki, üç, dört kadın ile evlenebileceği şeklindedir. Böylece eşler bütün erkeklerle göre ikişer, üçer ve dörder olarak ifade edilirler.

Gerek işaret ettiğimiz açıklamadan, gerekse ayetin devamında yer alan *"Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, yalnız biriyle evlenin veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin."* ifadesinin oluşturduğu ipucundan ve bu surede yer alan "muhsenat (evli kadınlar)" ile ilgili yirmi dördüncü ayetten çıkan sonuç şudur: Bu ayetten "bir nikâhla Meselâ iki ya da üç kadınla evlenilebilir" anlamı kastedilmemiştir. Yine buradaki maksat, "iki kadınla birden evlenmek ve arkasından yine iki kadınla daha aynı anda evlenebilmek" de değildir. Üç ve dört evlilik için de aynı hüküm geçerlidir. Ayetin kastetmediği bir başka ihtimal de, Meselâ bir kadınla birden çok erkeğin ortaklaşa evlenebilmesidir. Bunlar bu ayetle bağdaşmayan ihtimallerdir.

Ayrıca, İslâm'ın kesin hükmü şudur: Bir erkek dörtten fazla eşi nikâhı altında tutamayacağı gibi birden çok koca da bir kadınla ortaklaşa evlilik yapamaz.

Bu söylediklerimizle söz konusu sayı isimleri arasındaki "vav" harfinin toplama, bir araya getirme anlamına gelmesi ve böylece bu ifadenin ikinin, üçün ve dördün toplamı olan dokuz kadını bir araya getirmeyi caiz sayıyor şeklinde yorumlanması ihtimali de ortadan kalkıyor. Mecma-ul Beyan adlı tefsirde bu konuda şöyle deniyor: Bu anlamda bir toplama kesinlikle muhtemel değildir. Çünkü "cemaat ikişer,

üçer, dörder kişi hâlinde beldeye girdi" diyen kimsenin sözü, bu sayıların toplanmasını ve böylece beldeye girenlerin dokuzar kişi olmalarını gerektirmez. Ayrıca böyle bir sayı kastedilmiş olsa, onun için konmuş ayrı bir kelime, yani dokuz kelimesi var. Bunu bir yana bırakarak "ikişer, üçer, dörder" ifadesinin kullanılması bir tür ifade beceriksizliğidir ki yüce Allah'ın sözü böyle bir ayıptan münezzehtir.

"Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, o hâlde (yalnız) biriyle (evlenin)." Bu ifadenin anlamı, bir kadın ile evlenin, daha fazlasına kalkışmayın demektir. Yüce Allah tek kadınla evlenmeyi, adaleti sağlayamama bilgisine değil, korkusuna bağlıyor. Çünkü nefsin kışkırtma ve aldatmasının açıkça etkili olduğu bu tür konularda çoğunlukla kesin bilgi elde edilmez. O zaman beklenen fayda sağlanamaz.

"veya sahip olduğunuz ile yetinin." Bu ifade ile, cariyeler kastediliyor. Yani eşleri arasında adil davranamayacağından çekinen kimse, tek bir eşle evlenmelidir. Eğer daha çoğunu isterse, cariyelere yönelmelidir. Çünkü erkekler için cariyelerle yatmakla ilgili, eşitliği gözetme kuralı konmamıştır. Buradan şu husus ortaya çıkıyor ki ayetin amacı, cariyelere zulüm ve haksızlık etmeyi caiz sayarak onlara yönelmeyi teşvik etmek değildir. Çünkü Allah zalimleri sevmez ve asla kullarına zulmetmez. Fakat onlar hakkında yatma hususunda eşitliği gözetme şartı aranmadığı için onlarda adaleti uygulamak daha kolaydır. Bu incelik yüzünden, *"sahip olduğunuz"* ifadesinin zikredilmesi ile, cariyeye olarak onları almakla yetinmek ve cariyeye olarak onlarla birleşmek kastedilmiştir. Yoksa dört tanesi veya daha fazlasıyla evlenmek kastedilmemiştir. Çünkü onları nikâhlama konusuna bu surenin yirmi beşinci ayetinde değinilecektir: *"İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye (malî açıdan) gücü yetmeyen kimse, (siz Müslümanların) sahip olduğunuz inanmış cariyelerinizden evlensin..."*

"Adaletten ayrılmamanız için en uygun olan, budur." Ayetin orijinalinde geçen "teûlû" kelimesinin kökü olan "avl" meyletmek, sapmak demektir. Yani bu yol, yasalaştırılmış şekliyle adaletten sapıp onlara haksızlık etmemenizin en kestirme yoludur. Kimileri buradaki "avl" kelimesinin yük ve ağırlık anlamına geldiğini söylüyorlar ki, bu anlam ayete hem kelime, hem içerik bakımından yabancısıdır. Şer'î hükmün hikmetini içeren bu cümlenin ayette yer alması, nikâh hü-

kümlerini koymada adalet, doğruluktan sapmama ve hakları çiğnememe esasına dayanıldığını gösteren bir delildir.

"Kadınların mehirlerini (Allah tarafından) bir bağış olarak verin." Ayetin orijinalinde geçen "sadukat" ve aynı şekilde "sadeka" ve "sadak" kelimeleri, mehir demektir. "Nihlet" kelimesi ise, bedel karşılığı olmayan bağış demektir. Ayetteki "sadukat" kelimesinin 'hunne=kadınların' zamirine izafe edilmesi [ve "*mehirlerini*" denilmesi] şuna delildir: Mehir vermenin gerekliliğine dair hüküm vermek, halk arasındaki evlilik geleneğine dayanır. Bu geleneğe göre, evlenirken kadınlara belirli bir malı veya değeri olan bir şeyi mehir olarak ayırmak gerekir. Bu mehir sanki satın alınan bir malın karşılığı gibidir. Çünkü, halk arasında evlenmek isteyen erkeğin kadına talip olması âdettir. Bu konu ilerdeki ilmî araştırma bölümünde ele alınacaktır. Erkek kadını ister. Tıpkı bir müşterinin eşya alması için bedeliyle satıcıya gitmesi gibi. Her neyse. Bu ayet halk arasındaki bu geleneği onaylıyor.

Her hâlde kadının rızası ile bile olsa erkeğin mehir üzerinde asla tasarrufta bulunamayacağı vehmi vardır ki, bu cümlemin hemen arkasından *"Fakat onlar gönül hoşluğu ile onun bir kısmını size bağışlarsalarsa, onu afiyetle yiyin."* buyrulmuştur. Bu arada mihrin bir bölümünü yiyebilmenin gönüllü olarak bağışlama şartına bağlanması, hükmün aslını içeren cümleyi tekit ettiği gibi bu hükmün (yiyin) teklifi [gerekliliği ifade eden] bir hüküm değil, vaz'î bir hüküm olduğunu da gösteriyor.

Ayetteki "henien" kelimesinin kökü olan "hena" kelimesi, kolay sindirme ve bünyenin kabul etmesi anlamını taşır ve yiyecekler için kullanılır. Bir de buna benzer ve 'reyy' kökünden türemiş 'meriy' kelimesi vardır. 'Heniy' kelimesi nasıl yiyecekler için kullanılıyorsa 'meriy' kelimesi de içecekler için kullanılır. Yalnız 'hena' kelimesi hem yiyecekler hem de içecekler için birlikte kullanılabilir. Fakat 'henien, merien' denince 'henien' yiyeceklerle, 'merien' de içeceklerle mahsus olur.

"Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı beyinsiz (yetimlere) vermeyin..." Ayetin asıl metninde geçen "sufeha" kelimesinin kökü olan "sefeh" kelimesi, akıl hafifliği demektir. Öyle sanıyorum ki asıl anlamı, hafif olması normal olmayan şeylerin hafifliğidir. Buna örnek olarak "ez-zimam-us sefiḥ=sefiḥ dizgin" yani çok dalgalanan dizgin deyimini vardır. Ayrıca kötü dokunmuş an-

lamına gelmek üzere "sevb-un sefih=sefih elbise" denir. Fakat sonraları daha çok nefis hafifliği anlamında kullanılmıştır ve maksatlara göre anlam farklılığı göstermiştir. Meselâ dünya işlerinde ağırlıklı görüşü olmayanlara 'sefih' dendiği gibi fasıklar ve dinî kuralları umursamayanlara da "sefih" denmiştir. Buna benzer ayrı kullanımları da vardır.

Ayetin zahirinden anlaşılan şudur: Beyinsizlerin eline fazla mal verilmesi, onlara geçimleri için gerektirdiğinden fazla kaynak aktarılması yasaklanıyor. Ancak bu ayetin velilerin yönetimi ve değerlendirmesi altında bulunan yetim mallarından söz edilen bir bağlamda ele alınmış olması, buradaki beyinsizlerden yetim aptalların kastedildiğine ve ayrıca "mallarınız" ifadesi ile aslında beyinsizlerin malları kastedildiğine dair belirleyici ipucudur. Bu malın velilere izafe edilmesi bir tür ilgi gerekçesi iledir. "*O malların geliriyle onları besleyin, giydirin.*" ifadesi de bunu gösterir. Ancak eğer ayetin yetim olmayan diğer beyinsizlerin durumunu açıklamasına kesin gözle bakılırsa, o hâlde "beyinsizler" ifadesinin yetim olan ve olmayan bütün aptalları kapsamına aldığını söylemek gerekir; ama ilk ihtimal daha güçlüdür.

Her neyse, eğer beyinsizlerden akli ermez yetimler kastedildiğini söylersek, o hâlde "mallarınız" ifadesinden "yetimlerin malları" kastedilmiş olur. Kendilerine hitap edilen velilere izafe edilmiş olması ise, şu hususu vurgulamak içindir ki aslında dünyadaki malın ve servetin tümü, dünyadakilerin hepsine aittir. Bir kısım malın toplumdaki bazı fertlere tahsis edilmesi ve bir başka malın başka fertlerin eline verilmesinin sebebi, mülkiyetin ve mal tahsisinin temel dayanağı olan kamu yararıdır. İnsanların bu gerçeğin bilincinde olmaları, tümü ile bir toplum olduklarını ve malların bütünü ile toplumlarına ait olduğunu bilmeleri ve bu gerçeği oluşturmaları gerekir. İnsan toplumundaki herkesin dünya malını kayırması, koruması, onun aptalların israfları ile kaybolmasına meydan vermemesi, onu çocuklar ve deliler gibi mal yönetimini beceremeyenlerin yönetimine bırakmaması herkesin görevidir. Bu ayetteki izafet bu surenin yirmi beşinci ayetindeki, yani "*İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye (malî açıdan) gücü yetmeyen kimse, sahip olduğunuz inanmış cariyelerinizden evlensinler.*" ayetindeki izafet gibidir. Bu ayetteki "feteyat=cariyeler" kelimesinden, evlenmek isteyen erkeğin sahip olduğu cariyelerin kastedilmediği bilinmektedir.

Bu ayet topluma yönelik bir genel hükmü açıklıyor. Bu hüküm şudur: Toplum tek bir kişiliğe sahiptir. Onun ayakta durmasını sağlayan ve geçimini sağlayan malın tümü, ona aittir. Sonuçta toplumun bunu yönetmesi, iyi kullanması, nemalandırması, ekonomik ve dengeli biçimde ondan geçimini sağlaması, onu kayıplardan ve yolsuzluklardan koruması gerekir. Bu temel ilkenin ayrıntılarından biri şudur: Velilerin, aklı ermezlerin gözetimini üstlenmeleri gerekir. Buna göre, onlara kendi mallarını verip gereksiz yerlerde harcanmalarına meydan vermemeleri, bunun yerine o malları ellerinde tutup iyi kullanmaları; kazanç, ticaret ve her türlü gelir sağlama yolu ile onu çoğaltmaları, aslına dokunmadan kârından ve nemasından beyinsizlerin masraflarını karşılamaları gerekir. Böylece malın yavaş yavaş tükenmesini ve aklı ermezlerin yoksulluğa ve perişanlığa mahkum olmalarını önlemiş olurlar.

Bundan şu husus ortaya çıkıyor ki, *"O malların geliriyle onları besleyin, giydirin"* ifadesinden maksat, yetimlerin mallarının aslı ile değil; neması ile, kazancı ile, kârı ile masraflarının karşılanmasıdır. Yoksa eğer malın aslı olduğu gibi tutulur da çalıştırılmaz, piyasada işletilmez ise günün birinde biter. İşte ayetin aslında *"minha=ondan"* kelimesinin değil de *"fiha=onda"* kelimesinin kullanılmasındaki incelik budur. Tefsir âlimi Zemahşerî de bu inceliğe dikkat çekmiştir.

Bu ayete dayanarak ekonomik denetim altına alınanlara ilişkin veliliğin genel nitelikli olduğunu ve onların bütün işlerini kapsadığını söylemek uzak bir ihtimal değildir. Şu gerekçe ile ki, yüce Allah bu tür kimselerin durumunun ihmal edilmesine razı olmaz. Tersine, İslâm toplumu bunların durumunu üstlenmelidir. Eğer ortada baba, dede gibi aileden bir veli varsa bu sorumluluğu üstlenip gerekenleri yapmak ona düşer. Yoksa fıkıhta ayrıntılarıyla yapılan açıklamalara göre İslâm hükümeti veya müminler bu görevi üstlenmelidirler.

İSLÂM VE TOPLUMSAL MÜLKİYET

Bu, Kur'an'da açıklanan bir gerçek, önemli birçok İslâm hükmünün ve kanunun temel dayanağıdır. İncelemekte olduğumuz ayetten çıkan şu anlamı kastediyorum: Malın gerçek mülkiyeti Allah'a aittir. O, onu insan toplumunun ayakta durmasının ve geçiminin kaynağı yaptı. Allah bu malı hiç kimseye değişmez biçimde vakfetmemiş, hiç-

bir ferde şeriatın tasarruf yetkisini ortadan kaldıracak şekilde bağışla-mamıştır. İslâm bu ilkeyi ortaya koyduktan sonra topluma verilmiş malın yasalaştırılmış birtakım örneğin miras, mülk edinme ve ticaret gibi ilişkiler uyarınca şahıslara tahsis edilmesine izin verdi. Şahısların mal üzerinde tasarrufta bulunabilmeleri için de akıllı olmak ve bulûğ çağına girmiş olmak gibi birtakım hususları şart koştu.

Hep gözetilen ve ayrıntılarının değerlendirilmesi için dayanak ka-bul edilen değişmez ilke, malın tümünün kamuya ait olmasıdır. Özel menfaatler, topluma yönelik kamu çıkarının korunduğu ve toplumsal çıkarlarla çatışmadığı takdirde gözetilir. Eğer çatışma ve kamu yarar-ının zedelenmesi söz konusu olursa, öncelik hiç tereddütsüz kamu ya-rarınıdır.

İslâm'da bu temel ilkeden infak kuralları ve muamelat hükümleri-nin çoğu gibi birçok önemli teferruat çıkar. Yüce Allah bu temel ilkeyi Kur'an'ın birçok yerinde teyit ediyor. Nitekim şöyle buyuruyor: *"Allah yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı."* (Bakara, 29) Bakara suresin-deki infaka ilişkin ayetleri incelerken bu konuda epeyce açıklama yap-tık. Oraya başvurabilirsiniz.

* * *

"O malların geliriyle onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin." *"Sen dilediğine karşılıksız rızık verirsin."* (Âl-i İmrân, 273) ayetini incelerken rızkın anlamı hakkında yeteri kadar açıklama yapmıştık.

"O malların geliriyle onları besleyin, giydirin" ifadesi, anlam ba-kımından *"Onların (annelerin) yiyeceği ve giyeceği... çocuk kendisi-nin olana (babaya) aittir."* (Bakara, 233) ayeti gibidir. Dolayısıyla bu ayetlerde geçen 'rızk' kelimesi insanın beslenmesini sağlayan madde-ler, 'kisve' kelimesi ise, insanın sıcaktan ve soğuktan korunması için giydiği şeyler demektir. (Yalnız Kur'an terminolojisine göre rızk ve kisve, bizim dilimizdeki kisve ve nafaka gibidir.) Bu kelimeler kinaye yolu gibi insanın maddî ve hayatî bütün ihtiyaçlarını karşılayan im-kanların tümünü içeren ifadelerdir. Öyle olunca konut gibi insanın di-ğer ihtiyaçları da bu kelimelerin kapsamına girer. Nasıl ki, aslında ken-dine has bir anlamı olan 'yemek' kelimesi *"Fakat onlar gönül hoşluğu ile onun bir kısmını size bağışlarsa, onu afiyetle yiyin."*

ifadesinde olduğu gibi kinaye yolu ile mutlak tasarruf anlamında kullanıldı.

"Onlara güzel söz söyleyin." Bu ifade velilik görevini düzenleyen ahlâkî bir cümledir. Çünkü söz konusu yetimler malları üzerinde tasarrufta bulunmaktan mahrum edilen beyinsizler olabilirler; ama onlar ne vahşi hayvan ve ne meraya salınacak koyun sürüsü değildirler; insanlardır, onlara insan muamelesi yapılmalıdır. O hâlde, kendilerine insana söylenecek sözler söylemek ve onlarla insana yaraşır tarzda ilişki kurmak, onları çirkin sözlerle rencide etmekten kaçınmak gerekir.

Buradan şu husus açıklık kazanıyor ki, *"Onlara güzel söz söyleyin"* ifadesi tıpkı *"İnsanlara güzel söz söyleyin."* (Bakara, 83) ifadesi gibi kinaye yolu ile iyi muameleyi, çirkinlikten uzak güzel ilişkiyi vurgulayan bir ifade olabilir.

"Evlenme çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin. O hâlde eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, mallarını kendilerine verin." Ayetin asıl metnindeki "ibtelû" kelimesinin mastarı olan "ibtîlâ" imtihan anlamına gelir. "Beleşün nikâh=evlenmeye ermek"ten maksat, evlenme çağına gelmektir. Dolayısıyla bu deyim aklî bir mecazdır. Ayeteki "anestum" fiilinin mastarı olan "înas" görmek demektir. Bu kelimede ülfet anlamı da vardır. Çünkü ülfetin türediği asıl kök, "üns" kelimesidir. Ayetin orijinalinde geçen "ruşd" kelimesi, hayatın amaçlarını bulmak demektir ve "ğayy=sapma" kelimesinin karşıtıdır. "Fedfeû ileyhim emvalehum=onların mallarını defedin" ifadesi, yetime malını verip onu eline teslim etmek anlamını [yani "i'tâ" anlamını] veren bir kinayedir. Sanki veli, malı yetime verip onu kendinden uzaklaştırıyor. Bu ifade çok kullanılmasıyla birlikte güzel bir kinaye içermektedir.

"Evlenme çağına gelinceye kadar" ifadesi *"deneyin"* emri ile bağlantılıdır. Bu cümle, imtihanın sürekliliğine ilişkin bir nevi işareti içerir. Yani yetimin velisi, iyiyi kötüyü birbirinden ayırt edip denenmeye elverişli hâle gelmesinden itibaren denemeye başlayacak ve bu denemeyi evlenme dönemine girip erkeklik çağına erinceye kadar sürdürecektir. Bu hükmün tabiatı, böyle davranmayı gerektirir. Çünkü olgunluğu görebilmek, çocuğu bir veya iki olayda denemekle elde edilmez. Bunun için denemeyi tekrarlayıp olgunlaşmaya ilişkin gözlemi yakalamak gerekir. Bu da tabiatıyla çocuğun önce temyiz yani iyiyle kötüyü birbirinden ayırt etme çağına, sonra evlenme dönemine ermesine

kadar sürececek uzun bir gözlemle olur.

"O hâlde, eğer onlarda bir olgunluk görürseniz..." ifadesi "yetimleri deneyin" ifadesinin uzantısı ve ayrıntısıdır. Ayetin anlamı şudur: Yetimleri deneyin. Eğer onların olgunlaştıklarını görürseniz, mallarını onlara verin. Bu söz şunu bildiriyor: Evlilik çağına girmek, yetimin malını eline vermeyi, onun malı üzerinde tasarrufta bağımsız olmasını gerektirir. [Yani bağımsız olmasında tam neden değildir.] Fakat olgunluk, bu tasarruf yetkisinin geçerlilik kazanmasının şartıdır.

İslâm, insanın bulûğ çağına ermesine yönelik değerlendirmeyi iki kısma ayırır. İbadetlerde, hadlerin uygulanmasında ve diyetlerde sadece evlenme yaşı olan şer'î bulûğ yaşı ile yetinirken malî tasarrufların geçerliliğinde ve ikrarlarda fıkıh kitaplarında ayrıntıları verildiği üzere evlenme yaşına girmenin yanı sıra olgunlaşma şartını arar. Bu da İslâm'ın kanun koyma sırasındaki incelikli tavırlarındandır. Çünkü malî tasarruf gibi konularda olgunluğu göz ardı etmek, Meselâ yetimler gibi kesimlerde sosyal hayat düzeninde bozukluğa yol açar. Olgunlaşmamış yetimlerin tasarruflarını ve itiraflarını geçerli saymak, onların ahlâksız fertler tarafından aldatılmalarını, en basit yoldan bütün geçim imkanlarının ellerinden alınmasını; sahte sözlerle, yalancı vaatlerle ve yanıltıcı işlemlerle kandırılmalarını beraberinde getirir. O yüzden bu tür konularda olgunluk şartını aramak kaçınılmazdır. Ama ibadetler gibi konularda bu şartı aramanın gereksizliği açıktır. Hadlerin ve diyetlerin uygulanmasında da durum aynıdır. Çünkü bu tür günahların ve suçların kötülüğünü inkâr etmek ve bunlardan kaçınmak gerektiğini kavramak için olgunlaşmış olmak gerekmez. İnsan bunları olgunlaşmadan önce de fark edebilir. Buna göre bu konularda insanın durumunda olgunlaşma öncesinde ve sonrasında farklılık olmaz.

"Onların mallarını israf ederek veya büyüyecekler diye tez elden yemeyin..." "İsraf" herhangi bir işte ölçüyü aşmaktır. Yine ayetin orijinalinde geçen "bidaren" kelimesi bir şeye acele ile teşebbüs etmek demektir. "Bidaren en yekberû" ifadesi, "yetimler büyür de sizi mallarını yemeye bırakmazlar kaygısı ile" anlamındadır. [Buna göre, ibaret aslında "bidaren hazere en yekberû"dur.] Nahiv bilginlerinin görüşüne göre, "en" ve "enne" edatından önce olumsuzluk veya o anlamı veren kelimenin hazfedilmesi, kıyasi ve alışıla gelen bir kuraldır. Bu surenin yüz yetmiş altıncı ayetinde "yubeyyinallahu lekum en tezillû" cümle-

sinde de aynı nahiv kuralı geçerlidir. Aslı, "li en la tezilû" veya "haze-re en tezillû"dur; yani ayetin anlamı şöyledir: "Şaşırmamanız için Allah size açıklama yapıyor."

Ayette yetim malını, israf ederek yemek ile yetimler büyüyünce mallarına dokundurmazlar endişesi ile yemenin karşı karşıya getirilmiş olmasından şu sonucu elde ediyoruz: Yetim malını israf yolu ile yemek, ihtiyaç gerekçesi olmaksızın, hakketmişlik bahanesi bulunmaksızın, doğrudan doğruya umursamaz bir haksızlık yolu ile onların mallarına saldırmaktır. Yetimler büyür kaygısı ile mal yemek ise, velinin kendi çalışmasına örfte uygun görülen bir ücret miktarında onların mallarına el atmaktır. Yalnız bu durumda, eğer yetim büyürse veliyi bu tür bir mal yemekten alı koyma ihtimali vardır. Kısacası, bu iki tür yemenin her ikisi de yasaktır. Yalnız eğer veli fakir olur ve geçimini karşılamak için çalışması veya yetim için çalışarak onun malından zorunlu ihtiyaçlarını karşılaması kaçınılmaz olursa, bu durum müstesnadır. Bu durum aslında bir tüccarın veya inşaat işçisinin ticaret ve çalışmasının bedelini alması gibidir. İşte yüce Allah bu durumla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Yetimlerin velilerinden zengin olan"* yani geçinmek için yetimin malından ücret almaya ihtiyacı olmayan varlıklı veliler *"iffetli olsun"* yani iffeti kendilerine yol edinsinler ve onun peşinde olsunlar; böylece yetimin malına hiç dokunmasınlar. Ama *"fakir olan veli ise, örfte uygun bir miktar yesin."*

Bazı tefsirciler *"Fakir olan veli ise, örfte uygun bir miktar yesin."* ayetini, fakir veli harcamasını örfte uygun miktarda yetimlerin mallarından değil, kendi malından yapsın şeklinde tefsir etmişler. Ama bu tefsir, zengin ve zengin olmayan veli ayrımı ile bağdaşmaz.

"Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun." Yüce Allah bu ayette, yetimlere mallarını verirken, işlemi sağlamlaştırmak ve doğabilecek olan anlaşmazlık ve tartışma ihtimalini ortadan kaldırmak için şahit tutmayı yasalaştırdığını açıklıyor. Yetimin olgunlaştıktan ve malını velisinden aldıktan sonra onun aleyhinde iddialar ileri sürmesi mümkündür. Bunların hepsinin arkasından *"Hesap sormak için Allah yeter."* ifadesine yer verilmiştir. Bu cümle hükmü birinci derecedeki asli kaynağına bağlıyor. Yani her hüküm yüce Allah'ın bir isminin veya sıfatının yansıması ve tecellisidir. Yüce Allah hesaba çekici olduğuna göre kullarının hükümlerini ince bir he-

saptan geçirmeden bırakmaz. İşte buna göre Allah muhkem ve sağlamı yasalaştırır.

Ayrıca bu ilâhî ifade, İslâm'ın dinî eğitimini tamamen erdirici bir özellik taşır. Çünkü, İslâm insan eğitimini tevhit temeline dayandırır. Çünkü her ne kadar şahit bulundurmak çoğunlukla anlaşmazlıkları ve kavgaları ortadan kaldıracak bir tedbir ise de şahitlerin adaletten sapmaları veya başka faktörler yüzünden amacını gerçekleştirmeyebilir. Fakat yüce ve güçlü manevî sebep, yeterli derecede hesaba çekici olan Allah'tan korkmaktır. Eğer veli, şahitler ve kendisine malı verilen yetim, bu gerçeği göz önünde bulundursalar, kesinlikle aralarında anlaşmazlık ve kavgaya meydana gelmez.

Şimdiye dek açıklanan incelikleri kavradıktan sonra, tekrar bu iki ayetin ne kadar çarpıcı bir açıklama yaptıklarına bakınız. Ayetlerde önce yetimlerin ve kısıtlıların mallarına dair velayet ve onların mallarını gözetim altında tutmaya ilişkin belli başlı ve önemli meseleler açıklanmıştır. Yani yetim malının nasıl teslim alınacağı, korunacağı, işletileceği, kullanılacağı, geri verileceği ve ne zaman teslim alınıp ne zaman teslim edileceği anlatılmıştır. Bütün bu işlemlerde kamu yararının göz önünde bulundurulduğu yani yukarda açıkladığımız üzere malın aslında Allah'ın olduğu, O'nun bunu insanların geçim kaynağı yaptığı temel ilkesi vurgulanarak konunun temeli sağlama alınmıştır.

İkinci aşamada insanı bu kurallara uygun şekilde eğiten ahlâk prensibi, yani yüce Allah'ın *"onlara güzel söz söyleyin."* şeklindeki buyruğu açıklanmıştır.

Üçüncü aşamada bunların hepsi tevhit temeline dayandırılmıştır. Bu ilkenin, tek başına bütün uygulamaya dönük ve ahlâkî hükümlere egemen olduğu; uygulamaya dönük hükümlerin ve ahlâk kurallarının etki açısından yetersiz kaldığı durumlarda bu ilkenin her alan da olumlu etkisini gösterdiği vurgulanmıştır. Bu ilke yüce Allah'ın *"Hesap sormak için Allah yeter."* buyruğunda dile getirilmiştir.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDE AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre İbn-i Ebu Hatem, Said b. Cubeyr'in *"Yetimlere mallarını verin..."* ayeti hakkında şöyle dediğini naklediyor: "Gatafan kabilesinden bir adamın yanında karde-

şinin yetim oğluna ait büyük miktarda mal vardı. Yetim, bulûğ çağına girince malını istedi; fakat amcası malını vermedi. O zaman delikanlı, amcasını Peygamberimize (s.a.a) şikayet etti. Bu olay üzerine *"Yetimlere mallarını verin"* ayeti indi..." (c.2, s.117)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) şöyle diyor: "Bir erkeğin menisinin dört özgür kadın rahminden fazlasına akması helâl değildir." (c.1, s.218, h:14)

el-Kâfî adlı eserde yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) şöyle diyor: "Dört eşli bir erkek eğer eşlerinden birini boşarsa, boşadığı eşinin iddeti (bekleme süresi) sona ermeden beşinci bir kadınla evlenemez." (c.5, s.429, h:1)

Bu konudaki rivayetlerin sayısı çoktur.

İlel-üş Şarayı' adlı eserde yazar kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Sinan'dan şöyle rivayet eder: "İmam Rıza (a.s) onun sorduğu sorulara yazdığı cevabında erkeğin dört kadınla evlenebilmesinin, buna karşılık kadının birden çok erkekle evlenmesinin yasak oluşunun sebebini şöyle açıklamıştır: 'Çünkü erkek dört kadınla evli olduğu zaman doğan çocuk onun olur. Ama eğer kadının iki veya daha çok sayıda kocası olursa, doğuracağı çocuğun babasının kim olduğu anlaşılmaz. Çünkü her iki koca da kadınla ortaklaşa nikâhlıdırlar. Bu da neseplerde, miraslarda ve kültürlerde kargaşaya, düzensizliğe ve fesada yol açar.'

Muhammed b. Sinan diyor ki: "Bir erkeğin dört özgür kadınla evlenebilmesinin sebeplerinden biri de kadınların erkeklerden çok sayıda olmalarıdır. Doğrusunu Allah bilir, ama *"Gönlünüzün rahat ettiği kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz."* ayetine bakılınca bunun böyle olduğu görülür. Bu yüce Allah'ın bir takdiridir. Maksat zengin ile fakirin bu hususta elleri açık olsun ve erkek gücünün yettiği sayıda kadınla evlenebilsin..." (c.1, s.504, bab:271)

el-Kâfî adlı eserde, İmam Sadık'tan (a.s) nakledilen bir rivayette o hazretin şunu da eklediği yer almıştır: "Allah kıskançlığı erkeklere mahsus kıldı. Bu yüzden kadına sadece kocasını helâl kılarken erkeğe dört kadınla evlenmeyi helâl kıldı. Allah (bir taraftan) kadını kıskançlıkla imtihan etmekten ve (diğer taraftan) erkeğin kendisi ile birlikte üç kadınla daha evlenmesini helâl kılmaktan yüce ve kerimdir." (Füru-u Kafi, c.5, s.504, h:1)

Ben derim ki: Bunu şöyle açıklayabiliriz: Kıskançlık iyi huylardan ve erdemli melekelerden biridir. O, insanı normal durumundan değişik hâle getirir; eğer bir başkası kişinin din, namus, mevki gibi kendisi için saygın kabul ettiği, değerli olduğuna inandığı bir varlığına saldırırsa o kişiyi savunmaya ve intikam almaya iter. Hiçbir insan düşünülemez ki, bu içgüdüsel sıfattan tamamen yoksun olsun. O hâlde bu, insanın fitrî niteliklerindendir ve İslâm da fitrata dayalı bir dindir. Bu dinde fitratın gereği olan içgüdüler ele alınarak insan hayatında faydalı olacak şekilde sınırlandırılırlar ve hayatta faydalı olmayan bozucu ve kargaşaya yol açıcı unsurlar da ortadan kaldırılırlar. Mal edinmede, yemede, içmede, giyimde, evlenmede ve başka alanlarda olduğu gibi.

Yüce Allah'ın erkeğe eşinin yanı sıra üç kadınla daha evlenmeyi helâl kıldığı kabul edilince -ki İslâm dini, fitratın hükmünü gözetme esasına dayanır- bunun gerekli sonucu olarak kumalar yüzünden kadınların erkeklere karşı gösterdikleri reaksiyonun kıskançlık değil, haset olduğunu kabul etmeliyiz. İlerde çok kadınla evlilik konusunu enine boyuna incelerken kadınlarda beliren bu reaksiyonun fitrî ve içgüdüsel olmadığı, arızî bir hâl olduğu açıklanacaktır.

el-Kâfi adlı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle Zürare'den, İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Erkek karısına yaptığı bağıştan geri dönemez. Kadın da kocasına yaptığı bağıştan geri dönemez. Hediye fiilen verilmiş olsun veya olmasın fark etmez. Yüce Allah şöyle buyurmuyor mu: *"Kadınlara verdiklerinizden hiçbir şeyi geri almayın."* [İmam -a.s- Bakara suresinin 229. ayetini olduğu gibi değil de içerdiği anlamını aktarmıştır.] Ve yine şöyle buyurmuştur: *"Eğer onlar gönül hoşluğu ile mehirlerinin bir kısmını size bağışlarsalarsa, onu afiyetle yiyin."* (Nisâ, 4) Bu iki ayet hem mehiri, hem de bağış ve hediye kapsar." (Füru-u Kâfi, c.7, s.30, h:3)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Abdullah b. Kaddah, İmam Sadık'tan (a.s), o da babasından şöyle rivayet eder: "Adamın biri Hz. Ali'ye geldi ve: 'Ey Emir-el Mü'minin, karnımda bir ağrı var.' dedi. Hz. Ali: 'Eşin var mı?' diye sordu. Adam 'evet, var' dedi. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: 'Ondan gönül hoşnutluğu ile kendi malından vereceği bir bağış iste ve onunla bal satın al. Sonra o bala yağmur suyu dök ve iç. Çünkü ben yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu işittim: *Biz*

gökten bereketli bir su indirdik." [Kaf, 9] *"Arıların karnından değişik rengi olan bir içecek çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. [Nahl, 68] Eğer eşleriniz gönül hoşluğu ile mehirlerinin bir kısmını size bağış-larlarsa, onu afiyetle yiyin. [Nisâ, 4] Bu dediğimi yaparsan inşallah şifa bulursun."* Adam, Hz. Ali'nin dediğini yaptı ve iyileşti." (c.1, s.218, h:15)

Ben derim ki: Bu rivayet ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abdullah b. Hamid, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebu Hatem kanalıyla Hz. Ali'den nakledilmiştir. Hz. Ali'nin bu sözleri ayetlerden dakik ve latif yararlanma türünden bir örnektir ki temeli, anlamı genişletmeye dayanır. Ehl-i Beyt İmamlarından gelen rivayetlerde bunun benzerlerine rastlanır. Bu rivayetlerin bazılarını uygun yerleri gelince nakledeceğiz.

el-Kâfi adlı eserde yer aldığına göre, İmam Bâkır (a.s) "Ben size bir şey anlattığım zaman bana Allah'ın kitabından (onun delilini) sorun" dedi. Sonra bir konuşmasında şöyle buyurdu: "Peygamberimiz dedikoduyu, malı yanlış yolda kullanmayı ve çok soru sormayı yasakladı." Kendisine; "Ey Resulullah'ın torunu, bu dedikleriniz Kur'an'ın neresindedir?" denildi. İmam (a.s) şöyle cevap verdi: "Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onların aralarında yaptıkları çoğu gizli konuşmalar-da hayır yoktur; meğer ki, bu fısıltılı toplantıların amacı sadaka vermeyi, iyilik etmeyi ve insanlar arasında düzeltmeyi ve ıslahı emretmek olsun."* (Nisâ, 114) *"Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı beyinsizlere vermeyin."* (Nisâ, 5) *"Ey mü-minler, açıklandıkları takdirde hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın."* (Mâide, 101) (c.1, s.60, h:5)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Yunus b. Yakub diyor ki: "Ben İmam Sadık'a (a.s) *'Mallarınızı beyinsizlere vermeyin.'* ayetin-deki 'beyinsizler'den kimlerin kastedildiğini sordum. Bana; 'Kendilerine güvenmediğiniz kişiler.' diye cevap verdi." (c.1, s.220, h:20)

Tefsir-ul Ayyâşî'de İbrahim b. Abdulhamid'in şöyle dediği yer alır: "Ben İmam Sadık'a *"Mallarınızı beyinsizlere vermeyin."* ayetindeki 'beyinsizlere'den kimlerin kastedildiğini sordum. Bana; 'Şarap içenlerin hepsi sefih (beyinsiz)dir.' diye cevap verdi." (c.1, s.220, h:22)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Ali b. Ebu Hamza diyor ki: "İmam Sadık'a (a.s) *'Mallarınızı beyinsizlere vermeyin.'* ayetinde 'beyinsizler'le kimlerin kastedildiğini sordum. Bana; 'Onlar yetimlerdir.

Olgunlaştıklarını anlamadıkça onlara mallarını vermeyin.' dedi. Kendisine; 'Peki, onların malları nasıl bizim mallarımız olur?' diye sordum. [Yani ayette neden "onların malları" yerine "mallarınız" ifadesi kullanılmıştır?] Bana; 'Sen onlara mirasçı olunca' diye cevap verdi." (c.1, s.220, h:23)

Tefsir-ul Kummî'de İmam Bâkır'dan (a.s) bu ayet hakkında şöyle rivayet edilir: "Sefîh (beyinsiz)lerden maksat kadınlar ile çocuklardır. Eğer erkek eşinin aptal ve işleri bozucu, çocuğunun da aptal ve işleri bozan olduğunu bildiğinde, onlara Allah'ın onun geçim kaynağı kıldığı mallarını vermemelidir. Ayette geçen 'kıyam'dan maksat, yaşayış vesilesidir..." (c.1, s.131)

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetlerin sayısı çoktur. Bunlar önceden vurguladığımız hususu teyit ediyor: Sefeh (beyinsiz) kelimesi geniş anlamli ve dereceli bir terimdir. Tasarruf yetkisi elinden alınmış kimse, olgunluğa ermemiş çocuk, havai ve aşırı arzuları olan kadın, içki içen ve kendisine güvenilmeyen herkes gibi kimseleri kapsamına alır. Bu örneklerin farklılaşmasına bağlı olarak onlara mal vermenin anlamı da değişir. "Mallarınız" biçimindeki izafetin durumu da öyledir. Bu konuda uyarılama ve değerlendirme artık size düşer.

İbn-i Ebu Hamza rivayetinde İmam Sadık'ın (a.s) "*Sen onlara mirasçı olunca*" şeklindeki cevabında daha önce vurguladığımız temelde bütün malın topluma ait olduğu, ikinci aşamada şahıslara ve has maslahatlara tahsis edildiği ilkesine işaret vardır. Malın birinci derecedeki sahibinin toplum olması, onun bir kişiden başka bir kişiye geçmesinin gerekçesidir.

Men La Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yetimin yetimlik dönemi ihtilam olması ile sona erer. İhtilam olmak onun olgunluk çağına girdiğinin göstergesidir. Eğer ihtilam olduğu hâlde olgunlaştığı görülmez aptal ve yetersiz olursa, velisi malını eline vermemelidir." (c.4, s.163, h:1)

Yine aynı eserde "*Yetimleri deneyin...*" ayetiyle ilgili olarak İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yetimin olgunlaşmasından maksat, malı koruyabilmesidir." (c.4, s.164, h:7)

Daha önce ayetin bu hususu nasıl vurguladığı anlatılmıştı.

et-Tezhib adlı eserde "*Fakir olan veli ise, örfe uygun bir miktar kadar yesin.*" ayetiyle ilgili olarak İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet

edilir: "Burada geçimini zor sağlayan ve kendi isteklerini önleyen veli kastediliyor. Böyle bir velinin yetim malından örfe uygun olacak miktarda yemesinde sakınca yoktur. Yalnız bu durum [velinin malın sorumluluğunu üstlenmesi ve karşılığında bir miktar alması] yetimin yararına olması şartıyla olur. O hâlde, eğer mal az ise veli ona hiç dokunmamalıdır." (c.6, s.341, h:73)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ahmed, Ebu Davud, Nesei, İbn-i Mace, İbn-i Ebu Hatem ve Nuhas -Nasih adlı eserinde- İbn-i Ömer'den şöyle rivayet ederler: "Adamın biri Peygamberimize "Benim kendi malım yok, fakat gözetimim altında bir yetim var. [onun malından yiyebilir miyim?]" diye sordu. Peygamberimiz adama şöyle dedi: "Gözetiminin altındaki yetimin malından ye. Fakat israf ve savurganlık yapma. Yetimin malıyla kendine kazanç sağlama ve o malı kendi malını korumak için kalkan olarak kullanma." (c.2, s.122)

Ben derim ki: Bu konuda hem Ehl-i Beyt kanallarından hem de diğer kanallardan gelen çok sayıda rivayet vardır. Bu hususta fikhî incelemeler ve bu fıkıh incelemelerine ilişkin rivayetler vardır. İsteyenler hadis kitaplarına ve fıkıh kitaplarına başvurabilirler.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Rıfaa kanalıyla, *"Fakir olan veli ise, yetimin malından örfe uygun miktar yesin"* ayetiyle ilgili olarak İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Babam defalarca bu ayetin nesh edildiğini söylerdi." (c.1, s.222, h:33)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Ebu Davud ve Nuhas -Nasih adlı eserlerinde- ve İbn-i Münzir, Ata kanalıyla *"Fakir olan veli ise, yetimin malından örfe uygun miktar yesin"* ayetiyle ilgili olarak İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ettikleri yer alır: "Bu ayet, *"Şüphesiz haksızlıkla yetim-lerin mallarını yiyenler..."* (Nisâ, 10) ayeti ile nesh edilmiştir." (c.2, s.122)

Ben derim ki: Bu ayetin mensuh olması nesih ölçüsü ile bağdaşmıyor. Çünkü Kur'an'ın ayetleri arasında, bu ayetle ilişkisi nasih ve mensuh ayet ilişkisi olacak hiçbir ayet yoktur. *"Şüphesiz haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler..."* ayeti ise, içerik açısından bu ayetin içeriği ile çelişmez. Çünkü serbestliği ifade eden bu ayetle vurgulanan mal yeme, örfe uygun olmakla kayıtlıdır. Yasaklığı ifade eden öteki ayette ise, yetim malı yemek haksız yere olmakla kayıtlıdır. Örfe uygun olmakla kayıtlı mal yemeyi serbest kılma ile, haksızlıkla mal ye-

meyi yasaklama arasında çelişki yoktur. Dolayısıyla gerçek şu ki, bu ayet mensuh değildir ve yukarıdaki iki rivayet, zayıf olmaları bir yana, Kur'an ile bağdaşmaz.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Abdullah b. Muğire kanalıyla *"Eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, mallarını kendilerine verin"* ayetiyle ilgili olarak İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yetimlerin Peygamberimizin Ehl-i Beyti'ni sevdiklerini gördüğünüzde, kendilerini bir üst dereceye yükseltin." (c.1, s.221, h:27)

Ben derim ki: Bu rivayet Kur'an'ın bâtinî anlamını bir örneğe uyarlama türündendir. Çünkü din İmamları müminlerin babalarıdır ve müminler de İmamlardan koptukları takdirde İslâm bilgileri açısından yetimdirler. Yetimler gerçekten İmamlarla sevgi bağı kurdukları zaman atalarının mirası olan gerçek İslâmî bilgileri öğretmekle onları bir üst dereceye yükseltmelisiniz.

ÜÇ BÖLÜMDE İLMÎ ARAŞTIRMA

1- Nikâh Tabiat Amaçlarından Biri

Kadın ile erkek arasındaki ilişki, insan tabiatı tarafından, hatta hayvan tabiatı tarafından en üst derecede açığa vurulan bir ilişkidir. Fıtrat dini olan İslâm dini, hiç şüphesiz bu ilişkiyi caiz görür.

Erkek ile dişinin bir araya gelmesinde doğurtma ve döllendirme, tabiatın gayesi ve hilkatin amacıdır. Bu, birleşmeyi eşleşme kalıbına döken, onu serbest ilişki ve yakınlaşma biçimindeki mutlak birleşmeden nikâhlama ve birbirine bağlanma düzeyine çıkaran yegane sebeptir. Dolayısıyla bakıyoruz ki, kuşlar gibi bazı hayvanların büyütülmesinde ana-babanın ortak emeği var. Ana-baba yumurtanın korunmasını, civcivin beslenmesini ve büyütülmesini ortaklaşa gerçekleştirir. Yine doğumda ve büyütmede yuvaya muhtaç olan hayvanlar var. Bu tür hayvanların dişileri yuvaların yapımında ve korunmasında erkeklerin yardımına muhtaçtırlar.

İşte bu tür hayvanların hepsinde eşleşme tercih ediliyor ki bu, erkek ile dişi arasında bir tür bağlılık ve birbirine ait olmadır. Bu hayvanlar o takdirde ilişki kurarlar ve dişinin yumurtasının gerekli önlemlerle korunmasında, civciv çıkarmasında ortaklaşa görev yaparlar.

Yavruların büyüme döneminin sonuna kadar bu beraberlik devam eder. Arkasından ayrılacaklarsa ayrılırlar. Sonra eşleşme yenilenir ve bu süreç böyle devam eder. Demek ki, nikâhlanmanın ve eşleşmenin temel faktörü, doğurma ve çocuk büyütmedir. Şehvet ateşini söndürmek ve kazanç sağlamak, mal biriktirmek, yemek, içmek, ev eşyası, ev idaresi gibi hayat faaliyetlerinde ortak rol almaya gelince, bunlar tabiatın ve yaratılışın amacı dışında kalan dış unsurlardır. Bunlar sadece ön unsurlar veya ana gayenin sonucu olan faydalardır.

Bundan şu anlaşılıyor: Farz edelim ki, eşler arasında özgürlük ve başıboşluk egemen olsun; eşlerin her biri eşi dışında bir başkası ile istediği yerde, istediği zaman cinsel ilişki kursun ve bundan bulduğu yerde dışisine saldıran vahşi erkek hayvan gibi hiç çekinmesin. Nitekim bu, neredeyse günümüzün uygar milletlerinde yaygın bir uygulama hâline gelmiş ve zina, özellikle evlilerin zinası da serbest olmuştur.

Bunun gibi, yapılan evlilik dondurulsun. Eşlerin boşanmaları, ayrılmaları yasaklansın. Hayatta kaldıkları sürece eşlerden birinin eşinden ayrılarak başka biri ile evlenmesine izin verilmesin.

Bunun gibi, tıpkı günümüzün gelişmiş milletlerinde olduğu gibi doğum ve üremeye, çocukları birlikte büyütmeye, eşleşmeyi ev hayatında ortaklaşma esasına dayandırmaya son verilsin ve yine çocuklar, süt verme ve büyütme için hazırlanan genel yuvalara gönderilsin. Bütün bu söylediklerimiz tabiat geleneğine aykırıdır. Daha önce işaret edildiği gibi, tabiat geleneği insanı, bu yeni uygulamaya ters düşen niteliklerle donatmıştır.

Evet. Öyle hayvanlar var ki, bunların doğumunda ananın onları karnında taşımasından, onlara süt verip yanında büyütmesinden fazla bir şeye ihtiyaç yoktur. Bunlarda da eşleşmeye, birlikteliğe ve birbirine ait olmaya doğal ihtiyaç yoktur. Bu tür hayvanlar için başıboş cinsel ilişki özgürlüğü söz konusu olabilir. Ama özgürlüğün tabiatın nesli koruma amacına zarar vermeyecek miktarda olması gerekir.

Denebilir ki, yaratılış geleneğine ve tabiatın isteğine karşı çıkmak sakıncalı değildir. Yeter ki ortaya çıkacak aksaklıklar düşünce ve bazı yöntemler aracılığı ile telafi edilsin. Üstelik bu karşı çıkma insana bazı hayat hazları ile yararlanma sağlar. Bu vehim, büyük bir yanılgıdır. Çünkü insan bünyesinin aralarında bulunduğu doğal bünyeler, birçok elementlerden oluşmuş sentezlerdir. Her elementin kendine özgü şart-

ları olan özel yerine konması gerekir. Bu yer, tabiatın ve yaratılışın gayesine uygun olmak zorunda olduğu gibi söz konusu canlının türünün kemal sürecine de elverişli olmalıdır. İlaç karışımları ve sentezleri gibi. Bu karışımlar belirli nitelikte, belirli miktarda, belirli ölçüde ve şartlarda elementlere muhtaçtırlar. Eğer bu elementlerden biri özel niteliğinin en küçük ölçüde dışına çıksa, özel şartlarından en ufak bir sapma gösterse o ilaç etkisini kaybeder.

Meselâ, insan özel biçimde senteze girmiş çeşitli elementlerden oluşmuş doğal bir varlıktır. Bu sentezden çeşitli iç nitelikler ve manevî özellikler doğar ki, bunlardan sonuç olarak çeşitli eylemler ve davranışlar meydana gelir. Eğer insan bazı eylemlerini ve davranışlarını değiştirerek doğal konumlarından başka konumlara dönüştürürse, onun niteliklerinde ve ruhi özelliklerinde bir sapma ve değişme görülür. Böylece bütün nitelikleri ve özellikleri doğal düzeyden ve yaratılış yolundan sapar. Bunun sonucu olarak insanın doğal kemali ile ve yaratılışı gereği izlediği amacı ile bağı ve ilişkisi kopar.

Günümüzün insanlığını saran, insanın huzura ve mutlu hayata ermeye yönelik çabalarını boşa çıkaran, insanlığı düşüşle ve yıkımla tehdit eden musibetleri enine boyuna incelediğimizde, bu en güçlü faktörün takva erdeminin yokluğunun, insan toplumlarında yıkıcılığın, sertliğin, şiddetin ve hırsın kökleşmesinin olduğunu görürüz. Bunun en büyük sebebi, evlilik ve çocuk yetiştirme alanındaki doğal yasalar da egemen olan özgürlük, başıboşluk ve umursamazlıktır. Çünkü günümüzde aile toplumu ve çocuk yetiştirme konusunda izlenen uygulamalar, insanda şefkat, merhamet, iffet, hayâ, alçak gönüllülük duygularını çocukların bulûğ çağının ilk yıllarından başlayarak ömrünün sonuna kadar öldürüyor.

Bu aksaklıkların ve noksanlıkların düşünce ve bazı yöntemler aracılığı ile telafi edilmesi ise, ne yazık ki mümkün değildir. Çünkü düşünce, hayatın diğer gerekleri gibi tekvinî bir araçtır. Tabiat onu doğal yoldan ve tekvin çıkırından çıkan veya sapan unsurları tekrar tabiat çevresine döndürmek için kullanır. Yoksa onun fonksiyonu tabiatın ve yaratılışın çabasını boşa çıkarmak değildir. Eğer böyle olursa, kendisine yönelik kötülüğü savmak için insana vermiş olduğu kılıçla tabiatın kendisi öldürülmüş olur. Eğer tabiatın bir aracı olarak düşünce, tabiatın bir unsurunun bozulmasını desteklemek için kullanılırsa, o zaman

bu doğal araç da diğer araçlar gibi bozuk ve fonksiyonundan sapmış hâle gelmiş demektir. Bundan dolayı görüyoruz ki, günümüzün insanı ne zaman toplumunu tehdit eden yaygın bir bozukluğu düşünce gücü ile düzeltirse, ondan daha acı ve dehşetli bir bozuklukla karşı karşıya geliyor ve böylece başındaki belanın yaygınlığı ve kapsamı artıyor.

Evet. Öylelerinden biri şöyle diyebilir: Psikolojik eylemler diye adlandırılan manevî sıfatlar, masallar çağının ve ilkelik döneminin kalıntılarıdır. Bunlar günümüzün gelişmiş insanının hayatı ile uyuşmaz. Bunlar iffet, cömertlik, hayâ, şefkat, doğruluk gibi sıfatlardır. Meselâ iffet, nefsin tabiatını arzuları konusunda sebepsiz yere kayıtlandırmaktır. Cömertlik, insanın mal biriktirmeye yönelik emeğini ve mal kazanma yolunda katlandığı sıkıntıları boşa çıkarmaktır. Üstelik yoksulu, çalışmada tembelliğe ve dilenmek için başkalarına el açma zilletine alıştırmaktır. Hayâ, insanı hakkını istemekten ve içindekileri açıklamaktan alıkoyan bir gemdir. Şefkat kalbi zayıflatır. Doğruluk gündelik hayatla bağdaşmaz. Bu tür sözler doğrudan doğruya sözünü ettiğimiz sapıklığın somut örneklerini oluşturur.

Böyle diyen kimse bilmiyor ki bu erdemler, insan toplumunun vazgeçilmez gereklerindendir. Öyle ki, eğer bu eylemler kökten ortadan kalksalar, insan toplumu artık bir saat bile toplum olarak yaşayamaz. Eğer bu hasletlerin ortadan kalkması, herkesin başkasının özel hakkına, malına ve ırzına saldırması, hiç kimsenin toplumun ihtiyaç duyduğu şeyleri karşılayacak cömertliğe yanaşmaması, hiç kimsenin uymak zorunda olduğu kanunları çiğnemekten tepki almaması, hiç kimsenin çocuklar ve benzerleri gibi acizlikleri kendi kusurlarından kaynaklanmayan âcizlere şefkat göstermemesi ve herkes herkese verdiği haberlerde ve vaatlerinde yalan söylemiş olması düşünülürse, insan toplumu anında dağılır.

Yukarıdaki sözleri söyleyen kimse bilmelidir ki, bu hasletler dünyadan göçmez ve göçmeyecektir. İnsan tabiatı, toplum hâlinde yaşama çağrısını sürdürdükçe bu hasletlere bağlı kalacak, onların hayatta kalmasını koruyacaktır. Bütün mesele, bu hâletlerin tabiatın ve yaratılışın insanı mutlu hayata çağıran mesajı ile uyuşacak şekilde düzenlenmeleri ve dengelenmeleridir. Eğer günümüzün gelişmiş toplumlarında egemen olan hasletler, gerektiği gibi dengelenmiş insanî erdemler olsalardı, toplumu kargaşa ve mahvolma tehlikesi ile karşı karşıya ge-

tirmez ve insanları güven, huzur ve mutluluk içinde istikrarlı bir hayata kavuştururdu.

Şimdi de asıl inceleme konumuza dönerek şöyle diyoruz: Daha önce söylediğimiz gibi, İslâm eşleşmeyi doğal yerine koyarak nikâhı emretti ve zinayı, serbest ilişkiyi yasakladı. Eşleşme ilişkisini de ayrılabilme esasına yani boşanabilme esasına dayandırdı. Ayrıca açıklanacağı üzere bu ilişkiyi genelde özgü kılma ilkesi üzerine kurdu. Yine bu bir araya gelme akdini, çocuk doğurma ve yetiştirme esasına dayandırdı. Nasıl ki Peygamberimiz (s.a.a) meşhur bir hadisinde *"Evlenin, üreyin ve çoğalın..."* buyuruyor.

2- Erkeğin Dişiye Üstünlüğü

Eğer hayvanlar arası cinsel ilişki konusunu irdelersek, erkeklerin bu alanda dişilere egemen olduklarının belirtilerini görürüz. Bakıyoruz ki, bu hayvanlarda erkek kendini cinsel organın yetkilisi ve dişinin efendisi olarak görüyor. Bu yüzden erkek hayvanların dişi üzerinde çatıştıklarını, kavgaya giriştiklerini görürüz. Ama bunun tersi olmuyor. Yani dişiye bir erkek ilgi gösterince bu yüzden başka bir dişi ona saldırmıyor. Hep bunun tersi görülüyor. Yine insandaki kadın-kız istemeye benzer girişimleri dişiler değil, erkek hayvanlar başlatıyor.

Bunun tek açıklaması şudur: Hayvanlar içgüdüsel olarak erkeklerin bu işte aktif ve egemen, dişilerin ise pasif ve boyun eğici olduğunu anlıyorlar. Bu husus ve erkeklerin, dişilerin isteklerine ve arzularına olumlu karşılık vermeleri hususu, iki farklı şeylerdir. Çünkü bu tutum aşkın ve şehvetin gereklerini gözetmeye, daha çok haz almayı sağlama amacına dayanıyor. Ama sözünü ettiğimiz bir tür üstünlük ve egemenlik, erkekliğe ve tabiatın emrini yerine getirmeye dayanıyor.

Şiddetin ve aktifliğin erkek kesiminde, yumuşaklığın ve pasifliğin dişi kesiminde gerekliliğine bütün milletler az çok inanır. Öyle ki bu inanç, çeşitli dillere yansımıştır. Bunun ifadesi olarak bütün sert, zor boyun eğen nesneler erkek ve yumuşak, kolay denetlenebilen bütün nesneler de dişi olarak adlandırılır. Meselâ Arapça'da keskin demire erkek demir, keskin kılıca erkek kılıç, sert bitki ve yere erkek bitki ve erkek yer denir. Böyle örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Bu durum insan türü için de geçerlidir. Genellikle değişik toplum-

larda ve farklı milletlerde görülür. Ama kiminde çok, kiminde az görülebilir.

İslâm, yasama sisteminde bu gerçeği göz önünde bulundurmuştur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından (akıl ve vücut açısından) üstün kılması... için erkekler kadınların yöneticisidirler."* (Nisâ, 34) Bunun sonucu olarak erkek kadını yatağa çağırdığında bu çağrıya mümkün olduğu takdirde olumlu karşılık vermesi gerektiğini vurgulamıştır.

3- Çok Kadınla Evlilik

Çeşitli hayvan türlerinde tek evlilik ve çok evlilik meselesi belirgin değildir. Yuva birliği esasına göre yaşayan hayvanlarda tek eşlilik uygulaması geçerlidir. Çünkü bu tür hayvanlarda erkek yuvayı yönetmekle, yavruları koruyup büyütmekle yeterince meşgul olduğu için başka dişilerle ilgilenmeye fırsat bulamıyor. Yalnız yuva yapımı, yönetimi ve yavruya bakma yükümlülüğü alanındaki şartlar değişince, yani evcilleşme, insan tarafından eğitime ve sorunlarının üstlenilmesi söz konusu olunca, bu hayvanların erkekleri ve dişileri arasındaki durum değişiyor. Bu durum horozlarda, tavuklarda, güvercinlerde vb. hayvanlarda açıkça görülür.

İnsanlarda çok kadınla evlenmek Mısır, Hintliler, Çinliler, Farslar hatta Romalılar ve eski Yunanlılar gibi çok sayıda millette geçerli olan bir gelenektir. Bu milletler çoğu kere evlerindeki tek eşlerine تنها kalmamaları için hizmetçi eklerlerdi. Hatta Yahudiler ve Araplar gibi bazı milletlerde bu iş belirli sayıda son bulmazdı. Onların kimi erkekleri bazen on, yirmi ve daha çok sayıda kadınla evlenirlerdi. Meselâ söylendiğine göre Kral Süleyman yüzlerce kadınla evlenmişti.

Çok eşlilik, çoğunlukla kabilelerde ve onlar gibi yaşayan köylerde ve dağlık yörelerde görülürdü. Çünkü bu tür yerleşim birimlerinde aile reislerinin kalabalık sayıda insana şiddetle ihtiyacı olurdu. Böyle yerlerde yaşayan ailelerin reisleri çok evlilik yaparak çok doğum yaptırarak çok erkek evlat sahibi olmak isterlerdi. Böylece hem yaşama tarzlarının gereği olan savunma işini kolaylaştırırlar, hem de çok sayıdaki çocuklarından kavimlerinde lider olabilmenin bir aracı olarak yararlanırlardı. Üstelik çok evlilik onlara hısımlık yolu ile çok sayıda akraba

kazandırırıldı.

Bazı ilim adamları kabilelerde ve köylerde çok evliliğin temel faktörü olarak bu yerleşim birimlerinde yük taşımak, çobanlık, su taşımak, avcılık, yemek pişirmek, dokumacılık gibi çok sayıda iş türünün varlığını kabul ederler. Bu genelde doğrudur. Fakat bu tür yerlerde yaşayan insanların manevî niteliklerini irdelediğimizde bu işlerin onlar için ikinci derecede önem taşıdığını görürüz. Bizim söylediğimiz faktörün bedeviler için öncelikli ve doğrudan amaç olduğu görülür. Ayrıca eskiden çok sayıda oğul sahibi olmak iddiasının ve evlat edinmenin aralarında yaygın olması bu amacın uzantılarındanır.

Üstelik bu milletlerde çok eşlilik geleneğinin geçerli olmasının bir başka temel faktörü de vardı. Bu faktör kadınların ihmal edilmeyecek oranda erkeklerden çok olmaları idi. Çünkü kabile hayatı yaşayan bu milletlerde savaşlar, saldırılar, ölümler ve kıyımlar çok ve sürekli idi. Bu ölümler erkekleri yok ederek kadınların sayısını yüksek oranlara çıkartırdı. Bu fazlalık o kadar büyük olurdu ki, çok eşlilik olmadan doğal ihtiyacı giderme imkanı olmazdı. Bu faktörü de göz ardı etmemek gerekir.

İslâm tek kadınla evlenmeyi yasallaştırdı. Birden çok evliliğe dörde kadar izin verdi. Ama bu izni eşler arasında adaleti gerçekleştirme şartına bağladı. Bunun yanı sıra çok eşliliğin beraberinde getireceği bütün sakıncaların giderilmesini istedi. Bu sakıncalara ilerde değineceğiz. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Kadınların lehine de aleyhlerindeki maruf hakka denk bir hak vardır.*" (Bakara, 228)

Çok evlilik hükmüne karşı bazı itirazlar yapılmıştır:

1- Bu gelenek toplumda kötü etkiler bırakır. Çünkü kadınların kalplerindeki duyguları zedeler, ümitlerini kırar, içlerindeki sevgi ateşini söndürür, sonuçta sevgi duygusu, intikam duygusuna dönüşür. Bu yüzden ev işlerini ihmal ederler. Çocuk yetiştirme görevini ağırdan alırlar. Kendilerine yapılan kötülüğün aynısı ile erkeklere karşılık verirler. Bunun sonucunda zina, fuhuş, mala ve ırza karşı ihanet yaygınlaşır. Toplum kısa sürede çökmekle karşı karşıya kalır.

2- Çok evlilik herkesin gözlemlediği tabiat eylemine ters düşer. Çünkü milletlerden ve kuşaklardan elde edilen istatistik veriler, kadın ve erkek kesiminin sayıca yaklaşık olarak eşit olduğunu ortaya koyuyor. Buna göre tabiatın öngördüğü düzen bir erkeğe bir kadının düş-

mesidir. Bunun tersi tabiatın amacına ters düşer.

3- Çok evlilik yasası erkekleri azgınlığa ve şehvet düşkünlüğüne teşvik eder ve bu, içgüdünün toplumda güçlenmesini sağlar.

4- Çok eşlilik yasası toplumda kadının değerini erkek karşısında dörtte bire düşürür. Bu da miras ve şahitlik gibi konularda iki kadını bir erkeğe eşit sayan İslâm anlayışına göre bile haksız bir değerlendirmedir. Bu anlayış bir erkeğin dört kadınla değil, iki kadınla evlenmesini caiz görmeyi gerektirir. Buna göre dört kadınla evlenmeyi caiz saymak, her hâlükarda gereksiz olarak adaletten sapmaktır.

Bu itirazlar ya Hristiyanlar tarafından veya toplumda kadınlar ile erkeklerin eşit haklara sahip olduğunu savunan ve bu konuda Hristiyanların görüşlerini onaylayan uygarlar tarafından ileri sürülmüştür.

İlk sorunun cevabı, daha önceki incelemelerde birçok kez verildi. O cevap şudur: İslâm, toplumun yapısını duygular üzerine değil, akla dayalı bir hayat üzerine kurdu. İslâm'a göre toplumsal geleneklerde duyguların körüklemelerine, heyecanların sürüklemelerine değil, aklın gösterdiklerine uyulur.

Bu tercihte heyecanları ve ince duyguları öldürmek, ilâhî yetenekleri ve tabîî içgüdüleri ortadan kaldırmak yoktur. Manevî sıfatların, heyecanların, iç duyguların, eğitimin ve âdetlerin değişmesi ile nicelik ve nitelik bakımından değişecekleri psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu kesin bir gerçektir. Tıpkı bunun gibi, Meselâ doğuda beğenilen birçok edep kuralı ve gelenek batılılar tarafından hor görülür. Bunun tersi de doğrudur. Her millet bazı edep kuralları ve gelenekler bakımından başka bir millettten mutlaka farklıdır.

İslâm'daki dinî terbiye, kadına bu tür uygulamalardan duyguları zedelenmeyecek bir kişilik kazandırır. Evet. Yüzyıllardan beri tek eşliliğe alışmış, nesiller boyunca bu telkinle yetişmiş olan batılı kadının ruhunda çok eşliliğe karşıt bir nefsanî duygu kökleşmiştir. Bunun delillerinden biri, günümüzün uygar(!) milletlerinde erkekler ile kadınlar arasında yayılan feci cinsel başıboşluktur.

Onların erkekleri canlarının her çektiği ile ve onları arzulayan her kadınla kendilerini tatmin etmiyorlar mı? Akraba ve akraba olmayan, bakire ve bakire olmayan, evli ve evli olmayan ayırımı yapıyorlar mı? İnsan şöyle bir bakınca onların binde birinin bile zinaya bulaşmadığını

göremiyor.

Bu konuda kadınlar da erkekler de aynıdır. Erkekler bununla da yetinmeyerek erkek erkeğe cinsel ilişkiye giriyorlar. Öyle ki çok az erkek bu pis ilişkiye bulaşmamıştır. İş o raddeye vardı ki, yaklaşık bir yıl kadar önce erkek erkeğe cinsel ilişkiyi serbest hâle getirmek amacı ile İngiliz Parlamentosuna bir kanun tasarısı sunuldu. Ancak bu tasarı, söz konusu kötü alışkanlık kanunsuz olarak aralarında yaygınlaştıktan sonra gerçekleşti. Kadınlara, özellikle bakirelere ve kocasız genç kadınlara gelince, onların durumu erkeklerinkinden daha garip ve daha iğrençtir.

Gerçekten şaşılacak bir durumdur! Bütün bu iğrençlikleri kocalarında gören batılı kadınlar acaba nasıl üzülmeyizler, sıkıntıya düşmezler, kalpleri kırılmaz, duyguları zedelenmez? Bir erkek düşünün, bir kızla evleniyor ve gerdek gecesi bakıyor ki eşi kız değil, dulmuş ve beraber olduğu erkeklerin sayısı da birle, iki ile sınırlı değil. Böyle bir erkeğin duyguları ve heyecanları nasıl zedelenmiyor. Tersine bu erkek, arkadaşları arasında hanımefendinin erkeklerin ilgisini üzerinde yoğunlaştırmış olmasından ve onlarca, yüzlerce erkeğin onunla yatabilmek için birbirleri ile yarıştıklarından iftihar ediyor! Bunun tek anlamı şudur: Bu iğrençlikler, aralarında tekrarlanmış ve cinsel başıboşluk nefislerinde yer tutmuş. Öyle ki yadırganmayan köklü bir alışkanlık hâline geldiği için heyecanlar ve duygular ona karşı gelmiyor, vicdanlar ondan tiksiniyor. Bu durum şunu gösteriyor: Mevcut gelenekler duyguları ve heyecanları kendileriyle uyum sağlamaya ve kendilerine ters düşmemeye yönlendirirler.

Yukarıdaki itirazların sahipleri çok evliliğin kadınların ev işlerini ihmal etmelerine, çocuk bakımını ağırdan almalarına, zinanın ve ihanetin yaygınlaşmasına yol açacağını ileri sürüyorlar. Oysa yaşanan tecrübeler, bunun tersini ortaya koyuyor.

Bu hüküm İslâm'ın ilk döneminde uygulandığı hâlde hiçbir tarih uzmanı o dönemde bu uygulama sebebi ile toplumda bir duraklama, bir aksaklık meydana geldiğini iddia edemez. Hatta durum tam tersine olmuştur.

Üstelik, İslâm toplumunda ve diğer toplumlarda ilk eşin üzerine kendileri ile evlenen kadınlara, yani ikinci, üçüncü ve dördüncü eşlere bir bakalım. Onlarla yapılan evlilikler kendilerinin rızaları ve istek-

leri ile oluyor. Onlar da o toplumun kadınlarıdır. Erkekler onları başka toplumlardan cariye olarak almadılar. Onları evlenmek için başka dünyadan getirmedi. Tersine onların kendileri çeşitli sosyal sebeplerle bağlı olarak bu tür evliliği istediler. Demek ki, kadın tabiatı çok evliliğe karşı değildir.

Bu işlem onlar için kalp kırıcı da değildir. Böylesine bir kırgınlık oluyorsa, bu ilk eş olmanın gereklerinden veya arızî sonuçlarından biridir. Yani tek başına kocasına sahip olan kadın, üzerine ve evine başka bir kadının gelmesini istemez. Kocasının bundan yüz çevireceğinden, başka bir kadının buna reis kesilmesinden, çocuklar arasında anlaşmazlık çıkacağından ya da bu tür başka gerekçe ile birden çok evliliği istemez.

Demek ki ilk eş, eğer çok evliliğe razı olmuyor ve kırılıyorsa bunun kaynağı, erkeğine tek başına sahip olmak arzusu gibi arızî bir durumdur, yoksa doğal bir içgüdü tepkisi değildir.

İkinci itirazın cevabına gelince, tabiatın erkek ve kadın sayısını eşit tuttuğunu dayanak olarak kabul etmek bir kaç yönden yanılıcıdır.

1- Bunlardan biri şudur: Evlilik meselesi sadece bu söylenen faktöre dayanmaz. Evliliği etkileyen başka faktörler ve şartlar vardır. Her şeyden önce, evlenmeye ilişkin fikrî olgunluk ve hazırlanma, kadınlarda erkeklerden daha çabuk, daha erken yaşlarda meydana gelir. Özellikle sıcak iklimin egemen olduğu bölgelerde dokuz yaşını dolduran kızlar evlenmeye elverişli hâle gelirken, erkekler çoğunlukla on altı yaşından önce evlenmeye hazır olmazlar. (İslâm, bu yaşı evlenme yaşının başlangıcı olarak kabul etmiştir.)

Bunun delillerinden biri uygar milletlerin genç kızları arasında görülen uygulamadır. Bu kızların arasında kanuni bulûğ yaşına kadar bakire kalanlar çok azdır. Bunun tek açıklaması şudur: Tabiat bu genç kızları erkek akranlarından önce evliliğe hazırlamıştır.

Bu özelliğin gereği olarak herhangi bir kavmin on altı yıllık doğumlarını ele alalım ve bu kavimde kadınlar ile erkeklerin sayısını eşit farz edelim. Bu kavimde evlenecek yaştaki erkekler, erkeklerin normal bulûğ çağı olan on altı yaşında doğanlar olurken evlenecek kadınlar yedi yıl boyunca doğanlar olur.

Erkekler için olgunluk yaşı olan yirmi beş yıl süresinde doğanları

göz önüne alırsak, evlenecek yaştaki erkeklerde on yıllık bir birikim meydana gelirken kadınlarda on beş yıllık bir birikim meydana gelir. Eğer bu rakamların ortalama oranını alırsak, tabiat eyleminin sonucu olarak her erkeğe iki kadın düşer.

İkinci olarak; eldeki istatistik verilere göre, kadınlar erkeklerden daha uzun ömürlü oluyor. Bunun gerektirdiği sonuca göre ölüm yaşı, çok sayıdaki kadının karşılığında erkek bırakmıyor.¹

Üçüncü olarak; gebe bırakma ve doğurtma özelliği erkeklerde kadınlardan daha uzun sürelidir. Kadınlarda çoğunlukla elli yaşında hamile kalma özelliği sona eriyor. Oysa erkeklerde hamile bırakma özelliği, uzun yıllar varlığını sürdürüyor. Bu kabiliyet kimi zaman erkeklerin doğal ömrü olan yüz yaşın bütünü boyunca devam ediyor. Bu durumda erkeğin yaklaşık seksen yıl olan doğurabilme süresi, kadının yaklaşık kırk yıl süren doğurganlık yaşının iki katı oluyor.

Bu gerekçe bir önceki gerekçeye eklenince şu sonuç çıkıyor: Tabiat ve yaratılış, erkeğe birden çok kadınla evlenmeyi serbest bırakıyor. Tabiatın, bir taraftan doğurtma gücünün şartlarını hazırlaması, diğer taraftan da çocuk edinmeyi engellemesi anlamsızdır. Böyle bir şey, mevcut sebep ve neden geleneği ile bağdaşmaz.

Dördüncü olarak; savaş, öldürmeler vb. gibi toplumun fertlerini yok eden olaylar karşılaştırılmaz oranda erkekleri kadınlardan daha çok yok ediyor. Daha önce belirttiğimiz gibi bu gerçek, kabilelerde çok eşliliğin yaygın oluşunun en güçlü faktörlerindendi. Bu olayların dul ve kocasız bıraktığı kadınlar, kaçınılmaz olarak ya çok eşliliği kabul edecekler veya zina edecekler yahut da bünyelerinde varolan cin-

1- Bu günlerde Tahran'da çıkan İttılaat gazetesinin 11 Dey 1335 Şemsî tarihli Salı günü nüshası bu söylediklerimizi teyit ediyor. Gazete Fransa'da yayınlanan bir istatistik araştırmaya yer veriyor ki, özeti şudur: İstatistik verilere göre Fransa'da her yüz erkek çocuk karşılığında yüz beş kız çocuk doğuyor. Buna rağmen yaklaşık kırk milyonluk Fransız nüfusu içinde kadınların sayısı erkeklere kıyasla bir milyon yedi yüz altmış beş bin kişi fazladır. Bunun sebebi, erkeklerin hastalıklar karşısındaki direncinin kadınlardan daha zayıf oluşudur. Bunun sonucu olarak on dokuz yaşına kadar erkeklerdeki ölüm oranı kadınlarınkinden yüzde beş daha fazla oluyor.

Erkeklerin nüfus içindeki oranı yirmi beş-otuz yaş aralığından altmış ve altmış beş yaş aralığına kadar düşmeye devam ediyor ve altmış-altmış beş yaş aralığında bir buçuk milyon kadın karşılığında sadece yedi yüz elli bin erkek kalıyor.

sel gücü işlevsiz ve tatminsiz bırakacaklar.

Bu satırların yazılmasından bir kaç ay önce Batı Almanya'dan gelen bir haber bu gerçeği teyit ediyor. Haber şudur: Kocasız kadınlar derneği, erkeksizliğin kendilerine verdiği sıkıntıyı dile getirerek hükümetlerinden kendilerine İslâm'daki çok eşliliği uygulama serbestisi tanınmasını istediler. İsteyen erkeğin birden çok kadınla evlenebilmesini ve bu yolla cinsel mahrumiyet probleminin çözülmesini talep ettiler. Fakat hükümetleri bu isteğe olumlu cevap vermedi. Alman Kilisesi de bu öneriyi kabul etmedi. Böylece Kilise, zinanın yayılmasına ve bu yüzden neslin bozulmasına razı oldu.

2- Bu konudaki ikinci nokta şudur: Söylediğimiz gerçekleri göz ardı ederek tabiatın erkek ve kadın sayısını genelde eşit tuttuğu şeklindeki delile sarılmak, toplumdaki her erkeğin sayısı dörde kadar varan kadınla evleneceği farz edilirse yerinde olur. Fakat tabiat bütün erkeklerle bu imkanı tanımıyor. Bu uygulamadan doğal olarak erkeklerin tümü değil, bazıları yararlanabiliyor. İslâm çok eşliliği farz ve vacip biçiminde yasallaştırmış değildir. İslâm bu uygulamayı eşleri arasında adaleti sağlayabileceğine güvenen erkeklerle mubah kabul etti. Bu hük-mün sıkıntı veya kargaşa getirmediğinin en açık delili, bu geleneğin gerek Müslümanlar arasındaki uygulandığı sırasında ve gerekse bunu benimseyen diğer milletlerin hayatında kadın kıtlığı veya yokluğu gibi bir sıkıntıya yol açmamış olmasıdır. Tersine çok eşliliğin yasaklandığı ülkelerde binlerce kadın kocadan ve aile yuvasından mahrum kalarak zina ile yetinmişlerdir.

3- Bu konudaki bir başka önemli nokta şudur: Kadın erkek sayısının eşitliği deliline sarılmak, yukarıda yaptığımız istatistik incelemeleri göz ardı etmemizin yanı sıra çok eşlilik hükmü ıslah edilmediği hâlde, vehmedilen sakıncaları ortadan kaldıran kayıtlarla sınırlandırılarak dengeli hâle getirilmediği hâlde yerinde olur ancak. Oysa İslâm, çok evlilik yapan erkeklerle eşleri arasında iyi geçinme ve yatak sırası hususunda adil davranma şartı koştı. Erkeklerle eşlerin ve çocuklarının geçim ihtiyaçlarını karşılamasını farz kıldı. Dört kadının ve çocuklarının geçim masraflarını karşılamak, bunun yanı sıra bu kadınlarla arasındaki ilişkilerde adaleti gözetmek sadece bazı olgun ve zengin erkeklerin başarabileceği bir iştir. Her erkek bu işin altından kalkamaz.

Üstelik evlenecek kadın için kocasını sadece kendisiyle yetinme-

ye, üzerine kuma getirmemeye zorlayan bazı şer'î yollar vardır. Kadın evlenirken bu yollara başvurabilir.

Üçüncü itiraza vereceğimiz cevap şudur: Bu iddia, İslâm'ın insana yönelik terbiye tarzını ve bu şeriatın maksatlarını iyi incelememiş olmaya dayanıyor. Örtünme, iffetlilik, hayâ, arsızlıktan kaçınma ilkeleri üzerinde yoğunlaşan İslâm toplumundaki kadınlara yönelik dinî terbiye, öyle bir kadın tipi ortaya çıkarır ki, bu kadında evlenme arzusu erkeğinkinden daha zayıf olur. (Gerçi yaygın kanaate göre kadında evlenme arzusu erkeğinkinden daha güçlü olur. Bu iddianın savunucuları kadının tabiatı gereği süs ve güzellik düşkünlüğünü delil gösterirler.) İslâm terbiyesi ile yetişmiş kadınlarla evlenen erkekler dile getirdiğimiz bu gerçeği tereddütsüz bir şekilde kabul ederler. Ortalama bir erkeğin evlenme arzusu bir, hatta iki ve üç kadının evlenme arzusunun toplamından daha çoktur.

Öte yandan İslâm dini, gerekli miktarında tabiatın gereksinimleri ve nefsin arzuları hususunda mahrumiyetin yok olmasına dikkat ediyor. Dolayısıyla erkekte şehvet ve tatminsizlik birikiminin meydana gelmemesini göz önüne alıyor. Eğer böyle bir mahrumiyet birikimi olursa, bu erkeği fuhşa, meşru olmayan tatmin yollarına sürükler. Tek eş, mazeretleri dolayısıyla beraberliklerinin yaklaşık olarak üçte birlik bölümünde kocasının isteklerine cevap veremez. Bu mazeretleri âdet günleri, hamileliğin bir bölümü, doğum ve çocuk emzirme dönemleri gibi zaruri hâllerdir. Bu dönemlerdeki içgüdüsel ihtiyacı bir an önce gidermeye girişmek, toplum hayatını duygu zemini üzerinde değil, akıl ilkeleri üzerinde kurduğunu bu kitaptaki incelemelerimizde sık sık vurguladığımız İslâm için kaçınılmaz bir görevdir. İnsanın, arzuların ve kötü isteklerin başı boşluğuna çağıran duyguların güdümünde kalması İslâm'a göre en büyük tehlikelerdendir ki, bunlardan biri bekarlık vb. durumlardır.

Diğer yönden İslâm'da yasa koyucunun en önemli gayelerinden biri, Müslüman neslinin artması ve yeryüzünün şirki ve fesadı ortadan kaldıracak şekilde İslâm toplumu eli ile kalkındırılmasıdır.

İşte İslâm, bunlar ve benzeri sebepler yüzünden çok eşliliğin yasallaşmasına önem verdi. Yoksa İslâm'ın maksadı şehveti özendirmek ve şehvet düşkünlüğünü hoş göstermek ve yaygınlaştırmak istemiş değildir. Eğer yukarıdaki itirazları ileri sürenler insafli olsalar, şunu

görürler: Toplumu maddî çıkar temeline dayandıranların tanıdıkları toplumsal sistemler, toplumu dinî mutluluk temeli üzerine kuran İslâm'dan daha çok yerilmeye, fuhşu ve cinsel azgınlığı teşvik etmek ve yaygınlaştırmak hususunda daha çok itham edilmeye müstahaktır-lar.

Üstelik çok evliliği caiz görmek, mahrumiyetin kaçınılmaz sonucu olan hırsı törpüler, sakinleştirir. Her mahrum tutulan kişi hırslı, aşırı arzulu olur. Yasakla, engelleme ile karşılaşan insanın tek düşüncesi, yasak ve engelleme perdesini yırtmak olur. Tek eşli Müslüman'ın gön-lü sakin ve rahattır. Çünkü günün birinde nefsi kendisini sıkıştırırsa, şehvetini tatmin etme fırsatı önünde vardır, yolu yasakla kesilmiş de-gildir. Bu da tek başına şehvet ateşini düşürücü bir faktör, fuhşa ve ha-ram ırzları çiğnemeye yönelmenin önüne örülmüş bir duvardır.

Bazı batılı araştırmacılar bu konuda insaflı davranarak şöyle dedi-ler: "Hristiyan milletler arasında fuhşun ve zinanın yaygın hâle gel-mesinin en güçlü faktörü kilisenin çok eşliliği yasaklamasıdır."¹

Dördüncü itiraz ise, yani çok eşliliğin kadın için onur kırıcı ol-duğu yolundaki iddia da asılsız ve merduttur. Biz kadın haklarına iliş-kin incelemelerimizde² şunu vurguladık ki: Eski yeni hiçbir dinî ve dünyevî sistem İslâm kadar kadınlara ve onların haklarına saygı gös-termiş değildir. İlerde bu gerçeği daha ayrıntılı biçimde dile getirece-ğiz. Erkeğe çok kadınla evlenme izni vermek, söylendiği gibi kadının sosyal ağırlığını ortadan kaldırmaya, hakkını yok saymaya, sosyal ha-yattaki önemini küçümsemeye değil, bir bölümünü saydığımız bazı faydalı gerekçelere ve maslahatlara dayanır.

Erkek-kadın birçok batılı ilim adamı, bu İslâmî kuralın yararlılığını ve ona yönelik yasağın yol açtığı sosyal bozuklukları ve hayatî sakınca-ları itiraf etmiştir. İsteyen bu yazıları bulabileceği kaynaklara başvurabi-lir.

Çok eşlilik karşıtı batılı bilginlerin en çok üzerinde durdukları ve

1- İngiliz yazar Mr. Jhon Dynport, "Hz. Muhammed ve Kur'an'dan özü" adlı yazmış olduğu ve büyük alim Saidi tarafından Farsça'ya çevrilen bir eserinde bu gö-rüşü yer vermiştir.

2- el-Mizan, c.2, Bakara suresinin 228-242. ayetleri müteakip "İlmî İnceleme Bölümü".

allayıp pullayarak insanların gözleri önüne serdikleri durum, Müslüman evlerindeki manzaradır. Çok hanımlı evlerdeki şu manzarayı kastediyoruz: İki veya daha çok sayıdaki kumanın yaşadıkları evleri göz önüne getirelim. Bu evlerde normal bir hayat, mutlu bir beraberlik yoktur. Kumalar eve girdikleri ilk günden itibaren birbirlerini devamlı kıskanırlar. Hatta bu yüzden kıskançlığa kuma hastalığı adı takılmış. O zaman kadınların mayasında varolan kocaya, onun önceki eşinden olan çocuklarına, eve ve kocasıyla ilgili her şeye yönelik sevgi, yumuşaklık, incelik, şefkat, hayırseverlik, sır saklama, vefakârlık, merhamet ve dürüstlük gibi bütün ince duygular ve heyecanlar tersyüz olur.

İnsanın gündelik hayatın sıkıntılarından, çalışma hayatının ruhî ve bedenî acılarından sıyrılmak için sığındığı evi, nefislerin, ırzların, malların ve şereflerin ayaklar altına alındığı bir savaş alanına döner. Hiçbir kimse kendini diğerinden emniyette hissetmez. Aile huzurunun yerini dayak, sövme, küfür, lânet okuma, dedikodu, ispiyonculuk, rekabet, hile, tuzak kurma, çocuklar arası ihtilaflar ve kavgalar alır. Kimi zaman iş kadının kocasını öldürme, çocukların birbirlerini veya babalarını öldürme girişimlerine kadar ilerler; aralarındaki akrabalık bağı, sonraki kuşaklarda beraberinde kan dökmeyi, nesli yok etmeyi ve aileyi mahvetmeyi getiren bir boğma teline dönüşür. Bütün bunlardan topluma yayılacak olan bedbahtlığı, ahlâksızlığı, sertliği, zulmü, saldırganlığı, kötülüğü, güvensizliği de bu aile dramları ile birlikte göz önüne getirmek gerekir.

Bütün bunlara bir de özellikle boşama serbestisini ekleyelim. Böyle ortamlarda çok evlilik ve boşama serbestisi, toplumda birtakım zevk düşkünü aşırı şehvetperest erkekler ortaya çıkarır. Bu erkeklerin, şehvetleri ve ihtirasları peşinde koşmaktan, bir kadını alıp diğerini bırakmaktan, birini kaldırıp onun yerine başkasını koymaktan başka bir düşünceleri olmaz. Böyle bir durum toplumun yarısını oluşturan kadınları mahvetmekten, bedbahtlığa mahkum etmekten başka bir şey değildir ki, bu yüzden toplumun diğer yarısı da mahvolur.

Çok eşliliğe itiraz edenlerin söylediklerinin özeti budur. Bunların hepsi doğrudur. Fakat bunlar İslâm'ın kendisine ve hükümlerine değil, Müslümanlara yöneliktir. Müslümanlar ne zaman İslâm'ın kendilerine yönelik direktiflerine göre hareket ettiler ki, davranışlarının sonucu olan bozukluklardan İslâm sorumlu tutulsun? İnsanları yüce dinin di-

rektifleri uyarınca eğiten iyi hükümeti, yüzyıllar önce kaybettiler ve bir daha bulamadılar. Hatta din perdesini en pervasızca yırtanların, onun kanunlarını çiğneyenlerin ve hadlerini uygulamadan kaldıranların öncüleri yöneticiler ve hâkimler olmuştur. Bilindiği gibi insanlar da liderlerinin dini üzere olurlar. Eğer biz din esasına dayalı devletin padişahlığa ve monarşik saltanata dönüştüğü günden beri İslâm padişahlarının ve hâkimlerinin saraylarda işledikleri rezilliklerin bir bölümünü anlatmaya kalkışsak ayrı bir kitap meydana gelir.

Kısacası, eğer problem varsa, bu Müslümanlarda vardır. Müslümanlar evlerinde mutluluklarını temin etmeyen bir aile yuvası biçimini seçtiler. Evlerinde doğru yoldan ayrılmaksızın yürütemeyecekleri bir siyasete yöneldiler. Gerçi herkes işlediği günahın sorumlusudur; ama bunun günahı kadınlara ve çocuklara değil, erkeklere aittir. Çünkü bu erkeklerin davranışları kendilerinin, eşlerinin, çocuklarının mutluluğunu, yuvalarının temiz havasını aşırı arzuları ve cahillikleri uğruna feda etmeleri bütün bu bozuklukların, bu mahvedici bedbahtlıkların asıl kaynağıdır.

İslâm, çok eşliliği her erkek için gerekli bir farz olarak ortaya koymuş değildir. Fertlerin tabiatına, kendilerinin maruz kalabileceği geçici durumlara baktı. Daha önce anlatıldığı üzere bu konuda kesin faydayı ve maslahatı göz önüne aldı. Sonra çok eşliliğin aksaklıklarını ve sakıncalarını ortaya çıkarıp saydı. Sonra toplumun yararını korumak için çok evliliği mubah kıldı. Fakat bu işlemi bütün bu çirkin aksaklıkları ortadan kaldıracak bir şarta bağladı. Bu şart erkeğin eşleri arasında adaleti sağlayacağı yolunda kendine güvenmesidir. İslâm sadece kendine bu güveni duyanlara çok eşliliği serbest kıldı. Ama kendilerinin, eşlerinin ve çocuklarının mutluluğu ile ilgilenmeyen, karınlarını doyurmaktan ve nefislerini tatmin etmekten başka bir ideali olmayan, kadının sadece erkeğin şehvetini tatmin etmek için yaratıldığını düşünen şu erkeklere gelince, İslâm'ın onlarla hiçbir işi yoktur. Onlar için caiz olan tek kadınla evlenmektir. O da onlar için bu durumda oldukları sürece caiz ise.

Üstelik bu itirazlarda İslâm'da birbirinden ayrı olan iki yön, birbirine karıştırılmıştır. Bu iki ayrı yön teşri ve velayet yönleridir.

Bunun açıklaması şöyledir: Günümüzde araştırmacılar, mevzu kanunların ve geçerli sistemlerin faydalı ve zararlı olduğunu değerlendi-

rirken o kanunların ve sistemlerin toplumlarda uygulamalarından elde edilen hoşlanılan ya da hoşlanılmayan sonuçlarını, bunun yanı sıra toplumların şimdiki durumlarıyla o kanunları kabul edip etmediklerini göz önüne alırlar. Bu araştırmacıların şu noktanın farkında olmadıklarını sanmıyorum: Toplum söz konusu hükümle uyuşmayan birçok geleneklere, âdetlere ve arızalara sahip olabilir. Böyle durumlarda o hükmün akıbetini görebilmek için toplumu o hükümle veya gelenekle çelişmeyecek unsurlarla donatmak gerekir. O kanunun etkileri hayırlı mı, yoksa kötü mü, faydalı mı, yoksa zararlı mı o zaman anlaşılabilir. Fakat o araştırmacılar mevzu kanunlarda toplumun mevcut iradesi ve görünür düşüncesi ile istediği şeyi göz önüne alıyorlar. Toplumun bu isteği ne olursa olsun. O zaman isteklerine ve arzularına uygun gelen hüküm faydalı kanun, istek ve arzularına ters gelen hüküm faydalı olmayan kanun olur.

Bundan dolayı bu araştırmacılar Müslümanları kötülük bataklığında şaşkın, maddî ve manevî hayatlarında bozukluklara gömülmüş gördükçe, Müslümanlarda gördükleri yalanı, hıyaneti, küfürbazlığı, hak tanımazlığı, kötülüğün yaygınlığını, aile huzursuzluğunu, sosyal bozukluğu onlar arasında uygulanan dinî kurallara dayandırıyorlar. Bunu yaparken İslâm sistemini, insanlar arasındaki uygulanışı ve meydana getirdiği sonuçlar bakımından aralarındaki duygu birikiminden kaynaklanarak insanlara dayatılan diğer sosyal sistemler gibi sanıyorlar. Böylece şu sonuca varıyorlar: İslâm bu sosyal bozuklukların doğurucusudur. Bu kötülükler ve bozukluklar ondan kaynaklanıyor. (Oysa bu kötülüklerin daha beteri, bu küfürbazlıkların daha kötüsü onlardadır. Bütün avlar, posta bürünmüşün karnındadır.) Onlara göre eğer İslâm gerçek din olsa, kanunları insan mutluluğunu teminat altına alan iyi kanunlar olsa, insanlar üzerinde olumlu bir etki gösterir, onların başına dert olmazlardı.

Fakat böyle diyenler düzgün ve yapıcı hükmün tabiatı ile bozuk ve yıkıcı insanların tabiatını birbirine karıştırıyorlar. İslâm; temel ilkelere, ahlâk kurallarının ve uygulamaya dönük kanunların bütünüdür. Bu bütünün unsurları arasında denge vardır, parçaları birbirine bağlıdır. Parçalarından biri bozulunca bu bozukluk, bütünün bozulmasına ve etkisinde sapma meydana gelmesine yol açar. Tıpkı çeşitli elementlerden yapılmış ilaçlar ve macunlar gibi. Bu ilaçlar sağlıklı bir etki

meydana getirebilmek için elementlerin sağlıklı olmaları ve kullanım yerlerinin uygun olması gerekir. Eğer onların bazı unsurları bozuk olursa veya onu kullanan insanda kullanım şartları gözetilmez ise, etkilerini gösteremezler. Hatta kimi zaman beklenen etkilerinin tersini gösterirler.

Farz edelim ki İslâm sistemi, teknik yapısının yetersizliği yüzünden insanları düzeltemiyor, yaygın kötülükleri ve rezillikleri yok etmiyor. Peki, demokratik sistem niçin Avrupa ülkelerinde verdiği sonuçları bizim doğu ülkelerinde veremiyor? Bize ne olmuş? İlerlemek için ne kadar gayret göstersek daha çok geriye gidiyoruz. Hiç kimse- nin şüphesi olmasın ki, günümüzde kötülükler ve rezillikler yarım yüzyıl öncesine göre aramızda daha çok kökleşmiş ve derinleşmiştir. Oysa bu yarım yüzyıl öncesinde kendimizi ilkel saymış ve o günden beri uygarlaştığımızı ve aydınlandığımızı ileri sürmüştük. Sosyal adal- letten, insan haklarından, yaygın yüce bilgilerden, toplumsal mutluluktan nasibimiz yok. Bu yüce değerlerin aramızda sadece isimleri ve kelimeleri dolaşmaktadır. Bu durumda şöyle bir şey dışında mazeret gösterilemez ki efendim, bu güzel sistemler sizde etkili olmadı. Çünkü siz onları uygulamıyorsunuz, yürürlüğe girmelerine gayret etmi- yorsunuz. Peki, bu mazeret bu sistemler için geçerli sayılıyor da niçin İslâm hakkında geçerli sayılmıyor.

Farz edelim ki İslâm, temelinin zayıflığı yüzünden (hâşâ!) insanla- rın kalplerinde kökleşemedi, toplumun derinliklerine işleyemedi. Bu- nun sonucu olarak hükümeti devam edemedi, İslâm toplumunda varlı- ğını koruyamadı, çok geçmeden toplum hayatından dışlandı. Peki, be- ğenilen ve milletler arası bir niteliği olan demokratik sisteme ne demeli? Niçin Birinci Dünya Savaşının ardından Rusya'yı terk etti? Niçin Rusya'daki izleri silinerek yerini Komünizme bıraktı? Bu demokratik sistem İkinci Dünya Savaşı sonrasında da Çin'de, Letonya'da, Eston- ya'da, Litvanya'da, Romanya'da, Macaristan'da, Yugoslavya'da ve baş- ka ülkelerde niçin Komünizm ile yer değiştirdi? Oysa ki önemli bir oranda birçok ülkeye nüfuz etmiş ve onları tehdit ediyordu?

Bir de Komünizme bakalım. Bu sistemin siyasî ömrü kırk yıla yaklaşıyor. Bu esnada yayıldı ve insan toplumunun yarısına yakını üzerinde egemen oldu. Propagandacıları ve yandaşları bu sistemin er- demliliği ile övünürler. Onun monarşik istiptad ve demokratik sömürü

gölgesi ile gölgelenmemiş tek saf sistem olduğunu, kök saldığı ülkele-
rin birer vaat edilmiş cennet olduğunu söylerler. Fakat bundan iki yıl
önce¹ bu propagandacıların ve yandaşların kendileri Komünizmin tek
önderinin hükümetini protesto girişiminde bulundular. O Stalin ki,
otuz yıldan beri Komünizmin önderliğini, liderliğini üstlenmişti. Söz
konusu propagandacılar ve yandaşlar Stalin hükümetinin Komünizmin
kılığında bir baskı, istiptad ve köleleştirme hükümeti olduğunu açıkla-
dılar. Hiç şüphesiz Stalin kanun koyma, yürütme ve bunlarla ilgili
alanlarda büyük bir etki bırakmıştır. Bunların hepsi diktatör ve köle-
leştirici bir iradenin, ferdi bir hükümetin tekelinde idi. Bu diktatör ira-
de binlerce kişiye hayat bağışlarken binlerce kişiyi öldürüyor, çeşitli
kavimleri mutlu ederken, diğerlerini bedbahtlığa sürüklüyordu. Bunla-
rın arkasından kimlerin geleceğini ve bunlar nasıl kendilerinden önce-
kilerin iktidarını yargıladılar ve haklarında hüküm verdilerse aynen
kendilerinin iktidarını kimlerin yargılayacağını Allah bilir.

Sağlıklı ile bozuğu ile toplumlarda egemen olduktan sonra, en
güçlüsü yandaşlarının ihaneti ve taraftarlarının iradelerinin zayıflığı
olan çeşitli faktörlerin etkisi ile toplum sahnesinden çekilip giden sis-
temlerin, geleneklerin ve rejimlerin sayısı çoktur. Tarih kitaplarında
bunlarla karşılaşılabilir.

Acaba sosyal sistem olmak bakımından İslâm ile bu değışen, baş-
kalaşan sistemler arasında ne fark var ki, onlarda mazeret kabul edili-
yor da İslâm da kabul edilmiyor? Evet. Günümüzde doğru söz, batinın
korkunç gücü ile doğunun taklitçi cahilliğı arasında sahipsiz kaldı.
Onu ne gölgesi altına alan bir gök ve ne üzerinde taşıyan bir yer var.
Her neyse... Anlattıklarımızdan şu gerçeğin farkına varılması gerekir:
Herhangi bir sosyal sistemin insanlar üzerinde etkili olup olmaması,
bunun yanı sıra o sistemin insanlar arasında kalması veya kaybolup
gitmesi sadece o sistemin sağlıklı veya bozuk olmasına bütünü ile
bağlı değildir ki, sağlıklı ya da bozuk olduğuna buna bakarak karar ve-
rilsin. Bu konuda etkili olan başka gerekçeler ve sebepler vardır. Büt-
tün çağlar ve yüzyıllar boyunca insanlar arasında geçerli olan her sis-
tem çeşitli faktörlerin etkisi altında bir gün sonuç verir, başka bir gün

1- [Merhum Allame Tabatabai bu sözleri 1335 hicri şemsi yılında kaleme al-
mıştır.]

başarısız olur, bir dönem insanlar arasında yaşar, başka bir dönem ortadan kaybolur. *"Biz bu tür günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduklarını belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler seçmesi içindir."* (Âl-i İmrân, 140)

Kıscacı, İslâm'ın kanunları ve hükümleri temel ve nitelik bakımından, insanlar arasında uygulanan diğer sosyal kanunlara terstir. İnsanlara ait sosyal kanunlar yüzyılların, maslahat ve çıkarların değişmesi ile değişir. Fakat farz, haram, müstehap, mekruh, mubah gibi kategorileri olan İslâm kanunları değişmeye, başkalaşmaya kapalıdır. Fakat toplumdaki fertlerin yapacakları ve yapmaktan kaçınacakları davranışlar, girişecekleri veya uzak kalacakları bütün tasarruflara gelince, bu konuda sorumluluk devlet yetkilisinin omuzlarındadır. İnsanlara bunları emretmek veya yasaklamak, bunlar hakkında toplum bir fertmiş de devlet yetkilisi o ferdin düşüncesi ve iradesiymiş gibi tasarrufta bulunmak yetkiliye düşer. Eğer İslâm'ın bir devlet yetkilisi olsa, insanların çok eşlilik adına işledikleri bu zulümlere engel olabilirdi. Bunun için çok eşliliği serbest bırakan ilâhî hükmün değişmesi gerekmez. Bu engelleme toplumun faydasını gözeten genel bir yürütme kararlılığı yolu ile gerçekleşir. Tıpkı bir ferdin öylesini faydalı gördüğü için çok eşlilik imkanını kullanmamaya karar vermesi gibi... Yoksa ilâhî hükmü değiştirmek söz konusu değildir. Sadece serbestlik ifade eden bu hükümden yararlanmamaya karar vermek kendi elinde olduğu için onu uygulamaktan uzak duruyor.

ÖNCEKİ ARAŞTIRMANIN DEVAMINDA PEYGAMBERİMİZİN EVLİLİKLERİ İLE İLGİLİ BAŞKA BİR İLMÎ ARAŞTIRMA

İslâm'a yönelik itirazlardan biri de Peygamberimizin (s.a.a) evlilikleridir. Diyorlar ki, çok evlilik zaten başlı başına bir cinsel düşkünlük, şehvet iç güdüsüne boyun eğmek anlamına gelirken Peygamber, ümmeti için yasallaştırdığı dört kadınla yetinmeyerek kendisi için bu sayıyı dokuza çıkardı.

Bu mesele Kur'an'daki değişik çok sayıda ayetle bağlantılıdır. Bu yüzden meseleyi her yönü ile incelemek için ilgili ayeti ele alınca uzun açıklama yapmak gerekir. Bundan dolayı ayrıntılı açıklamayı

uygun olan yerine bıraktık. Şimdilik meseleye özet olarak değineceğiz.

Şöyle diyoruz: Bu itirazı ileri sürenlerin şu gerçeği göz önüne almaları gerekir: Peygamberimizin çok sayıda kadınla evlenmesi, sandıkları gibi basit bir mesele değildir. (Ki Peygamber kadınlara aşırı derecede düşkün olduğu için eşlerinin sayısını dokuza çıkardı.) Tersine hayatı boyunca seçtiği her eşi için özel bir tercih gerekçesi vardır. Peygamberimiz (s.a.a) ilk evliliğini Hz. Hatice ile (Allah ondan razı olsun) yaptı. Yirmi küsur yıl boyunca sadece onunla evli kaldı. (Bu süre onun evlendikten sonraki ömrünün üçte ikisidir.) Bu sürenin on üç yılı Peygamber oluşundan sonra ve Mekke'ye hicret etmeden önceki döneme rastlar. Sonra Medine'ye hicret etti ve mesajını yaymaya, dini yüceltmeye başladı. Diğer evliliklerini bundan sonra yaptı. Evlendiği kadınların kimi bakire, kimi dul, kimi genç, kimi yaşlı, kimi koca-karı idi. Ömrünün on yıla yakın bölümü böyle geçti. Sonra nikâhı altındakiler dışında başka bir kadınla evlenmesi yasaklandı.

Bilinen bir şeydir ki, bu özellikleri taşıyan bir davranış biçimini; basit bir kadın sevgisi ile, kadın düşkünlüğü ile, aşırı cinsel oburlukla açıklayıp gerekçelendirmek mümkün değildir. Bu sürecin başı ve sonu böyle bir gerekçeye ters düşer.

Üstelik, insanlara yönelik gözlemlerimizden şüphesiz olarak biliyoruz ki kadın düşkünlüğü, kadın sevgisine meftun ve onlarla buluşmaya can atan erkek, kadının güzeline, alımlısına, çekicisine, gencine tutkun olur. Bu özellikler de Peygamberimizin (s.a.a) bu konudaki uygulamaları ile uyuşmaz. Peygamberimiz bakireden sonra dul kadınla, genç kadından sonra yaşlı kadınla evlilik yaptı. Meselâ yaşlı bir kadın olan Ümmü Seleme ile evlendi. Yine Zeyneb bint-i Caş ile evlendiğinde Zeyneb'in yaşı elliye geçkindi. Bu evlilikleri Ayşe ve Ümmü Habibe gibilerle evlendikten sonra yaptı. İşte durum budur.

Ayrıca eşlerine şöyle dedi: "Eğer dünyayı ve dünya güzelliğini istiyorsanız mehirlerinizi vererek size güzellikle yol veririm, yani sizi boşarım. Eğer Allah'ı, Peygamberi ve ahireti tercih ediyorsanız dünyadan uzak durur; süslenmeye güzelleşmeye yanaşmazsınız." Onun eşlerine yönelik bu sözlerini Kur'an'dan öğreniyoruz:

"Ey Peygamber, eşlerine söyle: Eğer dünya hayatını ve süslerini istiyorsanız, gelin size boşanma bedelinizi vereyim ve güzellikle salı-

vereyim. Eğer Allah'ı, Peygamberi ve ahiret yurdunu istiyorsanız bilin ki, Allah içinizden iyi işler yapanlara büyük mükâfat hazırlamıştır." (Ahzâb, 28-29) Görüldüğü gibi bu tavır da kadın güzelliğine düşkün, onlarla buluşmak için can atan bir erkeğin durumunu yansıtmıyor.

O zaman bu meseleyi derinliğine inceleyen insaflı bir araştırmacıya bir tek şey kalıyor. O da Peygamberimizin bîsetinin başlangıcından sonuna kadar ki bütün evliliklerini şehvetperestlik, kadın düşkünlüğü ve zevk arama dışında başka faktörlere bağlamaktır.

Peygamberimiz (s.a.a) bu eşlerinden bazıları ile güç kazanmak, destek ve taraftar edinmek için evlendi. Bazıları ile kalpleri kazanmak ve kötülüklerden korunmak için evlendi. Bazı evliliklerini evlendiği kadınların bakımlarını üstlenmek, geçimlerini sağlamak, dulların ve güçsüzlerin yoksulluktan ve perişanlıktan korunmasına müminler arasında çığır açmak için yaptı. Bazı evliliklerini şeriatın bir hükmünü vurgulamak, onu fiilen uygulamak, böylece yanlış bir geleneği kırmak, insanlar arasında yaygın olan batıl bidatları yıkmak için yaptı. Nitekim Zeyneb bint-i Caḥş ile olan evliliği böyle bir olaydı. Zeyneb, Zeyd b. Harise'nin eşi idi. Zeyd onu boşadı. Zeyd, Peygamberimizin evlatlığı idi. Araplar, evlatlığın eşini öz evladın eşi gibi kabul ediyor ve baba onunla evlenemezdi. Peygamberimiz bu kanaatin aslı olmadığını göstermek için Zeyneb ile evlendi ve arkasından hakkında birtakım ayetler indi.

Peygamberimiz Hz. Hatice'nin ölümünden sonra ilk önce Sevda b. Zem'a ile evlendi. Eşi ikinci Habeşistan hicretinden sonra ölmüştü. Sevda, mümin bir muhacir idi. Eğer ailesinin yanına dönseydi, birçok mümin erkek ve kadına yaptıkları gibi hemşehrileri ona da işkence yapar, öldürürler ve dininden döndürüp tekrar kâfir yaparlardı.

Peygamberimiz, bir evliliğini de kocası Abdullah b. Caḥş'ın Uhud'da öldürülmesinden sonra Zeyneb bint-i Huzeyme ile yaptı. Zeyneb cahiliye döneminin erdemli hanımlarından biri idi. Fakirlere, yoksullara çok yardımlar yaptığı ve onlara şefkatle davrandığı için "yoksulların anası" lakabı ile anılıyordu. Peygamberimiz onunla evlenmekle itibarını korudu.

Peygamberimiz, bir evliliğini de Ümmü Seleme ile yapmıştı. Adı Hind idi. Daha önce Peygamberimizin teyzesinin oğlu ve süt kardeşi Abdullah Ebu Seleme'nin eşi idi. Abdullah, ilk Habeşistan muhacirle-

rindendi. Ümmü Seleme dindâr, faziletli bir hanımdı. Dindarlığı yanında isabetli görüşlü idi. Kocasını öldüğünde yaşlı idi, başında yetimler vardı. Bu yüzden Peygamberimiz (s.a.a) onunla evlendi.

Peygamberimiz, bir evliliğini de Safiye bint-i Huyeyy b. Ahtab ile yaptı. Safiye'nin eşi "Beni Nadır" kabilesinin reisi idi. Kocasını Hayber Savaşında öldü. Babası da "Beni Kurayza" kabilesi ile yapılan savaşta öldürülmüştü. Safiye Hayber'de alınan esirler arasında idi. Peygamberimiz onu seçip azat etti ve kendisi ile evlendi. Böylece onu perişanlıktan ve zilletten kurtardı. Bu evlilikle Peygamber Yahudilerle akrabalık bağı kurdu [ve Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki ilişkilerin iyileşmesini sağladı].

Peygamberimiz, bir evliliğini de Cuveyriye ile yaptı. Asıl adı Burre idi ve Mustalak oğullarının büyüğü olan Haris'in kızı idi. Bu evlilik Mustalak oğulları ile yapılan savaştan sonra oldu. Müslümanlar bu kabilenin iki yüz ailesini kadınları ve çocukları ile birlikte esir almışlardı. Peygamberimiz Cuveyriye ile evlenince Müslümanlar "Bunlar Peygamberimizin hısımlarıdır, onları esir tutmak yakışmaz" diyerek hepsini azat ettiler. Bunun üzerine bütün Mustalak kabilesi iman ederek Müslümanlara katıldı. Büyük bir kitle oluşturuyorlardı. Müslüman olmaları diğer Araplar üzerinde olumlu bir etki bırakmıştı.

Peygamberimizin bir başka evliliği de Meymune ile idi. Asıl adı Burre idi. Haris-i Hilaliye'nin kızı idi. İkinci kocası Ebu Ruhm b. Abduluzza'nın ölümü üzerine kendini cariye olarak Peygamberimize (s.a.a) adadı. Peygamberimiz ise ona nikâhlama teklifi yaparak kendisi ile evlendi ve bu hususta ayet indi.

Peygamberimiz, bir başka evliliğini de Ümmü Habibe ile yaptı. İsmi Ramle idi ve Ebu Süfyan'ın kızı ve Ubeydullah b. Cahş'ın eşi idi. İkinci Habeşistan hicretinde eşi kendisi ile birlikte hicret etti. Fakat orada Hristiyan oldu. Ama babası Ebu Süfyan'ın İslâm'a karşı asker topladığı o günlerde kendisi İslâm'a bağlılığını devam ettirdi. Peygamberimiz (s.a.a) onunla evlenerek onu koruma altına aldı.

Peygamberimiz bir başka evliliğini Ömer'in kızı Hafsa ile yaptı. Eşi Huneys b. Hazzaka Bedir Savaşında öldüğü için dul kalmıştı. Peygamberimiz bir başka evliliğini de Ebu Bekir'in kızı Ayşe ile yapmıştı. Ayşe bakire idi.

Bu özellikleri bu konunun başında ömrünün başlangıcı ve sonuna

ilişkin söylediklerimizle birlikte göz önüne alalım. Ayrıca zahitliğini, süsten uzak duruşunu ve eşlerini de böyle olmaya teşvik edişini düşünelim. O zaman yaptığı evliliklerin diğer insanların evlilikleri gibi olmadığını kesinlikle anlarız.

Bunlara bir de kadınlara yönelik iyi davranışlarını, cahiliye çağlarının, ilkelik yüzyıllarının ortadan kaldırdığı haklarını ve kaybettiği sosyal haklarını yeniden ihya etmesini eklemek gerekir. Öyle ki, rivayete göre son sözü kadınları erkeklere tavsiye etmek oldu. Şöyle buyurdu: "Namaz, namaz. Elinizin altındaki kölelerinize, güçlerinin yetmeyeceği işler yüklemeyin. Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Onlar sizin elinize düşmüş zavallılardır." (Sire-i Halebi, c.3, s.473)

Eşleri arasında adil davranmak, onlarla iyi geçinmek, gönüllerini hoş tutmak ona mahsus davranışlardandı. (Bu konuda inşallah ilerdeki incelemelerde bazı örnekler dile getirilecektir.) Dörtten çok kadınla evlenebilmek, tıpkı kesintisiz ve iftarsız bir kaç gün arka arkaya oruç tutmak gibi ona mahsus bir hükümdür ve ümmete yasak edilmiştir. İşte bu özellikler ve onların insanlar tarafından açıkça görülmeleri, aleyhinde kampanya yürütmek için sürekli fırsat kollayan düşmanlarını bu mesele yüzünden kendisine karşı çıkmaktan alıkoydu.

7- Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklerle bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan (fark etmez; onlar için) belli bir hisse vardır.

8- Miras taksiminde (mirastan payı olmayan fakir) yakınlar, yetimler ve düşkünler hazır bulunursa, bundan onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.

9- Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar, (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler. O hâlde Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler (doğru bir yöntem izlesinler).

10- Şüphesiz, haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler ancak, karınlarını ateşle doldururlar ve yakın bir zamanda alevlenmiş ateşte yanacaklardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Zemin hazırlayıcı bazı ön açıklamalardan sonra bu ayetler ile miras hükümlerinin ortaya konmasına başlanıyor. İlkönce miras hükümleri ile ilgili yasa niteliğinde genel mahiyette bir açıklama yapılıyor.

Bunun sebebi ise, doğum ve akrabalık sabit olduktan sonra bazı akrabaların ve yakınların sürekli biçimde mirastan mahrum tutulamayacağını belirtmektir. Meselâ küçük yaştaki mirasçıların ve kadınların mirastan uzak tutulamayacakları vurgulanıyor. Buna ek olarak yetimlerin mirastan mahrum edilmesine ilişkin sakındırmaya yer veriliyor. Çünkü yetimi mirastan mahrum etmek, diğer mirasçıların onların mallarını haksızlıkla yemeleri sonucunu verir ki, yüce Allah bunu şiddetle yasaklıyor. Bunların yanı sıra ölünün mirası bölüşülürken orada bulunan ancak miras hakkına sahip olmayan akrabalara, yetimlere ve yoksullara bir şeylerin ikram edilmesine değiniliyor.

"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklerle bir pay vardır..." Ayetin orijinalinde geçen "nasib" kelimesi, pay ve hisse anlamına gelir. Kelimenin kökü, "ayakta tutmak" anlamına gelen "nasb" kelimesidir. Hisseye bu adın verilmesi, bölüşülen her payın, diğerine karışmaması için ayrılıp bir köşeye bırakılması itibarıyla. Yine ayette geçen "tereke" ölünün arkasından kalan malı demektir. Sanki ölü onu bırakıyor ve ondan ayrılıyor. Dolayısıyla bu kelimenin bu anlamda kullanılması, istiare türü bir kullanımdır; ancak git gide bu anlamda kullanılması normalleşmiştir.

Yine ayetteki "ekrebûn" kelimesi, yakın akrabalar demektir. "Ekriba" ve "ululkurba" kelimeleri yerine bu kelimenin tercih edilmesi, bir şekilde mirasta ölçünün ölüye yakınlık derecesi olduğunu göstermeye delâlet etmesi içindir. Bu konu *"Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz."* (Nisâ, 11) ayeti incelenirken ele alınacaktır. Yine ayette geçen "farz" kelimesi katı bir şeyi kesmek, parçalarını birbirinden ayırmaktır. Dolayısıyla vacip anlamında kullanılır. Çünkü yerine getirilmesi ve ona boyun eğilmesi, tereddüde yer verilmeden belirlenmiş ve kesinlik kazanmıştır. 'Nasib-en mefruz' ise, kesinleşmiş, belirlenmiş pay demektir.

Bu ayette küllî bir hüküm veriliyor. Yükümlülerin zihinlerinde alışılmış olmayan yeni bir sistem ortaya konuyor. Çünkü İslâm'daki biçimi ile miras hükümleri, daha önce benzeri görülmemiş bir nitelik taşır. Daha önceki âdetlere ve geleneklere göre bazı mirasçılar mirastan mahrum edilirdi. Bu âdet insanlar arasında ikinci bir tabiat gibi kökleştiği için bunun tersine hükümler işitildiği zaman nefisler kabarır ve yalancı duygular harekete geçer.

İslâm buna hazırlık için ilk aşamada müminler arasında Allah için sevmeyi ve müminler arasında din için fedakârlığı pekiştirdi. Müminler arasında kardeşlik bağları kurdu. Sonra kardeşleri birbirine mirasçı yaparak eski miras geleneğini yürürlükten kaldırdı. Böylece müminlerin eski sisteme bağlılıkları gevşetildi, bu konudaki taassuptan sıyrılmaları sağlandı. Arkasından din güçlenip pekişince ululerham'ın (yakın akrabaların) mirasçı olabilmelerini yasallaştırdı. Bunu yaptığı zaman bu düzenlemeyi gayet olumlu biçimde kabul edecek sayıda mümin cemaat oluşmuştu.

Bu giriş nitelikli açıklamamızdan anlaşılıyor ki, bu ayetin geldiği nokta açıkça ifade etme ve her türlü tereddüdü ve şüpheyi ortadan kaldırma noktasıdır. Bu maksatla *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır."* ayetiyle genel kuralı ortaya koyuyor. Buna göre hüküm mutlakdır. Hiçbir durumla, sıfatla veya baş-ka bir şeyle asla kayıtlı değildir. Tıpkı bunun gibi hükmün konusu olan erkekler kelimesi de geneldir, hiçbir bitişik kelime ile sınırlandırılmış değildir. Buna göre küçükler de büyükler gibi pay sahibidirler.

Yüce Allah arkasından *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır."* buyuruyor. Bu ifade de bir önceki cümle gibi geneldir, hiçbir sınırlama gölgesi taşımaz. Buna göre hiçbir sınırlama ve kayıtlama olmaksızın bütün kadınları içerir. *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından..."* ifadesinde zamir kullanılabileceği hâlde böyle yapılmayıp açık ifade tarzının seçilmesi, sarih ifadenin ve belirginleştirmenin hakkını tam olarak vermek içindir. Sonra *"Gerek azından, gerek çoğundan (fark etmez)."* denmekle hem açıklık amacı pekiştiriliyor, hem de miras payında azlık ve küçüklük yüzünden göz yummaya yer verilmemesi gerektiği vurgulanıyor. Sonunda *"nasîb-en mefrûzen=onlar için belli bir hisse vardır."* deniliyor. Bu, önceki "nasîb" kelimesinden hâldir, nasîb pay anlamına gelse bile, onda mastar anlamı yatıyor. Bu ifade vurgulamayı pekiştirme ve belirginleştirmeyi artırma amacı taşır. Maksat miras paylarının kesin ve belirli olduklarını, karışıklığı ve belirsizliği kabul etmediklerini belirtmektir.

Bu ayet miras hükmünün, Peygamberimizin mirasını da içerecek şekilde genel olduğuna ve yine miras paylaşımında ta'sib yönteminin, yani paylarda eksilmeyi bütün paylara eşit şekilde dağıtım yapmanın

doğru olmadığına delil gösterilmiştir.

"Miras taksiminde (mirastan payı olmayan fakir) yakınlar, yetimler ve düşkünler hazır bulunursa..." Ayetten anlaşıldığına göre pay sahibi olmayan kimselerin bölüşüm sırasında hazır bulunmaları demek, bazı tefsircilerin dedikleri gibi ölünün vasiyeti sırasında hazır bulunmaları değil, mirasçıların mirası bölüşmeye başladıkları sırada hazır bulunmaları demektir. Bu açıktır.

Buna göre buradaki akrabalarından maksat bu akrabaların fakir olanlarıdır. Onların yetimlerle ve yoksullarla bir arada sayılmaları da bunu gösterir. Ayrıca *"bundan onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."* ifadesinin üslûbundan anlaşılan da budur. Bu üslûpta merhamet ve yumuşaklık çağırısı vardır. Buna göre bu ifadedeki hitap, ölünün velilerine ve mirasçılara yöneliktir.

Ayette sözü edilen 'rızık verme' zorunluluk mu, yoksa mendupluk mu ifade ettiği tartışma konusu olmuştur. Bu mesele bu kitabın çerçevesi dışında kalan bir fıkıh konusudur. Ayrıca bu ayet muhkem midir, yoksa miras ayeti ile neshedilmiş midir konusu da tartışılmıştır. Oysa bu iki ayet arasında çelişki yoktur. Çünkü miras ayeti mirasçıların pay-larını belirlerken bu ayet başkaları hakkında farz veya mendup olan başka ve belirsiz ödemeye işaret ediyor. Buna göre ortada neshin gerekçesi yok. Özellikle bu verilecek malın, verilmesi, mendup kabul edilirse. Zaten ayetin zahirinden az çok bu ihtimal ortaya çıkıyor.

"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar..." Ayette geçen "velyahşe" kelimesinin kökü olan "haşyet" kelimesi, olmasından korkulan şeyin kalpte bıraktığı etkidir. Kelimede saygı ve yüceltme anlamı da vardır. [Korkulacak şey büyük bilinir.] Ayette geçen "sedid" kelimesinin aslı olan "sedad" söz hakkında kullanıldığında sözün doğru ve dürüst olması anlamına gelir.

Bu ayetle *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır."* ayeti arasında belirli bir bağlantının olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü genel olması ciheti ile küçük yaştaki yetimlerin miraslarını da içerir. O zaman küçük yaştaki vârisleri mirastan mahrum etme yolunu tutanlara yönelik bir tehdit amacı taşır. O takdirde *"doğru söz söylesinler"* ifadesi, mirastan mahrum etme tutum ve uygulamasından, yetimlere ve küçük yaştaki mirasçılara haksızlık

etmekten uzak durmayı telkin eden kinayeli bir ifadedir. Söz deyip de bununla eylemi kastetmek Kur'an dilinde yaygın bir üslûptur. Çünkü söz ile eylem arasında ayrılmaz bir bütünlük vardır. Nitekim yüce Allah başka bir ayette *"İnsanlara güzel söz söyleyin."* (Bakara, 83) buyuruyor. Burada sözün yumuşaklık, güzellik gibi sıfatlarla değil de doğruluk ile sıfatlandırılmış olması da bu yorumu teyit eder. Çünkü sözün doğru olması demek, onun inanmaya ve ona göre hareket etmeye elverişli olmasıdır, yoksa insan onurunu ve şerefini korumaya elverişli olması değildir. [Nitekim bu, yumuşak ve maruf sözde geçerlidir.]

Her neyse, *"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar..."* ifadesi, bakımlarını üstlenerek zillate ve perişanlığa düşmelerini önleyecek velileri olmayan zayıf çocuklara merhamet ve şefkat etmeye yönlendirici temsili bir ifadedir. Ayetteki korkutma ve tehdit, sadece gerçekten güçsüz durumda çocukları olanlara mahsus değildir. Bunun delili *"eğer geriye zayıf çocuklar bırakmış olsalar"* ifadesindeki "lev=eğer" edatının yer alması ve ayette 'güçsüz çocuklarını bıraksalar' denmemiş olmasıdır. Tersine bu ifade durumu anlatan bir temsil, bir varsayım niteliğindedir. Maksat şudur: O kimseler ki, sıfatları arasında şu nitelikler vardır. Yani ana-babaları ölmüş yetimlere yönelik kalplerinde merhamet ve şefkat olanlar ve şu şu sıfatları taşıyanlar, işte onlar gerçek insanlardır, özellikle Allah'ın edebi ile edeplenmiş, O'nun ahlâkı ile ahlâklanmış Müslümanlardır. Bu ifade anlam bakımından şu demektir: İnsanlar yetimler konusunda çekinsinler, Allah'tan korksunlar. Çünkü bu yetimler üzerlerinde titrenmesi, durumları ile ilgilenilmesi ve kendilerine haksızlık edilmemesi bakımından kendi yetimleri gibidir. Bu ifade bizim 'Kim zilletten ve aşağılanmaktan korkuyor ise, çalışmakla meşgul olsun' dememiz gibidir ki herkes bu duruma düşmekten korkar.

Ayette insanlara merhamet ve şefkat göstermek değil, bunun yerine korkmak, Allah'tan çekinmek emrediliyor. Bunun tek sebebi, bu ifadenin tehdit amaçlı olmasıdır. Başkalarının yetimlerinin başlarına gelen haklarının çiğnenmesi ve mallarının haksız biçimde yenmesi gibi hâllerin öldükten sonra kendi yetimlerinin başlarına da geleceği, başkalarının yetimlerine yaptıkları haksızlıkların, arkada bırakacakları yetimlere geçeceği hatırlatılıyor.

"O hâlde Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler (doğru

bir yöntem izlesinler)." Daha önce söylediğimiz gibi ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla buradaki sözden maksat fiilî uygulamadır. Ama görüş anlamında olması da mümkündür.

DAVRANIŞLARIN SAHİBİNE DÖNÜK SONUÇLARI

Kim bir yetime, malı konusunda haksızlık ederse, yaptığı bu haksızlık arkada bırakacağı kendi yetimlerine döner. Bu Kur'an'ın şaşırtıcı gerçeklerindendir. İyi ve kötü davranışlar ile dış olaylar arasında bağlantı olduğu gerçeği yüce Allah'ın sözünden çıkan ayrıntılardan biridir. İkinci ciltte amellerin hükümlerini incelerken bu noktaya biraz değinmiştik.

İnsanın davranışlarının meyvelerini devşireceğini, iyi insanların hayatta mutlu olacaklarını, kötülerin ve zalimlerin de eninde sonunda davranışlarının cezasını tadacaklarını genellikle herkes kabul eder. Kur'an'da mutlak oluşuyla bu gerçeği vurgulayan ayetler vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kim iyi bir iş yaparsa o iyilik kendinedir. Kim de kötü bir iş yaparsa yaptığı kötülük kendi aleyhinedir."* (Fussilet, 46) *"Kim zerre kadar iyilik yaparsa, karşılığını görür. Kim zerre kadar kötülük yaparsa, karşılığını görür."* (Zilzal, 8) *"Evet. Ben Yusuf'um, bu da kardeşimdir. Allah bize lütufta bulundu. Hiç şüphesiz kim kötülüklerden sakınır ve sabrederse, Allah iyi işler yapanları ödüksüz bırakmaz."* (Yûsuf, 90) *"Dünyada onun için perişanlık vardır."* (Hac, 9) *"Başınıza gelen her musibet mutlaka kendi ellerinizle yaptıklarınızın karşılığıdır..."* (Şûrâ, 30) Kur'an'da bu anlama gelen daha birçok ayet vardır. Bu ayetler iyi ve kötü davranışların dünyada sahiplerine şu ya da bu şekilde yansıyacaklarına delâlet ederler.

Toplumda edinilmiş tecrübelerle dayalı düşüncelerle ünsiyeti olan zihinlerimiz bu ayetlerden ilk planda şu sonucu çıkarır. Bu yansıma, insanın davranışının sonucu olarak yine kendine dönüktür. Yalnız durumun bundan daha geniş kapsamlı olduğunu, insanın iyi ve kötü davranışının kimi zaman çocuklarına ve soyundan gelecek kuşaklara yansıyacağını gösteren ayetler vardır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O duvar var ya; o şehirde yaşayan iki yetim çocuğun malı idi ve bu duvarın altında o yetimlere miras kalmış bir hazine vardı. Babaları iyi bir insan idi. Rabbin istedi ki, o yetimler erginlik çağına erdikten sonra Rablerinin bir merhameti olan hazinelerini kendi elleri ile du-*

varın altından çıkarsınlar." (Kehf, 82) Ayetten anlaşıldığına göre babalarının iyi adam olmasının yüce Allah'ın o yetimlere yönelik rahmet dilemesi üzerinde etkisi vardır. Yine yüce Allah buyuruyor ki: *"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar; (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler."* (Nisâ, 9) Buna göre, davranışların yansımaları daha geniş kapsamlı ve daha geneldir. İnsanın karşılaştığı nimet veya musibet kendi eli ile işlediklerinin sonucu olabileceği gibi babalarının davranışlarının sonucu da olabilir.

Ayetleri irdelemek bizi bu kuralın gerçek sebebine iletir. İkinci ciltte dua konusunu incelerken şu ayet üzerinde durmuştuk: *"Kullarım Beni sana soracak olursa, muhakkak ki Ben pek yakınım, Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm."* (Bakara, 186) Bu ayet şunu kanıtlıyor: İnsanın karşılaştığı her akıbet, Rabbinden onu istemesi sonucu gerçekleşmiştir. O akıbetle ilişkin bütün hazırlıklar, ön koşullar ve etkileyici sebepler, o kulun başına gelecek olaylara ve sonuçlara ilişkin Allah'tan istemesidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Göklerdeki ve yerdeki herkes O'na yalvarır. O her gün yeni bir faaliyet içindedir."* (Rahman, 29) *"O size kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini sayacak olursanız onları bitiremezsiniz."* (İbrâhim, 34) Ayette "eğer Allah'tan istediklerinizi sayacak olursanız onları bitiremezsiniz" denmiyor. Çünkü kulların istekleri arasında nimet olmayanlar da vardır. Makam nimetler vererek lütufta bulunmayı ve nimetlere nankörlük edenleri kınamayı ifade eden bir makam olduğu için yüce Allah, kulların isteklerinin bir bölümünü zikrediyor, ki onlar da nimet olan isteklerdir.

Öte yandan düşünelim ki, iyi veya kötü bir hareket yapıyor ya da yine iyi veya kötü bir hareketi başkasına yapıyor; o başkası da kendisi gibi bir insan olduğuna göre o hareketi onun adına beğeniyorsa, onu kendisi hesabına da beğeniyor, istiyor demektir. Çünkü ortada sadece insanlık vardır. Bundan şu ortaya çıkıyor. Eğer insan birine iyilik ederse, gerçekte o iyiliği reddedilmemiş ve kabul edilmiş bir şekilde kendisi için istemiştir. Eğer birine kötülük veya haksızlık etmiş ise, bu kötülüğü ve haksızlığı kendisi için istemiş, onu beğenmiş demektir. Babalarının çocukları ve yetimleri için beğendiği ve istediği iyiliği ve kötülüğü, kendi çocukları için beğenmiş ve istemiş demektir. Yüce Allah

"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. Buna göre hayırlı işlerde birbirinizle yarışın." (Bakara, 148) buyuruyor. Bu ayetin anlamı "yöneldiğiniz istikametin hayır olabilmesi için iyi işlerde birbirinizle yarışın" şeklindedir.

Bu arada kan bağı ortaklığı ve rahim birliği "itret" dediğimiz soy ağacını tek bir şey hâline getirir. Buna göre bu bütünün herhangi bir tarafına arız olan bir durum, herhangi bir parçasına gelen bir dert, bütünün gövdesine arız olmuş, gelmiş demektir. Bütünün gövdesi bütün tarafların hesabına dahildir. Bu surenin başında rahim hakkında kısa bir açıklama yapmıştık. Bu açıklama şunu ortaya koyuyor: İnsanın başkasına veya başkasının çocuklarına yaptığı bir muamele, kaçınılmaz olarak ya kendisine ya çocuklarına geri döner. Yalnız Allah aksini dilerse o başka. Bu istisnayı şunun için yapıyoruz. Çünkü kâinatta sınırsız faktörler ve yönler vardır ki, insan bunların hepsini sayıp belirleyemez. Bundan dolayı herhangi bir olayda farkında olmadığımız, belirleyemediğimiz bazı faktörlerin ve sebeplerin etkisi ile söylediğimize ters düşecek bir sonuç ortaya çıkabilir. Şu ayet bu gerçeğe az çok işaret ediyor: *"Başınıza gelen her musibet kendi ellerinizle yaptıklarınızın sonucudur. Allah yaptıklarınızın çoğunu da affediyor."* (Şûrâ, 30)

"Şüphesiz, haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler ancak, karınlarını ateşle doldururlar..." Birisinin yemesi ifade edilince, hem "ekelehu" yani "onu yedi" denir, hem de "ekelehu fî bet-nihi" yani "onu yiyip karnına indirdi" denir. Bu cümlelerin ikisinin anlamları da aynıdır. Yalnız ikinci cümle daha açık ifadelidir. Bu ayet bir öncekisi gibi içerik bakımından *"Ana-babanın... erkeklere bir pay vardır."* diye başlayan ayetle bağlantılıdır. Ayet, yetimlerin mirastaki haklarını yeme konusunda insanları korkutma ve caydırma amacı taşıyor.

Bu ayet davranışların somutlaşmasına delil teşkil eder. Bu konuya birinci ciltte *"Allah bir sivrisineği... örnek olarak göstermekten çekinmez."* (Bakara, 26) ayetini incelerken değinmiştik. *"karınlarını ateşle doldururlar"* ifadesinin mecazî değil, hakikî bir ifade olduğunu ileri süren tefsircinin maksadı belki de budur. Eğer öyle ise tefsircilerden birinin şu itirazı ona yöneltilemez: Ayetteki "ye'kulûne=doldururlar" fiilinin zamanı, gelecek zaman değil, şimdiki zamandır. Başında geleceği bildiren edat taşıyan "seyaslevne sairen" fiilinin buna atfedilmesi,

buna yönelik bir ipucudur. Eğer onun gerçekten "yiyip doldurur" anlamını vermesi istenseydi, zamanı kıyamet günü olduğuna göre başına gelecek zamana delâlet eden bir ön ekin gelmesi gerekirdi. Dolayısıyla gerçekten buradaki yeme ve doldurma fiili mecazî anlamdadır ve bu kimseler yetim malı yemede midesine ateş dolduran kimse gibidirler. Mezkur tefsircinin özetle sözü bundan ibaretti. Bu açıklama davranışların somutlaştırılması kavramının ne demek olduğundan habersiz olmaktadır.

"Ve yakın bir zamanda alevlenmiş ateşte yanacaklardır." ifadesi ise ahiret azabına işarettir. Ayette geçen "saîr" ahiret ateşinin isimlerindendir. Yine ayette geçen "seyaslevne" kelimesinin türevleri ve kökü olan, "salen nare, yeslaha, salen ve salyen" kelimeleri, "ateşte yandı, onun azabına katlandı" anlamına gelir.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır..."* diye başlayan ayet hakkında şöyle deniyor: "İnsanlar bu ayet hakkında tartışmışlar ve iki görüşe ayrılmışlardır. Bu görüşlerden biri bu ayetin mensuh değil, muhkem olduğunu savunmuştur. İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilen görüş de budur." (c.3, s.11)

Ben derim ki: Ali b. İbrahim'in tefsirinden nakledildiğine göre bu ayet bu surenin on birinci ayeti ile neshedilmiştir. Bunun bir sebebi, bir gerekçesi yoktur. Bu ayetin miras hükümlerine ilişkin genel bir kural ortaya koyduğu daha önce açıklanmıştı. Bu ayetteki açıklama, diğer muhkem miras ayetleri ile çelişmiyor ki, bu ayetin o ayetlerle neshedildiği ileri sürülsün. (Tefsir-ul Kummî, c.1, s.131)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebu Hatem bu ayetle ilgili olarak İkrime'den şöyle rivayet ederler: "Bu ayet Ümmü Gülsüm ve Ümmü Kahle'nin kızı veya Ümmü Kehle ile Salebe b. Evs ve Suveyd hakkında indi. Bunların hepsi Ensar Müslümanlarındandı. Buradaki erkeklerden biri kadının kocası, öbürü de çocuğunun amcası idi. Kadın Peygamberimize 'Ya Resulallah, eşim öldü, geride beni ve kızımı bıraktı. Fakat biz malından miras alamadık' dedi. Ölenin kardeşi de 'Ya Resulallah, bu kadın ata binemez, düşmanı

alt edemez, kendisi kazanamaz, başkasının onun için kazanması gerekir' dedi. Bunun üzerine *""Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından..."* diye başlayan ayet indi." (c.2, s.122)

Ben derim ki: İbn-i Abbas'a dayandırılan bazı rivayetlere göre bu ayet Ensar Müslümanlarından bir adam hakkında indi. Adam öldü ve geride iki kız bıraktı. Adamın asabesi olan iki amca oğlu çıkageldi. Adamın karısı oğlanlara kızları ile evlenmelerini teklif etti. Fakat kızlar çirkin oldukları için oğlanlar bu teklifi kabul etmediler. [Amca oğulları miras talep ediyorlardı, amcalarının karısı da vermiyordu.] Konu Peygamberimize arz edildi. Bunun üzerine miras ayetleri indi... Daha önce bir kaç kez tekrarladığımız gibi ayetlerin iniş sebepleri birden çok olabilir. (c.2, s.122)

Mecma-ul Beyan tefsirinde yer aldığına göre *"Miras taksiminde, yakınlar..."* diye başlayan ayet konusunda insanlar ikiye ayrıldılar. Bir taraf ayetin mensuh değil, muhkem olduğunu savundu. İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilen görüş de budur. (c.3, s.11)

Şeybani'nin Nehc-ul Beyan adlı eserinde yer aldığına göre bu görüş hem İmam Bâkır'dan (a.s), hem de İmam Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir.

Ben derim ki: Bazı rivayetlere göre ayet, miras ayetleri ile nesh edildi. Fakat daha önce söyledığımız gibi bu ayetin mensuh sayılması için hiçbir sebep yoktur.

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık (a.s) ile Ebu'l Hasan'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yüce Allah yetim malı ile ilgili olarak iki ceza bildirdi. Bunlardan biri ahiret cezası olan ateştir. Diğeri ise dünya cezasıdır ve şu ayette açıklanıyor: *"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar, (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler. O hâlde Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler."* Ayetin demek istediği şudur: Yetimlere haksızlık eden kimse yaptığı haksızlığın benzerinin kendi çocuklarına yansımından korksun." (c.1, s.223, h:37)

Ben derim ki: Bu rivayetin aynısı el-Kâfi adlı eserde İmam Sadık'a (a.s) ve Maani'l Ahbar adlı eserde İmam Bâkır'a (a.s) dayandırılarak nakledilmiştir.

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de Al-i Sam'ın kölesi Abdullah'tan şöyle ri-

vayet edilir: "Hiçbir şey sorulmadan İmam Sadık (a.s) söze başlayarak şöyle dedi: 'Kim zulmederse Allah kendisine zulmedecek birini başına musallat eder. Ya arkasından gelen çocuklarına veya onların arkasından gelen torunlarına musallat eder.' Ben içimden düşünerek şöyle dedim: Adam kendisi zulmediyor. Fakat arkasından gelenlerin veya onların arkasından gelenlerin başına zalim musallat ediliyor. Bu nasıl olur? Bunun üzerine ben bir şey demeden bana şöyle dedi: "Yüce Allah *"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar; (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler. O hâlde Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler."* buyuruyor." (c.1, s.223, h:37)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Abd b. Hamid, Katade'den şöyle rivayet eder: Bize söylendiğine göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "İki güçsüz kesim hakkında Allah'tan korkun: Yetim ve Kadın. Yüce Allah yetimi yetim bıraktı. Sonra onun hakkında tavsiyede bulundu. Onu yetim etmekle sınıdı ve başkalarını onun aracılığı ile sınavdan geçirdi."

Ben derim ki: Yetim malı yemenin helak edici büyük bir günah olduğunu bildiren, hem Ehl-i Sünnet ve hem Şia kanallı rivayetlerin sayısı pek çoktur.

Nisâ Sûresi 11-14289

11- Allah, size evlatlarınız hakkında (şunu) tavsiye eder: Erkeğin payı iki kızın payı kadardır. Çocuklar ikiden fazla kız olurlarsa, ölünün geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kız olursa, (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, bıraktığından ana-babasından her biri için altıda bir hisse vardır. Eğer çocuğu yoksa ve (sadece) ana-babası ona vâris olmuş ise, üçte biri anasınındır. Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasının payı altıda birdir. Bu paylar, ölenin yaptığı vasiyet veya borcun düşülmesinden sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz. Bunları Allah tarafından konulan farzlar olarak kabullenin. Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahibidir.

12- Yaptıkları vasiyet ve borç düşüldükten sonra, eşlerinizin eğer çocukları yoksa, geriye bıraktıkları mirasın yarısı sizindir; çocukları varsa, bıraktıklarından dörtte biri sizindir. Sizin de yaptığınız vasiyet ve borç düşüldükten sonra, çocuğunuz yoksa, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır (eşlerinizindir); çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer miras bırakan erkek veya kadının ana-babası ve çocuğu olmayıp (ana tarafından) bir erkek veya bir kız kardeşi varsa, bunlardan her birisi için altıda bir hisse vardır. Eğer kardeşler bundan fazla iseler, (eşit bir şekilde) üçte birer ortaktırlar. (Bu taksim) zarar verici olmaksızın yapılan vasiyet ve borç düşüldükten sonradır. Bunlar Allah'tan size tavsiye ve emirdir. Allah bilendir, halimdir (ceza vermede acele etmez).

13- İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere sokar, (onlar) orada ebedi kalıcılarıdır; işte bu, büyük bir kurtuluştur.

14- Kim de, Allah'a ve Resulüne karşı gelir ve O'nun sınırlarını aşarsa, Allah onu sürekli kalacağı ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Allah, size evlatlarınız hakkında (şunu) tavsiye eder: Erkeğin payı iki kızın payı kadardır." Ayetin orijinalinde geçen "yûsikum" fii-

linin mastarı olan "îsâ" kelimesi ve aynı şekilde "tavsiye" kelimesi, öğütte bulunmak ve emretmek anlamına gelir. Râgıp el-İsfa-hanî, Müfredat-ul Kur'an adlı eserinde şöyle der: "Vasiyet; bir işin yapılmasını öğüt biçiminde diğerinden istemektir."

Ayette "ebna=oğullar" yerine "evlad=evlatlar" denilmesi, erkek ve kız çocuklar için belirlenen bir ve iki payın aracısız olarak ölüden doğan çocuklara ait olduğuna delâlet eder. İnsanın torunları ve ne kadar aşağıya inilirse inilsin onlardan olan çocukları, onları ölüye bağlayan kimsenin hükmündedirler. Dolayısıyla, mirasta önceliği bulunan tabaka bulunmadığı durumda, insanın erkek çocuğundan olan kız torunu mirastan iki pay; kız çocuğundan olan erkek torunu ise, bir pay alır. Nitekim, ölenin erkek ve kız kardeşlerinin çocukları, ölüyle bunların arasında bağ kuran kimsenin hükmünü taşırlar. [Birinci dereceden miras alanlar ve yine ikinci dereceden miras alan dede, nine, kız ve erkek kardeş hayatta olmazsa, sıra kardeşlerin çocuklarına gelir. Erkek kardeşin çocukları kız olsalar bile, mirastan onlara iki pay, kız kardeşin çocukları erkek olsalar bile, onlara bir pay verilir.] Kısacası, "evlad" kelimesinde böyle bir incelik yatar. Ancak "ibn=oğul" kelimesinde, aracı bulunmaması şartı aranmaz. Nitekim böyle bir fark ve incelik, "eb" ve "valid" sözcükleri arasında da vardır. "Valid" kelimesi, insanın aracısız olan gerçek babasına denir, "eb" kelimesi ise, hem aracısız olan babasına, hem de onun aracılığıyla insanın babası sayılan dedesine denir.

Bu ayetin son bölümünde yer alan *"Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz."* ifadesinde, "evlatlar" yerine genel ifadeli "oğullar" kelimesinin kullanılması ise, ileride açıklanacağı üzere bu tercihi gerektirici özel bir ilgidir.

Hükmü, *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* şeklinde bir ifadeyle açıklamakta, kadınları mirastan alıkoymayla ilgili olarak uygulamada olan cahiliye geleneğinin geçersiz kılınışına işaret vardır. San-ki ayette kızın miras alması, sabit ve bilinen bir gerçek olarak tanıtılmış ve erkeğin de kız gibi ancak iki katı kadar miras alabileceği vurgulanmıştır veya mirasla ilgili hüküm koymada kızın miras alışı temel kılınmış ve erkeğin miras alışı bu temel üzerine kurulu ve ona oranla belirlenebilecek bir husus olarak ele alınmıştır. Aksi takdirde, "Kızın

payı, erkeğin payının yarısı kadardır" denilmesi gerekirdi ki bu durumda söz konusu nükteyi ifade etmez ve ayetin akışı bununla uyuşmazdı. Bu nükteye bazı alimler değinmişlerdir ve bana göre yerinde bir değerlendirmedir. Bu değerlendirme şu hususla pekiştirilebilir ki ayet net olarak sadece kadınların miras haklarına değinmiştir. Bir sonraki ve surenin sonunda yer alan ayette erkeklerin mirasla ilgili paylarının bir bölümüne net olarak değinilmişse de bu, kadınların erkeklerle birlikteki miras haklarını açıklama durumunda olduğundan kaynaklanır.

Kısacası, *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* cümlesi, *"Allah, size evlatlarınız hakkında (şunu) tavsiye eder."* ifadesinin açıklaması konumundadır. "ez-Zeker=erkek" ve "el-unseyeyn=iki kız" kelimelerinin başındaki "el" takısı, cinsi belirlemek için kullanılmış ve mirasla ilgili paylar hususunda erkek cinsinin iki kadına eşit olduğunu bildirir. Bu, mirasçılar içerisinde hem erkek cinsinin, hem de kadın cinsinin mevcut olduğunu gösterir ki bu durumda, erkeğe kadının iki katı kadar pay verilir. Ayette bu hususun *"Erkeğin payı, kızın iki payı kadardır."* veya *"Erkeğin payı, kızın payının iki katı kadardır."* gibi bir ifadeyle açıklanmaması, ölünün mirasçısı sadece iki kız olduğu durumda verilecek payın ne kadar olduğuna delâlet etmesi içindir. İleride açıklanacağı üzere, burada söz konusu durumu açıklayacak özlü anlatım tarzı tercih edilmiştir. Her hâlükarda, vârisler içerisinde hem erkek, hem de kız olursa, sayıları nereye varırsa varsın, her erkeğe iki pay, her kıza da bir pay verilir.

"Çocuklar ikiden fazla kız olurlarsa, ölünün geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır." Bu ifadenin *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* ifadesinden sonra yer alması, bunun takdiri bir cümleye atfedildiğini gösterir. Sanki, cümlelerin aslı şöyledir: *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır. Bu, erkek ve kız evlatların mevcut olduğu durumdadır. Çocuklar ikiden fazla kız olurlarsa..."* Bu (kendisine atfedilen cümlelerin hazfedilmiş olması), yaygın bir ifade tarzıdır. Şu ayetler de bunun birer örnekleridir: *"Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın. Eğer alıkonursanız, artık size kolay gelen kurbanı gönderin.* (Bakara, 196) *"...Sayılı günler. Artık sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar."* (Bakara, 184) [Bu iki ayette, *"Eğer alıkonursanız..."* ve *"Artık sizden kim hasta ya da yolculukta olursa..."* cümleleri hazfedilmiş takdirî bir cümleye ma-

tufturlar.]

Ayetin orijinalinde geçen "kunne=olurlarsa" fiilindeki zamir, önceki cümlede geçen "evlatlar" kelimesine dönüktür. Evlada dönük zaminin müennes yani dişil zamiri olması, nahiv bilgisine göre haber konumunda olan "nisâen=kızlar" kelimesinin dişil olması içindir. Ayette geçen "tereke=geriye bıraktığı" fiilindeki zamir ise, ifadenin akışından anlaşılan "meyyit=ölü" kelimesine dönüktür.

"Eğer yalnız bir kız olursa, yarısı onundur." Ayetin orijinalinde geçen "kanet=olursa" fiilindeki zamir, ifadenin akışından anlaşılan "veled=çocuk" kelimesine dönüktür. Fiilin müennes yani dişil şekilde kullanılması, nahiv bilgisine göre fiilin haberi olan "vahideten= bir kız" kelimesinin dişil olması itibarıyladır. Ayette geçen yarıdan mak-sat, ölünün geriye bıraktığının yarısıdır; dolayısıyla "en-nısf=yarı" kelimesinin başına tamlayanın yerine "el" takısı, getirilmiştir.

Ayette iki kızın mirastaki payından söz edilmemiştir. Çünkü, onlarla ilgili hüküm, *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* ifadesinden anlaşıyor. Ayetten ölünün çocukları bir kız ve bir erkek olduğunda, kıza mirasın üçte biri, erkeğe ise üçte ikisi verileceği hususu anlaşıyor ki bu, iki kızın payına denktir. Dolayısıyla bu, iki kıza verilecek miktarın mirasın üçte ikisi olduğu demektir. Bu kadarı üstü kapalı olarak ayetten anlaşıyor, ancak ayet sadece bunu ifade ediyor ve bunun dışında bir anlam kastedilemez denilemez. Çünkü bu ifade, ardından, *"Eğer iki kız olurlarsa, yarısı veya hepsi onlarındır."* şeklinde bir ifadenin yer almasıyla çelişmez. Ancak, ayette iki kızla ilgili hükmün yer almaması ve *"Çocuklar ikiden fazla olurlarsa..."* şeklinde net bir ifadeye yer verilmesi, yaptığımız çıkarsamayı pekiştirir. İkiden fazla çocuklarla ilgili hükme yer verilmesi, iki kızla ilgili hükmün kasıtlı olarak açıklanmamasına yönelik bir işaret içerir.

Ayrıca, Peygamberimiz (s.a.a) kendi döneminde iki kızla ilgili olarak üçte iki pay verme şeklini uygulamıştır; o dönemden zamana-mıza dek, İbn-i Abbas'tan nakledilen karşı çıkma dışında İslâm ümmetinin alimleri içerisinde de bu yöntem uygulanmış ve gelmiştir.

Yaptığımız açıklama, ayette iki kızın mirastaki paylarının açıklanmamasıyla ilgili olarak yapılan yorumların en uygunudur. Kuleyni (r.a) el-Kâfi adlı eserinde şöyle der: "Yüce Allah, *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* buyruğuyla iki kızın miras payını üçte iki olarak

belirlemiştir. Şöyle ki: İnsan kendisinden bir kızla bir erkek çocuğu bırakmış olursa, erkeğe iki kızın payı kadar yani malın üçte ikisi verilir. Dolayısıyla iki kıza verilen pay, malın üçte ikisidir." el-Kâfî adlı eserden alınan alıntı burada sona erdi.

Bunun bir benzeri de müfessir Ebu Müslim'den nakledilmiştir. O şöyle demiştir: "İki kızın payı ile ilgili hüküm, *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* ifadesinden anlaşılıyor. Şöyle ki: Mirasçılar bir erkekle bir kız oldukları takdirde, erkeğe mirasın üçte ikisi verilir. Bu, malın üçte ikisinin, iki kızın payı olduğu demek anlamına gelir." Bu alıntı da burada sona erdi.

Bu iki zattan nakledilen görüş doğru olmakla birlikte, yaptıkları açıklama yetersizdir, yaptığımız açıklamayı da bunlara eklemek gerekir. Bu, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

Ayetle ilgili olarak, birtakım asılsız ve zayıf görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları *"Çocuklar ikiden fazla kız olurlarsa..."* ifadesinde "ikiden fazla" ifadesinden iki ve yukarısı kastedildiğini ve ifadenin hem iki, hem de ikiden fazla kızla ilgili hükmü içerdiğini söylemişlerdir.

Bazıları da iki kızla ilgili hükmün bu surenin sonunda iki kız kardeşin üçte iki pay almasıyla ilgili açıklanan hükümden yola çıkılarak anlaşılacağı görüşünü savunmuşlardır. Bunların benzeri başka görüşleri de benimseyenler olmuştur. Ancak Allah'ın kelamı böylesi değerlendirmelerin hepsinden yüce ve münezzehtir.

"Ölenin çocuğu varsa, bıraktığından ana-babasından her biri için altıda bir hisse vardır... Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasının payı altıda birdir." Ana-babayla ilgili hükmün çocuklara atfedilmesi, bunların miras konusunda çocuklarla aynı tabakada yer aldıklarını gösterir. Ayette geçen *"ana-babası ona vâris olmuş ise"* ifadesi, ölünün mirasçısının yalnız onlar olduğu demektir. Ayette *"Eğer çocuğu yoksa ve sadece ana-babası ona vâris olmuş ise"* ifadesinin ardından *"Eğer ölenin kardeşleri varsa"* ifadesinin yer alması, kardeşlerin kız ve erkek çocuklar tabakasına bitişik ikinci bir tabakada yer aldıklarını gösterir. Kız ve erkek çocukların olduğu takdirde, kardeşler miras alamazlar; ancak kardeşlerin varlığı, ananın üçte bir miras almasını engeller.

"Bu paylar, ölenin yaptığı vasiyet veya borcun düşülmesinden

sonradır." İfadede geçen vasiyetten insanların şu ayette kendisine çağrıldıkları şey kastedilmiştir: *"Birinize ölüm geldiği zaman, eğer geride bir mal bırakacaksa, anasına, babasına ve yakınlarına... vasiyet etmek size yazıldı..."* (Bakara, 180) Borcun vasiyetten öncelikli olduğuna dair hadislerde yapılan açıklamalar, üzerinde durduğumuz ayette vasiyetin borçtan önce zikredilmesi hususuyla çelişmez. Çünkü, bazı zamanlar önemsiz önemliden önce ifade edilir. Sebebine gelince, kimi zaman önemli bir konuda sahip olduğu güçlü sebatı ve konumu itibarıyla, başka bir konu hakkında ihtiyaç duyulan tekitli, vurgulayıcı türde açıklama gibi yöntemlere gerek duyulmaz. Bir konu üzerinde tekit etmenin yollarından biri de onun ifadede öne geçirilerek açıklanmasıdır. Buna göre, *"veya borç"* ifadesi, ister istemez konuyu ileriye götürme ve ona vardırma konumundadır.

Bu açıklamadan, vasiyetin *"yûsî biha=yaptığı"* ifadesiyle nitelendirilmesinin sebebi de açıklığa kavuşmuş oldu. Çünkü, bu nitelendirme de tekidi ifade eder. Ayrıca, ölüye saygı gösterilmesi ve yapmış olduğu vasiyet hakkında hürmetinin gözetilmesi gerektiğine dair bir işaret de. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *Kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır."*

"Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz." Ayette hitap, bütün vârislere yöneliktir; yani kendi içlerinden ölenlere mirasçı olmaları itibarıyla bütün mükelleflere hitap edilmiştir. Bu ifade, baba ve oğulların mirasla ilgili paylarının farklı oluşunun sırrına işaret etme ve *"bilmezsiniz"* şeklinde bir hitap kullanılarak onları eğitime amaçlı söylenmiştir. Bu tür ifade tarzı, bütün dillerde sıkça rastlanılan yaygın bir şeydir.

Kaldı ki, ayette gelecekte ölecekleri, baba ve oğullarına miras bırakacakları göz önünde bulundurularak vâris olan ve vâris olmayan bütün insanlara hitap yöneltilmiş olsaydı, *"fayda bakımından daha yakın olduğu"* ifadesinin bir anlamı olmazdı. Çünkü, anlaşıldığı kadarıyla ayette söz konusu edilen faydalanmadan maksat, miras alınan mal ile yararlanmadır. Bu da vereseyle ilgili bir husustur, ölen şahısla değil.

Ayette babaların oğullardan öne geçirilerek ifade edilmesi, babalardan faydalanmanın oğullara oranla daha erken gerçekleştiğine yönelik bir işaret içerir. Buna şu ayet de örnek gösterilebilir: *"Şüphesiz ki Safâ ile Merve, Allah'ın nişanlarındandır."* (Bakara, 158) Bu ayeti

açıklarken Peygamber Efendimizden (s.a.a) nakledilen şöyle bir rivayete yer vermiştik: "Ben de Allah'ın başladığı yerden başlıyorum..."

Akrabalık bağının doğurduğu sonuçlar göz önünde bulundurulur ve akrabalara yönelik insanî duygular değerlendirilerek konuya yaklaşılsa, yine aynı sonuca varılır. Çünkü insanoğlu, oğlunu ana-babasından daha fazla sever ve ona fazla ilgi gösterir; o evladının hayat sürdürmesini kendi hayatının uzantısı görür, ama ana-babasının bekasını kendi bekası görmez. Bu yüzden, ana-babayla oğul ilişkisi, evlatla ana-baba ilişkisine nazaran daha güçlü ve varlıkları birbirine daha yapışıktır. Mirastan faydalanma bu ilke üzerine kurulu olduğuna göre, insan meselâ kendi babasına vâris olunca, kendi evladının vârisi olduğu durumdan daha fazla miras alabilmesi gerekir. İlk bakışta insan konunun tam tersine olduğu düşüncesine varsa da, durum böyledir.

Bu ayet, yani *"Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz."* ayeti, fitrata dayalı başka İslâmî hükümlerde olduğu gibi, yüce Allah'ın mirasla ilgili hükümleri de tekvinî ve dış olgular temeli üzerine kurduğunu gösteren delillerden biridir.

Ayrıca, *"Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah'ın insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise, ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur."* (Rum, 30) ayeti gibi kanun koymanın aslına yönelik mutlak ifadeli açıklamalar içeren Kur'an ayetleri de mirasla ilgili hükümlerin fitrata dayalı olduğuna delâlet eder. Bu ayetlerin açıklamasından sonra, İslâm şeriatında yaratış açısından hiçbir kök ve dayanağı olmayan birtakım zorunluluk getiren hükümlere ve değişmeyen miras paylarına yer verildiği nasıl düşünülebilir?

"Babalarınız ve oğullarınızdan..." ifadesinden, çocuklardan olan çocukların dede ve ninelere öncelik taşıdığı yönünde bir izlenim edinilebilir. Çünkü, çocukların ve onların çocuklarının olmasıyla dede ve nineler miras alamazlar.

"Bunları Allah tarafından konulan farzlar olarak kabullenin..." Anlaşıldığı kadarıyla, ayetin orijinalinde geçen "farîzaten" kelimesi, takdirî bir fiil aracılığıyla mansup olmuştur. Cümlelerin takdirî açılımı şöyledir: "Huzû farîzaten=bir farz olarak tutun" veya "Elzimû farîzaten=bunlara bir farz olarak bağlı kalın" veyahut bu iki fiilin benzeri anlam taşıyan bir kelime takdir edilmiştir. Bu ifade, söz konusu taksim

ve payların belirlenmiş ve olduğu durumdan asla değişmeyecek şekilde insanlara sunulduğunu vurgulayıcı bir tekitle açıklıyor.

Bu ayet, bütün kısımlarıyla birinci dereceden miras alan ana-baba ve çocukların paylarını açıklamaktadır. Ancak bazısını net bir şekilde, bazısını da üstü kapalı olarak açıklamıştır. Ölenin çocukları varsa, ana-babadan her birine altıda bir verilir. Ölenin çocuğu yoksa, eğer sadece ana-babası ona vâris olursa, anaya üçte bir ve eğer ölenin kardeşleri varsa, bu durumda ona altıda bir verilir. Bir kıza, malın yarısı verilir. Başka vâris olmazsa, birkaç kıza malın üçte ikisi verilir. Ölenin kızları ve erkek çocukları olursa, erkeğe iki kızın payı kadar verilir. İki kızın hükmü, aynen kız ve erkek çocukların hükmü gibidir. Yani onlara malın üçte ikisi verilir. Bunu, daha önce de açıklamıştık. Bunlarla ilgili hükümler ayette net bir şekilde açıklanmıştır.

Hükümleri ayette üstü kapalı olarak açıklananlara gelince; ölenin vârisi sadece bir erkek çocuğu olursa, malın hepsi ona verilir. Bununla ilgili hüküm, erkek ve kızla ilgili açıklanan şu ifadelerden anlaşılıyor: *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* *"Eğer yalnız bir kız ise, mirasın yarısı onundur."* [Tek bir kız mirasın yarısını alır, erkek de kızın iki katı aldığına göre, tek olduğunda mirasın hepsini alır demektir.] Vârisler sadece, erkek çocuklar olursa, payları eşittir. Bununla ilgili hüküm ise, *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* ifadesinden anlaşılıyor. Ayet, özlü anlatım açısından şaşırtıcı özelliğe sahiptir.

Şunu da bilmek gerekir ki: Malı miras olarak bırakma ve onunla mirasçıları yararlandırma hususunda Peygamber Efendimizle (s.a.a) diğer insanlar arasında hiçbir fark bulunmadığı, ayetin mutlak ifadeli oluşunun bir gereğidir. Bu tür mutlak ve genel ifadenin bir benzerini, *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır..."* ayetinde açıklamıştık. Birinin ileri sürdüğü "Peygamberin (s.a.a) kendi diliyle açıklandığı için Kur'an'ın genel nitelikli ifadeleri, onu kapsamaz." şeklindeki sözü ise, dinlemeye değmez bir iddiadır.

Evet, "Peygamber kendisinden miras bırakır mı, yoksa onun bırakmış olduğu her şey sadaka mıdır?" hususunda Şia ve Ehl-i Sünnet arasında görüş farklılığı vardır. Bu ihtilafa neden olan şey, Ebu Bekir'in Fedek hadisesinde nakletmiş olduğu bir rivayettir. Bu hususta

araştırma yapmak, kitabımızın durumuyla bağdaşmaz; dolayısıyla bu konuyu ele almak yerinde olmaz. Bilgi edinmek isteyen ilgili kaynaklara başvurabilir.

"Yaptıkları vasiyet ve borç düşüldükten sonra, eşlerinizin eğer çocukları yoksa, geriye bıraktıkları mirasın yarısı sizindir... çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır." Ayetin ifade ettiği anlam anlaşılır ve açıktır. Ayette "nısf=yarısı" kelimesi, "ma tereke=geriye bıraktıkları" ifadesine izafe edilmiştir. Ancak "rub'=dörtte bir" ifadesinde böyle bir izafet yerine "er-rubu-u mimma terekum=geriye bıraktığınızdan dörtte bir" şeklinde bir ifade kullanılmıştır. İzafe olması gerekirken izafe edilmeyen bir kelime, açık veya takdir edilmiş gizli "min" edatıyla tamamlamayı gerektirir. Bu tür yerlerde kullanılan "min" edatı, iptida ve bir şeyden başlanıldığı anlamını ifade eder. Bu anlam, bu edattan sonra yer alan şeyin öncesiyle ele alındığında kendisinden başlanılan şeyin bir cüz'ü, uydusu ve onda kaybolmuşçasına bir nitelikte olduğu durumla örtüşür. Bu da ancak, edatın sonrasının kendisinden başlanılan şeye oranla az veya az gibi bir kolumda olduğu durumlarda olur. Bütünün altıda biri, dörtte biri ve üçte biri olduğu durumlar gibi. Bütünün yarısı veya üçte ikisi gibi durumlarda, artık böyle bir şey söz konusu olamaz.

Bu yüzden yüce Allah "altıda bir, üçte bir ve dörtte bir" gibi durumlarda kelimeyi bir diğer kelimeye izafe etmemiş ve "*es-sudsu mimma tereke*=bıraktığından altıda bir", "*feli-ummih-is sulus*=üçte bir anasınındır" ve "*lekum-ur rub'u*=dörtte biri sizindir" buyurmuştur. Yarı ve üçte iki olan durumlarda ise, bu kelimeleri bir diğer kelimeye izafe ederek şöyle buyurmuştur: "*Lekum nısfu ma tereke*=geriye bıraktıklarının yarısı sizindir" ve "*felehunne sulusa ma tereke*=ölünün geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır." Bir yerde ise, "*feleha-n nısfu*=yarısı onundur" buyurmuştur ki, burada "en-nısf" kelimesi "el" takısını tamamlayan yerine kendisine almış ve aslında "nısfu ma tereke"dir.

"Eğer miras bırakan erkek veya kadının ana-babası ve çocuğu olmayıp (ana tarafından) bir erkek veya bir kız kardeşi varsa... Allah bilendir, halimdir." Ayetin orijinalinde geçen "kelâle" aslında "ihata ve kuşatma" anlamında mastardır. Başı çevrelediğinden dolayı, başa bırakılan taca "iklîl", parçalarını kuşatan bütüne "kull" ve ağırlığı, üstlenen şahısı sardığı için başkasına yük olan kimseye "kell" de-

nilmiştir. Râgıp el-İsfahanî, el-Müfredat'ında şöy-le belirtmiştir: "Baba ve çocuk dışındaki vâislere "kelâle" denilir." Daha sonra şöyle ekler: "Peygambere (s.a.a) kelâle hakkında sorulunca şöyle buyurdu: "Ölüp de kendisinden sonra babası ve çocuğu olmayan kimsedir." Bu hadiste kelâle, vâislere değil de ölen kimseye verilen bir isim olarak ele alınmıştır. Her iki görüş de doğrudur. Çünkü kelâle mastardır; hem vârisi, hem de miras bırakanı kapsar." Râgıp'tan alınan alıntı burada sona erdi.

Ben derim ki: Kelâlenin anlamıyla ilgili olarak belirtilen şeylere göre, ayetin orijinalinde geçen "kane" fiilinin nakıs=eksik fiil, "reculun" kelimesinin onun ismi, "yûresu" fiilinin "reculen kelimesiyle ilintili sıfat ve "kelâleten" kelimesinin onun haberi olduğunu söylemenin hiçbir sakıncası yoktur. Buna göre şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: "Eğer ölen kimse, vârisin kelâlesi yani ne babası ve ne de çocuğu olursa..."

Burada başka bir ihtimal de söz konusu olabilir: "Kane" fiili tam fiil, "reculun yûresu" ise, onun faili=öznesi ve "kelâleten" kelimesi de hâl yerine geçerli mastardır. Bu durumda da ölünün vârise kelâle olduğu yönünde bir anlam çıkar karşımıza. Nakledildiğine göre Zeccac şöyle demiştir: "Fiili "yûrisu" olarak okuyana göre, "kelâleten" kelimesi mef'uldür. "Yûresu" okuyana göre ise, "kelâleten" hâl olduğundan dolayı mansuptur."

Ayetin orijinalinde geçen "ğayre muzarr" hâl olduğu için mansuptur. "Muzarr" başkasına zarar vermek anlamına gelir. Anlaşıldığı kadarıyla burada, ölünün borç alarak vâislere zarar vermesi kastedilmiştir; şöyle ki, vâislere zarar vermek ve onları mirastan mahrum bırakmak amacıyla kendini borçlu kılar. Veyahut hem borçlanarak, hem de geriye kalan malın üçte birini aşacak miktarda vasiyette bulunarak vâislere zarar vermektir.

"İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır... onun için alçaltıcı bir azap vardır." Ayetin orijinalinde geçen "hudûd=sınırlar" kelimesi, "hadd"in çoğulu olup, iki şeyin birbirine karışmasını ve aralarındaki ayrıcalıkların kalkmasını önleyecek olan engel ve duruma denir. Meselâ ev ve bostan sınırı gibi. Burada kastedilen, mirasla ilgili hükümler ve açıklanan feraiz, taksimlerdir. İki ayette, yüce Allah miras konusunda Allah'a ve Resulüne itaat edene verilecek sevabı ve itaat etmeyenin duçar olacağı sürekli ve alçaltıcı azabı açıklayarak onun konumunu yüce

kılmıştır.

MİRASLA İLGİLİ GENEL AÇIKLAMA

"Allah, size evlatlarınız hakkında (şunu) tavsiye eder.." ifadesiyle başlayıp "Allah, bilendir, halimdir" ifadesiyle son bulan iki ayet, bu surenin sonunda yer alan "Senden fetva isterler. De ki: "Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor" ifadesiyle başlayan ayet ve bunlara ek olarak "Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır.." ayeti ve "Akraba olanlar; Allah'ın kitabına göre, birbirlerine... daha yakındırlar." (Ahzâb, 6 ve Enfâl, 75) ayetleri, bu beş veya altı ayet, İslâm'da mirasla ilgili Kur'anî ilkelerdir. Nakledilen hadisler de söz konusu ayetlere en iyi şekilde ışık tutmuş ve ayrıntıları açıklamışlardır. Söz konusu ayetlerden mirasla ilgili ayrıntılı hükümler konusunda temel dayanak olan birkaç küllî husus çıkarılmıştır:

Birincisi: "Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz." ifadesinde açıklandı. Yapılan açıklamadan, ölüye yakınlık ve uzaklık derecesinin miras konusunda etkili olduğu hususu ortaya çıkar. Bu cümle, ayetin devamıyla birlikte değerlendirilince, payın az ve çok, büyük ve küçük oluşunu etkilediği sonucunu ifade eder; "Akraba olanlar; Allah'ın kitabına göre, birbirlerine daha yakındırlar." ayetiyle değerlendirilince de, miras konusunda nesep açısından daha yakın olanı uzak olanı engellediği ve ona öncelik taşıdığı sonucunu ifade eder.

Buna göre, yakınlar içerisinde ölen kimsenin en yakını, babası, anası, erkek ve kız çocuğudur. Çünkü, bunlarla ölü arasında herhangi bir aracı söz konusu değildir. Erkek ve kız çocuğunun olmasıyla onlarda olan çocuklar miras alamazlar. Çünkü, torunlarla ölü arasındaki akrabalık bağı, ana-babalarına dayanır. Dolayısıyla, bunlar ancak aracıların bulunmadığı takdirde onların yerine geçerler.

Birinci derecenin ardından ikinci derece gelir. Onlar, erkek kardeş, kız kardeş, dede ve ninedir. Bunlar sadece bir vasıtayla yani baba ve anne ile ölüye varırlar. Erkek ve kız kardeşin çocukları ise, ancak kendi ana-babalarının yerine geçerler. Kısacası, önce de açıklandığı gibi her bir derece ardındaki derecede yer alanları engeller; önceki derece-

dekilerin olmasıyla, sonraki derecede olanlara sıra gelmez.

İkinci dereceden miras alanların ardından üçüncü dereceden miras alan amca, dayı, hala ve teyze yer alır. Bunlarla ölü arasında iki aracı vardır; biri dede veya nine; diğeri ise baba veya annedir. Miras derece-leri bu şekilde devam edip gider.

Ölüye yakınlık ve uzaklık ölçüsünden, iki sebeple yakın olan kim-
senin bir sebeple yakın olan kimseye öncelik taşıması konusu ortaya
çıkır. Bunun bir misali, ana-baba tarafından akraba olanların sadece
baba tarafından akraba olanlara öncelik taşımasıdır; birinci grubun
olmasıyla, ikinci grup miras alamaz. Ancak birinci grubun olması, an-
ne tarafından yakınların miras almasını engellemez.

İkincisi: Vârislerle ilgili olarak bir başka açıdan öncelik taşıyıp
taşımama hususunda değerlendirme yapılır. Şöyle ki, bazen paylar bir
araya toplanır ve terekenin aslından fazla olması sonucu birbirleriyle
çelişirler. Kimisine, çelişme durumunda öncesiyle farklı bir hisse be-
lirlenmiştir. Meselâ, erkeğin kendi eşinden aldığı hisse yarıdır; ancak
miras alacak evladın olması onun hakkına engel teşkil eder ve erkeğin
hissesi dörtte bire iner. Ölen kimsenin eşi, çocuğu olmadığı durumda
dörtte bir, çocuğu olduğu takdirde ise, sekizde bir hisse alır. Annenin
miras hakkı üçte birdir. Ancak ölenin çocuğu veya kardeşi olursa, mi-
ras hakkı altıda bire iner. Ölenin babası ise, çocuk olsun olmasın altıda
bir alır.

Kimisine önceden pay belirlendiği hâlde, çelişme durumunda ne
olacağı açıklanmamış ve belli bir hisse belirtilmemiştir. Bir kız ve bir-
kaç kız, bir kız kardeş ve birkaç kız kardeş gibi. Bir kız mirasın yarı-
sını, bir kız kardeş üçte ikisini alır; ancak birden fazla oldukları ve çe-
lişme durumunda hisseleri belirtilmemiştir. Buradan, hisselerin tere-
keden fazla olduğu durumda birinci kısım vârislerin hissesinde eksil-
me olmadığı ve düşünülebilecek herhangi bir eksiltmenin sadece çe-
lişme durumunda hisseleri belirtilmeyen vârislerin hisselerine ait ol-
duğu gerçeği anlaşılır.

Üçüncüsü: Bazı zamanlar hisseler geriye bırakılan maldan fazla
olur. Kocas, ana-baba bir kız kardeşleri olan bir kadının ölmesi gibi.
Çünkü bir yarı ve bir de üçte iki hisse söz konusudur ki bu maldan
fazladır. Yine ana-baba, iki kız ve kocası olan biri ölürse, aynı durumla

karşılaşılır. Çünkü iki altıda bir, iki üçte iki ve bir dörtte bir hisse söz konusudur.

Bazen de tam aksine, geriye bırakılan mal, hisselerden fazla olur. Ölenin sadece bir kızı veya iki kızı olduğu durumlar gibi. [Kur'an-ı Kerim'de sadece malın yarısı hakkında hüküm vardır; diğer yarısının hükmü belirtilmemiştir.] Bunun benzeri misaller de verilebilir. Kur'an ayetlerini tefsir etme niteliğine sahip Ehl-i Beyt kanalından nakledilen hadislerde şöyle bir açıklama yer almıştır: Hisselerin mala oranla fazla olduğu durumlarda, Kur'an-ı Kerim'de haklarında sadece bir hisse belirtilen kimseler hisselerinden az alırlar. Bunlar, kızlar ve kız kardeşlerdir. Ana-baba ve karı gibi Allah'ın çeşitli durumlara göre çeşitli hisseler belirlediği kimseler hakkında hisseden az alma durumu düşünülemez. Aynı şekilde geriye bırakılan malın hisselerle oranla fazla olduğu durumlarda, fazlalık önceki durumda eksik almaya mahkum edilen kimselere verilir. Meselâ eğer ölenin sadece bir kızı ve babası olursa, babası belirlenen hissesine göre altıda bir alır; kızı ise, malın yarısını belirlenen hissesine göre, geriye kalanı ise red unvanıyla alır.

Ömer b. Hattab, kendi hilafeti döneminde bu hükmü değiştirmiş ve hisselerin mala oranla fazla olduğu durumlarda "avl" yöntemini geçerli kılmıştır. [Karşılığı olmayan hisse, hisse sahiplerinin hisselerinin hepsinden eşit oranda alınarak tamamlanır.] Ehl-i Sünnet, malın hisselerle oranla fazla olduğu durumlarda ilk dönemde "ta'sib" [yani fazlalığı baba tarafı akrabalarına verme] yöntemini uygulamışlardır. İnşallah hadisler bölümünde "avl ve ta'sib" hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

Dördüncüsü: Erkek ve kadınların miras hisseleri üzerinde derin düşünülünce, ana-baba dışında genel olarak kadının hissesinin erkeğe oranla eksik olduğu sonucunu ortaya çıkar. Annenin hissesi, belirlenen asıl hisseye göre bazen babanın hissesinden fazla olur. Belki de annenin babadan fazla veya babayla eşit oranda miras alması, annenin bağ açısından evladyla daha fazla iç içeliği, hamilelik ve doğum dönemi zorluklarına, büyütme ve terbiyeye ilgili bütün zahmetlere katlanmış olmasından kaynaklanıyor. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sürer.* (Ahkaf, 15) Hiç şüphesiz annenin hissesinin, kadınların erkeğin

yarısı kadar olma durumundan onlarla eşit veya daha fazla miras alma durumuna yükselişi, kanun koyucunun onu kollamasını ve daha fazla saygıyı hakettiğini gösterir.

Erkeğin hissesinin kadının iki katı kadar olmasına gelince, bu hususta erkeğin yaşantıyı idare etmekte kadına oranla sahip olduğu akıl üstünlüğü ve kadınla ilgili gerekli harcamaların onun uhdesine olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmuştur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından üstün kılması ve mallarından harcama yaptıkları için, erkekler kadınların yöneticisidirler.* (Nisâ, 34) Bu ayetin orijinalinde geçen "kavvam" kelimesi, yaşamı idare etmek anlamına gelen "kıyam" kelimesinden türemiştir. "Üstün kılmak"tan maksat, erkeğin akıl açısından olan üstünlüğüdür. Çünkü, erkeğin hayatı düşünce ve akıl ağırlıklı iken, kadının hayatı duygu ağırlıklıdır. Malın dizginini ve onunla ilgili bütün yetkileri, üstün akla ve yönetime sahip bir ele vermek, heyecan ve ince duyguların yönettiği bir ele teslim etmekten daha doğru olur. Tanınan bu yetki, şimdiki kuşaktan gelecek kuşağa intikal eden dünyadaki mevcut servetin üçte ikisinin yönetiminin erkeklere, üçte birinin yönetiminin de kadınlara verilmesini gerektirir. Demek ki, toplumun hâlini düzeltecek ve hayatı saadetli kılacak aklın yönetimi, heyecan ve ince duyguların yönetimine ağır basmıştır.

Kadının miras konusunda uğradığı bu eksiklik, yüce Allah'ın kadınlar hakkında adaleti gözetmelerine dair erkeklere yöneltilmiş olduğu emirle telafi edilmiştir. Verilen emir gereği, kadınlar erkeklerin elinde bulunan üçte iki hisseye de ortaklırlar. Böylece kadınlar mülkiyetini ellerinde bulundurdıkları ve istedikleri şekilde üzerinde tasarrufta bulundukları üçte bir bölümün yanı sıra, erkeklerin elinde bulunan üçte iki bölümün yarısını masraflarının karşılanması için kendilerine ihtisas ederler.

Bu bırakılan şaşırtıcı yasa ve durumun sonucunda erkek ve kadın mülkiyet ve harcama alanında birbirinin tam tersi bir konumda olurlar. Dünyadaki servetin üçte ikisinin mülkiyeti erkeğe ait olurken, ancak üçte bir bölümü ona harcanır. Kadın ise, üçte birinin mülkiyetine sahip iken, üçte iki miktarı ona harcanır. Bu farklılığın gerekçesi ise, bir yandan erkekte akıl gücünün heyecan ve ince duygulara baskın gelmesidir ki koruma, değiştirme, üretme ve kâr edinme şeklinde gerçek-

leşen malî yönetmenlik, bununla daha fazla örtüşür. Diğer taraftan kadında ince duygular ve heyecanlar akıl gücüne ağır basar ki bu da har-cama ve masraf olgusuyla daha fazla örtüşür. İşte bu husus, İslâm'ın miras ve nafakalar hususunda erkekle kadın arasında fark gözetmesinin sırrı ve sebebidir.

Buna göre, yüce Allah'ın *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından üstün kılması..."* ayetinde vurguladığı üstünlükte, erkeğin doğası gereği akıl gücünün fazla oluşu ve bu hususta kadına olan üstünlüğünün ölçü alındığını söylemek daha uygundur. Bu hususta erkeğin sert ve zorluklarda daha dayanıklı ve güçlü bir vücut yapısına sahip olması ölçü alınmamıştır. Erkeklerin sert oluşları, onları kadından ayıran yapısal bir özelliktir ve insanın oluşturduğu toplumda bu özelliği savunma, koruma, çetin işler, zorluk ve kederlere göğüs germe, korkunç ve hoşlanılmayan durumlarda kendini yitirmeme gibi hususlarda birtakım büyük sonuçlar izler. Bunlar, tabiatıyla kadınların üstlenemeyeceği kaçınılmaz yaşantı durumlarıdır.

Ancak bununla birlikte, kadınlar da aklın karşıtı olan ve toplumsal hayatta kaçınılmaz ve zorunlu olan ince duygu ve heyecanlarla donatılmışlardır. Bu niteliğin önemli sonuçları, sevgi, ünsiyet, gönüllere rahatlık kazandırma, acıma, şefkat, nesli çoğaltmanın zorluklarına katlanma, hamilelik ve doğum dönemine ait zorluklara göğüs germe, büyütmeye, terbiye ve eğitimi üstlenme, ayrıca ev işleri sorumluluğu gibi hususlarda kendini gösterir. Yumuşaklık ve acıma olmaksızın sadece sertlik ve kabalıkla, şehvet iç güdüsü olmaksızın sadece öfke iç güdüsüyle insanın durumu ve aynı şekilde iticilik olmaksızın sadece çekicilikle dünyanın durumu düzene girmez.

Kıyasası, erkek ve kadın hakkında adalet üzere kurulu iki donatım şeklidir bu. Erkek ve kadın grubundan oluşan karışık insan toplumunda hayatın iki kefesi, bu iki hususla eşitlik kazanır. Allah'ın kelimasında sapma ve hükmünde haksızlık düşünülemez; Allah, bunlardan yüce ve münezzehdir. "Yoksa, Allah ve Resulünün kendilerine zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar." (bk. Nûr, 50) "Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez." (bk. Kehf, 49) *"Hepiniz birbirinizdensiniz."* (Âl-İmrân, 195) buyuran işte yüce Allah'tır. *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından üstün kılması..."* ifadesinde de işte bu birbirinden olma gerçeğine işaret edilmiştir.

Başka bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sizi topraktan yaratması, O'nun delillerindendir. Sonra siz, her tarafa yayılan insanlar oluverdiniz. Kendileriyle sükûn bulmanız için size kendinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır."* (Rum, 20-21) Bu iki ayetteki şaşırtıcı açıklama üzerinde bir düşünelim. Yüce Allah insanı yayılmakla nitelemiştir. (Ayette erkekle kadının birbirinin karşısında gündeme getirilmeleri, birinci ayette insandan erkeğin kastedildiğine ilişkin bir ipucudur.) Yayılmak, geçimi sağlamak için çalışmak demektir. Güce ve zora başvurarak hayatın gereklerini elde etme girişimlerinin hepsi buna dayanır. Birbirine galip gelme yönündeki çabalarda, savaşlarda ve yağmalamalarda da güdülen amaç, aynı şeydir. Eğer insan için sadece bu tür bir yayılma düşünülecek olsaydı, insan fertleri biri saldıran diğeri ise kaçan olmak üzere iki gruba bölünürdü.

Ancak yüce Allah, kadınları yaratıp onları erkeklerin sükûn bulmasını sağlayacak şeyle donattı ve eşler arasına sevgi ve merhamet yerleştirdi. Böylece kadınlar güzellik, ince hareketler, sevgi ve muhabbetle erkekleri kendilerine çekerler. Kısacası, kadınlar insan toplumunun ilk rükünleri ve asıl etkenleridirler.

Bu yüzden İslâm dini evlilikten ibaret olan ev topluluğunu bu hususta ana temel olarak görmüş ve yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en üstün olanınız, en takvalı olanınızdır."* (Hucurât, 13) Bu ayette ilk önce erkek ve kadının evlenmesine ve bunun sonucunda insan soyunun devam etmesine değinilmiş ve daha sonra milletler ve kabilelerden oluşan büyük insan toplumu ona dayandırılmıştır.

Bu ayetin son cümlesinden *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından üstün kılması..."* ifadesindeki üstünlükten İslâm'da gerçek üstünlük ölçüsü bilinen keramet ve yüceliğin kastedilmediği anlaşılır. İslâm'da yücelik ve keramete, Allah'a yaklaşma ile ulaşılabilir ancak. Söz konusu üstünlükten, toplumun durumunun en iyi bir şekilde düzene girmesini sağlayacak ve dünyevî hayat yani geçim mekanizmasını en güzel bir şekilde düzene sokacak şeyle donatılma hususunda erkeğe verilen üstünlüktür. İslâm, maddî hayat dışında yarar-

lanılmayan insanın cismiyle ilgili sahip olduğu fazlalıklara önem vermez. Bunları sadece kendisiyle Allah katında olana varılacak araçlar olarak görür.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu sonuç ortaya çıkar: Er-keklere, akıl açısından kadınlara oranla üstünlük tanınmıştır. Bu üstünlük, miras ve benzeri konularda kadınlarla farklılığı gerektirir. Ancak buradaki üstünlük, fazlalık anlamındadır. İslâm'ın önemseydiği keramet ve yücelik anlamına gelen üstünlük ise, kimde olduğuna bakılmaksızın takva ve Allah'tan korkmaktır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abd b. Hamid, Buhari, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Nesei, İbn-i Mace, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem ve Beyhaki -Sünen adlı eserinde- Cabir b. Abdullah kanalıyla şöyle rivayet ederler: "Ben hastayken Rasulullah (s.a.a) ve Ebu Bekir "Beni Seleme" kabilesinden bir grupla yürüyerek görüşüme geldiler. Rasulullah (s.a.a) beni baygın bir durumda görünce su istediler. Abdest alıp o sudan benim üzerime serptiler. Hemen ardından kendime geldim ve "Malım hakkında ne yapmamı emredersin ey Allah'ın elçisi?" dedim. Bunun üzerine şu ayet indi: *"Allah, size evlatlarınız hakkında (şunu) tavsiye eder: Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* (Nisâ, 11)

Ben derim ki: Birçok kez açıkladığımız gibi, bir ayetle ilgili olarak birkaç nüzul sebebinin nakledilmesinin ve hepsinin nüzul sebebi olmasının sakıncası yoktur. İnen ayetin belirli bir nüzul sebebine sınırlı olmamasında hiçbir sakınca olmadığı gibi birkaç olayın ayetin iniş dönemine rastlamasının ve ayetin içeriğinin hepsiyle örtüşmesinde de sakınca yoktur. Dolayısıyla Cabir'in malın bölünmesiyle ilgili bir yükümlülüğü olmadığı hâlde ayetle ona cevap verilmesinin yersiz olduğuna dayanılarak hadisin "Malım hakkında ne yapmamı emredersin ey Allah'ın elçisi?" dedim. Bunun üzerine şu ayet indi..." bölümünün hadisin doğruluğuna gölge düşürdüğü söylenemez. Aynı eserde Abd b. Hamid ve Hâkim'e dayanarak Cabir'den nakledilen şu rivayet daha şaşırtıcıdır: "Ben hasta iken Rasulullah durumumu öğrenmek için beni görmeye geldi. Ben ona "Malımı çocuklarım arasında nasıl böleyim" diye sordum. Bana cevap vermedi ve *"Allah, size evlatlarınız hakkın-*

da (şunu) tavsiye eder..." ayeti indi." (c.2, s.125)

Aynı eserde İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem, Süddi'den şöyle rivayet ederler: "Cahiliye dönemi insanları, kız çocuklarına, güçsüz ve zayıf olan erkek çocuklarına miras hakkı tanımazlardı. Savaşma gücüne sahip olanlar dışında hiçbir erkek babasından miras alamazdı. Şair Hassan'ın kardeşi Abdurrahman ölüp kendisinden Ümmü Kuhhe adında bir eşi ve beş kızı kalınca, diğer vârisler gelip onun bıraktığı malı alıp götürdüler. Ümmü Kuhha durumu Peygambere (s.a.a) götürdü. Bunun üzerine Allah, şu ayeti indirdi: *"Çocuklar ikiden fazla kız olurlarsa, ölünün geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kız olursa, yarısı onundur."* Daha sonra Peygamber Efendimiz Ümmü Kuhha ile ilgili olarak şu bölümü okudu: *"Çocuğunuz yoksa, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır (eşlerinizindir); çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır."* (c.2, s.125)

Yine aynı eserde, önceki rivayette adı geçenler, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Allah'ın erkek ve kız çocuğu ve ana-baba ile ilgili miras hisselerini belirlediği feraiz yani hisselerle ilgili ayet inince, halkın hepsi veya bazıları bundan hoşlanmayıp şöyle dediler: 'Ölenin eşine dörtte bir veya sekizde bir ve bir kıza yarı hak mı tanıyorsun? Küçük çocuğa da miras verilir mi? Oysa bunların hiçbirisi düşmanla savaştı ve ganimet elde edemez.' Cahiliye döneminde bu geleneği uygularlardı. Mirası sadece düşmanla savaşabilen kimselere verirler ve bu hususta sırasıyla büyük olana öncelik tanırlardı." (c.2, s.125)

Ben derim ki: Ölünün savaşabilecek büyük oğlu olmadığında mirası baba tarafından yakın olanlara vermek demek olan ta'sib olayı da buradan kaynaklanmıştır. Ehl-i Sünnet, hisseler mirası kapsamadığı ve mal hisselerine oranla fazla olduğu durumda bu yöntemi uygulamışlardır. Ehl-i Sünnet kanalıyla nakledilen hadislerde bu hususa değinen rivayetlere rastlamak mümkündür. Ancak Ehl-i Beyt (Hepsine selam olsun) kanalıyla ta'sibin doğru olmadığını ifade eden birçok hadis nakledilmiştir. Bu hadislerde, hisselerden fazla kalan miktarın malın hisselerden az olduğu durumda eksik almaya mahkum edilen kimseye verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Onlar da çocuklar, baba-ana bir veya sadece baba bir kardeşlerdir. Bazı durumlarda da, fazlalık babaya verilir. Önce de açıkladığımız gibi, ayetlerden anlaşılan da budur.

Yine aynı eserde, Hâkim ve Beyhaki, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Hisselerle ilgili olarak avl yöntemini ilk kez Ömer uyguladı; o miras düzenini bozdu ve bu yöntemi savunarak şöyle dedi: "Allah'a andolsun! Sizinle ne yapacağımı bilmiyorum. Allah'a andolsun! Allah hanginize öncelik tanımış ve hanginizi tehir etmiş bilmiyorum. Bu değersiz malı eşit hisselerle ayırmaktan daha iyi bir yöntem bulamıyorum." İbn-i Abbas daha sonra şunları ekledi: "Allah'a andolsun! Eğer o Allah'ın öne geçirdiğini öne geçirir ve tehir ettiğini de tehir etmiş olsaydı, asla hisselerde eksiklik meydana gelmezdi." İbn-i Abbas'a "Allah hangi hisseye öncelik tanımıştır?" şeklinde bir soru yöneltince şu cevabı verdi: "Allah'ın bir hisseden ancak ayrı belirli bir hisseye indirgediği şahısların hissesi, O'nun öncelik tanıdığı hissedir. Belirlenen hisseden düşüş kaydedince, kendisine ayrı bir hisse belirlenmeyen ve sadece geriye kalanı miras alan kimsenin hissesi, Allah'ın tehir ettiği hissedir. Öncelik tanınan kimsenin misali, karı-koca ve annedir. Tehir edilen kimse ise, kız kardeşler ve kızlardır. Dolayısıyla hem Allah'ın kendisine öncelik tanıdığı, hem de tehir ettiği kimseler vâris olurlarsa, Allah'ın öncelik tanıdığı kimseyle başlanılır ve ilk önce eksiksiz olarak onun hakkı verilir. Geriye bir şey kalırsa, diğerlerine verilir; bir şey kalmazsa, onlara hiçbir şey verilmez." (c.2, s.127)

Yine aynı eserde, Said b. Mansur, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Çölün kumlarının sayısını bilen Allah'ın, malı yarı, üçte bir ve dörtte bir şeklinde böldüğünü biliyor musunuz? Yani, malı iki yarı, üç tane üçte bir ve dört tane dörtte bir kılmıştır." (c.2, s.127)

Yine aynı eserde, Said b. Mansur, Ata'dan şöyle rivayet eder: "İbn-i Abbas'a 'Halk ne benim ne de senin sözünü dinliyorlar. Ben ve sen öldükten sonra, insanlar hiçbir mirası senin dediğin üzere bölmezler' dedim. O bana şöyle dedi: "İnsanlar toplanıp gelsinler de hep birlikte elimizi Kabe'nin rüknü üzerine bırakalım. Daha sonra dua edelim ve Allah'ın lânetini yalan söyleyenlerin üstüne kılalım. Allah'ın hükmü onların söylediği gibi değildir." (c.2, s.127)

Bu içerik ileride açıklanacağı üzere Şia kanallarıyla da İbn-i Abbas'tan aktarılmıştır.

el-Kâfî adlı eserde, Zühri'den o da Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den şöyle bir rivayet aktarılır: "İbn-i Abbas'la birlikte oturmuştuk. Mirastaki hisselerin söz konusu olması istenildi. Bunun üzerine İbn-i

Abbas şöyle dedi: 'Yüce Allah pak ve münezzehtir. Çölün kumlarının sayısını bilen Allah miras malını yarı, yarı ve üçte bir olarak böldüğünü biliyor musunuz? İki yarı malda düşünülür. Peki üçte bir nerede kaldı?' Zufer b. Avs-i Basri cevapta: 'Ey Eba Abbas, hisselerde ilk olarak avl yöntemini kim uyguladı?' dedi. İbn-i Abbas, şöyle cevap verdi: İlk olarak bunu Ömer b. Hattab uyguladı. O karışık birtakım hisseleri fark edince, mirastaki bölme düzenini bozdu ve şöyle dedi: 'Allah'a andolsun! Allah hanginize öncelik tanımış ve hanginizi tehir etmiş bilmiyorum. Bu değersiz malı eşit hisselerle ayırmaktan ve fazlalığı her hak sahibinin hakkına artırmaktan daha kolay bir yöntem bulamıyorum.' Böylece o, mirastaki hisselerle avl yöntemini sokmuş oldu.

Allah'a andolsun! Eğer o Allah'ın öne geçirdiğini öne geçirir ve tehir ettiğini de tehir etmiş olsaydı, asla hisselerde eksiklik meydana gelmezdi." Zufer b. Avs, "Allah hangi hisseye öncelik tanımış ve hangisini tehir etmiştir?" şeklinde bir soru yöneltince, İbn-i Abbas şu cevabı verdi: "Allah'ın bir hissedenden ancak ayrı belirli bir hisseye indirgelediği şahısların hissesi, O'nun öncelik tanıdığı hissedir. Allah'ın tehir ettiği hisseye gelince; belirlenen hissedenden düşüş kaydedince, kendisine ayrı bir hisse belirlenmeyen ve sadece geriye kalanı miras alan kimsenin hissesidir; işte Allah'ın tehir ettiği hisse budur.

Kendisine öncelik tanınan kimselerden birisi, kocadır. Mirasın yarısı onundur. Ancak onu bu konumundan alıkoyacak bir şey gerçekleşirse [eşinin çocukları olursa] hissesi dörtte bire dönüşür. Artık hiçbir şey onu bu konumundan aşağı düşüremez. Öncelik tanınan kimselerden birisi de, karıdır. Mirasın dörtte biri ona verilir; ancak olduğu konumu kaybedince [kocasının çocukları olursa], hissesi sekizde bire iner. Artık hiçbir şey onu sekizde bir hisseyi almaktan alıkoyamaz. Öncelik tanınan kimselerden birisi de, annedir. Mirasın üçte biri onundur. Ancak bu konumunu yitirince [ölünün kardeşleri olursa], hissesi altıda bire dönüşür. Artık hiçbir şey onu bu hisseyi almaktan engelleyemez. İşte bunlar Allah'ın öncelik tanıdığı hisselerdir.

Tehir edilen hisse ise, kızların ve kız kardeşlerin hisseleridir. İlki ne mirasın yarısı, ikincisine ise üçte ikisi verilir. Diğer hisseler bunları oldukları konumlarından aşağı düşürürlerse, [yani hisseler mirastan fazla olursa] bunlara ancak geriye kalan miktar verilir. İşte Allah'ın tehir ettiği hisseler bunlardır. Dolayısıyla hem Allah'ın kendisine öncelik

tanıdığı, hem de tehir ettiği kimseler vâris olurlarsa, Allah'ın öncelik tanıdığı kimseyle başlanılır ve ilk önce eksiksiz olarak onun hakkı verilir. Geriye bir şey kalırsa, tehir edilene verilir; bir şey kalmazsa, hiçbir şey verilmez."

Zufer, İbn-i Abbas'a "Bu görüşü Ömer'e sunmaktan seni alıkoyan nedir?" deyince, o "Onun heybetli oluşu" diye cevap verdi." (Füru-u Kafi, c.7, s.79-80, h:3)

Ben derim ki: Mirasta avl yönteminin doğru olmadığını İbn-i Abbas'tan önce Hz. Ali (a.s) belirtmiştir. İleride açıklanacağı üzere Ehl-i Beyt İmamlarının görüşü de budur.

el-Kâfi adlı eserde nakledilen bir hadiste İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: Emir-ül Mü'minin Hz. Ali (a.s) şöyle buyururdu: "Çölün kumlu bölümünün kumlarının sayısını bilen Allah, hisselerin altıdan eksik olmadığını bilir. Siz de eğer onun sebebini bilerseniz, altı sayısını geçmediğini anlarsınız." (Füru-u Kafi, c.7, s.79-80, h:2)

Ben derim ki: Hadisin orijinalinde geçen "alic" Sihah-ul Lügat adlı eserde belirtildiğine göre, çölün kumlu olan bölümüne denir. Hadiste geçen "İnne's- sihame la teûlu ale's sitteti" cümlesi, hisselerin altıdan şaşmamasını ve sonuç olarak ayrı bir şeye değiştirme imkanı bulunmadığını ifade eder. Söz konusu altı hisse ise, Kur'an-ı Kerim'de "yarı, üçte bir, üçte iki, dörtte bir, altıda bir ve sekizde bir" olmak üzere apaçık belirtilen hisselerdir.

Aynı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: Emir,ül Mü'minin Hz. Ali (a.s) buyurdu ki: "Hamd, geride olanı öne geçirmeyen ve önde olanı geriye atmayan Allah'a mahsustur." Daha sonra eliyle öteki eline vurup şöyle dedi: "Ey kendilerine gönderilen Peygamberden sonra şaşkınlığa düşen ümmet, eğer Allah'ın öne geçirdiğini öne geçirseydiniz, O'nun sona bıraktığını geri planda tutsaydınız, velayet ve veraseti [Resulullah'ın halifeliğini] Allah'ın kıldığı yerde kılsaydınız, hiçbir Allah dostu yoksulluğa düşmez, Allah'ın belirttiği hisselerden hiçbirisinde eksiklik meydana gelmez, Allah'ın hükmünde iki kişi ayrılığa düşmez ve Allah'ın emriyle ilgili hiçbir şeyde ümmet anlaşmazlığa düşmezdi. Çünkü Allah kitabından bütün bunların ilmi, Ali'nin yanında mevcuttur. Buna göre, işinizin vebalini ve yaptığınız kusurlarınızın sonucunu tadın. Allah kullarına asla zulüm etmez. Haksızlık edenler, hangi akıbete döndürüleceklerini yakında bileceklerdir."

(Füru-u Kafi, c.7, s.78, h:1)

Ben derim ki: Vârislerin paylarında eksiklik meydana gelmesini, yapılan açıklamalara ilaveten şöyle açıklayabiliriz: Yüce Allah'ın kelâmında "yarı, üçte bir, üçte iki, dörtte bir, altıda bir ve sekizde bir" olmak üzere altı hisse söz konusu edilmiştir. Bazen bu hisseler birbiriyle çelişecek şekilde bazısı bazısıyla bir araya gelir. Meselâ, bazen birinci dereceden miras alan kız, baba, anne ve kocanın hisseleri olan yarı, iki altıda bir ve dörtte bir hisseleri toplanır ve böylece hisseler mala oranla artış gösterir. Aynı şekilde, birinci dereceden miras alan iki kıza, ana-babaya ve kocaya ait olan iki üçte bir, iki altıda bir ve dörtte birlik hisseler bir araya toplanır ve birbirleriyle çelişirler. Aynen ikinci dereceden miras alan kız kardeş, baba ve anne tarafından dede ve nine ve karının hisseleri olan yarı, üçte bir, dörtte bir ve altıda bir hisseler bir araya gelir. Yine bu dereceden iki kız kardeşe, dede ve nineye ve karıya ait olan iki üçte ikilik, üçte birlik, dörtte birlik ve altıda birlik hisseler bir araya gelirler.

Bu durumda, eksikliği eşit olarak bütün hisselerle dağıtırsak, avl meydana gelir. Ancak ana-babanın, karı-kocanın ve anne tarafından yakınların payları olan üçte bir, altıda bir, yarı, dörtte bir ve sekizde bir hisselerde eksiklik meydana gelmesini önlersek, -çünkü Allah'ın kendisi bu hisseleri bu şekilde belirlemiş ve hiçbir durumda belirsiz bırakmamıştır. Tam tersine bir veya birden fazla kızın, ana-baba bir olan veya sadece baba bir olan bir tek kız kardeşin veya birkaç kız kardeşin, bir veya birden fazla erkek ve kadının hisseleri bütün durumlarda belirtilmemiş ve sadece bir hisseyle yetinilmiştir- eksiklik devamlı çocukların, kardeşlerin ve kız kardeşlerin hisselerine yönelir.

Mal hisselerden fazla olduğu durumda fazlalıkta nasıl red yönteminin uygulanacağı hakkında hadis ve fıkıhla ilgili kitaplara başvurunuz.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Hâkim ve Beyhaki Sünen adlı eserinde Zeyd b. Sabit'ten şöyle rivayet ederler: "O (Zeyd), annenin üçte bir miras alması, iki kardeş aracılığıyla engellendiği görüşünü savunurdu. Ona: "Ey Eba Said, Allah *"Ölenin kardeşleri olursa"* buyurmuştur [yani ayette üç ve üçten fazla kardeş olduğu durumda annenin belirlenen ilk hisseden mahrum olduğu yer almıştır] oysa sen iki kardeşi annenin ilk hisseyi almasını engellediğini söylüyorsun." diye itiraz edilince, şöyle cevap verdi: "Araplar iki kardeşe de "ihve=kardeş-

ler" der." (c.2, s.126)

Ben derim ki: "İhve" kelimesi "ah" kelimesinin çoğulu olduğu ve çoğul kelimenin üçten az olduğu durumlarda kullanılmadığı maruf olmasına rağmen Ehl-i Beyt İmamlarından (onlara selam olsun) rivayet edilen de budur.

el- Kâfi adlı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Anneyi üçte bir hissesini almaktan ancak, ana-baba bir veya baba bir olan iki erkek kardeş veya dört kız kardeş engeller." (Füru-u Kafi, c.7, s.92, h:2)

Ben derim ki: Bu konuda birçok hadis vardır. Anne tarafından bir olan kardeşler, ölüye anne aracılığıyla vardıklarından anneye engel olamazlar; aksine anne onlara engel teşkil eder. Şia ve Ehl-i Sünnet kanalıyla nakledilen rivayetlerde, kardeşlerin annenin hissesine engel olduğu ancak bununla birlikte miras almada kendilerine öncelik tanıyan ana-baba gibi mirasçıların olması sebebiyle miras alma hakkına sahip olmadıkları yer almıştır. Buna göre, kardeşlerin miras alma hakları olmadığı hâlde annenin üçte bir hisse almasını engellemeleri, hisselere oranla fazla kalan malın ona reddedilmesi açısından babanın durumunu bir tür gözetlemektir. Böylece, ana bir kardeşlerin anneye engel olmamalarının nedeni ortaya çıkmış oldu. Çünkü, bunların yükünü kendi babaları üstlenir, ölenin babası değil.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Paylar, ölenin ettiği vasiyet veya borcun düşülmesinden sonradır."* ayetiyle ilgili olarak Emir-el Mü'minin Hz. Ali'den (a.s) şöyle bir açıklamaya yer verilir: "Kur'an okurken bu ayette vasiyeti borçtan önce okursunuz; ama Resulullah (s.a.a) vasiyete amel edilmeden önce borcun verilmesine hüküm verirdi."

Suyuti ed-Dürr-ül Mensûr adlı tefsirinde bu rivayeti, birçok hadis ve tefsir bilginlerinden nakletmiştir.

el-Kâfi adlı eserde, kelâlenin anlamıyla ilgili olarak İmam Sadık'tan (a.s) "İnsanın babası ve evladı olmayan kimsedir." şeklinde bir hadise yer verilmiştir. (Füru-u Kafi, c.7, s.99, h:2-3)

Yine aynı eserde, İmam Sadık'ın (a.s) *"Eğer miras bırakan erkek veya kadının ana-babası ve çocuğu olmayıp bir erkek veya bir kız kardeşi varsa..."* ayetiyle ilgili olarak "Bu ayette sadece, anne bir erkek ve kız kardeşler kastedilmiştir." buyurduğu aktarılmıştır. (Füru-u Kafi, c.7, s.101, h:3)

Ben derim ki: Bu hususta birçok hadis mevcuttur ki Ehl-i Sünnet onları rivayet etmiştir. Bu hususa ve yine sadece baba bir veya ana-baba bir erkek ve kız kardeşle ilgili hükmün bu surenin son bulunduğu *"Senden fetva isterler. De ki: Allah, ana-babası ve çocuğu olmayan kimsenin hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor..."* ayetinde açıklandığına değinen rivayetler müstafiz haddine ulaşmıştır.

Bu surenin son ayetinde, söz konusu kimseler için açıklanan hisselerin bu ayetteki hisselerle oranla iki kat veya daha fazla olması, açıklamamıza ışık tutacak şahitlerden biridir. Ayetlerin akışından ve açıklanan hisselerden, yüce Allah'ın genelde mümkün olduğu kadarıyla erkeklerin hissesini iki kat veya ona yaklaşık bir derecede kadınlara oranla fazla kıldığı anlaşıyor. Söz konusu kimseler, ölüye ya ana-baba veya ikisinden biri aracılığıyla ulaşırlar. Dolayısıyla ana-babanın kendisinde gözetlenen farklılık, bunlara da geçer ve sonuçta ana-baba bir veya sadece baba bir olan mezkur kimseler, sadece anne bir olanlara hisse açısından öncelik taşırlar. Buradan az hissenin anne bir, çok hissenin de onun dışında olana ait olduğu gerçeği ortaya çıkmış olur.

Maani-l Ahbar adlı eserde, Muhammed b. Sinan'a ulaştırdığı isnat zinciri ile şöyle bir rivayete yer verilir: "İmam Rıza (a.s), Muhammed b. Sinan'ın sormuş olduğu sorulara verdiği cevapta mirastan, kadınlara erkeklerin yarısı kadar verilmesinin nedenini şöyle açıkladı: "Çünkü, kadın evlenirken [mehir] alır; erkek ise verir. Bu sebeple, erkeklere fazla hisse verilir. Erkeğe kadının iki katı kadar verilmesinin bir başka nedeni ise şudur: İhtiyacı olduğu takdirde kadın, iâşesi erkeğin üzerine olan ailesidir. Kadının ihtiyaçlarını gidermek ve nafakasını karşılamak erkeğin üzerinedir. Ancak erkek muhtaç olsa bile, kadın onun ihtiyaçlarını gidermek ve nafakasını karşılamakla yükümlü değildir. İşte bu yüzden erkeğin hissesi fazladır. Yüce Allah buna işaretle şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından üstün kılması ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisidirler."*

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciri ile Ahvel'den şöyle rivayet eder: İbn-i Ebil Avca': "Ne olmuş da zayıf ve yoksul kadın mirastan bir hisse, erkekler ise iki hisse alıyorlar?" diyerek İslâm'ın görüşüne eleştiride bulunurdu. İmam Sadık'ın (a.s) ashabından birisi bu konuyu o hazretin yanında söz konusu etti. Bunun üzerine İmam

şöyle buyurdu: "Kadın ne cihat etmekle, ne nafaka ile ve ne de hata ile işlenen cinayetin diyetini vermekle yükümlü tutulur. Bütün bunlar erkeklerin üzerinedir. Bu yüzden kadının hissesi bir, erkeğinki ise iki kılınmıştır." (Fürû-u Kâfi, c.7, s.85, h:3)

Bu anlamda birçok hadis nakledilmiştir ve daha önce Kur'an-ı Kerim'in bu hususa delâlet ettiğini açıklamıştık.

BİRKAÇ BÖLÜMDE İLMÎ İNCELEME

1- Mirasın Ortaya Çıkışı

Miras, yani hayattaki bazı kimselerin ölünün bıraktığı mala sahip olmaları, insan toplumlarında geçerli olan en eski geleneklerden biridir. Ümmetlerin ve milletlerin elimizdeki tarihleri bu geleneğin ne zaman başladığını göstermekten âcizdir.

Miras olayı bir gelenek olmanın yanı sıra işin tabiatı da bunu gerektiriyor. Çünkü toplum hâlinde yaşayan insanın tabiatını dikkatle incelediğimizde görüyoruz ki o, sahipsiz malı kendi ihtiyaçları için kullanma konusunda istekli ve arzuludur. Engelsiz olarak sahip olabildiği malı kullanmak onun en köklü âdetlerindendir. Yine şunu görüyoruz ki, gerek ilkel toplumları, gerekse uygar toplumları icat eden insan, toplumdaki fertler hakkında (akrabalık ve öncelikle sonuçlanan) yakınlık ve velayeti geçerli tanır. Akrabalığı ve veliliği ortaya çıkaran bu geçerlilik aile, oymak, aşiret ve kabile gibi gruplaşmaların temel dayanağını oluşturur.

Buna göre toplumda bazı fertlerin kendilerini birbirlerine yakın saymaları kaçınılmazdır. Evladın ana babasını, akrabanın akrabasını, arkadaşın arkadaşını, efendinin kölesini, eşlerin birbirlerini, yönetenin yönetileni, hatta güçlünün zayıfı kendine yakın hissetmesi gibi. Gerçi toplumlarda bu yakınlığın ölçüsü kimi zaman neredeyse belirlenemeyecek derecede farklılık gösterir. Fakat her toplumun fertleri arasında bu ilişki vardır. Bu iki olgu mirasın en eski sosyal geleneklerden biri olmasını gerektirmiştir.

2- Mirasın Tedricî Değişimi

Miras, toplumun diğer gelenekleri gibi ortaya çıktığından beri çeşitli değişmelere uğramış, birçok gelişmeler göstermiştir. Fakat ilkel toplumlarda istikrar olmadığı için onların tarihlerinde bu gelişimin düzenli aşamalarını güvenilir biçimde belirlemek zordur.

O toplumlar hakkında kesin olarak söyleyebileceğimiz şudur: Onlar kadınları ve zayıfları mirastan mahrum tutuyorlardı. Onlarda miras güçlülere mahsus bir imtiyazdı. Bunun tek sebebi o toplumların kadınlara ve köle, çocuk gibi zayıf fertlere evcil hayvan ve eşya muamelesi yapmaları idi. Onlara göre bunlar insanların kendilerinden yararlanmaları için vardılar. Yoksa onların insanlardan, insanların elindeki imkânlardan ve insana mahsus sosyal haklardan yararlanmaları söz ko-nusu değildi.

Bununla birlikte bu toplumlarda güçlünün kim olduğu konusu dönemden döneme değişiklik göstermiştir. Kimi zaman oymak veya aşiret reisi, kimi zaman aile reisi, başka bir dönem kavmin en yiğit, en kabadayı kişisi güçlü sayıldı. Bu farklılıklar doğal olarak miras geleceğinde köklü değişikliklerin görülmesini gerektirmiştir.

Fakat bu gelenekler insan fitratının aradığı mutluluğu temin edemedikleri için sık sık değişikliğe uğruyorlardı. Hatta Romalılar ve Eski Yunanlılar gibi kanunlara veya kanunların yerini tutan oturmuş milli geleneklere sahip toplumlarda bile durum böyle idi. Milletler arasında egemen olan hiçbir miras kanunu, İslâm'ın miras kanunu gibi günümüze kadar yaşayamamıştır. İslâm kanunu ortaya çıkışından günümüze kadar yaklaşık on dört yüz yıldan beri İslâm milletleri arasında yürürlükte kalmıştır.

3- Uygar Milletlerde Miras

Romalıların bir özellikleri aileye bağımsızlık tanımları idi. Bu bağımsızlık aileyi toplumun genelinden ayırıyor, fertlerine ilişkin sosyal hakların çoğunda onu hükümetin nüfuzundan koruyordu. Böylece aile emirler, yasaklar, cezalar ve siyaset gibi alanlarda bağımsız yaşıyordu. Aile reisine eşten, çocuklardan ve kölelerden oluşan ev halkı tapardı. Ev halkı içinde tek mülk sahibi oydu. O sağ oldukça ondan başka hiçbir aile ferdî mülk sahibi olamazdı. O aile fertlerinin velisi,

hayatlarının düzenleyicisi idi. Onlara ilişkin iradesi mutlak anlamda geçerli idi. O da atası olan eski bir aile reisine tapardı.

Eğer mirasçısı aile olan bir mal elde edilirse, meselâ aile reisinin izni ile dışarıda mal kazanan oğullardan biri ölürse veya aile reisinin izni ile evlenen kızlardan veya akrabalarından biri ölür de başlık olarak geriye mal bırakırsa, bu miras aileye kalır ve bu mirasın maliki aile reisi olurdu. Çünkü bu durum onun aile reisliğinin, aile ve ev halkına yönelik mutlak mülkiyetinin gereği sayılıyordu.

Aile reisi ölünce, oğullarından veya kardeşlerinden biri ona mirasçı olurdu. Bunun için yeni aile reisinin bu göreve layık olması ve ölen reisin oğulları tarafından mirasçılığının tanınması gerekirdi. Eğer oğullar aileden ayrılarak yeni bir aile kurarlarsa, kurdukları ailenin reisi olurlardı. Eğer eski ailelerinde kalırlarsa yeni aile reisi ile (meselâ kardeşlerinden biri ile) aralarındaki münasebetleri, babaları ile aralarındaki eski münasebetleri gibi olurdu. Yani yeni aile reisinin yönetimi, mutlak veliliği altına girerlerdi.

Romalı aile reislerine üvey oğulları da vâris olabilirdi. Çünkü cahiliye dönemi Araplarında olduğu gibi Romalılar arasında da evlat edinme geleneği geçerli idi.

Kadınlara yani eşlere, kızlara ve annelere gelince onlar mirasçı olamazlardı. Gerekçe, onların evlenerek başka bir aileye gitmeleri ile aile malının dışarıya gitmemesi idi. Romalılar servetin bir aileden başka bir aileye geçmesini caiz görmüyorlardı. Araştırmacılarından biri bu olguyu belirledikten sonra "Romalılar bireysel mülkiyeti değil, sosyalist mülkiyeti benimsiyorlardı." diyor. Kanaatime göre bu mülkiyet tarzının kaynağı sosyalist mülkiyetten farklı bir şeydir. Çünkü ilkel toplumlarda en eski çağlardan beri sahibi oldukları meralara ve verimli topraklara başka toplumların ortak olmalarına karşı çıkarlar, söz konusu arazilerini korurlardı. Bu uğurda savaşır, koruluklarına başkalarını sokmazlardı. Bu mülkiyet bir tür sosyal mülkiyet idi. Söz konusu mülkün sahibi toplumun fertleri değil, toplumun kendisi idi. Bununla birlikte bu mülkiyet tarzı toplumdaki her ferdin bu kamu mülkünün bir bölümüne özel olarak sahip olmasına engel sayılıyordu.

Bu mülkiyet biçimi sağlıklı bir geçerliliğe dayanıyor. Fakat ilkel toplumlar onu dengeli ve yarar sağlayıcı biçimde kullanamadılar. İslâm bu mülkiyet anlayışını daha önce belirtildiği gibi muhterem

saydı. Yüce Allah, *"O yeryüzündeki varlıkların tümünü sizin için yarattı."* (Bakara, 29) buyuruyor. Buna göre Müslümanlardan ve zimmeti altında bulunan gayrimüslimlerden oluşan insan toplumu bu anlamda yeryüzünün servetinin malikidir. Bundan dolayı İslâm, kâfirin Müslüman'a mirasçı olmasını caiz görmez.

Bu bakış açısının izlerini ve örneklerini günümüzün bazı milletlerinde görebiliriz. Bu milletler topraklarının ve gayrı menkullerinin yabancılara eline geçmesini ve onların bunlara malik olmasını caiz görmezler.

Eski Romalılarda aile bağımsız ve kendine yeterli bir birim kabul edildiği için bağımsız toplumlarda ve ülkelerde geçerli olan bu eski gelenek onlarda da geçerli olmuştur. Roma ailelerinde bu geleneğin yakınlarla evlenmeyi yasaklayan gelenekle birlikte uygulanmasının sonucunda iki akrabalık türü ortaya çıktı. Biri kan ortaklığına dayanan doğal akrabalıktı. Bu akrabalığın gerektirdiği sonuç, yakınlar arasında evliliğin yasak ve yakınların dışında kalanlar arasında serbest oluşu idi. İkinci tür akrabalık resmi ve yasal akrabalık idi. Bu akrabalığın gerektirdiği sonuç, mirasçı olup olmama, nafaka, velilik vb. şeyler idi. Oğlanlar aile reisine ve birbirlerine nispetle hem doğal hem de resmi akrabalığa sahip idiler. Bütün kadınlar ise sadece doğal akrabalığa sahiptiler, yasal akrabalığa sahip değillerdi. Bunun sonucu olarak kadın ne babasının ne oğlunun ne kardeşinin ne eşinin ve ne başkasının mirasçısı olabiliyordu. Eski Romalıların geleneği bu idi.

Eski Yunanlılardaki aile yapısının durumu, yaklaşık olarak eski Romalılardaki gibi idi. Eski Yunanlılarda en büyük erkek evlat mirasın tümünü alırdı. Kadınlar eş, kız ve kız kardeş olarak mirastan mahrum tutulurdu. Küçük erkek evlatları ile diğer küçükler mirastan pay alamazlardı. Fakat eski Yunanlılar tıpkı Romalılar gibi küçük yaşta erkek evlatlarına, sevdikleri eşleri ile kızlarına ve kız kardeşlerine miraslarından pay ayırabilmek için hileli yollara baş vururlar, onları miraslarından az ya da çok yararlandırabilmek için vasiyet ve benzeri formülleri kullanırlardı. Vasiyet konusunu ilerde ele alacağız.

Hintlilere, Mısırlılara ve Çinlilere gelince, kadınları kayıtsız şartsız biçimde mirastan mahrum tutmalarına, küçük yaşta erkek çocuklarının miras dışı tutulmalarına veya velilik ve gözetim altında tutulmalarına ilişkin gelenek yaklaşık olarak eski Yunanlılar ile Romalılar-

da olduğu gibi idi.

Eski İranlılara (Perslere) gelince, onlar daha önce belirtildiği üzere yakınlar arasında evliliği, çok eşliliği ve evlat edinmeyi caiz görüyorlardı. Kimi zaman erkeğin en sevdiği eş, erkek evlat yerine geçer ve bir erkek evlatlık gibi kocanın mirasını alırdı. Böyle bir durumda böyle bir eş, kocanın diğer eşlerini miras dışı bırakırdı. Ailenin malı dışarıya gitmesin diye evli kız, babasından miras alamazdı. Evlenmemiş kızlar ise, oğulların yarısı kadar miras payı alırlardı. Yaşça küçük eşler ile evli kızlar mirastan mahrum tutulurken büyük yaşta olan eş, erkek evlat, evlatlık ve evlenmemiş kız çocuğu mirastan pay alırdı.

Araplarda ise, kadınlar ve küçük yaştaki erkek evlatlar kesinlikle miras dışı tutulurdu. Ata binmeyi beceren, aşiret ve aile savunmasında görev yapabilen yetişkin erkek evlatlar mirasçı olurlardı. Yoksa miras uzak akrabalara geçerdi.

İşte miras ayetleri indiğinde dünyanın durumu bu idi. Bu durum çeşitli milletlerin âdetlerini, geleneklerini ele alan tarih kitapları ile seyahat ve hukuk eserlerinde anlatılıyor. Daha geniş bilgi edinmek isteyenler bu kaynaklara başvurabilirler.

Yukardan beri anlatılanların özeti şudur: O günkü dünyanın yerleşik geleneğine göre kadınlar eş, anne, kız evlat ve kız kardeş sıfatı ile miras dışı tutulmuştu. Kadınlar ancak başka değişik sıfatlarla mirasçı olabiliyorlardı. Küçük yaştaki erkek çocuklar ile yetimler de ancak bazı durumlarda ve bir velinin sürekli gözetimi altında tutulmak kaydı ile mirasçı olabilirlerdi.

4- Bu Ortamda İslâm Ne Yaptı?

Defalarca tekrarladığımız gibi İslâm kanunlarda ve hükümlerde hakkın temelini fitrata dayandırır. Allah'ın yaratışını hiç kimse değiştiremez. İslâm mirasçı olmayı fitrat ve değişmez hilkat olan akrabalık esasına dayandırdı. Evlatlıklara mirasçı olma hakkı tanımadı. Bu konuda yüce Allah şöyle buyuruyor: "Allah evlatlıklarınızı öz oğullarınız gibi saymanızı meşru kılmadı. Bunlar sizin dillerinize doladığınız boş sözlerdir. Allah gerçeği söyler ve O doğru yola iletir. Evlatlıkları öz babalarına nispet ederek çağırın. Bu Allah katında en doğru olanıdır. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, onlar sizin din

kardeşleriniz ve dostlarınızdır." (Ahzâb, 4-5)

İslâm bunun arkasından vasiyeti miras kapsamı dışına çıkararak mal alıp vermeye gerekçe olan bağımsız ve ayrı bir hüküm olarak ilan etti. Gerçi halk arasında vasiyet yolu ile edinilen mal miras olarak adlandırılıyor. Bu uygulama sadece bir isimlendirme farklılığından ibaret değildir. Çünkü miras ile vasiyetin her birinin ayrı bir kriteri, bağımsız bir fitrî dayanağı vardır. Mirasın kriteri akrabalıktır. Ölen kimsenin iradesinin bunda hiçbir rolü yoktur. Vasiyetin dayanağı ise, ölünün hayattayken sahibi olduğu mal üzerinde öldükten sonra (vasiyet yaptığı anda diyebiliriz) iradesinin geçerli olması ve bu tercihin geçerli sayılmasıdır. Vasiyeti miras kapsamı içine almak, sadece bir adlandırmadan ibaret kalır, temel hükümde değişikliğe yol açmaz.

İnsanların, meselâ eski Romalıların miras adını verdikleri uygulamaya gince, bu adlandırma miras geleneğini akrabalıktan veya ölünün iradesinden birine dayandırmıyordu. Aslında onlar mirasta irade tercihinin geçerli sayıyorlardı. Yani miras konusu malın bulunduğu ailede, o ailenin reisinin elinde kalması veya aile reisinin ölümünden sonra malının sevdiği kimseye geçmesi yolundaki iradesine uyuluyordu. Bu iki şıktan hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin miras, iradenin geçerli sayılması esasına dayanmış oluyordu. Eğer akrabalığa ve kan bağı ortaklığına dayandırılısaydı birçok miras dışı bırakılanlar mirasçı olurken mirasçı sayılanların bir çoğu mirastan mahrum kalırdı.

Bu iki kriteri birbirinden ayırdıktan sonra İslâm mirasa yöneldi ve bu konuda şu iki ana temeli ölçü olarak aldı:

Bu iki temelden biri akrabalık temelidir. Bu temel insanın akrabaları ile arasında ortak olan unsurdur. Bu unsur açısından kadın-erkek arasında, küçük-büyük arasında fark yoktur. Hatta ana rahmindeki doğ-mamış çocuklar bile bu unsur açısından diğer akrabalar ile aynıdır. Yalnız bu unsurun etkileri farklıdır. Bu farklı etki yüzünden kimi akraba öne çıkarken kimi akraba arka planda kalır. Kimi akraba başka bir akrabayı miras dışı bırakır. Buna ölüye yakın veya uzak olma dolayısıyla akrabalığın güçlü ya da zayıf oluşu yol açar. Aracıların az ya da çok varolmaları ile yok olmaları da bu konuda bir başka sebeptir. Ölünün oğlu, erkek kardeşi ve amcası gibi. Bu ana dayanak mirasçı olmayı hakketmenin temel gerekçesidir. Yalnız akrabaların ön derecede ve sonraki derecede yer alan kesimlerini göz önünde bulundurmak ge-

reker.

İslâm'ın mirastaki ikinci temel ilkesi, erkek ve kadın farklılığıdır. Bu farklılık bu türlerden birinin akılla, öbürünün duygularla donanmış olmalarının doğurduğu yapısal farklılıktan kaynaklanır. Erkek, doğası gereğince düşünce ve akıl yeteneği ağır basan bir insanken kadın heyecan ve ince duygulara mazhardır. Bu temel ilke kadın ile erkeğin hayatlarında bariz bir etkiye sahiptir. Onların mallarını yönetmelerinde, onun ihtiyaçlar için kullanılmasında bu etkinin ağırlığı görülür. Bu temel ilke kadın ile erkeğin miras paylarının farklı olmasını gerektirir. Erkek evlat ile kız evlat, erkek kardeş ile kız kardeş gibi aynı derecede akrabalar olsalar dahi bu farklılık geçerlidir. İlerde bu konuyu ayrıntılarıyla anlatacağız.

Birinci ilke, akraba kesimlerinin derecelerini belirler. Bunun için ölüye yakınlık ve uzaklık faktörü ölçü olarak alınır. Yakınlığı ve uzaklığı belirlerken araçların yokluğuna, varsa azlığına ve çokluğuna bakılır. Buna göre ilk dereceden miras alan akraba tabakası, ölünün aracısız yakınlarıdır. Ölünün oğlu, kızı, babası, annesi gibi. İkinci dereceden miras alan akraba tabakası, erkek kardeş, kız kardeş, dede ve ninedir. Bu tabaka ile ölü arasında bağlantı kuran bir aracı vardır ki, o da ya anne ya baba veya her ikisidir. Üçüncü dereceden miras alan tabaka, amca, teyze, dayı ve haladır. Bu tabakayı ölüye iki aracı bağlar. Bunlar ölünün annesi, babası ile dedesi ve ninesidir. Kısacası miras derecelerinde ölçü bu şekildedir. Bu ölçüye göre her tabakadaki evlatlar babalarının yerini tutarlar ve bir sonraki tabakanın miras almasına engel olurlar. Karı ile kocanın kanları evlilik yolu ile birbirine karıştığı için her tabaka ile birlikte mirasçı sayılmışlardır. Hiçbir tabaka onları miras dışı bırakmadığı gibi onlar da hiçbir tabakayı miras dışı bırakmaz.

Sonra İslâm ikinci ilkedен, yani kadın ile erkeğin farklılığı ilkesinden erkeğin miras payının kadınınkinin iki katı olması sonucunu çıkarmıştır. Yalnız anne ile, anne yoluyla bağlantı kurulan kelâle bu kuralın dışındadır.

İslâm'da belirlenen miras gerçi farklılık gösterir, ama altı şekilde belirlenir ki, bunlar yarım, üçte iki, üçte bir, dörtte bir, altıda bir ve sekizde birdir. Aynı şekilde vârislerden birinin eline geçen miras da öyledir. Gerçi bu vârisin payı da kalanın kendisine verilmesi veya payı-

nın kırılması suretiyle çoğunlukla farklılık gösterir. Baba, ana ve ana yolu ile bağlantılı kelâle de böyledir. Gerçi bunların payları da erkeğe kadının iki katı kadar pay verilmesi kuralına göre sapma gösterir. Bu yüzden miras konusunda genel ve kapsamlı bir inceleme yapmak zordur. Yalnız bütün örneklerde kategorik olarak önceki tabakanın (ölünün) arkadaki tabakayı kendi yerine bırakması, eşlerden biri diğerini yerine geçirdiği gibi doğuran kuşak olan analar ve babalar yerlerine de doğan kuşak olan evlatları geçirmesi demektir. Her iki kesimin, yani eşler ile evlatların İslâm'daki miras payları ise erkeğin payının kadınının iki katı olması ilkesine göre belirlenir.

Bu genel bakıştan şu sonuca varıyoruz: İslâm, dünyadaki mevcut servetin üçte bir ve üçte ikiye bölünmesini öngörür. Servetin üçte biri kadınlara, üçte ikisi ise erkekler içindir. Bu bölüşüm, mülkiyet açısından böyledir. Fakat bu görüş servetin ihtiyaçlar için kullanılması alanında geçerli değildir. Çünkü İslâm kadının geçimini sağlama görevini erkeğin omuzlarına yükler ve bu görevin adil bir biçimde yerine getirilmesini emreder. Bu emir harcamalarda erkek ile kadın arasında eşitliği gerektirir. Bunun yanı sıra kadına sahip olduğu mal konusunda irade bağımsızlığı tanır. Erkek, kadının malını istediği biçimde kullanmasına karışamaz. Bu üç ilkedен şu sonuç çıkar: Dünya servetinin üçte ikisine kadın tasarruf eder. (Üçte biri kendi malı ve diğer üçte biri ise erkeğin üçte ikilik payının yarısıdır.) Buna karşılık dünya malının sadece üçte biri erkeğin tasarrufu altındadır.

5- İslâm'a Göre Kadınların ve Yetimlerin Durumu

Yetimler güçlü erkekler gibi mirastan pay alırlar. Onlar büyüdükçe malları baba ve dede gibi velilerin veya müminlerden oluşan bir kuruluşa ya da İslâm hükümetinin gözetimi altında gelişir. Yetimler evlilik çağına girip de olgunlaştıkları izlenimi edilince, malları kendilerine verilir ve bağımsız bir hayat düzeyine erdirilirler. Bu uygulama yetimler hakkında düşünülecek en adil sistemdir.

Kadınlara gelince, onlar genel bakışa göre dünya servetinin üçte birine sahip olurlar, ama az önce anlatıldığı üzere dünya malının üçte ikisi üzerinde tasarrufta bulunurlar. Onlar kendi malları konusunda özgür ve bağımsızdırlar. Sürekli veya geçici denetim altına alınamazlar. Kendileriyle ilgili meşru tasarruflarından erkekler sorumlu değildir.

İslâm'da kadın, irade ve davranış özgürlüğü alanında her yönden erkek ile eşit şahsiyete sahiptir. Kendine özgü ve erkek psikolojisinden farklı psikolojik nitelikleri dışında erkeğin durumundan ayrı bir durumda değildir. Bu psikolojik farklılık şudur. Kadının hayatı duygu ağırlıklı iken erkeğin hayatı düşünce ve akıl ağırlıklıdır. İslâm'ın erkeğe daha çok mülkiyet hakkı tanımasının gerekçesi dünyada akla dayalı düzenlemelerin duygulara ve heyecanlara dayalı düzenlemelere baskın gelmesidir. Bu konuda uğradığı eksiklik, kendisine tasarruf ve harcamada alanında üstünlük sağlanarak telafi edilmiştir. Kadın yatakta erkeğin isteğine itaat etmekle yükümlü tutulmuş, ama bu yükümlülük erkeğin kendisine mehir vermek zorunda tutulması ile telafi edilmiştir. Kadın yargılama, hükümet görevi yüklenme ve bizzat savaşa katılmak işlerinden uzak tutuldu. Çünkü bu işler duygulara değil, akla dayandırılması gereken işlerdir. Bunların telafisi olarak, kadının güvenliğini korumak ve namusunu savunmak erkeğin görevi sayıldı. Kazanç peşinde koşup kadının, çocukların ve ana-babanın geçimini sağlama yükümlülüğü de erkeğin omuzlarına yüklenmiştir.

Kadın çocuklara bakma ücretini alma hakkına sahiptir. Ama bu, zorunlu değildir, kadının istediği takdirdedir. Bütün bu hükümlerin dengelenmesi babında, kadınlar örtünmeye, erkekler arasına fazla girmemeye, ev işlerini düzenlemeye ve çocukları büyütmeye çağrılmıştır.

İslâm savunma, yargı ve hükümet etme gibi kamu faaliyetlerini duyguların ve heyecanların etki alanı dışında tuttu. Çağımızda duyguların akla baskın çıkması sonucunda ortaya çıkan acı sonuçları insanlık tanıdıkça bu tutumun ne kadar haklı olduğu görüldü. Çağdaş uygarlığın armağanlarından olan büyük dünya savaşlarını göz önüne getir ve dünyaya egemen olan şartları düşün. Bütün bu olayları bir defa aklın ve bir defa da duygusal heyecanların ölçüleri ile değerlendir. O zaman sapmanın başlangıç noktasının neresi olduğunu ve doğrunun kaynağının nerede olduğunu kolayca belirleyebilirsiniz. Hidayet ancak Allah'tandır.

Batılı milletler yüzyıllardan beri ellerinden gelen her gayreti göstererek kızlara erkeklere verdikleri eğitimin aynısını vermekte, onlardaki potansiyel yetenekleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Buna rağmen eğer siyaset, yargı, teknisyenlik alanlarında ön plana çıkan

isimler göz-den geçirilirse, savaş komutanlarının adları incelenirse, hükümet etme, yargı ve savaş alanlarında yüzlerce, binlerce sivrilmiş erkek ile karşılaştırılacak sayıda kadına rastlanmadığı görülür. Bu sonuç, kadın tabiatının bu alanlarda gelişmeye yatkın olmadığının en doğru şahididir. Çünkü bu alanlar, özelliklerinin gereği olarak aklın ve düşüncenin egemenliği altında olmak zorundadırlar. Duygular bu alanlara sızdıkça hayal kırıklığı ve hüsrarla karşılaşma ihtimali artar.

Bu ve benzeri gerçekler şu ünlü nazariyeyi çürüten en kesin cevaptır. Bu nazariye şöyle diyor: Kadınların toplumda erkeklerin gerisinde kalmalarının tek sebebi, onlara yönelik yapıcı eğitimin yetersizliğidir. Bu yetersizlik eski çağlardan beri geçerlidir. Eğer kadınlar sürekli biçimde yapıcı eğitim görselerdi, sahip oldukları ince duyguların ve heyecanların da desteği ile erkeklere yetişirler veya onların önüne geçerlerdi.

Bu mantık, varılmak istenen sonucun zıddını kanıtlıyor. Çünkü ince duyguların kadınlara mahsus olması veya bunların onlarda fazla oluşu, onların aklın güçlü olmasını ve ince psikolojik duygulara baskın gelmesini isteyen hükümet ve yargı işleri gibi alanlarda geri kalmalarının ve akıl gücü bakımından onlardan üstün olan erkeklerin bu konularda öne geçmelerinin gerekçesidir. Kesin tecrübeler şunu gösteriyor. Herhangi bir psikolojik yeteneğe sahip olan kimsenin eğitiminde başarıya ulaşılabilmesi için o yetenekle uyuşan bir amaç uğrunda eğitilmesi gerekir. Bu ilkenin sonucu şudur:

Erkeklere hükümet ve yargı konularında verilecek eğitim başarılı olur ve onlar bu alanlarda kadınlardan daha üstün derecelere ulaşırlar. Buna karşılık kadınlara ince duygularla uyuşan, bu özellikle bağlantılı alanlarda verilecek eğitim başarılı olacaktır. Tıbbın bazı dalları, fotoğrafçılık, müzik, dokumacılık, ahşıcılık, çocuk bakımı, hasta bakıcılığı ve süslemecilik gibi. Bunlar dışında kalan alanlarda kadın ile erkek eşittir.

Bazıları kadınların söz konusu alanlardaki geri kalmalarını tesadüfle izah etmek isterler. Eğer böyle olsa, milyonlarca yıl olarak tahmin edilen insanlık tarihi boyunca bazı dönemlerde bunun tersinin görülmesi gerekirdi. Bunun yanı sıra erkeklerin de kadınlara mahsus işlerdeki geri kalmışlıkları da tersine dönmeliydi. Eğer erkek ile kadının ayrılmaz özelliği olan iç güdüsel özellikleri tesadüfî şeyler saymamız doğru ise, insanda hiçbir fitrî özelliğin varlığını ileri süremeyiz. Me-

selâ insanın uygarlaşmaya, kültürel gelişmeye eğilimli olduğunu, bilgiyi sevdiğini, olayların sırlarını irdelemeye meraklı olduğunu söyleyemeyiz. Bu sıfatlar insanın ayrılmaz nitelikleridir ve fertlerin bünyelerinde bu sıfatlarla uyuşan yetenekler vardır. Bu yüzden bu sıfatları fitrî sıfatlar sayıyoruz. Tıpkı bunun gibi kadınların ince ve duygu yüklü işlerde önde olduklarını, buna karşılık akla dayalı işlerde, dehşetli ve çok zor faaliyetlerde erkeklerden geride olduklarını ve bunun onların psikolojik yeteneklerinin gereği olduğunu ve erkeklerin bu konularda önde ve bunlar dışındaki konularda geride olduklarını söylüyoruz. Eğer erkekler ile kadınlar arasındaki yetenek farklılıklarını fitrî değil de tesadüfî kabul edersek insana has hiçbir özelliği fitrî kabul edemeyiz.

Bütün bunlardan sonra geride şu mesele kalıyor: Erkekler akılca üstün sayılırken kadınların duyguya ve heyecana yatkın kabul edilmeleri kadınlarda alınganlık doğurabilir. Fakat bu tepki yersizdir. Çünkü İslâm'a göre akılcılık ve duygusallık iki ilâhî armağandır. Bunlar ilâhî maksada dayalı olarak insan bünyesine yerleştirilmiş ve hayatta fonksiyonu olan yeteneklerdir. Birinin öbürüne karşı üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takvadan kaynaklanır. Ne olurlarsa olsunlar diğer yetenekler takva yolundan gidildiğinde gelişip serpilebilirler. Aksi hâlde omuzlara binen kötü bir yükten başka bir şey değildirler.

6- Yeni Miras Kanunları

Yeni miras kanunları aşağıda kısaca anlatılacağı üzere her ne kadar İslâm'ın miras kanunlarına ters iseler de ortaya çıkışlarında ve yerleşmelerinde İslâm'ın miras hukukundan yararlanmışlardır. Dünyada kadınların mirasçılığını yasallaştırdığında İslâm'ın durumu ile yeni miras kanunlarının durumu arasında ne kadar fark vardır!

İslâm öyle bir sistem ortaya koydu ki, ne dünya onu tanıyordu, ne insanların kulakları onu işitmişti ve ne de yeni kuşaklar onu eski kuşaklardan, önceki atalarından onu hatırlıyordu. Bu yeni kanunlara gelince bunlar, İslâm'ın miras sistemi milyonlarca insan arasında yerleşmişken ortaya atılmış ve bazı milletler arasında uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulama başladığında İslâm'ın getirdiği İslâm hukuku on yüzyılı aşkın bir zamandan beri nesilden nesle aktarılıyordu. Psikolojik araştırmalar şunu kesinlikle ispat etmiştir ki, bir şeyin dış dünyada

meydana gelmesi, sonra yerleşip kökleşmesi, o şeyin benzerinin meydana gelmesine en iyi bir destek olur. Her eski sosyal sistem, bir sonrakine benzer sosyal sistemin fikir malzemesidir. Hatta o sistem, ikincisine dönüşen malzemedir. Dolayısıyla hiçbir sosyal araştırmacı, yeni miras kanunlarının İslâm'ın miras hukuku alanındaki birikiminden yararlandığını, İslâm miras hukukunun doğru ya da yanlış biçimde bu yeni sistemlere dönüştüğünü inkar edemez.

Zaman zaman şöyle garip bir iddia -Allah ilk cahiliye taassubunu yok etsin- ileri sürülür: "Modern kanunlar eski Roma hukukundan alınmıştır." Oysa yukarda eski Roma'nın miras hukukunun ana noktalarını ve İslâm'ın bu alanda insan toplumuna sunduğu yenilikleri anlatmıştık. İslâm'ın miras hukuku ortaya çıkışında ve uygulamasında eski Roma sistemi ile Batının yeni miras kanunlarının ortasında yer alır. Bu sistem milyonlarca toplum tarafından bilinen ve yüz milyonlarca insanın vicdanında yüzyıllardan beri sürekli biçimde yer tutmuş bir sistemdir. Bu yüzden batıdaki kanun koyucuların düşüncelerini etkilememiş olarak bir kenarda kalması düşünülemez.

Bundan daha garip olanı şudur. Bu iddiayı ileri sürenler, İslâm'ın miras hukukunun eski Roma'nın miras hukukundan alınmış olduğunu söylüyorlar!

Kıyası, batı toplumlarında uygulanan yeni miras kanunları aralarında bazı farklılıklar olsa da hepsi kadınlar ile erkeklerin miras paylaşımının eşitliğini esas almışlardır. Buna göre oğullar ile kızların miras payları gibi babalar ile annelerin payları da eşittir.

Fransız miras hukukuna göre, mirasçı tabakalar şöyle sıralanır: 1- Oğullar ve kızlar. 2- Babalar, anneler, oğlan kardeşler, kız kardeşler. 3- Dedeler ve nineler. 4- Amcalar, halalar, dayılar ve teyzeler. Bu kanunlarda karı-koca ilişkisi bu tabakalar dışında tutulmuş ve gönül ilişkisi ve sevgi esasına dayandırılmıştır. Bunun ve diğer tabakaların ayrıntılarına değinmek bizi ilgilendirmez. İsteyen o kanunlara başvursun.

Bizi, uygulanmakta olan bu sistemin sonuçlarını irdelemek ilgilendiriyor. Bu irdelemede gördüğümüz şudur: Dünya malı daha önce sözünü ettiğimiz genel bakış gereğince kadın ile erkek arasında eşit olarak bölüştürülüyor. Fakat batılılar kadını kocasının denetimi altına koydular. Kadının kendine miras kalan malları üzerinde tasarruf hakkı yoktur. Bunun için kocasından izin alması gerekir. Böylece dünya ma-

lı mülk olarak erkek ile kadın arasında eşit biçimde bölüştürüldü, ama düzenleme ve irade bakımından tümü ile erkeğin denetimine verildi! Batı toplumlarında faaliyet gösteren bazı devrimci dernekler kadınlara malî bağımsızlık sağlayarak onları bu konuda erkeklerin denetiminden kurtarmak için çalışıyorlar. Eğer isteklerinde başarılı olurlarsa, kadınlar ile erkekler hem mülkiyet hem de düzenleme ve tasarruf yetkisi bakımından eşit duruma gelirler.

7- Miras Sistemlerinin Karşılaştırılması

Biz, eski milletler ve geçmiş çağlarda geçerli olan miras sistemlerini özetledikten sonra işi eleştirci araştırmacılara havale ediyoruz. Bu sistemleri birbirleri ile mukayese etsinler. Bu sistemlerin hangisinin yeterli, hangisinin eksik olduğuna, insan toplumu için hangisinin faydalı, hangisinin zararlı olduğuna, hangisinin mutluluğa götüren yol üzerinde olduğuna hüküm versinler. Sonra da bu sistemler ile İslâm'ın bu alandaki kanunlarını karşılaştırarak verilmesi gereken hükmü versinler.

İslâm sistemi ile diğer sistemler arasındaki en köklü fark, hedefte ve maksattadır. İslâm sisteminin maksadı dünyanın huzura ve mutluluğa ermesi iken, onun dışındakilerin maksadı arzu ettiğini elde etmektir. Bütün ayrıntılar ve sonuçlar, bu iki temel şeyden kaynaklanır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bazen hoşunuza gitmeyen bir şey hakkınızda hayırlı olabilir. Buna karşılık hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, fakat siz bilmezsiniz."* (Bakara, 216) *"Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, bilin ki, bir şeyden hoşlanmayabilirsiniz de Allah onda birçok hayır koymuş olabilir."* (Nisâ, 19)

8- Vasiyet

Daha önce söylediğimiz gibi İslâm vasiyeti miras kapsamı dışına çıkararak onu bağımsız bir hüküm olarak ele almıştır. Çünkü onun bağımsız bir dayanağı vardır. Bu dayanak, mal sahibi hayattayken onun malı üzerindeki iradesini tanımadır. Vasiyet gelişmiş milletlerde bir hile yolu idi. Baba gibi, aile reisi gibi vasiyet eden kimsenin malını veya malının bir bölümünü yürürlükteki miras kanununun vermeyi

uygun gördükleri dışındaki kimselere vermek için başvurduğu bir formül olarak kullanılırdı. Bu yüzden söz konusu toplumlar vasiyetin kapsamını daraltmak ve miras hükümlerini geçersiz kılmaya yol açan bu yolu şu ya da bu şekilde kesmek maksadı taşıyan kanunlar çıkarıyorlardı. Bu alandaki sınırlama girişimleri günümüze kadar hep devam etmiştir.

İslâm, vasiyetin kapsamını malın üçte biri ile sınırlamıştır. Buna göre vasiyet malın üçte birinden fazlası için geçerli değildir. Bazı yeni kanunlar bu konuda İslâm'ın yöntemini izlemişlerdir. Fransız kanunu gibi. Fakat iki kanun arasında bakış açısı farklılığı vardır. Nitekim İslâm vasiyeti teşvik ederken söz konusu kanunlar ya onu engelliyor veya sessizce geçiştiriyor.

Vasiyet, sadakalar, zekât, humus ve mutlak infak hakkındaki ayetlerin incelemesi şunu ortaya koyuyor: Bu düzenlemeler, yaklaşık olarak malların yarısının ve bu malların gelirinin üçte ikisinin iyilikler ve yoksul kesimin ihtiyaçları için kullanılmasının yolunu kolaylaştırıyor. Böylece toplumun değişik kesimleri birbirine yaklaştırılıyor, aralarındaki büyük farklar kaldırılıyor ve fakir kesimin ayakları üzerinde durabilmesi sağlanıyor. Bu kanunların bir amacı da zenginlerin harcama biçimlerini düzenleyerek fakir kesim ile aralarının açılmasını frenlemektir. Bu konu inşallah ileride ayrıca ele alınıp incelenecektir.

15- Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört erkek şahit isteyin; eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun (hapsedin).

16- İcinizden fuhuş yapan iki tarafa (erkek ve kadına) eziyet edin; eğer tövbe edip kendilerini düzeltirlerse, artık onlardan vazgeçin (eziyet etmeyin). Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul eden ve rahimdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört erkek şahit isteyin." Birisinin bir işi yaptığı anlatılmak istenince, Arapça'da hem "etahu" hem de "eta bihi" denilir. [Ayette geçen "ye'-tîne" birinci türdendir.] Ayette geçen "fahişe" kelimesi, kötü ve çirkin yol anlamında olan "fahş" kökünden türemiştir. Bu kelime yaygın olarak zina anlamında kullanılır. Aşağıdaki ayette livata veya livata ve lezbiyenlik anlamında kullanılmıştır. *"Lut'u da peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle dedi: Sizler şimdiye kadar hiç kimsenin işlemediği iğrenç bir eylemi yapıyorsunuz."* (Ankebut, 28)

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla burada bu kelimedен zina kastedilmiştir. Tefsircilerin çoğunluğu bu görüştedir. Rivayete göre, Peygamberimiz kırbaç vurma cezasını öngören ayet indiğinde; "Zina eden kadınlara yüce Allah'ın gösterdiği yol, kırbaç vurma cezasıdır." buyurmuştur. Bunun böyle olduğunu gösteren bir başka delil, ayetin zahirinin bu hükmün neshedileceğini göstermesidir. Çünkü yüce Allah, *"yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar"* buyuruyor. Lezbi-

yenliğin cezasının başka bir hükümle neshedildiği nakledilmediği gibi lezbiyenlik yapan bir kadına ayetteki cezanın uygulandığı da iştirilme-miştir. "*erbeaten minkum=dört şahit*" ifadesinden sayıları belirtilen şahitlerin erkek olması gerektiği anlaşıyor. ["Erbeaten" kelimesi er-kekte, "erbean" ise, kadında kullanılır.]

"Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye... kadar evlerde tutun." Bu ifadede evde tutmak yani müebbet hapis cezası, zina eyleminin işlenmiş olmasına değil, şahitlerin bunu açık-lamasına dayandırılıyor. Bu suçun işlendiği bilinse bile dört kişi bu ko-nuda şahitlik etmediği takdirde bu ceza uygulanamaz. Bu da yüce Al-lah'ın Müslümanlara yönelik bir hoş görü ve göz yumma lüt-fudur.

Hüküm, müebbet hapistir. Bunun karinesi ayetteki "*ölüm alıp gö-türünceye kadar*" ifadesiyle sınırlandırılmasıdır. Yalnız ayette hapis ve zindan ifadeleri değil "evlerde tutma" ifadesi kullanılmıştır. Bu da hoş görü ve göz yumma içerikli açık bir kolaylıktır. "*Ölüm alıp götürün-ceye kadar yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar*" ifadesi 'sürek-li hapisten kurtaracak bir yol' anlamına gelir.

Ayetteki iki şıklı ifade, bu hükmün neshedilmesinin istendiğine delâlet eder. Nitekim de öyle oldu. Kırbaç vurma cezası bu hükmü neshetti. Kesinlikle biliyoruz ki, Peygamberimizin (s.a.a) son döne-minde ve vefatından sonra Müslümanlar arasında zina işleyen kadınla-ra uygulanan hüküm evlerde hapsedmek değil, kırbaç vurma cezası idi. Ayetteki hükmün zina işleyen kadınlara yönelik olduğu kabul edildiği takdirde bu ayet kırbaç cezası getiren ayetle neshedilmiş olur. Ayette sözü edilen 'yol'un kırbaç vurma cezası olduğu şüphesizdir.

"İçinizden fuhuş yapan iki tarafa (erkek ve kadına) eziyet edin." Bu iki ayetin içeriği arasında bağlantı vardır. Bu ayetteki "ye'ti-yaniha=yapan"dan maksat daha önceki ayette geçen "fahişe", yani zina suçudur. Bu da her iki ayetin amacının zinanın hükmünü açıklamak olduğunu gösterir. Buna göre ikinci ayet, birinci ayetteki hükmün ta-mamlayıcısıdır. Birinci ayet sadece kadınlara ilişkin hükmü açıklıyor. İkinci ayette ise, hem kadınlara hem erkeklere ilişkin hüküm belirleni-yor. Bu hüküm eziyet vermektir. Her iki ayet, zina suçu işleyen erkeğe ve kadına ilişkin hükmü ortaya koyuyor. Bu hüküm her ikisine eziyet etmek ve kadını evde alıkoymaktır.

Fakat bu hüküm ikinci ayetteki "*eğer tövbe edip kendilerini dü-*

zeltirlerse, artık onlardan vazgeçin." ifadesi ile uyuşmuyor. Bu ifade müebbet hapis cezası ile bağdaşmaz. Dolayısıyla bu ifade hakkında şöyle demek gerekir. Buradaki yakayı bırakmaktan, vazgeçmekten maksat, eziyet etmekten vazgeçmektir; yoksa hapis cezasına son vermek değildir. O ceza geçerliliğini aynen koruyor.

Bundan dolayı bizim de nakledeceğimiz bazı rivayetlere dayanılarak şöyle denmiştir: Bu ayetlerin ilki, zina eden dul kadınlarla ilgili hükmü açıklıyor. Ayetlerin ikincisi ise, zina eden kızlar hakkındaki hüküm ile ilgilidir ve bu ayette sözü edilen eziyet vermekten maksat zina eden kızları hapsedmek, sonra da tövbe edip düzelince, onları salıvermektir. Fakat bu durumda iki soru karşımıza çıkar. Soruların biri şudur: Ayetlerin birincisinde sırf dul kadınların, ikincisinde ise sadece kızların kastedildiği ileri sürülüyor. Ama bunun için ibarede hiçbir söz delil yoktur. Bu nasıl olur? İkinci soru da şudur: Neden birinci ayette sadece zina eden kadından söz edilirken ayetlerin ikincisinde *"fuhuş yapan iki tarafa"* diye buyrularak erkek ile kadından birlikte söz ediliyor?

Tefsirci Ebu Müslim'e dayandırılan görüşe göre bu ayetlerin ilkinde lezbiyen kadınlara ilişkin hüküm açıklanırken, ayetlerin ikincisinde erkekler arası cinsel ilişkinin hükmü belirtiliyor ve bu iki ayet neshedilmiş değildir.

Bu görüşün asılsız olduğu açıktır. Birinci ayetle ilgili bölümünün asılsızlığını *"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı..."* cümlesini açıklarken belirtmiştik. İkinci ayetle ilgili görüşün asılsızlığına gelince, sünnette erkek erkeğe cinsel ilişki için ölüm cezası öngörülmüştür. Sahih bir hadise göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Eğer aranızda Lut kavminin yaptığı iğrenç eylemi yapanlar olursa yapanı da yapılanı da öldürün." Bu hüküm ya neshedilmemiş iptidai bir hükümdür veya ayeti nesheden bir hükümdür. Her iki durumda da bu görüşün asılsız olduğu ortaya çıkar.

Doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir; ama bu iki ayetin zihinde uyandırdığı ilk zahiri izlenime, ifadedeki ip uçlarına ve tefsircilerin ileri sürdükleri sorunlara dayanılarak bu iki ayetin anlamı hakkında şunlar söylenebilir: Bu ayetlerin ilkinde, zina işleyen evli kadınlar hakkındaki hüküm ifade ediliyor. Çünkü ayette sadece kadınlardan söz ediliyor, erkekler söz konusu edilmiyor. Bu durumda neden kadınları-

nız yerine eşleriniz denmediği sorusu akla gelebilir. Ama bu ifade, özellikle erkeklere izafe edildiği takdirde Kur'an'da çok sayıda örneği olan bir ifade tarzıdır. Nitekim ayette "kadınlarınızdan" buyurulmuştur ve yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kadınların mehirlerini bir bağış olarak verin."* (Nisâ, 4) *"Kendileriyle birleştiginiz kadınlarınızdan olup..."* (Nisâ, 23)

Buna göre bu kadınlar hakkındaki ilk ve geçici hüküm evlerde hapsedilmektir. Sonra bu hükmün yerini recm cezası aldı. Bu durum, Cubbai'nin ileri sürdüğü gibi sünnet ile Kur'an'ı neshetmek değildir. Çünkü neshetmek müebbedi ifade eden delile dayanan bir hükmü kaldırmaktır. Oysa bu hüküm geçici olduğuna, süresinin bitmesi ile sona ereceğine ilişkin karineyi kendi içinde taşıyor. Bu karine *"yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar"* ifadesidir. Bu ifadeden bu kadınlar hakkında başka bir hüküm getirileceği açıkça anlaşıyor. Eğer buna neshetmek deniyorsa bunun sakıncası yoktur. Çünkü böyle düşünmek, Kur'an'ın sünnet ile neshedildiğini ileri sürmekteki yanlışlığı içermez. Çünkü Kur'an'ın kendisi süresi dolunca bu hükmün yürürlükten kalkacağına işaret ediyor. Peygamberimiz de (s.a.a) Kur'an-ı Kerim'in söylemek istediklerini açıklar.

Ayetlerin ikincisi ise, bekârların zinası ile ilgili hükmü içeriyor. Bu hüküm eziyet etmektir. Bu eziyetten maksat hapsedmek, nalınlar ile dövmek, azarlamak veya başka bir ceza olabilir. Buna göre bu ayet Nûr suresinde getirilen kırbaçlama hükmü ile neshedilmiştir. Bu ayetin bakire kızlar hakkındaki hükmü içerdiğine ilişkin rivayete gelince, bu rivayet tek kanallıdır; senet zinciri yoktur ve bu yüzden zayıf olduğu denilmiştir. Ayetin anlamının ne olduğunu Allah daha iyi bilir. Denilen hususlar üzerinde iyice düşünmek gerekir. Ancak bu görüş de tutarsız değildir denilemez. Çünkü neshedilen şeyin neshedileceğine dair işareti; nesih olayıyla çelişmez.

"Eğer tövbe edip kendilerini düzeltirlerse, artık onlardan vazgeçin..." Bu ifade tövbeyi, ıslah ve kendi hâlini düzeltme ile kayıtlıyor. Böylece tövbenin gerçek mahiyeti vurgulanarak onun sadece kuru sözden veya gelip geçici bir duygulanmadan ibaret olmadığı açıklanıyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

es-Safi tefsirinde yer aldığına göre Tefsir-ul Ayyâşî'de, İmam Sadı-k'ın (a.s); "*Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı...*" diye başlayan a-yet hakkında şöyle buyurduğu nakledilir: "Bu ayet neshedilmiştir ve sözü edilen yol hadlerdir." (c.1, s.339)

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Bâkır'a (a.s) bu ayet hakkında soru soruldu. O da "Neshedilmiştir" dedi. Kendisine "Önceki uygulama nasıl idi?" diye sorulması üzerine şöyle dedi: "Kadın zina yapıp da aleyhinde dört kişi şahitlik edince bir eve kapatılırdı. Onunla kimse konuşmaz, kimse yanına girip çıkmazdı. Kendisine yemek ve su verilirdi. Ölünceye ya da Allah haklarında yeni bir yol gösterinceye kadar bu böyle devam ederdi. Allah [bekâr ise] kırbaçlama ve [evli ise] recm cezasını yeni bir yol olarak gösterdi.

İmama "*İçinizden fuhuş yapan iki tarafa...*" ayeti hakkında ne düşündüğü sorulunca şu karşılığı verdi: "Yani dul kadının yaptığı zinayı bir kız işleyince, onlara eziyet etmek, onları hapsedmek demektir..." (c.1, s.227-228, h:61)

Ben derim ki: İslâm'ın ilk yıllarında zina işleyen kadınlar ceza olarak ölünceye kadar evlerde hapsedilirdi. Bu husus Ehl-i Sünnet'e mensup bir kaç kanaldan İbn-i Abbas'a, Katade'ye, Mucahid'e ve başka sahabelere dayandırılarak rivayet edilmiştir.

Süddi'den nakledildiğine göre, evlerde hapsedilmek zina işleyen dullara ilişkin bir hüküm, ikinci ayette yer alan eziyet etme ise cariyelere ve evlenmemiş kızlarla ilgili bir ceza idi. Ayetle ilgili olarak neler söylenmesi gerektiğini biliyorsun artık.

17- Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle (inat vb. dayalı olmaksızın) kötülük yapanlar ve sonra yakın zamanda (ahiret ve ölüm alâmetleri belirinceye kadar ihmalkârlık etmeyip) tövbe edenler içindir. İşte Allah'ın rahmetiyle onlara dönüp tövbelerini kabul ettiği kimseler bunlardır. Allah (her şeyi) bilendir, hikmet sahibidir.

18- İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenler ve kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tövbe yoktur. İşte onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu iki ayetin içeriği, daha önceki iki ayetin içeriği ile bağlantısız değildir. Çünkü, önceki iki ayet tövbeden söz ederek sona ermişti. O hâlde, bu iki ayetin önceki iki ayetle birlikte inmiş olması mümkündür. Bununla birlikte bu iki ayet kendi kendine bağımsız bir meseleyi içeriyor ki bu mesele, İslâm'ın yüce gerçeklerinden ve Kur'an'ın yüksek mesajlarından biridir. O da, tövbenin iç yüzü, konumu, etkisi ve hükmüdür.

"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle kötülük yapanlar ve sonra yakın zamanda tövbe edenler içindir." "Tevbe" kelimesi, dönmek anlamına gelir. Tövbe; kulun kulluk görevini savsaklamaktan pişmanlık duyarak Allah'a dönmesi ve kulunu

Rabbine dönmeye muvaffak etmek veya onun günahlarını affetmek suretiyle Allah'ın kuluna rahmetiyle dönmesidir. Birçok kez tekrarladığımız üzere Kur'an'ın ifadesine göre kulun yaptığı bir tövbe yüce Allah'ın iki tövbesi tarafından sarılıdır.

Bunun açıklaması şöyledir: Kulun yaptığı tövbe gücü gerektiren bir iyi davranıştır. İyi davranışlar Allah'tan olduğu gibi güç de bütünü ile Allah'a aittir. O hâlde, kulun tövbe etmesini ve uzaklaşmanın karanlıklarından sıyrılarak Allah'a dönmesini sağlayan sebepleri hazırlamak Allah'tandır. Bunun yanı sıra kul tövbe edip kötülükten dönmeyi başardıktan sonra bu kötülüklerin kirlerinden, pisliklerinden arınmada ve kurb makamına (Allah'a yakınlık) ulaşip orada istikrar bulmada Allah'ın kendisine rahmeti ile, şefkati ile, affı ve mağfireti ile bir kere daha dönmesine muhtaçtır.

İşte yüce Allah'ın kula yönelik bu iki dönüşü yüce Allah'ın, kulun bir tek tövbesini saran iki tövbesidir. Yüce Allah *"Bunun üzerine tövbe etsinler diye Allah onlar için tövbe etti."* (Tevbe, 118) buyuruyor. Bu Allah'ın ilk tövbesidir. *"Onlar için, ben tövbe ederim (tövbelerini kabul ederim)."* (Bakara, 160) ayeti de yüce Allah'ın ikinci tövbesine işaret ediyor. Yüce Allah'ın bu iki tövbesi arasında, işittiğin gibi, kulun tövbesi yer alır.

Ayetin orijinalinde geçen "alellahi lillezîne=Allah'ın üzerine aldığı... kimseler için" ifadesinde yer alan "alâ" edatı ile "lam" harfi fayda ve zarar anlamlarını verirler. Nitekim Araplar "Daret-id dâiretu li-zeydin alâ amrin" derler ve bununla işin Zeyd'in lehine ve Amr'ın zararına sonuçlandığını kastederler ve yine "Kane's sibaku li-fulanın alâ fulanın" derler ve yarışmanın birinin yararına ve ötekisinin zararına tamamlandığını vurgularlar.

"Alâ" ve "lam" edatının zarar ve fayda anlamını ifade etmelerine gelince, "alâ" edatı "istila ve tasallut" anlamı ve "lam" harfi de mülk ve istihkak anlamı taşır. Bunun gerekli sonucu olarak iki tarafı ilgilendiren anlamlarda taraflardan biri yarar sağlarken öbürü zarar görür. Savaş, vuruşma, tartışma vb. gibi. Bu durumda taraflardan biri galip, öbürü ise mağlup olur. Galip tarafa (sahip olmadığı bir şeye ulaştığı için) mülk anlamı uygun düştüğü gibi mağlup tarafa da (sulta altına alındığı için) istila anlamı uygun düşer. Buna benzer durumlar da böyledir. Etkileyen ile etkilenen taraflar arasındaki etki anlamı gibi. Taah-

hüt eden ile taahhüt edilen taraflar arasındaki, vaat eden taraf ile vaat edilen taraf arasındaki taahhüt ve vaat anlamları ve buna benzer anlamlar gibi. Bu açıklamadan anlaşıyor ki, "ala" edatı ile "lam" harfinin zarar ve fayda anlamlarını taşımaları kelime anlamları öyle olduğu için değil, kullanım durumlarından ileri gelem arızı bir durumdur.

Tövbenin başarısı yüce Allah'ın kullarına yönelik bir vaadine dayandığı için bu ayette onu kendi üzerine borç sayarak *"Allah'ın kabullünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle kötülük yapanlar ve... tövbe edenler içindir."* buyuruyor. Dolayısıyla kullarının tövbesini kabul etmesi yüce Allah'a farzdır. Fakat bu, başkasının onu bir şey yapmaya zorlaması veya ona bir mükellefiyet yüklemesi anlamına gelmez. Bu başkasına ister akıl, ister işin mahiyet ve gerçeği, ister pratik realite, ister hak, isterse başka bir ad verilmiş olsun fark etmez. Yüce Allah böyle bir mükellefiyetten yüce ve münezzehtir. Tam aksine O kullarına tövbe edenlerin tövbelerini kabul edeceğini vaat etmiştir ve O sözünden caymaz. İşte tövbeyi kabul etmenin Allah üzerine vacip olması bu demektir. Aynı şekilde yüce Allah üzerine yapılması vacip olan her türlü eylemin vacipliğinin anlamı da budur.

Anlaşıldığı kadarıyla ayet öncelikle Allah'a ait olan tövbeyi yani Allah'ın kuluna rahmetle yönelmesini açıklamaya yöneliktir, amaç kulun tövbesini anlatmak değildir. Gerçi böylelikle kulun tövbesi kaçınılmaz şekilde anlaşılmaz oluyor. Çünkü Allah'a ait tövbenin şartları gerçekleşince kulun tövbesinin şartlarının gerçekleşmesi kaçınılmaz olur. Bu ayetin Allah'a ait tövbeyi anlatmaya yönelik olması, daha çok açıklanmaya muhtaç değildir.

İkinci olarak da ayet genel anlamdaki tövbeyi açıklamaya yöneliktir. Yani hem şirkten ve küfürden dönerek iman etmek, hem de iman ettikten sonra günahlardan tövbe ederek ibadete dönmek durumlarını kapsamına almıştır. Çünkü Kur'an bunların her ikisine de tövbe adını veriyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Arşı taşıyan ve bir de onun çevresinde bulunan melekler Rablerini överek O'nu noksanlıklardan tenzih ederler. O'na iman ederler. İman edenler için mağfiret dileyerek şöyle derler: 'Ey Rabbimiz, senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna girenleri bağışla.'*" (Mü'min, 7) Burada ayetin başından anlaşıldığına göre *"tövbe eden ve senin yoluna girenler"*den iman edenler kastediliyor. Yani iman etme-

ye tövbe adı verilmiştir. Günahlardan vazgeçme anlamında ise, "*Allah onlar için tövbe etti.*" (Tevbe, 118) buyuruluyor.

Buradaki tövbenin hem şirkten, hem de günahlardan vazgeçmeyi birlikte ifade ettiğinin delili bir sonraki ayet olan "*İçlerinden birine ölüm... tövbe yoktur.*" ayetin genel kapsamlı oluşudur. Bu ayette hem kâfirlerin hem de müminlerin durumuna değinilmektedir. Buna göre "*kötülük yapanlar*" ifadesi hem müminin, hem de kâfirin durumunu birlikte ifade eder. Kâfir de fasık mümin gibi 'bilgisizlikle kötülük yapanlardan'dır. Bu, ya küfrün bir kalp ameli olması dolayısıyla böyledir. Çünkü amel, kalbin ve organların eylemlerini birlikte ifade eder. Yahut da küfrün mutlaka organlarla yapılan kötü davranışlar ile bir arada olacağı gerçeğine dayanır. Buna göre bilgisizlikle kötülük işleyenlerden maksat, kâfirlikte ve günahkârlıkta inatçı olmayan kâfirler ve fasıklardır.

Ayetteki "bilgisizlikle" kaydına gelince; cahillik, özü itibarı ile bilginin karşıtıdır. Yalnız insanlar kendileriyle ilgili olarak bütün aktüel davranışlarını bilerek ve iradeleri ile yaptıklarını gözlemlerler. İrade ise belirli bir sevgiye, belirli bir arzuya dayanır. Yapılan davranış toplumdaki akıllı kimselerin gözü ile ister yapılması gereken, isterse yapılması yakışık olmayan bir davranış olsun fark etmez. Fakat insanların anlayışına göre toplumda iyiyi kötünden ayırt edecek akıllı olan kimse, akıllı kimseler tarafından yerilen kötü bir iş yapmaz. Buna göre insanlar şu sonuca varmışlardır: Nefsinin isteklerine, aşırı arzularına veya öfkesine yenik düşerek bu kötü işleri yapan kimse ilmin ışığından pay alamamıştır; güzel ve çirkin, övülmüş ve yerilmiş olma hakkında hüküm veren ayırt edici akıl ondan uzak kalmıştır ve keyfi arzuları ona galip olmuştur. O zaman insanlar onun bilgi ve irade ile ilgili durumuna 'cahillik' adını verirler. Gerçi ince bir süzgeçten geçirildiği takdirde bu bir tür bilgidir. Fakat adamın bu bilgisi davranışın çirkinliğini ve yerilmişliğini kavrayıp onu bu çirkin işi yapmaktan alıkoymadığı için yok sayılır ve adam halk nazarında cahil sayılır. Hatta insanlar genç, kıt tecrübeli kimseye de cahil derler. Çünkü o kimse keyfi arzularına, heyecanlarına ve duygularına mağlup olur. Yine bundan dolayı, insanlar arzularına ve heyecanlarına kapılarak bir kötülüğü yapıp ancak yaptığı böylesi işten pişmanlık duymayan kimseye cahil demezler, onu inatçı, kasıtlı vb. sıfatlarla anarlar.

Bu anlatılanlardan şu husus aydınlanmış oldu ki, davranışlar konusunda cehalet, bir davranışı hakka karşı inatçılık yapmaksızın, heycana, arzulara ve öfkeye kapılarak yapmak demektir. Cahillikten kaynaklanan böyle bir davranışın özelliklerinden biri şudur: Ya kötülüğü işleyerek ya bir engelle karşılaşarak ya zamanın geçmesi ile ya da yaşlanarak güç ve normal mizacı kaybetmek suretiyle nefsin taşkınlığı yatışınca, arzuların ve öfkenin ateşi sönünce, insan bilgiye döner, cehalet kaybolur ve pişmanlık belirir. Fakat inatla, kasıtlı vb. şeylerle yapılan işlerde durum böyle değildir. Bu tür davranışlar içgüdülerin taşkınlığından, nefsanî heyecanlardan ve eğilimlerden kaynaklanmadıkları için, tersine halk arasında maya ve fitrat bozukluğu ve karkersizlik diye adlandırılan niteliklerden ileri geldiği için içgüdüsel taşkınlığın ve eğilimlerin hızlı ya da yavaş biçimde ortadan kalkması ile kaybolmazlar; tersine kısa sürede pişmanlıkla karşılaşmaksızın hayat boyunca varlıklarını devam ettirirler. Meğer ki, yüce Allah aksini dilemiş olsun.

Evet. Kimi zaman serkeş, inatçı bir kimse inadından, serkeşliğinden ve hakka kafa tutuşundan vazgeçerek hakka boyun eğerek ve kulluk teslimiyetini benimser. O zaman insanlar o kimsenin inadının cehaletten kaynaklandığının farkına varırlar. Aslında bütün günahlar insanın cahilliğinden kaynaklanır. Meseleye bu açıdan bakınca, inatçı günahkâr diye bir zümre yoktur. Sadece hayatının ve sağlıklı hâlinin sonuna kadar yaptığı kötülükten vazgeçmeyenlere bu sıfat verilebilir.

İşte "*Sonra yakın zamanda tövbe edenler*" ifadesinin anlamı bu açıklamanın ışığında ortaya çıkar. Yani bilmeyerek kötülük işleyen kimse, tutumunu körü körüne devam ettiren serkeş bir inatçı gibi yolu üzerinde oturup kalmaz; hayatı boyunca tutumuna sınıksız sarılarak takvaya ve salih amele dönme ümitlerini boşa çıkarmaz. Bunun yerine işlediği kötülükten fazla gecikmeden döner. Dolayısıyla buradaki yakından maksat, yakın dönem veya yakın zamandır. Bu da ahiret alâmetlerinin ortaya çıkışının ve ölümün eşiğine gelmenin öncesidir.

İşlediği kötülüğü ısrarla yapan her inatçı kimse, yaptığı işin üzücü cezasını ve ağır akıbetini görünce nefsi onu pişmanlığa ve kötü işinden uzak durmaya zorlar. Fakat o aslında tabiatının teşviki ve fitratının yönlendirmesi ile pişman olmuş değildir. Yaptığı bir hiledir. Davranışının vebalinden sıyrılmak için nefsi bu çareye başvuruyor. Bunun de-

lili şudur: Kendisini bekleyen cezadan sıyrılabildiği takdirde tekrar eski kötülüklerini yapmaya döner. Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Eğer dünyaya geri gönderilseler, yine sakındırıldıkları yola dönerler. Onlar gerçekten yalancılardır."* (En'âm, 28)

Ayetteki yakın zamandan ve gecikmemekten maksat, ölüm belirtilerinin ortaya çıkışının öncesidir, dedik. Bunun delili bir sonraki ayet-
teki *"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenler..."* ifadeleridir.

Buna göre *"sonra yakın zamanda tövbe edenler"* ifadesi, fırsatı kaçırmaya kadar varan bir ihmalkarlığa düşmemekten kinayedir.

Şimdiye kadar söylediklerimizden şu husus aydınlığa kavuşmuş oldu: Gerek *"bilgisizlikle"* gerekse *"sonra yakın bir zamanda tövbe edenler"* ifadeleri, ihtirazî [kastedilmeyen şeyleri dışlayan] kayıtlardır. Bu kayıtların birincisi ile inatla ve Allah'a yücelik taslayarak kötülük işlenmemesi ve ikincisi ile insanın tembellik, ihmalkarlık ve o hafife alma gibi sebepler ile tövbeyi ölümünün eşğine kadar geciktirmemesi anlatılmaktadır. Çünkü tövbe etmek demek, kulun yüce Allah'a dönüp kulluğa sarılmasıdır. Yüce Allah'ın tövbesi de kulun bu dönüşünü kabul etmesi olur. Kulluğun ancak dünya hayatı ile birlikte anlamı olur. O dünya hayatı ki, irade alanı, itaat ve günah yurdudur. Ölüm belirtileri ortaya çıkınca, itaat ve günah yollarından birini seçme imkânı ortadan kalkar. Yüce Allah bununla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün, daha önce inanmamış, ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye, artık inanması fayda sağlamaz..."* (En'âm, 158) *"Şiddetli azabımızı gördüklerinde 'Biz tek olan Allah'a inandık, daha önce ona koştığımız ortakları inkar ediyoruz' dediler. Fakat şiddetli azabımızı gördüklerinde iman etmeleri onlara bir fayda sağlamadı. Bu Allah'ın kulları hakkında öteden beri işleyen kanunudur. İşte kâfirler orada hüsrana uğramışlardır."* (Mümin, 85) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Sözün kısası ayetin anlamı şuna geliyor: Yüce Allah günahkârın tövbesini, o günahkâr günahını yüce Allah'a kafa tutarak, büyüklük taslayarak, Allah'a dönme ve boyun eğme ruhunu yok edecek bir kabadayılık tavrı ile işlemediği, ayrıca tövbe konusunda ölümle karşılaşarak fırsatı kaçırmasına yol açacak bir ihmalkarlıkta bulunmaması takdirde ancak kabul eder.

Ayetteki "*bilgisizlikle*" kaydının açıklama amaçlı bir kayıt olması da mümkündür. O zaman ayetin anlamı da şöyle olur: "Tövbe kötülük işleyenler içindir ve bu kötülük ancak onların cahilliklerinden ileri gelir." Çünkü kötülük işlemek insanı tehlikeyle karşı karşıya bırakır ve acı azaba uğratar. Veya ayetin anlamı şöyle olur. "Bu kötülük işlemek ancak onların günahın özünü ve ne gibi bir sakıncaya yol açtığını bilmemelerinden ileri gelir." O zaman "*sonra yakın zamanda tövbe edenler*" ifadesinin, tövbe konusunda ihmalkâr davranmayı kinaye yolu ile anlatan bir ifade değil, ölüm öncesine işaret olması gerekir. Çünkü büyüklük taslayarak günah işleyen ve Rabbinin otoritesine boyun eğmeyen kimse, bu durumda ayetin kapsamından "*sonra yakın zamanda tövbe edenler*" kaydı ile çıkar, yoksa "*bilgisizlikle*" kaydı ile değil. Dolayısıyla, "*sonra yakın zamanda tövbe edenler*" ifadesini tövbeyi savsaklamanın ve geciktirmenin kinayeli bir ifadesi saymak mümkün olmaz. Bu noktanın üzerinde iyice düşünüp anlamak gerekir. Fakat ilk yorum [yani "*bilgisizlikle*" kaydının ihtirazî kayıt olması] her hâlde ayetin zahirine daha uygundur.

Bazı tefsir bilginleri "*sonra yakın zamanda tövbe edenler*" ifadesini yorumlarken bu ifadedeki 'gecikmemeyi, yakınlığı' şöyle açıklıyor: Tövbe günahın işlenmesini izleyen ve örfte yakın kabul edilen bir gelecekte yapılmalıdır. Günahı işleyip noktaldıktan sonraki zaman veya ge-leneksel olarak günahın işlenme zamanına bitişik bir zaman gibi. Yoksa tövbe etmek söylendiği gibi ölümün eşiğine kadar bırakılmamalıdır.

Bu görüş sağlıklı değildir. Çünkü bu görüş bu ayetlerin ikincisinin anlamını bozar. Çünkü bu iki ayet yüce Allah'ın tövbesine, yani kulun tövbesini kabul etmesine ilişkin genel kural açıklamaya yöneliktir. Nitekim: "*Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak...*" ifadesinin başındaki sınırlama bunun delilidir. Bu ayetlerin ikincisi de tövbenin kabul edilmeyeceği durumları açıklıyor. Ayette sadece iki durum söz konusu edilmiştir. Biri günah işleyip tövbeyi ölümün eşiğine kadar geciktiren kimsenin tövbesi, öbürü de kâfirin ölümden sonraki tövbesi. Eğer kabul edilecek tövbe, sadece günah işleme zamanına örf açısından bitişik bir zamanda yapılan bir tövbe olsaydı, kabul edilmeyen tövbelerin ayette sayılmayan başka örneklerinin olması gerekirdi.

"İşte Allah'ın rahmetiyle onlara dönüp tövbelerini kabul ettiği

kimseler bunlardır. Allah (her şeyi) bilendir, hik-met sahibidir." Bu ayetin başında uzağı gösteren bir işaret isminin (ûlaike=işte onlar) yer alması, tövbekârların derecelerinin yüksekliğine ve davranışlarının saygınlığına delâlet eder. Nitekim *"bilgisizlikle kötülük işleyenler"* ifadesi de yüce Allah'ın onların günahlarını sayıp dökmekten kaçındığını gösterir. Ama ikinci ayetteki ifade bu mesajların aksini vermektedir. *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle kötülük yapanlar..."* [Ayetin sonunda uzağı gösteren işaret isminin yer alması, bunların Allah'ın rahmetinden uzak olduklarına delâlet eder. Ayrıca, ayette yaptıkları işlerle ilgili çoğul yani "kötü-lükler" kelimesinin kullanılması, Allah'ın onların günahlarını saymak istediğini gösterir.]

Birinci ayet, *"Allah (her şeyi) bilendir, hikmet sahibidir."* diye bağ-landı da, *"Allah günahları bağışlayandır, merhametlidir."* denmedi. Bu ifadenin seçilmesinin hikmeti şudur: Yüce Allah kulların durumunu, zayıflıklarının ve cahilliklerinin onları nerelere sürüklediğini bildiği için ve bir de düzeni mükemmel hâle getirmenin, işleri düzeltmenin muhtaç olduğu çareleri ortaya koymayı gerektiren hikmeti için tövbe kapısını açtı. Yüce Allah her şeyi bildiği ve hikmet sahibi olduğu için, görünüşlere önem vermez, kalpleri imtihan eder. Hiçbir aldatmaca, hiçbir hile onu yanıltamaz. Bu yüzden tövbe eden kullar gerçek anlamda tövbe etmelidirler ki, Allah da onlara gerektiği gibi karşılık versin.

"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenler... için tövbe yoktur." Bu ayette tövbe eylemi, birincisinde olduğu gibi, yüce Allah'a isnat edilmedi. Oysa kastedilen odur. Bu üslûp ile ayette sözü edilenlerden özel rahmetin ve ilâhî ilginin kesildiğine işaret edildiği gözden kaçmıyor. Nitekim kötülüklerin çoğul olarak ifade edilmesi, daha önce işaret edildiği gibi, Allah'ın onların kötülüklerini sayıp dökmek istediğine ve kötülükler sicillerine işlediğine delâlet eder.

"Kötülükleri yapıp" cümlesinin *"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar"* cümlesi ile kayıtlanması, kötü eylemlerin devam ettiğini ifade eder. Bunun sebebi, ya tövbe konusunda ihmalkâr davranmanın, onu ertelemenin başlı başına sürekli tekrarlanan bir günah olması içindir veya tövbeyi ertelemenin, kötülüğü işlemekle aynı şey olduğu içindir ya da tövbe konusundaki ihmalkârlık, genellikle işlenmiş

olan kötülüğün aynısının veya benzerinin tekrarlanmasıyla gerçekleşir olması içindir.

Ayette "Onlara ölüm gelip çatıncaya kadar" değil de *"içlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar"* deniyor. Bu ifade söz konusu günahkârların meseleyi hafife aldıklarına, önemsemediklerine delâlet eder. Yani o günahkârlar tövbe meselesini o kadar basit, o kadar önemsiz sayıyorlar ki, hiç umursamadan istediklerini yapıyorlar ve dilediklerini tercih ediyorlar. Bu arada içlerinden birinin başına ölüm geldiğinde 'Ben şu anda tövbe ediyorum' diyor. Böylece işin sonunda sırf ağızlarından çıkan bir sözle ya da içlerinden geçen bir duygu ile günahların tehlikeleri ve Allah'ın emrine uymamanın kötü sonucu olan helaket ortadan kalkıyor.

Bu açıklamanın ışığında, ayetteki *"tövbe ettim"* ifadesinin niçin *"şimdi"* ile kayıtlandığı ortaya çıkıyor. Çünkü bu kayıttan anlıyoruz ki, adama "tövbe ettim" dedirten faktör ölümün eşiğine gelmek ve ahiret alâmetlerini gözlemlemektir. Adam ister bu sözü diliyle söylemiş olsun, ister olmasın fark etmez. Buna göre bu ifadenin anlamı 'Ben hak olan ölümü ve hak olan cezayı gerçek olarak gördüğüm için tövbe ediyorum' şeklindedir. Bu anlamın bir benzerini yüce Allah kıyamet günü günahkârların dilinden şöyle naklediyor: *"Suçluları, Rablerinin huzurunda utançtan başlarını öne eğmiş olarak 'Rabbimiz, gördük dinledik, artık bizi dünyaya geri gönder de iyi işler yapalım; artık kesin olarak inandık' derken bir görsen."* (Secde, 12)

Böyle bir tövbe kabul edilmez. Çünkü bu tövbenin sahibini yaptıklarından pişman olmaya zorlayan ve Rabbine dönmeye azmettiren faktör dünya hayatından ümit kesmesi ve farkına vardığı dehşetli yolculuktur. Geriye dönüş zamanı geçti. Çünkü artık ne dünya hayatı ve ne de amel işleme iradesi ve özgürlüğü kalmıştır.

"Ve kâfir olarak ölenler" Bu ifade, tövbesi kabul olmayan diğer örneği ifade ediyor. Bu da küfrü devam ettiren, sonra da kâfir olarak ölen kimsedir. Yüce Allah böyle kimsenin tövbesini kabul etmez. Onun iman etmesi demek olan tövbesi o günde kendisine fayda getirmez. Ölümünden sonra küfürden kurtuluş olmadığı ve kâfirlerin isteklerine cevap verilmeyeceği Kur'an'da birkaç kez tekrarlanmıştır.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yalnız tövbe edip düzeltenler ve gerçeği açıklayanlar müstesna; ben onların tövbelerini kabul ede-*

rim. Zira ben tövbelerin kabul edicisiyim ve merhametliyim. Ayetlerimizi inkâr etmiş ve kafir olarak ölmüş olanlara gelince Allah'ın, meleklerin ve insanların ortak lâneti onların üzerinedir. Bunlar sürekli lânetlenmiş olarak ebediyen cehennemde kalırlar. Ne azapları hafifletilir ve ne de yüzlerine bakılır." (Bakara, 162)

"Şüphesiz, inkar edip kâfir olarak ölenlerin hiçbirisinden yeryüzü zü dolusu kadar altını fidye olarak verse de, kesin olarak kabul edilmez. Onlar için acı bir azap vardır ve onların yardımcıları yoktur." (Âl-i İmrân, 90) Onların hiçbir yardım edici bulamayacaklarının belirtilmesi, haklarında şefaatin geçerli olamayacağının ifadesidir. Bu gerçek, üçüncü ciltte yukarıdaki ayetin incelenmesi sırasında açıklanmıştı.

"Ölenler" fiilinin "kâfir olarak" kaydı ile kayıtlanması şuna delâlet eder: Günahkâr bir mümin, günahkâr olarak ölürse tövbesi kabul edilebilir. Elbette o günahkârın Allah'a karşı büyüklük taslamaması ve tövbeyi ihmal etmemiş olması gerekir. Çünkü gerçi kulun iradesi ile kulluğa dönmesi anlamına gelen tövbesi, daha önce dediğimiz gibi, kulun ölmesi ile gündemden düşer; fakat Allah'ın kula mağfiret ve rahmetle yönelmesi anlamına gelen tövbesi, ölümden sonra şefaate edenlerin şefaati yolu ile gerçekleşebilir. Bu açıklama gösterir ki, bu iki ayette aslında yüce Allah'ın kula yönelik tövbesinin anlatılması istenmiştir, kulun tövbesine değinilmesi tali ve uydu bir hedeftir.

"İşte onlar için acı bir azap hazırlamışsızdır." Cümlelinin orijinalinin başındaki işaret ismi (yani ûlaike) söz konusu kimselerin şerefliendirme ve yakınlık alanından uzak olduklarına delâlet eder. Ayetin orijinalinde geçen "e'tedna" fiilinin mastarı olan "i'tad" hazırlamak veya vaatle bulunmak anlamına gelir.

TÖVBE HAKKINDA

Kur'an'da yer alan bütün anlamları ile tövbe, bu semavi kitaba özgü gerçek mesajlardan biridir. Çünkü küfürden ve şirkten dönerek iman etmek anlamındaki tövbe, diğer semavi dinlerde örneğin Hz. Musa ve Hz. İsa (onlara selam olsun) peygamberlerin dininde geçerli olmakla birlikte bu geçerlilik, tövbe gerçeğinin tahlili ve imana geçmesi açısından değil, doğrudan doğruya iman adını almasındandır.

Hatta, Hristiyanlığın temel dayanakları tövbenin fayda sağlama-

dığını, insanın ondan yararlanmasının imkansız olduğunu gösterir. Bu durum Hz. İsa'nın (a.s) çarmıha gerilmesi ve kendini feda etmesine ilişkin yapmış oldukları açıklamalardan açıkça ortaya çıkıyor. Bu kitabın üçüncü cildinde Hz. İsa'nın yaratılışını anlatırken bu meseleye değinmiştik.

Durum böyleyken kilise, sonraları tövbe konusunda ifrata sürüklendi. Öyle ki, af belgelerini (endüljans) satarak bu yolla kazanç sağlamaya yöneldi. Din adamları kendilerine itiraf edilen günahları affediyorlardı. Fakat Kur'an insanın durumunu çağrıya muhatap olma ve hidayete erme açısından tahlil etti. Onun Rabbine doğru iradi ilerleme sürecinde kesinlikle muhtaç olduğu kemal, keramet ve ahiret hayatı için lazım olan mutluluk bakımından özü itibarı ile mutlak anlamda fakir ve eli boş olduğunu gördü. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız, oysa Allah hiçbir şeye muhtaç değildir ve övgüye layıktır."* (Fâtır, 15) *"Müşrikler Allah'ı bir yana bırakarak hiçbir şey yaratmayan, kendileri birer yaratık olan, kendilerine ne zarar ve ne fayda dokunduramayan, öldürmeye, yaşatmaya ve yeniden diriltmeye güçleri yetmeyen ilâhlar edindiler."* (Furkan, 3)

İnsan aşağıdaki ayetlerde işaret edildiği gibi kötülük, Allah'tan uzaklaşma ve miskinlik tehlikesi ile yüz yüzedir. *"Biz insanı en güzel yapıda yarattık. Sonra onu en aşağı düzeye indirdik."* (Tin, 5) *"Aranızda cehenneme uğramayacak hiç kimse kalmayacaktır. Sonra kötülüklerden sakınanları kurtararak zalimleri diz üstü çökmüş durumda orada bırakırız."* (Meryem, 72) *"Bunun üzerine dedi ki: Ey Âdem, bu şeytan senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın. Yoksa sıkıntı çeker yorulursun."* (Tâhâ, 118)

Durum böyle olunca, insanın keramet alanına girmesi ve mutluluk karargâhına yerleşmesi, yüz yüze bulunduğu bedbahtlık ve Allah'tan uzak kalma tehlikesinden Rabbine yönelerek sıyrılmasına bağlıdır. Bu da mutluluğun temel ilkesi olan imanda ve mutluluğun ayrıntıları olan bütün salih amellerde Allah'a yönelmesi ve dönmesi ile olur. Yani bedbahtlığın temeli olan şirk ile bedbahtlığın ayrıntıları olan şirk dışındaki kötü işlerden dönmesi, tövbe etmesi gerekir. Buna göre Allah'a dönmek ve ondan uzak kalmanın ve bedbahtlığın kirlerinden arınmak anlamında tövbe, iman ederek keramet yurduna yerleşmenin, itaat ve yaklaşma karşılığında verilen çeşitli nimetler ile nimetlenmenin temel

şartıdır. Başka bir deyişle, Allah'a ve onun keramet yurduna yerleşmek, şirkten ve her türlü gûnahtan tövbe etmeye dayanır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey müminler, hepiniz tövbe ederek Allah'a yönelin ki, kurtuluşa eresiniz."* (Nûr, 31) Buna göre Allah'a yönelme anlamına gelen tövbe, hem şirkten hem de günahlardan vazgeçmeyi, hatta inşallah ilerde anlatılacağı üzere bu ikisi ile birlikte başka şeylerden de sıyrılmayı ifade eder.

Sonra insanoğlu özü itibari ile fakir olduğu, Rabbinin yardımını olmaksızın kendisine iyilik ve mutluluk sağlamaya gücü yetmediği için bu dönüşte de Rabbinin ilgisine ve yardımına muhtaçtır. Kulluk ve boyun eğmişlikle Rabbine dönebilmesi için Rabbinin başarı vermesine ve yardımına muhtaçtır. Bu yardım kulun tövbesinden önce gelen Allah'ın kula yönelik tövbesi, ona ilgi ile yönelmesidir. Yüce Allah bu konuda *"Onlar tövbe etsinler diye Allah onlar için tövbe etti."* (Tevbe, 118) buyuruyor. Bunun yanı sıra kulun Allah'a yönelişinin de O'nun tarafından kabul edilmeye ihtiyacı vardır. Bu da Allah'ın kulun günahlarını affetmesi ile, Rabbine uzak düşmenin pisliklerinden ve kirlerinden arındırması ile olur. İşte bu da kulun tövbesinden sonra gelen Allah'ın ikinci tövbesi, ikinci defa kuluna yönelişidir. Yüce Allah bu tövbe hakkında *"İşte onlar, Allah onlar için tövbe eder."* diye buyurmuştur.

Eğer bu konuyu iyi düşünürsen, Allah'ın tövbesinin birden çok oluşunun sebebinin bu tövbenin kulun tövbesi ile karşılaştırılması, irtibatlandırılması olduğunu görürsün. Yoksa Allah'ın tövbesi aslında bir tanedir ve o da Allah'ın kuluna rahmeti ile yönelmesidir. Bu da kulun tövbe etmesi sırasında, bu tövbenin öncesinde ve sonrasında Allah'ın kuluna yönelmesi şeklinde gerçekleşir. Allah'ın bu yönelilişi bazen kulun tövbesi olmaksızın da gerçekleşebilir. *"Kâfir olarak ölenler için tövbe yoktur."* ifadesinin bu anlamı verdiğine ve kıyamet günü günahkârlar hakkında şefaatin kabul edilmesi de tövbenin kapsamına girdiğine değinmiştik. Şu ayet de bu konuda delildir: *"Allah rahmetiyle size dönüp tövbelerinizi kabul etmek ister. Oysa nefislerinin arzuları peşinden koşanlar sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi isterler."* (Nisâ, 27)

Ayrıca yakınlık ve uzaklık nispî ve göreceli kavramlar oldukları için yakınlığın bazı aşamalarının diğerleri ile nispet edilmesi ile uzaklığa dönüşmesi mümkündür; bu takdirde mukarreb(=Allah'a yaklaş-

tırılmış) bazı salih kulların bulundukları konumdan daha yüksek ve Allah'a daha yakın bir konuma geçmeleri tövbe anlamının kapsamına girebilir. Yüce Allah'ın aslında kesin bir şekilde masum ve günahsız olduklarını ifade ettiği peygamberler hakkında naklettiği tövbeler bu söylediğimizin şahididir. Meselâ Hz. Âdem hakkında şöyle buyruluyor: *"Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler belleyerek aldı. Bunun üzerine (Rabbi rahmetiyle) ona döndü."* (Bakara, 37) Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in duaları şöyle naklediliyor: *"Hani İbrahim ile İsmail, Kabe'nin duvarlarını yükseltirlerken şöyle dua etmişlerdi: Ey Rab-bimiz... Tövbemizi kabul et. Hiç şüphesiz, sen tövbeleri kabul eden ve çok merhametlisin."* (Bakara, 128) Hz. Musa'nın ağzından şu sözler naklediliyor: *"Musa ayılınca "Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana yöneldim. Ben müminlerin ilkiyim" dedi."* (A'râf, 143) Söylediklerimizin bir örneği de Peygamberimize yöneltilen şu hitaptır: *"Sabret, Allah'ın vaadi gerçektir. Günahlarının affedilmesini dile. Akşam-sabah Rabbini överek noksanlıklardan tenzih et."* (Mümin, 55) Şu ayet de bu konudaki örneklerden biridir: *"Andolsun Allah, Peygamberin ve o zor anda ona uyan Muhacirlerin ve Ensarın tövbele-rini kabul etti."* (Tevbe, 117)

Kur'an'daki birçok mutlak anlamlı ayet, yüce Allah'ın bu genel kapsamlı tövbesine delâlet eder. Şu ayetler bunun örnekleridir: *"Allah, günahların affedicisi ve tövbelerin kabul edicisidir."* (Mü'min, 3) *"O, kullarının tövbelerini kabul eder."* (Şûrâ, 25) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Yaptığımız açıklamalar şöyle özetlenebilir: **Birinci olarak;** Allah'ın kulun günahlarını affederek ve kalbindeki günah izlerini silerek -bu günah ister şirk, ister daha aşağısı olsun- sunduğu rahmet, O'nun kuluna yönelik tövbesidir. Günahlarının affı ve günah izlerinin silin-mesi için -bu günah ister şirk, ister daha aşağısı olsun- Rabbine yö-nelmesi, kulun O'na tövbesidir.

Bundan ortaya çıkıyor ki, hak içerikli davette şirke önem verildiği gibi diğer günahlar meselesine de önem verilmeli ve insanlara hem şirkten, hem de diğer günahlardan vazgeçmeyi kapsamına alan mutlak tövbe yapmaları önerilmelidir.

İkinci olarak; gerek ilki gerekse sonrakisi ile Allah'ın kuluna yö-nelik tövbesi, kullarının yararlandığı diğer nimetler gibi bir armağan-

dır. Allah için bir başkası tarafından mecburiyet ve yükümlülük söz konusu değildir. Aklen Allah'ın tövbeleri kabul etmesinin gerekliliğinin anlamı, aşağıdaki ayetlerin ifade ettiği anlamdan başka bir şey değildir. *"O tövbelerin kabul edicisidir."* (Mü'min, 3) *"Ey müminler, hepiniz tövbe ederek Allah'a yönelin."* (Nûr, 31) *"Allah, tövbe edenleri sever."* (Bakara, 222) *"İşte Allah'ın rahmetiyle onlara dönüp tövbelerini kabul ettiği kimseler bunlardır."* (Nisâ, 17) Bu ayetler Allah'ın tövbeleri kabul ettiğini, tövbe etmeyi önerdiğini, af dileyip ona yönelmeye çağırıldığını ifade eden ayetler olduğu gibi, başka bazı ayetler asıl anlamları veya anlamlarının bir gereği olarak Allah'ın tövbeleri kabul ettiğini belirtmektedir. Hiç şüphesiz yüce Allah da sözünden vazgeçmez.

Bundan şu husus anlaşılmış oldu ki, yüce Allah tövbeleri kabul etmeye mecbur değildir. Her alanda egemenlik ve yetki O'nun elindedir, dilediğini yapar ve istediği gibi hükmeder. Dolayısıyla istediği tövbeyi vaat ettiği üzere kabul eder, istediğini reddeder. Nitekim ayetin zahirinden anlaşılan, bunu ifade etmektedir: *"Doğrusu iman ettikten sonra inkar edip sonra da inkarlarını arttıranların tövbeleri kesinlikle kabul edilmez."* (Âl-i İmrân, 91) Şu ayet de bu kategoriye girebilir: *"Allah önce iman edip arkasından inkar edenleri, sonra yine iman edip arkasından inkar edenleri, sonra da inkarlarını arttıranları asla affetmez, onları doğru yola iletmez."* (Nisâ, 137)

Bu konuda söylenebilecek en ilginç söz, Firavun'un boğulması ve tövbe etmesi ile ilgili olarak söylenen sözdür. Önce bu olayı anlatan ayeti okuyoruz: *"Sonunda Firavun boğulmanın eşiğine geldiğinde İsrail oğullarının inandıkları ilâhtan başka ilâh olmadığına inandım. Ben de ona teslim olanlardan biriyim, dedi. Şimdi mi aklın başına geldi? Daha önce hep Allah'a karşı gelmiş ve bozgunculardan biri olmuştun."* (Yûnus, 91)

Sözünü ettiğimiz tuhaf sözün sahibi bu konuda özetle şöyle diyor: Bu ayet, Firavun'un tövbesinin kabul edilmediğini göstermez. Kur'an'da Firavunun ebedî helâke mahkum olduğunu bildiren hiçbir ayet yoktur. Allah'ın rahmetinin genişliğini, onun gazabını geride bıraktığını düşündüğümüzde boynunu bükerek, ümitsizlik ve hayal kırıklığının çaresizliği içinde O'nun rahmet ve kerem kapısına baş vurana, Allah'ın reddedeceğini caiz görmek uzak bir ihtimal olur. Bizden biri bile insan fitratının kerem, cömertlik ve merhamet içerikli ahlâkına göre hareket

ettiğinde eski kötülüklerinden gerçekten pişman olan kimselere merhamet ederken merhametlilerin en merhametlisi, keremlilerin en keremlisi ve kurtuluş dileyenlerin kurtarıcısı olan yüce Allah'ın böylelerine karşı ilgisiz kalacağı hiç düşünülebilir mi?

İşte *"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenler... için tövbe yoktur."* (Nisâ, 18) ayeti bu görüşü çürütüp reddediyor. Daha önce belirtildiği gibi, o kritik andaki pişmanlık yalancı bir pişmanlıktır. İnsanı bu pişmanlığı göstermeye sevk eden faktör, günahının vebalini ve belanın indiğini görmüş olmasıdır.

Eğer her pişmanlık tövbe ve her tövbe makbul olsaydı bile, kıyamet günü günahkârların durumunu anlatan *"Onlar azabı görünce pişmanlığı yüreklerine gömdüler."* (Sebe, 33) ayet ile daha birçok ayet bunu reddederdi. Bu ayetlerde günahkârların yaptıklarına pişman oldukları, iyi ameller işlemek için dünyaya geri dönmek istedikleri açıklanıyor ve bu isteklerinin geri gönderildikleri takdirde tekrar kendilerine yasaklanan kötülüklerle dalacakları, yalancı oldukları gerekçesi ile reddedildiği anlatılıyor.

Anlatıldığı şekli ile Kur'an'ın tövbenin tahliline ilişkin izlediği yöntemin, gerçekler pazarında değeri olmayan zihni bir tahlil ve inceleme olduğu sanısına asla kapılmamak gerekir. Bunun izahı şöyledir: İnsan ile ilgili mutluluk, mutsuzluk ve iyilik, bedbahtlık konularına ilişkin inceleme bundan başka bir sonuç vermez. Çünkü biz toplumdaki sıradan insanın durumunu göz önüne alır ve o insanın eğitimin ve öğretimin etkisi altında olduğunu gözden kaçırmazsak, böyle bir insanın yalnız başına sosyal iyilikten ve bedbahtlıktan yana boş olduğunu, bu şıkların her ikisine de elverişli olduğunu görürüz. Sonra eğer bu insan iyilikle donanmak, sosyal takva kılıfına bürünmek isterse, içinde bulunduğu durumdan çıkmasını sağlayacak sebeplerin bir araya gelmesi gerekir. Bu da manevî mutluluk konusunda yüce Allah'ın, kula yönelik ilk tövbesine tekabül eder. Sonra o kimsenin içinde bulunduğu kötülüklerden, ayak bağlarından ve ihmalkarlıktan kendini sıyrması, kurtarması gerekir. Bu da bizim sözünü ettiğimiz kul tövbesi yerine geçer.

Sonra bu kişinin kalbine egemen olan kötülüklerin ve bozuklukların yok olması, böylece kalbinde kemal sıfatının, iyilik nurunun yerleşmesi gerekir. Çünkü iyilik ile bedbahtlık aynı kalpte birlikte barı-

namaz. Bu da bizim sözünü ettiğimiz tövbenin kabul edilmesi, günahların affedilmesi aşamasına tekabül eder. Aynı şekilde insanın fitrata bağlı olarak gerçekleşen sosyal gelişme ve mutluluk sürecinde, dinin tövbe konusunda yüce Allah'ın insanları yarattığı fitrat uyarınca göz önünde bulundurduğu bütün hükümler ve etkiler geçerlidir.

Üçüncü olarak; naklettiğimiz ve etmediğimiz ayetlerden anlaşılacağı üzere tövbe, insanın ruhu üzerinde etkisi olan bir gerçektir. Bu gerçek, insan ruhunu ıslah eder, onun dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayan insanî iyiliğe hazırlar. Başka bir ifade ile tövbe, -şartları gerçekleşince- dünya ve ahiret hayatında bütün bedbahtlıkları insana yönelten, onu mutluluk koltuğuna oturmaktan alıkoyan nefsanî kötülüklerin giderilmesinde faydalı olur. Şer'î hükümlere ve din kurallarına gelince, bunlar günah işlemekle insanın üzerinden kalkmadıkları gibi tövbe ile de kalkmazlar.

Evet. Bazı hükümlerin tövbe ile irtibatı olabilir ve dolayısıyla o hükümlerin yasalaştırılmasında yatan maslahatlara göre tövbe aracılığıyla kaldırılabilir. Fakat bu durum, tövbenin herhangi bir hükmü kaldırdığından farklı bir şeydir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İçinizden fuhuş yapan iki tarafa (erkek ve kadına) eziyet edin; eğer tövbe edip kendilerini düzeltirlerse, artık onlardan vazgeçin (eziyet etmeyin). Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul eden ve rahimdir."* (Nisâ, 16) *"Allah'a ve Peygambere savaş açanların ve yeryüzünde kargaşa çıkaranların cezası ya öldürülmeleri ya da idam edilmeleri ya el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ya da yaşadıkları yerlerden sürülmele-ridir. Bu, onların dünyadaki perişanlıklarıdır. Ahirette ise onları ağır bir azap beklemektedir. Yalnız bunların içinde tarafınızdan yakalanmadan önce tövbe edenler müstesna; bilin ki, Allah affedici ve merhametlidir."* (Mâide, 34) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Dördüncü olarak; tövbenin yasallaşmasının gerekçesi, daha önce dediğimiz gibi, günahların helak edici etkisinden kurtulmaktır. Çünkü tövbe, kurtuluş vesilesi ve mutluluğa ermenin ilk adımıdır. *"Ey müminler, hepiniz Allah'a tövbe edin ki, kurtuluşa eresiniz."* (Nûr, 31) ayeti bu gerçeğe işaret eder. Bunun yanı sıra bir başka faydası da insanın ümidini canlı tutması, onun durgunluğa ve sönüklüğe kapılmasını önlemesidir. İnsanın hayatî gelişimi ancak korku ve ümit dengesinin kurulması ile mümkündür. İnsan ancak bu denge sayesinde zararlı şey-

lerden kaçınır ve faydalı şeylere doğru gider. Aksi hâlde insan mahv olur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki, ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü o affedici ve merhametlidir. Rabbinize yönelin."* (Zümer, 54)

İnsan onun tabii özelliklerini tanıdığımız kadarıyla hayat pazarında kayba uğramadıkça faal ruhu coşkusunu, çalışma ve çaba hususunda kararlılık ve gayretini devam ettirir. Fakat çalışmasını boşa çıkarmak, emeğini sonuçsuz kılacak ve ilerisine yönelik ümidini kırarak şeyle karşılaşp ona yenilince, ye'se (ümitsizliğe) kapılır, çalışma azmi kırılır. Kimi zaman başarıdan ümit kesmiş, hedefe varma beklentisi kırılmış olarak yoluna devam etmekten vazgeçer. Bu durumda tövbe; hastalığını tedavi edecek, mahvolmaya yüz tutan kalbine yeniden hayat verecek yegane ilaçtır.

Yukarıdaki açıklamamızdan bazılarının tövbeyle ilgili şu sanılarının ne kadar asılsız olduğu ortaya çıkar. Bazıları tövbenin yasallaşmasının ve insanları buna çağırmanın günah işlemeyi teşvik ettiğini, ibadetı terk etmeye yol açtığını sanırlar. Şöyle ki, insan hangi günahı işlerse işlesin eğer Allah tarafından tövbesinin kabul edileceğine kesin olarak inanırsa, herhangi bir günah işlediğı takdirde bu onda herhangi bir etkiye yol açmaz ve bu güven, onun günah işlemeye yönelik cüretini, kötülüklere dalma cesaretini arttırır ve önce günah işleyip sonra tövbe etme düşüncesi ile her kötülüğün kapısını çalar.

Bu görüş şu yüzden asılsızdır: Kerametlerle donanmanın günahların affedilmesine bağı olmasının yanı sıra tövbe ümidi korumak ve onun olumlu etkisini bırakması amacıyla yasallaşmıştır. Eğer tövbe kapısı açık tutulursa, insan önce günah işleyip sonra tövbe etme düşüncesine kapılır sözüne gelince; bunu iddia edenler şunun farkında değillerdir ki, bu türlü bir tövbe gerçek anlamda tövbe olmaz. Çünkü tövbe gınahtan sıyrılmaktır. Ama söylendiğı biçimi ile yapılacak tövbede gınahtan sıyrılma niyeti yoktur. Çünkü böyle bir tövbe gınahtan önce de günah sırasında da günah işlendikten sonra da vardır. Fiil gerçekleşmeden önce de pişman olmak, yani gerçek tövbe etmek anlamsızdır. Bu tür günahlarda tövbenin bir tek maksadı olabilir ki, o da âlemlerin Rabbi olan Allah'ı kandırmaktır. Oysa *"kötü niyetli komplo-lar, sadece düzenleyicilerini tuzağa düşürür."* (Fâtır, 43)

Beşinci olarak; insanın kötü bir durumundan ibaret olan günah, onun hayatında kötü bir etkiye sahiptir. Günahtan dönülmesi, tövbe edilmesi için günahın kötü olduğunu kesinlikle bilmek gerekir. Eğer böyle bir bilgi olursa bir kere insanın yaptığına pişman olmaması mümkün değildir. Pişmanlık, kötü davranışın doğurduğu, insanın iç âleminde meydana gelen özel bir etkilenmedir. İkinci olarak bu hâlin kalıcı olabilmesi için o kötülüğe ters düşen iyi hareketlerin yapılması gerekir ki, söz konusu kötülükten vazgeçildiğine delil olsun.

İşte şeriatın göz önünde bulundurduğu, hadislerde yer alan ve ahlâk kitaplarında değinilen pişmanlık, istiğfar, salih amele sarılma, günahlardan sıyrılma gibi bütün tövbe adabı bu gerçeğe dayanır.

Altıncı olarak; insanın kendi iradesi ile kötülükten itaate ve kul-luğa dönmesi demek olan tövbe, ancak irade ortamında gerçekleşir. Bu da irade alanı olan dünya hayatıdır. Kulun iyilik-kötülük, mutluluk-bedbahtlık yollarından birini tercih etme iradesine sahip olmadığı durumlara gelince, bu durumlarda tövbe söz konusu olamaz. Bu noktayı aydınlığa kavuşturacak hususu daha önce açıklamıştık.

Kul hakları ile ilgili tövbe de bu kategoriye girer. Tövbe yüce Allah'ın hakları için geçerlidir. Kulların haklarına yönelik kötülüklerin ortadan kalkması, kötülüklerden zarar görenlerin rızasını gerektirir. Bu tür kötülükleri kesinlikle tövbe telafî etmez. Çünkü yüce Allah insanlara, onların malları, ırzları ve canları ile ilgili birtakım haklar tanıdı. Herhangi bir kimsenin bu haklarından herhangi birinin çiğnenmesini zulüm ve saldırı saydı. Kulların herhangi bir suçu yokken kendilerine tanıdığı bu hakların herhangi birini geri alması, böylece başkalarına yasakladığını kendisi yaparak o kullara zulmetmesi -hâşâ- düşünülemez. O "*Hiç şüphesiz Allah insanlara asla zulmetmez.*" (Yûnus, 44) buyuruyor.

Yalnız şirkten tövbe etmek demek olan İslâm, ayrıntılarla ilgili bütün eski kötülükleri, geçmiş sorumlulukları siler. Bunun delili Peygamberimizin (s.a.a) "*İslâm kendisinden öncesini yok eder.*" biçimindeki hadisidir. (Sire-i Halebi, c.3, s.106) Bütün günahların affedileceğini haber veren mutlak ifadeli ayetleri de bu anlamda yorumlamak gerekir. Meselâ şu ayet gibi: "*De ki, ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Allah bütün günahları affeder. Çünkü o affedici ve merhametlidir. Rabbinize yö-*

nelin, ona teslim olun." (Zümer, 54)

Bir kötülüğün çıkırını açan veya insanları doğru yola saptıran kimsenin tövbesi de bu kategoriye girer. Böyle bir kimsenin öncüsü olduğu kötülüğü her işleyen veya her doğru yoldan sapan kimse kadar günaha gireceğine ilişkin hadisler vardır. Böyle durumlarda gerçek anlamda dönüş gerçekleşemez. Çünkü bu durumlarda günah işleyen kimse öyle kötülükler yapmış olur ki, bu kötülükler kaldıkça etkileri kalır ve izlerinin silinmesi mümkün olmaz. Oysa eğer günah kul ile Allah arasında kalırsa onun izlerinin silinmesi mümkün olur.

Yedinci olarak; gerçi tövbe silinebilecek günahları siler; nitekim şu ayet buna delâlet eder: *"Kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak faiz yemeye) son verirse, artık geçmişte olan (aldığı faizler) kendisinindir ve işi de Allah'a kalmıştır."* (Bakara, 275) İkinci ciltte bu ayet incelenirken gereken açıklamayı yaptık. Yine bir başka ayetlerin zahirinden anlaşılan buna delâlet eder: *"Yalnız tövbe edip iyi ameller işleyenler hariç. Allah böylelerinin kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah affedici ve merhametlidir. Kim tövbe eder de arkasından iyi işler yaparsa o kimse kararlı bir pişmanlıkla Allah'a yönelmiş olur."* (Furkan, 71) özellikle bu ayetlerin ikincisi [*Kim tövbe eder de...*] üzerinde iyi düşünülürse, tek başına tövbenin veya tövbeye eklenecek iman ve salih amelin kötülüklerin iyiliklere dönüşmesini sağladığını görürüz.

Yalnız günden uzak durmak, önce onu yapıp da sonra tövbe ile yok etmekten daha iyidir. Çünkü yüce Allah, nasıl olurlarsa olsunlar, günahların mutlaka bir tür şeytan vesvesesine dayandıklarını belirtiyor. Arkasından da günahlardan ve kötülüklerden uzak kalabilmiş, masum ihlaslılara başkalarına yönelttiği övgülerle kıyaslanamayacak derecede üstün övgüler yöneltmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İblis dedi ki: "Ey Rabbim, beni kışkırtıp sapıklığa düşürdüğün için dünyada kötülüğü onlara cazip göstererek hepsini yoldan çıkaracağım. Sadece onların arasındaki seçkin kıldığın kulların hariç. Allah dedi ki: İşte bana ileten doğru yolum budur. Sana uyan sapıklar dışındaki kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur."* (Hicr, 39-42) Yine yüce Allah bu hikâyede İblis'in ağzından *"Onların çoğunu şükredici olarak bulamayacaksın."* (A'râf, 17) buyuruyor.

Bu ayetlerde sözü edilen kimseler teşrifi kulluk makamına tek başlarına sahiptirler. Tövbe edip de salih amel işleyen diğer kullar bu

makamda onlara ortak olamazlar.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDE AÇIKLAMASI

Men La Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde, Resulullah Efendimizin (s.a.a) son hutbesinde şöyle buyurduğu naklediliyor: "Kim ölümünden bir yıl önce tövbe ederse, Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder. Bir yıl uzun bir zamandır; kim ölümünden bir ay önce tövbe ederse, Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder. Bir ay uzun bir zamandır; kim ölümüne bir gün kala tövbe ederse, Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder. Bir gün uzun bir zamandır; kim ölümünden bir saat önce tövbe ederse, Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder. Bir saat uzun bir zamandır; kim nefesi -eli ile boğazını göstererek- şuraya çıktığı anda tövbe ederse, Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder."

İmam Sadık'tan (a.s) *"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp "Ben şimdi tövbe ettim" diyenler.. için tövbe yoktur."* ayeti hakkında sorulunca, "Bu ahiret belirtilerini görmek durumundadır." söyledi.

Ben derim ki: İlk rivayet, İmam Sadık'a (a.s) isnat edilmiş olarak el-Kâfi adlı eserde yer aldığı gibi, Ehl-i Sünnet kanallarından da rivayet edilmiştir. Bu anlamda başka rivayetler de vardır. İkinci rivayet, hem ayeti, hem de ölüm gelip çatınca yapılan tövbenin kabul edilmediğine ilişkin rivayetleri açıklıyor. Ölümün eşiğine gelmenin ölümün farkına varmak ve ahiret belirtilerini gözlemlemek anlamına geldiğini belirtiyor ki, o anda yapılacak tövbe geçerli olamaz. Ama durumun farkına varmayan kimseye gelince, onun tövbesinin kabul edilmesine engel yoktur. Bu anlamda bazı rivayetler aşağıda gelecektir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Zürare kanalıyla İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İnsanın nefesi -eli ile gırtlığını göstererek- şuraya geldiğinde, âlimin (öleceğini bilen) tövbesi geçerli olmaz. Ama cahil tövbe edebilir." (c.1, s.228, h:64)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Ahmed ve Buhari'nin kendi tarihlerinde tahriç ettiklerine, Hâkim ve İbn-i Mürdeveyh'in naklettiklerine göre, Ebuzer Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Yüce Allah, perde düşmedikçe kulunun tövbesini kabul eder veya ku-

lunu affeder." Peygamberimize 'Perdenin düşmesi ne demektir?' diye sorulunca; 'Adam müşrik olduğu hâlde can verir' diye cevap verdi." (c.2, s.131)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir'in Hasan'dan şöyle bir rivayet tahrîç ettiği nakledilmiştir: Hasan "Peygamberimizin şöyle buyurduğu bana ulaştı:" demiştir. "İblis Âdem'in içinin boş olduğunu görünce 'senin ululuğuna yemin ederim ki, canı bedeninde olduğu sürece onun içinden çıkmayacağım' dedi. Yüce Allah da "Yüceliğim hakkı için canı bedeninde olduğu sürece kendisi ile tövbenin arasına girmeyeceğim" buyurdu." (c.2, s.130)

el-Kâfi adlı eserde Ali Ahmesî kanalıyla İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Vallahi günahlardan ancak onları itiraf eden kurtulur." Ahmesî İmamın şöyle dediğini de ekler: "Pişmanlık tövbe olarak yeterlidir." (c.2, s.426)

Yine el-Kâfi adlı eserde İbn-i Veheb'e ulaşan iki kanaldan onun İmam Sadık'tan (a.s) şu buyruğu duyduğu nakledilir: "Kul, geri dönülmez bir kararlılıkla yürekten tövbe ettiği zaman Allah onu sever ve günahları üzerine örtü çeker." İmama "Allah'ın günahlar üzerine örtü örtmesi nasıl olur?" diye sorulunca sözlerine şöyle devam etti: "Yüce Allah o kulun yanı başındaki iki meleğe yazdıklarını unutturur. Arkasından adamın vücudunun organlarına ve yer parçalarına 'bu adamın günahlarını saklı tutun' diye vahyeder. Böylece Allah'ın huzuruna vardığında günahlarını ortaya dökcek hiçbir şahit bulunmaz." (c.2, s.430 ve 436)

Yine el-Kâfi adlı eserde Muhammed b. Müslim, İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ey Muhammed b. Müslim, mümin günahlarından tövbe edince o günahları affedilir. O hâlde mümin tövbeden ve aftan sonra işe yeniden başlasın. Vallahi, bu imtiyaz sadece müminler içindir." Ben "Eğer adam tövbeden ve af dilemeden sonra tekrar günah işlemeye döner ve yine tövbe ederse" diye sordum. İmam şöyle dedi: "Ey Muhammed b. Müslim, hiç mümin kul günahından pişman olarak Allah'tan af diler ve tövbe eder de Allah tövbesini kabul etmez mi?" Ben "Eğer adam bu işi defalarca tekrarlırsa, yani birçok kere günah işleyip sonra tövbe eder, af dilerse nasıl?" diye sordum. İmam bana şu cevabı verdi: "Mümin ne zaman af dilemeye ve tövbeye dönerse, Allah da ona aflu yönelir. Allah affedici ve merhametlidir, tövbeyi kabul

eder ve günahları bağışlar. Sakın müminlerin Allah'ın rahmetinden ümit kesmelerine sebep olma." (c.2, s.434)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Ebu Amr Zubeyri, İmam Sadık'ın (a.s) *"Hiç şüphesiz tövbe ederek iman edip iyi ameller işleyenlere, sonra da doğru yoldan ayrılmayanlara karşı affediciyim."* (Tâhâ, 82) ayeti hakkında şöyle dediğini naklediyor: "Bu ayetin bir tefsiri var. Bu tefsir, Allah'ın ancak ayetin bu tefsirine bağlı olarak O'nun huzuruna gelen kulun amelini kabul edeceğine delâlet eder. Allah'ın müminlere şart koştuğu ve *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe ancak, bilgisizlikle kötülük yapanlar.. içindir."* buyurduğu sözünden şunu kastetmiştir: Kul, her günah işlediğinde eğer yaptığı günahı bilse bile cahildir. Çünkü kendini Rabbine isyan etme tehlikesine atmıştır. Yüce Allah, Hz. Yusuf'un kardeşlerine söylediği sözleri naklederek *"Cahillik döneminizde Yusuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı hatırlıyor musunuz?"* (Yûsuf, 89) buyurarak Yusuf'un kardeşlerine cahillik damgası vuruyor. Çünkü onlar kendilerini Allah'a isyan etme tehlikesine atmışlardı." (c.1, s.228, h:62)

Ben derim ki: Bu rivayetin metninde karışıklık var. Anlaşıldığı kadarıyla, ilk cümleden şu kastedilmiştir: "Kulun ameli, ancak ona bağlı kaldığı takdirde, onunla çelişecek bir duruma düşmemesi şartı ile kabul edilir. O hâlde, tövbe ancak günahlardan vazgeçirici olduğu takdirde kabul edilir. İsterse bu vazgeçiricilik bir an için geçerli olsun. [Buna göre hadisin ilk bölümünün anlamı şöyle olur: "...Bu tefsir, Allah'ın ancak ayetin bu tefsirine ve müminlere amel konusunda koştuğu şarta bağlı olarak O'nun huzuruna gelen kulun amelini kabul eder.]

İmamın *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe..."* diye başlayan ayetle ilgili sözleri öncekilerden ayrı sözlerdir. Bu sözlerin amacı ayetteki *"bilgisizlikle"* kaydının açıklama amaçlı bir kayıt olduğunu, daha önce belirttiğimiz iki tefsirden birine göre her günahta cehalet olduğunu bildirmektir. Mecma-ul Beyan tefsirinde rivayetin bu son bölümü İmam Sadık'a (a.s) isnat edilerek nakledilmiştir.

19- Ey inananlar! Kadınların mallarını zorla miras almanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiği-
niz mihrin bir kısmını ele geçirmek için kadınlara baskı yapmayın.
Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, (bilin ki) bir
şeyden hoşlanmayabilirsiniz de, Allah onda birçok hayır koymuş
olabilir.

20- Eğer bir eşinizi bırakıp yerine başka bir eş almak isterse-
niz, onlardan birine yüklü miktarda mal (mehir) vermiş olsanız bi-
le, ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira atarak ve apaçık bir günah
işleyerek onu geri alır mısınız?

21- Onu nasıl geri alırsınız, oysaki sizler birbirinizle kaynaş-
mıştınız ve onlar sizden çok sağlam bir söz almışlardı.

22- Geçmişte olanlar hariç, babalarınızın evlendiği kadınlarla
evlenmeyin. Çünkü bu, bir fuhuş, nefret gerektiren bir kötülük ve
çirkin bir yoldur.

Bu ayetlerde kadınlar konusu tekrar ele alınarak onlarla ilgili başka bazı meselelere değiniliyor. Bunun yanı sıra *"Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, (bilin ki) bir şeyden hoşlanmayabilirsiniz de, Allah onda birçok hayır koymuş olabilir."* ifadesi de bu ayetler arasında yer alıyor ki söz konusu ifade, kadının sosyal hayattaki yerine ilişkin Kur'an kaynaklı bir temel ilkedir.

"Ey inananlar! Kadınların mallarını zorla miras almanız size helâl değildir." Tarihten ve rivayetlerden edindiğimiz bilgiye göre cahiliye dönemi Arapları, ölen kimsenin mirasçılarının anası olmayan dul eşini miras malının bir parçası sayarlar ve onu miras malı ile birlikte miras olarak alırlardı. Mirasçılardan biri bu dul kadının yüzüne bir elbise örterek ona vâris olurdu. Arkasından eğer isterse, mehir vermeden miras yolu ile onunla evlenirdi. Eğer evlenmek istemez ise, onu yanında alıyordu. İsterse onu başkası ile evlendirir, mihrinden yararlanırdı. İsterse baskı ile evlenmesini engelleyerek kendisini ölünceye kadar yanında tutar ve eğer varsa malına mirasçı olurdu.

Gerçi ayet, zahirinden anlaşıldığı kadarıyla cahiliye döneminde geçerli olan bu geleneği yasaklıyor. Yani kadınların miras malı gibi sayıldıkları ve az önce sözünü ettiğimiz gelenekten bahsediyoruz. O hâlde bazı tefsir bilginlerinin söylediğine göre, ayet bu kötü geleneği men etmek için inmiştir. Yalnız cümlemin sonunda yer alan *"zorla"* kaydı, bu kayıt ister açıklama amaçlı, ister ihtirazî [kastedilmeyen hususları dışlayıcı kayıt] kabul edilsin, bu tefsir tarzı ile uyuşmaz.

Çünkü eğer bu kayıt açıklama amaçlı ise, bu miras kabul edilme geleneği her zaman kadınların istememesine rağmen gerçekleşir anlamını verir ki, bunun böyle olmadığı açıktır. [Bazı kadınlar, kocasının vârislerine olan ilgi vb. sebeplerden dolayı, eşinin evinden ayrılmayı istemeyebilirler.] Eğer bu kayıt ihtirazî ise, şu anlama gelir: Eğer kadın istemediği hâlde miras malı gibi işlem görüyorsa, bu gelenek yastaktır; ama eğer kadının rızası ile olursa yasak değildir. Oysa durum böyle de değildir; ayetten bu kastedilmemiştir.

Evet; söz konusu dul kadınlara miras yolu ile el konunca, mallarına göz dikildiği için evliliklerine engel olma eylemi, her zaman veya çoğunlukla onların isteklerine rağmen gerçekleşir. Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre bu ayet, kadınların istememelerine rağmen onlardan miras almaktan nehyetme amacını taşıyor. Bu dul kadınların miras yo-

lu ile nikâhlanmalarına gelince, bu gelenek *"Babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyiniz..."* ayeti ile yasaklanıyor. Onları başkaları ile evlendirip mehirlerine el koyma geleneğini ise *"Kadınlara kendi kazandıklarından bir nasip vardır."* (Nisâ, 32) ayeti ile bu anlamı veren diğer ayetler yasaklıyor. *"...kendi haklarında maruf bir şekilde yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur."* (Bakara, 234) ayeti ise, bu işlemlerin hepsinin yasak olduğuna delâlet eder.

"...Kadınlara baskı yapmayın." cümlesinde sözü edilen baskı, kadının malına el koyma amacıyla evlilik yapmasını engelleyici baskıdan başka bir şeydir. Çünkü bu ayette yer alan *"verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için"* ifadesi gösteriyor ki buradaki maksat, baskı yapan koca tarafından vaktiyle verilmiş olan mihrin bir bölümünü geri almaktır; yoksa kadının bu mehir yolu dışında başka yoldan malik olduğu mala el koymak değildir. Kısacası bu ayet kadının kendilerinin değil, mallarının miras yolu ile alınmasını yasaklıyor. Dolayısıyla ayette mirasın kadınlara izafe edilmiş olması ya "emval=mallar" kelimesi takdir edilerek gerçekleşmiştir veya bu ifade aklî bir mecazdır.

"Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğiniz mihrin bir kısmını ele geçirmek için kadınlara baskı yapmayın." Ayetin orijinalinde geçen *"la te'zulûhunne"* ifadesi, ya ayette geçen *"terisû=miras almanız"* fiiline matuftur ki, takdirî açılımı şöyle olur: *"Vela en te'zulûhunne"* [Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle olur: ...Kadınların mallarını zorla miras almanız ve onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için baskı yapmanız size helâl değildir.] Veya bu ifade *"la yehillu lekum=size helâl olmaz"* ifadesine matuf bir yasak ve nehiydir. Çünkü *"la yehillu=helâl olmaz"* ifadesi de yasak anlamını taşıyor. Ayetteki *"te'zulûhunne"* kelimesinin kökü olan *"azl"* engel olma, baskı yapma, sıkıştırma anlamına gelir. Yine ayette geçen *"fahişe"*, çok çirkin yol demektir ve daha çok zina anlamında kullanılır.

Ayette geçen *"mubeyyine"* kelimesi, *"mutebeyyine"* yani apaçık anlamına gelir. [Ayette *"mubeyyine"* kelimesinin geçişli anlamı kastedilmemiştir.] Nitekim Nahiv ilmi bilgini Sibeveyh'den *"bane"* kelimesinden if'al, tef'il, tefe'ul ve istif'al kalıplarına uyarlanmış türevlerin hem geçişli (aydınlatmak, apaçık kılmak) hem de geçişsiz (aydın ve apaçık olmak) anlamda kullanıldığı nakledilmiştir. Araplar, *"Eban'eş-şey'u, istebane, beyyene ve tebeyyene"* derler ve onunla konunun ay-

dınlığa kavuştuğunu kastederler ve yine "Ebentu's-şey'e, istebentuhu, beyyentuhu ve tebeyyentuhu" derler ve onunla "konuyu aydınlattım" anlamını kastederler.

Ayet, nikâh bağıını çözüp sıkıntıdan kurtulabilmeleri için mihrin bir bölümünü geri vermeye mecbur olsunlar diye kadınlara herhangi bir biçimde baskı yapılmasını yasaklıyor. Dolayısıyla kocanın bu maksatla eşine baskı yapması haramdır. Yalnız eğer kadın, apaçık bir edepsizlik yapmışsa, o zaman kocası eşine mihrin bir bölümünü geri vererek onu boşaması maksadı ile baskı yapabilir. Bu ayet ile mihrin bir bölümünü geri almaya ilişkin şu ayet arasında çelişki yoktur: *"Kadınlara verdiğiniz şeyin bir bölümünü geri almanız size helâl değildir. Ama eğer erkek ve kadın, Allah'ın koyduğu sınırları gözetemeyeceklerinden korkarlarsa o başka. Eğer kadın ile kocanın, Allah'ın koyduğu sınırları gözetemeyeceklerinden korkarsanız, bu durumda kadının boşanmak için kocasına fidyeye vermesinde her iki taraf için de bir günah yoktur."* (Bakara, 229) Bu iki ayet arasında çelişki değil, sınırlama vardır. Bu ayet, Bakara suresindeki ayeti edepsizlik yapma durumuyla sınırlıyor. Bakara suresinde sözü edilen mihrin bir kısmını geri verme işlemi, karı-koca arasında karşılıklı rıza ile gerçekleşmesi durumuna aittir. Dolayısıyla o ayete bu ayet aracılığıyla sınır getirilemez.

"Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, (bilin ki) bir şeyden hoşlanmayabilirsiniz de, Allah onda birçok hayır koymuş olabilir." Ayetin orijinalinde geçen "maruf" deyimini toplumda yaşayan insanların bildikleri, yadırgamadıkları, habersiz olmadıkları tarz demektir. Geçinme emrinin maruf=iyilik deyimini ile kayıtlanmış olması bunun, kadınlarla geçinmenin bu emre muhatap olanların bildikleri bir tarzda geçinme anlamında olduğunu belirtmek içindir.

Erkeklerin bildikleri ve aralarında tanıdıkları iyi geçinme şudur: Her biri topluma katkıda bulunan bir temel parçadır. Bu parça, tür arasında genel dayanışmayı sağlamak amacıyla kurulan insan toplumunun oluşumunda diğer parçalarla eşit konumdadır. Bu süreçte herkesin üzerinde yükümlülük vardır. Herkes elinden gelen gayreti göstererek toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda çalışmalıdır. Elde ettiği şeyin gerekli olan miktarını kendisi için ayırmalı ve sahip olduğu fazlalıkları topluma vermeli ve muhtaç olduğu şeyleri ondan almalıdır. Öyleyse

eğer toplumun herhangi bir parçasına bunun dışında bir tutum takınılırsa, -ki bu ancak o parçanın bağımsızlığı ortadan kaldırılarak baskı altına alınmasıyla olur- o zaman bu parça, kendisinden yararlanılan fakat karşılığında kendisinin hiçbir yarar sağlamadığı bağımlı bir unsur hâline gelir ki bu bir istisna olur.

Oysa yüce Allah, kadın-erkek bütün insanların aynı insan kökünün dalları, aynı beşerî tabiatın elementleri olduğunu açıklamıştır. Toplum; oluşumu bakımından buna olduğu gibi, aynı ve eşit şekilde öbürüne de muhtaçtır. Nitekim yüce Allah "*Hepiniz birbirinizdensiniz.*" (Nisâ, 25) buyuruyor. Bu durum her iki cinsin farklı özelliklere sahip olması ile çelişmez. Meselâ, erkekler genelde şiddet ve güç özelliğine sahipken, kadınlar doğal olarak incelik ve duygusallık özelliklerine sahiptirler. Çünkü insan tabiatı gerek doğal, gerekse sosyal hayatında hem şiddetin ve gücün ortaya çıkmasına, hem de sevginin ve merhametin yaygınlığına muhtaçtır. Her iki tür özellik, insan toplumunda genel çekim ve itim işleminin mazharlarıdır.

Dolayısıyla toplumda her iki zümre ağırlık ve etki bakımından dengededir. Nitekim erkek zümresinin fertleri bu oluşmuş yapı içinde ağırlık ve etki bakımından eşittirler; oysa güçlülük-zayıflık, bilgelik-cahillik, zekilik-aptallık, küçüklük-büyüklik, yönetenlik-yönetilenlik, hizmet edilenlik-hizmet edenlik, şerefli-şerefsizlik gibi doğal ve sosyal niteliklerde birbirlerinden farklıdır.

İşte bu hüküm, hiç şaşmadan fitrat geleneği üzere hareket eden dengeli toplumun anlayışından kaynaklanan hükümdür. İslâm da toplumun belini doğrultmuş, kamburunu gidermiştir. Dolayısıyla İslâm toplumunda iyi geçinme hususunda eşitlik hükmünün geçerliliği kaçınılmazdır. Bizim sosyal özgürlük, kadınlar tıpkı erkekler gibi özgürdürler dedğimiz, işte budur. Bunun mahiyeti şudur: İnsan, insan olması hasebi ile düşünce ve irade sahibidir. Bağımsız iradesi ile kendisine faydalı olanı, zararlı olana tercih edebilme hakkına sahiptir. Sonra topluma girince de -toplumun mutluluğu ile çatışmadığı sürece- serbest biçimde istediği tercihleri yapabilir. Bunun için ne bir engelleme uğrar, ne de iradesi dışında başkalarına bağımlı olur.

Bu durum, daha önce belirtildiği gibi, zümrelerden birinin veya bir zümrenin bazı fertlerinin bazı imtiyazlara sahip olmaları veya bazı im-tiyazlardan mahrum olmaları ile çelişmez. Meselâ İslâm'a göre

yargı, hükümet etme, cihat ve kadınların geçimini üstlenme gibi görevlerin erkeklere mahsus olmaları ve yine buluşa ermemiş çocukların itiraflarının geçersizliği, alış-veriş sözleşmelerinin itibarsızlığı ve hiçbir yükümlle muhatap sayılmamaları gibi... Bunların tümü toplumda farklı ağırlığı olan zümrelerin ve fertlerin bu farklılıklarına bağlı olarak muhatap oldukları özel hükümlerdir. Ama bunun öncesinde hepsi insan olma açısından toplumda eşit ağırlığa sahiptirler. Bu eşit ağırlığın temel dayanağı herkesin düşünce ve irade sahibi olmasıdır.

Bu farklı özelliklerin varlığı sırf İslâm şeriatına mahsus değildir. Bu farklı özelliklere bütün medeni kanunlarda, bütün toplumsal geleneklerde, hatta ilkel toplumların geleneklerinde az ya da çok rastlanır. Yalnız farklı olurlar. Bütün bu nitelikleri bir arada ifade eden söz, anlatıldığı üzere *"Onlarla iyi geçinin"* ayetidir.

"Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız (bilin ki,) bir şeyden hoşlanamayabilirsiniz de, Allah onda birçok hayır koymuş olabilir." Bu ayet, bilinen bir şeyi şüpheli ve muhtemel bir şey şeklinde anlatma yöntemine örnek oluşturur. Bu üslûp, muhatabın taassup duygusunu uyardırmaktan kaçınmak için kullanılır. Şu ayette olduğu gibi: *"Müşriklere 'Göklerden inen ve yerden çıkan rızıkları size sunan kimdir?' diye sor. Sonra de ki, 'Allah sunuyor. Öyleyse biz veya siz, ikimizden biri doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindedir.' De ki: 'Ne bizim suçlarımız size sorulacak ve ne sizin yaptıklarınız bize sorulacaktır.'"* (Sebe, 24-25)

O günlerde, yani Kur'an'ın indiği dönemde toplum, kadını gerçek yerine koymuyor, onun katkı sahibi bir temel parça olarak topluma gir-mesini istemiyordu. Hatta o günün egemen toplumları kadın konusunda ikiye ayırıyorlardı. Kadını ya toplum dışı, varlığından yararlanılacak, arızî ve asalak bir varlık kabul ediyorlardı veya onu çocuklar ve deliler gibi insanlık nitelikleri bakımından eksik bir varlık sayıyorlardı. Üstelik bu eksik varlık hiçbir zaman insanlık düzeyine çıkamayacağı için sürekli bağımlılık ve egemenlik altında yaşamalı idi. Yüce Allah'ın *"eğer onlardan hoşlanmıyorsanız"* diye buyurarak hoşlanmamayı onları nikâhlamakla değil de doğrudan doğruya kendileri ile irtibatlandırması, o günün toplumundaki bu anlayışa işaret etmek için olabilir.

"Eğer bir eşinizi bırakıp yerine başka bir eş almak isterseniz..."

Ayetin orijinalinde geçen "istibdal" kelimesi, kelimenin "istif'al" kalıbına uyarlanmış şekli ve "bedel istemek" demektir. Ayet içindeki anlamı "bir eşi başka bir eşin yerine koymak" olabilir. Ya da tazmin [kelimeye artı bir anlam yüklemek] kabilinden bedeli olsun diye bir kadının yerine başka bir kadını koymak gibi bir anlama geliyor. Bu yüzden hem "eredtum=isterseniz" deniyor, hem de isteme ve dileme anlamı içeren "istibdal" kelimesi kullanılıyor. Buna göre bu ifadenin anlamı "eğer istibdal yolu ile (bedeli olsun diye) bir eşin yerine başka bir eş koymak isterseniz" biçimindedir.

Ayetin orijinalinde geçen "buhtan" kelimesi, insanı şaşırtan, hayrete düşüren şey demektir. Daha çok yalan söz için kullanılır. Oysa bu kelime aslında mastardır ve ayette mihrin bir bölümünü alma fiili ile ilgili olarak kullanılmıştır. Bu kelime, "ismen" kelimesi gibi "te'huzû-ne=alma" fiilinin hâlidir. Ayetteki "alır mısınız?" şeklindeki soru olumsuzlama ve inkar amaçlı sorudur [yani siz bu işi yapmazsınız denmek isteniyor].

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Eğer bir eşinizi boşayıp yerine başka bir kadın ile evlenmek istiyorsanız, boşamak istediğiniz kadına evlenirken verdiğiniz mehirden hiçbir şey geri almayın. Verdiğiniz mehir ne kadar çok ve geri alacağınız bölüm ne kadar az olursa olsun böyle bir yola baş vurmayın.

"Onu nasıl geri alırsınız, oysaki sizler birbirinizle kaynaşmıştınız..." Ayetteki soru, şaşkınlık ifade eder. Ayette geçen "efza" fiilinin mastarı olan "ifza" kelimesi, yapışık bir birliktelik anlamı verir. Aslı "boşluk, genişlik" anlamına gelen "feza" kelimesidir.

Söz konusu mihrin bir bölümünü geri alma işlemi, zulüm ve haksızlık yolu ile olduğu ve uygulandığı durum yakınlık ve birliktelik durumunu olduğu için bu durum şaşırmanın yerinde olmasını gerektirmiştir. Çünkü eşler evliliğin sağladığı birleştirme ve yaklaştırma sayesinde bir tek fert gibi olurlar. Böyle olunca bir kişinin kendi kendine zulmetmesi, eziyet etmesi veya bir bölümünün öbür bölümüne eziyet etmesi şaşırtıcı olur.

"Ve onlar sizden çok sağlam bir söz almışlardı." Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, "sağlam söz"den maksat, erkeğin nikâh akdi vb. ile pekiştirdiği bağıdır. Bu bağı gerekerlerinden biri, nikâh sırasında belirlenen ve kadının erkekten almak hakkına sahip olduğu mehirdir.

Bazılarının dediklerine göre buradaki "sağlam söz"den maksat, yüce Allah'ın Bakara suresinin 229. ayetinde buyurduğu gibi "kadınları ya meşru biçimde tutmak veya iyilikle bırakmak" doğrultusunda kadın için erkekten alınan taahhüttür. Bazılarına göre de bundan maksat, nikâhla doğan şer'i helâllik hükmüdür. Bu iki yorumun da ayetin zahiri ile uyuşmaktan uzak olduğu gayet açıktır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Haşim b. Abdullah, Seriiy Beceli'nin şu sözlerini naklediyor: "Ona *"Onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için kadınlara baskı yapmayın"* ayetinin anlamını sordu. Bu konuda bazı sözler naklettikten sonra şöyle dedi: "Nebtîlerin [avam halkın] yaptıkları gibi. Onlar eşi ölmüş kadının başına bir elbise örtünce onu sahiplenmiş olurdu, o kadın artık başkası ile evlenemezdi. Bu gelenek cahiliye döneminde geçerli idi." (c.1, s.229, h:66)

Tefsir-ul Kummi'de yer aldığına göre Ebu Carud, İmam Bâkır'ın *"Ey inananlar! Kadınların mallarını zorla miras almanız size helâl değildir."* [olarak mealini yaptığımız] ayet hakkında şöyle dediğini naklediyor: "Cahiliye döneminin Arapları arasında ve yeni Müslüman olmuş bazı Arap kabilelerinde bir adamın yakını öldüğünde eğer eşi varsa elbisesini başına örter, böylece vaktiyle yakınının ödediği mehir ile kadınla evlenmeye de mirasçı olurdu. Ölen adamın malına vâris olduğu gibi, kadınla nikâha da vâris olurdu.

Ebu Kays b. Eslet ölünce oğlu Muhsin, babasının eşinin başını elbise ile örttü. Böylece adı Kebiše binti Muammer b. Mabel olan kadın miras yolu ile nikâhlı eşi oldu. Sonra kadını bıraktı. Ne onunla ilişkiye girdi, ne geçimini sağladı.

Bunun üzerine kadın Peygamberimize gelerek 'Ya Resulullah, eşim Ebu Kays öldü, arkasından oğlu nikâhıma mirasçı oldu. Şimdi ne benimle beraber oluyor, ne geçimimi sağlıyor ve ne ailemin yanına gitmem için beni serbest bırakıyor' dedi. Peygamberimiz (s.a.a) kadına 'Sen şimdi evine git. Eğer Allah senin hakkında bir mesaj gönderirse ben sana bildiririm.' dedi. Bunun üzerine *"Geçmişte olanlar hariç, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu, bir fuhuş ve nefret gerektiren bir kötülük ve çirkin bir yoldur."* ayeti indi. Aye-

tin gelmesi üzerine kadın ailesinin yanına gitti. Fakat Medine de tıpkı Kediye gibi miras yolu ile nikâhlanmış başka kadınlar da vardı. Onun farkı kocasının oğlu tarafından miras alınması idi. Yüce Allah bunun üzerine öbür kadınları da kapsayacak genellikte anlamı olan "*Ey inananlar! Kadınları(n mallarını) zorla miras almanız size helâl değildir.*" ayetini indirdi." (c.1, s.134)

Ben derim ki: Bu son rivayette anlam açısından karışıklık vardır. Gerek bu hikâye, gerekse bu ayetin onun hakkında indiği, Ehl-i Sünnet kanalından gelen birkaç rivayette de belirtiliyor. Yalnız bu rivayetlerin hepsi veya çoğu "*Ey inananlar! Kadınları(n mallarını) zorla miras almanız size helâl değildir.*" ayetinin bu hikâye ile ilgili olarak indiğini belirtiyorlar. Oysa ayetin akışının buna elverişli olmadığını daha önce açıklamıştık.

Bununla birlikte bu hikâyenin doğru olduğu, ayetin belirli oranda onunla ve ayetin indiği sırada Araplar arasında geçerli olan söz konusu âdetle bağlantılı olduğu şüphesizdir. Bu konuda güvenilecek son söz, daha önce yaptığımız açıklamadır.

Mecma-ul Beyan tefsirinde "*Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça...*" ayeti hakkında şöyle deniyor: "Bu ayeti bütün günahları içerecek genellikte yorumlamak en iyisidir. İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilen görüş de budur." (c.3, s.24)

el-Burhan tefsirine göre Şeybani bu ayetle ilgili olarak şöyle diyor: "Ayetteki "fahişe" kelimesi zina anlamına gelir. Eğer erkek eşinin zina yaptığını öğrenirse, ondan fide alabilir ve bu görüş İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir." (c.1, s.355)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Cerir'in Cabir kanalıyla tahrir ettiği şöyle bir rivayete yer verilir: "Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Kadınlar konusunda Allah'tan korkun. Siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Allah'ın sözü ile edep yerlerini kendinize helâl kıldınız. Sizin onlar üzerindeki hakkınız evlerinize istemediğiniz kimseleri almamalarıdır. Eğer bunu yaparlarsa bunları sert olmayacak biçimde dövin. Onların örfü uygun beslenmelerini ve giyinmelerini sağlamak sizin onlara karşı görevinizdir."

Yine aynı eserde İbn-i Cerir'in İbn-i Ömer'den Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Ey insanlar, kadınlar sizin yanınızda tutsak gibidirler. Onları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Al-

lah'ın sözü ile edep yerlerini kendinize helâl kıldınız. Sizin onlar üzerinde haklarınız vardır. Bu haklarınızdan biri yataklarınıza hiç kimseyi almamaları ve meşru emirlerinize karşı gelmemeleridir. Bunları yaptıkları takdirde onların örf'e uygun beslenmelerini ve giyimlerini sağlamakla görevlisiniz." (c.2, s.132)

Bu rivayetlerin anlamlarını açıklığa kavuşturan bilgiler daha önce verilmişti.

el-Kâfî adlı eserde ve Tefsir-ul Ayyâşî'de verilen bilgiye göre "*Onlar sizden çok sağlam bir söz almışlardı.*" ayeti hakkında İmam Bâkır (a.s) şöyle diyor: "Bu söz, nikâh akdini bağlayan sözdür..." (Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.229, h:68)

Mecma-ul Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "Çok sağlam söz, nikâh akdi sırasında kadını ya meşru biçimde tutacaklarına veya iyilikle bırakacaklarına dair erkeklerden alınan taahhüttür. İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilen görüş de budur."

Ben derim ki: Bu anlam İbn-i Abbas, Katade, İbn-i Melike gibi eski tefsircilerden nakledilmiştir. Ayet bu anlamı reddetmez. Çünkü bu, kadınlar için erkeklerden alınmış bir taahhüt olma niteliği taşıyan bir hükümdür. Gerçi bundan daha belirgin olan, "çok sağlam söz"den evlenirken yapılan akdin kastedilmiş olmasıdır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde bildirildiğine göre Zubeyr b. Bekar, Muveffekiyat adlı eserde Abdullah b. Mus'ab'ın şöyle dediğini nakleliyor: "Ömer 'Kadınlara kırk evkiyeden fazla mehir vermeyin. Kim daha fazla mehir verirse, fazlası hazineye aktarılacaktır.' Kadının biri 'Böyle yapmaya hakkın yok' dedi. Ömer 'Niçin?' diye sorunca, kadın 'Çünkü yüce Allah '*Onlardan birine yüklü miktarda mal (mehir) vermiş olsanız bile...*' buyuruyor' dedi. Bunun üzerine Ömer 'Kadın doğruyu buldu, erkek ise hata yaptı' dedi." (c.2, s.133, Beyrut baskısı)

Ben derim ki: Aynı eserde bu rivayeti Abdurrezzak ve İbn-i Münzir, Abdurrahman Selemi'den nakletmişlerdir. Ayrıca Said b. Mensûr ve Ebu Ya'la da iyi bir isnat zinciri ile aynı rivayeti Mesruk'tan nakletmiştir. Bu kanaldan gelen rivayette "kırk evkiye" yerine "dört yüz dirhem" ifadesi kullanılmıştır. Bunların yanı sıra aynı eserde bu rivayet, Said b. Mansur ve Abd b. Hamid kanalı ile Bekr b. Abdullah Muzeni'den de nakledilmiştir. (c.2, s.133) Bu hadisler içerik açısından birbirlerine yakındırlar.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde verilen bilgiye göre İbn-i Cerir, İkrime'nin *"Babalarınızın evlendiği kadınlar ile evlenmeyin"* ayeti hakkında şöyle diyor: "Bu ayet Eslet'in oğlu Ebu Kays hakkında indi. Ebu Kays babası Eslet'in eşi Ümmü Ubeyd b. Damra'yı miras yolu ile nikâhına almıştı. Ayrıca Esved b. Halef hakkında indi. Bu zat, babası Halef'in eşi olan Ebu Talha b. Abduluzza b. Osman b. Abdudhar'ın kızını miras yolu ile nikâhı altına almıştı. Yine Fahîta bint-i Esved b. Muttalib b. Esed hakkında indi. Bu kadın Umeyye b. Halef'in eşi idi. Adam ölünce oğlu Safvan kadını nikâhı altına aldı. Bunların yanı sıra Menzur b. Rubab hakkında indi. Bu zat babası Rubab b. Yesar'ın dul eşi olan Melike bint-i Harice'yi nikâhı altına almıştı." (c.2, s.134)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde verilen bilgiye göre İbn-i Saad, Muhammed b. Kaab b. Kurazi'nin şöyle dediğini naklediyor: "Cahiliye döneminde bir erkek ölüp de arkada dul bir eş bırakınca adamın oğlu onunla ilgili olarak daha fazla hak sahibi sayılırdı. Bunu yapabilmek için kadının onun annesi olmaması gerekirdi. O zaman, isterse onu annesi olmaması şartıyla onu kendi nikâhı altına alırdı veya onu dilediği kimse ile evlendirirdi. Ebu Kays b. Eslet ölünce oğlu Muhsin, babasının dul eşini nikâhı altına aldı. Fakat ne geçimini üstlendi, ne de kendisine mirastan pay verdi. Bunun üzerine kadın Peygambere (s.a.a) gelerek durumunu anlattı. Peygamber, kendisine "Şimdi evine dön. Umarım ki, Allah hakkında bir hüküm indirir." dedi. Arkadan *"Babalarınızın evlendiği kadınlar ile evlenmeyin..."* ayeti ile *"Kadınları zorla miras almanız size helâl değildir."* ayeti indi." (c.2, s.134)

Şia kanalıyla nakledilen aynı içeriğe sahip rivayetlere daha önce yer vermiştik.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer alan bilgiye göre, İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir, İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini naklediyorlar: "Cahiliye dönemi Arapları, babanın dul eşi ile evlenme ve iki kız kardeşi aynı anda nikâh altında bulundurma gibi iki uygulama dışında yüce Allah'ın haram kıldığı evlilikleri kendileri de haram sayıyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah *"Babalarınızın evlendiği kadınlar ile evlenmeyin"* ve *"Ve iki kız kardeşi bir arada nikâhlamanız da haram kılındı."* ayetlerini indirdi." (c.2, s.134)

Bu anlamda daha başka rivayetler de vardır.

23- Size (şunlar) haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütanneleriniz, süt kız kardeşleriniz, kadınlarınızın anneleri (kaynanalarınız), kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden doğup evlerinizde ve himayeniz altında bulunan üvey kızlarınız, -eğer onlarla birleşmemişse-nizse, (kızlarını almanızda) size bir günah yoktur.- Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birlikte almanız; ancak geçmişte olanlar hariç. Allah, hiç şüphesiz bağışlayan ve esirgeyendir.

24- Sahip olduğunuz cariyeler müstesna evli kadınlar (ile evlenmeniz) da haram kılınmıştır. Allah'ın farz kıldığı hüküm-lere bağlı kalın. Bunun dışında kalanı iffetli olmak, zina etmemek üzere mallarınızla aramanız size helâl kılındı. O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, (ona karşılık kesilen) ücretlerini bir farz olarak (kararlaştırılmış şekilde) verin. Mehir kesiminden sonra, (ücret veya süre hususunda) karşılıklı anlaşmanızda size bir günah yoktur. Allah, hiç şüphesiz bilendir, hikmet sahibidir.

25- İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye (malî açıdan) gücü yetmeyen kimse, (siz Müslümanların) sahip olduğunuz cariyelerinizden evlensin. Allah sizin imanınızı, en iyi bilendir. Bazınız bazınızdandır (insanlıkta eşitsiniz). O hâlde onlarla iffetli olmaları, zina etmemeleri ve gizli dostlar tutmamaları şartıyla sahiplerinin izniyle evlenin ve mehirlerini örfe uygun olarak verin. Eğer evlendikten sonra, fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınlara verilecek cezanın yarısı uygulanır. Bu, içinizden sıkıntı ve günaha düşeceğinden korkanlar içindir. Sabretmeniz ise, sizin için daha hayırlıdır. Allah bağışlayan ve esirgeyendir.

26- Allah size (hükümleri) açıklamak ve sizi, sizden önceki (iyi)lerin yollarına ve yasalarına iletme ve rahmetiyle dönüp tövbelerinizi kabul etmek ister. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

27- Allah, rahmetiyle size dönüp tövbelerinizi kabul etmek is-

ter; oysa şehvetlere (tutkulara) uyanlar ise, sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi isterler.

28- Allah sizden hafifletmek ister; (çünkü) insan zayıf yaratılmıştır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler evlenilmesi haram ve helâl olan kadınları sayan muhkem ayetlerdir. Babaların evlenmiş olduğu kadınlarla evlenmeyi yasaklayan bunlardan önceki ayete gelince, her ne kadar içerik bakımından bu ayetlerden ise de ifadesinin zahirine göre kendisinden önceki ayetlerin siyakının tamamlayıcısı olduğu için anlam bakımından bu ayetlerin uzantısı olmasına rağmen ona bir önceki ayetler grubu içinde yer verdik.

Kısacası bu ayetler, sınırlama ve kayıtlandırmasız biçimde bütün evlenilmesi haram olan kadınları açıklıyor. Evlenilmesi haram olan kadınları saydıktan sonra gelen *"Bunun dışında kalanı... mallarınızla aramanız size helâl kılındı..."* ifadesinden anlaşılan budur. Bundan dolayı ilim adamları oğlun ve kızın kızı ile, babanın ve annenin annesi ile evlenmenin haram olduğuna bu ayeti ve yine dedenin eşi ile evlenmenin haram olduğuna *"Babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin."* ayetini delil gösterirken ihtilafa düşmediler. Teşri açısından kimlerin oğul ve kız kabul edileceğine ilişkin Kur'an'ın görüşü bu ayetle ortaya çıkıyor. İnşallah ilerde bu konuya değineceğiz.

"Size (şunlar) haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları." Bu sayılanlar nesep açısından evlenilmesi haram olan kadınlardır. Bu kadınlar yedi zümredir. Anne, doğum yolu ile kişinin nesebinin dayandığı kadındır. Bu analık doğrudan doğruya da olur, insanı doğuran kadın gibi; babanın veya ananın anası ve daha yukarısı gibi vasıtalı da olur. Kız, kendisinden doğmuş olması sebebi ile nesebi kişiye dayanan kimsedir. Kişinin kendi sulbünden doğan kızı ve oğlunun ve kızının kızı ve daha aşağısı gibi. Kız kardeş, aynı anadan, aynı babadan veya aynı ana-babadan doğrudan doğruya doğmuş olması ciheti ile nesebi kişiye dayanan kadındır. Hala, babanın kız kardeşidir. Baba veya ana tarafından dedenin kız kardeşi de hala hükmündedir.

Teyze, ananın kız kardeşidir. Baba ya da ana tarafından dedenin kız kardeşi de teyze hükmündedir.

Anaların ve onların arkasından gelen zümrelerin haramlığından maksat, onları nikâhlamanın haramlığıdır. Bu, ayetin mutlak oluşunun ifade ettiği, hükümle konunun münasebetinden anlaşılıyor. Tıpkı "*Ölü ve kan size haram kılındı.*" (Mâide, 3) ayeti gibi. Yani bunların yenmesi size haram kılındı. Bir de "*O topraklar onlara yasaklandı.*" (Mâide, 26) Yani o topraklarda oturmak onlara yasaklandı. Yaygın olan bu ifade tarzına aklî mecaz denir. Bu nükteyi iyice kavra ve onu ganimet bil.

Fakat bu açıklama bir sonraki ayetteki "*Sahip olduğunuz cariye-ler müstesna*" ifadesi ile uyuşmaz. Çünkü yeri gelince açıklanacağı gibi nikâh ilişkisinden değil, cinsel ilişkiden yapılmış bir istisnadır. Ayrıca bu açıklama yeri gelince açıklanacağı gibi bir sonraki ayetteki "*Bunun dışında kalanı iffetli olmak, zina etmemek üzere mallarınızla aramanız size helâl kılındı.*" ifadesi ile de uyuşmaz. Öyleyse doğrusu bu ifadede haram olması açıklanan, nikâh ilişkisi değil, cinsel ilişkidir. Fakat yüce Allah'ın bilinen üslûbu gereğince, teeddüben ve dili müstehtecenlikten korumak için açıkça söylenmedi.

Bu ayette sadece erkekler muhatap alınıyor, kadınlara seslenilmiyor. Meselâ "kadınların oğulları ile evlenmeleri haram kılındı" veya "kadın ile oğlu arasında nikâh olmaz" denmiyor. Çünkü doğal olarak istekte bulunma ve evlilik teklifi sadece erkek tarafından yapılır.

Ayette hem çoğula sesleniliyor, hem de yasaklılık "analar, kızlar" gibi çoğul ile ilişkilendiriliyor. Bu ifade dağılımdaki yaygınlık ve kapsamlılığı ifade ediyor. Yani 'içinizden her bir erkeğe anası, kızı... haram kılındı.' Çünkü sayılan kadınların bütünü, hitap edilenlerin bütününe yasaklamak anlamsız olduğu gibi her erkeğin anasını ve kızını, meselâ her erkeğe haram kılmanın da anlamı yoktur. Çünkü böyle bir hüküm koymak, evlilik kurumunu kökünden yasaklamak demek olur. Bu yüzden ayetin meali 'her erkeğe anası, kızı ve kız kardeşi... ile evlenmesi haramdır.' şeklindedir.

"Sizi emziren süt anneleriniz, süt kız kardeşleriniz." Bu ifade ile evlenme yasağı sebebe dayalı kadınların sayılmasına giriliyor. Bunlar yedi zümredir. Altısı bu ayette açıklanıyor, yedincisi ise "*Babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin...*" ayetinin içerdiği zümredir.

Ayet, akışı itibariyle süt veren kadın ile emzirdiği çocuk arasında analık-oğulluk ilişkisi, erkek çocuk ile süt kardeşi arasında kardeşlik ilişkisi öngördüğüne delâlet ediyor. Çünkü bu hüküm kabul edilmişlik edası taşıyan bir rahatlık içinde ifade ediliyor. Demek ki, şeriata göre süt emmek nesebe dayalı bir ilişki oluşturuyor. İleride değineceğimiz üzere bu hüküm, sadece İslâm dinine has bir özelliktir.

Sahih olarak hem Sünnî hem de Şia kanallarının naklettiklerine göre, Peygamberimiz (s.a.a) "Şüphesiz Allah nesep yolu ile haram kıldığını emzirme yolu ile de haram kıldı." buyuruyor. Buna göre nesep yolu ile evlenilmesi yasaklanan zümrelerin karşılığı olan emzirme yolu akraba zümrelerinin de yasak kapsamına girmeleri gerekir. Bu zümreler ana, kız, kız kardeş, hala, teyze, erkek kardeş kızı ve kız kardeş kızıdır. Emzirme işleminin ne kadar süt emmekle gerçekleştiği, nite-lik, nicelik, süre ve benzeri hükümlerde evlenme yasağının yaygınlaşmasının şartlarının neler olduğu gibi meseleler fıkıh ilminin konularıdır. Bunları incelemek bu kitabın konusu dışında kalır. "Süt kız kardeşler" demek, erkeğin babasından kaynaklanan süt ile annesinin emzirmesinden meydana gelen kız kardeş demektir.

"Kadınlarınızın anneleri (kaynanalarınız)" Sözü edilen eşler ile cinsel ilişkide bulunulmuş veya bulunulmamış olması, fark etmez. Çünkü kadınlar erkeklere izafe edildiklerinde bundan kayıtsız şartsız eşler anlaşılır. Bunun delili, *"Kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup... eğer onlarla birleşmemişsenizse..."* ifadesinde yer alan kayıtlandır.

"Kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden doğup evlerinizde ve himayeniz altında bulunan üvey kızlarınız, -eğer onlarla birleşmemişsenizse, size bir günah yoktur.-" Ayetin orijinalinde geçen "rabaib" kelimesi, "rabîbe" kelimesinin çoğulu olup, bir adamın eşinin başka bir erkekten olma kızı yani üvey kız demektir. Çünkü kadının beraberindeki çocuğun bakımı kocasına düşer. Her zaman değilse de çoğunlukla o kız çocuğuna bakacak, onu büyütecek olan kimse kadının kocasıdır.

Bu böyle olduğu gibi üvey kızın, kadının kocasının evinde oturması çoğunlukla görülen bir uygulamadır. Her zaman öyle olmayabilir. Bundan dolayı şöyle denmiştir: *"evinizde ve himayeniz altında bulunan"* ifadesi çoğunlukla görülen uygulamaya dayalı bir kayıttır. Do-

layısıyla üvey kız ister babalığın evinde barınsın, ister barınmasın evlenilmesi yasak kadınlardandır.

Buna göre bu kayıt, açıklama amaçlıdır; ihtirazî bir kayıt değildir. Şöyle de denebilir ki: *"evinizde ve himayeniz altında bulunan"* kaydı ilerde açıklanacağı üzere, nesebe ve sebebe dayalı evlenme yasaklarının konmasının hikmetine işarettir. Bu hikmet, bu gerekçe erkek ile bu kadınlar arasında var olan sürekli birliktelik, evlerde bunlar arasında çoğunlukla görülen beraberliktir. Bu yüzden eğer bu sürekli evlenme yasağı olmasaydı, sırf zinanın yasaklığı sayesinde gayri meşru ilişkileri önlemek mümkün olmazdı. İlerde bu meseleye değinilecektir.

Buna göre *"evinizde bulunan"* kaydı şuna işaret ediliyor: Üvey kızlar, çoğunlukla evlerinizde oturdukları ve sizinle bir arada bulundukları için evlenme yasağının gerekçesinin ve hikmetinin kapsamına girmede, öbür evlenilmesi yasak kadınlarla aynı konumdadırlar.

Her ne ise *"evinizde bulunan"* kaydı ihtirazî bir kayıt değildir. Yani evlenme yasağı onunla kayıtlanmıyor. Eğer öyle olsa üvey kız, babalığının evinde oturmadığı takdirde babalığının onunla evlenmesi helâl olurdu. Meselâ adamın annesi ile evli olduğu büyük yaşta bir kız gibi. Bunun delili önceki ayetten çıkan mefhumun, *"eğer onlarla (anaları ile) birleşmemişsenizse, (kızlarını almanızda) size bir günah yoktur."* ayetinde net bir şekilde vurgulanmasıdır. Burada bu evlatlıkla evlenebilmek için anası ile cinsel ilişkiye girilmemiş olması aranıyor. Çünkü bu cinsel ilişkinin kızla evlenme yasağı üzerinde etkisi vardır. Eğer kızın babasının evinde oturması da böyle olsa idi zikredilmesi gerekirdi. Bu açık bir husustur.

"Size bir günah yoktur." Yani, "fi en tenkihûhunne=onlarla evlenmenizde" sizin için bir sakınca ve günah yoktur. Bu ifadede bu açıklamaya yer verilmemesi, kısalık maksadı ile. Çünkü ifadenin akışından bu anlaşılıyor.

"Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri" Ayetin orijinalinde geçen "helail" kelimesi, "helîle" kelimesinin çoğuludur. Mec-ma-ul Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "Helail, helîle'nin çoğuludur. Helâl olmuş anlamına gelir. Helâl kökünden türemiştir. Bunun müzekkeri "helîl"dir. Çoğulu ise "ehille"dir. Aziz gibi ki çoğulu "eizze" gelir. Karı-kocanın böyle adlandırılmalarının sebebi, çünkü her birine karşı tarafla yatakta beraber olmak helâldir. Başka bir görüşe göre bu kelime

"hulul" kökünden türemiştir. Çünkü karı-kocanın her biri karşısındaki ile aynı yatağa girerler." Mecma-ul Beyan'ın açıklaması bu kadardır.

"Oğul"dan maksat, doğum yolu ile kişiye dayanan insan demektir. Bu yakınlık aracısız da olabilir, oğul ve kız gibi bir aracıyla da olabilir. Burada "oğul" kelimesinin "*kendi sulbünüzden olan*" kaydı ile kayıtlandırılmasının sebebi, evlat edinme yolu ile kazanılan oğlun eşinin kastedilmediğini belirtmektir.

"Ve iki kız kardeşi birlikte almanız; ancak geçmişte olanlar hariç." Bu ifadenin amacı, eş hayattayken, eşlik niteliği devam ediyor-ken onun kız kardeşi ile evlenmenin haram olduğunu bildirmektir. İfade, bu maksadı anlatan en veciz, en güzel ifadedir. İfadenin mutlaklığı, iki kız kardeşle aynı anda evlenme durumuna dönüktür. Dolayısıyla kendisi ile evli olunan bir kız kardeşin boşanması veya ölmesi üzerine onun kız kardeşini nikâhlamanın önünde hiçbir engel yoktur. Bunun delili, Peygamberimizin (s.a.a) zamanına kadar varan Müslümanlar arasında kesin bir uygulamanın var olmasıdır.

"Ancak geçmişte olanlar hariç" ifadesi, önceki ayetlerdeki *"Geçmişte olanlar hariç; babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin."* (Nisâ, 22) ifadesi gibidir ve cahiliye dönemi Arapları arasında uygulanmakta olan iki kız kardeşi birlikte, aynı anda nikâh altında bulundurmaya yönelik bir açıklamadır. Bu ifade, iki kız kardeşle aynı anda evli olmanın bu ayetin inişinden önceki uygulamalarının affedildiğini belirtmek istiyor. Yoksa ayetin inişinden önce nikâh yapıp ancak ayet indiği zaman uygulamaya geçilmesinin serbest olduğu söylenmek istenmiyor. Tersine ayet bu evliliklerin geçersiz olduğunu ifade ediyor. Çünkü böyle bir uygulama fiili olarak iki kız kardeşi bir araya getirmektedir. Aynı nitelikteki *"geçmişte olanlar hariç, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin."* ayetinin iniş sebebi de bunu gösteriyor. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) o ayetin inişinden sonra daha önce babalarının eşleri ile evlenmiş olanların nikâhlarını geçersiz sayarak söz konusu çiftlerin ayrılmalarını emretmiştir.

Fiilen bizim için amel açısından önem taşımayan eski yapılmış bir evlilikten haramlığın kaldırılması, caiz olmakla nitelendirilmesi ve bu geçmiş işlemin kendisine af getirilmesi, gerçi hiçbir etkisi olmayan boş ve faydasız bir işlemdir; fakat işlemin arkada bıraktığı sonuçlar bakımından bazı faydaları vardır. Doğmuş çocukların temizliğinin tesci-

li, bu doğumlar yolu ile oluşan akrabalıkların geçerli sayılması vb. gibi.

Başka bir deyişle, geçmişte aynı anda nikâh altına alınan iki kız kardeşin her ikisi veya biri öldüğünde ya da her ikisi veya biri boşandığında bu eski evliliği yasak veya serbest saymanın anlamı yoktur. Fakat bu nikâhın ürünü olan çocukların temiz olduklarının tescili bakımından onun haramlığının kaldırılması yerindedir. Ayrıca bu çocuklarla onları dünyaya getiren babaları arasındaki akrabalığın ve babalarının diğer akrabalarıyla ilişkilerinin geçerli sayılması da bu yolla gerçekleşen bir faydalı sonuçtur ki bu sonuçlar, miras ve evlilik gibi hükümlerde etkilidirler.

Buna göre "*geçmişte olanlar hariç*" ifadesi, ayetteki hükmün bir istisnasıdır. Yalnız bu istisna hükmün yasal sonuçlarından yapılıyor. Yoksa yasadan önce yapılmış işlemin kendisi ile ilgili bir istisna değildir. Bundan dolayı bu istisna tefsircilerin belirttiklerinin tersine, mun-katı=kopuk istisna değil; muttasıl=bitişik istisnadır.

Bu istisnanın sadece "*iki kız kardeşi birlikte almanız*" ifadesine değil, ayette sayılan bütün kadın zümrelerine dönük olması da mümkündür. Gerçi Araplar bu yasaklar içinde sadece iki kız kardeşle evlenme yasağını çiğniyorlardı. Analarla, kızlarla ve ayette sayılı diğer kadın zümreleri ile evlenme gibi âdetleri yoktu. Yalnız bu ayetlerin indiği dönemde evlenmesi yasaklanan bu kadın zümreleri ile evlilik yapma geleneği olan Farslar, Romalılar gibi uygar veya ilkel milletler vardı. Elbette söz konusu uygulamalar arasında milletlere göre farklılıklar vardı. Bilindiği gibi İslâm, Müslüman olmayan milletlerin kendi inançlarına göre yaptıkları evlilikleri geçerli sayar. Dolayısıyla çocukların temiz olduklarına hükmeder ve İslâm'ı kabul ettikten sonra eski akrabalık ilişkilerinin geçerliliğini kabul eder. Bu böyle olmakla birlikte birinci tefsir daha belirgindir.

"Allah, hiç şüphesiz bağışlayan ve esirgeyendir." Bu ifade istisnaya ilişkin bir gerekçelendirmedir. Buradaki mağfiret, günahların kendileri ile değil, o günahların dışı yansıyan sonuçları ile ilgilidir.

"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna evli kadınlar da haram kılınmıştır." Ayetin orijinalinde geçen "muhsenat" kelimesi, "ihşân" kökünden türemiş ve engel olmak ve korumak anlamına gelen ism-i meful kalıbında bir çoğul isimdir. Başkalarının girmesini engelleyen sağlam kaleye de "el-hisn-ul hasîn" denilmesi bu yüzdendir. Nitekim

"kadın kendini korudu, fuhuştan kaçındı" anlamına gelmek üzere "ah-sanat-il mer'etu" denir. Yüce Allah da "*o ki, edep yerini korudu*" (Tahrîm, 12) buyuruyor. Yine "kadın evlendi, eşi ya da evlilik onu diğer erkeklerden korudu" anlamında "ahsanat-il mer'etu" veya "uhsinet-il mer'etu" denir. Yine özgür bir kadın anlamında "ahsanat-il mer'etu" denir. Çünkü özgür oluşu, başkasının onun edep yerine sahip olmasını engeller veya zinadan uzak durmasını sağlar. Çünkü zina daha çok cariyeler arasında yaygındı.

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla ayetteki "muhsenat"tan maksat, kelimenin birinci ve üçüncü anlamları değil, ikinci anlamı yani, "evli kadınlar" anlamıdır. Çünkü iki ayette sayılan on dört zümre dışındaki kadınlardan sadece evlilerin evlenmeleri yasaktır. Diğer kadınlarla yapılacak evliliklere yönelik bir yasaklama hükmü yoktur. Bu kadınlar ister iffetli olsunlar, ister olmasınlar; ister özgür, ister cariyeye olsunlar fark etmez. Dolayısıyla yasaklama hükmünün sadece iffetli kadınlara mahsus olmamasıyla birlikte ayetteki "muhsenat" kelimesi ile iffetli kadınların kastedildiğini söyleyip, daha sonra ayetin evlilikle kayıtlandırılması yoluna baş vurulmasının hiçbir tutarlılığı ve anlamı yoktur. Bunun gibi cariyelerle ilgili hüküm, özgür kadınlarla ilgili hük-mün aynısı olduğu hâlde bu kelimeyi özgür kadınlar anlamında alıp, daha sonra ayeti evlilik ile kayıtlandırma cihetine gitmek doğru değildir. Kısacası aklîselimin kabul edeceği bir tefsir tarzı değildir bunlar.

Buna göre "muhsenat" kadınlar demek, "evli, nikâh bağı altındaki kadınlar" demektir. Bu kelime "ummehatikum=analarınız" kelimesine matuftur. İfadenin anlamı şöyledir: Bütün evli kadınlar, evlilik bağı altında oldukları sürece kendileri ile evlenmeniz haramdır.

Buna binaen, "*Sahip olduğunuz cariyeler müstesna*" ifadesi, evli olan cariyelerden evlenme yasağını kaldırıyor. Nitekim hadislere göre, evli cariyenin efendisi cariyesi ile kocası arasına girerek kanamasız döneminde onunla yattıktan sonra onu kocasına geri verebilir.

Bazı tefsirciler "*Sahip olduğunuz cariyeler müstesna*" ifadesini, nikâhla ve cariyeye edinme yolu ile elde ettiğiniz iffetli kadınlar olarak açıklıyorlar. Bu açıklamaya göre sahip olmak demek, yararlanmak ve cinsel ilişkiye geçme sultasına sahip olmak demek olur. Fakat bu görüşte tutarsızlık vardır; çünkü bu tefsir tarzının geçerli olabilmesi ilk

önce "muhsenat" teriminin evli kadınlar değil de iffetli kadınlar anlamına alınması gerekir ki, bunun tutarsızlığını az önce anlattık. İkinci bir engel de Kur'an'ın bu ibareyi söylenen anlamın dışında, yani yararlanmayı ele geçirme anlamında değil de cariyeye edinme anlamında kullandığının bilinmesidir.

Başka bir tefsirci de sahip olunan cariyeler ile kâfir kocaları olan esir cariyelerin kastedildiğini ileri sürmüştür. Bu tefsir tarzını Ebu Said-i Hudri'ye dayanan şu rivayet teyit ediyor: "Ayet, Evtas esirleri hakkında indi. Müslümanlar orada müşriklerin kadınlarını esir almışlardı. Bu kadınların dar-ul harpta ve kendi ülkelerinde kocaları vardı. Bu ayet inince Peygamberimizin münadisi şöyle seslendi: "Bilin ki, hamile olan esir cariyeler ile doğum yapıncaya kadar ve hamile olmayanlarla da hayızdan temizleninceye kadar cinsel ilişkide bulunmayın."

Bu tefsir tarzında delil olarak gösterilen rivayetin zayıf oluşunun yanı sıra, ayeti sınırlayıcı olmaksızın sınırlama vardır. [Ayetin anlamı geneldir, savaşta ve savaş dışında sahip olunan bütün cariyeleri kapsar.] Dolayısıyla ayetin anlamı bizim anlattığımız doğrultudadır.

"Allah'ın farz kıldığı hükümlere bağlı kalın." Yani üzerinize yazılan ve farz kılınan Allah'ın hükmüne bağlı kalın. Tefsirciler bu ayetle ilgili şu açıklamayı yapıyorlar: "Kitabellahi aleykum" gizli bir fiilin mutlak mefulu olmak üzere mansuptur. İfade aslında "ketebella-hu kitaben aleykum=Allah üzerinize yazı yazdı" şeklindedir. Sonra fiil hazfedildi ve mastar fiilin failine muzaf kılınarak onun yerine geçti. Bu tefsirciler, "aleykum" kelimesini ism-i fiil [fiil anlamını taşıyan isim] olarak algılamamışlardır. Bu hususta, nahiv ilmi bilginlerinin sözlerine dayanmışlardır. Onlar ism-i fiilin amel ve etki bırakma açısından zayıf olduğu için mamulünün ondan öne geçemez olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerinde iyice düşünmek gerekir.

"Bunun dışında kalanı... size helâl kılındı." Cümlelerin orijinalinde "mâverâe" kelimesinde sadece akıllı olmayan varlıklar için kullanılan "ma" edatının kullanılmasından, bunun yanı sıra tekil ve müzekker için kullanılan işaret edatına ("zalıke" kelimesine) yer verilmesinden ve yine daha sonraki "*mallarınızla aramanız*" ibaresinden, ulama edatı olan "ma" ve ismi işaretle "*analarınız... haram kılındı.*" cümlesinde gizli olan şeyin kastedildiği anlaşıyor. Bu gizli şey, yasaklamanın konusu olan cinsel ilişki, elde etme ve benzeri bir anlamdır. Buna göre

cümlelerin anlamı "Size sayılanların dışındakileri elde etmeniz helâl kılındı" şeklindedir. Bu elde etme, sayılan on beş zümre dışındakileri ya nikâh yolu ile ya cariyeye edinme yolu ile elde etmek demektir. O zaman "*mallarınızla aramanız*" ifadesinin "*Bunun dışında kalanı (bunun dışındaki birleşmeler)... size helâl kılındı*" ifadesinden bedel olması kurallara tamamen uygun olur.

Tefsircilerin bu cümle ile ilgili şaşırtıcı tefsirler yaptıkları nakle-dilmiştir. Meselâ bir tefsirci, "mâverâe zalikum" ifadesini, "Bunlar dışındaki yakın akrabalarınız size helâl kılındı." şeklinde tefsir etmiştir. Başka bir tefsirci bu ifadeyi: "Beş taneden aşağı sayıda kadınla evlenmek size helâl kılındı. Bu da dört ve daha azıdır. Bunları nikâh yolu ile mallarınızla elde etmeye çalışmanız size helâl kılındı." şeklinde tefsir etmiştir. Bir başka tefsirci de aynı ifadeyi "Bunların dışında kalan elinizdeki cariyeler size helâl kılındı." biçiminde tefsir etmiştir. Bir başka alim de bu ifadeyi "Dörtten fazla olmama şartıyla sayılan yasak kadınların dışındaki kadınları nikâhlama veya cariyeye edinme yolu ile mallarınızla elde etmeniz size helâl kılındı." şeklinde açıklıyor.

Bu tefsir biçimleri tutarsızdır. Ayette kullanılan kelimelerde bunlara ilişkin delil yoktur. Üstelik hepsinde "ma" edatının akıllı varlıklar için kullanıldığı öngörülüyor ki, az önce söylediğimiz gibi bunun hiçbir dayanağı yoktur. Üstelik bu ayette elde edilmesi haram olan kadın zümreleri açıklanmak isteniyor. Maksat nikâh altında ne kadar kadın bulundurmanın haram olduğunu bildirmek değildir. Buna göre eş sayısını bu ayete yüklemenin hiçbir gerekçesi yoktur. Doğrusu şudur ki, bu cümlede daha önce ki iki ayette sayılanların dışında kalan kadınların ya nikâh veya cariyeye edinme yolu ile elde edilmelerinin caizliği açıklanmak isteniyor.

"İffetli olmak, zina etmemek üzere mallarınızla aramanız" Bu ifade, "mâverâe zalikum=bunun dışında kalanı" ifadesinden bedel veya atf-ı beyandır. Bu ifadeden söz konusu kadınları elde etmenin ve onlarla ilişkide bulunmanın meşru yollarının ne olduğu ortaya çıkıyor. Şöyle ki, "*Bunun dışında kalanı... size helâl kılındı.*" ifadesinin içerdiği üç yol var. Bunlar nikâh, cariyeye edinme ve zinadır. "*iffetli olmak... üzere mallarınızla aramanız*" ifadesi ile zina işlemek yasaklanıyor ve sadece nikâh ile cariyeye edinme şıklarının helâl oldukları vurgulanıyor. Sonra "mal ile arama" işlemi gündeme getiriliyor. Bu,

nikâhta onun temel şartlarından biri olan mehir ve ücret, cariyeye edinme de ise, bu işin çoğunlukla edinme yolu olan bedeldir. O zaman ayetin anlamı şöyle yorumlanabilir: Sayılanlar dışındaki kadınları elde etmek ve onlarla ilişkide bulunmak malî harcamada bulunmak suretiyle size helâl kılındı. Bu malî harcama kadınları zina değil de nikâhlama yolunda veya cariyeleri satın almak için yapılır.

Bundan anlaşılıyor ki, "muhsinîne ğayre musafihîne" ifadesindeki "ihsân" kelimesi, evlenmişlik ve özgür olma anlamında değil, iffetli olma anlamındadır. Çünkü ayetteki "malla arama" hem nikâhlamaya, hem de cariyeye edinmeye şamildir. Bunu sadece nikâhlama ile sınırlandırıp "ihsân" kavramını evlenmişlik anlamına almanın delili yoktur. "İhsân" kelimesini iffetlilik anlamında kullanmak demek, kadınlarla ilişkiden uzak durmak demek değildir ki, bu kelimenin buraya uymadığı söylenebilir. Tersine buradaki iffetli olmaktan maksat herhangi bir şekilde fuhşa yönelmeyerek sadece Allah'ın helâl kıldığı ile yetinmek, nefsi Allah'ın haram kıldığı yollardan alıkoymaktır. Allah'ın helâl kıldığı yollar, insanın yapısında ve fitratında ona yönelik eğilim bıraktığı doğrudan yararlanma hususunda, bilinen ve alışıla gelen yollardır.

Bu açıklamalarımız "en tebbeğû biemvalikum=mallarınızla aramanız" ifadesinin, başında gaye anlamı taşıyan bir "lam" harfi veya o anlamda bir şey farz ederek aslında "li-tebbeğû" yani aramak için veya "iradete en tebbeğû" yani aramak isteyerek gibi anlamlara çekmenin yanlış olduğunu ortaya koyar. Çünkü "en tebbeğû=aramanız" ifadesinin içeriği "*bunun dışında kalanı*" ifadesinin içeriği ile aynı amaçlıdır. İkinci ifade birincisine dayalı ve onun için kastedilmiş değildir. Bu husus açıktır.

Başka bir yanlış görüş de bir tefsircinin şu anlama gelen yorumudur: Ayetteki iffetsizlikten maksat, erkeğin menisini Allah'ın koyduğu gayeyi gözetmeksizin akıtmasıdır. Bu öyle bir gayedir ki, Allah insanın fitratında şehvet iç güdüsünü bu gaye için koymuştur. Gaye aile yuvası oluşturmak, nesli sürdürmek ve çocuk yapmaktır. İffetsizlik bu olunca, onun karşıtı olan ayetteki "ihsân" ise, üreme ve nesli çoğaltma amaçlı sürekli evlilik demek olur. Buna dikkat ediniz.

Ben bu tefsircinin ne demek istediğini anlamış değilim. Çıkardığım yalnız şu ki, bu kimse inceleme yöntemini karıştırmıştır. Yani, kanunun hikmeti diye adlandırılan hüküm dayanağını incelemek ile hük-

mün kendisini incelemeyi birbirine karıştırmıştır. Bunun sonucu olarak kabul edilemeyecek gerekleri, kabullenmek zorunda kalmıştır.

Bu iki incelemeden biri olan dayanağa ilişkin inceleme, aklıdır. Öbürü olan şer'î hükme, bu hükmün konusuna, ilgili olduğu şeye, şartlarına ve engellerine ilişkin inceleme ise lafzî ve sözeldir; genişliği ve darlığı, şeriat koyucunun sözel açıklamasına bağlıdır. Bütün şeriat hükümlerinin maslahata ve gerçek dayanaklara bağlı olduğundan şüphemiz yoktur. Bu hükümlerden biri olan evlenme hükmünün yasallaşması da objektif faydaya ve gerçek dayanağa bağlıdır. Bu çıkar ve dayanak, çoğalmak ve üremektir.

Biliyoruz ki yaratılış düzeni, insan türünden fertlerin bekası yolu ile insan türünün bekasını istemiştir. Bu beka Allah'ın dilemesi ile sınırlıdır. Bu amaca ulaşabilmek için insan bünyesi üreme cihazı ile donatıldı. Bu cihaz insandan ayırdığı parçaları eski insanın yerini alacak yeni bir insan olarak yetiştiriyor. Böylece türün zinciri kesintisiz olarak uzayıp gidiyor. Bu cihazı çalışmaya ve üretmeye sevk etmek için de insan bünyesine şehvet gücü yerleştirildi. Bu gücün etkisi ile erkek ile dişinin her biri öbürüne karşı ilgi duyar, birbirine sahip olup ilişki kurmak üzere bu gücün çekimi devreye girer. Sonra bu iş akılla olgunluğa kavuşur. Akıl, yaratılış düzeninin özendirdiği bu yolun bozulmasını, yanlışla saplanmasını önler.

Hilkat düzeni fonksiyonu konusunda titiz, insan türünün sürekliliğinden ibaret olan amacı konusunda ısrarlıdır. Ama bu titizliğin aynıasını erkek ile dişi arasındaki ilişkilerde ve insan zümrelerinde göremeyiz. Bu yaratılış gayesine ulaşma azmi fertlerde sürekli olarak görülmez, ancak çoğunlukla bir ilk adım olarak görülür. Buna göre her evlilik çocuk yapmaya vardırılmaz. Her cinsel ilişki için de aynı şey söylenebılır. Her cinsel ilişki eğilimi, bu sonucu meydana getirmez. Her erkek, her kadın ve her evlilik zorunlu olarak bu zevke varmaz ve çocuk edinme arzusuna varmaz. Bunlar ancak çoğunlukla görülebilecek gelişmelerdir.

Yaratılış cihazı insanı evlenmeye çağırır. Amacı, şehvet yolu ile çoğalmaktır. İnsana bağışlanmış olan akıl ise bu isteğe nefsin korunmasını ve sakınmasını ekler. Bu sakınma, hayatın mutluluğunu bozan, ailelerin temellerini yıkan ve neslin çoğalmasının önünü kesen fuhuştan ve zinadan kaçınmaktır.

Bu birleşik fayda, yani çocuk edinme faydası ile fuhşun sızmasını engelleme faydası, İslâm'da evliliğin temeli olan, çoğunluğa dayalı dayanaktır. Yalnız çoğunlukla olma durumu dayanağın hükümlerindendir. Konuları için konmuş olan hükümler ise, sadece sürekli olmayı kabul ederler, çoğunluğa dayalı olmakla yetinmezler.

"Evlenme veya cinsel ilişki caiz olup olmama bakımından amaca ve dayanağa bağlıdır." demek doğru değildir. Böyle düşünmenin devamı şöyle gelir: Çocuk edinme niyeti ile yapılmayan evlilik caiz değildir. Kısır çiftlerin evlilikleri caiz değildir. Aybaşı olmayan yaşlı kadınlarla evlenmek caiz değildir. Küçük yaştaki kızlarla yapılan evlilik caiz değildir. Zina eden erkeğin evliliği caiz değildir. Hamile kadın ile cinsel ilişkide bulunmak caiz değildir. Meni akıtmaksızın yapılacak ilişki caiz değildir. Aile yuvası oluşturmaksızın evlilik yapmak caiz değildir. ...caiz değildir. ...caiz değildir.

Aslında nikâh, kadın ile erkek arasında meşru bir sünnettir. Onun sürekli hükümleri vardır. Daha önce belirtildiği gibi bu meşru sünnetle kamuyla ilgili çoğunluk üzere kurulu bir maslahat korunmak istenmiştir. O hâlde, dayanağının gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlı olan ve dayanağı gerçekleştirmeyen evli fertleri veya evlilik hükümleri engellenecek olan bir meşru sünneti geçerli kılmak anlamsızdır.

"O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin." Bildiğim kadarıyla ayetin orijinalindeki "bihi" zamiri, *"Bunun dışında kalanı... size helâldir."* ifadesinin delâlet ettiği şeye dönüyor. Bu da "neyl=ulaşmak" veya o anlama gelen durumdur. O zaman ayetin başındaki "ma" edatı vakit bildirmek için ve "minhunne" ifadesi, "istamta'tum" ifadesi ile bağlantılı olur. Böyle olunca bu ifadenin anlamı 'Ne zaman müt'a yaparak onlardan yararlandınızsa, ücretlerini farz olarak verin.' biçiminde olur.

Bunun yanı sıra ayetteki "ma" edatının mevsule ve "istamta'tum" ifadesinin sıla cümlesi, "bihi zamirinin ism-i mevsule dönük olması ve "minhunne" ifadesinin mevsulun açıklaması olması da mümkündür. O zaman anlam "Kendilerinden yararlandığınız kadınların ücretlerini farz olarak verin." şeklinde olur.

"Femestamta'tum" cümlesi daha önceki ifadeyle ilgili bir ayrıntılandırmadır. Çünkü başında bu anlamı veren "fa" harfi vardır. Bu cümle hiç şüphesiz parçayı bütüne, cüz'îyi küllîye dayandıran bir ayrıntılı

açıklamadır. Çünkü *"iffetli olmanız ve zina etmemek üzere mallarınızla aramanız"* ifadesi, yukarda açıklandığı üzere, hem nikâhlıda, hem de cariyede ulaşılan şeyi içeriyor. Böyle olunca, *"O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin."* ifadesini bir önceki cümleye uzantı yapmak, parçayı bütüne veya bazı cüz'î bölümleri, bölümlere ayrılmış küllî ve bütüne bağlamak türünden olur.

Bu ayrıntılandırma üslûbu, Kur'an'da çok kullanılır. Meselâ şu ayetler gibi: *"Sayılı günlerde oruç tutmanız farz kılındı. O hâlde içinizden kim hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca sonraki günlerde oruç tutar."* (Bakara, 184) *"Dinde zorlama yoktur. Doğruluk ile sapıklık birbirinden ayrılmıştır. O hâlde kim tağutu reddederek Allah'a inanırsa kopmaz bir kulpa yapışmış olur."* (Bakara, 256)

Ayette sözü edilen "yararlanma" ile müt'a nikâhının kastedildiği şüphesizdir. Çünkü bu ayet Medenîdir ve Peygamberimizin hicretten sonraki döneminin ilk yarısında inen Nisâ suresinin ayetlerinden biridir. Nisâ suresinin ayetlerinin çoğu bu söylediklerimizin delilidir. Bu nikâh, yani müt'a nikâhı bu dönemde Müslümanlar arasında yürürlükte ve uygulamada idi. Bunda şüphe yoktur. Rivayetlerin hepsi bunun tartışmasız bir gerçek olduğunu ortaya koyuyor. Bu uygulamayı ortaya koyan İslâm olsun veya olmasın, bunun Peygamberimizin gözü ve kulağı önünde yürütüldüğü şüphesizdir. Uygulamanın adı bu, yani müt'a idi. Ondan bu adla söz edilirdi. Buna göre *"O hâlde, ne zaman onlarla... ücretlerini bir farz olarak verin."* ifadesi, kesinlikle bu anlamda kabul edilmesi, ondan bu anlam çıkarılması kaçınılmazdır. Tıpkı Kur'an'ın inişi sırasında Müslümanlar arasında geçerli olan diğer gelenekler ve âdetlerde olduğu gibi. Bu gelenekler ve âdetler bilinen, yaygın isimleri ile anılıyorlardı. Bu isimlerle ilgili hüküm içeren bir ayet inince bu ayetlerde geçen isimler yaygın anlamlarında alınırlardı. Gelen hüküm ister onaylama, ister ret, ister emretme, ister yasaklama biçiminde olsun ilgisi olduğu isimlerin asıl lügat anlamları ile irtibatlandırılmazdı.

Meselâ hac, alış veriş, faiz, kâr, ganimet ve bu türden olan kavramlar gibi. Hiç kimse sözlük anlamını ileri sürerek Beytullah'ı ziyaret etmenin, orayı kastetmek demek olduğunu iddia edemez. Sayılan diğer kavramlarda da durum böyledir. Yine Peygamberimiz (s.a.a) tara-

findan ortaya konan, arkasından yaygın biçimde kullanılarak sonunda şeriatteki adı ile bilinir hâle gelen namaz, oruç, zekât, hacc-ı temettü gibi şeriat kavramlarında da aynı kural geçerlidir. Bu kavramları ifade eden kelimeler, şeriat tarafından veya şeriat bağluları tarafından kesinlikle söz konusu anlamlara bağlandıktan sonra onları sözlüklerdeki anlamlarına döndürmenin imkanı yoktur.

Buna göre ayette sözü edilen yararlanmayı müt'a nikâhı anlamına almak zorunludur. Çünkü bu ayetin indiği sıralarda bu ilişki türünün Araplar arasında kullanılan adı bu idi. Bu, böyledir; daha sonra müt'a nikâhının ayetle veya sünnetle neshedildiğini söyleyelim veya söylemeyelim fark etmez; çünkü bu, yerinde incelenmesi gereken ayrı bir konudur. Sözün kısıası, bu ayetten anlaşılan şey müt'a nikâhının hükümüdür. Sahabe ve tabiin kuşağına mensup eski dönem tefsircilerden nakledilen yorum da budur. İbn-i Abbas, İbn-i Mesud, Ubeyy b. Kaab, Katade, Mucahid, Suddi, İbn-i Cubeyr, Hasan vb. gibi. Bu yorum Ehl-i Beyt İmamlarının da görüşüdür.

Yapılan açıklamalardan konuyla ilgili bazı tefsircilerin yapmış olduğu yorumun asılsız olduğu ortaya çıkıyor. Yorum şudur: "Buradaki istimta'dan maksat, evlenmektir. Çünkü nikâh ilişkisi kurmak kadından yararlanmaya yönelik bir taleptir." Bir tefsirci de "istamta'tum" ke-limesindeki "sin" ve "ta" harflerinin tekit için olduğunu ve kelimenin anlamının 'temetta'tum" biçiminde olduğunu iddia etmiştir.

Mezkur görüşün tutarsızlığının delili şudur ki; Araplar arasında müt'a nikâhının bu adla yayılması ve bilinmesi bu kelimeyi işitenlerin onu lügat anlamında algılamalarına imkan tanımaz.

Ayrıca kelimeye verilen anlamın doğru olduğu, talep anlamının daimi nikâh ile bağdaştığı ve "istemta'tum" kelimesinin "temetta'tum= yararlandığınız" anlamına geldiği farz edilse bile, bu ifade "*onlara ücretlerini verin.*" biçimindeki sonuç cümlesi ile bağdaşmaz. Çünkü mehir, nikâh akdi yapmakla farz olur. Evlilik teklif yapmayı, akit yapmayı, oynaşmayı, cinsel ilişkiyi vb. şeyleri de kapsamına aldığını kabul ettiğimiz yararlanma talebine ve aynen yararlanmaya da dayanmaz. Mihrin yarısı nikâh akdi ile, öbür yarısı da cinsel ilişki ile farz olur.

Üstelik bu ayetten önce inen ayetler, çeşitli ayrıntıları ile mehir vermenin gerekliliğini geniş biçimde anlatmışlardır. Bu gerekliliği tekrar anlatmanın anlamı yoktur. Söz konusu ayetler şunlardır: "*Kadınla-*

rın mehirlerini (Allah tarafından) bir bağış olarak verin." (Nisâ, 4) *"Eğer bir eşinizi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklü miktarda mal (mehir) vermiş olsanız bile, ondan hiçbir şeyi geri almayın."* (Nisâ, 20) *"Kadınlara dokunmadan veya mehirlerini kesmeden kadınları boşarsanız, size bir günah yoktur. Fakat onları yararlandırın; zengin olan kendi gücü, darda olan da kendi gücü oranında... Eğer onlara mehir keser de dokunmadan boşarsanız, kestiğinizin yarısını verin..."* (Bakara, 236-237)

Bir tefsirci bu ayetin, yani *"O hâlde... ücretlerini bir farz olarak verin."* ayetinin tekit (pekiştirme) amaçlı olduğunu ileri sürmüştü. Bu yoruma verilecek cevap şudur: Bu ayetin öncesindeki ayetler, özellikle *"eğer bir eşi bırakıp yerine bir başka eş almak isterseniz..."* ifadesinden sonra iki ayete kadar yer alan kısmı son derece kesin ve vurgulamalı ifadeler taşıdıkları için bu ayetin onları pekiştirme amacı taşımasına sebep yoktur.

Nesih meselesine gelince; bazıları bu ayetin *"Onlar ki, edep yerlerini korurlar. Yalnız eşleri ve sahip oldukları (cariyeleri) hariç. (Bu iki durumda) onlar kınanmış degillerdir. Şu hâlde, kim bunun ötesine gitmek isterse, işte bunlar haddi aşan kimselerdir."* (Mü'minin, 5-7) ayeti ile neshedilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları ise id-detle ilgili olan *"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız zaman bekleme sürelerini gözeterek boşayın."* (Talâk, 1) ayeti ile neshedilmiş olduğunu iddia etmişlerdir. Bazıları ise *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç temizlenme süresi beklerler."* (Bakara, 228) Çünkü bu iki ayette eşlerin ayrılımları boşamaya ve bekleme süresine bağlanmıştır. Oysa müt'a nikâhında bunların hiçbirisi yoktur.

Bazıları ayetin *"eşlerinizin... geriye bıraktıkları mirasın yarısı sizindir..."* (Nisâ, 12) ayeti ile neshedildiğini söylüyorlar. Müt'a evliliklerinde mirasın olmayışını görüşlerine delil gösteriyorlar. Bazıları *"Size (şunlar) haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız..."* (Nisâ, 23) ayetinin bu ayeti neshettiğini söylüyorlar. Çünkü bu ayet evlenme hakkındadır, diyorlar. Diğer bazıları da bu ayetin *"o hâlde gönlünüzün rahat ettiği (başka) kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz."* (Nisâ, 3) ayeti ile neshedilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. [Çünkü müt'ada dörtten fazlasıyla da nikâh yapılabilir.]

Bazılarına göre ayet sünnetle neshedildi. Bu doğrultudan da kimi-

leri ayetin Peygamberimiz tarafından Hayber Savaşı yılında, kimileri Mekke'nin fethedildiği yıl, kimileri veda haccında Peygamberimiz tarafından neshedildiğini söylerlerken, kimileri de bu uygulamanın önce serbest bırakıldığını, sonra iki veya üç defa yasaklandığını, en son kesinleşen hükmün yasaklanma hükmü olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu ayetin Mü'minin suresindeki ayetle neshedilmiş olması iddiası hakkında söylenecek söz, Mü'minin suresindeki ayetin neshetmeye elverişli olmadığıdır. Çünkü o ayet Mekke döneminde, müt'a evliliği ile ilgili ayet ise Medine döneminde inmiştir. Mekke döneminde inen bir ayet, Medine dönemindeki bir ayeti neshedemez. Üstelik müt'a işlemini nikâh ve kendisiyle müt'a yapılan kadını eş saymamayı kabul etmiyoruz. Bu konudaki Peygamberimizden gelen haberler ve sahabeler ile tabiinin bu işleme nikâh adını vermiş olmaları onu nikâh saymaya engeldir. Bunu nikâh saymanın, miras ve boşama vb. şeyleri gerektirdiğini ileri sürerek onu nikâh saymamaya ilişkin gerekli cevap verilecektir.

Bu ayetin miras ayeti ile, boşama ayeti ile ve evlenilebilecek kadınların sayısına ilişkin ayetlerle neshedildiğini ileri sürenlere verilecek cevap şudur: Bu ayetler ile müt'a ayeti arasındaki ilişki nesheden-neshedilen ilişkisi değil, genel-sınırlı veya mutlak-kayıtlı ilişkisidir. Meselâ miras ayeti kalıcı ve geçici nikâhlı bütün eşleri içerir. Fakat sünnet bu ayetin içeriğinin bir bölümünü dışarıda bırakarak onu sınırlar. Sünnetin dışarı çıkardığı bölüm geçici nikâhlı eşlerdir. Boşama ayeti ile eşlerin sayısını sınırlayan ayet hakkında söylenecek söz de aynıdır. Bu açık bir husustur. Bu ayetlerin neshedici olduklarına ilişkin iddia, her hâlde bu iki ilişki türünü birbirinden ayırt edememekten ileri geliyor.

Evet; bazı fıkıh usûlü bilginleri, eğer sınırlı kapsamlı bir ayetin arkasından olumlu veya olumsuz olarak ona zıt genel kapsamlı bir ayet gelirse, geniş kapsamlı ayetin sınırlı kapsamlı ayeti neshedeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüş yerinde anlatıldığı üzere zayıf olmakla birlikte bizim üzerinde konuştuğumuz meseleye uymuyor. Çünkü genel kapsamlı olan boşama ayeti Bakara suresindedir. Bakara suresi müt'a ayetini de içeren Nisâ suresinden önce Medine döneminde inmiş ilk suredir. Evlenebilecek eş sayısına ilişkin ayet de Nisâ suresinde ve müt'a ayetinin öncesinde yer almıştır. Miras ayeti de müt'a ayetinden

önce aynı siyak içinde ve aynı surededir. Yani bütün bu durumlarda sınırlı kapsamlı müt'a ayeti, genel kapsamlı ayetten sonra geliyor.

Bekleme ve iddet süresine ilişkin ayetin bu ayeti neshettiği iddiasına gelince, bu iddianın asılsızlığı daha da açıktır. Çünkü bekleme süresi (iddet) hükmü, sürekli nikâhta olduğu gibi geçici nikâhta da geçerlidir. Yalnız süresi farklıdır. Bu farklılık sınırlayıcı sayılır, neshedici kabul edilmez.

Müt'a nikâhı ayetinin yasak evliliklere ilişkin ayetle yasaklandığını iddia eden görüş ise, şu iki sebepten dolayı bu görüş bu tür görüşlerin en şaşırtıcı olanıdır. Birinci sebep şudur: Yasak evlilikleri sayan ifade ile müt'a nikâhına delil olan ifade birbirine bağlı bir bütündür. Müt'a nikâhına delil olan ifadenin önce olduğu nasıl farz edilecek, sonra da bir sözün baş tarafının uzantısını neshettiği nasıl ileri sürülecektir? İkinci sebep de şudur: Bu ayet hiçbir yönü ile sürekli olmayan eşliği açıkça ve net bir dille yasaklamıyor. Ayet önce erkek için evlenilmesi yasak olan kadın zümrelerini sayıyor. Sonra da nikâh veya cariye edinme yolu ile elde edilmesi caiz olan kadınları açıklıyor. Daha önce dediğimiz gibi müt'a nikâhı nikâh olduğu için bu iki mesele arasında karşıtlık ilişkisi yoktur ki, neshedilme söz konusu olsun.

Evet. Kimileri şöyle diyor: *"Bunun dışında kalanı ihsân=iffetli olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla aramanız size helâl kılındı."* İfadesi, diğer kadınların helâl olmasını mehirle ve "ihsân" ile zinaya bulaşmamakla kayıtlandırıyor. Geçici nikâhta "ihsân" yoktur. Nitekim müt'a nikâhı yapan bir erkek "ihsân" şartını yerine getirmiş sayılmadığı için eğer zina işlerse recm edilmez. Bu durum bu ayette müt'a nikâhının kastedilmiş olması ihtimalini ortadan kaldırır.

Bu itiraza daha önce değinilen şu karşılık verilir: *"ihsân ve zina etmemek üzere"* ifadesinde geçen "ihsân" kelimesi, iffetli olma anlamındadır; evli olmak anlamında değildir. Çünkü aynı ifade, hem cariye edinmeyi, hem de nikâh yolu ile evliliği içeriyor. Eğer buradaki "ihsân"ın evli olmak demek olduğu kabul edilse bile evli erkeğin zina suçunun müt'a nikâhlı bir erkeğin zina suçunu Kur'an ile değil, sünnetle sınırlandırdığı sonucuna varılır. Çünkü zaten Kur'an'da recm cezası yoktur. [Recm cezası, sünnetle ispat edilen bir gerçektir.]

Bu hükmün sünnetle neshedilmiş olmasına gelince, bir kere bu nesih, kökünden asılsızdır. Çünkü mütevatir hadislerle terstir. O hadis-

lerde hadislerin Kur'an'a sunulması, Kur'an'a ters düşenlerinin reddedilmesi ve Kur'an'ın ölçü alınması emrediliyor. Ayrıca rivayetler bölümünde bu iddiaya cevap verilecektir.

"İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye (malî açıdan) gücü yetmeyen kimse... evlensin." Ayetin orijinalinde geçen "tavl" kelimesi zenginlik ve gücün fazlalığı demektir. Her iki anlam da ayete uygundur. Ayetin orijinalinde geçen "muhsenat" kelimesi, özgür kadınlar demektir. Bunun karinesi bu kelimenin karşıtı olarak cariyeler kelimesinin kullanılmasıdır. Bu aynı zamanda "muhsenat" kelimesinin iffetli kadınlar demek olmadığını da gösterir. Eğer öyle olsa idi bu kelimenin karşıtı olarak "cariyeler"den söz edilmez, hem cariyeler, hem de iffetsiz kadınlar zikredilirdi. "Muhsenat" kelimesi evli kadınlar anlamında da değildir. Çünkü onlarla yeni bir nikâh akdi yapılamaz. Bu kelime Müslüman kadınlar anlamını da içermez. Çünkü eğer öyle olsaydı, "mümin kadınlar" kaydının konmasına gerek duyulmazdı.

"Sahip olduğunuz cariyelerinizden" ifadesinden maksat müminlerin sahip olduğu cariyelerdir. Yoksa evlenmek isteyen erkeğin eli altındaki cariye değildir. Çünkü bir kimsenin kendisinin sahip olduğu cariyesi ile evlenmesi geçersizdir, meşru değildir. Sahip olmak, aralarında evlenmek isteyen erkeğin de bulunduğu müminler topluluğuna nispet ediliyor. Çünkü müminler bir ve bütün sayılıyor. Dinleri, menfaatleri bir olduğu için bir tek şahısmış gibi sayılıyorlar.

Gerek özgür kadınların, gerekse cariyelerin mümin olmak ile kayıtlanmış olmaları, mümin olmayan kitap ehli ve müşrik kadınlarla evlenmenin caiz olmadığını gösterir. Bu konuda inşallah Mâide suresinin başlarında tamamlayıcı açıklama yapılacaktır.

Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: Mehir ve geçim sağlama yüklerini taşımaya gücü yetmediği için özgür kadınlarla evlenemeyen erkekler, mümin cariyelerle evlensinler. Böylece özgür kadınlarla evlenmeye güçlerinin yetmemesinin sıkıntısı altında kendilerini fuhşun tehlikelerine atıp bedbahtlığa maruz bırakmasınlar.

Bu ayetteki nikâhtan maksat, sürekli nikâhtır. Ayet indirgeme içeriklidir. Yani "eğer öyle yapamıyorsanız, böyle ki yapabilirsiniz." Ayette, indirgenilen şeyin sadece bazısından, yani caiz olan nikâhın bir türü olan sürekli nikâhtan söz ediliyor. Çünkü aile yuvası kurmayı, nesli arttırmayı ve geride çoluk-çocuk bırakmayı isteyen herkese göre

bilinen ve doğal olarak belirlenmiş nikâh, sürekli nikâhtır. Müt'a nikâhı ise dinin tanıdığı bir kolaylıktır. Allah, fuhuş yolunu tıkamak ve fesat kaynaklarını kurutmak için bu hükümle kullarına kolaylık tanımış ve yükünü hafifletmiştir.

Sözü çoğunlukla karşılaşılan veya ilk akla gelen bilinmiş yönlerle doğru sevk etmek, özellikle hüküm açıklama ve kanun koyma yerlerinde bu üslûbu kullanmak Kur'an'da çok yaygındır. Meselâ şu ayette olduğu gibi; *"Öyleyse sizden kim bu aya (ramazan ayına) şahit olursa, onu tutsun. Kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde tutsun."* (Bakara, 185) Oysa oruç tutmamanın mazeretleri sadece hastalık ve yolculuk değildir. Şu ayet de öyledir: *"Eğer hasta veya yolculukta iseniz yahut sizden biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanızsa, su bulamadığınız takdirde temiz bir yere yönelin."* (Nisâ, 43) Görüldüğü gibi özürler ve kayıtlar sık karşılaşılan ve bilinen durumlara dayandırılmıştır. Kur'an'da bunun örnekleri çoktur.

Bu söylediklerimiz bu ayetin sürekli nikâha hamledilmesi durumu içindir ki, tefsirciler böyle olduğunu söylemişlerdir. Bu durum bazıların sandıkları gibi indirgeme ve genişletme anlamı içerdiğinden dolayı bu ayetin sadece sürekli nikâhla sınırlı olmasını ve *"O hâlde... ücretlerini bir farz olarak verin."* ifadesinin müt'a nikâhını açıklama amacını taşımasını gerektirmez. Çünkü hem kendisinden indirgenen, hem de kendisine indirgenenin her ikisi bu ayetin, yani *"İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye (malî açıdan) gücü yetmeyen..."* ayetinin kendisi içinde yer alıyor.

Üstelik bu ayetin sözleri, onu sürekli ve geçici şıkları ile mutlak nikâhı ifade edecek şekilde tefsir etmeye elverişlidir. Bu durum, ayetin geride kalan cümleleri incelenirken ortaya çıkacaktır.

"Allah sizin imanınızı, en iyi bilendir. Bazınız bazınızdandır (insanlıkta eşitsiniz)." Hüküm şartı olarak gösterilen iman, kalbi bir mesele olduğu için sebeplere dayanarak bilinmesi mümkün değildir. Kimileri bunu imkansıza ve çok zor bir şarta bağlama olduğunu sanabilir. Yükümlülerin bu yüzden sıkıntıya düşeceği ka-bul edilebilir. Bundan dolayı yüce Allah mümin kullarının kimler olduğunu kendisinin bildiğini belirtiyor. Bu ifade, kinaye olarak şu mesajı veriyor: Kullar imana delâlet eden görünür sebepleri göz önüne almakla yükümlü-

dürler. Kelime-i Şahadet getirmek, Müslüman topluluğu içinde yer almak ve genel dinî görevleri yerine getirmek gibi. Dayanak olan, imanın dışı yönelik belirtileridir; yoksa batınî yönü değildir.

Bu ayette evlenmeye gücü yetmeyen yükümlülerin cariyelerle evlenmeye yöneltmiş olmaları hususunda ayetin etkili olup kabul görmesi açısından başka bir eksiklik vardır ki, o da şudur: Sıradan insanlar köleleri hor görürler, onları aşağılarlar. Bunun sonucu olarak onlarla bir arada yaşamayı, hayatı paylaşmayı içlerine sindiremezler. Özellikle onlarla evlilik ilişkisi kurmayı eksiklik addederler. Çünkü evlilik hayatı bir ortaklık, et ve kan kaynaşmasıdır.

İşte yüce Allah "*Bazınız bazınızdandır*" buyruğu ile öyle açık bir gerçeğe işaret ediyor ki, eğer bu gerçek üzerinde iyi düşünülürse sözünü ettiğimiz asılsız vahim dağılır. Buna göre köle de özgür kişi gibi bir insandır. Bu ikisi arasında insanı insan yapan nitelikler bakımından fark yoktur. Bu iki insan grubu sadece birtakım yasal hükümler bakımından birbirinden ayrılırlar ki, bu yasal hükümler toplumun mutluluğu düşünülerek konmuştur. Bu farklılıkların Allah nazarında önemi yoktur. Yüce Allah katında önemli olan üstünlük faktörü, takvadır. O hâlde müminler, kendilerini, mutluluklarını ve kurtuluşlarını sağlayan temel gerçeklerden uzaklaştırabilecek bu tür vehimlerin etkilerine kapılmamalıdır. Çünkü doğru yoldan sapma her ne kadar yolun başında az da olsa, git gide insanı hidayet yolundan uzaklaştırarak helak edici vadilere sürükler.

Bundan anlaşılıyor ki; "*İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye gücü olmayan kimse, sahip olduğunuz cariyelerinizden evlensin.*" ayetinin başlangıcındaki şart koşma ve alternatif gösterme biçiminde ortaya konan sıralama, sözün doğal akışına ve âdetlere uyumluluğun ifadesidir. Yoksa müminlere bu sıralamayı zorlamak anlamlı bir anlamı taşımaz. Yani cariyeye ile evlenebilmek, özgür kadınla evlenme gücünün olmamasına dayanmaz. Yalnız insanlar tabiatları gereğince böyle bir tutumu benimsedikleri için Kur'an, onlara eğer özgür kadınlarla evlenmeye yetecek maddî güçleri yoksa içlerinde bir burukluk hissetmeden cariyelerle evlenebileceklerini söylüyor. Ayrıca onları özgürlerin ve kölelerin aynı türün fertleri olduğu, hepsinin bir bütünün parçaları olduğu konusunda uyarıyor.

Bu açıklamamızdan ayetin devamını oluşturan "*Sabretmeniz ise,*

sizin için daha hayırlıdır." ifadesi hakkında bazı tefsircilerin şu yorumunun da asılsızlığı ortaya çıkıyor. Söz konusu tefsirciler bu ifadeyi "iffetli kalarak ve sabırlı davranarak cariyelerle evlenmemeniz, onlarla evlenmenizden daha hayırlıdır" şeklinde yorumluyorlar. Bu yorum köleleri aşağılayıcı, horlayıcı olduğu için sakat ve asılsızdır. Çünkü *"Bazınız bazınızdanır"* ifadesi ile kesin olarak çelişir.

"O hâlde onlarla iffetli olmaları, zina etmemeleri ve... şartıyla sahiplerinin izniyle evlenin." Ayetin orijinalinde geçen "muhsenat" kelimesi iffetliler demektir. Çünkü evli kadınların bir daha evlenmeleri mümkün değildir. Ayetin orijinalindeki "musafihat" kelimesi, "mutta-hizat-i ahdan" yani gizli dost tutmuş olmanın karıştıdır. Ayette geçen "ahdan" kelimesi, "hidn" kelimesinin çoğulu olup dost, arkadaş anlamına gelir. Müzekkeri, müennesi, tekili, çoğulu aynı kalıpla ifade edildiği hâlde burada çoğul kalıbı ile kullanılması, net bir şekilde çoğula delâlet etsin dıyedir. Çünkü fuhuş maksadı ile dost edinen kimse bir veya iki dostla yetinmez. Çünkü isteklerine uyulan nefis sınır tanımaz olur.

"Sifah"tan, açıkça yapılan zina; dost edinme ile de gizli işlenen zina kastedilmiştir diyen tefsirci bu karışıklığı göz önünde bulundurmıştır. Gerçekten dost edinmek Araplar arasında hayli yaygın idi. Öyle ki, köle olmayanların açıkça zina yapmalarını kınadıkları hâlde özgür erkek ve kadınlar dost tutmuş olmaları yüzünden ayıplanmazlardı.

"O hâlde onlarla... sahiplerinin izniyle evlenin." ifadesi, cariyelerle evlenmenin onların sahiplerinin iznini alma şartına bağlı olduğuna delildir. Çünkü cariyelerin dizginleri başka birinin değil, sahiplerinin elindedir. Ayette sahip ve efendiden söz edilirken "onların aileleri" tabirinin kullanılması, *"bazınız bazınızdanır"* buyruğunun gereğine uyma anlamını taşır. Yani cariye, efendisinin ailesinin bir ferdidir ve efendisi de onun ehlidir.

Cariyelere örfe uygun olarak ücretlerinin verilmesi demek, nikâhlarının mehirlerinin eksiksiz biçimde verilmesi demektir. Bu mehirler onların velilerine verilecektir. "örfe uygun" kaydının konmasından maksat, mehir konusunda onları aldatmamak, oyalamamak ve üzmemektir.

"Eğer evlendikten sonra fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınlara

verilecek cezanın yarısı uygulanır." Ayetin mealinde evlenmek olarak anlamlandırdığımız fiil bir kıraate göre, "uhsinne" yani ilk harf zammalı olarak edilgen fiil şeklindedir. [Yani evlenmekle koruma altına alınmış kadın...] Bir başka kıraate göre de "ahsanne" yani ilk harf fetha hareketiyle etken fiil şeklindedir. [Yani Müslüman olmasıyla kendini koruma altına alan kadın...] İkinci kıraat daha tercihlidir. Eğer ayette söz konusu edilen "ihsân" evli olmak demekse, onun şart olarak kabul edilmesi sadece anılan zinanın evlilikten öncesi ile ilgili olduğunu göstermek için olur. Çünkü eğer bir cariyeye zina ederse ister evli olsun, ister olmasın özgür kadına verilecek cezanın yarısına çarptırılır. Evli olmak bu cezayı ağırlaştıracak bir sebep sayılmaz.

Ama eğer bir tefsircinin de dediği gibi, ayette söz konusu edilen "ihsân" Müslüman olmak demekse, -nitekim "ahsanne" fiilinin etken fiil şeklinde okunması bunu pekiştiriyor- o zaman ek bir destek olmaksızın ayetin anlamı belirginleşir. Yani cariyeler ister evli olsunlar, ister bekar olsunlar, zina ettikleri takdirde özgür kadınlara verilecek cezanın yarısına çarptırılırlar.

Buradaki cezadan maksat recmetmek değil, kırbaçlamaktır. Çünkü recm cezasının ikiye bölünmesi düşünülemez. Bundan anlaşıyor ki, bu ifadede söz konusu edilen "muhsenat" kelimesi, ayetin başında anılan evli olmayan özgür kadınlar anlamındadır ve "el-muhsenat" kelimesinin başındaki "el" takısı ahit yani bilinen bir şeye işaret içindir. Kısacası ayetin anlamı şudur: Mümin cariyeler eğer zina ederlerse, evli olmayan özgür kadınlara verilecek cezanın yarısı ile cezalandırılırlar ki, bu da elli kırbaç vurma cezasıdır.

Ayette sözü edilen "ihsân" kelimesinin iffetli olmak demek olması da mümkündür. Bunun açıklaması şöyledir: O dönemde köleler canlarının her istediğini yapamazlardı. Çünkü efendilerinin emirlerine uymak zorunda idiler. Özellikle fuhuş konusunda... Onlar eğer fuhuş yapıyor idi iseler, bunu efendilerinin emri ile yapıyorlardı. Efendileri onları bu yolda kullanıyor, para karşılığında onların ırzlarını pazarlıyorlardı. Bu durum *"Namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi dünyalık çıkarlarınız uğruna fuhşa zorlamayın."* (Nûr, 33) ayetinde yer alan yasaklamadan anlaşıyor. Cariyelerin fuhşa dalmaları, bunu alışkanlık ve iş edinmeleri olduğu kadarı ile efendilerinin emri ile oluyordu. Onlar bu emre karşı koyamazlardı. Onlar efendileri tarafından fuhşa zor-

lanmadıklarında içlerindeki müminler İslâm görüntüsüne uygun yaşıyorlardı. Bu sırada eğer zina işlerlerse, kendilerine özgür kadınlara verilecek cezanın yarısı uygulanacaktı. İşte *"Eğer iffetli iken (zorlama olmaksızın) zina işlerlerse, onlara hür kadınlara verilecek cezanın yarısı uygulanır."* ayeti bunu ifade ediyor.

Bundan anlaşılıyor ki, bu şartın bu anlama göre mefhumu¹ yoktur. Çünkü cariyeler eğer iffetlerini korumadıkları takdirde efendileri tarafından zorlanmış olurlar, onlar da efendilerinin emirlerine uymuş olurlar. Bunun gibi *"Namuslu kalmak isterlerse, cariyelerinizi fuhşa zorlamayın."* (Nûr, 33) ayetindeki şartın da mefhumu yoktur. Çünkü eğer cariyeler namuslu kalmak istemezler ise, efendileri tarafından zorlanmaları söz konusu olmaz. Çünkü onlar kendi istekleri ile fuhuş yapmış olurlar. Bunu iyi kavramak gerekir.

"Bu, içinizden sıkıntı ve günaha düşeceğinden korkanlar içindir." Ayetteki "anet" sıkıntı, şiddet ve helak demektir. Bundan maksat galiba zinadır. Çünkü zina insanın bekârlık ve nikâh şehveti sıkıntısının yol açtığı şeydir ki, bunda insanın mahvolması vardır. Söylendiğine göre, bu ifade ile cariyelerle evlenmeye işaret ediliyor. Buna göre *"Sabretmeniz ise, sizin için daha hayırlıdır."* ifadesi, "Eğer sabreder de cariyelerle evlenmezseniz veya zina yapmazsanız sizin için daha hayırlı olur." anlamına gelir. Bu ifade cariyelerle evlenmenin veya mutlak anlamda evlenmenin gerekliliğine de işaret etmiş olabilir. Eğer bu iki şık ile ilgili bir şey bir önceki ayetin siyakından elde edilmiş ise bu ihtimal söz konusu olur. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

Her neyse. Eğer sabretmekten maksat cariyelerle evlenme konusunda sabretmek ise bu, bu husustaki efendilerinin ve çocuklarının hakları yüzündendir ki bu konu, fıkıh kitaplarında ayrıntılı biçimde anlatılıyor. Eğer bu ifadedeki sabretmekten maksat zina etmeme konusunda sabretmek ise, bu sabırda nefsi arındırmak, evlenerek veya evlenmeyerek zina arzusuna karşı koymak sureti ile takva melekesini ge-

1- [Fıkıh usûlü bilgisine göre, hükmü şart edatlarından biri ile belirli bir şarta bağlanmış nassın, bu şartın bulunmadığı durumlarda o hükmün geçerli olmadığına delâlet etmesine "mefhum-uş şart" denir. Meselâ: "Sana karşı saygılı davranılırsa, sen de saygılı davran" cümlesinde saygılı davranma hükmü, şart kalkınca kalkar ve geçerli sayılmaz.]

liştirmek olduğudur. *"Allah, bağışlayan ve esirgeyendir."* Takva sahibi kullarının kalplerinden kötü duygularının izlerini siler ve onları rahmetinin kapsamına alır.

"Allah size (hükümleri) açıklamak ve sizi, sizden önceki (iyi)lerin yollarına ve yasalarına iletmek... ister." Bu ifade, son üç ayetteki hükümlerin yasalaştırılmasındaki maksadı ve bu hükümler uygulandığında getirecekleri faydaları açıklıyor ve onlara işaret ediyor. *"Allah size açıklamak... ister."* Yani yüce Allah size dünyanın ve ahiretinizin mutluluğunu sağlayacak olan dinî hükümleri, dinî bilgiler ile hükümlerini size açıklamak istiyor. Buna göre "yubeyyinu" fiilinin mefulu, konumunun yüceliğini ve büyüklüğünü vurgulamak amacıyla cümleden hazfedilmiştir. "Yubeyyinu" fiili ile "yehdiyekum" fiilinin "sunenellezîne" üzerinde amel olma açısından çatıştığı ve onun her iki fiile meful olma ihtimali de vardır.

"ve sizi, sizden önceki (iyi)lerin yollarına ve yasalarına iletmek... ister." Yani dünya hayatını Allah'ın rızası uyarınca düzenleyen, böylece dünya ve ahiret mutluluğuna eren sizden önceki peygamberlerin ve salih ümmetlerin yaşama tarzlarını size tanıtmak istiyor. Bu yoruma göre eskilerin yaşama tarzlarından maksat, bunların ayrıntıları ve bütün özellikleri değil, ana hatlarıdır. Ayet böyle yorumlanınca eski ümmetlerin hükümlerinin bu ayetlerle bile neshedilmiş olduğu itirazı söz konusu olmaz. Hz. Âdem'in (a.s) geleneklerine göre erkek kardeş ile kız kardeşin evlenebilmeleri gibi. Hz. Yakub'un (a.s) geleneklerine göre iki kız kardeş ile aynı anda evlenebilmesi gibi. Bazı rivayetlere göre Hz. Yakup (a.s), Yahuda'nın anası Leyya ile Yusuf'un anası Rahil adındaki iki kız kardeşi, nikâhı altında birleştirmişti.

Bir tefsire göre bu ayete başka bir anlam veriliyor. O anlam da şudur: Ayetin maksadı bütün geçmiş milletlerin geleneklerini tanıtmaktır. Bu milletler ister hak yolda, ister batıl yolda olsunlar. Yani "Biz hak-batıl ayırımı yapmaksızın size bütün eski gelenekleri tanıtıyoruz. Maksadımız, sizin bilinçli bir ayıklama yaparak bu geleneklerin hak olanlarını almanız, batıl olanlarını bırakmanızdır."

Bu anlamın sakıncası yok. Yalnız Kur'an'da hidayet bu anlamda kullanılmaz. Bu kelime kullanıldığı zaman hakka iletmek veya hakkı istemek anlamında kullanılır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Sen istediğini doğru yola iletemezsin. Fakat Allah dilediği kimseyi doğru yola ile-*

tir." (Kasas, 56) *"Biz insana doğru yolu gösterdik. Artık o ister şükreder, isterse nankör olur."* (İnsan, 3) Kur'an zevkine en uygun gelen üslûp, söz konusu anlamları 'açıklama, anlatma' vb. kelimeler ile ifade etmesidir.

Evet. Eğer "yubeyyinu" ve "yehdiyekum" fiillerinin "sunenellezî-ne" üzerinde kendilerine mamul etme açısından çarpıştıkları ve Allah'ın tövbe etmesi de onunla ilintili olarak ele alınır ve ifadenin "Allah size sizden öncekilerin geleneklerini açıklıyor. Sizi onların doğru olanlarının bilincine erdiriyor ve imtihan edildiğiniz batılları hakkındaki tövbelerinizi kabul ediyor." şeklinde bir anlam taşıdığı kabul edilirse, bu tefsir tarzının bir dayanağı olmuş olur. Çünkü bu ayetten önceki ayetlerde bazı eski milletlerin geleneklerine, bunların hak ve batıl olanlarına ve batıl geleneklerden geçmişte yani İslâm'dan önce yapılanlarını Allah'ın kabul edeceğine değinilmişti.

"Allah... rahmetiyle dönüp tövbelerinizi kabul etmek ister. Allah bilendir, hikmet sahibidir." Burada sözü edilen tövbe Allah'ın nimeti ve rahmeti ile kuluna yönelmesi, şer'i hüküm koyması, gerçeği açıklaması ve doğru yola iletmesidir. Bunların hepsi yüce Allah'ın tövbesidir. Bunların yanı sıra kulların tövbesini kabul etmek ve günahın izlerini silmek de Allah'ın tövbesidir.

"Allah bilendir, hikmet sahibidir." cümlesi, ayetin bütün cümleleri ile bağlantılıdır. Eğer bu bağlama cümlesinin ayetin sadece son cümleleri ile bağlantılı olması istenseydi, zahire göre *"Allah bağışlayandır, esirgeyendir."* cümlesi en uygun ifade olurdu.

"Allah, rahmetiyle size dönüp tövbelerinizi kabul etmek ister; oysa şehvetlere (tutkulara) uyanlar ise..." Bana öyle geliyor ki, Allah'ın müminlere yönelik tövbesinin tekrarlanmış olması, *"Şehvetlere uyanlar ise, sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi isterler."* ifadesinin bir önceki ayetin üç cümlesinden sadece sonuncu cümleye karşılık olduğunu göstermek içindir. Çünkü eğer *"Allah ister..."* ifadesi tekrarlanmadan *"Şehvetlere uyanlar ise... isterler."* ifadesi bir önceki ayete eklense, bu bitişiklik o ayetin bütün cümlelerine karşılık olmayı ifade eder ve kesinlikle anlam bozulurdu.

Ayette sözü edilen "büyük sapıklık"tan maksat haramları işlemek, neseplerin ve sebeplerin etkisini ortadan kaldırmak, zinayı mubah saymak ve yüce Allah'ın önerdiği hayat tarzını engellemek suretiyle

bu ayette sözü edilen ilâhî sınırları çiğnemektir.

"Allah sizden hafifletmek ister; (çünkü) insan zayıf yaratılmıştır." İnsanın zayıf olması, şehvî güçlerle donanmış olmasındandır. Bu içgüdüler, insanı arzuları konusunda sürekli kıskırtırlar, onu bu konularda taşkınlığa sürüklerler. Yüce Allah insanlara lütufta bulunarak bu iç güdülerinin etkisini kırarak helâllikleri ortaya koydu; *"Bunun dışındaki kalanı... size helâl kılındı."* diye buyurarak bu içgüdü baskısını ortadan kaldıracak evlenme kurumunu caiz kıldı. Helâl kılınan yollar evlenme ve cariye edinmedir. Böylece Allah insanları kendilerinden öncekilerin geleneklerine de iletti. Ayrıca müt'a nikâhını yasallaştırmak suretiyle onlara ek bir hafifletme getirdi. Çünkü müt'a nikâhında süresiz nikâh külfeti, mehir verme ve eş geçindirme gibi nikâha bağlı yükler yoktur.

Bazıları bu hafifletmenin zaruret hâlinde cariyelerle evlenebilmek demek olduğunu ileri sürüyorlar. Buna verilecek cevabımız şudur: Zaruret hâlinde cariyelerle evlenebilmek İslâm'dan önce de Araplar arasında uygulanıyordu. Fakat istenmeyen, kınanan bir uygulama idi. İslâm'ın bu konuda getirdiği yenilik, söz konusu nefreti ve yadırgamayı ortadan kaldırmaya çalışmak olmuştur. Bunun için İslâm, cariyenin de özgür kadın gibi insan olduğunu, aralarında fark olmadığını, köle olmanın insanı bir arada yaşama hakkından yoksun bırakıcı bir sebep sayılamayacağını vurgulamıştır.

Ayetin inkar edilmez zahirî anlamı şudur: Buradaki hitap bu ümmetin müminlerine yöneliktir. Buna göre ayette sözü edilen hafifletme bu ümmete yapılmıştır ve bundan maksat anlattığımız hafifletmedir.

Zayıflık bütün ümmetlerin -bu ümmetin ve daha önceki ümmetlerin- ortak vasfı olduğu ve hafifletme sadece bu ümmete yapıldığı hâlde bu hafifletmenin *"insan zayıf yaratılmıştır"* ifadesi ile gerekçelendirilmesi, genel faktör ve gerektiricinin zikredilmesi ve bu faktörün etki bırakmasında tamamlayıcı rol oynayan şeyden söz edilmemesi kabilindedir. Şöyle demek isteniyor: Biz sizin yükümlülüğünüzü hafiflettik. Çünkü insanın genel olarak zayıf olması hafifletmeyi gerektiren bir sebeptir. Fakat bu hafifletme bir engel yoksa yapılır. Nitekim engellerin sürekli biçimde varolması, diğer ümmetlere fiilen hafifletme yapılmasını ve rahmetin yaygınlaştırılmasına imkan tanımadı. Fakat sıra size gelince, rahmet hepinizi kuşattı, bu rahmetin sonuçları

aranızda ortaya çıktı, dolayısıyla sözü edilen sebebin hükmü ortaya çıktı ve daha önceki ümmetlerin mahrum oldukları hafifletme hükmü sizin şeriatınızda yer aldı. Nitekim şu ayetler bu anlama delâlet ederler: *"Rabbimiz, bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yüklemeye."* (Bakara, 286) *"O sizi bu görevi yapmak için seçti. Din konusunda size hiçbir zorluk yüklemedi."* (Hac, 78)

Bundan anlaşılıyor ki, bu genel gerekçelendirmede yatan nükte, insana yönelik nimetlerin tamamının bu ümmet üzerinde gerçekleşmiş olmasıdır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Peygamberimiz buyuruyor ki: "Allah nesep yolu ile yasakladıklarını emzirme yolu ile de yasaklamıştır." Ve yine o Hazratın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Emzirme nesep gibi akrabalık doğurur." (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.135)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Malik ve Abdurrezzak, Aişe'den şöyle rivayet ederler: "Peygambere indirilen Kur'an'da 'on belli emzirme' ayeti vardı. Bunlar 'beş belli emzirme' ayeti ile neshedildi. Peygamber öldüğünde bunlar Kur'an'dan okunanlar arasındaydı." (c.2, s.135)

Ben derim ki: Bu kitapta Aişe'den buna yakın anlamda başka kanallarla rivayetler yer almıştır. Bunlar Kur'an'ın tahrif edilmiş olduğunu ifade eden rivayetlerdir. Kur'an'a aykırı oldukları için reddedilmişlerdir.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre Abdurrezzak, Abd b. Hamid, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, Beyhaki Sünen adlı eserinde iki kanaldan, Amr b. Şuayb'dan, o da babasından, o da dedesinden Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu naklettikleri yer alır: "Eğer bir erkek bir kadını nikâhlarsa, onunla yatağa girsin veya girmesin, onun annesi ile evlenmesi helâl olmaz. Fakat eğer erkek bir kadınla evlenir de yatağa girmeden onu boşarsa, istediği takdirde kızı ile evlenebilir." (c.2, s.135)

Ben derim ki: Bu rivayet, Şia kanallarından Ehl-i Beyt İmamlarından da nakledilmiştir. Bu onların görüşüdür ve daha önce açıklandığı gibi Kur'an'dan çıkarılan sonuç da budur. Ehli Sünnet kanallarından gelen rivayetlere göre Hz. Ali (a.s); "Eğer erkek bir kadınla yatağa

girmeden önce onu boşarsa, onun anası ile evlenmesinde sakınca yoktur. O zaman bu kadın üvey kız gibi olur. Eğer bir üvey kız, anasının eşinin evinde oturmuyorsa, babalığının onunla evlenmesi haram değildir." demiştir. Şia kanalları ile Ehl-i Beyt İmamlarından gelen rivayetler, bu denilenleri reddeder.

el-Kâfî adlı eserde müellifin kendi rivayet zinciri ile Mensûr b. Hazım'dan şöyle bir rivayet aktardığı yer alır: "İmam Sadık'ın (a.s) yanında idim. Adamın biri gelerek ona; 'Eğer bir erkek bir kadınla evlenir de kadınla yatağa girmeden kadın ölürse, erkek kadının annesi ile evlenebilir mi?' diye sordu. İmam Sadık (a.s); 'Bizden biri bunu yaptı ve sakıncalı görmedi' dedi. Ben kendisine şöyle dedim: 'Canım sana feda olsun. Bu konuda Şiîler Hz. Ali'nin (a.s) verdiği hüküm ile iftihar ederler. Böyle bir durumda İbn-i Mesud, kendisinden fetva isteyen Meşiha kabilesinden¹ birine bu evliliğin sakıncalı olmadığı yolunda fetva vermişti. Adam arkasından Hz. Ali'ye (a.s) gelerek durumu anlattı. Hz. Ali (a.s) 'İbn-i Mesud bu fetvayı neye dayanarak veriyor?' diye sordu. Adam, '*Kendileriyle birleştiginiz eşlerinizden doğup evlerinizde (himayeniz altında) bulunan üvey kızlarınız (size haram kılındı.) Eğer onlarla birleşmemişsenizse, (kızlarını almanızda) size bir günah yoktur.*' ayetine dayanıyor, dedi. Bunun üzerine Hz. Ali 'Üvey kızlar istisnalıdır, ama eşlerin anaları kayıtsız şartsız haramdır' dedi. O zaman İmam Sadık (a.s) adama 'Bu adamın Hz. Ali'den (a.s) naklettiği bu rivayeti işitmedin mi?' diye karşılık verdi.

İmamın yanından ayrıldıktan sonra pişman oldum. Kendi kendime şöyle dedim: Ben ne yaptım? İmam 'Bu işi bizden biri yaptı ve sakıncalı görmedi' dediği hâlde ben 'Bu konuda Hz. Ali (a.s) şu hükmü verdi' diyorum. Bir süre sonra İmamla karşılaşınca şöyle dedim: 'Kurbanın olayım. Hani o adamın meselesi hakkında benim sözlerim hata idi. Sen o konuda ne diyorsun?' İmam bana şu cevabı verdi: "Ey saygı değer adam, hem bana o konuda Hz. Ali'nin (a.s) verdiği hükmü nakle diyorsun, hem de bana bu konuda ne dersin diye soruyorsun." (Fürû-u Kafi, c.5, s.422, h:4)

1- Belki de doğrusu, Şamhî'dir. Çünkü, Ehl-i Sünnet kanalıyla nakledilen bazı hadislerde adamın "Beni Şamh" kabilesinden olduğu yer almıştır veya doğrusu "Şemhiyye"dir.

Ben derim ki: Hz. Ali'nin (a.s), İbn-i Mesud'un fetvası hakkındaki hükmü, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinin sahibinin, Sünen-i Beyhaki'ye ve başka kaynaklara dayanarak verdiği bilgiye göre şöyledir: "Şemh oğulları kabilesinden biri bir kadınla evlendi. Adam kadınla cinsel ilişkide bulunmadan kadının anasını gördü ve anasının güzelliği bunu şaşırttı. Bunun üzerine İbn-i Mesud'dan fetva istedi. İbn-i Mesud kadını boşayıp anası ile evlenmesini önerdi. Adam da öyle yaptı. Adamın bu evlilikten çocukları oldu. Sonra İbn-i Mesud Medine'ye gidince kendisine vermiş olduğu fetvanın doğru olmadığı söylendi. Bunun üzerine Kufe'ye dönünce adama 'o kadın sana haramdır' dedi. Adam da kadından ayrıldı."

Fakat rivayette İbn-i Mesud, bu hükmü Hz. Ali'ye (a.s) nispet etmedi. Bazı rivayetlerde bunun yerine Peygamberin sahabelerinin sorduğunu, bir ifadeye göre Ömer'in sorduğunu söylediği yer alır. Bazı rivayetlere göre de, verdiği fetvanın dediği gibi olmadığını ve söz konusu şartın üvey kızlar hakkında olduğunu bildirdi. (c.2, s.135)

el-İstıbsar adlı eserde yer aldığına göre İshak b. Ammar, Cafer'e dayanarak verdiği bilgiye göre Cafer'in babası Hz. Ali'nin şöyle dediğini naklediyor: "Anaları ile yatağa girdiğiniz üvey kızlarla evlenmeniz haramdır. Bu kızlar ister evlerinizde otursunlar, ister oturmasınlar, fark etmez. Fakat eşlerinizin annelerinin size haram olmaları müphem-dir yani şarta bağlı değildir. Yani kızları ile yatağa girmiş veya girmemiş olmanız önemli değildir. Allah'ın koyduğu yasaklara uyun. Allah'ın şartsız kıldığı yasakları şartsız kabul edin." (c.3, s.156, bab:103, h:1)

Ben derim ki: Ehl-i Sünnet kanallarından gelen bazı rivayetlerde Hz. Ali'nin üvey kızlarla evlenme yasağını o kızların babalarının evlerinde oturmalarına bağladığı ileri sürülmüştür. Fakat Ehl-i Beyt İmamlarına dayanan sağlam rivayetler bu iddiayı reddeder. Daha önce söylediğimiz gibi yukarıdaki ayetten elde edilen sonuç da budur.

Hz. Ali'nin (a.s) az önceki sözlerinde geçen "mubhemat" kelimesi, "behme" kökünden gelir. Anlamı şudur: Bir şeyin tek renkli olması, başka renkle karışık olmaması ve farklı rengi taşımaması. Evlenilmesi yasak kadınlar içinde hakkındaki evlenme yasağı şarta bağlı olmayan kadınlara bu isim verilmiştir. Bunlar da analar, kızlar, kız kardeşler, halalar, teyzeler, oğlan kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, süt emme

yoluyla gerçekleşen bu yedi kısım akrabalık, eşlerin anaları ve oğulların eşleridir.

Yine aynı kitapta isnat zinciri ile yer aldığına göre Zürare şöyle diyor: İmam Bâkır'a (a.s) sordum ki: "Adamın bir cariyesi var. Onunla yatağa da girdi. Acaba onun kızı ile evlenebilir mi?" İmam bana şöyle dedi: "Hayır. O cariyenin kızı *"Himayeniz altında bulunan üvey kızlarınız"* buyruğunun kapsamına girer." (c.3, s.160, h:3)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Eba Avn'ın şöyle aktardığı yer alır: "Ebu Salih Hanefî'den şöyle dediğini duydum: 'Bir gün Hz. Ali (a.s) 'Bana sorun' dedi. Bunun üzerine İbn-i Kevva ona 'Bana süt kardeşin kızı ile evlenilip evlenilmeyeceğini ve iki cariye kardeşin aynı anda nikâh altında bulundurulup bulundurulmayacağını söyle' dedi. Hz. Ali (a.s) ona 'Sen çölde yürüyorsun. Seni ilgilendiren ve sana faydası olan şeyleri sor' dedi. İbn-i Kevva da ona 'Biz sana bilmediğimiz şeyleri soruyoruz, bildiğimiz şeyleri ise sormuyoruz' dedi. O zaman Hz. Ali (a.s) şunları söyledi: "İki cariyeyi nikâh altında birleştirmeyi bir ayet yasaklıyor, başka bir ayet ise helâl kılıyor. Ben bunun ne helâl ve ne haram olduğunu söylüyorum. Fakat ne ben ne de Ehl-i Beytim'den biri bu işi yapmaz." (c.1, s.232, h:79)

et-Tehzib adlı eserde yazar kendi rivayet zinciri ile Muammer b. Yahya b. Salim'den şöyle nakleder: "İmam Bâkır'a (a.s) şu soruyu sorduk: 'İnsanlar Hz. Ali'den bazı meseleler rivayet ediyorlar. Hz. Ali (a.s) bu meseleleri ne emrediyor ne yasaklıyor. Onları sadece kendine ve evlatlarına yasaklıyor. Bu nasıl olur?' Bana 'O meseleleri bir ayet emrederken başka bir ayet yasaklıyor' dedi. Kendisine şöyle dedik: 'Acaba bu ayetlerin biri öbürünü nesh mi ediyor, yoksa her ikisi de kendileri ile amel edilmesi gereken muhkem ayetler midir?' İmam 'Bu konuyu insanlara açıklamıştır demektir. O meseleleri kendine ve çocuklarına yasaklarken.' Biz İmama 'Hz. Ali'yi (a.s) bunu insanlara açıklamaktan alıkoyan sebep nedir?' diye sorduk. İmam Bâkır (a.s) bize; 'İnsanlar sözünü dinlemezler diye korktu. Eğer işlerin dizgini bütün Hz. Ali'nin elinde olsaydı, Kur'an'ı ve hakkı bütün ile hâkim kılardı.' diye cevap verdi." (c.7, s.464, h:64)

Ben derim ki: Muammer'in Hz. Ali'den (a.s) naklettikleri rivayet-ten maksadı, Ehl-i Sünnet kanallarından o hazretten nakledilen rivayettir. Nitekim bu, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Beyhaki'ye ve başka-

larına dayandırılarak yer almıştır. Bu rivayete göre Hz. Ali (a.s), iki kardeş cariyenin bir kişinin nikâhı altında birleştirilip birleştirilemeyeceği konusunda şöyle dedi: "Bu meseleyi bir ayet helâl kılarken başka bir ayet yasaklıyor. Ben bu işi ne emrediyorum, ne yasaklıyorum. Ne helâl sayıyorum, ne haram ilan ediyorum. Ama onu ne ben, ne de Ehl-i Beytim yapmaz." (c.2, s.136)

Yine aynı kitaba göre Kabise b. Zueyb, adamın birinin Hz. Ali'ye (a.s) bu meseleyi sorması üzerine şöyle dediğini rivayet ediyor: "Eğer işlerin dizgini benim elimde, yetkimde olsa idi ve bu işi birinin yaptığını tespit etseydim, onu cezalandırırdım." (c.2, s.136)

et-Tehzib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciri ile Abdullah b. Sinan'dan, İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini naklediyor: "Yanında iki kardeş cariyeye bulunan kimse onlardan birini nikâhlar, sonra da öbürüne eğilim duyar ise, ilkinin hibe ederek veya satarak mülkiyetinden çıkarmadıkça ikincisi ile evlenmesi doğru değildir. İlk cariyeyi oğluna hibe etmesi yeterli olur." (c.7, s.228, h:49)

el-Kâfi adlı eserde ve Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Muhammed b. Müslim şöyle diyor: "İmam Bâkır'a (a.s) *"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar (ile evlenmeniz) haram kılındı."* ayeti hakkındaki düşüncesini sordum. Bana şu cevabı verdi: "Bu şöyle olur; adam cariyesinin kocası olan kölesine eşi ile yatağa girmemesini ve ona yaklaşmamasını emreder. Sonra cariyeyi aybaşı oluncaya kadar köleden uzak tutar. Sonra cariyeye ile yatağa girer. Cinsel ilişkiden sonra cariyeye aybaşı olunca, yeni bir nikâh gerekmeksizin onu kocası olan kölesine geri verir." (c.1, s.232, h:81)

Tefsir-ul Ayyâşî'de İbn-i Miskan'a dayanılarak verilen bilgiye göre Ebu Basir, *"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar (ile evlenmeniz) haram kılındı."* ayeti hakkında, İmam Bâkır ile İmam Sadık'tan birinin şöyle dediğini nakleder: "Evlenilmesi yasak olan bu kadınlar evli kadınlardır. Yalnız cariyeler hariç. Eğer cariyeyi kölen ile evlendirdiysen, istediğin zaman onu ondan ayırırsın." Kendisine; "Eğer cariyesini kendisinin olmayan bir köle ile evlendirse durum nasıl olur?" diye sordum. Bana şu cevabı verdi: "Cariye satılmadıkça efendisi bu çifti ayıramaz. Eğer cariyeyi satarsa, cariyenin namus yetkisi başkasının eline geçmiş olur. Yeni efendisi isterse bu çifti ayırır, isterse evliliklerini geçerli sayar." (c.1, s.233, h:83)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Ahmed, Ebu Davud, Tirmizi -o hadisin "hasen hadis" olduğunu belirtmiştir- ve İbn-i Mace kaynak gösterilerek kaydedildiğine göre Firuz-i Deylemi, Müslüman olduğunda iki kız kardeşi nikâhı altında bulunduruyordu. Peygamberimiz (s.a.a) kendisine "Hangisini istersen boşa" dedi. (c.2, s.136)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Abdulberr'in, İstizkar adlı esere dayanarak verdiği bilgiye göre İyas b. Amir şöyle diyor: "Hz. Ali'ye şu soruyu sordum:' Biri birinin kardeşi olan iki cariyem var. Birini çocuk sahibi olmak üzere seçtim. Bana bir kaç çocuk verdi. Sonra öbürüne ilgi duydum. Ne yapayım?' Hz. Ali (a.s) bana 'Kendisi ile cinsel ilişkide bulunduğun cariyeyi azat eder, sonra öbürü ile yatağa gidersin.' Daha sonra şöyle buyurdu: "Kur'an'da özgür kadınlar hakkında ne yasaklar varsa, eş sayısı hariç (veya dört sayısı hariç) aynı yasaklar cariyelerde de geçerlidir. Kur'an'da nesep yolu ile getirilen evlenme yasakları emzirme yolu ile oluşan akrabalıklarda da geçerlidir." (c.2, s.136)

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde bu rivayet başka kanallardan da nakledilmiştir.

Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim'de Ebu Hureyre'den Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Kadın ile teyzesi, kadın ile halası aynı kocanın nikâhı altında birleştirilmez."

Bu rivayet bu iki kanal dışında Ehl-i Sünnet'e ait başka kanallardan da nakledilmiştir. Fakat Ehl-i Beyt İmamlarından gelen rivayet, bundan farklıdır ve Kur'an da Ehl-i Beyt kanalıyla nakledilen rivayetleri destekliyor.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Teyalisi'nin, Abdurrezzak'ın, Feryabi'nin, İbn-i Ebu Şeybe'nin, Ahmed'in, Abd b. Hamid'in, Müslim'in, Ebu Davud'un, Tirmizi'nin, Nesei'nin, Ebu Ya'la'nın, İbn-i Cerir'in, İbn-i Münzir'in, İbn-i Ebu Hatem'in, Tahavi'nin, İbn-i Habban'ın ve kendi Sünen'inde Beyhaki'nin bunların hepsinin Ebu Said Hudri'den şöyle rivayet ettikleri yer alır: Peygamberimiz, Huneyn Savaşı günü Evtas tarafına bir ordu gönderdi. Bu ordu, düşmanla karşılaşınca savaşa tutuşarak onları yendi ve birçok esir aldı. Sahabelerden bazıları bu cariyelerle cinsel ilişkide bulunmaktan çekiniyor gibi idiler. Çünkü bu kadınların müşrikler arasında kocaları vardı. Bunun üzerine "*Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar (ile evlenmeniz) haram kı-*

lındı." Yani Allah'ın size ganimet olarak nasip ettiği kadınlar haram kapsamına girmez. Bu ayet üzerine o cariyeler ile yatağa girmeyi kendimize helâl gördük." (c.2, s.137)

Ben derim ki: Bunu, Taberani'nin de İbn-i Abbas'tan rivayet ettiği nakledilmiştir.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Abd b. Hamid'in İkrime'den şöyle rivayet ettiği yer alır: *"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar (ile evlenmeniz) haram kılındı."* Ayeti, Muaze adındaki bir kadın hakkında indi. Bu kadın, Sedus kabilesinden Şuca b. Haris adında bir büyüğün nikâhlısı idi. Şuca'nın erkek evlat anası bir başka eşi daha vardı. Şuca, ailesine yiyecek temin etmek için Hicr'e gitti. Bu arada Muaze amcasının oğlu ile karşılaştı. Ona 'Beni aileme götür, bu ihtiyarda hayır yok' dedi. Amca oğlu kadını alarak yola çıktı. Yolda Şuca ile karşılaştılar. Bunun üzerine Şuca Peygamberimize (s.a.a) giderek şöyle dedi: 'Ya Resulullah, ey Arapların en erdemlisi, ben recep ayında eşimin yiyecek ihtiyacını sağlamak için yolculuğa çıktım. O dönüp amca oğlunun peşine takıldı. Kadınlar, galip geldiğini etkisi altına alan bir kötülüktür. Binek sırtına kurulmuş bir delikanlı gördü. Her ikisinin birbirine karşı meyli vardı.' Peygamberimiz (s.a.a) 'Senin bu meselen benim uhdemdedir. Eğer adam kadının elbisesini çıkardı ise o kadını recmedin. Yoksa ihtiyara karısını geri verin.' dedi. Bunun üzerine ihtiyarın oğlu ve kadının üvey oğlu olan Malik yola çıkıp kadını bularak geri getirdi ve kadın evine döndü." (c.2, s.139)

Ben derim ki: Birçok defa tekrarladığımız üzere bu tür iniş sebepleri, özellikle bunların ayetlerin bazı bölümleri ile ilgili olanları, rivayet edenler tarafından yapılan örneklemelerdir. Yoksa gerçek iniş sebepleri degillerdir.

Men La Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde yer aldığına göre İmam Sadık'a (a.s) *"Mehsenat=evli kadınlar haram kılındı."* ayeti hakkındaki görüşü soruldu. İmam "ayette evli kadınlar kastediliyor" dedi. Kendisine *"Daha önce kendilerine kitap verilenlerden mehsen=iffetli kadınlar da size helâl kılındı."* (Mâide, 5) ayeti hakkında ne düşündüğü sorulunca da "Bu ayette iffetli kadınlar kastediliyor" dedi.

Ben derim ki: Bu rivayeti Ayyâşi de İmam Sadık'a a.s) dayandırarak nakletmiştir.

Mecma-ul Beyan adlı tefsirde *"İçinizden inanmış hür kadınlarla*

evlenmeye (malî açıdan) gücü olmayan kimse..." ayeti hakkında şöyle deniyor: "Yani içinizden maddî imkân bulamayanlar. Bu görüş, İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir." (c.3, s.33)

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Sadık (a.s) şöyle diyor: "Günümüzde özgür bir erkeğin bir cariyeye ile evlenmesi uygun değildir. Bu uygulama, yüce Allah'ın *"İçinizden... gücü olmayan kimse..."* buyurduğu döneme aittir. Çünkü ayette geçen "tavl" kelimesi mehir demektir [yani içinizden hür kadınlarla evlenmek için gereken mehire gücü yetmeyen kimse...] ve günümüzde özgür bir kadının mihri ile cariyenin mihri ya birbirine eşittir veya özgür kadınınki cariyeninkinden daha azdır." (Füru-u Kafi, c.5, s.360)

Ben derim ki: Daha önce dediğimiz gibi malî yeterlilik "tavl" kelimesinin içeriğinin tümü değil, bir bölümüdür. Son rivayet ise, cariyeler ile evliliğin sadece mekruh olduğuna delil teşkil eder, haram olduğuna değil.

et-Tehzib adlı eserde yazarın kendi rivayet zinciri ile Ebu Abbas Bakbak'a dayandırdığı bir rivayette Ebu Abbas'ın şöyle dediği nakledilir: "Ben İmam Sadık'a (a.s), cariyeye ile sahibinden izinsiz olarak evlenilebilir mi? diye sordum. Bana şu cevabı verdi: "O zinadır. Yüce Allah *'onlarla sahiplerinin izni ile evlenin'* buyuruyor."

Yine aynı adlı eserde yazar kendi rivayet zinciri ile Ahmed b. Muhammed b. Ebu Nasr'ın şöyle dediğini naklediyor: "İmam Rıza'ya (a.s) sahibinden izin alınarak cariyeye ile müt'a nikâhı yapılabilir mi? diye sordum. Bana şöyle dedi: Evet, çünkü yüce Allah *'Onlarla sahiplerinin izni ile evlenin'* buyuruyor."

Tefsir-ul Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Muhammed b. Müslim, İmam Sadık ile İmam Bâkır'dan birine Kur'an'da cariyelerin 'ihşân'ından ne kastedildiğini sordu. İmam bu sorusuna "Onlarla yatağa girilmesidir" karşılığını verdi. Muhammed "Yani, eğer onlarla yatağa girilmemiş ise kendilerine hat cezası verilmez mi?" dedi. İmam "Evet, verilmez" dedi. (c.1, s.235, h:93)

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Hureyz şöyle dedi: "İmama 'muhsen erkeğin' Kur'an'a göre ne anlama geldiğini sordum. Bana 'Nikâhı altında ihtiyacını giderecek ya özgür kadın veya cariyeye bulunan erkek' demektir, dedi." (c.1, s.235, h:95)

el-Kâfi'nin adlı eserde yazar kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Kays'a dayandırdığı bir rivayette, İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini nakletmiştir: "Hz. Ali zina eden kölelerin ve cariyelerin elli kırbaç cezasına çarptırılmaları yolunda hüküm verdi. Müslüman, kâfir veya Hıristiyan olmaları bu hükmü değiştirmez. Onlara recm ve sürgün cezası verilmez." (Füru-u Kafi, c.7, s.238)

Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciri ile Ebu Bekir Hadrami'nin şöyle dediğini naklediyor: "İmam Sadık'a özgür bir kadına zina iftirası atan bir köleye ne ceza verileceğini sordum. 'Seksen kırbaç cezasına çarptırılır. Çünkü bu, kul haklarındandır. Ama eğer köle Allah'ın haklarından birini çiğnerse, normal had cezasının yarısına çarptırılır.' buyurdu. Ben kendisine, Allah'ın haklarını çiğnemek olarak kabul edilen suçların neler olduğunu sordum. Bana şu cevabı verdi: Eğer köle zina eder veya içki içerse, bu suçlar Allah'a ait haklardandır. O zaman kendisine normal had cezasının yarısı uygulanır." (Füru-u Kafi, c.7, s.237, h:82)

et-Tehzib adlı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle aktardığı rivayete göre Bureyd el-İclî, İmam Bâkır'a, zina eden cariyeye ne ceza verileceğini sordu. İmam da kendisine "İster evli olsun, ister olmasın normal had cezasının yarısı ile cezalandırılır" dedi. (c.10, s.27, h:82)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde verilen bilgiye göre İbn-i Cerir, İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini naklediyor: "Ayette geçen 'musafihat' kelimesi, açıkça zina eden kadınlar; 'muttehizat-i ahdan' ise, bir dostu olan kadınlar demektir. Cahiliye dönemi Arapları açıktan işlenen zinayı yasak, fakat gizli yapılan zinayı serbest sayarlardı. Açığa çıkan zinayı alçaklık, iğrençlik olarak damgalarlar, fakat gizli kalan zinayı sakıncasız kabul ederlerdi. Bunun üzerine yüce Allah '*Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın.*' (En'âm, 151) ayetini indirdi." (c.2, s.142, Beyrut Dar-ul Marife baskısı)

Yukarıdan beri naklettiğimiz rivayetler ile aynı anlama gelen rivayetler çoktur. Biz bir kaç örnek vermekle yetindik.

YİNE HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMA

el-Kâfi adlı eserde yazar kendi rivayet zinciri ile Ebu Basir'e dayandırdığı bir rivayette, Ebu Basir'in şöyle dediği nakledilir: "İmam Bâkır'a (a.s) müt'a nikâhı hakkındaki fikrini sordum. İmam bana şu

cevabı verdi: 'Kur'an'da bu konuyla ilgili şu ayet inmiştir: *"O hâlde ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin. Mehir kesiminden sonra karşılıklı anlaşmanızda size bir günah yoktur."* (Füru-u Kafi, c.5, s.448, h:1)

Yine aynı eserde yer aldığına göre İbn-i Ebu Umeyr, birinin anlatığına dayanarak İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini naklediyor: "Kur'an'da *'O hâlde ne zaman onlarla belirli bir süreye kadar müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin.'* şeklinde ayet inmiştir." (c.5, s.449, h:3)

Ben derim ki: Ayyâşî ayetin bu okunuş biçimini İmam Bâkır'dan (a.s) naklediyor. Aşağıda geleceği üzere Ehl-i Sünnet alimleri bu okunuş biçimini çeşitli kanallardan Ubeyy b. Kaab ve İbn-i Abbas'a dayandırarak nakletmişlerdir. Her hâlde bu tür rivayetler, ayetin sözel iniş biçimini değil, anlamını kastetmektedirler.

Yine el-Kâfî adlı eserde yer aldığına göre Zürrare diyor ki: "Abdullah b. Ümeyr b. Leysi, İmam Bâkır'a (a.s) gelerek kendisine 'Kadınları müt'a nikâhı ile almak hakkında ne diyorsun?' dedi. İmam 'Allah bunu Kur'an'da ve Peygamberin dili ile helâl kıldı. Buna göre bu uygulama kıyamet gününe kadar helâldir' dedi. Abdullah b. Ümeyr 'Ey Ebu Cafer, Ömer bunu haram ilan edip yasaklamışken nasıl olur da senin gibi biri böyle der?' dedi. İmam 'O istediği kadar haram kılsın' dedi. Abdullah b. Ümeyr 'Ömer'in haram kıldığı bir şeyi helâl kılmandan seni Allah'a sığındırırmı' dedi." Zürrare der ki: "İmam 'Sen dostunun sözü üzere ol. Ben de Peygamberin sözü üzereyim. Sonra gel de lânetleşelim. Yani ben doğru söz Allah'ın resulünün sözüdür. Batıl söz, senin dostunun sözüdür. Değilse Allah'ın lâneti benim üzerime olsun, diyeyim.' Abdullah b. Ümeyr İmama dönerek dedi ki: 'Senin karının, kızının, kız kardeşinin ve amcanın kızının bu işi yapmaları hoşuna gider mi?' İmam Bâkır, karısının ve amcasının kızının söz konusu edilmesi üzerine Abdullah b. Ümeyr'e yüz çevirdi." (Füru-u Kafi, c.5, s.449, h:4)

Yine aynı eserde yazar kendi rivayet zinciriyle Ebu Meryem'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Müt'a nikâhı, hakkında ayet indiği gibi, Peygamberimiz tarafından bir sünnet olarak da uygulanmıştır."

Yine el-Kâfî adlı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Ebu Abdullah'tan şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Ebu Hani-

fe'nin, İmam Sadık'a müt'a hakkındaki görüşünü sorduğunu duydum. İmam, 'İki müt'adan hangisini soruyorsun?' dedi. Ebu Hanife 'Hac müt'-asını sana sormuştum. Şimdi ise müt'a-i Nisâ=kadınları müt'a yapmak hakkında bana bilgi ver. Bu uygulama doğru mu?' dedi. İmam 'Subha-nellah! Sen Allah'ın kitabındaki: '*O hâlde ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin.*' ayetini okumadın mı?' dedi. Ebu Hanife 'Vallahi, sanki bu ayeti hiç okumamış gibiyim.' dedi." (Füru-u Kafi, c.5, s.449, h:6)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Bâkır (a.s) şöyle diyor: "Cabir b. Abdullah Resulullah'ın (s.a.a) siretinden konuşurken şöyle dedi: 'Sahabeler Peygamberimiz ile çıktıkları savaşta Peygamber onlara müt'a nikâhını helâl kıldı, onu yasaklamadı.' Hz. Ali (a.s) bu meselede 'Eğer İbn-i Hattab'ın (Ömer'in) benden önceki yasaklaması olmasaydı, kötü kişiden¹ başka hiç kimse zina etmezdi.' dedi. İbn-i Abbas ise şöyle derdi: Yüce Allah '*O hâlde ne zaman onlarla (belirli bir süreye kadar) müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin.*' buyuruyor. Şu adamlar bu uygulamayı inkâr ediyorlar. Oysa Peygamberimiz onu helâl kıldı, yasaklamadı." (c.1, s.233, h:85)

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Basir kanalıyla müt'ayla ilgili olarak İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Müt'a hakkında '*O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin. Mehir kesiminden sonra, karşılıklı anlaşmanızda size bir günah yoktur.*' ayeti inmiştir. Kadın ile aranızda kararlaştırdığınız süre sona erdiğinde sen ona, o da sana artırma yapabilirsiniz. Erkek, kadının rızası ile yeni bir süre için seni kendime helâl kıldım, der. O kadın bekleme süresi dolmadan başkasına helâl olmaz. Onun bekleme dönemi iki aybaşı dönemidir." (c.1 s.233, h:86)

Şeybani'nin verdiği bilgiye göre "*Mehir kesiminden sonra, karşılıklı anlaşmanızda size bir günah yoktur.*" (Nisâ, 24) ayeti hakkında İmam Sadık ile İmam Bâkır (her ikisine selam olsun) şöyle diyorlar: "Bu şöyle olur: Erkek kadının ücretini artırır, kadın da onun süresini artırır."

Ben derim ki: Ehl-i Beyt İmamlarından (hepsine selam olsun) ge-

1- Bir başka nüshada "en kötü kişiden başka..." şeklinde bir ifade yer almıştır.

len bu anlamdaki rivayetler sayıca çok ve mütevatirdir. Biz bir kaç seçme örnek sunduk. Bu rivayetlerin tümünden haberdar olmak isteyenler hadis kaynaklarına başvursunlar.

Müt'a Ayetinin "İla Acelin Musemma" Yani "Belirli Bir Süreye Kadar" Şeklinde Olduğunu Bildiren Rivayetlerden Örnekler

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebu Hatem'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn-i Abbas şöyle diyor: "Müt'a nikâhı İslâm'ın ilk döneminde uygulanıyordu. Erkek yabancıyı olduğu bir beldeye gidiyordu. Orada işlerini görecekt ve eşyalarını koruyacak kimsesi olmuşt. Bu yüzden ihtiyacını karşılayacağı süre içinde, eşyasını gözeticeği ve işlerini göreceği bir kadınla evleniyordu." [İbn-i Ebu Hatem devamla şöyle der:] "İbn-i Abbas [müt'a ile ilgili] ayeti '*ne zaman onlarla belirli bir süreye kadar müt'a nikâhı yaptınızsa...*' şeklinde okurdu. Fakat bunu, '*muhsinîne ğayre musafihîne=iffetli olmak ve zina etmemek üzere*' ayeti neshetmiştir. Bu ayette sözü edilen 'ihsân' erkeğin elinde idi. Erkek kadını istediği sürece nikâhı altında tutar, istediğinde onu boşardı." (c.2, s.139)

Hakim, el-Müstedrek adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Nadra'dan şöyle rivayet eder: "İbn-i Abbas'a '*O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin.*' ayetini okuduğumda, kendisi benim okuyuşumu düzelterek '*ne zaman onlarla belirli bir süreye kadar müt'a nikâhı yaptınızsa...*' dedi. Ben kendisine 'Biz bu ayeti öyle okumuyoruz' deyince bana; 'vallahî, Allah onu böyle indirdi' dedi." (c.2, s.305)

Ben derim ki: Bu rivayeti ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ebu Nadra'dan ve Abd b. Hamid'den, İbn-i Cerir'den ve İbn-i Enbari'den el-Mesahif adlı eserinde nakletmiştir. (c.2, s.140)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abd b. Hamid ve İbn-i Cerir'e dayanarak kaydettiğine göre Katade, bu ayetin Ubeyy b. Kaab'ın kıraatine göre "*O hâlde, ne zaman belirli bir süreye kadar onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin...*" şeklinde olduğunu söylemiştir. (c.2, s.140)

Sahih-i Tirmizi'de, Muhammed b. Kaab kanalıyla İbn-i Abbas'tan

şöyle rivayet edilir: "Müt'a nikâhı İslâm'ın ilk döneminde uygulanıyordu. Adam tanımadığı bir beldeye geldiğinde kalmayı düşündüğü süre için bir kadınla evleniyordu. Bu kadın adamın eşyasını koruyor, işlerini yapıyordu. Bu uygulama, *'Yalnız eşlerine ve sahip oldukları cariyelerine hariç...'* (Mü'minun, 6) ayetinin inişine kadar devam etti." İbn-i Abbas daha sonra şöyle dedi: "Bu iki şık dışındaki bütün cinsel organlar haramdır." (c.3, s.460, h:1122)

Ben derim ki: Bu rivayet müt'a nikâhı hakkındaki ayetin Mekke döneminde neshedilmiş olmasını gerektirir. Çünkü Mü'minun suresindeki ayet Mekke döneminde inmiştir.

Hakim'in el-Müstedrek adlı eserinde yer aldığına göre Abdullah b. Ebu Melike şöyle diyor: "Ayşe'ye (raziyellahu anha) müt'a-i nisâ yani kadınlarla müt'a nikâhı meselesini sordum. Bana 'Benimle sizin aranızda Kur'an vardır' dedikten sonra, *'Onlar ki ırzlarını korurlar. Eşlerine ve sahip oldukları cariyelerine karşı müstesna... Onlar bunlar için kınanmazlar.'* (Mü'minun, 6) ayetini okudu ve arkasından sözlerini şöyle bağladı: Allah'ın kendisine helâl kıldığı eşin ve mülküne verdiği cariye'nin ötesine geçmek isteyenler sınırı aşmış olurlar." (c.2, s.305)

Müt'a Ayetinin Ayetle Neshedildiğini Bildiren Hadislerden Örnekler

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ebu Davud'un Nasih adlı eserine, Ata kanalıyla İbn-i Münzir'e ve Nuhas'a dayanarak yer aldığına göre İbn-i Abbas, *"O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptıyorsanız, ücretlerini bir farz olarak verin."* ayetinin *"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınızda bekleme sürelerini gözeterek boşayın."* [Talâk, 1] *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç temizleme süresi beklerler."* [Bakara, 228] *"Aybaşı olmaktan ümit kestiğiniz kadınlarınız hakkında eğer şüpheye düşerseniz, onların bekleme süresi üç aydır."* [Talâk, 4] ayetleri ile neshedildiğini söylemiştir. (c.2, s.140)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Nasih adlı eserinde Ebu Davud, İbn-i Münzir, Nuhas ve Beyhaki, Said b. Museyyib'den şöyle rivayet ederler: "Miras ayeti müt'a nikâhı ile ilgili ayeti neshetmiştir." (c.2, s.140)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abdurrezzak, İbn-i Münzir ve Beyhaki İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet ederler: "Müt'a nikâhı hakkın-

daki ayet neshedilmiştir; onu talak, sadaka, iddet ve miras ayetleri neshetmiştir." (c.2, s.140)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abdurrezzak ve İbn-i Münzir Hz. Ali'den şöyle rivayet ederler: "Ramazan orucu, diğer bütün oruçları, zekât diğer bütün sadakaları neshetti. Talak, iddet ve miras ayetleri müt'a nikâhını, Kurban kesmeye ilişkin ayet diğer bütün hayvan kesmeleri neshetti." (c.2, s.140)

Müt'a Ayetinin Sünnetle Neshedildiğini Bildiren Hadislerden Örnekler

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abdurrezzak, Ahmed ve Müslim'e dayanılarak kaydedildiğine göre Sebra Cuheni şöyle diyor: "Mekke'nin fethedildiği yıl Peygamberimiz (s.a.a) müt'a evliliği yapmamıza izin vermişti. Bir gün kabilemizden biri ile dışarıya çıktık. Ben arkadaşımın daha yakışıklı idim. O biraz çirkin idi. İkimizin de birer hırkası vardı. Benim hırkam eski, amca oğlumunki yeni ve alımlı idi. Mekke'nin tepesine vardığımızda genç kız gibi güzel bir kadınla karşılaştık. Kendisine 'Bizden birinin seninle müt'a nikâhı yapmasına var mısınız?' diye sorduk. 'Karşılığında ne vereceksiniz?' diye sordu. Biz hırkalarımızı çıkarıp önüne serdik. Kadın ikimizi de süzmeye başladı. Arkadaşım onu bu durumda görünce 'Bunun hırkası eski, benim hırkam ise yeni ve alımlı' dedi. Kadın ise, 'Onun hırkası fena değil' dedi. Bunun üzerine ben kadınla müt'a yaptım. Biz Mekke'den henüz çıkmamıştık ki, Peygamberimiz (s.a.a) müt'a nikâhını yasakladı." (c.2, s.140)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abdurrezzak'a, İbn-i Ebu Şeybe'ye, Buhari'ye, Müslim'e, Tirmizi'ye, Nesei'ye ve İbn-i Mace'ye dayanılarak aktarıldığına göre Hz. Ali şöyle rivayet etmiştir: "Peygamberimizin (s.a.a) Hayber Savaşı günü müt'a nikâhını ve evcil eşek eti yemeyi yasakladı." (c.2, s.141)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Ebu Şeybe'ye, Ahmed'e, Müslim'e dayanılarak kaydedildiğine göre Seleme b. Ekva şöyle diyor: "Peygamberimiz Evtas seferi yılında üç günlüğüne müt'a nikâhı yapmamıza izin verdi, üç gün sonra da onu yasakladı." (c.2, s.140)

İbn-i Arabi, Sahih-i Tirmizi'nin şerhinde İsmail'den, o da babasından, o da Zühri'den rivayet ettiğine göre Sebra, Peygamberimizin veda

haccı sırasında müt'a nikâhını yasakladığını rivayet etti. Ebu Davud bu rivayeti naklettikten sonra, "Bunu Abdulaziz b. Ömer b. Abdulaziz, Rebi b. Sebre'den, o da babasından nakletti ve sözlerine şunları ekledi: Bu yasaklama veda haccı sonrasında ihramdan çıkıldıktan sonra gerçekleşti. Bu nikâh belirli bir süre için uygulandı. Hasan ise bu yasaklamanın kaza umresinde gerçekleştiğini söyledi." (c.5, s.50)

Yine bu kitapta verilen bilgiye göre Zühri, Peygamberimizin müt'a nikâhına Tebuk Savaşında son verdiğini söyledi." (c.5, s.50)

Ben derim ki: Görülüyor ki, müt'a nikâhının yasaklanma zamanı hususunda hadisler farklı içeriklere sahiptirler. Kimi onun hicretten önce, kimi hicretten sonra nikâha, boşamaya, iddete ve mirasa ilişkin ayetlerin inmesi ile yasaklandığını söylüyor. Kimi de bu yasaklamayı hicretten sonra Peygamberimizin gerçekleştirdiğini söylüyor. Peygamberimizin yasaklama tarihi olarak da kimi Hayber Savaşı yılını, kimi kaza umresini, kimi Evtas seferi yılını, kimi Mekke'nin fetih yılını, kimi Tebuk Savaşı yılını, kimi de veda haccı sonrasında gösteriyor. Bu yüzden, müt'anın birçok kereler yasaklandığı ve her rivayet bir defasını açıkladığı ileri sürülmüştür. Ama ravilerden Hz. Ali, Cabir, İbn-i Mesud gibi seçkin şahsiyetlerin, Peygamberimize gayet yakın olmalarına, onun hayatındaki önemli veya normal bütün gelişmeleri bilmelerine rağmen onun yasaklarından habersiz olabilecekleri insana mantıklı gelmiyor.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Beyhaki Hz. Ali'den şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) müt'a nikâhını yasakladı. O zaten normal evlilik imkanı bulamayanlar için serbest bırakılmıştı. Evlenme, boşama, iddet ve karı-koca arasındaki miras hakkındaki ayetler inince müt'a nikâhına ilişkin hüküm neshedildi." (c.2, s.140)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Nuhas, Hz. Ali'nin İbn-i Abbas'a "Sen şaşkının birisin. Peygamber müt'a nikâhını yasakladı." dediğini rivayet eder. (c.2, s.141)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Beyhaki Ebuzer'den şöyle rivayet eder: "Müt'a nikâhı Resulullah'ın (s.a.a) sahabelerine sadece üç günlük bir süre için helâl kılındı. Arkasından Peygamber onu yasakladı." (c.2, s.141)

Sahih-i Buhari'de Ebu Cemre'den şöyle rivayet edilir: "İbn-i Abbas'a kadınları müt'a nikâhı yapmak meselesi soruldu. O da bunun caiz olduğunu söyledi. Fakat kölesi kendisine; 'Bu nikâh, kadınların

kıt ve erkeklerle ilgili şartların zor olduğu günler için serbest bırakıldı.' deyince, 'Evet öyledir' dedi." (c.7, s.16, Beyrut baskısı)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Beyhaki Ömer'den şöyle rivayet eder: "Ömer bir hitabesinde şöyle dedi: Nasıl olur da bazı erkekler müt'a nikâhı yapıyor? Oysa Peygamberimiz bunu yasakladı. Bu nikâhı yapan biri bana getirilirse onu mutlaka recmederim." (c.2, s.141)

Yine aynı eserde İbn-i Ebu Şeybe, Ahmed ve Müslim Sebre'den şöyle rivayet ederler: "Peygamberimizin Kâbe'nin rüknü ile kapısı arasında ayakta şöyle dediğini gördüm: Ey insanlar, ben müt'a nikâhı yapmanıza izin vermiştim. Haberinizi olsun ki, Allah onu kıyamet gününe kadar haram kıldı. Kimin müt'a nikâhlısı varsa onu salıversin. Onlara verdiğiniz ücretten hiçbir şey geri almayın." (c.2, s.140)

Yine aynı eserde, İbn-i Ebu Şeybe, Hasan'dan şöyle rivayet eder: "Allah'a andolsun, müt'a sadece üç gün için uygulandı. Resulullah bu hususta onlara izin vermişti. Ne üç gün öncesinde, ne de sonrasında böyle bir şey yoktu."

Sahabe ve Müfessir Olan Tabiinden

Müt'anın Caiz Olduğunu Savunanların Görüşünü Bildiren Hadislerden Örnekler

Tefsir-ut Taberi'de, Mucahid'in "*O hâlde, ne zaman onlarla...*" ayetinde müt'a nikâhının kastedildiğini söylediği yer alır. (c.5, s.9)

Yine aynı eserde Süddi şöyle diyor: "Bu ayette müt'a nikâhı kastediliyor. Bu nikâh şöyledir: Erkek, kadını belirli bir süre şartı ile nikâhlar. Bu süre sona erince erkek kadına artık dokunamaz. Kadının o erkekle ilişkisi bitmiş olur. Kadın, rahmini ondan temizlemesi yani iddet beklemesi gerekir. Bunların arasında miras yoktur. Yani bu erkek ve kadın birbirinin mirasçısı olamazlar." (c.5, s.9)

Sahih-i Buhari ile Sahih-i Müslim'de ve ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abdurrezzak ve İbn-i Ebu Şeybe İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet ederler: "Bizler Resulullah (s.a.a) ile birlikte savaştaydık. Eşlerimiz yanımızda yoktu. Peygamberimize 'Kendimizi kısırlaştırılalım mı?' diye sorduk. Peygamber bizi bu işten sakındırdı. Bir kadınla elbise karşılığında belirli bir süre için evlenmemize izin verdi." Daha sonra Abdullah b. Mesud şunu ekledi: "Yüce Allah '*Ey müminler, Allah'ın size*

helâl kaldığı temiz şeyleri haram ilan etmeyin.' buyuruyor." (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.140. Sahih-i Buhari, c.7, s.4-5. Sahih-i Müslim, c.9, s.182)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Ebu Şeybe Nafi'den şöyle rivayet eder: "İbn-i Ömer'e müt'a nikâhı meselesi soruldu. İbn-i Ömer 'haramdır' dedi. Kendisine 'İbn-i Abbas buna fetva veriyor' dediler. İbn-i Ömer; 'Onu Ömer zamanında ağzına alsaydı ya' dedi." (c.2, s.141)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Münzir, Taberani ve Beyhaki Said b. Cubeyr kanalıyla şöyle rivayet ederler: "İbn-i Abbas'a dedim ki: 'Ne yaptın. Bütün atlılar senin fetvanı etrafa dağıttı. Hakkında şiirler yazıldı.' Bana 'Şairler ne dediler?' diye sordu. Kendisine 'şöyle dediler' diye cevap verdim:

"Şeyhe meclisi uzayınca derim ki: / Dostum, İbn-i Abbas'ın fetvasına ne dersin? / Cinsel ilişki serbestliğinde üns tutacak kadına var mısın? / İnsanlar gelinceye kadar sana yataklık etsin."

Bunun üzerine İbn-i Abbas şöyle dedi: "İnna lillahi ve inna ileyhi raciun! (Hepimiz Allah'tanız ve hepimiz O'na dönücüleriz.) Hayır. Valahi ben buna fetva vermedim. Bunu kastetmedim. Ben müt'a nikâhını çaresiz durumda olanlar için helâl ilan ettim. Yüce Allah ölü etinin, kanın ve domuz etinin ne kadarını helâl kıldı ise, ben de müt'a nikâhının o kadarını helâl ilan ettim." (c.2, s.141)

Yine aynı eserde İbn-i Münzir, Şerid'in azat edilmiş kölesi Ammar'dan şöyle rivayet eder: "İbn-i Abbas'a müt'anın fuhuş mu, yoksa nikâh mı olduğunu sordum. 'Ne fuhuştur, ne de nikâh' dedi. 'Peki nedir?' diye sordum. 'Yüce Allah'ın dediği gibi, müt'adır' dedi. 'Kadının iddet beklemesi gerekir mi?' dedim. 'Müt'a yapan kadının iddeti bir ay-başı dönemidir.' dedi. 'Müt'a yapanlar birbirlerine mirasçı olurlar mı?' dedim. 'Hayır, olmazlar' dedi." (c.2, s.141)

Yine aynı eserde Ata kanalıyla İbn-i Münzir ve Abdurrezzak İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Allah Ömer'e rahmet etsin. Müt'a nikâhı, yüce Allah'ın Muhammed ümmetine rahmeti idi. Eğer onu yasaklamasaydı, kötü kimse dışında hiç kimse zina yapmaya muhtaç olmazdı. O, Nisâ suresindeki '*O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa...*' ayetine dayanıyor. Yani şu sürenin sonuna kadar şu ücretle kendilerinden yararlandığınız kadınlar demektir. Müt'a nikâhı yapan çift birbirinin mirasçısı olamaz. Süre dolduktan sonra eğer yenisinden süre uzatmayı uygun görürlerse ne âlâ. Eğer ayrılırlarsa ne güzel.

Aralarında nikâh bağı yoktur." Bu rivayeti nakleden Ata, 'İbn-i Abbas'tan, şimdi de müt'ayı helâl gördüğünü duymuşum' dedi." (c.2, s.141)

Tefsir-ut Taberi'de Hakem'den -ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde ise aynı rivayet Abdurrezzak'tan ve Nasih adlı eserinde Ebu Davud'dan şöyle rivayet edilir: "Hakem'den bu ayetin mensuh olup olmadığı soruldu. 'Hayır, mensuh değil' dedi. Hz. Ali ise, 'Eğer Ömer müt'a nikâhını yasaklamasaydı, kötü kimseden başka hiç kimse zina yapmazdı' buyurdu." (Taberi, c.5, s.9. ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.140)

Ömer'in Müt'ayı Yasakladığını İfade Eden Rivayetlerden Örnekler

Sahih-i Müslim'de Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet edilir: "Biz gerek Peygamberimizin günlerinde, gerekse Ebu Bekir döneminde bir avuç hurma veya un karşılığında müt'a nikâhı yapardık. Bu uygulama Amr b. Hurays olayı üzerine Ömer'in bu nikâhı yasaklamasına kadar devam etti." (c.9, s.183)

Ben derim ki: Bu rivayet, İbn-i Esir'in Cami-ul Usûl (c.16, s.135), İbn-i Kayyim'in Zad-ul Mead (c.2, s.205), İbn-i Hacer'in Feth-ul Bari (c.9, s.166-167) ve Muttaki'nin Kenz-ül Ümmal (c.16, s.523) adlı eserlerinde nakledilmiştir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Malik ve Abdurrezzak, Urve b. Zubeir'den şöyle rivayet ederler: "Hule bint-i Hakîm adında bir kadın Ömer'in yanına girerek Rabia b. Ümeyye'nin doğurganlık çağında bir kadınla müt'a yaptığını ve kadının ondan hamile kaldığını haber verdi. Ömer, öfkesinden abası yerlerde sürüklenerek dışarı çıktı ve 'Bu o müt'a-dır. Eğer daha önce haber verseydin onu recmettirirdim' dedi." (c.2, s.141)

Ben derim ki: Bu rivayeti, Şafiî el-Ümm adlı eserde ve Beyhaki Sunen-i Kübra (c.7, s.206) adlı eserde nakletmişlerdir.

Kenz-ül Ümmal adlı eserde Süleyman b. Yesar'dan o da Hayseme'nin kızı Ümmü Abdullah'tan şöyle rivayet edilir: "Bir adam Şam'dan Medine'ye geldi ve bana misafir oldu. Bir gün bana 'Bekârlıktan sıkıldım. Bana bir kadın bul, onunla müt'a nikâhı yapayım' dedi. Ben de ona bir kadın buldum. Aralarında şartlaştılar ve adil şahitler huzurunda anlaştılar. Adam kadınla Allah'ın istediği bir süre beraber oldu. Sonra Medine'den ayrıldı. Ömer bu olaydan haberdar olunca birini göndere-

rek bana bu olayın aslı olup olmadığını sordu. Ben de 'evet' dedim. 'Bir daha geldiğinde bana haber ver' dedi. Adam tekrar gelince Ömer'e haber verdim. O da birini göndererek adama 'Niçin bu işi yaptın?' diye sordu. Adam Ömer'e şu cevabı verdi: 'Ben bu işi Peygamberimizin (s.a.a) zamanında yaptım. O vefat edinceye kadar bunu bize yasaklamadı. Arkasından Ebu Bekir'in döneminde aynı şeyi yaptım. O da ölünceye kadar bize bunu yasaklamadı. Sonra senin zamanında aynı işi yaptım. Bize bunu yasaklama konusunda bir söz söylemedin.' Bunun üzerine Ömer adama şöyle dedi: Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ediyorum ki, eğer bu işi yasakladığımı bilerek yapmış olsaydın seni recmederdim. Nikâh ile fuhşun birbirinden ayırt edilmesini sağlayacak şekilde açık bir tutum takının." [Yani müt'anın fuhşla açık bir farkı yoktur.] (c.16, s.522)

Sahih-i Müslim'de ve Müsned-i Ahmed'de Ata'dan şöyle rivayet edilir: "Cabir b. Abdullah umreden dönmüştü. Ziyaret için evine gittik. Halk ona çeşitli sorular sordu. Sonra sözü müt'a nikâhına getirdiler. Cabir 'Biz Peygamberimiz, Ebu Bekir ve Ömer zamanında müt'a nikâhı yaptık' dedi." Ahmed-i Hanbel'in rivayetinde onun şu sözlerine de yer verilmiştir: "Ömer'in (r.a) halifeliğinin sonlarına kadar bu böyle devam etti." (Müslim, c.9, s.183. Müsned, c.3, s.380)

Sünen-i Beyhaki'den Nafi'in Abdullah b. Ömer'den şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Abdullah b. Ömer'e müt'a nikâhı meselesini sordular. O da şöyle dedi: Bu haramdır. Ömer b. Hattab (r.a) eğer böyle bir nikâh yapmış birini ele geçirmiş olsa onu taşlarla recmederdi." (c.2, s.206)

İbn-i Cevzi'nin Mir'at-uz Zaman adlı eserinden şöyle nakledilir: "Ömer şöyle diyor: Vallahi, eğer müt'ayı mubah gören biri bana getirilseydi, onu recmederdim."

İbn-i Rüşd'ün Bidayet-ül Müçtehid adlı eserinde Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet edilir: "Biz Resulullah'ın (s.a.a) zamanında, Ebu Bekir'in döneminde ve Ömer'in halifelik döneminin ilk yarısında müt'a nikâhını uyguladık. Sonra Ömer bunu halka yasakladı." (c.2, s.63)

el-İsabet adlı eserde İbn-i Kelbi şöyle rivayet eder: "Seleme b. Ümeyye b. Halef Cumahi, Hâkim b. Ümeyye b. Avkas-ı Eslemi'nin azat edilmiş cariyesi Selma ile müt'a evliliği yaptı. Selma, Seleme'ye çocuk verdi. Fakat Seleme çocuğun babası olduğunu kabul etmedi. Ö-

mer bu olaydan haberdar olunca müt'a nikâhını yasakladı." (c.2, s.63)

Zad-ul Mead adlı eserde Eyyub'tan şöyle rivayet edilir: "Urve, İbn-i Abbas'a 'Allah'tan korkmuyor musun da müt'a nikâhını mubah ilan ediyorsun?' dedi. İbn-i Abbas: 'Ey Urvecik, anana sor' dedi. Urve, 'Ama Ebu Bekir ve Ömer müt'a nikâhı yapmadılar.' dedi. İbn-i Abbas şu cevabı verdi: Vallahi, Allah'ın azabına uğramadıkça bu tutumu bırakmayacağınızı görüyorum. Ben size Peygamberden (s.a.a) söz ediyorum. Siz bana Ebu Bekir'den ve Ömer'den bahsediyorsunuz." (c.1, s.257)

Ben derim ki: Bu rivayette sözü edilen Urve'nin anası Ebu Bekir'in kızı Esmâ'dır. Bu kadın Zubeyr b. Avam ile müt'a evliliği yaptı ve bu evlilikten Abdullah b. Zubeyr ile Urve adlarında iki çocuğu oldu.

Rağb'ın Muhadarat adlı eserinde şöyle deniyor: "Abdullah b. Zubeyr, Abdullah b. Abbas'ı müt'a nikâhını helâl saydığı gerekçesi ile kınayınca Abdullah b. Abbas, kendisine: 'Anana sor bakalım, babanla arasındaki ocak nasıl tüttü?' dedi. Abdullah b. Zubeyr de bu meseleyi anasına sorunca anası 'Seni müt'a evliliğinde doğurdum' dedi."

Sahih-i Müslim'de Müslim-ul Kura'dan şöyle rivayet edilir: "İbn-i Abbas'a müt'a nikâhı meselesini sordum. Onun mubah olduğunu söyledi. İbn-i Zubeyr bunun yasak olduğunu söylüyordu. İbn-i Abbas 'İşte İbn-i Zubeyr'in anası. O, Peygamberin buna izin verdiğini söylüyor. Yanına gidip kendisine sorun' dedi." Müslim-ul Kura diyor ki: "İbn-i Zubeyr'in anasının yanına gittik. Kadın iri yarı ve kördü. Bize Resulullah'ın (s.a.a) müt'a nikâhına izin verdiğini söyledi."

Ben derim ki: Anlatılan olay gösteriyor ki, kadından müt'a-i hac=hac ile ilgili müt'a değil, müt'a-i nisâ=kadınlarla ilgili müt'a sorulmuştu. Ayrıca başka rivayetler de buna açıklık getiriyor.

Sahih-i Müslim'de Ebu Nadra'dan şöyle rivayet edilir: "Bir defasında Cabir b. Abdullah'ın yanındaydım. Biri geldi ve dedi ki, İbn-i Abbas ile İbn-i Zubeyr hac müt'ası ile müt'a nikâhı konusunda ayrılığa düştüler. Bunun üzerine Cabir şöyle dedi: Resulullah'ın (s.a.a) döneminde her ikisini de yaptık. Fakat sonra Ömer ikisini de yasakladı ve bir daha onları yapmadık." (c.8, s.233)

Ben derim ki: Nakledildiğine göre bu rivayeti Beyhaki de Sünen-ül Kübra adlı eserinde rivayet etmiştir. (c.2, s.206) Bu anlam Sahih-i

Müslim'in üç yerinde de farklı ifadelerle nakledilmiştir. Bu rivayetlerin birinde de şöyle deniyor: Cabir diyor ki; Ömer ayağa kalkınca şunları söyledi: "Yüce Allah, Peygamberine istediğini, istediği ölçüde helâl kılmıştı. Haccı ve umreyi Allah'ın emrettiği gibi yapın. Kadınlarla müt'a evliliği yapmaktan vazgeçin. Eğer bir kadınla süreye bağlı evlilik yapan biri bana getirilirse onu recmederim."

Bu içerik Beyhaki'nin Sünen adlı eserinde (c.2, s.206), Cessas'ın Ahkam-ul Kur'an adlı eserinde (c.2, s.147), Kenz-ül Ümmal'de (c.16, s.521), ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Razi'nin el-Kebir tefsirinde ve Tayalisi'nin Müsned adlı eserinde yer almıştır.

Tefsir-ul Kurtubi'de Ömer'in bir hutbesinde şöyle dediği yer alır: "İki müt'a var ki, bunlar Peygamber zamanında serbestti. Fakat ben on-ları yasaklıyor ve yapanları cezalandırırım. Bunlar müt'a-i hac ve müt'a-i nisâdır." (c.2, s.392)

Ben derim ki: Ömer'in bu hutbesini bütün nakilciler kabul ediyor. Onu hiçbir şüpheye düşmeksizin nakletmişlerdir. Nitekim el-Kebir tefsirinde, el-Beyan vet-Tebyin tefsirinde, Zad-ul Mead'da, Ahkam-ul Kur'an'da yer almış ve Taberi, İbn-i Asakir ve başkaları bunu nakletmişlerdir.

Taberi'nin "Müstebin" adlı eserinden Ömer'in şöyle dediği nakledilir: "Üç şey Resulullah'ın (s.a.a) döneminde uygulanıyordu; ancak ben onları haram kılıyor ve yapanları cezalandırırım. Bunlar: Müt'a-i hac, mut'a-i nisâ ve ezanda 'hayye alâ hayr-il amel' denilmesidir."

Tarih-i Taberi'de İmrân b. Sevade'den şöyle nakledilir: "Sabah namazını Ömer'in arkasında kıldım. Subhane (İsrâ suresi) ile bir sure daha okudu. Sonra namazdan kalktı. Ben de onunla birlikte kalktım. 'Bir isteğin mi var' dedi. 'Evet, bir isteğim var' dedim. 'Peşimden gel' dedi. Peşinden gittim. İçeriye girince beni de içeri aldı. Yüzü olmayan bir tahta ve sedirin üzerine oturdu. 'Sana nasihat etmeye geldim' dedim. 'Sabah gelsin, akşam gelsin, nasihate gelen hoş geldi' dedi. 'Halk seni dört konuda ayıplıyor' dedim. Elindeki sopanın baş tarafını çenesine ve alt ucunu dizlerine dayayarak: 'Haydi söyle' dedi. 'Söylediklerine göre, hac aylarında umre yapmayı yasakladın. Bunu (yasağı) ne Peygamber (s.a.a), ne de Ebu Bekir (r.a) yapmadı. Bu helâldir.' dedim. Bana şu karşılığı verdi: 'Acaba helâl midir? Eğer insanlar hac aylarında umre yaparlarsa, onu haccın yerine geçmiş görürler. O zaman Mekke,

civcivi dışarı çıkmış yumurta kabuğu gibi boş kalır. İnsanlar hacdan geri kalırlar. Oysa hac Allah'ın bağışladığı bir değerdir. Benim kararım doğrudur.'

Kendisine 'Söylendiğine göre, müt'a nikâhını yasakladın. Oysa Allah'ın bağışladığı bir kolaylıktı. Bir avuç karşılığında kadınlardan yararlanıyor, sonra onlardan ayrılıyorduk.' dedim. Bana şöyle dedi: 'Peygamber müt'a evliliğini zaruret döneminde serbest bıraktı. Sonra insanlar genişliğe kavuştular. Sonra baktım ki, bu evliliği bir kere yapan Müslüman tekrar yapıyor. Şimdi isteyen bir avuç karşılığında evlenir, sonra da boşamak suretiyle ayrılır. Benim kararım doğrudur.'

Kendisine 'Hamile bir cariye'nin doğum yapar yapmaz azat olacağına, ayrıca efendisinin azat etmesine gerek kalmayacağına karar verdin.' dedim. Bana 'Doğan çocuğun hürmetine (ki azattır) annesinin hürmetini ekledim. Sadece hayır yapmak istedim. Eğer yanlış karar verdim ise Allah'tan af diliyorum' dedi. Kendisine 'Halk senin sertliğinden şikayetçidir' dedim. Dayandığı sopayı kaldırıp ucuna kadar sıvazladıktan sonra şöyle dedi: "Ben Muhammed'in (s.a.a) arkadaşı idim. -Karkarat-ül Keder seferinde onun yanı başında idi.- Vallahi, ben devesi tam suya kansın diye onu serbest bırakan bir çoban gibiyim. Yoldan sapanları yola döndürürüm. Mütecavizlere hadlerini bildiririm. Onları elimden geldiği kadar terbiye eder, elimden geldikince yola getiririm. Çok bağırır-çağırırım, ama az vururum. Sopamı kaldırırım, ama elimle vururum. Eğer başka türlü davranırsam ipin ucunu kaçırrım, halkı ihmal etmiş olurum."

Muaviye'ye bu konuşmayı aktardıklarında, 'Vallahi, Ömer halkı nasıl idare edeceğini bilir' dedi." (c.4, s.225, Mısır, Dar-ul Maarif baskısı)

Ben derim ki: Bu rivayeti, İbn-i Ebu'l Hadid Şerh-i Nehc-ul Belağ'a adlı eserinde İbn-i Kuteybe'den aktarmıştır. (c.12, s.121, Dar-ul Kütüb-il İslamiye baskısı)

[MÜT'A RİVAYETLERİNE İLİŞKİN İNCELEME]

Bunlar müt'a evliliği konusunda bize ulaşan rivayetlerin bir bölümüdür. Bu rivayetleri araştırmacı gözle inceleyenler, bunlardaki çelişkiyi ve zıtlığı görmekte gecikmezler. Bu rivayetlerden elde edilen tek sonuç, Ömer'in, halifeliği döneminde Amr b. Hurays ve Rabia b. Ümey-

ye b. Halef Cumahi olayları sonunda gördüğü lüzum üzerine bu uygulamayı yasaklamış olduğudur. Müt'a evliliğinin Kur'an'la veya sünnetle neshedildiği iddiası ise, görüldüğü gibi sağlam dayanaktan yoksundur. Üstelik, rivayetlerin tümü içerikleri açısından birbirleriyle çelişiyorlar. Çelişmedikleri ortak içerikleri sadece, bu uygulamanın yasaklayıcısının, bu yasağın yürütücüsünün, bu işin haram olduğunun karar vericisinin ve yapanı recm cezasına çarptırıcısının Ömer olduğudur. Bu bir.

İkincisi; bu uygulama Peygamberimiz zamanında onun izni altında geçerli idi. Uygulama eskinin onaylanması biçiminde olmuş olabileceği gibi, Peygamber tarafından ortaya çıkarılabilen bir husus da olmuş olabilir. Müt'a evliliğini, kendilerine fuhuş isnat edilmesi düşünülemeyecek derecede seçkin sahabeler uygulamıştır. Cabir b. Abdullah, Abdullah b. Mesud, Zubeyr b. Avam ve Ebubekir'in kızı Esmâ gibi. Esmâ bu tür bir evlilikle Abdullah b. Zubeyr'in baba olmasını sağlamıştır.

Üçüncüsü; İbn-i Mesud, Cabir, Amr b. Hurays gibi sahabeler ile Mucahid, Süddi, Said b. Cubeyr gibi tabiine mensup kimseler bu uygulamayı mubah ilan etmişlerdir.

Rivayetler arasındaki bu büyük farklılık Ehl-i Sünnet alimlerini ilk aşamada bu uygulamanın caiz mi, yoksa haram mı olduğu konusunda görüş ayrılığına, ikinci aşamada da yasaklanma biçimi hakkında görüş farklılığına sürüklemiştir. Öyle ki, bu konudaki şaşırtıcı ve farklı görüşlerin sayısı yaklaşık olarak on beşe ulaşmıştır.

Bu mesele birçok yönden incelemeye konudur. Ama bizi bu yönlerin sadece bir kaç tanesi ilgilendirir. Meselâ bu meselede Ehl-i Sünnet ile Şîi mezhepleri arasında kelâm ilmini ilgilendiren bir tartışma vardır. [İslâm hâkimi Allah'ın hükmünü değiştirme yetkisine sahip midir?] Meselenin başka bir araştırma yönü ayrıntılara dayalı fıkıh tartışmasıdır. Bu alanda meselenin caiz olup olmaması açısından hükmünün ne olduğu irdelenir. Başka bir araştırma yönü tefsir ilmini ilgilendirir. Bu alanda müt'ayla ilgili ayet irdelenir. Bu irdeleme sırasında şu sorulara cevap aranır: Acaba bu ayetin içeriği müt'a nikâhını yasalaştırmak mıdır? Eğer ayetin müt'a nikâhının meşruiyetine delil olduğu kabul ediliyorsa, acaba bu ayet herhangi bir ayetle, meselâ Mü'minin suresindeki ayetle veya evlenme, yasak evlilikler, boşama, iddet ve

miras ayetleri ile neshedilmiş midir? Yoksa ayetle değil Peygamberimiz'in sünneti ile neshedilmiş midir? Bu ayetin müt'a hükmünü yasa-laştırdığı kabul ediliyorsa, acaba yepyeni bir hüküm mü getiriyor? Yoksa toplumda varolan bir uygulamayı mı onaylıyor? Buna benzer birtakım hususlar söz konusudur.

Bizim bu kitapta peşinde olduğumuz inceleme, bu üçüncü tip araştırmadır. Bu konuda daha önce bir özet mahiyetinde bir açıklama yapmıştık. Şimdi o açıklamaya ek olarak bu ayetin müt'a nikâhına delil olması ve bu uygulamanın gelenekleşmesi konusunda ileri sürülen ve bizim açıklamamıza ters düşen görüşlere dikkatleri çevireceğiz.

Bir tefsirci bu ayette sürekli nikâhın mihrinin verilmesi konusuna değinildiğini ısrarla belirttikten sonra sözlerine şöyle devam ediyor: "Şiîler bu ayetteki maksadın müt'a nikâhı olduğu görüşündedirler. Müt'a nikâhı, bir kadınla bir gün, bir hafta, bir ay gibi belirlenmiş bir süre için yapılan evliliktir. Şiîler bu görüşlerine bu ayetin yaygın olmayan bir okunuş biçimini (şaz) delil gösteriyorlar. Bu yaygın olmayan okunuş biçimi Ubeyy, İbn-i Mesud ve İbn-i Abbas'tan nakledilmiştir. Ayrıca müt'a nikâhı ile ilgili rivayetleri delil gösteriyorlar.

Bir defa ayetin söz konusu okunuş biçimi yaygın değildir (şazdır), Kur'an olarak sabit değildir. Daha önce söylediğimiz gibi bize gelen bu tür rivayetler tek kanaldandır (haber-i ahaddır). Bunlara yapılan eklemeler tefsir niteliğindedir ki, bunlar sahiplerinin anlayışını yansıtmaktan öteye gitmezler. Sahabelerin anlayış biçimi de dinde delil olmaz. Özellikle eğer söz konusu anlayış biçimi bu ayette olduğu gibi metnin ve üslûbun yadırgadığı bir anlayış biçimi ise. Çünkü geçici evliliği yapan erkeğin öncelikli maksadı zinadan korunmak değil, tersine zina işlemektir. Gerçi bu evliliği yapan erkeğin bir dereceye kadar kendini zina ortamına düşmekten alıkoyma maksadı vardır; ama bu evliliği yapan kadın için hiçbir korunma (ihsân) endişesi yoktur. Çünkü bu kadınlar sürekli olarak kendilerini değişik bir erkeğe ücret karşılığında satıyorlar. Onların durumu şu beyitte tarif edildiği gibidir:

"Çevgenle atılmaya gerek olmayan bir toptur bu / Ki elden ele dolaşıyor." Alıntı burada sona erdi.

Ben derim ki: Tefsircinin "Şiîler İbn-i Mesud'un ve başkalarının yaygın olmayan okunuş biçimlerini müt'a nikâhı için delil olarak kullanıyorlar." iddiasını ele alalım. Şiîlerin görüşlerini inceleyen herkes

Şîîlerin bu yaygın olmayan (şaz) okuma biçimlerini muteber ve kesin bir delil kabul etmediklerini görür. Nasıl bunları delil kabul etsinler ki, onlar yaygın olmayan okuma biçimlerinin delil olarak alınmasına karşıdırlar. Hatta bu gerekçe ile kendi İmamlarından nakledilen bu tür okuma biçimlerini bile kabul etmezler. Buna göre Şîîler nasıl olur da kendilerinin delil kabul etmedikleri bir şeyi onu delil olarak görmeyen kimselere delil olarak gösterirler. Bu gülünç değil de nedir?

Şîîlerin yaptığı şudur: Ayeti böyle okuyan sahabelerin sözlerini, onların bu ayetten müt'a nikâhının kastedildiğini düşündüklerine delil olarak gösteriyorlar. İster sahabelerin bu okuma biçimleri yaygın okuma tarzı olsun, isterse onların ayetten ne anladıklarını gösteren bir tefsir biçimi olsun.

Bu tutum Şîîlere iki yönden fayda sağlıyor. İlki, sahabelerin bir kısmı bu istidlali yapan Şîîlerin söylediklerini söylemişlerdir. Gerçekten bize nakledildiğine göre, sahabelerin ve tabiinin önemli bir bölümü müt'a nikâhı konusunda Şîîlerin görüşlerini savunmuşlardır. İsteyen konuyla ilgili kitaplara bakabilir.

İkincisi, bu ayet müt'a nikâhına delâlet ediyor. Sözü edilen sahabelerin ayet okuma biçimleri müt'a nikâhının meşruiyetine delâlet ediyor. Tıpkı yine sahabelerden gelen ve ayetin neshedildiğini ileri süren görüşlerin müt'a nikâhına delil olmaları gibi. Çünkü bu ayetin neshedildiğini ileri sürenler onun müt'a nikâhına delâlet ettiğini kabul ediyorlar ki, onun neshedildiğini düşünüyorlar veya rivayet ediyorlar. Bu rivayetler çoktur. Bazılarına daha önceki sayfalarımızda yer verdik. Buna göre Şîîler bu ayetin neshedildiğine ilişkin rivayetlerden yararlandıkları gibi, aynı şekilde söz konusu yaygın olmayan (şaz) okuma biçimlerinden de yararlanıyorlar. Yalnız bunu yaparken ne yaygın olmayan okuma biçimlerinin delil olduğunu ileri sürüyorlar ve ne de ayetin mensuh olduğuna ilişkin görüşleri kendileri için bağlayıcı kabul ediyorlar. Sadece bütün bunlardan gerek ayeti değişik biçimde okuyanların, gerekse onun neshedilmiş olduğunu söyleyenlerin bu ayette müt'a nikâhının kastedildiği görüşünde olduklarını ispat etmek için yararlanıyorlar.

Sözlerini aktardığımız tefsircinin "Özellikle eğer söz konusu anlayış biçimi bu ayette olduğu gibi metnin ve üslûbun yadırgadığı bir anlayış biçimi ise." sözüne gelince, böyle demekle zina ve fuhuş anlamı-

na gelen "musafaha" kelimesini sadece meni akıtmak anlamına aldığı anlaşıyor. Yani kelimenin türediği aslın sözlük anlamını göz önüne alan bir yorum yapıyor. Sonra da bu işi kasta, niyete dayandırıyor. Bununla da şehveti tatmin etmek ve meni akıtmak maksadı ile yapılan geçici evliliğin nikâh değil, fuhuş olduğu sonucuna varıyor. Fakat nikâhın da sözlük anlamının cinsel ilişkide bulunmak olduğunu unuttuyor. Lisan-ul Arap adlı lügat kitabında, Ezherî'nin "Arap dilinde nikâh demek, cinsel ilişkide bulunmak demektir." dediği naklediliyor. Tefsircinin bu anlayışına göre nikâhın da zina ve fuhuş olması gerekir ki, o zaman nikâh ile fuhuş birbirinin karşısına koymak anlamsız olur.

Ayrıca, buna göre eğer meni akıtma niyeti geçici evliliğin zina olmasına yol açıyorsa, aynı mantıkla şehveti tatmin etme ve meni akıtma niyeti ile yapılan sürekli evliliğin de zina sayılması gerekir. Hiçbir Müslüman böyle bir fetva vermeye razı olabilir mi? Eğer bu tefsirci: "Sürekli evlilik ile geçici evlilik arasında bu açıdan fark vardır. Çünkü sürekli evlilik doğal olarak evlilik yolu ile korunma sağlama, üreme ve aile yuvası kurma niyetine dayanır. Oysa geçici evlilik böyle değildir." derse, bu söz körü körüne bir inatçılık olur. Çünkü sürekli nikâhtan beklenen, nefsi zinadan koruma, soyların karışmasından kaçınma, üreme ve çocuk edinme gibi bütün faydaların geçici evlilikten de elde edilmesi mümkündür. Onun tek farkı bu ümmete yönelik bir kolaylık, bir yük hafifletmesi olmasıdır. Bu sayede fakir olduğu, eşine bakmaya gücü yetmediği, evinden uzakta kaldığı için veya sürekli evlilik yapmasını engelleyen değişik başka sebepler yüzünden sürekli evlilik yapmaya gücü yetmeyen erkekler kendilerini korurlar.

Bu böyle olduğu gibi meni akıtma, şehveti tatmin etme gibi -ki sözü edilen tefsirci bunları fuhuş sayılma gerekçesi sayıyor- geçici evlilik için söz konusu edilen bütün sakıncaların sürekli evlilik için söz konusu edilmesi de mümkündür. Sürekli evliliğin bizzat söz konusu ettiğimiz bütün faydaları sağlamak amacıyla kanunlaştığı, buna karşılık geçici evliliğin bizzat sözü edilen bütün sakıncaların -eğer bunlar sakınca ise- beraberinde taşıyacağı iddiası ise asılsızlığı besbelli olan bir iddiadır.

Eğer sözlerini aktardığımız tefsirci "Müt'a evliliği, sifah olduğu için zinadır ve bu yüzden meşru evliliğin karşı kutbunu oluşturur" derse, ona şöyle cevap verilir: Meni akıtma biçiminde tanımlanan sifah,

zinadan daha geniş kapsamlı bir kavramdır ve bu niteliği ile sürekli evliliği, özellikle meni akıtma niyeti ile yapılacak sürekli evliliği de kapsar.

Şimdi de sözlerini aktardığımız tefsircinin "Gerçi bu evliliği yapan erkeğin bir dereceye kadar nefsinin zina ortamına düşmekten alıkoyma maksadı vardır; ama bu evliliği yapan kadın için bir korunma (ihşân) endişesi yoktur." şeklindeki sözüne gelelim. Bu söz son derece şaşırtıcıdır. Bu evlilikte kadın ile erkeğin birbirinden ne farkı vardır ki, müt'a nikâhı bu tür evlilik yapan erkek için zinadan koruyucu bir tedbir olabilirken kadın için böyle bir maksat söz konusu olmasın. Bu ölçüsüz konuşma değil de nedir?

Sözlerini aktardığımız tefsircinin dünya ve ahiret ile ilgili çok önemli hayatî sonuçlar doğuracak nitelikte olan dinî bir gerçeği konu edinen bir incelemede bir beyte yer vermesi önemsenecek bir şey değildir. İster müt'a evliliği haram, ister mubah olsun.

Acaba şiirin, bu gerçeğin ortaya çıkarılması çabasına ne gibi bir katkısı olabilir ki, o hayallerin bir örgüsüdür, o batıla gerçekten daha dost ve sapıklığa hidayetden daha yapışıktır.

Sözünü ettiğimiz tefsirci bu beyti yukarda naklettiğimiz rivayetlerin arkasına ekleseydi ya. Özellikle Ömer'in yukarda aktardığımız Taberi tarihinin rivayet ettiği "Şimdi isteyen bir avuç karşılığında kadın nikâhlar ve üç gün sonra boşamak suretiyle ondan ayrılır." biçimindeki sözlerini böyle bir beyitle bağlasaydı ya!

Yapılan bu karalamanın hedefi yüce Allah ve O'nun Peygamberi değil mi? Çünkü bu nikâh türünü ilk defa ortaya koyan veya önceden uygulanan şeyi meşrulaştıran Yüce Allah ve O'nun Peygamberidir. Bu evlilik biçimi İslâm'ın ilk döneminde hiç şüphesiz Peygamberimizin (s.a.a) gözü ve kulağı önünde uygulanıyordu.

Sözünü ettiğimiz tefsirci "O dönemde bu evlenme biçimine zaruretlerin baskısı altında izin verildi. Çünkü o zaman yaygın bir fakirlik vardı. Genel olarak bütün Müslümanlar yokluk altında eziliyorlardı. Ayrıca daha önce nakledilen rivayetlerde ortaya çıktığı üzere sık sık savaşıma zorunluluğu doğuyordu" diyebilir.

Ama biz ona şöyle cevap verebiliriz: Eğer bu evlilik türünün İslâm'ın ilk döneminde halk arasında uygulandığı ve müt'a nikâhı veya

"istimta (yararlanma)" adı ile bilindiği farz edilirse, bu ayetin mutlak anlamda bu evliliğin caiz olduğuna delâlet ettiğini ve sözü edilen ayetlerin ve rivayetlerin bu ayeti neshetmeye elverişli olmadığını kabul etmemiz kaçınılmazdır. O zaman bu evliliğin mubahlığının kalktığını söylemek, ayetin delâletine yönelik delilsiz bir tevil girişimidir.

Kabul edelim ki, Peygamberimizin (s.a.a) müt'a nikâhına izin vermesi zarureten ileri gelmişti. O zaman şu soruyu sorarız: Bu zaruret Peygamberimizin (s.a.a) zamanında mı daha büyüktü, yoksa ondan sonra ki dönemde mi? Özellikle halifeler döneminde daha büyük değil mi idi? Bilindiği gibi halifeler döneminde Müslüman orduları binlerce savaşa katılmak üzere doğudan batıya birçok yere sefere çıkmışlardı. Fakirlik, savaşlar, yurttan uzak kalma gibi zaruretler bakımından Ömer'in halifeliğinin ilk dönemi ile son dönemi arasında ne fark var? Bu zaruretlerin biri ile öbürü arasında ne fark vardı?

Günümüz İslâm dünyasındaki müt'ayı mubah kılıcı zaruret mi daha ağırdır, yoksa Peygamberimizin (s.a.a) zamanındaki ve halifeler döneminin ilk yarısındaki zaruret mi? Bilindiği gibi yaygın fakirlik İslâm ülkelerini kaplamış durumdadır. Sömürge yönetimleri, istilacı zorba devletler, Müslümanlar arasında çıkan firavun yetkililer halkların iliklerini emmiş, İslâm topraklarında yaş-kuru ne buldularsa hepsini biçip kursaklarına indirmişlerdir.

Günümüz dünyasında şehvetler çeşitli görüntüleri ile ortalığa çıktılar. En güzel ve en alımlı süsleri ile süslandılar. En etkili çağrılar ile insanları tatmine çağırıyorlar. Bu durum git gide daha da şiddetleniyor. Bela beldeleri ve insanları kapsamıştır. Fuhuş gençler, öğrenciler, asker-ler ve fabrika işçileri arasında alabildiğine yaygınlaşmıştır ki insan kitlelerinin, dünya nüfusunun ezici çoğunluğunu bu kesimler oluşturuyor.

Hiç kimse şüphe etmez ve kesinlikle şüphe etmemeli ki, bu kesimleri zina, homoseksüellik ve diğer bütün şehvi başı boşlukların batağına düşüren zaruretin başlıcası, ev geçindirememek ve geçici, kısa süreli meşgalelerdir. Bu tür işler, sürekli ikametgâh edinmeyi, sürekli bir evlilik yapmayı engelliyor. Çünkü işler ya evden uzak kalmayı, hizmet görevinde bulunmayı ya da eğitim görmeyi gerektiriyor. Nispeten daha az ve daha önemsiz olmalarına rağmen İslâm'ın ilk döneminde müt'a nikâhını mubah kılan bu zaruretler, belâ her tarafı sardığı

ve fitne büyüdüğü hâlde o dönemden başka bir dönemde niçin müt'a nikâhını mubah saydırmaları?

Sözlerini aktardığımız tefsirci arkasından şöyle diyor: "Bunların yanı sıra müt'a nikâhı bu anlamda Kur'an'ın verdiği mesajla, meselâ şu ayetle çelişir: '*Onlar ki, ırzlarını korurlar. Eşlerine ve sahip oldukları cariyelerine karşı müstesna. Onlar bunlar için kınanmazlar. Bunların ötesine geçmek isteyenler meşru sınırı aşmış olurlar.*' (Mü'minun, 7) Meşru sınırı aşmış olurlar yani Allah'ın kendilerine helâl kıldığı evlilikleri aşarak yasaklanmış çiftleşme biçimlerine dalmış olurlar. Bu ayetler, bizim tefsir etmekte olduğumuz '*O hâlde, ne zaman... ücretlerini bir farz olarak verin.*' ayeti ile çatışmaz. Bu ayetler, tefsiri üzerinde durduğumuz ayetle bir anlama sahiptirler. Dolayısıyla burada herhangi bir nesh olayı söz konusu değildir. Kendisinden müt'a yolu ile yararlanılan kadın eş değildir ki, Yüce Allah'ın buyurduğu üzere erkek karşısında marufa uygun biçimde görevleri olduğu gibi hakları da olsun. Şiîlerin kendilerinden nakledildiğine göre onlar müt'a evliliği yapan kadına eşlik hükümlerini ve gereklerini tanımıyorlar. Meselâ onu adaletsiz davranılmasından korkulmadığı durumda erkek için evlenilmesi serbest olan dört eşten biri saymıyorlar. Erkeğin çok sayıda müt'a evliliği yapabilmesini caiz görüyorlar. Ayrıca müt'a evliliği yapan erkek eğer zina işlerse, [evli olmadığı takdirde] onun recmedilmesi gerektiğini söylemiyorlar. Çünkü böyle bir erkeği "muhsen=korunmuş" saymıyorlar. Bu da Şiîlerin müt'a evlilerini '*iffetli ve zina etmemiş olmaları şartı ile*' ifadesinin kapsamında saymadıklarını kesinlikle ortaya koyar ki, bu onların açık bir çelişkisidir.

Bazı tefsircilerin Şiîlerden naklettiklerine göre, müt'a evliliği yapan kadın için kocasından miras alması, nafaka alması, onun tarafından boşanması ve iddet beklemesi söz konusu değildir. Kısacası Kur'an bu görüşten uzaktır. Bu ayet müt'a evliliği için kesinlikle ne tam bir delildir, ne de delile benzer bir dayanaktır." Alıntı burada sona erdi.

Ben derim ki: Sözüünü ettiğimiz tefsircinin "Bunların yanı sıra müt'a nikâhı bu anlamda Kur'an'ın verdiği mesajla çelişir." sözünün özü şudur: Mü'minun suresinin "*Onlar ki, ırzlarını korurlar...*" ayeti ile başlayan ayetler, helâllığı sadece eşler (zevceler) için sayıyor. Müt'a evliliği yapan kadın ise eş değildir. Buna göre bu ayetler müt'a evliliğinin helâllığıne engeldir. İkincisi bu ayetler "*Kendilerinden ya-*

rarlandığınız kadınlar" ifadesinin müt'a nikâhını kapsadığına engeldir.

Bu ayetlerin müt'a evliliğini haram kıldığı iddiasını ele alalım. Bu iddia da bu ayetlerin Mekke döneminde indiği ve müt'a evliliğinin hicretten sonra genelde uygulandığı göz ardı edilmiştir. Acaba Peygamberimiz (s.a.a) müt'a evliliğini mubah kılmakla Kur'an'ın yasakladığı bir uygulamayı mubah mı kılmış oluyordu? Oysa onun sözü Kur'an'ın kesin ve net ifadesi ile hüccet ve delildir. Öyle olursa, bu Kur'an'ın kendisinde çelişki olmasına döner. Yoksa onun müt'a nikâhını mubah ilan etmesi, Mü'minun suresinin söz konusu ayetlerinde ifade edilen yasağı neshedici bir eylemdir de sonra Kur'an'ın veya Peygamberimizin (s.a.a) müt'a evliliğini yasaklaması ile bu ayetler öldükten sonra tekrar hayat kazanmış ve neshedildikten sonra tekrar hüküm niteliği kazanmış oldular. Bu öyle bir sözdür ki, hiçbir Müslüman onu ne söyler, ne söyledi ve ne söyleyebilir.

Bu durumun kendisi müt'a evliliği yapan kadının eş olduğuna, müt'a evliliğinin nikâh olduğuna ve bu ayetlerin müt'a nikâhı yapmanın evlilik olduğuna en güzel şahittir. Aksi hâlde bu ayetlerin Peygamberimizin (s.a.a) müt'a evliliğini serbest bırakması ile neshedilmiş olmaları gerekirdi. Buna göre bu ayetler müt'a evliliğinin yasaklığına değil, helâllğine delildirler.

Başka bir ifade ile Mü'minun ve Meâric surelerindeki *"Onlar ki, ırzlarını korurlar. Eşlerine ve sahip oldukları cariyelerine karşı müstesna..."* ayetleri müt'a evliliğinin helâl olduğuna diğer ayetlerden daha güçlü biçimde delâlet ederler. Çünkü bu ayetlerin neshedilmiş değil, muhkem oldukları ve Mekke döneminde indikleri hakkında tefsirciler arasında görüş birliği vardır. Peygamberimizin (s.a.a) müt'a evliliğine izin verdiği de nakli delillerle kesindir. Eğer müt'a evliliği yapan kadının eş (zevce) olması durumu söz konusu olmasa idi, Peygamberimizin (s.a.a) buna izin vermesi ayetleri neshedici olurdu, oysa bu ayetler neshedilmiş değildir. Demek ki müt'a şer'î bir evliliktir. Dolayısıyla bu ayetlerin müt'anın meşruluğuna delâlet etmeleri kabul edilince, Peygamberimizin (s.a.a) bunu yasakladığı yolundaki iddia geçersiz olur. Çünkü böyle bir yasaklama bu ayetlere ters düşer ve onların neshedilmiş olmalarını gerektirir. Oysa bu ayetlerin mensuh olmadıklarına dair görüş birliği olduğunu biliyoruz.

Her neyse. Sözlerini aktardığımız tefsircinin söylediklerinin tersine, müt'a evliliği yapan kadın eştir ve müt'a evliliği de nikâhtır. Zaten naklettığımız rivayetlerde de sahabenin ve tabiinin bu uygulamaya müt'a nikâhı adını verdiklerini gördük. Ömer'in bu uygulamayı yasakladığını gösteren rivayetlerde bile müt'anın nikâh olarak adlandırıldığı gözleniyor. Beyhaki'nin rivayet ettiği Ömer'in hutbesi ve Müslim'in Ebu Nadre'ye dayandırdığı rivayet gibi. Hatta Kenz-ül Ümmal adlı eserde Süleyman b. Yesar'a dayanılarak yer verilen Ömer'in "Nikâh ile fuhşun birbirinden ayırt edilmesini sağlayacak şekilde durumu açıklığa kavuşturun." sözleri de bu uygulamanın nikâh adı ile anıldığını ispat eder. Çünkü bu ifadenin anlamı müt'a, fuhuştan ayırt edilemeyen bir nikâhtır. Bunu fuhuştan ayırt edilecek duruma getirerek açık bir nikâh yapmanız gerekir. Bunun delili Ömer'in "açıklığa kavuşturun" sözüdür.

Kısacası Kur'an'ın örfünde ve sahabiler ile tabiinin dilinde müt'a'nın nikâh olması ve müt'a evliliği yapan kadının eş olması şüphesizdir. Nikâh ve evlenme kelimelerinin sadece sürekli nikâh için kullanılmaları, Ömer'in müt'ayı yasaklamasından ve bu hükmün halk arasında uygulanmaz olmasından sonradır. Böylece bu iki sözcük için sürekli nikâh dışında kullanım alanı kalmamış oldu ve nikâh sözcüğü söylenince, bunun zihinde doğurduğu ilk çağrışım sürekli nikâh oldu. Tıpkı bu şeriata mensup kimselerin ortaya koyduğu diğer ifadelerde olduğu gibi.

Bu durum, sözlerini aktardığımız tefsircinin daha sonra söylediği şu sözlerin asılsızlığını ortaya koyar: "Şiîlerin kendilerinden nakledildiğine göre onlar bile müt'a evliliği yapan kadına eşlik hükümleri ve gereklerini tanımıyorlar." Kendisine sormak gerekir ki eş, yani zevceden maksat nedir? Eğer bundan Kur'an lisanındaki kastedilen anlam kastediliyorsa, Şiîler eş olmanın bütün hükümlerini istisnasız bir şekilde müt'a evliliği yapan kadın için geçerli sayıyorlar. Yok, eğer bu terimden Müslümanların dilinde olan fıkıhtaki anlamda kastediliyorsa, o zaman Şiîlerin eş olma hükümlerini bu kadına tanımadıkları doğrudur; ama bunun bir sakıncası yoktur.

Düşüncelerini naklettığımız tefsirci sözlerinin bir yerinde de şöyle diyor: "Bu da Şiîlerin müt'a evlisi bir erkeğin zina ettiği takdirde 'evli ve zina işlememeniz' ayetinin kapsamına girmediğini kesin olarak kabul ettiklerini gösterir ki, bu da onlar için bariz bir çelişkidir." Kendi-

sine söyleyeceklerimiz şunlardır: Bu ayetin arkasından söylemiştik ki bu ayet cariyeleri de içerdiği için buradaki ihsân=korunmadan maksat, evli olmak değil, iffetli olmaktır. Eğer bu ihsanın evlilik anlamına geldiği kabul edilecek olursa, o zaman ayet müt'a nikâhını da kapsamına alır. Müt'a evlisi iken zina eden bir erkeğin recmedilmemesine gelince, bunun gerekçesi (recmin bir Kur'an hükmü olmamasının yanı sıra) sünnetin bu hususta olan açıklaması ve sınır getirmesidir. Tıpkı miras, nafaka, boşama ve evlenilebilecek kadın sayısı gibi diğer eşlik hükümlerinde olduğu gibi.

Bu söyledüğimizin açıklaması şudur: Eğer hüküm ayetleri belirsizlik ve küllî açıklama niteliğinde olurlarsa, hüküm koymanın özünü açıklamak amacı taşıdıkları için bu ayetlerle ilgili kayıtlar, sınırlama ve kayıtlandırma sonucu doğurmayan açıklamalardır. Eğer hüküm ayetleri genel ve mutlak ifadeli olurlarsa, sünnette yer alan o ayetlerle ilgili açıklamalar, sınırlama veya kayıtlandırma olurlar ve bunlar için çelişki sakıncası söz konusu olamaz. Bu mesele, Usûl-u Fıkıh ilminin alanına girer.

Bu ayetler, yani miras, boşama ve nafaka ile ilgili ayetler, diğer ayetler gibi sınırlamaya ve kayıtlamaya açıktırlar. Meselâ mürtet yani dinden dönen bir kadının mirasçı olmasında ve boşanmasında sınırlama vardır. [Böyle bir kadının ne miras hakkı var, ne de kocasından ayrılmasında boşamaya gerek duyulur.] Kadında nikâh akdinin fesh edilmesini caiz saydıracak bir kusur ortaya çıktığı durumlarda boşama hükümlerinde bir sınırlama vardır. Kadının kocasına karşı dik kafalılık göstermesi durumunda nafaka hükümlerinde sınırlama geçerli olur. Buna göre bu ayetlere müt'a nikâhıyla da sınırlamalar getirilebilir. O hâlde müt'a evliliğini miras, nafaka ve boşama hükümlerinin kapsamı dışına çıkaran açıklamalar, sınırlamalar ve kayıtlandırmalardır. Evlendirme, nikâh, ihsân (korunmalık) gibi kavramların sadece sürekli nikâh için kullanılmaları, Müslümanlar arasında bu sözcüklere yüklenen bir anlamdır; şeriat ve İslâm'dan kaynaklanan bir durum değildir.

Dolayısıyla söz konusu tefsircinin sandığı gibi, asla bir sakınca söz konusu değildir. Meselâ bir fıkıh alimi eğer "Zina eden muhsen (korunmalı) erkeğin recmedilmesi gerekir. Fakat müt'a nikâhlı erkek muhsen (korunmalı) olmadığı için recmedilmez" diyorsa, o fıkıh aliminin ihsân kavramını sadece şu sonuçları olan sürekli nikâh anla-

mında kullanmış olmasındandır. Onun bu yorumu, Kur'an terminolojisi-nde ihsânın hem sürekli, hem de geçici nikâhta söz konusu olduğu gerçeği ile çelişmez. İhsânın her iki nikâhta da özel sonuçları vardır.

Sözlerini naklettığımız tefsircinin, Şiîlerin müt'a nikâhında kadının iddet beklemesini gerekli görmedikleri yolundaki iddiası ise açık bir iftiradır. İşte Şia'nın kitapları... Bunlar müt'a evliliği yapan kadının iddetinin iki hayız dönemi olduğu fetvası ile doludur. Bu konuda Ehl-i Beyt İmamlarının (hepsine selam olsun) Şia kanalıyla nakledilmiş bazı rivayetlerine yukarıda yer vermiştik.

Sözünü ettiğimiz tefsirci sözlerine şöyle devam ediyor: "Bu konu hakkında rivayet edilen hadislerin ve belgelerin tümü gösteriyor ki, Peygamberimiz (s.a.a) müt'a evliliğini bazı savaşlarda sahabilere serbest etti, sonra yasakladı, arkasından bir veya iki kere ona izin verdi ve sonra onu temelli olarak yasakladı. Peygamberimiz, sahabilerin kadınlarından uzak kaldıkları dönemlerde zinadan uzak kalmalarının zor olduğunu bildiği için müt'a evliliğine izin vermişti. Bu izin iki zarardan daha hafif olanını göze alma kabilindendir. Çünkü bir erkeğin bekâr bir kadınla geçici bir nikâh yaparak onunla belirlediği süre içinde birlikte yaşaması, kandırabileceği herhangi bir kadınla zina etmesinden daha az kötü bir davranıştır.

Ben derim ki: Sözü edilen tefsircinin bu konudaki rivayetlerin bütününe göre Peygamberimizin bazı savaşlarda müt'a evliliğine izin verip arkasından onu yasakladığı, sonra yine bir veya iki kere izin verdikten sonra onu temelli olarak yasakladığı yolundaki sözleri, daha ön-ce naklettığımız bu konudaki çelişkili ve çatışmalı rivayetlerle bağdaş-mıyor. O rivayetlere tekrar başvurulursa, onların sözünü ettiğimiz tefsircinin iddialarını bir bütün olarak kelime kelime yalanladıkları görülür.

Sözünü ettiğimiz tefsirci daha sonra şöyle diyor: "Ehl-i Sünnete göre müt'a evliliğine bir veya iki kere izin vermek, zinayı kesin biçimde yasaklamaya yönelik tedricî bir hazırlıktır. Tıpkı içkiyi yasaklamada yapıldığı gibi. Bu kötülüklerin her ikisi de cahiliye döneminde yaygındı. Fakat zina özgür kadınlar arasında değil, köleler arasında yaygındı."

Ben derim ki: Bu tefsircinin müt'a evliliğine verilen izin, zinayı yasaklamanın bir tür hazırlığıdır şeklindeki sözlerinin özeti şudur:

Müt'a evliliği o günün insanların nazarında bir tür zina idi. Öbür zina türleri gibi cahiliye döneminde yaygın idi. Bu yüzden Peygamberimiz zinayı yasaklamada yumuşak ve tedricî bir yöntem benimsedi. Maksudı insanlar tarafından kabul görebilmektir. Bunun için zinanın müt'a evliliği dışında kalan türlerini yasaklayıp müt'a biçimindeki zinayı bıraktı, ona izin verdi. Arkasından onu yasaklayıp sonra serbest bıraktı. Böylece onu kesinlikle yasaklayabilecek duruma gelince, onu temelli olarak yasakladı.

Ömrüm hakkı için böyle bir iddia, temiz dinî hükümlerin ortaya konması işlemine reva görülen iğrenç bir oyundur. O dinî hükümler ki, Yüce Allah bunları yasallaştırmakla sadece bu ümmeti kötülüklerden arındırmayı ve onlara yönelik nimetini tamama erdirmeyi istemiştir.

Bu sözlerde birkaç açıdan tutarsızlık vardır. **Birincisi şudur:** Peygamberimizin müt'a evliliğini önce yasaklayıp sonra serbest bıraktığını, arkasından yine yasaklayıp sonra serbest bıraktığını ileri sürmek ve bunun yanı sıra Mekke döneminde inmiş olan Meâric ve Mü'minin surelerindeki "*Onlar ki, ırzlarını korurlar...*" diye başlayan ayetlerin müt'a evliliğini yasakladığını ısrarla iddia etmek, önce de vurgulandığı üzere şu sonucu ortaya çıkarır ki, Peygamberimiz müt'a evliliğini serbest bırakmakla söz konusu ayetleri neshetmiş. Sonra bu neshi neshetmiş ve o ayetleri yürürlüğe koymuş. Sonra onları yine neshederek arkasından yine yürürlüğe koymuştur. Böyle bir iddia, Peygamberimizin Allah'ın kitabı ile oynadığını -hâşâ!- ileri sürmek değil de nedir?

İkinci tutarsızlık şudur: Kur'an'da zinayı yasaklayan ayetleri ele alalım. Bunlardan biri şudur: "*Sakın zinaya yaklaşmayın. Çünkü o iğrenç bir kötülük ve kötü sonuçlu bir yoldur.*" (İsrâ, 32) Bundan daha açık bir ifade olur mu? Üstelik bu ayet Mekke döneminde indi ve kötülükleri yasaklayan başka ayetler arasında yer aldı. Bu konudaki diğer bir ayet de şudur: "*De ki: Gelin Rabbinizin neleri yasakladığını size söyleyeyim... Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın.*" (En'âm, 151) Bu ayetin orijinalinde geçen "fevahiş" kelimesi, "fahişe" kelimesinin çoğuludur. Başındaki tarif edatı ve ifadenin yasaklar arasında yer almış olması yasağın geniş kapsamlı olduğunu, kötülükler meydanında her türlü zinayı da içerdiğini ifade eder. Bu ayet de Mekke döneminde indi. Bu konudaki bir diğer ayet de şudur: "*De ki: Benim Rabbin, açık gizli bütün kötülükleri haram kıldı.*" (A'râf, 33) Bu

ayet de Mekke döneminde indi. Bu konudaki diğer ayetler şunlardır: *"Onlar ki, ırzlarını korurlar. Eşlerine ve sahip oldukları cariyelerine karşı müstesna... Bunların ötesine geçmek isteyenler meşru sınırları aşmış olurlar."* (Mü'minun, 7; Meâric, 31) Bu iki sure de Mekke döneminde indi. Sözüünü ettiğimiz tefsircinin iddiasına göre bu ayetler nasıl zinanın diğer türlerini yasaklıyorsa müt'a evliliğini de yasaklıyorlar.

Bunlar zinayı haram kılan, fuhşu yasaklayan belli başlı ayetlerdir. Hepsisi de Mekke döneminde indiler ve yasaklamayı açık bir dille ifade ediyorlar. Sözüünü ettiğimiz tefsircinin ileri sürdüğü tedricî yasaklama hani nerede? Yoksa o şöyle mi diyor? -Çünkü Mü'minun suresindeki ayetin müt'a nikâhını yasakladığını iddia eden sözlerinin kaçınılmaz gereği budur.- Yüce Allah müt'a evliliğini kesin olarak yasakladı. Sonra Peygamberimiz arka arkaya ruhsata dayalı bir yol izleyerek tedricî bir yasaklama metodu uyguladı. Bunu halktan kabul görebilmek için bir taviz politikası olarak kullandı. Oysa Yüce Allah böyle bir yol izlemeyi Peygamberimize kesin bir dille yasaklamıştı. Yüce Allah şöyle buyurmuştu: *"Ey Muhammed, müşrikler az kalsın seni indirdiğimiz vahiyden ayırıp adımıza başka sözler uydurmanı sağlıyorlardı. Eğer bunu başarabilselerdi seni dost edineceklerdi. Eğer sana direnme gücü vermeseydik azıcık onlara meyletmek üzereydin. Eğer onlara yanaşsaydın, sana dünya hayatının ve ölüm ötesinin azabını katlayarak tattırırdık da bize karşı kendine yardım edebilecek hiç kimse bulamazdın."* (İsrâ, 75)

Üçüncü tutarsızlık şudur: Sözüünü ettiğimiz tefsirci Peygamberimizin birkaç kere müt'a nikâhını serbest bıraktığını iddia ediyor. Eğer Peygamberimize isnat edilen bu serbest bırakma, helâl edici bir şeriat hükmüne dayanmıyorsa, bunun yanı sıra müt'a evliliğinin zina ve fuhuş olduğu farz edilirse, o zaman bu serbest bırakma Peygamberimizin kendi kararı olduğu takdirde Rabbine açık bir muhalefet olur. Oysa Peygamberimiz Yüce Allah'ın koruması altında olan bir masumdur, böyle bir yanılgıya düşmesi düşünülemez. Yok eğer bu serbest bırakma Yüce Allah'tan geliyorsa, Yüce Allah -hâşâ- kötülüğü emretmiş olur ki, Yüce Allah Peygamberine yönelik bir hitabında böyle bir varsayımı açıkça reddederek şöyle buyuruyor: *"Allah kötü şeyleri emretmez."* (A'râf, 27)

Yok eğer Peygamberimizin verdiği izin, helâl kılıcı bir hükme da-

yanıyorsa, o zaman müt'a evliliği zina veya fuhuş olmaz. Muhkem sınırlar çerçevesinde meşru bir sünnet olur. Yasak evliliklerle bir arada mütalaa edilmez. Tıpkı sürekli evlilik gibi. Sürekli evlilikteki gibi mehir zorunluluğu vardır. Ayrıca menilerin karışmasını ve neseplerin belirsiz hâle gelmesini önlemek için kadına iddet bekleme zorunluluğu vardır. Bunun yanı sıra insanların ona muhtaç olmaları gibi bir zarureti de karşılıyor. O hâlde kötü bir iş sayılmasının anlamı olmaz. Çünkü kötü iş, meşru sınırları çiğnemesi, kamu yararını ihlal etmesi, toplumun zaruri ihtiyacının karşılanmasını engellemesi dolayısıyla insanların çirkin gördükleri, toplum tarafından yadırganan iştir.

Dördüncü tutarsızlık şudur: Müt'a evliliğinin cahiliye döneminde uygulanan bir tür zina olduğunu söylemek hiçbir belgeye dayanmayan bir uydurmadır. Tarih kitaplarında aslı astarı yoktur. Tersine bu uygulama orijinal bir İslâm geleneği ve yüce Allah'ın bu ümmete gösterdiği bir kolaylıktır. Maksat bu ümmetin ihtiyaçlarının karşılanması, zinanın ve diğer cinsel sapıklıkların aralarında yayılmasının önlenmesidir. Eğer Müslümanlar bu geleneği yerleştirebilselerdi bu hedeflere varırlardı. O zaman İslâm hükümetleri zinaya ve diğer cinsi sapıklıklara karşı böylesine umursamaz davranmazlardı. Bu umursamazlık zamanla yasal meşruluk kazanarak dünyanın fesat ve vebal ile dolup taşmasına yol açmıştır.

Sözlerini aktardığımız tefsirci, "Bu iki kötü alışkanlık cahiliye döneminde yaygındı. Fakat zina özgür kişilerden çok köleler arasında yaygındı." diyor. İki kötü alışkanlık derken anlaşılan zinayı ve içki içmeyi kastediyor ki, dediği doğrudur. Fakat zinanın özgür kişilerden çok köleler arasında yaygın olduğu yolundaki iddiası dayanaksızdır. Çünkü değişik ve farklı kaynaklı tarihî belgeler bu iddianın tersini destekliyor. Bu konuda söylenmiş şiirler gibi. Daha önce naklettığımız İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayette, bilindiği gibi, cahiliye dönemi Araplarının açık yapılmayan zinayı sakıncalı bir eylem saymadıkları belirtiliyordu.

Söylediklerimizin bir delili de, cahiliye döneminde geçerli olan evlat edinme işlemidir. Bu işlem, cahiliye Arapları arasında sadece bir isim verme ve babayı belirleme işlemi değildi. Güçlülerin, ailelerine ilaveler yapmak suretiyle nüfuslarını ve güçlerini arttırma girişimi idi. Bunu gerçekleştirirken özgür kadınlarla hatta evli kadınlarla yapmış

oldukları zinalara dayanıyorlardı. Cariyelere gelince özellikle güçlü Araplar onlarla düşüp kalkmayı, sevişmeyi, yatağa girmeyi ayıplıyorlardı. Cariyelerin bu alandaki işlevleri, efendileri tarafından erkeklere peşkeş çekilip cinsel sermaye olarak kullanılmaları idi.

Söylediğimizin delili, siyer ve hatıra kitaplarından aktardığımız evlat edinme hikâyeleridir. Bunlardan birinde Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye, Ziyad b. Ebih'in babasının oğlu olduğunu iddia etmesi ve bunu şahitlerle ispat etmesi idi. Bu konuda başka olaylar da nakledilmiştir.

Evet. Cahiliye döneminde özgür Araplar arasında zinanın yaygın olmadığı hakkında Hind adlı kadının Peygamberimize (s.a.a) biat töreni sırasında söylediği, "Özgür kadın zina eder mi?" şeklindeki sözü delil olarak gösteriliyor. Fakat eğer şair Hassan b. Sabit'in divanına başvurulur da bu şairin Bedir ve Uhud savaşlarından sonra sözünü ettiğimiz Hind adlı kadını nelerle hicvettiği incelenirse, karışıklık ortadan kalkar ve gerçeğin ne olduğu ortaya çıkar.

Sözünü ettiğimiz tefsirci bu konudaki hadislerin anlamlarını değerlendirdikten ve akli sıra aralarındaki çelişkileri kaldırdıktan sonra sözlerine şöyle devam ediyor: "Ehl-i Sünnete göre, müt'a evliliğinin haram oluşunun dayanakları şunlardır:

- 1) Müt'a evliliği nikâh, boşama ve iddet hükümlerinde Kur'an'ın nassına ters düşer demesek bile onun zahirine ters düşer.
- 2) Müt'a evliliğinin kıyamet gününe kadar temelli olarak haram olduğunu açıkça bildiren hadisler vardır...
- 3) Ömer'in bu uygulamayı yasaklaması, bu yasaklamayı mescidin minberinde açıklaması ve sahabilerin onun bu yasaklamasına itiraz etmemeleridir. Bilindiği gibi sahabeler şeriata aykırı bir şeyi onaylamazlardı ve Ömer'i hata yaptığından hatasından döndürürlerdi.

Daha sonra bu tefsirci Ömer'in müt'a nikâhını şahsi görüşüne dayanarak yasaklamadığını, bu yasaklamayı Peygamberimizin daha önceki yasaklamasına dayanarak gerçekleştirdiğini ileri sürmüştür. Ona göre bu yasaklamanın Ömer'e mal edilmesinin sebebi, onun bu yasağı açıklamış veya uygulamaya koymuş olmasıdır. Tıpkı "üzüm suyunu Ebu Hanife helâl ederken, Şafiî onu haram kıldı" denmesi gibi.

Ben derim ki: Bu delillerin birincisine ve ikincisine gereken cevap yukarda ve önceki açıklamalarda, daha fazlasını gerektirmeyecek

yeterlikte verilmiştir. Üçüncü delile gelince, Ömer'in bu uygulamayı yasaklaması, ister kendi görüşüne dayanarak olsun, isterse bu tefsircinin iddia ettiği gibi Peygamberimizin daha önceki yasaklamasına dayanarak olsun; sahabelerin bu yasaklama karşısında susmaları ister Ömer'den çekindiklerinden ve korktuklarından olsun, ister bu tefsircinin ileri sürdüğü gibi bu yasaklama kararını onayladıklarından veya karşı çıkmalarının insanların hoşuna gitmeyeceğini düşünmelerinden ileri gelsin. Nitekim Hz. Ali'den, Cabir'den, İbn-i Mesut'tan ve İbn-i Abbas'tan gelen rivayetler bu ihtimali doğruluyor. Bütün bunların hangisi varid olursa olsun Ömer'in müt'a evliliğini yasaklaması, bunu helâl göreni ve uygulayanı recmedeğine yemin etmesi, *"O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin."* ayetinin buna delâlet ettiği gerçeğini, bunu helâl saymanın Kur'an'a ve sünnete aykırı olamayacağını etkilemez. Çünkü bu ayetlerin delâletine ve muhkemliğine toz kondurulamaz.

Bir yazar bu konuda çok garip bir iddia öne sürerek şöyle demiştir: "Müt'a evliliği, İslâm'da hiçbir zaman yeri olmamış bir cahiliye geleneğidir. Bu yüzden Kur'an'la veya sünnetle neshedilerek İslâm şeriatından çıkarılmasına gerek bile duyulmamıştır. Müslümanlar böyle bir uygulamayı hiç tanımamışlardır. Ona sadece Şiîlerin kitaplarında rastlanmıştır."

Ben derim ki: Kur'an'ın, hadisin, icmanın ve tarihin söylediklerini göz ardı etmeye dayanan bu söz sonucunda, bu mesele ile ilgili görüşler dönüşüm merhalelerinin son noktasına varmış olur. Müt'a evliliği Peygamberimiz zamanında uygulanan bir sünnet idi. Sonra Ömer zamanında yasaklandı ve bu yasak halk çoğunluğu tarafından uygulandı. Bu yasağa müt'ayla ilgili ayetin diğer ayetlerle veya Peygamberin bu husustaki yasaklarıyla neshedildiği şeklinde yorum getirildi. Sahabelerin bazıları¹ ve onların görüşlerini benimseyen birçok Hicaz ve Yemen

1- Bu konudaki en acayip sözlerden biri de Zeccac'ın bu ayet hakkında söylediği şu sözlerdir: "Bu ayet hakkında birçokları lügat bilgisizlikleri yüzünden büyük bir yanılığa düştüler. Bu kimseler, *'O hâlde... ücretlerini bir farz olarak verin.'* ayetinde ilim adamlarının görüş birliği ile haram olduğunu söyledikleri müt'a evliliğinin kastedildiğini ileri sürdüler." Zeccac bu sözlerinin devamında ayetteki "istimta"nın nikâh demek olduğunu söylüyor. Bilmem ki, onun bu sözlerinin neresini düzelteyim? İbn-i Abbas, Ubeyy b. Kaab ve başkaları gibi şahsiyetleri dil bilmemekle itham

fakihi bu yasağa karşı çıktı. İbn-i Cüreyh gibi bir hadis imamı bile bu karşı çıkanlar arasında yer aldı. Nitekim onun müt'a evliliğine düşkün olduğu, hatta yetmiş kadınla müt'a evliliği yaptığı rivayet edilmiştir.¹ Bunların yanı sıra dört fıkıh imamından biri olan Malik de bu yasağa karşı çıkanlardan biridir.²

Fakat arkasından tefsircilerin son kuşağı "*O hâlde... ücretlerini bir farz olarak verin.*" ayetinin müt'a evliliğine delâlet ettiğine karşı çıktılar. Bu ayeti sürekli nikâha delâlet edecek şekilde yorumladılar. Müt'a evliliğinin Peygamberimizin bir sünneti olduğunu ve onun hadisi ile uygulamadan kaldırıldığını söylediler. Son dönemlerde ise, müt'a evliliğinin cahiliye döneminde görülen bir zina olduğunu, Peygamberimizin ona birkaç kere izin verdikten sonra onu kıyamet gününe kadar temelli yasakladığını ileri sürdüler. Sonra da sözlerine son olarak yer verdiğimiz yukarıdaki yazar, müt'a evliliğinin katıksız bir cahiliye dönemi zinası olduğunu, İslâm'ın bundan asla haberi olmadığını, buna sadece Şia kitaplarında rastlandığını iddia etmiştir. Önümüzdeki dönemlerde bu meselenin ne gibi değişik tartışmalara konu olacağını sadece Allah bilir.

İLMÎ İNCELEME

Doğum ve rahim ortaklığı yolu ile fertleri birbirine bağlayan neseb bağı, aslında doğal ve tekvinî yani varoluşsal bir bağıdır; milletleri ve kabileleri oluşturur; kandan kaynaklanan nitelikleri taşır ve bu nitelikleri kanın yaygınlığı oranında yayar. Bu, diğer etkili sebepler ve fak-törlerle sentezler oluşturmak suretiyle milletlerin âdetlerini, örneklerini ve geleneklerini oluşturan temel faktördür.

etmesini mi? Yoksa ilim adamlarının müt'ayı görüş birliği ile haram saydıkları şeklindeki iddiasını mı? Yoksa dil uzmanı olduğunu iddia ederken "istimta"nın nikâh anlamına geldiğini söylemesini mi?

1- Onun, Tezhib-ut Tezhib ve Mizan-ul İtidal adlı eserlerde yer alan hayat hikâyesine başvurulabilir.

2- Müt'a hakkındaki görüşleri öğrenmek için fıkıh kitaplarına başvurulabilir. Bu konu etrafındaki fıkıh ve kelâm incelemeleri ayrıntılı biçimde öğrenmek için bu ilim dallarının klasik ve sonraki üstatlarının eserlerine, özellikle zamanımızın araştırmacı uzmanlarının kitaplarına başvurulabilir.

Gelişmiş ve gelişmemiş insan toplumları, sosyal geleneklerinde ve kanunlarında şu veya bu oranda bu faktöre önem verirler. Evlenme, miras ve diğer alanlarda bu önem somut biçimde görülür. Bununla birlikte toplumlar, özelliklerinden kaynaklanan kamu yararı değerlendirmelerine bağlı olarak bu bağın alanının genişliğini ve darlığını farklı biçimde ayarlarlar. Meselâ daha önceki incelemelerde görüldüğü gibi, eski milletlerin çoğu kadına resmen akrabalık statüsü vermezlerken evlatlığa oğulluk statüsü tanıyorlardı. Yine meselâ İslâm'ın muharip kâfirin Müslüman'a akraba olmasını kabul etmemesi, çocuğun nesebini, ancak meşru ilişkilerin sonucuna dayandırması ve benzeri gibi.

Daha önceki incelemelerde belirtildiği üzere İslâm kadınlara mallarda tam ortaklık ve irade ile çalışma özgürlüğü vererek onlara akrabalık hakkı tanıdı. Böylece oğul ile kız resmi akrabalık ve rahim ortaklığı yönünden aynı derecede oldu. Baba ile anne, erkek kardeş ile kız kardeş, dede ile nine, amca ile hala, dayı ile teyze de aynı konuma geldi. Böylece resmi soy bağı oğlan yolu ile olduğu gibi kız yolu ile de kurulur oldu. Bunun sonucu olarak oğlun oğlu gibi kızın oğlu da kişinin oğlu sıfatını kazandığı gibi kızın kızı, oğlun kızı gibi kişinin eşit seviyeli kızları oldu. Evlenme ve miras hükümleri bu ilkeye göre belirlendi. Daha önce incelediğimiz evlenilmesi yasak kadınlara ilişkin ayet bu söylediklerimizin delilidir.

Eski araştırmacılarımız sosyal ve hukukî nitelik taşıyan bu ve benzeri meselelere dar bir açıdan bakarak onları bir kelime, bir terim meselesi saymışlar ve bu meselelerin çözümünü lügatların yargısına havale edince işin çözüleceğini düşünmüşlerdir. Bu yüzden meselâ oğul kelimesinin içeriği konusunda şiddetli tartışmalara giriştiler. Kimi buna geniş kapsamlı, kimi ise dar kapsamlı bir anlam verdi. Bunların hepsi hatalı idi.

Bu araştırmacılardan birine göre lügat ilminin tarif ettiği oğulluk ilişkisi oğul kanalı ile oluşan ilişkidir. Kızın oğlu ile onun kanalına dayanan bütün akrabalar, analarının dedelerine değil babalarına bağlanır. Araplar kız kanalı ile doğanları kişinin oğulları saymazlar. Peygamberimizin (s.a.a) Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkındaki; *"Benim bu iki oğlum, kıyam etseler de, otursalar da bu ümmetin imamlarıdır."* sözleri ile bunların benzerleri onurlandırma amaçlı kullanım türleridir. Söz konusu araştırmacı sözlerini destekleyen şu beyitleri de delil

göstermiştir:

"Oğullarımız, oğullarımızın oğullarıdır. / Kızlarımızın oğulları ise uzaktakilerin oğullarıdır.".

Bunun bir benzeri de şu şiiirdir:

"Analar insanların koruyucu kaplarıdır. / Nesep ise babalara dayanır."

Ben derim ki: Bu araştırmacı, inceleme yöntemini karıştırmış ve bu meseleyi bir dil ve terim araştırma konusu saymıştır. Eğer Araplar oğul kelimesini kızın oğlu anlamında kullanmış olsalar da bu yüzden inceleme sonucunun değişeceğini sanmıştır. Böyle sanmak, çeşitli toplumlarda oğulluğa, babalığa ve benzer soy bağlarına dayalı olarak ortaya çıkan sonuçların ve hükümlerin kelimelere ve terimlere bağlı olmadığı gerçeğinden habersiz olmaktır. Bu sonuçlar ve hükümler, toplum yapısının türüne ve o toplumda geçerli olan geleneklere bağlıdır. Nitekim kimi zaman kelimeler ve terimler oldukları gibi kaldıkları hâlde, bu sonuçlar ve hükümler toplumsal geleneklerin değişmesine bağlı olarak değişirler. Bu da gösterir ki bu inceleme, bir sözel ve terim meselesi değil; sosyal veya sosyal bağlantılı bir incelemedir.

Sözünü ettiğimiz araştırmacı tezini iki beyitle desteklemeye çalıştı. Hayalî bir süslemeden ve vehimlerin bezenmesinden başka bir şey olmayan şiir gerçekler pazarında bir değer taşımaz. Bu yüzden boş sözler düzen bir şairin sözlerini, mesajları boş söz olmayıp kesin hüküm niteliği taşıyan Kur'an'ın müdahale alanına giren konularda delil olarak öne sürmek yersizdir.

Oğulların ana tarafından dedelerine değil de babalarına bağlanmalarına gelince, bu konu kelimelere dayalı bir dil meselesi olmamakla birlikte nesep konusunun bir ayrıntısı da değildir ki, oğlun ve kızın babaya bağlanmaları onların ana tarafından olan nesep bağlarının kesilmesini gerektirsin. Oğulların ve kızların babalarına bağlı olmaları erkeğin aile reisi olarak evin geçiminden sorumlu olmasının, evlatları yetiştirmesi gereğinin ve diğer yükümlerin uzantısıdır. [Kız, babasının evinde olduğu sürece babanın sorumluluğu altındadır. Evlenince, eşi onun sorumluluğunu üstlenir. Kendisi böyle olunca, doğurmuş olduğu çocuklar da erkeğinin ve babalarının sorumluluğu altında olurlar. Evlatların babalarına bağlanmaları bu açıdandır. Yoksa anne tarafından hiçbir akrabalık bağının olmadığı söz konusu değildir.]

Kısacası, nesep bağı erkek ve kız evlatlarda babadan olduğu gibi anadan da geçer. Bu ilkenin İslâm'daki en bariz sonuçlarından ikisi, miras ve evlenme yasaklarıdır. Evet. Bu arada özel gerekçelere dayanan başka hükümler ve meseleler vardır. Erkek çocuğun nesep bağı, nafaka ve Peygamber yakınlarının payları gibi. Bu meselelerin her biri kendi özel gerekçesine bağlıdır.

BAŞKA BİR İLMÎ İNCELEME

Günümüze kadar elde edilen tarihi belgelerin kanıtladığına göre, nikâh ve evlilik her çeşit toplumda sürekli geçerli olan sosyal gelenekler arasındadır. Bu da bu geleneğin fitrî olduğunu gösterir.

Ayrıca bunun en güçlü delili, daha önce tekrarladığımız gibi, erkek ile kadının yapısal olarak üretme ve doğurma organları ile donanmış olmalarıdır. Erkek ile kadın bu hedefe yönelik arzu bakımından eşittirler. Yalnız kadında fazla olarak emzirme cihazı ile çocuk yetiştirmeye elverişli fitrî duygular vardır.

Bunların yanı sıra insan yapısında başka içgüdüler de vardır. Bu içgüdüler evlatları sevmeyi özendirirler, insana soyunun devamlılığı oranında kendi varlığının devam edeceği duygusunu bir doğal kanun olarak kabul ettirirler, erkek ile kadının birbirleri için huzur kaynağı olduklarının bilincine vardırırlar, mülkiyet ve iş bölümü ilkesinden sonra miras ilkesine de saygı duymayı sağlarlar ve aile yuvası kurmanın gereğini aşırırlar.

Genel anlamda bu fitrî ilkelere ve hükümlere saygı duyan toplumların şu ya da bu şekilde evlilik sünnetini ve özel bir evlilik geleneğini benimsemeleri kaçınılmazdır. Şu anlamda ki, kadın ile erkek arasındaki cinsel ilişkiler nesepleri karıştıracak bir belirsizliğe yol açmamalıdır. Zinanın ve fuhşun yaygın hâle gelmesinin yol açacağı kamu sağlığı ve çocuk edinme gücünün bozulmasının tıp alanındaki tedbirlerle önlenilebileceği farz edilse bile nesep karışıklığının önüne geçilebilmesi cinsel ilişkilerin evlilik disiplinine bağlanmasına ihtiyacı vardır.

Bunlar, genel anlamda evlilik geleneğini yürürlükte tutan bütün milletlerin gözettiği ilkelerdir. Bu milletler ister tek eşliliği, ister bir erkeğin çok sayıda kadınla evlenebilmesini, ister bir kadının çok sayıda erkekle ve ister birden çok erkeğin birden çok kadınla evlenmeleri-

ni benimsemiş olsunlar fark etmez. Bu milletler gelenekleri arasındaki bu farklılıklara rağmen evlilik müessesesini, eşler arası bağıllık ve birliktelikten ibaret olan temel özelliği ile kabul ederler.

Evliliği öneren insan fıtratının ilk nefret ettiği şey, soyu kurutan ve nesepleri karmakarışık hâle getiren fuhuş ve zinadır. Bu nefretin belirtileri farklı milletlerde ve değişik toplumlarda görülmektedir. Kadın-erkek ilişkilerinde tam bir başı boşluk yaşayan milletlerde bile bu nefretin izleri vardır. Bu milletler bu sınırsız cinsel başı boşlukları endişe ile karşılıyorlar. Bu gerekçe ile nesep hükümlerini düzenleyen kanunlar sayesinde yaşıdıklarını görüyoruz.

İnsanoğlu evlenme geleneğini benimsemekle birlikte doğal dürtülerinin etkisi ile bu geleneğin sınırları içinde kalmıyor. Kendine ne yabancıyı ne de akrabayı yasaklıyor. Erkekler şehvet dürtüsü ile kız, kız kardeş, ana ve diğer yakınlarla yatağa girmeme yasağını tanımadıkları gibi kadınlar da babalarla, erkek kardeşlerle, oğullarla cinsel ilişkiye girmekten sakınmıyor. Tarih bize gerek gelişmiş büyük milletlerde, gerekse ilkel milletlerde analarla, kız kardeşlerle, kızlarla ve diğer yakınlarla cinsel ilişkiler kurulduğunu ispat ediyor. Günümüzde de uygar milletlerde kardeşler arasında, babalar ile kızlar arasında ve diğer aile içi fertler arasında zinanın yaygın olduğuna dair kesin bilgiler alıyoruz. Demek ki, şehvet dürtüsünün önünde hiçbir şey duramıyor. Eğer bu milletlerde analarla, kız kardeşlerle, kızlar ile ve diğer aile içi fertlerle yatağa girmekten kaçınılıyorsa, bu kaçınma duygusu, eski bazı millî edep ve gelenek kurallarından miras kalmıştır.

Eğer İslâm'ın evliliği düzenleyen kuralları, dünyada bu konuda geçerli olan diğer kanunlarla ve geleneklerle karşılaştırılırsa ve üzerlerinde insafla düşünülürse, bu kuralların nesepleri ve diğer fitrî faydaları korumada en ince ve en güvenceli titizliği gösterdikleri görülür. İslâm'ın evliliğe ve onun uzantılarına ilişkin bütün hükümleri, nesepleri koruma ve zina yolunu kapatma amacına dönüktür.

Bu hükümlerin içinde doğrudan doğruya nesep temizliğini koruyan hüküm, evli kadınların evlenme yasağıdır. Böylece bir kadının aynı anda birden çok erkekle evlenmesi önlenmiş oluyor. Çünkü böyle bir evlilik, nesep temizliğini yok eder. Boşanmış kadınların iddet beklemeleri yolundaki kuralın gerekçesi de budur. Boşanan kadınlar kendilerini üç ay boyunca gözlem altında tutarak menilerin rahimlerinde

birbirine karışmasına meydan vermemiş olurlar.

Yukarda okuduğumuz evlilik yasağı ayetinde on dört zümre olarak sayılan diğer evlenilmesi yasak kadınların evlilik yasaklarının gerekçesi ise, zina kapısını kapatmaktır. Çünkü aile içinde yaşayan insanın en çok birlikte olduğu, bir arada yaşadığı, sürekli ve sınırsız yakınlıkta yaşadığı kadınlar, bu on dört zümredir. Devamlı birliktelik ve sıkı beraberlik, nefsin o kadınlara tam anlamı ile yönelmesini, erkek düşüncesinin onların üzerinde yoğunlaşmasını gerektirir. Bu da hayvani duyguların ve şehvet içgüdüsünün uyanmasına yol açar, insanı canının arzu ettiğine doğru iter ve nefsinin bu arzu karşısındaki direncini kırar. Yasak bir koru etrafında dolaşan kimsenin her an o koruya dalması muhtemeldir.

Bundan dolayı bu kadınlar hakkında sadece zina yasağı ile yetinilmemesi gerekmiştir. Çünkü devamlı birliktelik, nefsin ardarda tekrarlanan kışkırtmaları, arka arkaya bastıran arzular insana, bir kerelik zina yasağı ile korunma imkanı vermez.

Bunun yerine bu aile içi yakınlarla cinsel ilişkiye girişmenin temelli yasaklanması ve bunun dinî terbiye ile pekiştirmesi gerekli idi. Maksat bu kadınlara ulaşip onları ele geçirmeye yönelik ümitsizlik kalplere yerleşsin, bu ümitsizlik onlara yönelecek şehveti öldürsün, kökünü kessin, kaynağını kurutsun. Nitekim Müslümanların ezici bir çoğunluğunda bu hedefin gerçekleştiğini görüyoruz. Fuhuş düşkünü ve kötülöklere batmış Müslümanların bile aile içi yakınları ile fuhuş yapmanın, anaları ve kızları ile yatağa girmenin akıllarına bile gelmediğini müşahade ediyoruz. Eğer böyle olmasaydı hiçbir ev zinadan, fuhuştan ve diğer cinsel sapıklıklardan kurtulamazdı.

Öte yandan İslâm aile içi yakınlar dışındaki kadınlara yönelik zinanın da önünü kapattı. Bunun için kadına kapalı giyinme zorunluluğu getirdi ve kadın ile erkeğin karışık yaşamasını yasakladı. Eğer bu önlemler getirilmeseydi, sırf zinayı yasaklamakla insanla bu iğrenç kötölük arasına engel konamazdı. Ortada iki şıktan biri var: Ya kadınlarla erkeklerin karışık yaşamaları yasaklanır. Nasıl ki kadınların bir kesimi için bu tedbire başvurulmuştur. Ya da kadına ulaşmaktan ümit kestirilir ve bu ümitsizlik kalplere temelli bir yasaklama ile yerleştirilir, insanlar bu anlayışla terbiye edilerek bu inancı içlerine sindirmeleri sağlanır. Öyle ki insan, bu inancın çiğnendiğini çevresinde görmez, ku-

lakları böyle bir rezillik işitmez ve böyle bir şey yapmak aklının ucundan geçmez.

Bunun pratik doğrulanması, Batı toplumlarının gözlerimizin önünde duran durumudur. Bu Hristiyan toplumlar, zinanın haram olduğuna inanıyorlar ve birden fazla kadınla evlenmeyi zinaya yakın bir suç sayıyorlar. İşte bu Hristiyanlar, kadınlar ile erkeklerin karışık yaşamasını serbest bıraktılar. Bunun sonucunda zina kısa zamanda toplumlarında öylesine yaygınlaştı ki, aralarında bin kişide bir kişi bile bu hastalıktan yakayı kurtaramıyor. Yine oralardaki bin kişiden biri bile, evlatlarının kendi sulbünden olduğuna kesin olarak inanamıyor. Arkasından bu hastalık alanını genişleterek erkekler ile kız kardeşleri, kızları, anaları arasında ilişkilere yayıldı. Sonra erkekler arasında, erkekler ile oğulları arasında, delikanlılar arasında ilişkiler aldı yürüdü. Sonra... Sonra... İş o raddeye vardı ki, Yüce Allah'ın huzur kaynağı, insanlığın omurgasını dik tutan bir nimet ve hayatın neşesi olarak yarattığı kadınlar, her türlü siyaset, ekonomi ve sosyal entrikalarda yem olarak kullanılan bir tuzak, ferdî ve sosyal hayatı dejenere eden her türlü kirli maksadın aracı hâline geldiler. Bunların sonucu olarak insan hayatı hayalî bir arzuya dönüştü, kelimenin tam anlamı ile oyun ve eğlence hâline geldi. Açılan yırtığı kapatacak yama bulunmaz oldu.

İşte İslâm'ın, evlenilmesi kesinlikle veya şarta bağlı olarak yasaklanan kadınların evlilik yasaklarını dayandırdığı ve sadece iffetli kadınlarla evlenmeyi caiz görürken gözettiği ilke budur.

Bu hükmün aile içi zinanın engellenmesindeki etkisi, hicabın zinanın toplumda yaygınlaşmasını engellemedeki etkisi gibidir.

Daha önce değindiğimiz gibi, *"Evlerinizde ve himayeniz altında bulunan üvey kızlarınız..."* ayeti belli oranda bu hikmete işaret etmiyor değildir. Yasaklama ayetinin sonundaki *"Allah sizden hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır."* ifadesinin de bu hikmete işaret sayılması mümkündür. Çünkü bu on dört kadın zümresinin kesinlikle evlilik yasağı kapsamına alınmaları, onlara yönelik arzuya, meyle ve imkân olduğu takdirde elde etme girişimine karşı direnme yükünü insanın omuzlarından indirmektedir. İnsan nefsanî eğilimler ve şehevi arzular karşısında zayıf yaratılmıştır. Nitekim bir ayette kadınlar için *"Sizin hileleriniz yamandır."* (Yûsuf, 28) buyruluyor.

En zor ve acı sabırlardan biri insanın bir veya daha çok sayıda ya-

bancı kadınla bir arada yaşaması, tenhada ve kalabalık içinde onlarla yan yana bulunması, gece gündüz onlarla birlikte olarak zaman zaman onların ince işaretleri ve tatlı hareketleri ile gözleri ve kulakları doluktan sonra nefsinin onlara yönelik kışkırtmalarına karşı direnmesi ve içinden gelen arzuya cevap vermemesidir. Söz konusu olan ihtiyaç iki temel ihtiyacın, yani yemek ihtiyacı ile cinsel tatmin ihtiyaçlarının biridir. Diğer ihtiyaçlar bunlara indirgenen, ikinci dereceden ihtiyaçlardır.

Peygamberimiz (s.a.a); *"Kim evlenirse dininin yarısını koruma altına almış olur. Diğer yarısı hakkında Allah'tan korksun."*¹ buyururken galiba bu gerçeğe işaret etmek istemiştir.

1- Vesail-üş Şia, Nikâh babı.

29- Ey inananlar! Karşılıklı rızayla yapılan ticaret müstesna, aranızda mallarınızı batıl (haksız ve haram yol) ile yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Allah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir.

30- Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, yakın zamanda onu ateşte yakarız; bu Allah'a çok kolaydır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerle daha önceki ayetler arasında az da olsa bir benzerlik var. Çünkü bu ayetlerde batıl yollarla mal yemek yasaklanırken daha önceki ayetlerde baskı ve kural çiğneme yolu ile kadınların mehirlerinin yenmesi yasaklanıyordu. Buna göre bu ayetlerde özelden genele geçiş vardır.

"Ey inananlar!... aranızda mallarınızı batıl (haksız ve haram yol) ile yemeyin." Ayetin orijinalinde geçen "te'kulu" fiilinin mastarı olan "ekl=yemek" kelimesinin anlamı herkesçe bilinmekte ve örneğin gıda maddelerini ağza koyup yutmak suretiyle tüketmek demektir. Kelimede ele geçirip tüketmek anlamı olduğu için Araplar, "Ekelet-in naru el-hatebe=ateş odunu yedi." derler. Bu ifadede ateşin odunu yakarak yok etmesi, bir gıda maddesini ağzına koyup yutan kimsenin o maddeyi tüketmesine benzetiliyor.

Bunun yanında yine Araplar, "Ekele fulanun el-male=falanca şu malı yedi." derler. Yani adam o malı ele geçirerek onda tasarrufta bulundu. Bu ifade ile kelimenin sözlük anlamı arasındaki bağlantı şudur: Nesneleri tasarruf altına almanın temel amacı onlarla beslenmektir.

Çünkü beslenme insanın varlığını sürdürmesinde en büyük ve vazgeçilmez ihtiyaçtır. Bu yüzden bir malda tasarrufta bulunmak eylemi "yemek" fiili ile ifade edilmiştir. Yalnız her tasarruf bu anlama gelmez. Sadece mülkiyeti ele geçirme gibi yollarla başkasının el koymasına imkan bırakmayacak şekilde mala el koyma biçimindeki tasarruf bu anlama gelir. Sanki adam mala egemen olup onda tasarrufta bulunmakla tıpkı gıda maddesini yiyenin bu maddeyi tüketmesi gibi söz konusu malı tüketiyor.

Ayette geçen "batıl" kelimesi, doğru ve akla uygun bir maksadı içermeyen hareket demektir. Ayette geçen "ticaret" kelimesi ise kâr maksadı ile sermaye üzerinde tasarruf etmek demektir. Râgıp el-İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde kelimenin bu anlamına değindikten sonra, "Arapça'da 'ta' harfinden sonra 'cim' harfinin kullanıldığı bundan başka bir kelime yoktur." diyor. Dolayısıyla bu kelime hem satmayı, hem de satın almayı içeren muamele için kullanılır.

Okuduğumuz ayetlerin birincisinde, "*mallarınızı batıl ile yemeyin.*" ifadesi, "*aranızda*" kaydı ile kayıtlandırılıyor. Adamların malın başında toplanmaları ve onu aralarına almaları anlamını veren bu kayıt, yasaklanan mal yeme eyleminin adamlar arasında dolaştırılması ve el değiştirilmesi suretiyle birinden diğerine geçmesi durumunda gerçekleşmesine işaret veya delâlet anlamı taşıyor. "*Aranızda mallarınızı... yemeyin.*" ifadesinin "*batıl*" kaydı ile kayıtlandıktan sonraki anlamı, topluma mutluluk ve başarı sağlamayan, tersine onu huzursuzluğa ve helâke sürükleyen, mal ile ilgili el değiştirici işlemleri yasaklamaktır. Bunlar dinin batıl saydığı işlemlerdir; faizcilik, kumar; çakıl taşları ve hurma çekirdekleri ile satış yapmak gibi aldatıcı satışlardır. [Satılan veya karşılığında verilecek şey, iki taraf veya bir taraf için belli olmazsa, örneğin atılan çakıl taşlar ve hurma çekirdekleri hangi cinsin üzerine düşerse, belli miktar para karşılığında alıcıya verilmesi gibi yapılan muamelelere "gararî=aldatıcı muameleler" denir.]

Buna göre, "*Karşılıklı rızayla yapılan ticaret müstesna.*" ifadesinin oluşturduğu istisna, munkatı=kopuk istisnadır; yani istisna edilen şey, kendisinden istisna yapılanın cinsinden değildir. Bu istisnaya, beliren bir kuşkuyu gidermek amacı ile yer veriliyor. Batıl yöntemlerle mal yeme eylemi yasaklanınca -ki, düzeni bozuk toplumda görülen ve malların elden ele geçmesini sağlayan faizcilik, aldatıcı satışlar ve

kumar gibi işlemler şeriatı göre batıldır- bu durumun toplumun temellerini sarsacağı, onu parçalayacağı ve bu yüzden insanların mahvolacağı sanılabilir.

İşte bu kuşkuya cevap olsun diye toplumun birliğini pekiştirecek, omurgasını dik tutacak ve istikametini koruyacak işlem türünün ne olduğu bildiriliyor. Bu işlem türü ise, karşılıklı rızaya dayanan, toplumun ihtiyacını karşılayıcı, sağlıklı bir işlem türü olan ticarettir.

Bu istisna, şu ayetteki istisnanın bir benzeridir: *"O gün ne mal fayda verir ve ne de evlat. Temiz bir kalple Allah'ın huzuruna gelen hariç."* (Şuarâ, 89) Bu ayette kıyamet günü malın ve evlatların insana fayda vermeyecekleri vurgulandığı için o gün başarı ve kurtuluşun asla söz konusu olamayacağı akla gelebilir. Çünkü insana en çok faydalı olan varlıklar mal ve evlatlardır. Bunlar hesaptan düşüp etkisini kaybedince, ortada ümitsizlikten başka bir şey kalmaz. İşte bu yüzden bu şüpheyi cevap verilerek orada tam anlamı ile faydalı olan başka bir şeyin olduğu da bildiriliyor. Yalnız bu çok faydalı şey, mal ve evlat cinsinden bir şey değildir; o şey temiz bir kalptir.

Anlattığımız şekilde buradaki istisnanın munkatı=kopuk istisna türünden olması ayetin akışına ve de *"batıl ile"* kaydının aslî bir kayıt olmasına uygun düşer. Tıpkı şu ayetteki batıl kaydı gibi: *"Mallarınızı aranızda batılla (haksızlıkla) yemeyin ve bile bile insanların mallarından bir bölümünü yemeniz için onları hâkimlere aktarmayınız."* (Bakara, 188) Buna göre bu ayete mülkiyeti gerektiren ve malda tasarruf yetkisini sağlayan ticaret dışındaki örneğin hibe, mehir verme, sulh yapma (anlaşma), cüâle (mükâfat vaadinde bulunarak bir şey vermek) ve miras gibi diğer doğru işlemler ve meşru işler aracılığıyla bir sınırlandırma getirilemez.

Bazılarının dediğine göre ise buradaki istisna, muttasıl istisnadır. Yani istisna edilen şey, kendisinden istisna edilen şeyin cinsindendir ve *"batıl ile"* kaydı da açıklama amaçlı bir kayıttır; kendisinden istisna yapılan şeyin, istisnanın çıkışından ve yasağın konmasından sonraki durumunu belirtmek için getirilmiştir. Buna göre ayetin anlamı şudur: Mallarınızı aranızda sadece karşılıklı rızaya dayalı ticaret yolu ile yi-yin. Çünkü eğer mallarınızı ticaret dışı bir yöntemle yerseniz, bu batıl yoldan mal yemek olur ki, bu da yasaklanmıştır. Bu ifade tıpkı, "Yetimi haksız yere dövmeyin, sadece terbiye etmek için dövün." demek

gibidir. Bu ifade tarzı, her ne kadar dil bilginleri tarafından bilinen ve geçerli sayılan bir ifade tarzıdır; ancak daha önce dediğimiz gibi istisnanın munkatı=kopuk istisna olması ayetin akışına daha uygundur.

Bazılarına göre buradaki yasaklamanın maksadı, malın Allah'ın rızasına aykırı biçimde kullanılmasının men edilmesi ve "ticaret"ten de maksat, malın Allah'ın rızasına uygun tarzda kullanılmasıdır.

Bazılarına göre de bu ayet başkasının malının karşılıksız olarak yenmesini mutlak anlamda yasaklıyor. Nitekim bu ayet indikten sonra Müslümanlar bir başkasının evinde yemek yemekten çekinmeye başladılar. Bunun üzerine bu ayet Nûr suresindeki şu ayetle neshedildi: *"Sizler de evlatlarınızın, babalarınızın... evlerinde bir arada veya ayrı ayrı yemek yiyebilirsiniz."* (Nûr, 61) Fakat yukarda anlatıldığı gibi bu ayet bu tür anlamlara elverişli değildir.

Bu ayet hakkında yapılan bir garip tefsir daha vardır. Buna göre ayetteki istisna muttasıldır ve *"batıl ile"* kaydı da ihtirazî (kastedilmeyen şeyleri çıkaran) bir kayıttır. Bu yorumun sahibi görüşünü şöyle savunuyor: "Bu ayetteki batıldan maksat, bir malı denk karşılığını vermeksizin yemektir. Kendisinden istisna yapılan cümle, başkasının malını batıl yöntemlerle ve karşılığını vermeksizin almanın yasaklığına delâlet eder. Sonra bu cümleden ticaret istisna edilmiştir. Bu istisna, ticaret kapsamına giren işlemlerin çoğunluğunun batıl unsurlar içermelerine rağmen yapılmıştır. Çünkü bir malın bedelini o malın gerçek değerine denk olacak şekilde doğru bir ölçü ile belirlemek, imkânsız değilse de son derece zordur.

Dolayısıyla bu istisnadan maksat, alınıp verilen mallardan birinin diğerinden daha büyük olduğu durumlarda ve yine genelde tüccarın sattığı malı allayıp pullamakta; aldatmaya, kandırmacaya ve hileye başvurmaksızın güzel sözlerle onu benimsetme hususundaki ustalığı, beceriliği ve benzeri birtakım nedenler sonucu gerçekleşen değiş tokuşlarda, şeriatın müsamaha göstermesi ve bu tür ticaretleri geçerli saymasıdır.

Bunların hepsi ticaretteki batıl yöntemlerdir. Şeriat Müslümanlara müsamahalı davranmak ve kolaylık göstermek gayesi ile bunları mubah kıldı. Eğer ayetteki istisna ile bunlar caiz sayılmasaydı, hiçbir Müslüman ticarete rağbet etmez, o zaman da İslâm toplumunun düzeni altüst olurdu." Özetle nakledilen alıntı burada sona erdi.

Daha önce söylediklerimiz, bu görüşün yanlışlığını açıkça ortaya koyar. Çünkü "batıl" sözlük anlamı ile kendisinden beklenen sonucu veremeyen şey demektir. Satıştan ve ticaretten beklenen sonuç ise; iki malı değiştirmek, onların mülkiyetlerini başkalaştırmaktır. Bu işlem, tarafların birbirlerinin malına olan ihtiyacını karşılama ve alış veriş yaparak her iki tarafın kendi arzu ettiğine kavuşması, istediğini elde etmesi amacıyla yapılır. Bu maksat, her iki malın değerinde denklik sağlamak yolu ile gerçekleşeceği gibi az malın çok olan malın karşılığı sayılması ile de gerçekleşebilir. Çok olan malın az olan mala karşılık sayılması için de, az olan mala o mala talip olanın isteği, rağbeti veya çok olan mala denk olmayı sağlayan başka bir çıkarı eklenmelidir. Bütün bunların göstergesi ise tarafların rızasıdır. Karşılıklı rıza meydana geldiği takdirde yapılan mal değişimi kesinlikle batıl sayılmaz.

Üstelik Kur'an'ın üslûbunu ve açıklamadaki yöntemlerini iyi bilenler onun bir şeyi batıl saydıktan sonra dönüp onu emretmesinin, insanları ona yönlendirmesinin imkânsız olduğunda şüphe etmezler. Nitekim şu ayette Kur'an'ın bu niteliği şöyle vurgulanıyor: "*(Kur'an, insanları) hakka ve doğru yola iletir.*" (Ahkaf, 30) İnsanları batıla yönelten bir kaynak, hiç hakkailetici olabilir mi?

Ayrıca, bu tefsir tarzının bir gereği olarak şöyle demek gerekir: İnsan fitratı tarafından mallarda değişime muhtaç olduğuna gerçek anlamda yönlendirilir; arkasından mallarda olacak değişimin dengeli olması gerektiğine yine gerçek anlamda yönlendirilir ve sonra da bu yönlendirmelerin gerçek anlamda ihtiyaç giderici olmaması sebebi ile ona bir miktar batılın eklenmiş olması gerekir. Hâlbuki fitratın, kendi ihtiyacını karşılamakta yeterli olmayacak, o ihtiyacın sadece bazı unsurlarına cevap verecek bir şeye yönelmesi düşünülebilir mi? İnsan fitratının batıla yönelmesi mümkün olabilir mi? Acaba davranışlarda hak ile batılı birbirinden ayıran kriter, fitratın o davranışa yönelip yönelmemesi değil midir? Buna göre, bu ayetteki istisnayı "muttasıl istisna" sayanların, "*batıl ile*" ifadesini açıklayıcı bir kayıt saymaları kaçınılmazdır.

Bundan da daha acayip bir tefsir tarzı bazı tefsircilerden nakledilen şu görüştür: Bu ayette yapılan munkatı=kopuk istisnanın nüktesi, dünyadaki bütün ticari faaliyetlerin ve o nitelikteki bütün işlerin batıl

kapsamına girmesine işaret etmektir. Çünkü bunlar kalıcı olmayan, gelip geçici faaliyetlerdir. Buna göre aklı başında kimselerin daha hayırlı ve kalıcı olan ahirete hazırlanmayı ihmal ederek bu tür faaliyetlerle meşgul olmaları doğru değildir. Tefsircinin görüşü özetle budur.

Ancak bu görüş de yanlıştır. Çünkü bu tefsir tarzının doğruluğu farz edilse bile, değinilen husus, munkatı istisnaya değil, muttasıl istisnaya ilişkin nükte olur. Üstelik bu manevî gerçekler ancak şu tür ayetler hakkında söylenebilirler: *"Şu dünya hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu, işte asıl hayat odur."* (Ankebüt, 64) *"Sizin yanınızda bulunan (dünya malı) tükenir. Allah'ın yanında bulunan ise kalıcıdır."* (Nahl, 96) *"De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden de, ticaretten de hayırlıdır."* (Cum'a, 11) Bu nüktenin incelediğimiz ayet için geçerli sayılması batılın meşru edilmiş olmasını gerektirir. Oysa ne şekilde olursa olsun, Kur'an batılı serbest bırakmış olmaktan münezzehtir.

"Kendinizi öldürmeyin..." Bu cümlemin ilk bakışta, insanın kendi kendini öldürmesini yasakladığı anlaşılır. Fakat ne var ki, *"Aranızda mallarınızı batıl ile yemeyin."* cümlesinin arkasında yer aldığını göz önüne almak gerekir. Görüldüğü gibi bu ikinci cümleden anlaşıldığına göre, bütün müminler bir tek kişi gibi kabul edilmiş ve bunların batıl olmayan yöntemlerle yenmesi gereken malları vardır. Dolayısıyla bu ifade tarzı, muhtemelen şuna işaret veya delâlet eder ki, buradaki insan topluluğundan maksat İslâm toplumunun fertlerinin bütünüdür. Bu toplumun nüfusu bir tek kişi gibi farz edilmiş, her tek kişinin kişiliği diğerinin kişiliği sayılmıştır. Böyle bir toplumda insanın kendi kişiliği, kendi kişiliği olduğu gibi başkasının kişiliği de insanın kendi kişiliği olmuştur. O zaman insan kendini de öldürse veya başkasını da öldürse, aslında kendi kendini öldürmüş olur. Bu bakış açısına göre bu cümle yani, *"Kendinizi öldürmeyin."* cümlesi, hem insanın kendi kendisini öldürmesi demek olan intihar etmeyi, hem de başka bir mümini öldürmeyi kapsamına alan mutlak bir ifadedir.

Bu cümlemin devamı olan *"Allah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir."* cümlesi göz önünde bulundurularak şöyle bir sonuca varılabilir: Bu ayette yasaklanan kendini öldürmekten maksat, insanın kendini ölüm tehlikesine atmasını ve nefsin öldürülmesiyle sonuçlanan helâk edici olaylara sebep olmasını kapsayan davranışlardır. Çünkü

kendini öldürme yasağının Allah'ın rahmeti ile gerekçelendirilmesi, bu anlama uygundur ve bu uygunluk açıktır. Ayetin genel ve geniş kapsamlı oluşu da bu yoruma güç katmaktadır. Aynı zamanda bu uygunluk *"Allah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir."* cümlesinin sadece *"Kendinizi öldürmeyin."* ifadesinin gerekçesi olmasını teyit etmektedir.

"Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa..." Ayetin orijinalinde geçen "udvan=saldırganlık" kelimesi mutlak anlamda tecavüz demektir. Bu tecavüz ister övülen ve caiz görülen tecavüz olsun, isterse kınanan ve sakıncalı görülen türden bir tecavüz olsun. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Artık zalimlerden başkasına karşı tecavüz (saldırganlık) yoktur."* (Bakara, 193) *"İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve saldırganlık üzerinde yardımlaşmayın."* (Mâide, 2) Saldırganlık (udvan) kavramı zulümden daha geniş kapsamlıdır. Bu ayeteki anlamı, yüce Allah'ın koyduğu sınırları aşmaktır. Ayetin orijinalinde geçen "nuslîhi naren" cümlesi ise ateşte yakmak demektir.

Ayette işaret edati olan "zalike" kelimesi bulunduğu için müminlere yönelik hitaptan Peygamber efendimize (s.a.a) hitaba dönüş vardır. [Ayette peygamber hitap alınarak, *"Kim haddi aşarak... onu ateşte yakarız"* buyuruluyor.] Bu muhatap değiştirmede şuna işaret ediliyor: Müminlerden kim bu günahı işlerse -ki, onlar bir tek kişi gibidirler ve bir kişinin kendini yok etmeyi istemesi kendisine yaraşmaz- o kişi müminlerden değildir. Buna göre ona verilecek cezadan söz edilirken müminlere hitap edilmez, Peygambere hitap edilir. Çünkü Peygamber hem müminler, hem de müminler dışında kalan insanlar konusunda muhatap tutulur. Bu gerekçe ile *"Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, yakın zamanda onu ateşte yakarız."* denilerek genel bir ifade tarzı kullanıldı; "İçinizden kim böyle yaparsa" denmedi.

Bu ayetin son cümlesi olan *"Bu ise, Allah'a çok kolaydır."* cümlesi, işaret edati olan "zalike=o" ile insan öldürme yasağına işaret edilmiş olması ihtimalini teyit etmektedir. Bu yorum *"Allah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir."* ifadesinin sadece adam öldürme yasağını gerekçelendirmeye yönelik olduğunu kabul etmeye dayalıdır. Çünkü iki bağlama cümlesi arasında tam bir uyum vardır. Buna göre ayetten anlaşılan şudur: "Yüce Allah size acıdığı için, merhamet ettiği için kendinizi öldürmenizi yasaklıyor. Yoksa içinizden birini öldüren kim-

seyi ateşe atarak cezalandırmak onun için, hiçbir zorluğu olmayan, kolay bir iştir." Bununla birlikte ayetlerin son cümlelerindeki gerekçelendirmenin ve tehdidin ilk ayetin iki şikkına yani hem batıl usullerle mal yeme yasağına, hem de adam öldürme yasağına yönelik olması hiçbir sakınca doğurmaz.

Bazıları bu cümlelerdeki gerekçelendirmenin ve tehdidin veya sadece tehdidin, surenin başından bu ayete kadar sayılmış olan bütün yasaklara yönelik olduğunu söylemişlerdir. Başka bazıları da bu gerekçelendirmenin ve tehdidin bu suredeki *"Ey inananlar! Kadınların mallarını miras almanız size helâl değildir."* (19) ayetinden bu ayete kadar dile getirilen yasakların tümüne işaret ettiğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü bunlara göre sözü edilen ayetlerde yer alan yasaklarla ilgili cezalar bu cümlelerde zikredilmiş değildir. Ancak bu görüşleri muteber saymanın hiçbir delili yoktur.

"Allah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir." cümlesindeki üçüncü şahıs zamiri, *"Yakın zamanda onu ateşte yakarız."* cümlesindeki birinci şahıs zamirine dönüştürülüyor. Bu zamir değişikliği "zali-ke" işaret edatı ile müminlere yönelik hitaptan Peygamber Efendimize (s.a.a) yönelik hitaba dönülmesine bağlıdır. Arkasından da *"Bu, Allah'a çok kolaydır."* cümlesi ile üçüncü şahsa dönülmesinde, gerekçelendirmeye yönelik bir işaret vardır. Yani bunu yapmak O'nun için kolaydır. Çünkü O, şanı yüce olan Allah'tır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre, *"batıl ile"* kaydının tefsiri hakkında iki görüş vardır. Bunlardan birine göre batıl yollardan maksat faizcilik, kumar, aldatıcı ticaret ve zulümdür. Mecma-ul Beyan tefsirinin yazarı daha sonra bu görüşün İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilen bir rivayete dayalı olduğunu söylemiştir. (c.2, s.81)

Nehc-ül Beyan adlı eserde İmam Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilmiştir: "Bu (batıl); kumar, hileli kazanç, faiz ve yalancı yeminlerdir."

Tefsir-ul Ayyâşî'de Esbat b. Salim'den şöyle nakledilir: "Bir defasında İmam Sadık'ın (a.s) yanında idim. Adamın biri yanına gelerek kendisine: Bana *'Ey inananlar! Aranızda mallarınızı batıl ile yeme-*

yin. ' ayeti hakkında bilgi ver, dedi. İmam Sadık (a.s) adama şöyle buyurdu: 'Bu ayette (batıldan) kumar kastedilmiştir. *Kendinizi öldürmeyin.* ifadesi ile de, tek başına müşriklere saldıran, onların evleri üzerine yürüyen ve sonunda öldürülen bir adam kastediliyor. Yüce Allah Müslümanlara böyle yapmayı yasaklıyor." (c.1, s.235, h:98)

Ben derim ki: Ayetin anlamı geneldir, batıl yollarla mal yemenin her türlüünü kapsar. Kumar ve benzeri batıl yöntemlerin zikredilmesi, batıl yöntemlere örnek vermek amacını taşır. İmam Cafer Sadık'tan (a.s) kendini öldürme hakkında nakledilen rivayet ve bu konuda yapılan açıklama da ayeti genelleştirme amacı taşır, yoksa amaç onu verilen örneklerle sınırlamak değildir.

Yine Tefsir-ul Ayyâşî kitabının yazarı, İshak b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den şöyle nakleder: "Hasan b. Zeyd baba-sından, Hz. Ali b. Ebu Talib'in (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: 'Bir defasında Resulullah'a (s.a.a), kırık bir organı üzerine sargı bağlanmış kişinin nasıl abdest alacağını ve cünüp olunca nasıl yıkanacağını sordum.' Bana, 'Adamın hem abdest, hem de yıkanma sırasında sargıları ıslak elle meshetmesi yeterlidir.' diye cevap verdi. Kendisine, 'Eğer ha-va çok soğuk olur da adam vücudunun ıslanmasını sağlığı için tehlikeli görürse nasıl?' diye sorduğumda, bana '*Kendinizi öldürmeyin. Al-lah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir.*' ayeti ile cevap verdi." (c.1, s.236, h:102)

Men La Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kendini bilerek öldüren kimse ebedi olarak cehennem ateşinde yanacaktır. Nitekim yüce Allah, '*Kendinizi öldürmeyin. Al-lah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir. Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, yakın zamanda onu ateşte yakarız; bu, Al-lah'a çok kolaydır.*' buyuruyor." (c.3, s.374, h:23)

Ben derim ki: Görüldüğü gibi daha önce belirttiğimiz üzere rivayetler "*Kendinizi öldürmeyin.*" ayetinin kapsamına genellik kazandırıyor. Bu anlama gelen daha başka rivayetler de vardır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde naklettiğine göre İbn-i Mace ve İbn-i Münzir, Ebu Said'den şöyle aktarırlar: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Alış veriş karşılıklı rızaya dayanır." (c.2, s.144)

Yine aynı eserde İbn-i Cerir, İbn-i Abbas'tan şöyle aktarır: "Peygamberimiz (s.a.a) bir defasında adamın biri ile bir alış veriş yaparken

adama, 'İsteddiğini seç.' dedi. Adamın 'Seçtim' demesi üzerine, 'Alış veriş işte böyle yapılır.' buyurdu. " (c.2, s.144)

Yine aynı eserde Buharî, Tirmizî ve Neseî, İbn-i Ömer'den şöyle aktarırlar: "Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Alıcı ile satıcı pazarlık yerinden ayrılınca veya biri öbürüne 'isteddiğini seç' deyinceye kadar alış veriş işlemini bozmakta serbesttirler.'" (c.2, s.144)

Ben derim ki: "Satıcı ve alıcı pazarlık yerinden ayrılınca kadar alış veriş işlemini bozmakta serbesttirler." hadisi, Şî kanallarından da rivayet edilmiştir.¹ Hadiste geçen "veya biri öbürüne 'isteddiğini seç' deyinceye kadar." ifadesi, alış verişte karşılıklı rızanın esas olduğunu vurgulama amacı taşır.

1- [Fürû-u Kâfi, c.5, s.170, h:6]

31- Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız ve sizi şerefli ve güzel bir yere sokarız.

AYETİN AÇIKLAMASI

Bu ayet daha önceki ayetlerle bağlantısız değildir. Çünkü daha önceki ayetlerde büyük günahlardan söz edilmiştir.

"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi bağışlarız." Ayetin orijinalinde geçen "tecteni-bû=kaçınırsanız" kelimesi, "ictinab", o da "cenb" kökünden gelir. "Cenb" insan vücudunun yan kısmı demektir. İstiare yolu ile bundan fiil yapılmıştır. Çünkü insan bir şeyi isteyince yüzü ve vücudunun ön kısmı ile ona döner. Buna karşılık bir şeyi istemeyip terk edince, ona yanını çevirir ve böylece ondan uzaklaşır. Dolayısıyla "ic-tinab" terk etmek demektir. Râgıp el-İsfahanî, "Bu kelime terk etmekten daha güçlü bir anlam taşır." diyor. Bunun sebebi kelimenin istiare yolu ile türetilmiş olmasıdır. "Canib=taraf", "Cenibe=güdülen, yanda giden" ve "ecnebi=yabancı" kelimeleri de bu kökten gelir.

Yine ayetin orijinalinde geçen "nukeffir=örteriz" kelimesi "tekfir", o da "küfir" kökünden türemiş ve anlamı "örtmek"tir. Kur'an'da genellikle günahların affedilmesi anlamında kullanılır.

Yine ayette geçen "kebair=büyükler" kelimesi, "kebîre" kelimesinin çoğuludur; aynen "measi=günahlar" vb. sıfatlar gibi isim yerine kullanılan bir sıfattır. Büyüklük anlam olarak izafî (=göreceli, nisbî) bir kavramdır ve bir küçük şey ile karşılaştırılarak ortaya çıkar. Bu gerçekten hareket edilerek, *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden"* ifadesinden, yasaklanan günahlar içinde küçük günahların da olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre bu ayetten iki sonuç çıkarıyor:

Birincisi: Günahlar küçük veya büyük olarak ikiye ayrılır.

İkincisi: Ayetin orijinalinde geçen "seyyiat=kötülükler" kelimesi, karşılıklılık ilişkisine bağlı olarak küçük günahlar anlamına gelir.

Evet. İsyân ve azgınlık, mahlukun yüce Allah karşısındaki zayıflığı göz önüne alındığında, nasıl olursa olsun büyük bir olay ve önemli bir iştir. Yalnız bu değerlendirmede, karşılaştırma bir günahla başka bir günah arasında değil, insan ile onun Rabbi arasında yapıyor. Böyle olunca, bir bakış açısına göre her günahın büyük olması ile başka bir bakış açısına göre bazı günahların küçük olmaları arasında çelişki yoktur.

Bir günahın büyük oluşu onunla ilgili yasaklamanın önemlilik derecesi ile ortaya çıkar. Bu da diğer günaha ilişkin yasaklama ile karşılaştırılarak anlaşılır. Ayetteki "*size yasak edilen*" ifadesinde bu noktaya yönelik işaret veya delâlet olduğu söylenebilir. Yasaklamanın önemlilik derecesi ise, onunla ilgili hitabın ısrarlı ve şiddet yüklü oluşu veya cehennem azabı ve başka ceza tehdidinde bağlanması ile anlaşılır.

"Sizi şerefli ve güzel bir yere sokarız." Ayetin orijinalinde geçen "mudhalen=yer" kelimesi ism-i mekândır. Burada ondan cennet veya yüce Allah'a yakınlık makamı kastediliyor ki, bu ikisi de sonuçta aynı kapıya çıkar.

BÜYÜK VE KÜÇÜK GÜNAHLAR VE GÜNAHLARIN BAĞIŞLANMASI ÜZERİNE

"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız..." ayetinin günahların büyük ve küçük olarak ikiye ayrıldığına delâlet ettiği şüphesizdir, ki ayette küçük günahlar, "kötülükler" olarak adlandırılmıştır. Şu ayet de içerik bakımından bu ayetle aynıdır: *"Kitap (insanların amel defterleri) ortaya konmuştur. Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. Bir yandan da: 'Vay hâlimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş.' derler."* (Kehf, 49) Çünkü günahkârların amel defterinin içeriğinden duydukları korku, küçük ve büyük kelimelerinden maksadın küçük ve büyük günahlar olduğunu gösterir.

"Seyyie=kötülük" kelimesi içerik ve sahip olduğu yapı açısından

acı ve üzüntü yüklü olay veya davranış demektir. Bu yüzden kimi zaman meydana gelmeleri insanı üzen olaylar ve musibetler anlamında kullanılır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Başına gelen kötülük (musibet) ise nefsindendir."* (Nisâ, 79) *"(Müşrikler) senden iyilikten önce kötülüğü (azabı) çabucak istiyorlar."* (Ra'd, 6)

Kimi zaman da günahların sonuçları, dünya ve ahirete ilişkin dış etkileri anlamında kullanılır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Sonunda yaptıklarının cezası onlara ulaştı."* (Nahl, 34) *"Yaptıklarının kötü sonuçları başlarına gelecektir."* (Zümer, 51) Ancak bu anlam, gerçekte daha önceki anlama dönüşür. Kötülük kelimesi kimi yerde de günahın kendisi anlamına gelir. Şu ayette olduğu gibi: *"Kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür."* (Şûrâ, 40)

Günah anlamına gelen kötülük hem büyük, hem de küçük günahlar için kullanılır. Şu ayette olduğu gibi: *"Yoksa kötülükler işleyenler ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini iman edip iyi işler yapan kimseler ile bir tutacağımızı mı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar."* (Câsiye, 21) Bu anlama gelen daha birçok ayet vardır.

Kötülük kelimesi bazen de küçük günahlar anlamında kullanılır. Bunun örneği incelemekte olduğumuz *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız."* ayetidir. Çünkü büyük günahlardan kaçınıldığı farz edildiği takdirde geriye küçük günahlardan başka kötülük kalmaz.

Kısacası, bu ayetin günahların kendileri arasındaki karşılaştırmaya dayalı olarak iki gruba ayrıldıklarına delâlet ettiği şüphe edilmemesi gereken bir gerçektir.

Şüphe edilmemesi gereken bir başka gerçek de bu ayetin, Allah'ın lütfunu vurguladığıdır. Çünkü bu ayet ince bir ilâhî ilgi ile müminlere, bazı günahlardan uzak durdukları takdirde diğer bazı günahlarının affedileceğini, kötülüklerinin örtüleceğini duyuruyor. Bu nedenle ayetin verdiği mesaj, küçük günahlara ilişkin bir kışkırtma, bir özendirme değildir. Böyle düşünmek anlamsızdır. Çünkü ayet büyük günahları terk etmeye, şüpheyi yer vermeyecek kesin bir dille çağırıyor. Oysa "nasıl olsa küçüktür" diye önem vermeyerek ve umursamayarak küçük günah işlemek, bu niteliği ile bir azgınlık ve Allah'ın emrine önem vermeme örneğine dönüşür ki, bu büyük günahların en büyüğüdür. Tersine bu ayet, kötülüklerin bilgisizliğe dayalı zaaf üzere yaratılan

insan tarafından, cahilliğinin ve nefsinin kışkırtmasının etkisi ile her an işlenebilecekleri gerçeği göz önünde bulundurularak affedilecekleri vaadini veriyor.

Buna göre ayetin mesajı, günahların affedileceğini vadeden tövbeye davet edici ayetlerle aynıdır. Meselâ şu ayet gibi: *"De ki: Ey kendi nefislerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki o, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir. Rabbinize dönün..."* (Zümer, 53-54) Şimdi "Bu ayet tövbe kapısını açarak ve tövbe müjdesi ile kalpleri rahatlatarak insanları günah işlemeye teşvik ediyor" demek nasıl doğru değilse, incelediğimiz ayet için de böyle bir iddiada bulunmak aynı gerekçe ile yersiz olur. Tersine bu tür seslenişler ümitsiz kalplere ümit aşılayarak onlara hayat verir.

Bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki bu ayet, büyük günahların tanınmasını, hangileri olduğunun bilinmesini engellemiyor. Yani ayet, "Madem ki, büyük günahların neler olduğunu bilmiyorsanız, o hâlde bu günahlara girmemek ve onları işlemenin sonuçları ile karşı karşıya kalmamak için bütün günahlardan sakınmak zorundasınız." demek istemiyor. Böyle bir anlam ayetin içeriğinden uzaktır. Tersine ayetten anlaşılan şudur: "Bu ayetin muhatapları büyük günahların neler olduğunu biliyorlar ve onlar hakkındaki yasaklamalardan bu mahvedici kötülükleri diğerlerinden ayırt ediyorlar."

En azından şöyle denebilir: "Bu ayet büyük günahları bilmeye ve tanımaya çağırıyor ki, yükümlüler onlardan sakınmaya gereken önemi versinler ve bunun yanı sıra diğer günahları da küçümsemeye kalkışmasınlar. Çünkü daha önce söylediğimiz gibi böyle bir küçümseme ve umursamazlık büyük günahlardan biridir."

Daha açıkçası, insan büyük günahların neler olduğunu bildiği takdirde, onları ayırt edip belirlediğinde, onların çiğnenmeleri hâlinde asla göz yumulmayacak yasaklar olduklarını bilmiş olur ve bunların affedilmesinin ancak kesin bir pişmanlıkla ve kararlı bir tövbe ile mümkün olduğunu göz ardı etmez. Bu bilginin kendisi ise, insanın uyanmasını ve günahlardan kaçınmasını gerektirir.

Şefaate gelince, o her ne kadar bir gerçek olsa da onunla ilgili olarak daha önce yaptığımız incelemelerde söylediğimiz gibi, o Allah'ın emrini hafife alanlara, tövbe ve pişmanlıkla alay edenlere fayda sağ-

lamaz. Şefaate güvenerek günah işlemek ise yüce Allah'ın emrini hafife almak, onu umursamamaktır. Bu da şefaate imkânını kesinlikle ortadan kaldıran, helâk edici bir büyük günahdır.

Bu açıklamalarla daha önce değindiğimiz bir gerçek açıklık kazanmış olur. O gerçek şudur: Günahın büyüklüğü onunla ilgili ısrar ve tehdit şeklinde gerçekleşen yasaklamanın şiddetinden anlaşılır.

Şimdiye kadar söylediklerimizden, büyük günahlar hakkında ileri sürülen diğer görüşlerin mahiyeti ve ne gibi bir duruma sahip oldukları ortaya çıkar. Bu görüşlerin sayısı çoktur. Onların bazıları şunlardan ibarettir:

1- Büyük günahlar, Allah'ın ahirette onlarla ilgili azaplarını ilan ettiği ve dünyada da haklarında had cezası belirlediği günahlardır.

Bu görüşe yapılacak itirazımız şudur: Bilindiği gibi küçük bir günahı tekrar tekrar işlemenin kendisi de büyük günahlardandır. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Tövbe etmekle büyük günah, tekrar tekrar işlemekle küçük günah olmaz." Bu hadis Sünnî¹ ve Şîî kanallardan² nakledilen sahih bir hadistir. Oysa şeriat tekrar tekrar küçük günah işleme suçu için herhangi bir had cezası belirlemiş değildir. Kâfirleri dost edinmek ve faizcilik de Kur'an'da yasaklanan en büyük günahlardandırlar; ama onlara ilişkin bir had cezası belirlenmemiştir.

2- Büyük günah, yüce Allah'ın Kur'an'da cehennem ateşi ile cezalandıracağını ilan ettiği günahlardır. Bu görüşü savunanların bazıları Kur'an'a sünneti de ekliyorlar.

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: Bunun tersinin genel hüküm olduğuna ilişkin bir delil yoktur. Yani Kur'an'da veya Kur'an ile sünnette cehennem ile cezalandırılacağı ilan edilmeyen her günahın küçük günah olduğunu söyleyemeyiz.

3- Büyük günah, dini hafife alma, onu umursamama mesajı veren her günahdır. Bu görüş İmam-ul Haremeyn tarafından ileri sürülmüş ve Fahr-i Razî tarafından da onaylanmıştır.

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: Bu tutum haddi aşma ve ölçü-

1- [ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.146]

2- [el-Fakih, c.4, s.11, h:1]

leri çiğneme göstergesidir ki, o da büyük günahlardandır. Ama böyle bir yaklaşımla yapılmamış bile olsalar, aslında büyük olan günahlar vardır. Yetim malı yemek, evlenilmesi yasak kadınlarla zina yapmak ve gerekçesiz olarak bir mümini öldürmek gibi.

4- Büyük günah, sonradan eklenen arızî bir nitelik gerekçesi ile değil de kendi öz nitelik yüzünden yasaklanan kötülüktür. Bu görüş bir önceki görüşün mukabili gibidir.

Buna karşı itirazımız şudur: Haddi aşmak ve Allah'ın emrini hafife almak gibi tutumlar her ne kadar arızî niteliklerdir; ama yine de büyük günahlardandır ve bu sıfatlar bir günaha eklendiklerinde, onunla birleştiklerinde o günah helâk edici büyük günahlardan biri olmaktadır.

5- Büyük günahlar, Nisâ suresinin başlangıcından otuzuncu ayetinin sonuna kadar değinilmiş olan günahlardır. Bu görüşü savunan sanki şunu kastediyor: "*Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız...*" ayetinde ifade edilen büyük günahlarla, bu surenin daha önceki ayetlerinde açıklanan akrabalık ilişkilerini kesmek, yetim malı yemek, zina etmek gibi günahlara işaret ediliyor.

Buna yönelik itirazımız ise, bu görüşün ayetin mutlak ifadesi ile bağdaşmayacağı şeklindedir.

6- Allah tarafından yasaklanan her kötülük büyük günahdır. İbn-i Abbas tarafından savunulduğu ileri sürülen bu görüş, öyle sanıyorum ki Allah'a karşı çıkmanın önemli bir günah olduğu gerçeğine dayanıyor.

Bu görüşe karşı şu itirazı ileri sürüyoruz: Daha önce söylediğimiz gibi günahların küçük ve büyük diye ikiye ayrılması günahların birbirleri ile karşılaştırılması ile oluyor. Bu görüş ise, bir kul olan insanın tutumu ile bütün varlıkların Rabbi olan Allah'ı karşılaştırmayı dayanak noktası olarak alıyor. "*Kebaire ma...=eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden...*" ifadesindeki izafetin (=tamlamanın) açıklama amacı taşıdığını sanan bazı kimselerin bu görüşe yakınlık göstermeleri mümkündür. Fakat ayetteki izafeti bu anlamda kabul etmek doğru değildir. Çünkü o zaman ayetin anlamı, "*Eğer bütün günahlardan kaçınırsanız, günahlarınızı bağışlarız.*" şeklinde olur. Oysa eğer bütün günahlardan kaçınılrsa, ortada affedilecek herhangi bir kötülük kalmaz. Eğer bu ifadeden ayetin inişinden önce müminler tarafından o güne kadar işlenen günahların affedileceği kastedildiği ileri sürülürse, o zaman bu ayet sadece inişi sırasında yaşayan bazı kimseleri ilgilen-

dirmiş olur ki, bu da ayetin görünürdeki genel üslûbu ile bağdaşmaz. Bununla birlikte genelliği üzerinde durulursa, o zaman ayetin anlamı şöyle olur: "Eğer siz bütün günahlardan kaçınmaya karar verir de fiilen onlardan kaçınırsanız, sizin daha önceki günahlarınızı affederiz." Bu, örneği çok az olan veya hiç olmayan nadir bir durumdur. Bu yüzden ayetin genelliğini bu değerlendirmeye yorumlamak doğru değildir. Çünkü yüce Allah'ın özel koruması altında olanlar dışında kalan insanlar günahattan ve hatadan salim olamazlar. Buna iyice dikkat ediniz.

7- Küçük günah, cezası sahibinin sevaplarından az olan günahdır. Büyük günah da cezası sahibinin sevaplarından çok olan günahdır. Bu görüşün Mutezile mezhebi tarafından savunulduğu söylenmiştir.

Bu görüş karşısında söylenecek söz şudur: Bu görüşe ne bu ayet, ne de başka bir ayet delâlet etmiyor. Evet günahların sevaplar karşısında silinebileceği Kur'an ayetleri ile sabit olan bir gerçektir; fakat bu bütün günahlar için değil belli olmayan bazı günahlar için geçerlidir. İster bu işlem Mutezile mezhebinin savunduğu görüş şeklinde olsun, ister öyle olmasın. Bu tefsir kitabının ikinci cildinde sevapların günahla yok olmasının anlamı geniş bir şekilde incelenmiştir.

Bu görüşün savunucuları, büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde küçük günahların Allah tarafından affedilmesinin gerekli olacağını, küçük günah sahiplerini sorumlu tutmanın güzel olmayacağını ileri sürmüşlerdir ki, bu ayetin buna da delâlet etmediği kesindir.

8- Küçüklük ve büyüklük iki itibarî sıfat olup, her günaha arızî olarak eklenebilirler. İnsanın Allah'ın emrini hafife alarak veya alaya alarak ya da umursamamaya işlediği her günah büyüktür. Fakat eğer aynı günah öfkeye kapılarak, korkuya yenilerek veya şehvetin baskısı altında kalarak işlenirse, büyük günahlardan kaçınmak şartı ile affa uğrayacak küçük bir günah olur.

Sözü edilen bu ek sıfatlar, inatçılık ve Allah'a karşı gelme başlıkları altında toplanabilecek sıfatlar oldukları için bu görüşü şöyle özetlemek mümkündür: Dince yasaklanan her türlü kötülük eğer inatla ve Allah'ın emrini bile bile çiğneyerek işlenirse, o günah büyük olur. Aksi takdirde işlenecek her günah, inattan ve Allah'ın emrini bile bile çiğnemekten kaçınılması şartı ile affa uğrayacak bir küçük günahdır.

Bu görüşün savunucularından biri şöyle diyor: "Her kötülükte, Allah'ın ilan ettiği her yasaklamada, bir veya birkaç büyük günah ya da bir

veya birkaç küçük günah vardır. Her gûnahtaki en büyük günah yasağı ve emri umursamamak, yükümlülüğü önemsememektir. Günahı tekrar tekrar işlemek de bu kategoriye girer. Çünkü tekrarcasına bir günahı işleyen kimsenin, emri ve yasağı önemsemesi, umursaması söz konusu olamaz. Nitekim yüce Allah: *'Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız (yani size yasaklanan her büyük günah ve kötülükten kaçınırsanız), sizin kötülüklerinizi bağışlarız.'* (Yani günahlarınızın küçüklerini affeder, onlardan sizi sorguya çekmeyiz.) buyuruyor."

Bu görüşte şu tutarsızlık vardır: Herhangi bir günahın Allah'a karşı gelinerek yapılmasının onu büyük günah hâline getirmesi, büyüklüğün ölçüsünü sadece bu anlayışla sınırlı görmeyi gerektirmez. Aksi takdirde bu arızî sıfatların hiçbirini üzerinde taşımayan bazı günahların sırf kendi nitelikleri yüzünden büyük günah sayılmamaları gibi bir durum ortaya çıkar. Oysa yabancı bir kadına bakmaya nispetle akraba ile zina yapmak, bir kişiyi dövmeye nispetle onu gerekçesiz olarak öldürmek ister sözü edilen arızî sıfatları taşısınlar, ister taşımasınlar iki büyük gûnahtırlar. Evet, işlenen gûnaha söz konusu arızî ve helâk edici sıfatlar eklendikçe, bu sıfatlara bağlı olarak yasaklama şiddetlenir ve günah daha da büyük olur. Buna göre nefsin arzusuna kapılarak, şehvete yenilerek ve cahillik yüzünden yapılan bir zina, bu günahın ağırlığını umursamayarak ve onu mubah sayarak yapılan zina gibi değildir.

Şu da var ki, "Eğer her günahın büyüğünden kaçınırsanız, sizin yaptığınız o günahın küçüğünü affederiz." şeklindeki bir anlam seviyesiz bir anlamdır. *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi bağışlarız."* ayetinin içeriği ile söz akışının ahengi bakımından bağdaşmaz. Bu açıktır; kelim üslûpları ile azıcık ünsiyeti olan herkes bunu fark eder.

9- Bu görüşlerden biri de Gazalî'den nakledilen¹ ve bu konudaki görüşleri bir araya getirdiği izlenimini veren şu görüştür: "Günahlar birbirlerine nispetle büyük ve küçük diye ikiye ayrılırlar. Yabancı bir kadına bakmaya nispetle evlenilmesi yasak olan iffetli bir kadınla zina yapmak gibi. Gerçi bazı günahlar, helâk edici bazı sıfatların eklenmesi

1- Fahr-i Razi bu görüşü kendi tefsir kitabında (Tefsir-ul Kebir, c.10, s.75) Gazalî'nin "İhya-ul Ulum" adlı kitabının özetinden nakletmiştir.

ile büyük hâle gelirler. Örneğin küçük bir günahı işlemek, her ne kadar aslında büyük olmayan bir günahdır; ama tekrar tekrar işlemek gibi bir sıfatın ona eklenmesiyle büyük olur."

"Bu söylenenlerden ortaya çıkıyor ki, günahlar birbirleri ile karşılaştırıldıklarında, yapılan kötülüğün kendisine ve eylemin cürümüne göre küçük ve büyük diye ikiye ayrılırlar. Sonra bu günahlar, onlardan doğan sonuçların ve meydana gelen vebalin sevapları yok etme hususunda bıraktıkları etki bakımından da ikiye ayrılırlar. Şöyle ki, eğer günahlar sevaplara galip gelerek onlardan fazla olursa, sevapların silinmesine, yok olmasına ve eğer az olursa, sevapların eksilmesine yol açarlar. Dolayısıyla bu durumda kendilerine denk miktardaki sevapların yok olması ile yok olurlar. Çünkü her itaatin insanın nefsi ve vicdanı üzerinde güzel bir etkisi olur. Bu etki o vicdanın makamının yükselmesini, Allah'tan uzaklık pisliğinden arınmasını ve cahillik karanlığından kurtulmasını gerektirir. Tıpkı bunun gibi her günahın da insanın nefsi üzerinde kötü bir etkisi olur. Bu etki de az önce söylediğimizin tersi olan sonuçları doğurur. Yani nefsin seviyesini aşağılara indirir, onu Allah'tan uzak kalmanın çukuruna ve cahilliğin karanlığına düşürür."

"Yaptığı ibadet ve itaat sayesinde nefsi için belli ölçüde nur ve temizlik hazırlamış olan insan bir miktar günah işlediği zaman, bu günahın karanlığı ile ibadetin nuru mutlaka birbiri ile çatışacaktır. Eğer bu çatışmada günahın karanlığı ve kötülüğün vebali ibadetin nurunu yenir, ona karşı üstün gelirse, ibadetin nurunu giderir ve sevapları yok eder. İşte bu durumda o günah büyük günah olur. Yok, eğer ibadet kendisinde bulunan nur, saflık ve temizlik ile günahlara galip gelirse, cahilliğin karanlığını ve günahın kirini giderir. Yalnız bu giderme sırasında günahın karanlığına denk miktardaki ibadet nuru da kaybolur. Fakat ibadetin geride kalan nuru ve saflığı nefsi aydınlatmaya ve arındırmaya devam eder. İşte günahlar ile sevapların birbirlerini yok etmelerinin anlamı budur. Bu, küçük günahların affedilmesinin ve kötülüklerin örtülmesinin anlamının ta kendisidir. İşte bu tür günahlar, küçük günahlardır."

"Bir de kötülüklerin ve iyiliklerin cezaları ve sevapları bakımından denk olmaları şıkkı var. Akıl, ilk bakışta bunu muhtemel görebilir. Bu şık, insanın günahsız ve sevapsız bir boş sayfa gibi farz edilmesi-

nin, nefsinin hem karanlıktan ve hem de nurdan pay almamış olmasının varsayılmasının mümkün olmasını gerektirir. Fakat, "*İnananların bir bölümü cennette ve bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir.*" (Şûrâ, 7) ayeti bu şıkkı geçersiz kılmaktadır." Gazalî'nin sözlerinden özetle aktardığımız alıntı burada sona erdi.

Fahr-i Razî bu görüşü, kendisine göre batıl olan Mutezile mezhebinin ilkelerine dayandığı gerekçesi ile reddetmiştir. Fakat el-Menar tefsirinin sahibi, kendi tefsirinde Razî'ye şiddetle karşı çıkarak şöyle diyor:

"Eğer günahların kendilerinin küçük ve büyük diye ikiye ayrılımları Kur'an'da açık bir şekilde yer alsaydı İbn-i Abbas'ın bu ayrıma karşı çıkması mantığa sığar mıydı? Hayır, sığmazdı. Hatta Abdurrez-zak'ın rivayetine göre İbn-i Abbas'a, 'Büyük günahlar yedi tane midir?' diye sorulduğunda, 'Onlar yetmiş taneye daha yakındır.' karşılığını veriyor. Said b. Cubeyr ise bu cevabın, 'Onlar yedi yüz taneye daha yakındır.' şeklinde olduğunu nakletmiştir. Ama günahların küçük ve büyük diye ikiye ayrılmasına karşı çıkan görüş, Eş'arî mezhebine nispet verilmiştir."

"Galiba onların arasından bu görüşü savunanlar, mezkur sözleri tevil etme yolu ile de olsa Mutezile mezhebinin görüşüne karşı çıkmak istemişlerdir. Bu gayret İbn-i Fevrek'in sözlerinden anlaşılıyor. Bu zat Eş'arîlerin görüşlerini düzelterek şöyle demiştir: "Allah'a karşı işlenen günahların hepsi büyük günahdır. Yalnız bazılarını küçük ve bazılarını büyük denmiş olması, göreceli (izafi) bir adlandırmadır.¹ Mutezile mezhebi ise günahların küçük ve büyük diye ikiye ayrıldığını söylüyor; fakat bu görüş doğru değildir." İbn-i Fevrek daha sonra bu sözlerinin devamında tefsirini yaptığımız ayeti, anlamına uzak düşecek biçimde tevil etmiştir."

"Acaba sırf Mutezile mezhebine, hem de doğru görüşleri hakkında bile olsa, karşı çıkmak için ayetler ve hadisler tevil edilebilir mi?! Bu, garipsenecek bir durum değildir. Çünkü mezhep taassubu birçok zeki ilim adamını, zekâlarının kendilerine ve ümmetlerine yarar sağlama-sından alıkoymuştur. Bu taassup, o ilim adamlarının eserlerinin gerçe-

1- Bu göreceli olma durumu, günaha yönelik niyetlerin farklılığından kaynaklanır, günahların birbirine olan nispetlerinden değil.

ği araştırmayı engelleyen tartışmalarla dolmasına yol açarak Müslümanlar için fitne kaynağı olmalarına sebep olmuştur. Nitekim Razi'nin, Gazalî'den yaptığı aktarmaları ve taassup sonucu onun sözlerini nasıl reddettiğini, ona bu konuda verdiği cevabı aşağıda göreceksiniz. Halbuki Razi nerede, Gazalî nerede? Muaviye nerede, Hz. Ali (a.s) nerede?" el-Menar tefsirinden yapılan alıntı burada sona erdi. el-Menar'ın yazarı daha sonra bu sözlerini, Gazalî'den ve Razi'den yaptığımız nakillere değinerek bağlıyor.

Fakat bize göre, Gazalî'nin görüşleri her ne kadar genel olarak yerinde ise de şu bakımlardan tutarsız ve yanılıdır:

Birinci tutarsızlık: Gazalî'nin sevapların ve cezaların birbirlerini götürmesi, galip gelen tarafın diğerini yok etmesi yolu ile günahların küçük ve büyük diye ikiye ayrıldığı yolundaki görüşü, sözlerinin başında yaptığı ve günahların kendi niteliklerine ve cürümlerine dayanarak ikiye ayrılmalarını öngören görüşü ile her zaman uyuşmuyor. Çünkü özü itibarı ile büyük olduğu kesin olarak bilinen birçok günahın, bu günahları işleyen kimsenin çok sayıdaki sevabı ile karşılaşarak yok olmaları ve sevapların onlara galip gelmeleri mümkündür. [Bu ise açık bir çelişkidir. Çünkü Gazalî'nin görüşüne göre büyük günah olduğu kesin olarak bilinen bir eylemin bu durumda küçük bir günah kısmına girmesi gerekir.] Yine buna karşılık küçük bir günahın insan nefsinde kalan daha az ve daha küçük bir sevap birikimi ile karşılaşabileceği de farz edilebilir. [Dolayısıyla küçük bir günah, kendisinden daha az olan sevabı yok eder ve büyük günah kısmına girer.] Böylece bu iki ayrı kritere göre yapılmış ayırma dayanan küçük ve büyük günahlar farklı kategoride yer alabilirler. Yani bir günah birinci ayırma göre küçükken ikinci ayırma göre büyük olabilir. Bazı günahlarda da bunun tersi olabilir. Sonuç olarak bu iki ayırım arasında uyum ve örtüşme yoktur.

İkinci tutarsızlık: Gerçi günahlar ile sevapların sonuçları arasında çatışma olduğu belirli oranda sabittir; fakat bu durum Kur'an ve sünnet kaynaklı dinî deliller yolu ile genel olarak asla ispatlanmış değildir. Kur'an ve sünnet kaynaklı hangi delil, genel anlamda günahların cezaları ile ibadetlerin sevaplarının birbirlerini götürüp karşılıklı yok olmaya yol açacaklarını kesin olarak kanıtlıyor?

Gazalî'nin nefsin nurlu ve yüce hâlleri ile karanlık ve alçak hâlleri

hakkında yaptığı ayrıntılı incelemede de durum aynen böyledir. Bu hâllerde de eğer çoğunlukla çatışma ve birbirini götürüp karşılıklı yok olma varsa da bu her zaman ve genel olarak böyle değildir. Çünkü kimi zaman fazilet ile rezillik her ikisi de kendi yerlerinde kalır ve bu kalıcılıkta uzlaşmaları olur. O zaman insan nefsi sanki bir bölümü fazilete ait ve öbür bölümü rezillığe ait olmak üzere ikiye ayrılır. Böyle durumlarda bakarsın ki, bir Müslüman adam faiz yer, başkalarının malını yutmaktan geri kalmaz, malını yediği mazlumun yardım isteğine kulak vermez; fakat farz namazları kılmakta gayretli olur, huşu konusunda titizlik gösterir. Başka bir Müslüman da kan dökmekten, onun-
bunun ırzına geçmekten çekinmez, toplumun huzurunu bozmaktan geri durmaz; fakat ibadetler ve sadakalar konusuna tam bir ihlâsla sarılır.

Günümüzün psikologları bu duruma kişiliklerin eşleşmesi (çifte kişilik) adını verirler. Bu durum birden çok kişiliğin ortaya çıkıp birbiri ile çatışmasından sonra görülür. Bu da şöyle olur: İnsandaki farklı nefsanî eğilimler ilk başta daima birbirleri ile çatışırlar, zıtlasma ve çekişme yolu ile birbirlerine karşı başkaldırırlar. İnsan bu yüzden sürekli iç sıkıntı çeker. Fakat sonunda [her iki eğilimin tekrarlanmasıyla] meleke hâline gelirler ve böylece insanın nefesine yerleşirler. [Durum böyle olunca artık aralarında zıtlasma ve çatışma söz konusu olmaz, sonuçta] birbirleriyle uzlaşır, eşleşir ve uyuma geçerler. O zaman insanda oluşan bu iki şahsiyetten biri ortaya çıkınca öbürü saklanır ve ortaya çıkan eğilimin ayaklanarak avının üzerine çullanmasına göz yumar. Az önce verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi.

Üçüncü tutarsızlık: Bu görüşe göre küçük günahların affedilmesinde, büyük günahlardan kaçınmanın rolünün hiçe sayılması gerekir. Çünkü bir adam düşünelim büyük günah işlemiyor; fakat bu günah işlememe, nefsinin temayülüne ve günahı işlemeye gücü yetmesine rağmen onu yapmaktan kaçındığı için değildir. Tersine o günahı yapmaya gücü yetmediği için onu yapamıyor. Bu kimsenin işlediği iyiliklerin sevabı, günahlarının cezasından fazla olması hasebiyle günahları ister istemez yok olup gider. Bu da günahların affedilmesi demektir. Buna binaen bu durumda artık büyük günahlardan kaçınmanın önemli bir rolü olmamış olur.

Gazalî, İhya-ul Ulum adlı eserinde şöyle diyor: "Eğer kişinin gücü ve iradesi varken büyük günahlardan kaçınırsa, ancak o zaman bu ka-

çınması küçük günahlarını affettirir. Tıpkı şunun gibi: Adam bir kadını elde etmiş; istese ırzına geçebilir. Fakat nefsinin zinadan alıkoymuyor ve sadece kadına bakmakla veya dokunmakla yetiniyor. Bu adamın gösterdiği gayretle kendisini zinadan alıkoymasının kalbini nurlandırma-daki etkisi, o kadına bakmanın kalbinde meydana getireceği karanlık-tan daha baskındır. İşte küçük günahları affettirmenin anlamı budur."

"Ama eğer adam iktidarsızsa veya zina yapmaması, zorunlu bir acizlikten ileri geliyorsa veya zina yapma gücünde olmakla birlikte ahi-ret korkusu ile bundan vazgeçmiş ise, bu durum kesinlikle günah-ları affettirmeye elverişli olmaz. Yine birini düşünelim ki, canı içki içmek istemiyor. Mubah bile olsa içmeyecek. Böyle biri eğer içki ön-cesinde işlenmesi âdet olan şarkı ve saz dinlemek gibi küçük günahları işlemişse, içki içmemesi yüzünden bu küçük günahları affedilmez. Evet bir adam düşünelim ki, içki içmeyi ve saz dinlemeyi canı istiyor; fakat gayret göstererek kendini içkiden uzak tutuyor, buna karşılık nefsinin saz dinleme isteğine engel olmuyor. Bu durumda o kimsenin içki içmemek için gösterdiği gayret, nefsiyle ettiği cihat, saz dinleme günahının kalbinde meydana getirdiği karanlığı giderebilir. Bunların hepsi ahiretle ilgili hükümlerdir." Gazalî'den naklettiğimiz alıntı bura-da sona erdi. (c.11, s.177)

Yine Gazalî başka bir yerde şöyle diyor: "Kalpte meydana gelen her karanlık, ancak o kötülüğün karşıtı ve zıttı olan bir iyiliğin meydana getireceği nur sayesinde ortadan kalkabilir. Birbirlerinin karşıtı olan zıtlarda ise hiç kuşkusuz bir nevi uyumluluk söz konusudur. Bundan dolayı her kötülük sadece aynı cinsten bir iyilikle yok edilme-lidir. Böylece o iyilik, yapılan kötülüğün karşıtı olur. Çünkü beyaz [ancak onun kendi cinsinden olan] siyahla giderilir; sıcaklık veya so-ğuklukla değil. Bu aşamalı şekilde hareket edip nuru icat etme yönte-mi, günahları silme yolunda izlenilen en ince ve dakik yöntemdir. Çünkü bu yola ümit bağlamak [ve günahları bu şekilde yok etmek], bir tür ibadete devam etmekten daha doğru ve güvenilirdir. Gerçi yal-nız bir tür ibadete devam etmek de günahları yok etmede etkilidir." Gazalî'den yapılan alıntı burada son buldu. (c.11, s.200)

Görüldüğü gibi Gazalî'den yaptığımız bu alıntılar, kötülükleri (kü-çük günahları) yok eden faktörün, büyük günahlardan uzak durmak, onlardan kaçınmak olduğuna delâlet ediyor. Oysa yukarda aktardığı-

mız görüşüne göre bu, gerekli değildir.

Bu konuda ayetlere dayanılarak söylenebilecek olan geniş kapsam-lı söz şudur: İyilikler ile kötülükler genel anlamda birbirlerini yok ederler. Fakat her iyiliğin her kötülük üzerinde veya her kötülüğün her iyilik üzerinde, onu eksilterek veyahut tamamıyla yok ederek etkili olduğu iddiası, herhangi bir delile dayanmıyor. Sevap ve ceza ile ilgili Kur'anî gerçekleri anlama konusunda iyi bir yardımcı olan insanın ahlâkî ve nefsanî durumlarını göz önünde bulundurmak, bizim bu sözümüze delildir.

Büyük ve küçük günahlara gelince, daha önce söylediğimiz gibi tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayetten anlaşıldığına göre, bunların büyüklüğü ve küçüklüğü birbirleri ile karşılaştırılarak ortaya çıkar. Yabancı bir kadına bakmaya göre öldürülmesi haram olan birini öldürmek veya nefsin arzusuna uyarak içki içmeye göre içki içmeyi helâl sayarak içki içmek gibi. İşte bu karşılaştırmaya göre bazı günahlar küçük ve diğer bazıları büyüktür. Ancak bu ayırımın, günahlarla sevapların birbirlerini götürme ve tamamen yok etme meselesi ile hiçbir bağlantısı yoktur.

Bunların yanı sıra ayetten anlaşılan bir diğer husus da şudur: Yüce Allah, büyük günahlardan kaçınanların önceki ve sonraki bütün kötülüklerini, küçük günahlarını affedeceğini vaat ediyor. Ayetin mutlak ifadesinden anlaşılan budur. Diğer taraftan bu da bilinen bir gerçektir ki, böyle bir kaçınmadan anlaşılan şudur: Her mümin elinden geldigince büyük günahlardan kaçınmalı ve yapma imkânına sahip olduğu günahlardan uzak durmalıdır. Çünkü ancak böylesine bir uzak durmaya "günahtan kaçınma" denir. Yoksa dünyada varolan büyük günahların bütününden kaçınarak uzak durması söz konusu değildir. Çünkü büyük günahların listesini üstün körü bir şekilde gözden geçiren bir kimse, bu günahların tümüne eğilim gösteren ve onların hepsini yapmaya gücü yeten bir insanın dünyada bulunmayacağından veya bulunsa bile yok denecek derecede ender olacağından şüphe etmez. Ayeti bu basitliğe indirmeye sağduyu razı olmaz.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Kim ki, yapabileceği ve canının çektiği büyük günahlardan kaçınır ve bu günahlar kendisinden kaçınma imkânına sahip olduğu günahlar türünden olursa, Allah onun küçük günahlarını örter, affeder. Bu küçük günahlar ister kaçındığı bü-

yük günahlarla aynı türden olsun, ister olmasın fark etmez.

Acaba bu küçük günahların affı, doğrudan doğruya büyük günahlardan kaçınmanın bir sonucu mudur? Yani büyük günahlardan kaçınmak, başlı başına küçük günahları affettiren bir ibadet midir? Nitekim tövbe etmek böyledir. Yoksa insan büyük günah işlemeyince, Allah onu küçük günahlar ve iyi ameller ile baş başa mı bırakır? Yani küçük günahları gideren gerçekte iyi ameller midir? Nitekim yüce Allah, *"İyilikler, kötülükleri giderir."* (Hûd, 144) buyuruyor. Acaba bu ikisinden hangisi denebilir? *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız."* ayetinden anlaşıldığına göre kaçınmanın affettirmede rolü vardır. Aksi hâlde Hûd suresinde yer alan, *"İyilikler kötülükleri giderir."* ayeti gibi bir şart cümlesine yer vermeye gerek duyulmaksızın burada da "itaatler küçük günahları affettirir" diye ifade edilmesi veya "yüce Allah, ne olursa olsunlar küçük günahları affeder" şeklinde bildirmesi daha uygun olurdu.

Bir günahın büyük olduğu ise, o günahla ilgili yasağın şiddeti veya cehennem ya da cehennem ateşine yakın başka bir ceza ile cezalandırılacağıının ilan edilmesi ile bilinir. Bu tehditler ister Kur'an'da yer alsın, isterse sünnette fark etmez. Çünkü bu konuda sınırlama getirmek [yani Kur'an'la sınırlamak] hiçbir delile dayanmamaktadır.

AYETİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Büyük günahlar, Allah'ın cehennem ateşi ile cezalandıracağını gerekli kıldığı günahlardır." (c.2, s.276, h:1)

Men lâ Yahzuruh-ul Fakih ve Tefsir-ul Ayyâşî adlı eserlerde İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle nakledilmiştir: "Büyük günahlar, Allah'ın cehennem ateşi ile tehdit ettiği günahlardır." (el-Fakih, c.3, s.373, h:14, Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.239, h:114)

Sevab-ul A'mal adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık şöyle buyuruyor: "Allah'ın cehennem ateşi ile cezalandıracağını bildirdiği günahlardan kaçınan kimse eğer mümin ise, Allah onun küçük günahlarını affeder ve kendisini onurlu bir yere yerleştirir. Cehennem azabına çarpmayı gerektiren yedi büyük günah şunlardır: Öldürül-

mesi haram olan bir insanı öldürmek, ana-babaya asi olmak, faiz yemek, Müslüman olduktan sonra kâfir olmak, iffetli bir kadına zina iftirası atmak, yetim malı yemek, savaş cephesinden kaçmak." (s.158, h:1)

Ben derim ki: Büyük günahların sayılarına ilişkin Şia ve Ehl-i Sünnet kanallı rivayetlerin sayısı çoktur. Bunların bazılarına yer vereceğiz. Yer vereceğimiz bu rivayetlerde şirk ve Allah'a ortak koşmak, yedi büyük günahın biri olarak sayılmıştır. Yalnız bu rivayette şirk yedi büyük günahın biri olarak yer almıyor. Şayet şirk büyük günahların en büyüğü olduğu için, İmam (a.s) bu günahı en büyük yedi günah listesine almamış olabilir. Nitekim İmamın, "...eğer mümin ise..." sözü bu hususa işaret etmektedir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre Abdulazim b. Abdullah-il Hasanî, Ebu Cafer Muhammed b. Ali'den (a.s), o da babası Ali b. Musa Rıza'dan (a.s) rivayet ettiğine göre İmam Musa Kazım şöyle buyurmuştur: "Amr b. Ubeyd-il Basrî, İmam Sadık'ın (a.s) yanına geldi. Selam verip oturduktan sonra, *'Onlar ki, büyük günahlardan ve çirkin şeylerden kaçınırlar.'* (Şûrâ, 37) ayetini okudu ve sustu. İmam ona, 'Niçin sustun?' diye sordu. Amr, 'Büyük günahları Allah'ın kitabından öğrenmek istiyorum.' dedi. Bunun üzerine İmam Sadık (a.s) şöyle dedi: Tabi ey Amr! [1-] Büyük günahların en büyüğü Allah'a şirk koştur. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Allah, kendisine şirk koşturmayı affetmez.'* [Nisâ, 48] *'Kim Allah'a şirk koşarsa, Allah ona cenneti haram kılar. Onun varacağı yer de cehennemdir.'* [Mâide, 72]

[2-] Sonra Allah'ın rahmetinden ümit kesmek gelir. Çünkü yüce Allah: *'Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah'ın rahmetinden sadece kâfirler ümit keser.'* [Yûsuf, 87] buyuruyor.

[3-] Sonra Allah'ın tuzağından emin olmak gelir. Çünkü yüce Allah: *'Hüsranı uğrayanlar dışında hiç kimse Allah'ın tuzağından emin olamaz.'* [A'râf, 99] buyuruyor.

[4-] Büyük günahlardan biri de ana-babaya asi olmaktır. Çünkü yüce Allah, ana-babaya asi olan kimseyi 'bedbaht bir zorba' olarak nitelendirmiş ve şöyle buyurmuştur: *'Beni anneme saygılı kıldı; beni bedbaht bir zorba yapmadı. Zorba ve kötülük düşkününü biri olmaktan uzak tuttu.'* [Meryem, 32]

[5-] Büyük günahlardan biri de öldürülmesi haram olan bir insanı haksız yere öldürmektir. Çünkü yüce Allah, *'Kim bir mümini kasten*

öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir.' [Nisâ, 93] buyuruyor.

[6-] Namuslu ve iffetli kadınlara zina iftirası atmak, zina isnadında bulunmak. Çünkü yüce Allah, *'Namuslu, hiçbir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar, dünyada ve ahirette lânetlenmişlerdir ve onlar için çok büyük bir azap vardır.'* [Nûr, 23] buyuruyor.

[7-] Yetimlerin malını yemek. Çünkü yüce Allah, *'Yetimlerin mallarını haksızla yiyenler..'* [Nisâ, 10] buyuruyor.

[8-] Savaştan kaçmak. Çünkü yüce Allah, *'Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya başka bir bölüğe ulaşma dışında o gün kim kâfirlere arka çevirirse, muhakkak ki o, Allah'ın gazabına uğramış olarak döner. Onun varacağı yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varılacak yerdir.'* [Enfâl, 17] buyuruyor.

[9-] Faiz yemek. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Faiz yiyenler, ancak şeytan tarafından çarpılmış kimseler gibi ayağa kalkarlar.'* [Bakara, 275] *'Eğer (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resulü tarafından açılan bir savaştan haberiniz olsun.'* [Bakara, 279]

[10-] Büyücülük ve sihir. Çünkü yüce Allah, *'Oysa onlar büyü satın alanın ahirette hiçbir nasibi olmayacağını biliyorlardı.'* [Bakara, 102] buyuruyor.

[11-] Zina etmek. Çünkü yüce Allah, *'Kim bunları yaparsa, günahı(nın cezasını) görür. Kıyamet günündeysen azabı kat kat arttırılır ve alçaltılmış olarak ebediyen azapta kalır.'* [Furkan, 69] buyuruyor.

[12-] Yalan yere yemin etmek. Çünkü yüce Allah, *'Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedele satanların ahirette hiçbir (sevap) payı olmaz.'* [Âl-i İmrân, 77] buyuruyor.

[13-] Ganimet mallarında yolsuzluk yapmak. Çünkü yüce Allah, *'Kim (ganimet mallarına) hıyanet ederse, kıyamet günü hıyanet ettiği şeyle gelir.'* [Âl-i İmrân, 161] buyuruyor.

[14-] Farz olan zekâtı vermemek. Çünkü yüce Allah, *'O gün (biriktirdikleri altınlar ve gümüşler) cehennem ateşinde kızdırılacak ve onlarla alınları, yanları ve sırtları dağlanacak.'* [Tevbe, 35] buyuruyor.

[15-] Yalancı şahitlik ve şahitlik yapmaktan kaçınmak. Çünkü yüce Allah, *'Kim şahitliği gizlerse, (bilsin ki) onun kalbi günahkârdır.'*

[Bakara, 283] buyuruyor.

[16-] İçki içmek. Çünkü yüce Allah onu putlara tapmakla denk saymıştır.

[17-] Bilerek namazı veya başka bir farzı terk etmek. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: 'Kim bilerek namazı terk ederse, Allah'ın ve Peygamberin zimmeti (güvencesi) dışında kalır.'

[18-19-] Ahdi bozmak (verdiği sözü tutmamak) ve akrabalık bağı-nı koparmak. Çünkü yüce Allah, '*Onlara (ahdi bozan ve akrabalık bağı-nı koparanlara...) lânet ve kötü bir yurt vardır.*' [Ra'd, 25] buyuruyor.

İmam Musa Kâzım (a.s) devamla şöyle buyurdu: "Daha sonra Amr b. Ubeyd, hüngür hüngür ağlayarak İmam Sadık'ın (a.s) yanından ayrıldı ve ayrılırken de şöyle dedi: Kendi görüşüne dayanarak fetva verenler ile fazilette ve ilimde size rakip çıkanlar (sizinle tartışmaya kalkışanlar) helâk oldu." (c.2, s.84, Usûl-i Kâfi, c.2, s.285, h:24)

Ben derim ki: Buna yakın bir rivayet de Ehl-i Sünnet kanallarından İbn-i Abbas'a dayandırılarak nakledilmiştir.¹ Yukarıda zikrettiğimiz rivayetten iki sonuç çıkıyor:

1) Büyük günahlar, kesin ve şiddetli bir dille yasaklanan günahlardır. Bu yasaklamadaki kesinlik ise, ya ifadenin belirgin ve tekitli olmasından veya cehennem ateşi ile cezalandırılacağıının bildirilmesinden anlaşılır. Ayrıca bu yasaklama, Kur'an veya sünnet kaynaklı da olabilir. Nitekim İmam Sadık'ın (a.s) delil gösterme örneklerinde bu gerçek or-taya çıkıyor.

İmamın bu açıklamalarından "Büyük günahlar, Allah'ın cehennem ateşi ile cezalandıracağını gerekli kıldığı günahlardır." şeklinde el-Kâfi'de yer alan hadis ile "Büyük günahlar, Allah'ın cehennem ateşi ile tehdit ettiği günahlardır." şeklindeki Men lâ Yahzuruh-ul Fakih'de ve Tefsir-ul Ayyâşi'de yer alan hadisin de ne anlama geldiği anlaşılıyor. Dolayısıyla cehennem ateşini gerekli kılmak veya cehennem ateşi ile tehdit etmek ifadeleri genel nitelikli olup, insanın gerek Kur'an'da gerekse Peygamberimizin (s.a.a) hadislerinde açıkça veya ima yolu ile belirtilen bu günahlar sayesinde cehennem ateşine atılacağını açıklamaktadırlar.

1- [ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.148]

Bu konuda İbn-i Abbas'a dayandırılan rivayetin de böyle olduğunu sanıyorum. Yani İbn-i Abbas da bu günahların cehennem ateşi ile tehdit edilmesinden, Kur'an'da veya hadiste bu yolda bir açık ifadenin veya imânın bulunmasını kastetmiş olmalıdır. Nitekim İbn-i Abbas'ın Ta-berî tefsirinde yer alan "Büyük günahlar, yüce Allah'ın cehennemle, gazapla, lânetle veya azapla noktaladığı günahlardır." şeklindeki sözü de bunu gösterir. (c.5, s.27)

Bundan anlaşılıyor ki, İbn-i Abbas'ın Taberî tefsirinde veya başka kaynaklarda yer alan "Allah'ın yasakladığı her kötülük büyük günahdır." şeklindeki sözü, büyük günah kavramına farklı bir anlam vermek maksadı taşıyor. Bu ifade daha önce söylediğimiz gibi sadece insanın Allah'ın yüceliği karşısındaki küçüklüğüne dayanarak bütün günahların büyüklüğünü vurgulamayı amaçlıyor.

2) Okuduğumuz ve aşağıda okuyacağımız bazı rivayetlerde büyük günahlar bazı sayılarla sınırlandırılıyor. Ehl-i Sünnet kanallarından gelen bazı rivayetlerde bu sayı kimi zaman yedi, kimi zaman sekiz, kimi zaman da dokuz olarak veriliyor. Nasıl ki Ehl-i Bey'ten nakledilen bu rivayette görüldüğü gibi bu sayı yirmi olarak gösteriliyor. Hatta bazı başka rivayetler bu sayıyı yetmişe çıkarıyor. Bütün bunlar, günahın büyüklük derecesinin farklılığını gözetme maksadı taşır. Nitekim İmam Sadık'ın (a.s) büyük günahları sayarken "Büyük günahların en büyüğü Allah'a şirk koşturmak." demesi bu söylediğimizin delilidir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Neseî ve İbn-i Ebu Hatem Ebu Hüreyre'den şöyle aktarırlar: "Resulullah bu yurdu ki: 'Yedi helâk edici gûnahtan kaçının.' Sahabelerin 'Bunlar nelerdir ya Resulallah?' diye sormaları üzerine Resul-i Ekrem (s.a.a) sözlerine şöyle devam etti: Allah'a ortak koşturmak, haklı bir gerekçe olmaksızın Allah'ın haram kıldığı bir cana kıymak, büyücülük, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, kötülüklerden habersiz mümin ve iffetli kadınlara zina iftirası atmak." (c.2, s.146)

Yine aynı eserde İbn-i Habban ve İbn-i Mürdeveyh, Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'dan, o da babasından, o da dedesinden şöyle rivayet ettiğini aktarırlar: "Peygamberimiz (s.a.a) Yemen halkına farzları, sünnetleri ve diyetleri içeren bir mektup yazarak onu Amr b. Hazm ile Yemenlilere gönderdi. Mektubu götüren Amr şöyle diyor: Bu mektupta şöyle deniyordu: Kıyamet günü Allah katında büyük gü-

nahların en büyüğü Allah'a şirk koşmak, haklı bir gerekçeye dayanmaksızın mümin bir kimseyi öldürmek, savaş gününde (cepheden) kaçmak, ana-babaya asi olmak, iffetli bir kadına zina iftirası atmak, büyücülük öğrenmek, faiz yemek ve yetim malı yemektir." (c.2, s.146)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde verilen bilgiye göre Abdullah b. Ahmed'in Zevaid-uz Züht adlı eserinde Enes b. Malik'den Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğı nakledilmiştir: "Benim şefaatiim, ümmetimin büyük günah işleyenleri içindir. Arkasından da, *'Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi bağışlarız.'* ayetini okudu." (c.2, s.145)

32- Allah'ın, kendisiyle bazılarınızı bazılarınızdan üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin. Erkeklere de kendi kazandıklarından bir pay var; kadınlara da kendi kazandıklarından bir pay var. Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin. Allah kuşkusuz her şeyi bilmektedir.

33- (Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın, yakınların ve kendileriyle ahitleştiğiniz (evlilik bağı kurduğunuz) kimselerin bıraktığından vârisler kıldık (belirledik). O hâlde onlara paylarını verin. Çünkü Allah her şeyi görmektedir.

34- Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından (vücut ve akıl açısından) üstün kılması ve mallarından (mehir ve geçim için) harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisidir. O hâlde iyi kadınlar, Allah'ın (erkeklerin haklarını) koruduğu için

(eşlerine karşı) itaatkâr ve kocaları yanlarında olmadığı hâlde (onların haklarını) koruyucudurlar. Serkeşlik etmelerinden korktuğunuz kadınlara (önce) öğüt verin, (sonra) onları yataklarda yalnız bırakın ve (hiçbirisi etkili olmazsa) onları dövün. Sonuçta eğer size itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Hiç şüphesiz Allah yücedir, büyüktür.

35- Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, bu durumda erkeğin ailesinden bir hakem, kadının da ailesinden bir hakem gönderin. Eğer bunlar (karı-koca) aralarının düzelmesini isterlerse, Allah aralarını bulur. Çünkü Allah (her şeyi) bilendir, (her şeyden) haberdar olandır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayetler daha önce açıklanan miras ve evlenme hükümleri ile bağlantılı olup, bu hükümleri desteklemektedir. Sonuç olarak bu ayetler, erkek-kadın ilişkilerinde beliren bazı aksaklıkları düzeltecek bazı genel hükümleri ortaya koymaktadır.

"Allah'ın, kendisiyle bazılarınızı bazılarınızdan üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin." Ayetin orijinalindeki "temennev" kelimesinin kökü olan "temenni=arzu etmek" insanın "Keşke şu iş şöy-le olsaydı" demesidir. Anlaşıldığına göre bir sözün böyle adlandırılması, kelimeyi anlam niteliği ile nitelendirme türündendir. Çünkü "temenni", sevgi ilgisi gibi nefsin imkânsız veya imkânsıza yakın şeye bir tür ilgi göstermesidir. Artık bunun açık bir şekilde sözle ifade edilip edilmemesi bir şeyi değiştirmez.

Ayetten anlaşıldığı kadarıyla bu ayet insanlar arasında var olan sabit bir üstünlüğe ve fazlalığa yönelik temenniye yasaklıyor. İnsandaki bu arzu ise, bazı erkeklerin ve kadınların taşıdıkları üstünlüklere karşı duyulan özlemiden kaynaklanıyor. Ayrıca ayette, üstünlüğü taşıyanlara göz dikilmemesi gerektiği; bunun yerine yüce Allah'ın katında olan üstünlüğe, lütuf ve bağışa yönelmenin doğru olacağı telkin ediliyor. Bundan da ortaya çıkıyor ki, buradaki üstünlükten maksat, yüce Allah'ın erkekler ile kadınlara bağışta bulunduğu meziyetler ve ayrıcalıklardır. Yüce Allah bu bağışı erkekler ile kadınların her ikisine mah-

sus olarak yasalaştırdığı hükümlerle gerçekleştiriyor. Meselâ, çok kadınla evlenebilme ve mirastan daha büyük pay alma hususlarında erkekler için ayrıcalık tanınmış; evlenirken erkeklerden mehir alma ve bakımlarının erkekler tarafından sağlanması hususlarında da kadınlar için ayrıcalık tanınmıştır.

Sahibine mahsus olan bu meziyetlere karşı özlem duymanın yasaklanması, kötülük ve fesat ağacını kökünden kesmek içindir. Bu ayrıcalıklar, insan nefsinin ilgi duyduğu niteliklerdir. Yüce Allah yeryüzünde gelişme ve kalkınma olsun diye bu ayrıcalıklara yönelik sevgiyi ve onları elde etme çabasını nefislere aşılarmıştır. Bu istek önce temenni ve arzu biçiminde belirir; ama tekrarlandığında gizli tutulan bir kıskançlığa dönüşür. Eğer bu içten içe kıskançlık devam eder de kalpte kökleşirse, davranışlara ve dış hareketlere yansır. Arkasından eğer bu kıskanç nefisler birbirine eklenirlerse, bu durum yeryüzünün düzenini bozan, bitkileri ve insanları mahveden bir bela olur.

Bundan anlaşılıyor ki, bu özlemle ilgili yasaklama öğüt nitelikli bir yasaklamadır. Yani bu yasaklamanın faydası, sözü edilen şer'î hükümleri koruma faydasına yöneliktir. Yoksa teşri nitelikli bir yasaklama değildir.

Söz konusu ayrıcalık bağışının yüce Allah'ın tasarrufuna bağlanması, ardından da, "*Bazılarınızı bazılarınızdan...*" cümlesinin getirilmesi, kendisine inanmış olmaları sebebi ile insanlarda Allah'ın emrine boyun eğme bilincini uyandırmak ve de (üstün sıfat sahibi kişileri görünce) vicdanlarda kabaran sevgi duygusuna yönelik bir mesaj vererek, kendisine karşı üstünlük kurulan kişinin ona üstünlüğü sağlanan kişinin onun bir parçası olduğunun, ondan ayrı olmadığının farkına varmasını sağlamak içindir.

"Erkeklerle kendi kazandıklarından bir pay var; kadınlara da kendi kazandıklarından bir pay var." Râgıp el-İsfahanî diyor ki: "[Ayette geçen "iktesebû" fiilinin kökü olan] 'iktisab' sadece insanın kendisi için elde ettiği şeyler hakkında kullanılır. [Kelimenin diğer bir kökü olan] 'kesb' ise insanın hem kendisi, hem de başkaları için elde ettiği şeyler anlamındadır."

Önceki açıklamalardan çıkan sonuca göre ayetin bu cümlesi, daha önceki cümlede yer alan temenni yasağını açıklama ile ilişkilidir ve onun gerekçesi niteliğindedir. Yani size verilmeyen öyle bir ayrıcalığı

arzu etmeyin. Bu ayrıcalık, ancak kendisine mahsus olan kimsede bulunur. Çünkü o kimse o ayrıcalığa toplumsal konumu veya kendi el emeği sonucu sahip olmuştur. Meselâ, sadece erkekler dört kadınla evlenebilirlerken bu iş kadınlara yasaklanmıştır. Çünkü erkeklerin toplumdaki konumu buna imkân tanırken kadınların toplumsal konumu buna imkân vermemektedir. Erkeklerin kadınların iki katı kadar miras payı almalarının gerekçesi de budur. Buna karşılık kadınlara erkeklerin yarısı kadar miras payı verilmesi, geçim masraflarının erkeklere yüklenmesi ve kendilerine mehir alma ayrıcalığının tanınması da toplumdaki konumlarının böyle gerektirmesinden dolayıdır. Bunun yanı sıra erkeklerin ve kadınların ticaret veya başka yollarla kazandıkları malların da kendilerine ait olması gerekir. Allah kullarına zulmetmek istemez.

Buradan anlaşılıyor ki, bu ayette geçen "iktesebû" kelimesinin kökü olan "iktisab=kazanma"dan maksat, bir tür toplama ve kendine özel kılmadır. İster bu anlam, iradeye bağlı bir çalışma yolu ile gerçekleşsin -herhangi bir sanat veya meslek yolu ile bir şey kazanmak gibi- isterse de böyle olmayıp ayrıcalığa sahip olan kişinin taşıdığı bir nitelik sonucu meydana gelsin; insanın, belirli bir paya ve hakka sahip olmasını gerektiren erkeklik veya kadınlık niteliği ile donanmış olması gibi.

Dil bilginleri her ne kadar "kesb=toplamak, kazanmak" ve "iktisab=kazanmak" kelimelerinin "talep=bir şey peşinde koşmak" ve benzeri sözcükler gibi, insanın iradeye dayalı çalışma sonucunda sahip olduğu şeyleri ifade ettiklerini söyleseler de "kesb" kelimesinin asıl anlamının bir şey toplamak olduğunu da sözlerinde belirtmişlerdir. "Falanca, güzelliği sayesinde şöhret iktisap etti (kazandı)." demek veya bunun gibi bir söz söylemek de caiz görülmüştür. Bazı tefsirciler bu ayetteki "iktisab" kelimesini böyle tefsir etmişler. Bizce de ayetteki "iktisab" kelimesinin, benzetme ve istiare yolu ile söylenen anlamda kullanılmış olması uzak bir ihtimal değildir.

Ayetteki "iktisab"ın anlamını, insanın emeği ile kazandığı, elde ettiği şey olarak kabul edenler de vardır. O zaman ayetin anlamı şöyle olur: "Erkeklere emekleri ile kendileri için elde ettikleri maldan pay vardır; kadınlara da öyle." O zaman ayetteki temenni yasağı, insanların bir sanat veya meslek aracılığı ile kazanıp ellerinde bulundurdukla-

rı mala karşı özlem duymalarını yasaklamaktan ibaret olur. Ancak bu anlam, kendi başına doğru olmakla birlikte ayetin anlamının çerçevesini daraltmayı ve daha önceki miras ve evlenme ayetleri ile ilgisinin kesilmesini gerektirir.

Her neyse; bu açıklamaların ışığında ayetin anlamı şudur: Yüce Allah'ın kadınlara ve erkeklere tahsis ettiği ve birbirinize karşı üstünlük sağlamanıza sebep olan malî ve gayrimalî ayrıcalıklara özlem duymayın. Çünkü bu ayrıcalıklar ya sahiplerinin toplumdaki konumları itibarı ile veya ticaret gibi kendi el emekleri ile elde ettikleri sonuçlar oldukları için sahiplerine tahsis edilmişlerdir. Onların bu kazançlarında payları vardır. Herkes kazancından payını elde eder.

"Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin." Elindeki nimeti başkasına bağışlayanın bağışladığı şey, genellikle onun muhtaç olmadığı bir fazlalık olduğu için bu bağışa "fazl=fazlalık" adı verilmiştir. Hayatî ayrıcalıkları sevmek hatta onlara tek başına sahiplenmeyi, bu alanda herkesin önünde bulunmayı ve başkalarına üstün olmayı arzu etmek, insan fitratında olmasına ve hiçbir zaman ondan ayrılmamasına rağmen yüce Allah bu ayette insanların yüzlerini, üstünlük sahiplerine bağışlanan ayrıcalıklardan ve bunlara özlem duymaktan çevirdikten sonra onları kendisine yöneltti; yüzlerini kendi keremine döndürdü. Onlara insanların elindeki nimetleri göz ardı ederek yüce kapısına yönelmeyi emretti. İstediklerini onun kereminden istemelerini buyurdu. Çünkü kerem ve bağış yüce Allah'ın elindedir. Her ayrıcalıklı kişiye ayrıcalığını bağışlayan O'dur. Dilerse size de birtakım ayrıcalıklar bağışlar ve böylece siz bu ayrıcalıklarla, ellerindeki nimetlere özlem duyduğunuz ve sahip oldukları verileri temenni ettiğiniz başka kimselelere fazlalık ve üstünlük kurarsınız. İşte bunların hepsi O'nun yetkisindedir.

Yüce Allah'tan istenmesi gereken bu bağış ve ayrıcalık, ifadenin orijinalindeki "min" edatı aracılığı ile müphemleştirilmiştir. Bunun ise sağladığı bazı faydalar vardır. Birinci fayda; yüce Allah'a dua etmenin, O'ndan bir şey istemenin edebini öğretmektir. Çünkü gerçek anlamda faydasını ve zararını bilmekten âciz olan insana, yaratıklarının gerçek anlamda faydalarını ve zararlarını bilen ve her şeye gücü yeten Allah'tan bir şey isterken ancak canının çektiklerinden sadece hayırlı olanını istemesi, istediği hayrı somut olarak söylemek için sözü uzat-

maması ve o şeye ulaşacak yolu belirlememesi yakışıır. Çünkü çoğunlukla şunu görmüşüz ki; insan mal, evlat, mevki, itibar, sağık ve afiyet gibi belirli bir ihtiyacının karşılanması için aşırı bir arzu gösterir ve bu arzusuna kavuşmak için ısrarlı dualar yapar, durmadan bu isteğinin gerçekleşmesini ister; ondan başka bir şey istemez. Fakat daha sonra duası kabul edilip de istediğı kendisine verilince, bu istediğı şey onun helâk olmasına ve hayata ilişkin ümitlerinin kırılmasına yol açar.

Ayetteki müphem (belirsiz) üslûbun bir diğeri faydası da şudur: Allah'tan istenen şey, Allah'ın teşri (=yasama) veya tekvin (=var ediş) yolu ile bu ayrıcalıkta belirlediğı ilâhî hikmetle çelişmemeli, onu ortadan kaldırmamalıdır. İşte ayetteki müphemlikte buna yönelik bir işaret vardır. Buna göre yüce Allah'ın sırf başkalarına tahsis ettiğı bir bağışın ve ayrıcalığın O'ndan istenmemesi gerekir. Çünkü eğer erkekler kadınlara mahsus ayrıcalıkları ve kadınlar da sırf erkeklere verilen ayrıcalıkları isteseler ve Allah da bu istekleri karşılasa, bu ayrıcalıklardaki hikmet ortadan kalkar ve ortaya konan hükümler ve yasalar geçerliklerini yitirir. Bu konu üzerinde iyice düşünün.

Buna göre insan bir şeye sahip olmadığı için sıkıntıya düşüp de Allah'a dua edince, insanların ellerinde bulunup ihtiyacını giderici şeyi değil, Allah'ın katındaki nimetlerden istemelidir. Allah'ın katındaki nimetlerden isterken de hâlimden haberdar olan Rabbine, ihtiyacının nasıl giderileceğinin yolunu öğretmeye kalkışmamalı; bunun yerine Allah'tan kendi katında hayırlı olduğunu bildiğı yoldan ihtiyacını gidermesini istemelidir.

Ayetin sonundaki, "*Allah kuşkusuz her şeyi bilmektedir.*" cümlesi ise, ayetin başındaki yasaklamanın gerekçesidir. Yani Allah'ın başkalarına bağışladığı ayrıcalıklara göz dikip onların size verilmesini temenni etmeyin. Çünkü Allah her şeyi bilir, faydalı olan hiçbir şeyin yolundan habersiz kalmaz ve hükmünde de yanılığa düşmez.

BİR KUR'AN GERÇEĞİ ÜZERİNE

İnsanların hayattaki ayrıcalıkları elde etmedeki yetenek ve mizaç farklılıkları, tekvinî=varoluşsal olan doğal temellere dayanır. Bu tekvinî temellerin hayatın farklı aşamalarında kendi etkinliğini göstermesi kaçınılmazdır. Bildiğimiz kadarı ile en eski çağlardan günümüze

kadar toplumların hayatı hep böyle gelip geçmiştir.

Eski dönemlerde güçlü fertler, zayıf kişileri köle ediniyorlar, onları arzuları ve istekleri doğrultusunda kullanıyorlardı. Bu kullanma hiçbir kayda ve şarta tâbi değildi. O zavallı zayıflar ise güçlülerin emirlerine boyun eğmekten başka bir şey yapamıyor, onların arzularını ve istediklerini karşılamaktan başka bir yol bulamıyorlardı. Fakat kalpleri öfke ve kinle dolu idi. Hep fırsat kolluyorlardı. İnsanlar uzun yüzyıllar boyunca böyle düzen içinde yaşadılar. Bu düzen ağalık biçiminde başladı ve zamanla krallığa ve imparatorluğa dönüştü.

Sonunda insanlar ardarda gerçekleştirdikleri ayaklanmalar sonunda bu zorba düzeni yıkmayı başardılar. Hükümet yetkililerini ve kraları toplumun yararı ve mutluluğu için ortaya konan anayasalara ve yasalara uymaya zorladılar. Böylece zorba iradelerin yönetimleri, diktatör rejimlerin egemenlikleri, görünüşte (sözde) son buldu. İnsanlar arasındaki sınıf farklılığı, her şeyin dizginlerini avuçlarında tutan hâkim sınıf ile yetkisi bunların elinde bulunan, (mal gibi alınıp satılan) köle ve mahkum yığınlar biçimindeki ikiye bölünme artık ortadan kalktı. Fakat fesat ağacı başka bir toprakta ve başka bir görüntüye bürünerek gelişmeye ve meyve vermeye devam etti; verdiği meyve yine aynı meyve oldu. Bu ise, malların bazı ellerde toplanması ve diğer avuçların boş kalmasının sonucunda oluşan servet birikimine bağlı olarak sıfat ayrıcalıklarının belirmesi, ortaya çıkması durumu idi.

Bu ayrıcalık iki sınıf arasında büyük bir uçurum meydana getirdi. Bu uçurumlu ortamda servet sahipleri servetlerinden kaynaklanan güç-leri ile toplumsal hayatın bütün gelişmelerine yön vermeyi kendilerine mahsus bir ayrıcalık kabul ederlerken, zavallı yoksulların ellerinde baş kaldırmaktan ve baskılara karşı koymaktan başka bir çare kalmamıştı.

Bunun arkasından Komünizm geldi. Bu rejim insanlara lazım olan malların ortak olmasını, mülkiyetin ortadan kalkmasını ve sermayelerin yok edilmesini (onlara el konulmasını) savunuyordu. Bu sisteme göre toplumun her ferdi, ancak kendi emeği ile ürettiği ve nefsinde bulunan yetenekleri ile kazandığı kadar yarar sağlayabilecekti. Böylece servet ve varlık farkı, temelli ortadan kalkmış olacaktı. Yalnız bu sistem eski sistem zamanında hiç akla gelmeyecek bir bozukluk doğurdu. Bu bozukluk ise, ferdin irade özgürlüğünün ortadan kalkması, serbest-

liğinin yok olması idi. Oysa tabiat bunu reddediyor, yaratılış kanunu bunu onaylamıyordu. Tabiata baskı yapan, yaratılış kanunu ile çelişen bir sistemin de yaşaması tabi ki mümkün değildi.

Bununla birlikte (bu sistemde de) bozukluğun temel faktörü aynen yerinde duruyordu. Çünkü insan tabiatı ayrıcalığa, başkalarını geçmeye imkân tanımayan, kendisiyle öne geçme ve övünme ümidi olmayan bir işe şevkle atılmaz. [Ona mutlaka öne geçme ve övünme fırsatı tanınmalıdır.] Ayrıcalıklar ortadan kalkınca, işler de yok olmaya yüz tutar [artık hiç kimsede çalışma şevki kalmaz]. Bu da insanlığın mahvolması demekti. Komünistler buna çare aradılar. Buldukları çare bu ayrıcalıkları maddî olmayan onursal ve törensel amaçlara yöneltmek oldu. Ama sakınılan durum eskisi gibi tekrar geri geldi. Çünkü insan bu sembolik ayrıcalıkların gerçek olduğunu kabul etmezse, onlara boyun eğmez. Eğer onları gerçek kabul ederse, o alanlardaki ayrıcalık durumu tıpkı maddî ayrıcalıklarda olduğu gibi olur.

Demokrasi rejimi de içine düştüğü çürümeyi ve bozulmayı önlemek için çare aradı. Bulduğu çare ise, yoğun bir propaganda aracılığı ile komünist rejimin bozukluğunu anlatmak, alış verişlerin ve ticaretlerin kârlarının büyük bir bölümünü alıp götüren ağır vergiler koymak oldu. Ancak bu tedbirler onlara fayda sağlamadı. Çünkü muhaliflerinin rejimlerinde ortaya çıkan çürümüşlük, kendi sistemlerine hücum eden bozulmuşluğun yolunu tıkamıyordu. Kazançlarının büyük bir bölümünün hazineye gitmesi, azgınlara azgınlıklarına ve zulümlerine engel olamıyordu. Bu azgınlara, gayretlerini mal edinme aşamasından tekelleşme, hegemonya kurma ve servetlerin kendi aralarında dolaşması amacına kaydırdılar. Dolayısıyla servetler tekelleşme, hegemonya kurma, onlara el koyma yolu ile kazanılıyor ve onları yönetmek de onların maliki olmanın sonucu oluyordu.

Ne komünistler hastalığı tedavi edebildiler ve ne demokrasi rejimi yanlıları... Yarayı dağlamanın ötesinde, bir tedavi yok. Bunun yegane sebebi, insanlığın toplum için hedef olarak belirlediği "maddî hayattan yararlanma gayesi"nin daima fesat kutbunu gösteren bir pusulaya benziyor olmasıdır ki, ne tarafa dönse ve nereye konsa yönü değişmez.

İslâm'ın bu fesadın kökünü kesme konusundaki görüşü ise şudur: İslâm ilkönce, fitratın yönelttiği bütün alanlarda ve konularda insanları serbest bırakmış; daha sonra vergi ve benzeri tedbirlerle fakirlerin ha-

yat düzeyini yükseltmek ve israfı, savurganlığı, zenginleri normal ölçülerden uzaklaştıran gösterişi engelleyerek varlıklı sınıfın hayat düzeyini aşağı çekmekle de fakir ve zengin sınıfları birbirine yaklaştırmıştır. Sınıflar arası dengesizlikleri de tevhit inancı ve ahlâkla, bunların yanı sıra yüzleri maddî ayrıcalıklardan takva üstünlüğüne ve Allah katındaki bağışa talip olmaya çevirerek dengeye kavuşturmuştur. İşte yüce Allah şu ayetlerde bu amaca işaret ediyor: "*Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin.*" (Nisâ, 33) "*Allah katında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır.*" (Hucurât, 13) "*Allah'a koşun.*" (Zâriyât, 50)

Daha önce söylediğimiz gibi insanların yüzlerini yüce Allah'a yöneltmek, dünya hayatının maksatlarını gerçekleştirecek gerçek sebeplere ilgi göstermeyi beraberinde getirir. Yoksa hayatın ihtiyaçlarını karışılama konusunda aylaklık yapmaya, mutluluğu aramada tembelce davranmaya yol açmaz. Dolayısıyla "İslâm, tembellik ve insan hayatının ihtiyaçlarını karşılamada donukluk dinidir." diyenlerin sözü asılsız ve cahilce bir sözdür. Bu konuda söyleyeceklerimiz özetle bunlardır. Kitabımızın çeşitli inceleme yazılarında daha önce bu konu ile ilgili ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır.

"(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın, yakınların... bıraktığından (hisseler alacak olan) vârisler kıldık..." Ayette geçen "mevalî" kelimesi, "mevlâ" kelimesinin çoğuludur ve "veli" anlamına gelir. Gerçi bu kelime "velayet=yetkililik" kapsamına giren bazı kavramları ifade etmesi için yaygın biçimde o anlamda kullanılmaktadır. Meselâ, kölenin efendisine "mevlâ" deniyor. Çünkü efendi kölenin veliliğini üstlenmiş, yetkilisi olmuştur. Yardım edilenin işini üstlenmesi sebebi ile birine yardım eden kimseye de "mevlâ" denir. Yine amcasının kızının evlenme işini üstlenmesi sebebi ile amca oğluna da "mevlâ" denir. Bu kelimenin mastar-ı mimî veya ism-i mekân olması ve onunla herhangi bir şekilde veliliği şahsında taşıyan kişinin kastedilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Tıpkı "hükümet" ve "mahkeme" deyip de hâkim olan şahsı kastetmemiz gibi.

Ayette geçen "akd=düğümlemek" kelimesi, "hall=çözme" kelimesinin karşıtı, "yemin=sağ" kelimesi de "yesar=sol" kelimesinin karşıtıdır. "Yemin" kelimesi ayrıca "sağ el, and içmek" ve başka anlamlarda da kullanılır.

Bu ayetin daha önceki "*Allah'ın kendisiyle bazılarınızı bazıları-*

nızdan üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin." ayeti ile aynı akış içerisinde olması, yine bu ayetin her pay sahibine payını vermeyi önermesi ve Allah'ın ana-babanın ve akrabaların bıraktıkları mirastan ilgili herkese pay ayırdığını bildirmesi, "*(Erkek ve kadından) her biri için... vârisler kıldık."* ayetinin bir önceki ayetle birlikte miras ayetlerinde değinilen hükümlerin ve emirlerin özetini içerdiğini, o ayetlerdeki ayrıntılı yasaların bir genel kuralını oluşturduğunu teyit eder. Nitekim miras ayetlerinden önce yer alan "*Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklerle bir pay vardır."* (Nisâ, 7) ayeti de miras konusunda bütün ayrıntılı hükümlere dayanak oluşturan genel bir kural ortaya koymuştur.

Buna göre, bu ayette özetle bildirilen vârisler ile miras bırakanların, miras ayetlerinde ayrıntılı biçimde zikredilen vârisler ve miras bırakanlarla örtüşmeleri gerekir. Dolayısıyla bu ayetteki "mevali=vârisler"den maksat, ayrıntılı miras ayetlerinde mirasçı olarak zikredilen ana-babaların, evlatların, erkek kardeşlerin, kız kardeşlerin ve diğer mirasçıların tümüdür.

Öte yandan ayette zikredilen "ana-baba, yakınlar ve kendileriyle ahitleşme yapılan" üç zümreden maksat da miras ayetlerinde zikredilen zümrelerdir. Bunlar da ana-babalardan, akrabalardan ve eşlerden oluşan üç zümredir. Buna göre, "*kendileriyle ahitleştığınız kimseler*" ifadesinden karı-koca kastediliyor.

Ayetin baş tarafında yer alan, "*her biri için... vârisler kıldık."* ifadesinin anlamı ise şudur: Kadın-erkek her biriniz için mirasta veliler belirlerdik. Bu veliler öldükten sonra geride bıraktığınız mala mirasçı olurlar. Ayetteki, "*bıraktıklarından*" ifadesine gelince, ayetin orijinalinde geçen "min" harf-i cerri ibtida=başlangıç anlamında olup, "mevali" kelimesi ile ilintilidir. Bununla da sanki vilayetin maldan kaynaklandığı hususuna işaret edilmiştir. "Min" edatının "yerisûne=miras alırlar" veya yu'tevne=kendilerine verilir" gibi mahzuf bir fille ilintili olması da mümkündür. Dolayısıyla, "*bıraktıklarından*" maksat, miras bırakan ölünün geride bıraktığı maldır. Miras bırakacak olanlar ise ana-baba, nesepçe yakın akrabalar ile karı ve kocadır.

Karı-kocanın "*Kendileriyle ahitleştığınız kimseler*" diye ifade edilmesi kinaye nitelikli bir ifadedir. Araplar, âdetlerine göre akitlerde ve sözleşmelerde el sıkışırldı. El sıkışırken de sanki kullandıkları sağ elleri sözleşmeleri bağlıyor, ahitleri kesinleştiriyor gibi düşünülü-

yordu. Buna göre bu ifadenin anlamı şöyledir: "Akit yolu ile kendiniz ile aralarında evlilik bağı icat ettiğiniz kimseler."

"O hâlde onlara paylarını verin." ifadesindeki çoğul zamirlerin her ikisi de "mevali=vârisler" kelimesine dönüktür. İfadede yer alan "nasip"ten maksat da, miras ayetlerinde açıklanan paylardır. Ayetin orijinalinin ilk başında bulunan "fa" edatı, ayrıntılandırma amaçlıdır; dolayısıyla bu cümle, "(Erkek ve kadından) her biri için... vârisler kıldık." cümlesinin uzantısı ve ayrıntılı açıklamasıdır. Arkasından, "Çünkü Allah her şeyi görmektedir." cümlesi ile de bu mirasçılara paylarının verilmesine ilişkin hüküm pekiştirilmiştir.

Ayete verdiğimiz bu anlam, tefsircilerin kendi tefsirlerinde zikrettikleri anlamların gerçeğe en yakın olanıdır. [Ancak ayetle ilgili bazı tefsirler ve yorumlar da ileri sürülmüştür.] Kimi tefsirciler "mevali" kelimesi ile miras almada öncelik taşıyan mirasçıların değil, miras almayan akrabaların kastedildiğini söylemişlerdir. Fakat ayette kullanılan sözcükler, buna delil olacak bir nitelik taşımıyorlar; bilakis mirasçılar anlamında olduğuna delil olacak nitelik taşıyorlar.

Kimi tefsirciler, "ana-babanın, yakınların... bıraktığından" ifadesinin orijinalinde geçen "min" edatının beyaniyye=açıklama amaçlı oluşunu ve "ma" kelimeciği ile de veliler (yetkililer) olan vârislerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: Her biriniz için kendisine mirasçı olan veliler belirledik. Bunlar ise ana-babaların ve yakın akrabaların geride bıraktıkları kimselerdir.

Kimi tefsirciler de, "Kendileriyle ahitleştığınız kimseler" ifadesi ile müttetiklerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bilindiği gibi cahiliye dönemi Arap toplumunda, bir kişi başka bir kişi ile sözleşme yapar ve ona, "Benim kanım senin kanın, benim savaşım senin savaşın, benim barışım senin barışındır. Sen benden miras alırsın, ben de senden miras alırım. (Yanlışlıkla birini öldürdüğümüzde) sen benim adıma diyet ödersin, ben de senin adına diyet öderim." derdi ve böylece anlaşma yapan kişi, anlaşma yaptığı kişinin malının altıda birine vâris olurdu.

Bu tefsire göre, ayetin bu cümlesi öncesinden kopuk bir duruma düşer ve anlamı, "Kendileriyle ahitleştığınız kimselere (müttetiklerini) de paylarını (malın altıda birini) verin" olur. Sonra bu hüküm, "Yakın akrabalar birbirlerine (mirasçı olma konusunda) daha yakındırlar." (Enfâl, 75) ayeti ile geçersiz kılınmıştır.

Bir başka görüşe göre, "*O hâlde onlara paylarını verin.*" demek, "Hiçbir miras hakkı söz konusu olmaksızın, onlara düşmanları karşısında yardım edin, (yanlışlıkla birini öldürdüklerinde) onlar adına diyet verin ve sıkıntıya düştüklerinde onlara yardımcı olun." demektir. Yoksa ayet onlara miras verilmesi konusuna delâlet etmemektedir. Buna göre bu ayetin neshedilmiş olması söz konusu değildir.

Kimi tefsircilere göre, "*Kendileriyle ahitleştığınız kimseler*"den maksat, Medine'de Peygamberimizin (s.a.a) birbirine kardeş yaptığı sahabelerdir, ki bunlar bu kardeşlik sonucu birbirlerine mirasçı oluyorlardı. Fakat daha sonra bu hüküm miras ayeti ile geçersiz kılındı.

Bir başka görüşe göre ise de, "*Kendileriyle ahitleştığınız kimseler*"den, cahiliye döneminde Arapların edinmiş oldukları evlatlar kastedilmiş, İslâm döneminde üvey babaların bu evlâtlıklar için bir şeyler vasiyet etmeleri emredilmiştir. "*O hâlde onlara paylarını verin.*" ifadesi ile işte buna işaret edilmiştir.

Ancak tüm bunlar, ayetin akışı ve ayette kullanılan sözcükler ile bağdaşmayan anlamlardır. Bu durum, ayeti dikkatli bir şekilde inceleyen kimsenin gözünden kaçmayan bir gerçektir. İşte bundan dolayı biz de bunlarla ilgili eleştirileri incelemeyerek sözü uzatmaktan kaçındık.

"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer kısmından üstün kılması ve mallarından harcamalar yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisidir." Ayetin orijinalinde geçen "kavvam" kelimesinin türevi olan "kayyim" kavramı, başkasının işini üstlenen kişi demektir. "Kavvam" ve "kayyam" kelimeleri de aynı anlamda mübalağayı ifade etmek için kullanılırlar.

"*Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer kısmından üstün kılması*" ifadesinden, tabii olarak erkeklerin kadınlara üstün ve fazla olan yönleri kastediliyor. Bu da erkeklerdeki akıl yürütme gücünün fazlalığını ve bunun uzantısı olan güçlü-kuvvetli olma ve zor işlere dayanma gibi ayrıcalıkları ifade eder. Kadınlar ise inceliğe ve nazikliğe dayalı duygusal ve heyecan ağırlıklı insanlardır. "*Mallarından harcamalar yaptıkları için*" ifadesi ile de erkeklerin üstlendikleri mehir vermeleri ve kadının geçim masraflarını sağlamaları kastedilmektedir.

Ayette gerekçe olarak gösterilen hususların [Allah'ın üstün kılması ve malî harcamada bulunmak] olgularının kapsamlı olması [bütün erkek ve kadınlarda geçerli olması], bu gerekçeye dayandırılan hükmün

yani *"Erkekler kadınların yöneticisidirler."* hükmünün sadece kocalarla sınırlı olmadığını gösterir. Yani söz konusu yönetim yetkisi sadece aile içinde kocanın karısını yönetmeye yetkili olmasından ibaret bir ayrıcalık değildir. Bu ayrıcalık, kadınlarla erkeklerin hayatları ile bağlantılı olan bütün kamusal alanlarda erkeğin kadını yönetmesi gerektiğini ifade eder. Erkeklerin üstünlüğü ile bağlantılı olan örneğin toplumun temelini oluşturan ve doğal olarak erkeklerde kadınlardan daha fazla bulunan akıl yürütme gücü ile yönlendirilen devlet yönetimi ve yargı mekanizması gibi kamusal alanlarda ve yine vücut yapısı ve akıl gücü ile sıkı ilişkisi olan savunma gibi alanlarda erkeklerin kadınlara karşı üstünlükleri ve yönetim ayrıcalıkları vardır.

Buna göre, *"Erkekler kadınların yöneticisidir."* ifadesi, tam anlamı ile mutlak bir ifadedir. Bu ifadenin arkasından gelen ve aşağıda anlatılacağı üzere sırf karı-koca ilişkilerine yönelik açıklamada bulunan *"O hâlde iyi kadınlar..."* ifadesi ise, bu mutlak hükmün bir uzantısı, onun bir parçası ve ondan çıkarılmış bir sonuçtur. Yoksa hükmün mutlaklığını kayıtlandıracak bir niteliğe sahip değildir.

"O hâlde iyi kadınlar, Allah'ın (erkeklerin haklarını) koruduğu için (eşlerine karşı) itaatkâr ve kocaları yanlarında olmadığı hâlde (onların haklarını) koruyucudurlar." Ayette geçen "salihat=iyiler" kelimesinin kökü olan "salah" burada "nefis liyakati" diye ifade edilen sözlük anlamındadır. Yine ayetteki "kanitat" kelimesinin kökü olan "kunut" kelimesi, "devamlı itaat ve boyun eğme hâli" anlamındadır.

Bu ifadenin karşıtı olarak, *"Serkeşlik etmelerinden korktuğunuz kadınlara"* ifadesinin yer alması, *"iyi kadınlar"* demekle iyi eşlerin kastedildiğini ve bu hükmün kadınların evlilik hâli için geçerli olduğunu, mutlak şekilde bütün kadınlara hitap edilmediğini gösterir. Ayrıca sıfat olarak getirilen ama emir maksatlı olan *"itaatkâr ve... koruyucudurlar."* -yani itaatkâr olmalı, kocalarının haklarını korumalıdırlar- ifadesi de bu hükmün, karı-koca ilişkileri ile aile hayatına yönelik bir hüküm olduğunun bir diğer kanıtıdır. Bununla birlikte bu hüküm genişlik ve darlık bakımından gerekçesine, yani erkeğin kadını eşi olması sıfatı ile yönetme yetkisine sahip olmasına bağlıdır. Buna göre kadın kocasına itaat etmekle ve karı-koca ilişkilerine yönelik kocasının haklarını korumakla yükümlüdür.

Başka bir deyişle burada şu mesaj verilmek isteniyor: Erkeklerle

tanınan kadınları toplum içinde yönetme yetkisi, sadece iki taraf arasında ortak olan kamusal alanlar için geçerlidir. Bu alanlar devlet yönetimi, yargı mekanizması ve savaş alanları gibi erkeğin üstün akıl gücü ve güçlü-kuvvetli oluşu ile ilişkilidir. Bu yetki, kadınların ferdî irade özgürlüğünü ve kendine ait iş yapma hakkını ortadan kaldırmaz. Şöyle ki, kadın sevdiği şeyleri elde etmeye çalışmakta ve istediği işi yapmakta serbesttir. Erkeğin -şeriata aykırı işler hariç- bu gibi konularda o kadına engel olmaya hakkı yoktur. Dolayısıyla kadınların kendileri hakkında yaptıkları meşru şeylerden dolayı erkekler için herhangi bir sorumluluk ve günah yoktur.

İşte, toplumla ilgili işlerde erkekler topluluğunun kadınlar topluluğunu yönetme yetkisi, ancak iki taraf arasında ortak olan kamusal alanlarda geçerli olduğu ve bunun kadınların irade özgürlüğünü ortadan kaldırmadığı gibi, aynı şekilde aile hayatında da erkeğin eşini yönetmeye yetkili olması demek, kadının kendi malı üzerinde irade ve tasarruf hakkından mahrum olması, kendi haklarına ulaştıran ön tedbirlere başvurmakla ferdî ve sosyal haklarını korumakta ve savunmakta bağımsız olmaması ve bu amaçlara ulaştırıcı ön tedbirlere girişmemesi demek değildir. Erkeğin eşini yönetmeye yetkili olması şu demektir: Erkek, eşinden yararlanmanın karşılığı olarak onun için malî harcama yaptığına göre kadın, kocası yanında iken yararlanma ve cinsel ilişki kurma ile ilgili bütün konularda kocasına itaat etmekle, onun arzularına cevap vermekle yükümlüdür. Kocasının evde yokken de onun haklarını korumakla, ona ihanet etmemekle, yani kocasının yatağını başkasına çiğnetmemekle, sadece kocasının yararlanabileceği yönlerinden başkasını yararlandırmamakla, evli kaldıkları ve ortak aile hayatı yaşadıkları sürece eline verdiği ve tasarruf yetkisine sunduğu malları konusunda kocasına ihanet etmemekle yükümlüdür.

Buna göre, "*O hâlde iyi kadınlar itaatkârlardır*" ifadesinin anlamı şöyle olur: Kadınlar iyi olma niteliğine bürünmeli, bunu kendilerinde bulundurmalıdırlar. İyi oldukları zaman, kuşkusuz itaatkâr da olurlar. Yani kocalarına karşı devamlı bir şekilde itaatkâr ve söz dinler olmaları gerekir. Bu itaatkârlık, kendilerinden yararlanma ile ilgili hususlarda kocalarının isteklerini karşılama biçiminde olmalıdır. Bunun yanı sıra kocalarının evde bulunmadığı zaman onların haklarını korumaları gerekir.

"Allah'ın koruduğu için" ifadesine gelince, ayetin orijinalinde geçen "ma" kelimeciği, anlaşıldığı kadarıyla masderiyedir [yani sonraki fiile mastar anlamını yükler]. "Ma" kelimeciğinin başında yer alan "ba" harf-i cerri ise, alet anlamını ifade eder [yani sonraki cümleinin önceki cümleye sebep ve gerekçe teşkil ettiğini açıklar]. O hâlde ayetin anlamı şöyle olur: Allah'ın erkeklerin haklarını koruduğu gerekçesi ile, kadınlar kocalarına karşı itaatkâr olmalı ve eşlerinin yokluğunda Allah tarafından gözetilmesi emredilen haklarını korumalıdırlar. Çünkü yüce Allah erkeklere kadınları yönetme yetkisi tanıyarak, kadınlara kocalarına itaat etmeyi ve yokluklarında onların haklarını korumayı emretmiştir. [İşte bu hususlar kadınlar tarafından korunması istenen koca haklarıdır.]

"Ba" edatının burada mukabele=karşılık anlamında olması da mümkündür. Buna göre bu ifadenin anlamı şöyle olur: Yüce Allah kadınların haklarını koruma altına almış olmasına karşılık, kadınlar kocalarının haklarını yoklukları sırasında korumalı ve onlara karşı itaatkâr olmalıdırlar. Çünkü yüce Allah kadınlara insanlık toplumunda itibarlı bir konum sağlamış ve kendilerine mehir verilmesini ve geçimlerinin karşılanmasını erkeklerin omuzlarına yüklemiştir. Ancak, bu iki anlamdan birincisi daha belirgindir. Bu ayete verilen başka manalar da vardır; fakat ayetin akışı ile uyuşmadıkları için onlara yer vermedik.

"Serkeşlik etmelerinden korktuğunuz kadınlara öğüt verin..." Ayette geçen "nuşûz" kelimesi, "karşı gelmek" ve "kafa tutarak itaat etmeye yanaşmamak" demektir. Serkeşlikten korkmak ise, böyle bir tutumun belirtilerinin ortaya çıkması demektir. Serkeşliğin kendisinden değil de bunun meydana gelebileceği endişesinden söz edilerek sonraki ayrıntılandırmanın bununla ilintili olması, her hâlde sayılan üç tedbir arasında öğüt vermenin, serkeşliğin bizzat kendisinin gerçekleştiği durumlarda yeri olduğu gibi, serkeşlik belirtilerinin görülmeye başlandığı durumlarda da yeri ve fonksiyonu olduğunu göz önünde bulundurmaktan kaynaklanıyor.

"...kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövin." ifadesinde yer alan üç tedbir, her ne kadar birlikte sayılsalar ve birbirlerine "vav" harfi ile bağlandırılsalar da aslında bunlar sırasıyla yapılması gereken, aralarında derece farkı olan, aşamalı ve tedricî olarak uygulanması öngörülen tedbirlerdir. Yani önce kadınlara

öğüt verilmeli, başarılı olmadığı takdirde onlardan uzaklaşarak yataklarında yalnız bırakılmalı, o da işe yaramazsa onları dövmek yoluna başvurulmalıdır. Bu tedbirlerde tertibi riayet etmenin delili şudur: Bunlar doğal olarak değişik caydırıcı tedbirlerdir ve ifadedeki sıralamaları hasebiyle hafiften ağıra doğru bir dizilmeye tâbi tutulmuşlardır. Dolayısıyla bu tedbirler arasındaki sıralama, aralarındaki "vav" harf-i atfinden değil, sözün akışından anlaşılıyor.

"Onları yataklarda yalnız bırakın." ifadesinden anlaşılan şey, bu yalnız bırakmanın yataktan ayrılmaksızın onlara sırt çevirmek, oynanmamak ve [küskenlüğü, dargınlığı ifade edecek] benzeri işleri yapmakla onların yatakta kendi hâllerine bırakılmasıdır. Gerçi bu ifadeyi, yatakta yalnız bırakmak yani yatakları ayırmak şeklinde yorumlamak da mümkündür; ama bu uzak bir ihtimaldir. Ayette "meza-ci"='yataklar' kelimesinin çoğul olarak kullanılmış olması, belki de ilk anlamı destekleyen bir husustur. Çünkü ikinci anlam kastedilmiş olsaydı, yatağın çoğul sigası ile kullanılmasına ihtiyaç duyulmayabilirdi.

"Sonuçta eğer size itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın..." Yani size itaat etmeye yöneldikleri takdirde onlara eziyet etmek için bahane aramayın. Arkasından da bu yasağı gerekçe-ye bağlamak maksadı ile *"Hiç şüphesiz Allah yücedir, büyüktür."* buyruluyor. Bu ifade erkeklere şunu ilan ediyor: Sizin Rab-binizin makamı yüce ve büyüktür. Buna göre sahip olduğunuz güce ve kuvvete güvenip şımararak eşlerinize zulmetmemeli, onlara büyüklük taslayarak baskı yapmamalısınız.

"Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, bu durumda erkeğin ailesinden bir hakem, kadının da ailesinden bir hakem gönderin." Ayette geçen "şıkak" ara açılması ve düşmanlık demektir. Yüce Allah, baskı ve haksızlık söz konusu olmasın diye eşler arasında geçimsizlik çıkması hâlinde onlara her birinin birer hakem göndermesini emrediyor. *"Eğer bunlar aralarının düzelmesini isterlerse, Allah aralarını bulur."* Yani eğer karı-koca inatla anlaşmazlığı sürdürmek istemez de barışmaya eğilimli olurlarsa, kendilerindeki iradeyi yok sayarak karar yetkisini razı oldukları hakemlerin ellerine vermiş olmaları onların barıştırılmasını gerekli hâle getirir.

[Ayet-i kerimede dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da] tarafların barışmaya istekli olmaları ve hakemlerin vereceği karara uy-

maları gibi normal bir sebep varken, başarıya ulaştırma eyleminin Allah'a isnat edilmesi hususudur. Çünkü sebepleri sonuçlara bağlayan gerçek sebep, ancak yüce Allah'tır. Her hak sahibine hakkını veren de yalnız O'dur. Ayet, *"Allah (her şeyi) bilendir, (her şeyden) haberdar olandır."* diye sona eriyor. Bu ifadenin, öncesi ile bağlantısı açıktır.

ERKEKLERİN KADINLARI YÖNETMELERİNİN ANLAMI

Kur'an-ı Kerim'in insandaki akliselimi güçlendirmesi; onu hevâ ve hevese, nefsin isteklerine uymaya, hissiyatın ve coşkun duyguların hükmü karşısında boyun eğmeye tercih etmesi, ona uymayı özendirip teşvik etmesi ve bu ilâhî armağanı zayi olmaktan korumayı tavsiye etmesi gayet açık gerçeklerdendir. Bunun böyle olduğunu kanıtlamak için Kur'an'dan delil göstermeye ihtiyaç yoktur. Kur'an'da bu gerçeği kanıtlayan, açıkça ve ima yolu ile belirten ve bütün ifade biçimleri ile vurgulayan çok sayıda ayet vardır.

Kur'an-ı Kerim bununla birlikte güzel ve temiz duygular konusunu, onların fertlerin ruhî gelişmelerindeki olumlu etkilerinin önemini, toplumu ayakta tutan katkılarını da ihmal etmiş değildir. Aşağıdaki ayetler bu gerçeğin delilidir: *"Kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler."* (Feth, 29) *"Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet koyması, O'nun (varlığının) delillerindendir."* (Rum, 21) *"De ki: Allah'ın, kulları için yarat-tığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?"* (A'râf, 32) Fakat Allah-u Teâla bu duyguları, aklın hükümleriyle uyum içerisinde olmakla dengelemiş ve böylece bu duygular ve eğilimler uyarınca hareket etmek, aklın hükümlerine uymakla aynı şey olmuştur.

Daha önceki bazı incelemelerde söylediğimiz gibi İslâm'ın aklı koruduğunun, ortaya koyduğu hükümleri ona dayandırdığının en önemli delili, aklın hüküm vermedeki doğruluğunu ortadan kaldıran, hükümlerinin yanlış olmasına yol açan ve toplumun gelişmelerini değerlendirmesini engelleyen içki, kumar, aldatıcı alış veriş çeşitleri, yalan, iftira ve dedikodu gibi bütün eylem, durum ve davranışların İslâm dininde haram olmasıdır.

Dikkatle araştırma yapan bir kimse, bu kadarından şunu sezer:

Ge-nel kapsamlı meselelerin ve kamusal alanların dizginleri, akıl fazlalığı ayrıcalığını taşıyan ve duyguların üzerlerindeki etkisi zayıf olan insanlara verilmelidir. Bu insanlar da erkeklerdir, kadınlar değildir. Çünkü bu kamusal meseleleri akıl gücü incelemeli, bunlarla uğraşılırken duyguların ve nefsanî eğilimlerin etkisi altında kalmaktan kaçınılmalıdır. Devlet yönetimi, yargı alanı ve savaş meselesi gibi.

Bu iş böyledir. Çünkü yüce Allah, *"Erkekler kadınların yöneticisidir."* buyuruyor. Kur'an'daki mesajların tercümanı olan Peygamberimizin (s.a.a) sünneti bunun böyle olduğunu açıkladığı gibi, Resulullah'ın (s.a.a) uygulamaları da bu ilke doğrultusunda olmuştur. Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) hiçbir topluma kadın vali göndermemiş, hiçbir kadını yargı görevine tayin etmemiş ve hiçbir zaman fiilen vuruşmak anlamında kadınları savaşımlara çağırmamıştır.

Bunların dışında kalan eğitim ve öğretim, ticaret ve üretim, tıp ve eczacılık gibi duyguların başarıya ulaşmaya engel oluşturmadığı alanlara gelince, sünnet bu alanlarda kadınların çalışmasını engellemiyor. Hatta Peygamberimizin (s.a.a) sireti (gidişatı), bu alanların çoğunu onaylamıştır. Kur'an'da da bu alanlarda kadınların çalışabilme haklarının olduğuna delâlet eden ayetler vardır. Bu hak, hayatın birçok alanında kadınlara tanınan irade ve çalışma özgürlüğünün gereğidir. Çünkü hem onları erkeklerin velayeti dışına çıkarıp kendilerine mülk edinme yetkisi tanımak ve sonra da ellerindeki mülkü herhangi bir şekilde değerlendirmelerini yasaklamak anlamsızdır. Tıpkı bunun gibi hem onlara mahkemeye başvurma ve şahitlik yapma hakkı tanımak ve sonra valinin veya hâkimin karşısına çıkmalarını engellemek de anlamsız olur. Bunu gibi daha nice örnekler vardır.

Ama eğer kadının bu alanlardaki çalışması kocasının [farz] hakları ile çelişecek olursa, o zaman durum fark eder. Çünkü erkeğin kendi karısı üzerinde yetkisi vardır; yanında olduğu zaman kadının ona itaat etmesi, yanında olmadığı zaman da haklarını koruması gerekir. Bu nedenle İslâm, kocasının haklarıyla çelişen durumlarda kadının caiz olan alanlarda bile çalışmasına izin vermemiştir.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDE AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Allah'ın kendisiyle bazılarınızı bazı-*

larınızdan üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin..." ayeti hakkında şöy-le deniyor: "Yani herhangi biriniz: 'Keşke falancaya verilen nimet, güzel kadın benim olsaydı.' demesin. Çünkü böyle demek kıskançlıktır. Yal-nız: 'Allah'ım, bana onun gibisini ver.' denebilir. Nitekim İmam Sadık'tan (a.s) da aynı anlamda bir rivayet nakledilmiştir." (c.2, s.87)

Tefsir-ul Ayyâşî'nin sahibi de bu rivayetin aynısını İmam Sadık'tan (a.s) nakletmiştir. (c.1, s.239, h:115)

Tefsir-ul Burhan kitabının yazarı, İbn-i Şehraşup'tan, o da İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) şöyle nakleder: "*Bu Allah'ın bir bağışdır, onu dilediğine verir.*"¹ ayeti ile "*Allah'ın kendisiyle bazı-larınızı bazılarınızdan üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin.*" ayeti Hz. Ali (a.s) hakkında inmiştir." (c.1, s.366, h:9)

Bu rivayette genel bir anlam özel bir örneğe uyarlanmıştır.

el-Kâfi'de ve Tefsir-ul Kummî'de yer aldığına göre İbrahim b. Ebu Bilad babasından, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu naklediyor: "Dünyada hiçbir kişi yoktur ki, yüce Allah onun için afi-yetle eline geçecek helâl rızkı belirlemiş olmasın. Fakat aynı rızkı ha-ram olarak başka yoldan da sunmuştur. Eğer o kimse haramdan bir şey elde ederse [rızkının bir miktarını helâl olmayanından alırsa], Allah bu aldığını onun helâl olarak belirlediği rızkından kısar. Ama bu iki rızk dışında yüce Allah'ın katında bağış niteliğinde birçok nimetler de var-dır. '*Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin.*' ayetinde anlatılan işte budur." (el-Kâfi, c.5, s.80, h:2)

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir-ul Ayyâşî'de İsmail b. Kesir ara-cılığı ile merfu olarak [rivayet zincirlerine yer vermeden] Resulullah-tan (s.a.a) nakledilmiştir.² Yine [aynı eserde] bu anlamda bir rivayet Ebu Huzeyl aracılığı ile İmam Sadık'tan (a.s) aktarılmıştır.³ Buna ya-kın anlamda bir rivayeti el-Kummî kendi tefsirinde Hüseyin b. Müs-lim aracılığı ile İmam Bâkır'dan (a.s) nakletmiştir.

"*Sen, dilediğine karşılıksız rızk verirsin.*" (Âl-i İmrân, 27) ayetini incelerken rızkın mahiyeti, belirlenmesi, helâl ve haram diye ikiye ay-

1- [Mâide, 54]

2- Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.239, h:116.

3- Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.239, h:117.

rılması hakkında açıklama yapmıştık. İsteyenler üçüncü ciltte yapılan bu incelemeye başvurabilirler.

Sahih-i Tirmizî'de, İbn-i Mesut'tan Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu naklediliyor: "Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin. Çünkü Allah kendinden istekte bulunulmasını sever."

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir'in Hakîm b. Cübeyr yolu ile adını vermediği bir kişiden naklettiğine göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin. Çünkü yüce Allah kendinden istekte bulunulmasını sever. En faziletli ibadetlerden biri fereci (kurtuluşu) beklemektir." (c.2, s.149)

et-Tezhib'de, müellifin kendi rivayet zinciri ile Zürare'ye dayandırıldığı bir rivayette Zürare'nin şöyle dediği yer alır: "İmam Sadık'ın *'(Er-kek ve kadından) her biri için ana-babanın, yakınların... bıraktıklarından (hisseler alacak olan) vârisler kıldık.'* ayeti hakkında şöyle buyurduğunu duydum: 'Ayette bununla [yani, "mevali=vârisler" kelimesi ile] miras hakkına sahip kan akrabaları kastediliyor. Yoksa velinimetler kastedilmiyor. Bu akrabaların, ölünün bağlı olduğu rahme en yakın olanı, miras almakta önceliklidir.' (c.9, s.268, h:2)

Yine aynı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle İbrahim b. Muhriz'e dayandırdığı bir hadiste, İbrahim'in şöyle dediği yer alır: "Ben İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) yanındayken adamın biri kendisine: 'Bir kişi eşine; yetkin elindedir, ben sana karışmam, diyor. Buna ne dersin?' diye sordu. İmam adama şu cevabı verdi: Yüce Allah: *'Erkekler kadınların yöneticisidir.'* derken bu nasıl olur?! Bu sözün hiçbir değeri yoktur." (c.8, s.88, h:221)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Ebu Hatem'in, Eş'as b. Abdülmelik kanalıyla Hasan'dan şöyle aktardığı nakledilir: "Bir defasında kadının biri Peygamberimize (s.a.a) gelerek kocasının kendisini tokatladığı şeklinde şikayette bulundu. Peygamberimiz (s.a.a) adama kısas yapılması gerektiğini söyledi; fakat tam o sırada, *'Erkekler kadınların yöneticisidir.'* ayeti indi. Bunun üzerine kadın, kocasına kısas yapılmadan geri döndü." (c.2, s.512)

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinin müellifi, bu rivayeti başka birkaç yoldan da Peygamberimize (s.a.a) dayandırarak naklediyor. Bu rivayetlerden birinde Peygamberimiz şöyle buyuruyor. "Ben bir şey istedim; fakat Allah başkasını istedi." [Ancak, buna dikkat et-

mek gerekir ki] kadının bu tokatlanması, kocasına karşı gelmesi ve serkeşlik etmesi ile ilgili olmalıdır. Aksi hâlde bu ayetin devamında yer alan *"Eğer size itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın."* ifadesi, bu rivayetin içeriğini nefyetmektedir. [Yani, dövme olayı itaat suretinde yasaklanmaktadır.]

Bu rivayetlerin zahirinde bir başka problem daha var ki, o da şudur: Peygamberimizin (s.a.a), "Adama kısas yapılması gerekir." şeklindeki sözü, kendisine sorulan soruya vermiş olduğu bir cevaptır. Yoksa dava taraflarının hazır bulunmadığı bir dava hakkında vermek istediği bir karar değildir. Öyle olsaydı davanın taraflarının hazır bulunmaları gerekirdi. Bu durumda ayetin, Peygamberimizin (s.a.a) hüküm vermede ve kanun koymada yanıldığını bildirmek için inmiş olması gerekir ki, bu da onun masum olması ile çelişir. Ayrıca bu ayet, Peygamberin hükmünü geçersiz kılmak (neshetmek) için de inmiş olamaz. Çünkü [söz konusu ayet bu durumda henüz uygulanmamış bir hükmü kaldırmış olur. Oysa] neshetmek; bir hükmün, uygulandıktan sonra kaldırılması demektir. Yine gerçi yüce Allah, Peygamberimizin (s.a.a) bazı hükümleri üzerinde hükmü kaldırarak veya yeni bir hüküm indirerek tasarrufta bulunmuştur; ama bu tasarruflar onun ümmeti için koyduğu kanunlar konusundaki hükümleri ile değil, yöneticiliği alanındaki hükümleri ve görüşleri ile ilgilidir. Çünkü yüce Allah'ın teşri=yasama ile ilgili kanunlarda Peygamberimizin (s.a.a) hükümlerinde böyle bir tasarrufta bulunması, masum olan peygamberin yanıldığını gösterir ki, bu da batıldır.

Tefsir-ul Kummî'de Ebu Carud'un naklettiği bir rivayete göre İmam Bâkır (a.s) ayetteki "kanitat" kelimesinin "itaatkâr kadınlar" demek olduğunu buyurmuştur. (c.1, s.137)

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"(önce) öğüt verin, (sonra) onları yataklarda yalnız bırakın ve (hiçbirisi etkili olmazsa) onları dövün."* ayeti ile ilgili olarak İmam Bâkır'dan şöyle bir rivayeti nakleder: *"Onları yataklarda yalnız bırakın."* yani, onlara yatakta sırt çevirin. Ayette sözü geçen "dövme"den maksat, misvakla fiske vurmaktır." (c.2, s.95)

el-Kâfi'de kendi rivayet zinciri ile Ebu Basir'e dayandırdığı bir hadiste, *"Bu durumda erkeğin ailesinden bir hakem, kadının da ailesinden bir hakem gönderin."* ayeti ile ilgili olarak İmam Sadık'ın şöyle buyurduğunu nakleder: "Hakemler karı-kocanın ayrılmasına veya-

hut bir arada kalmasına dair karar vermede yetkili olacaklarını şart koşabilirler. Dolayısıyla hem ayrılma ile ilgili verdikleri karar geçerlidir (u-yulması gerekir), hem de bir arada kalma hususunda verdikleri karar."

Ben derim ki: Başka kanallardan gelen bu ve buna yakın anlamdaki birkaç başka rivayet, gerek el-Kâfi'de, gerekse Tefsir-ul Ayyâşî'de yer almıştır.

Tefsir-ul Ayyâşî'de İbn-i Müslim'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle nakleder: "Hz. Ali (a.s), 'Bir erkeğin evlenirken evlendiği kadına ve ailesine: Onun üzerine başka bir kadınla evlenir de onu yalnız bırakırsa veya üzerine bir cariye getirirse, o kadın boştur (kendiliğinden boşanmış sayılacaktır), diye şart koşması hakkında şöyle hüküm verdi: Allah'ın şartı, sizin şartınızdan öncedir. Erkek isterse bu şarta uyar, isterse eşinden ayrılmaksızın üzerine başka bir kadınla evlenir ve üzerine cariye getirir. Eğer kadın onun bu işine engel olur ve yolu üzerinde durursa, onu yatağında yalnız bırakır. Çünkü yüce Allah kendi kitabında şöyle buyuruyor: *'Yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, o hâlde (yetim kızlarla değil) gönlünüzün rahat ettiği (başka) kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz.'* [Nisâ, 3] *'Veya sahip olduğunuz cariyelerle evlenin.'* [Nisâ, 3] *'Serkeşlik etmelerinden korktuğunuz kadınlara (önce) öğüt verin, (sonra) onları yataklarda yalnız bırakın ve (hiçbirisi etkili olmazsa) onları dövün. Sonuçta eğer size itaat ederlerse, onların aleyhine (eziyet etmek için) başka bir yol aramayın. hiç şüphesiz Allah, yücedir, büyüktür.'* [Nisâ, 34]"

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde şöyle deniyor: "Beyhakî Ensar'dan olan Yezid'in kızı Esmâ'dan rivayet etmiştir ki: 'Bir gün Esmâ Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldi ve o sırada ashâbı arasında bulunan Peygambere şunları söyledi:

'Anam-babam sana feda olsun. Ben kadınların temsilcisi olarak sana geldim. Canım sana feda olsun. Bilin ki, benim buraya gelişimden haberdar olan doğudaki ve batıdaki bütün kadınlar benimle aynı görüştedirler.'

'Yüce Allah seni erkeklere ve kadınlara hak Peygamber olarak gönderdi. Biz de sana ve seni gönderen Allah'a inandık. Biz kadınlar, evlerimize kapanıp erkeklerin egemenliği altında bulunan bir toplulu-

ğuz. Siz erkeklerin evlerinin temelleriyiz. İsteklerinizi karşılayıp şehvetlerinizi tatmin ediyor, çocuklarınızı karınlarımızda taşıyoruz. Siz erkekler ise Cuma ve cemaat namazlarına katılmakla, hastaların ziyaretine gitmekle, cenaze törenlerine katılmakla, arka arkaya hacca gitmekle bize üstün kıldınız. Bunların hepsinden üstünü de Allah yolunda cihat etmenizdir. İçinizden biri hacca veya umreye gitmek ya da cihada katılmak üzere evinden ayrıldığında sizin mallarınızı koruruz, sizin için elbise dokuruz, mallarınızı¹ çoğaltıp artırırız. Ya Resulallah! Acaba biz sizin sevaplarınıza ortak değil miyiz?"

Resul-i Ekrem (s.a.a) yüzünü bütünü ile ashabına dönerek: 'Bugüne kadar bunun gibi dini hakkında güzel soru soran bir kadın işittiniz mi?' diye sordu. Ashap: 'Böyle güzel bir soruyu sormayı becerebilecek bir kadının bulunabileceğini sanmıyorduk.' dediler. Arkasından Peygamberimiz (s.a.a) Esmâ'ya dönerek şöyle buyurdu:

'Ey kadın, geriye dön ve arkandaki bütün kadınlara şunu bildir: İçinizden birinizin kocasına karşı görevlerini yapması, onun hoşnutluğunu kazanmaya çalışması ve onun sözlerini dinlemesi, bütün o saydığın ibadetlerin sevaplarına denk gelir.'

Bunun üzerine Esmâ sevincinden tehlil (lâ ilâhe illellah) ve tekbir (Allah-u Ekber) zikirlerini dile getirerek oradan ayrıldı." (c.2, s.153)

Ben derim ki: Hadis kitaplarında Şîî ve Sünnî kanallardan rivayet edilen bu anlamdaki hadisler çoktur. Bu rivayetlerin en güzellerinden biri el-Kâfi'de Ebu İbrahim Musa b. Cafer'den (a.s) naklettiği bu rivayettir: "Kadının cihadı, kocasına karşı görevlerini iyi yapmaktır." (Füru-u Kâfi, c.5, s.507, h:4)

Bu anlamı en iyi biçimde ifade eden ve aynı zamanda bu konudaki kanun koymanın, üzerine kurulu olduğu temeli de açıklayan söz Nehc-ül Belağa'da² yer alan aşağıdaki sözdür. Bu söz el-Kâfi'de de müellifin kendi rivayet zinciri ile Abdullah b. Kesir aracılığıyla İmam Sadık'a (a.s) dayandırılarak Hz. Ali'den (ona selamın en üstünü olsun) nakledilmiştir. Yine aynı sözü el-Kâfi'de bir başka kanaldan kendi rivayet zinciri ile Esbağ b. Nebate'den, Hz. Ali'nin (a.s) kendi oğluna yazdığı

1- Bir başka rivayete göre; çocuklarınızı yetiştirir, büyütürüz.

2- Nehc-ül Belağa, 31. Mektup.

bir mektuptan aktararak nakleder.¹ Söz şudur: "Kadın bir çiçektir; kahraman değildir."

Bunun gibi bu konuda Peygamberimizden (s.a.a) de şöyle bir rivayet nakledilmiştir: "Kadın tatlı bir oyuncaktır, onu elde eden kaybetmesin."² Öte yandan Peygamberimizin (s.a.a), "Bir kadın, dövüldüğü elle nasıl kucaklanabilir?" diye hayret ettiği nakledilmiştir. el-Kâfi'de kendi rivayet zinciri ile Ebu Meryem'e dayandırdığı bir rivayette İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: Resulullah (s.a.a) buyurmuştur ki: "Nasıl olur da içinizden biri karısını döver, daha sonra onunla kol boyun olur?!"³ Bu tür açıklamaların yer aldığı hadisler çoktur. Eğer bunlar üzerinde düşünülürse, İslâm'ın bu konudaki görüşü net bir şekilde meydana çıkar.

Şimdi yukarıda Yezid'in kızı Esmâ'dan nakledilen rivayete dönüyoruz. Bu hususta şunları söylemeliyiz ki: Kadınların Peygamberimizin (s.a.a) yanına gelmelerini, Peygamberin onlarla İslâm dininin yasalarına ilişkin konular ve İslâm'ın kadınlar için belirlediği çeşitli hükümler hakkında konuştuğunu anlatan bu ve benzeri hadislerin değerlendirilmesiyle şu gerçek ortaya çıkıyor: Kadınlar hicap zorunluluğuna ve hayat sorumluluklarından çoğunlukla sadece ev işleri ile meşgul olmalarına rağmen devlet başkanının huzuruna çıkmalarına ve kafalarındaki problemleri çözmeye çalışmalarına engel olunmamıştır. Bu da inanç özgürlüğü demektir. Biz Âl-i İmrân suresinin sonunda, İslâm'da insanlar arasındaki ilişkileri incelerken bu konuya değinmiştik.

Bu ve benzeri rivayetlerden şu sonuçlar çıkar:

1) İslâm'a göre kadın için en iyi hayat biçimi, evin iç işleri ile ve çocuk yetiştirmekle meşgul olmasıdır. Bu her ne kadar farz olmayan bir sünnet idiyse de, ancak İslâm -ortama dinin ve takvanın hâkim olduğunu, insanların Allah'ın rızasını kazanma peşinde koşup ahiretteki sevabı dünya varlığına tercih ettiklerini, kadınların iffet, hayâ, çocuk sevgisi ve aile hayatına bağlılık gibi iyi ahlâk örneklerine bağlı olarak yetiştirildiklerini göz önünde bulundurarak- buna yönelik bulunduğu müstehap nitelikli özendirme ve teşviki ile bu sünneti koruyordu.

1- Fûru-u Kâfi, c.5, s.510, h:3.

2- Fûru-u Kâfi, c.5, s.510, h:2.

3- Fûru-u Kâfi, c.5, s.509, h:1.

Kadınların bu hususlarla meşgul olmaları ve kendilerini yapılarına tevdi edilen temiz duyguları canlı tutmaya adanmaları, onları erkekler arasına girmekten, hatta kendilerine izin verildiği kadarı ile bile erkeklerle karışık olmaktan alıkoyuyordu. Bu geleneğin birçok yüzyıllar boyunca Müslümanlar arasında yaşaması bunun bir göstergesidir. Ancak sonraları batıdaki boşluk, "Kadın özgürlüğü" adı altında İslâm toplumuna girdi. Bu akımın etkisi ile kadınların da, erkeklerin de ahlâkî bozuldu, hayat düzenleri alt üst oldu. Onlar bunun farkında değillerdi; ama daha sonra tabi ki [neleri kaybettiklerini] anlayacaklardır. Eğer o ülkelerin halkı iman edip kötülüklerden sakınsalardı, elbette Allah onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardı. Fakat onlar yalanladılar ve bu yüzden (Allah tarafından azaba) yakalanıverdiler.

2) İslâm'a göre kadını yargı ve devlet yönetimi alanlarında görevlendirmemek farz olduğu gibi, cihatla yükümlü kılmamak da farz olan bir gelenektir.

3) İslâm kadına getirdiği bu kısıtlamaları -meselâ kadının cihadın faziletinden yoksun bırakılması gibi- gerçek övünçlere sahip olan meziyetler ve faziletlerle onlara denk gelecek ve eksiklerini tamamlayacak şekilde telafî etmeyi de ihmâl etmemiştir. Örnek olarak, kocaya karşı görevini iyi yapmasını kadın için cihat saymıştır. İslâm tarafından kadına sunulan bu üstünlükler ve takdirler -ortamımıza bozuk hayat düzenininin hâkim olduğunu göz önünde bulundurarak- neredeyse bizim gözümüzde değersiz gibi görünmektedir.

Fakat davranışları ve kavramları hakikî değerleri ile değerlendirilen, gerçekte İslâmî ortamdır. Böyle bir ortamda, yarışlar ancak yüce Allah'ın razı olduğu insanî faziletlerde yapılır. Bu faziletleri gerçek değerlerine göre değerlendiren de yüce Allah'tır. Yüce Allah ise, her bir insanın kendisinin özendirdiği yolda hareket etmesini ve onun için çizilen hayat yolunu izlemesini, değer olarak çeşitli hizmetlere ve davranışlara denk gelecek biçimde değerlendirebilir. Buna göre İslâm'da taşıdığı bütün fazilete rağmen savaş alanında şehit olmak ve cömertçe can vermek, kadının eşlik görevini titizlikle yerine getirmesinden daha faziletli değildir.

Toplumu yöneten bir devlet başkanının ve yargı koltuğunda oturan bir hâkimin de durumu böyledir. Onların da kocalarına karşı görevini

yapan bir kadına karşı övünecekleri bir üstünlükleri yoktur. Oysa bu iki görevi üstlenenler, eğer görevlerini gerçek anlamı ile yaparlarsa, yapacakları işlerde hep hakka bağlı kalırlarsa, yönetimin ve yargının ağır yükünü taşımaktan başka bir şey ellerinde kalmaz. Üstelik her an âlemlerin Rabbinden başka koruyucusu olmayan kimseler hakkında bunları tehdit eden haksızlık yapma tehlikesi ile de karşı karşıyadırlar. [Unutmamak gerekir ki, haksızlık edecekleri kimselerin tek koruyucusu Allah'tır] ve "*Rabbin (her an) gözetlemededir.*" (Fecr, 14)

Şimdi bu kimselerin, dinin emri ile onların çalışma alanlarına girmesi yasaklanan, kendileri için başka yol çizilen ve devamlı bu yolu izlemeleri emredilen kimselere (kadınlara) karşı ne gibi bir övünme gerekçeleri olabilir?!

Bu övülen değerleri ancak fertlerini herhangi bir çelişki söz konusu olmaksızın istediği amaçlara uygun biçimde yetiştiren türdeki toplumlar, halkı harekete geçirerek ihya eder ve onları sağlamlaştırır. Toplumlardaki ortam değişikliklerine bağlı olarak sosyal mevkilerin ve insan davranışlarının da değişik olacağını hiç kimse inkâr edemez.

Meselâ kendisini tehlikelerin en büyüğüne atan şu askeri düşünelim. Adam bombaların arka arkaya patladıkları bir alanda ölümün kucasına atılıyor. Maksudı, onurlu ve artış vesilesi olarak gördüğü şeyi kazanmaktır. Bu ise adının kendini vatanına feda edenler arasında anılmasıdır. Böylece övülen herkesten daha çok övüneceği bir konum kazanacağını düşünüyor. Oysa ölümün kesin bir yok oluş olduğunu öngören bir inanca sahiptir. Buna göre onun bu arzusu, asılsız bir amaç ve hayalî bir onur arayışından başka bir şey değildir.

Bunun yanı sıra şu sinema yıldızlarının bıraktığı etkilere bakalım. Bunlar bu yaptıkları işler sayesinde büyük devletlerin başkanlarının göremedikleri itibarı görüyorlar. Fakat onların mesleğinin ve uzun süre insanlara verdiklerinin, kadınların değerini en çok alçaltan ve en çirkin şekilde kınanmalarını gerektiren şey olduğunu görürüz.

Bunların hepsinin gösterdiği tek şey şudur: Yaşama hâkim olan belirli şartlar belirlediği her şeyi, halk kitlelerinin beğenisini kazanma, önemsiz şeyleri büyütme, önemli ve saygın şeyleri de küçültme amacıyla belirler. Buna göre bizim böylesine bir karışık ortamda önemsiz gördüğümüz bazı şeyleri İslâm'ın önemli sayması veya önemli gördüğümüz ve uğrunda birbirimizle yarıştığımız bazı şeyleri küçümsemesi

uzak bir ihtimal değildir. Şunu hiç unutmamak gerekir ki, İslâm'ın ilk dönemindeki ortam takva ve ahireti dünyaya tercih etme ortamı idi.

36- Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş'a, yolda kalmış'a ve sahip olduğunuz köle ve cariyelere iyilik edin. Allah öğünüp böbürlenenleri sevmez.

37- Bunlar, cimrilik ederler, insanlara da cimriliği emrederler ve Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizlerler. Biz, nimetleri gizleyenler için alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.

38- Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için verirler, Allah'a ve ahiret gününe inanmazlar. Arkadaşı şeytan olan için, ne kötü bir arkadaştır o!

39- Ne olurdu sanki! Allah'a ve ahiret gününe inansalardı ve Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan Allah yolunda harcasalardı. Allah, onların durumlarını bilmektedir.

40- Allah hiç şüphesiz bir zerre ağırlığınca bile haksızlık etmez. Zerre ağırlığınca bir iyilik olursa, onu kat kat artırır ve kendi katından da büyük bir mükâfat verir.

41- Her bir ümmetten şahit getirdiğimiz ve seni de bunlara şahit olarak getirdiğimiz zaman (hâlleri) nice olacak!

42- O gün, kâfir olanlarla Peygambere karşı gelenler, yerle yeksan olmalarını temenni ederler ve Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz yedi ayette Müslümanlar iyilik etmeye ve Allah yolunda maddî harcama yapmaya teşvik ediliyor, bu işi yapmaya karşılık olarak iyi vaatlerde bulunuluyor; cimrilik nedeniyle infak etmeyi terk edenler veya gösteriş için harcama yapanlar da yeriliyor.

"Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın." Bu ayette tevhit vurgulanıyor. Ama burada kastedilen tevhit, amelî tevhit-tir. Amelî tevhit ise nefsin arzularına uyularak ve Allah'a ortak koşularak değil; Allah'ın rızasını ve ahiret mükâfatını elde etme amacı ile yapılması gereken iyi işlerdir. Bu iyi işlerden biri de ayetin konusu olan maddî yardımda bulunmadır.

Bu ayetin amelî tevhide işaret ettiğinin delili, yüce Allah'ın, *"Allah'a ibadet edin."* ifadesinin hemen arkasından *"ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın."* ifadesine yer vermesi, bunu da *"Allah öğünüp böbürleneni sevmez."* ifadesi ile gerekçelendirmesidir. Ardından da bu kimsenin ya cimri veya gösteriş için infak eden kimse olduğu bildirilmiştir. İşte bunlar Allah'a ortak koşarlar ve ibadetlerini sadece O'na yöneltmezler. Yüce Allah daha sonra, *"Ne olurdu sanki! Allah'a ve ahiret gününe inansalardı ve... harcasalardı."* diye devam ediyor. Bundan da onların müşrikliklerinin ahiret gününe inanmamaları olduğu ortaya çıkıyor. Nitekim başka bir ayette şöyle buyruluyor: *"Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu"*

Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır." (Sâd, 26) Bu ayette anlatılıyor ki, nefsin arzularına (hevâ ve hevese) uymakla meydana gelen sapıklık -ki her şirk bir sapıklıktır- hesap gününü unutmaktan kaynaklanır. Başka bir ayette de şöyle buyruluyor: *"Nefsinin arzularını (hevâ ve hevesini) ilâh edinen ve Allah'ın bir bilgiye göre saptırdığı kimseyi gördün mü?"* (Câsiye, 23) Bu ayette de nefsin arzularına uymanın ona tapmak, onu Allah'a ortak koşmak demek olduğu anlatılıyor.

Bütün bu ayetlerde şu gerçek anlatılıyor: Amelî tevhit, insanın yaptığı her işi, mükâfatlar ile cezaların ortaya çıkacağı hesap gününü sürekli aklında tutarak, Allah'ın vereceği mükâfatı elde etme amacı ile yapmasıdır. Amelî şirk ise kişinin ahiret gününü unutması -ki eğer ona inansaydı onu unutmazdı- ve yaptığı işi Allah'ın mükâfatını elde etmek için değil de mal bağıllığı ve insanların övgüsü gibi nefsinin kendisine güzel gösterdiği amaçlar uğruna yapmasıdır. Böyle bir insan nefsinin arzularını Rabbinin karşısına koymuş ve onu Rabbine ortak etmiş olur.

Buna göre, Allah'a ibadet etmekten ve bu ibadette ihlâslı olmaktan maksat, bunları nefsin arzusuna uymak için değil, Allah'ın rızasını elde etmek ve mükâfatını kazanmak için yapmaktır.

"Ana-babaya... ve sahip olduğunuz köle ve cariyelere iyilik edin." Anlaşıldığı kadarıyla ayetin orijinalinde geçen "ihsanen" kelimesi, ifadede gizli olan bir fiilin mutlak mefulüdür. İfadenin takdîrî açılımı ise şöyledir: "ve ehsinu bil'valideyni ihsanen=ana-babaya muhakkak ve kesin olarak iyilik edin." İhsan kelimesi hem "ba" edatı, hem de "îla" edatı ile geçişli fiil yapılıdır. Yani Araplar hem "ehsentu bihi" hem de "ehsentu ileyhi" derler. [Her iki durumda da kelime, "Ona ihsanda bulundum, iyilik ettim." anlamındadır.]

Ayetteki "zil'kurba" ve ondan sonra gelen "valideyn=ana-baba" kelimesine matuftur. "Zil'kurba" akrabalar demektir. "el-car-i zil'kurba" ve "el-car-il cünüb" ifadelerindeki sıfatların karşıtlığı karinesinden (ipucundan) anlıyoruz ki, "el-car-i zil'kurba" evi yakın komşu ve "el-ca-r-il cünüb" de evi uzak komşu demektir. Peygamberimizden gelen bir rivayette, komşulukta ölçünün kırk dirsek boyu olduğu belirtiliyor. Başka bir rivayete göre de bu ölçü kırk ev olarak belirlenmiştir. Muhtemelen bu iki rivayet yakın komşu ile uzak komşuyu tanıtmaktadır

[bunların ilki yakın komşuyu, ikincisi de uzak komşuyu belirtmektedir].

Ayetteki "es-sahib-u bil'cenb" ifadesi, "kişinin yanından ayrılmayan arkadaşı" demektir. Bu ifade mana itibariyle yol arkadaşları içerisinden insana eşlik eden yolculuk arkadaşını, oturduğu yerdeki arkadaşlarını, oda arkadaşlarını ve de bunların dışında diğer arkadaşların tamamını kapsamına alır.

Ayetteki "ibn-is sebil=yolda kalmış" ifadesi, "hakkında yolcu olduğu dışında hiçbir şey bilinmeyen kişi" demektir. Sanki bu kimsenin yoldan başka nispet edilecek bir şeyi yoktur ve bu yüzden "yolun oğlu" olmuştur. Bu kimsenin yoksul olması, azığa ve bineğe sahip olmaması, kelimenin mefhumundan anlaşılmamaktadır.

Ayetteki "ma meleket eymanukum=sahip olduğunuz şeyler" ifadesinden maksat köleler ve cariyelerdir. Bunu onların iyilik edilecekler arasında sayılmaları karinesinden anlıyoruz. Kur'an'da köleler ve cariyelerden söz edilirken, genelde onlar hakkında "men meleket...=sahip olduğunuz kimseler" diye değil de "ma meleket...=sahip olduğunuz şeyler" ifadesi kullanılır. [Arapça'da "men" kelimesi sadece şahıslarla ilgili olarak kullanılır. "Ma" kelimesi ise, hem şahıslar, hem de akıl sahibi olmayan diğer şeyler hakkında kullanılır. Kur'an'da köleler ve cariyelerle ilgili olarak genelde "ma" kelimesi kullanılmıştır.]

"Allah öğünüp böbürleneni sevmez." Ayette geçen "muh-tal" kelimesi, "şaşkın, salına salına yürüyen ve hayallerinin esiri olmuş ki-birli kişi" demektir. Arapların ata da "hayl" demeleri bundan kaynaklanıyor. Çünkü at salına salına yürür, kırita kırita gider. Yine ayette geçen "fehûr" kelimesi "çok övünen kimse" anlamına gelir. Bu iki sıfat, yani böbürlenmek ve çok öğünmek sıfatları mala ve mevkie düşkünlüğün, bunları aşırı derecede sevmenin ayrılmaz gereklerindendir. Bu yüzden yüce Allah'ın böbürleneni ve çok öğünenleri sevmesi söz konusu olamaz. Çünkü onların kalpleri Allah'tan başka bir şeye bağlıdır. Yüce Allah'ın bu gibi insanları *"Bunlar cimrilik ederler..."* ve *"Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için verirler."* şeklinde açıklaması, bu iki zümrenin böbürlenmeye ve çok öğünmeye maruz olduklarını açıklıyor. Birinci zümrenin kalbi mala, ikinci zümrenin kalbi ise mevkie bağlıdır. Gerçi mal ve mevki genellikle birbirinden ayrılmaz şeylerdir. Cümlelerin normal akışına göre ilkönce bu iki zümrenin cimrilik, malı saklama ve benzeri tutumlarının gündeme getirilmesi gere-

kirdi. Fakat yüce Allah'ın onları niçin sevmediğini göstermek için, bu iki sıfat vurgulanarak söze girildi. Bu incelik açıkça görülüyor.

"Bunlar cimrilik ederler, insanlara da cimriliği emrederler..."

Onların insanlara cimriliği emretmeleri, onların bu yoldaki bozuk tutumları ve hareketleri yolu ile dir. Bu konuda sözlü olarak da emir vermeleri veya susmaları hiç önemli değildir. Çünkü bu kimseler mal-mülk sahibi oldukları için insanlar onlara yaklaşmaya çalışırlar, tabiatlarında yatan tamahkârlık nedeniyle onlara karşı boyunlarını eğler. Bu yüzden bunların hareketleri, tıpkı sözleri gibi emredici ve vazgeçiricidir.

Bu kimselerin, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizlemelelerinden maksat, dışa karşı malı mülkü olmayan yoksullar gibi görünmeye çalışmalarıdır. Çünkü insanların kendilerinden bir şey istemelelerinden rahatsız olurlar, isteyenleri reddettiklerinde başlarına gelebileceklerden korkarlar, insanların dikkatlerinin mallarına yönelmesinden çekinirler. Ayetteki "kâfirler"den maksat, yüce Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri örtenler, gözlerden gizleyenlerdir. [Yani kâfirler kelimesi burada kendi sözlük anlamında kullanılmıştır.] Hepimizin bildiği "kâfir" kelimesinin de asıl anlamı budur. Çünkü kâfir hakkı inkâr etmek suretiyle onu örtmektedir.

"Bunlar, mallarını insanlara gösteriş olsun diye verirler ..."

Yani bunlar harcama yaparken, insanlar görsünler diye maddî yarıdında bulunurlar. Bu ayet, infakta riyakârlık yapmanın -veya mutlak olarak riyakârlığın- Allah'a şirk koşmak olduğuna delâlet eder, Allah'a imanının olmadığını ortaya çıkarır. Çünkü gösteriş yapan kimse, insanlara ve yaptığı hareketi beğenmelerine güvenir. Ayrıca gösterişçilik aynı zamanda amelî bir şirktir. Çünkü gösteriş yapan kimse yaptığı işten ahiret sevabı beklemiyor. O sadece infakından umduğu dünyevî sonuçlarını ister. Bunun yanı sıra gösteriş yapan kimse, şeytanın arkadaşıdır ve şeytan ise ne kötü bir arkadaştır!

"Ne olurdu sanki! Allah'a ve ahiret gününe inansalardı..."

Bu ayet teessüf veya şaşkınlık ifade eden bir soru cümlesidir. Ayette Allah yolunda infaktan kaçınmanın, Allah'a ve ahiret gününe zahirî iman olsa bile gerçek imanının olmamasından kaynaklandığına dair bir tür işarettir. Kişinin böyle bir imana sahipmiş gibi görünmesi bir işe yaramaz.

"Allah, onların durumunu bilmektedir." ifadesi bir sonraki ayette yer alacak açıklamaya geçiş ve hazırlık niteliğindedir. Anlam bakımından bu cümle için en uygun durum, hâl=durum bildiren cümle olmasıdır.

"Allah hiç şüphesiz bir zerre ağırlığınca bile haksızlık etmez." Ayetin asıl metninde geçen "miskal" kelimesi tartı ve ağırlık, "zerre" kelimesi ise küçük kırmızı karınca veya havada uçuşan ve gözle görülmesi mümkün olmayan toz taneciği demektir. Ayetin orijinalinde geçen "miskal-e zerretin=bir zerre ağırlığınca" ifadesi mutlak meful yerinde olan bir ibaredir ve anlamı şudur: Yüce Allah, tartı olarak zerre ağırlığına denk bir zulmü bile yapmaz.

"Zerre ağırlığınca bir iyilik olursa..." ifadesinin orijinalinde geçen "hasene=iyilik" kelimesi hem merfu yani "hasenetun", hem de mansup yani "haseneten" şeklinde okunmuştur. Birinci okunuş şekline göre ayette geçen "kâne" fiili tam fiildir. İkinci okunuş şekline göre ise ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "ve in tekun-il miskal-ul mezkûru haseneten yuzaifha" Yani söz konusu zerre ağırlığındaki şey eğer bir iyilik ise onu birkaç kat büyütür. Ayette geçen "teku" fiilindeki gizli zahirin müennes=dişil olması ya bu fiilin haberinin (yani "haseneten" kelimesinin) müennes olması veyahut "miskal" kelimesinin "zerreten" kelimesine izafe olmasıyla kazandığı dişilik niteliği itibariyledir.

Ayetin akışından anlaşıldığına göre bu ayet daha önceki ayette yer alan soru cümlesinin gerekçesi mahiyetindedir. Buna göre ifadenin gerçek anlamı şöyledir: "İman etmemiş ve infak etmemiş olmaları onlar adına esef edilecek bir husustur. Çünkü eğer onlar iman etmiş ve infak görevlerini yerine getirmiş olsalardı, Allah onların yaptıkları her işi bildiğine göre, infak ettikleri zerre kadar mal konusunda mükâfatlarını vermemek suretiyle onlara haksızlık etmezdi. Eğer bu yaptıkları, zerre ağırlığınca bir iyilik olursa, onun mükâfatını birkaç kat artırır." Yine de Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

"Her bir ümmetten şahit getirdiğimiz... zaman, (hâlleri) nice olacak!" Tefsir kitabımızın birinci cildinde, *"İnsanlara şahit olmanız için..."* (Bakara, 143) ayetini incelerken amellere şahitlik konusu üzerinde durmuştuk. İlerde uygun yeri geldiğinde bu mesele tekrar ele alınacaktır.

"O gün kâfir olanlarla Peygambere karşı gelenler... temenni

ederler." Karşı gelme eyleminin Peygamberimize (s.a.a) nispet edilmesi gösterir ki, bu karşı gelmekten maksat onun devlet başkanı sıfatı ile vermiş olduğu emirlere karşı gelmektir, yoksa şer'î hükümlerde Allah'a karşı gelmek değildir. *"yerle yeksan olmalarını..."* ifadesi tamamen yok olma anlamındaki ölmekten kinayedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O gün kâfir kişi: 'Keşke toprak olsaydım' diyecektir."* (Nebe', 40)

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, *"ve Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler."* ifadesi, *"kâfir olanlar.. temenni ederler."* ifadesine matuftur. Bu bağlantı, kâfirlerin ölmeyi istemelerinin gerekçesine bir nevi delâlet etmeyi sağlıyor.

Bu bağlantı şöyledir: Kâfirler o gün yüce Allah'ın karşısında ortadadırlar. Hiçbir şeyleri O'na gizli değildir. Çünkü amellerinin ortada olması, kendi organlarının haklarında şahitlik etmeleri, Peygamberlerin, meleklerin ve başkalarının kendilerine ilişkin tanıklıkları ile durumları yüce Allah'ın karşısında apaçıktır. Hepsinden önemlisi yüce Allah'ın bunları çepeçevre kuşatmasıdır. İşte o zaman isterler ki, keşke hiç varolmasaydılar. Bu yüzden kötü davranışlarının ve çirkin işlerinin ortada olduğunu görmeleri ile birlikte yüce Allah'tan herhangi bir sözü gizleyemezler.

"O gün Allah onların hepsini yeniden diriltecek, onlarda size yemin ettikleri gibi O'na (Allah'a) yemin edeceklerdir." (Mücâdele, 18) ayetine gelince, ileride söyleyeceğimiz gibi onların Allah'a yemin etmeleri, dünyada edindikleri ve meleke hâline getirdikleri yalancılık alışkanlığının gereğidir. Yoksa Allah'a karşı hiçbir gizli yanlarının kalmayacağı o gün, gerçekleri gizleyecekleri ve sözlerini saklayacakları anlamına gelmez.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de, *"Ana-babaya... iyilik edin."* ayeti ile ilgili olarak Selam el- Cu'fi, İmam Bâkır'dan (a.s) ve Eban b. Tağlib de İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ederler: "Bu ayet, Resulullah (s.a.a) ile Hz. Ali (a.s) hakkında inmiştir."

Tefsir-ul Ayyâşî'de daha sonra şöyle devam ediliyor: "Bu rivayetin aynısı, İbn-i Cebile'nin hadisinde de yer almıştır. İbn-i Cebile şöyle

demiştir: Peygamberimizden rivayet edilmiştir ki: Ben ve Ali bu üm-
metin babalarıyız."

Ben derim ki: Behranî, Tefsir-ul Burhan adlı kitabında bu hadisi naklettikten sonra şöyle diyor: "Bunu el-Faik adlı eserin sahibi de ri-
vayet etmiştir." (c.1, s.369, h:4)

Tefsir-ul Ayyâşî'de bu anlamdaki rivayet, Ebu Basir kanalıyla İmam Bâkır'dan ve İmam Sadık'tan nakledilmiştir.¹ Yine aynı rivayeti İbn-i Şehraşub, Eban aracılığı ile İmam Bâkır'dan aktarmıştır. Bu ha-
berin verdiği bilgi, bu kitabın üçüncü cildinde muhkem ve müteşabih kavramlarını incelerken vurguladığımız anlamda Kur'an'ın bâtınına ilişkin yoruma dayanıyor. Çünkü baba, insanın varoluşunun başlangıcı ve onun eğiticisidir. Buna göre insanın öğretmeni ve kemale erdireni babasıdır. Böyle olunca Resulullah ile Hz. Ali -ki onlara en üstün selam olsun- doğru yolu bulan, ilimlerinin ve hikmetlerinin nuru ile aydınlanan müminin babaları olmaya, o müminin sadece hayatının başlangıcı ve bedenini yetiştiricisi olan cismanî babasından daha çok la-
yıktırlar. Buna göre, Peygamberimiz ile Hz. Ali birer babadır ve Kur'-
an'daki ana-babaya itaat etmeyi emreden ayetler, bâtinî anlamları ile Peygamberimizle Hz. Ali'yi de kapsarlar. Gerçi zahirî anlamları bakı-
mından maddî ana-baba (insanın kendi anne babası) ile sınırlıdır.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Salih'ten, İbn-i Abbas'ın "*yakın komşuya, uzak komşuya*" ifadeleri hakkında, "Bunlar, seninle arasında akrabalık ilişkisi olmayan komşulardır." ve "*yanınızdaki arkadaş*" ifadesi hak-
kında da "Bu, yolculuk arkadaşı anlamındadır." dediğini nakletmiştir. (c.1, s.241, h:130)

Ben derim ki: İbn-i Abbas'ın "seninle arasında akrabalık olmayan komşu" tanımı her ne kadar sadece yakın komşuya mahsus bir ifade olarak kabul edilebilirse de hem yakın, hem de uzak komşuya yönelik bir açıklamadır. "Yanızdaki arkadaş" ifadesi ile ilgili "yolculuk ar-
kadaşı" biçimdeki tarifi ise herhalde örnek verme yani örneklerden bazısını sunma kabilindendir.

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de, Mes'ade b. Sadaka aracılığıyla İmam Sa-
dık'tan (a.s) dedesinin (İmam Zeynelabidin'in) şöyle dediği nakledilir: "Hz. Ali, kıyamet gününün dehşetini anlatan bir hutbesinde şöyle bu-

1- Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.241, h:129.

yurdu: O gün ağızlar mühürlenir; kimse konuşamaz. Yerine eller konuşur, ayaklar şahitlik eder ve deriler dile gelerek insanların yaptıkları işleri haber verirler. Bu yüzden insanlar Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler." (c.1, s.242, h:1333)

Bilesin ki, Ehl-i Sünnet kanallarından gelen çok sayıda rivayet bu ayetlerin Yahudiler hakkında indiklerini ileri sürmüştür. Gerçi bu ayetlerin devamı olan ayetlerin Yahudilerin durumunu anlatmaları bu ihtimali güçlendiriyor. Çünkü söz konusu ayetlerde Yahudilerin cimrilikleri, servet biriktirmeye düşkünlükleri, bunun yanı sıra müminleri kışkırtmaları, onları Allah yolunda harcama yapmaktan kaçınmaya teşvik etmeleri, fitneye düşürmeleri, onları horlamaları ve Peygamberimizin işlerini bozmaları vurgulanıyor. Fakat söz konusu rivayetler ayetlerin iniş sebebini bildirmekten çok somut örneklerle uyarlamaya yönelik birer örneğe benzemektedirler. Tıpkı iniş sebepleri ile ilgili olarak nakledilen diğer rivayetlerin çoğunda olduğu gibi. Bu yüzden bu rivayetleri çok sayıda olmalarına rağmen nakletmek istemedik.

Yine bilesin ki, ana-babaya, akrabalara, yetimlere ve yukarıdaki ayette sayılan öbür zümrelere iyilik etmeye ilişkin rivayetler, sayılamayacak kadar çoktur. Üstelik bunlar Müslümanlar arasında bilinen, tanınan rivayetlerdir. Bu gerekçe ile o rivayetleri burada aktarmadık. Kaldı ki o rivayetlerin her birinin Kur'an-ı Kerim'de kendisine mahsus yeri vardır. O uygun yerler geldiğinde bu rivayetlere oralarda yer vermek daha uygundur.

43- Ey inananlar! Ne söylediğinizi bilmeniz için, sarhoşken namaza yaklaşmayın; yoldan geçici olmanız dışında, cünüp iken de yıkanınca (gusledinceye) kadar (mescide) yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolculukta iseniz, yahut sizden biriniz tuvaletten gelirse, yahut da kadınlara dokunmuşsanızsa (onlarla cinsel ilişkide bulunmuşsanızsa), su bulamadığınız takdirde temiz bir yere yönelin ve (onu) yüzlerinize ve ellerinize sürün (teyemmüm edin). Allah, şüphesiz çok affedici ve bağışlayıcıdır.

AYETİN AÇIKLAMASI

Bakara suresindeki *"Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar."* (Bakara, 219) ayetini incelerken, şarap konusuna değinen ayetlerin beş tane olduğunu söylemiştik. Eğer bu ayetler bir araya getirilerek incelenirse anlaşılır ki, az önce okuduğumuz ayet yani, *"Ey inananlar!... sarhoşken namaza yaklaşmayın..."* ayeti, bu iki ayetten yani, *"Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem şarap, hem de güzel gıdalar edirsiniz."* (Nahl, 37) ayeti ile, *"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı... haram kılmıştır."* (A'râf, 33) ayetinden sonra ve şu iki ayetten yani *"Sana şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür."* (Bakara, 219) ayeti ile *"Ey inananlar! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun."* (Mâide, 90) ayetinden önce inmiştir. Bu konu ile ilgili en son inen ayet,

Mâide suresindeki bu ayettir.

Başka bir bakışla bu sıralamayı, söylediğimizden farklı bir şekilde tasavvur etmek mümkündür. Şöyle ki, şarap hakkında ilk olarak Nahl suresindeki ayet, sonra A'râf suresindeki ayet, daha sonra Bakara suresindeki ayet, ondan sonra Nisâ suresindeki ayet ve son olarak da Mâide suresindeki ayet inmiştir. Böyle olunca artık şarap içmenin kesin yasaklanma süreci bir önceki sıralamadan farklı bir seyir izlemiş olur. Bu sıralamaya göre A'râf suresindeki yasaklama tefsirsiz bir yasaklama, arkasından gelen Bakara suresindeki yasaklama kesin yasaklama olur. Fakat [böyle kesin bir yasaklamanın olmasına rağmen] Müslümanlar bu yasağa uyma konusunda ihmalkârlık gösteriyor, şaraptan kaçınmıyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah Nisâ suresindeki ayetle onları kesin bir yasaklamaya tâbi tutarak, namazda içkiden uzak durmalarını emretti; son aşamada ise Mâide suresindeki ayeti indirmekle şarap içmenin bütün durumlarına ilişkin kesin bir yasak gönderdi.

Ama eğer sen bu ayetlerin içeriğini incellersen, muhtemelen daha önceki sıralamayı bu sıralamaya tercih edersin; Bakara suresindeki ayette ifade edilen kesin yasaklamadan sonra Nisâ suresindeki sadece namaza ilişkin bir yasaklamanın gelmesinin anlamsız olduğunu söylersin. Bu nedenle Nisâ suresindeki bu ayet, Bakara suresindeki ayetten önce inmiştir. Yalnız, sarhoşken namaz kılma yasağının hâlsiz ve tembel tembel namaz kılma anlamına gelen kinayeli bir ifade olduğu kabul edilirse o başka. Nitekim aşağıda nakledeceğimiz bazı rivayetler bu ifadeyi böyle tefsir etmişlerdir.

Bu ayetin [aralarında hiçbir bağlantı olmayan] önceki ayetle sonraki ayet arasında yer alması hususuna gelince, bunun önceki ve sonraki ayetler içinde bir ara ve ayrıç amaçlı (muterize) ifade gibi olduğunu söylemeliyiz. Yalnız burada bir değerlendirme var ki eğer bu duruma o açıdan bakılırsa, böyle bir ara ifade yadırganmayabilir. - Halbuki bu üslup Kur'an'da ender görülen bir şey değildir.- Sözüne ettiğimiz değerlendirme ve bakış açısı şudur:

Birkaç gün boyunca birbirine bağlı, insicamlı ve tek akışlı birkaç ayet indikten sonra bir veya birkaç ayetin inmesine gerek duyulabilir. Tek akış üzere inen ayetler tamamlandıktan sonra da bu ayet bir ara ifade şeklinde o ayetlerin arasında yer alır. Fakat bu ayet aslında [bir-biriyle bağlantılı olan önceki ve sonraki ayetlerden kopuk değil ve]

onların arasında yabancı bir anlam taşımamaktadır. Aksine, onlar söz arasında bir söz gibidirler; zihinlerde beliren ve giderilmesi gereken bir şüpheyi gidermeye çalışan veya duyurulmasına gerek duyulan ara mesajlardır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Artık insan kendi kendinin şahididir. İsterse özürlerini sayıp döksün. Onu (vahyi) acele edip okumak için dilini oynatıp durma. Şüphesiz onu toplamak da, okumak da bize düşer. O hâlde biz onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak da şüphesiz bize düşer. Hayır! Doğrusu siz geçip gideni (dünyayı) seviyorsunuz."* (Kıyâmet, 20) Burada, *"Onu (vahyi) acele edip okumak için dilini oynatıp durma."* cümlesi ile *"Sonra onu açıklamak da şüphesiz bize düşer."* cümlesi arasındaki ayetlerin yerine dikkat etmek gerekir. [Yani bu ayetlerin zahirde önceki ve sonraki ayetlerle bağlantısı yoktur.]

Buna göre tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayetin de öncesi ve sonrası arasında bağlantı kurmak amacı ile açıklamalar yapmaya ve bu hususta zorlanmaya ihtiyaç yoktur. Üstelik Kur'an parça parça ve tedricî olarak inmiştir. Bu yüzden ayetler arasındaki bağlantı, sadece bir defada inen sureler ile açıkça birbirine bağlı olan ve bu bağlılıklar sonucu aralarında sıkı ilişkinin bulunduğu ortaya çıkan ayetlerde gereklidir.

"Ey inananlar! Ne söylediğinizi bilmeniz için, sarhoşken namaza yaklaşmayın." Ayetteki namazdan maksat mescittir, camidir. Bunun delili, *"yoldan geçici olmanız dışında, cünüp iken de... (mescide) yaklaşmayın."* ifadesidir. Buradaki mecazî ifadenin gerekçesi, *"Ne söylediğinizi bilmeniz için"* ifadesidir. Çünkü eğer "Sarhoşken mescide yaklaşmayın." denmiş olsaydı, bu ifadeyi *"Ne söylediğinizi bilmeniz için"* cümlesi ile gerekçelendirmek uygun olmazdı veyahut bu gerekçe amaçlanandan başka bir anlam ifade ederdi. Çünkü ifade edilmek istenen anlam şudur: Sizler namazdayken yücelik ve ululuk makamı karşısındasınız ve âlemlerin Rabbine sesleniyorsunuz. Bu-na göre şarap pisliği ile aklınızı gidererek sarhoş olmanız ve bunun sonucunda ne dediğinizi bilmez duruma düşmeniz doğru olmaz. Bu anlam, görüldüğü gibi [sarhoşken mescide değil] namaza yaklaşmayı yasaklamaya uygun düşer. Fakat sünnete göre namaz çoğunlukla camide cemaatle kılındığı için ve cünüpken camiye girmenin hükmünü bildirme amacı da güdüldüğü için, görüldüğü gibi veciz bir ifade kullanılmıştır.

Buna göre *"Ne söylediğinizi bilmeniz için"* ifadesi, sarhoşluğu namaza başlama durumuna kadar devam edecek şekildeki içki içmeyi yasaklamaya yönelik gerekçelendirme niteliğindedir. Yani, "Ne söylediğinizi bilirsiniz diye size içki içmeyi yasakladık." Yoksa bu ifade hükmü [yani, sarhoşken namaza yaklaşmanın yasaklılığını] sınırlanmıştır. Yani söylenmek istenen şey, "Ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın; ama ne söylediğinizi bildiğiniz zaman artık namaza durmanızın sakıncası yoktur." anlamında değildir.

"Yoldan geçici olmanız dışında, cünüp iken de..." Bu ayeti, *"Ey inananlar! Namaza duracağınız zaman..."* (Mâide, 6) ayetini tefsir ederken inceleyeceğiz.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Fazl, Ebu'l Hasan'dan (a.s) *"Ne söylediğinizi bilmeniz için, sarhoşken namaza yaklaşmayın."* ayeti ile ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bu ayet, içkinin yasaklanmasından önce inmiştir." (c.1, s.242, h:135)

Ben derim ki: Bu rivayete şöyle bir yorum getirmek gerekir ki, İmamın (a.s) içkinin yasaklanmasından maksadı, onun bu yasağını açıklığa kavuşturmaktır. Aksi hâlde rivayetin içeriği Kur'an'a ters düşer. Çünkü A'râf suresinin bu konudaki ayeti içkiyi açık bir günah olarak yasaklamakta olduğu gibi, Bakara suresinin bu konudaki ayeti de içki içmenin büyük günah olduğunu açıkça belirtmektedir. Demek ki şarap, hicretten önce Mekke döneminde yasaklanmıştı. Çünkü A'râf suresinin bu konu ile ilgili ayeti Mekke döneminde inmişti. Nitekim incelemekte olduğumuz bu Nisâ suresi ayetinin de Medine döneminde indiği hakkında hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Bu rivayetin benzeri olan birkaç Sünnî kaynaklı rivayette de bu ayetin içki yasağından önce indiği belirtiliyor. (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.165)

Bu rivayete ikinci bir yorum da getirilebilir. Şöyle ki rivayet, bu ayetin [şarabın haram olmadan önce inmesi göz önünde bulundurularak] hâlsiz ve tembel bir şekilde namaz kılmayı yasakladığını açıklamak istemiştir.

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de Zürrare, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s)

şöyle rivayet eder: "Hâlsiz ve tembel durumda, uykulu ve karnın dolu bir şekilde namaza durma. Çünkü bu durumlarda her an insana nifak sızabilir. Yüce Allah müminlerin sarhoşken -yani uyku sarhoşluğunda- namaza durmalarını yasaklamıştır." (c.1, s.242, h:134)

Ben derim ki: İmam (a.s), "Çünkü bu durumlarda nifak her an insana sızabilir." sözünü, ayetteki "*Ey inananlar!*" ifadesinden çıkarıyor. Çünkü bu emre uymayan kimse mümin değil, münafıktır. Rivayetteki, "yani uyku sarhoşluğunda" sözü, muhtemelen rivayeti nakleden ravinin sözüdür. Fakat İmamın sözü olma ihtimali de vardır; dolayısıyla bu açıklama, ayete yönelik bâtinî bir tefsirdir. Gerçi zahirî bir tefsir de olabilir.

Ayetteki sarhoşluğu uyku hâli ile tefsir eden başka daha birkaç rivayet de vardır. Bu rivayetleri Halebi'ye dayalı iki rivayet hâlinde Ayyâşî kendi tefsirinde nakletmiştir.¹ Aynı rivayetleri Kuleynî, el-Kâfî adlı eserinde kendi rivayet zinciri ile Zeyd b. Şahham'a dayandırarak İmam Sadık'tan² ve Zürare'ye dayandırarak da İmam Bâkır'dan (a.s) naklediyor.³ Bu anlama gelen rivayeti Buharî de Enes b. Malik aracılığı ile Resulullah'tan (s.a.a) nakletmiştir.

1- Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.242, h:136-137.

2- Fûru-u Kâfî, c.3, s.71, h:15.

3- Fûru-u Kâfî, c.3, s.299, h:1.

Nisâ Sûresi 44-58511

44- Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun? Onlar sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar.

45- Allah sizin düşmanlarınızı daha iyi bilir. Dost olarak Allah yeter. Yardımcı olarak da Allah yeter.

46- Yahudilerden bir kısmı, sözleri yerlerinden değiştirirler ve (Peygambere karşı) "işittik ve karşı geldik", "dinle dinlemez olası" ve dillerini eğip bükerek ve dini yererek "râina" derler. Eğer onlar "işittik, itaat ettik", "dinle" ve "bizi gözet" de-selerdi, şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı. Fakat, küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir. Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar.

47- Ey kendilerine kitap verilenler! Biz birtakım yüzleri silip arkalarına çevirmeden veya Cumartesi adamlarını lânetlediğimiz (maymun şekline soktuğumuz) gibi onları da lânetlemeden önce, yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirdiğimize (Kur'an'a) inanın; Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir.

48- Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan

başkasını dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse, gerçekten büyük bir günah işlemiştir.

49- Kendilerini övüp yüceltenleri görmedin mi? Oysa Allah, dilediğini övüp yüceltir ve onlara kıl payı kadar bile zulmedilmez.

50- Bak nasıl Allah'a karşı yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu (onlara) yeter.

51- Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun? Bunlar puta ve tağuta inanıyorlar ve kâfirler için, "Bunlar, (Allah'a) inananlardan daha doğru yoldadır" diyorlar.

52- İşte onlar Allah'ın lânetlediği kimselerdir. Allah kimi lânetlerse, artık onun için hiçbir yardımcı bulamazsın.

53- Yoksa onların mülkten bir nasipleri mi var? Öyle olsaydı, insanlara bir çekirdek kırıntısı bile vermezlerdi.

54- Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı? Doğrusu biz İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir mülk de verdik.

55- Onlardan kimi ona inandı, kimi de ondan yüz çevirdi. (Onlara kavurucu bir) ateş olarak cehennem yeter.

56- Hiç şüphesiz ayetlerimizi inkâr edenleri yakında ateşe sokacağız. Derileri yanıp eridikçe, azabı tatsınlar diye derilerini başka derilerle değiştiririz. Şüphesiz Allah üstündür, hikmet sahibi.

57- İnanıp iyi işler yapanları da, altından ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz. Orada sürekli kalacaklardır. Orada onlara tertemiz eşler vardır ve onları koyu bir gölge altına alacağız.

58- Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size böylece ne güzel öğüt veriyor! Doğrusu Allah işiten ve görendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayetler Ehl-i Kitabın durumunu açıklamakta, onların zulümlerini ve Allah'ın dinine yönelik ihanetlerini ayrıntılı biçimde

anlatmaktadır. Bu ayetlerin intibak ettiği en açık örnek Yahudilerdir. Bu ayetler grubu birbiri ile bağlantılı olup bir akışa sahiptirler. Gerçi Mecma-ul Beyan tefsirinde yer aldığına göre, bazı tefsirciler bu ayetler dizisinin sonundaki *"Allah size, emanetleri ehline vermenizi... emreder."* ayetinin Mekke'de indiğini söylemişler ve bu ayetle birlikte, *"Senden fetva isterler. Onlara de ki: Allah kelâle'nin (babası ve çocuğu olmayan kimsenin) mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor."* (Nisâ, 176) ayetini, Medine döneminde inen Nisâ suresinden istisna ederek bu iki ayetin Mekke döneminde indiklerini ileri sürmüşlerdir. Fakat ilk ayetin öncesi ile bağlantısı açık olduğu gibi "kelâle" ayeti de surenin daha önceki ayetleri ile irtibatlıdır. Çünkü "kelâle" ile ilgili ayetin konusu mirastır ve mirasın da teşrii Medine'de gerçekleşmiştir.

"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun?..."

Yukarda surenin 36-42. ayetlerini incelerken, o ayetler ile tefsirine başladığımız bu ayetler arasında belli oranda bağlantı olduğunu belirtmiş, o ayetlerin Yahudiler hakkında indikleri yolunda bir görüşün olduğuna da değinmiştik.

Kısacası, bu ayetlerden anlaşılan şudur: Yahudiler müminleri sever görünerek ve onların iyiliklerini ister izlenimini bırakmaya çalışarak, müminlerin arasında fitne çıkarmaya çalışıyor, onlara cimriliği ve Allah yolunda infak yapmamayı emrediyorlardı. Maksatları bu yolla onların gayretlerinin başarıya ermesini, gelişme ve ilerleme kaydetmelerini engellemekti. Buna göre bu ayetlerin ya doğrudan Yahudiler hakkında veya onlarla işbirliği yaparak, onlarla dostluk kuran, onların saptırıcı telkinleri ile sapan, onların tarafına meylederek cimriliği benimseyen ve sonra da başkalarına cimri olmayı emredenler hakkında inmiş olmaları gerekir.

İşte, *"Sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar. Allah sizin düşmanlarınızı daha iyi bilir..."* ayetlerinden çıkan sonuç budur.

Bu iki ayetin anlamı -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şudur: Size şimdi anlattıklarımız; önce anlatmış olduğumuz böbürlenme, öğünme, cimrilik ve riyakârlıkla Allah yolunda infaktan kaçınan kimse hakkında daha önce anlatmış olduklarımızı doğruluyor. Yahudileri görüyorsun ki, kendilerine kitaptan bir pay -yani kendilerinin iddia ettiği şekilde kitabın tümü değil, sadece bir bölümü- verildi. Bunlar sapıklığı satın alıyorlar, onu hidayete tercih ediyorlar ve sizi de

yoldan çıkarmak istiyorlar. Onlar her ne kadar sizi güler yüzle karşılasalar, iyiliğinizi istermiş gibi görünseler, yardımcılarınız ve dostlarınız şeklinde sizinle ilişki kursalar ve böylece size, hoşunuza giden ve gönüllerinizin onaylayacağı şeyleri anlatsalar da sizin için istedikleri tek şey, doğru yoldan çıkmanızdır. Nitekim kendileri için de öyle bir sapıklığı seçmişlerdir. Allah sizin düşmanlarınızı sizden daha iyi bilir. Onlar sizin düşmanınızdır. Öyleyse dış görüntüleri sizi aldatmasın. Onları dostlarınız ve yardımcılarınız farz ederek sakın emirlerine itaat etmeyin, onların cilalanmış sözlerine ve süslü püslü telkinlerine kulak asmayın. Siz onların yalancı dostluklarına ve ümit ettiğiniz yardımlarına muhtaç değilsiniz. Gerçek bir dost olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir. Allah'ın dostluğu ve yardımcılığı olduktan sonra artık onların dostluklarının ve yardımcılıklarının ne gereği var?

"Yahudi olan kimselerden öyleleri vardır ki, sözleri yerlerinden değiştirirler... ve dini yererek..." Ayetin orijinalinde geçen "minellezine=kimselerden" kelimesinin başındaki "min" edatı, beyaniye=açıklama nitelikli olup önceki ayette geçen *"Kendilerine kitaptan bir pay verilenler..."* ifadesini veyahut *"düşmanlarınız..."* ifadesini açıklamaktadır. Kimi tefsirciler de "minellezine hâdu=Yahudi olan kimselerden öyleleri vardır ki" ifadesinin hazfedilmiş bir mübte-danın haberi olduğunu, hazfedilmiş mübtedanın da "yuherrifune'l kelime=sözleri yerlerinden değiştirirler" ifadesinin mevsufu olduğunu söylemişlerdir. Buna göre ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "Minellezine hâdu kavmun yuherrifune'l...=Yahudi olan kimselerden öyle kavimler vardır ki... değiştirirler." veya "minellezine hâdu men...=Yahudi olan kimselerden öyleleri vardır ki..." Bu tefsirciler daha sonra da şöyle demişlerdir: Arap dilinde mevsufun hazfedilmesi çok görülmüştür. Meselâ Zirrümme bir şiirinde şöyle diyor:

"Durum öyle bir hâl aldı ki onlardan, akan göz yaşlarına hakim olamayanlar var / Diğerlerinin ise göz yaşları damla damla akar."

Şiirde mevsuf hazfedilmiştir. İfadenin takdirî açılımı ya "minhum kavmun=onlardan öyle bir grup..." [şiirde bir grubun durumu açıklanıyorsa ise,] veyahut "minhum men=onlardan kimisi" [şiirde bir şahsın durumu açıklanıyorsa ise,] şeklindedir.

Yüce Allah bu Yahudi zümresini kelimeleri yerinden kaydırmakla sıfatlandırıyor. Bu iş ya kelimeleri öne alarak, arkaya atarak, düşüre-

rek ve arttırarak onların yerlerini değiştirmekle olur -nitekim eldeki Tevrat'ın böyle bir tahrife uğradığı iddiası ileri sürülmüştür- veya Tevrat'ta Hz. Musa'dan (a.s) gelen ve diğer peygamberlerden ellerine ulaşan ilâhî mesajları doğru anlamlarından farklı biçimde yorumlayarak yapılıır. Tıpkı Peygamberimizin (s.a.a) gelişine ilişkin Tevrat'taki müjdeleri yorumlamaları gibi. Daha önce de aynı çarpıtılmış yorumları Hz. İsa'nın (a.s) gelişini müjdeleyen mesajlarda yapmışlardı. "Geleceği vadedilen peygamber henüz gelmedi." diyerek, günümüze kadar öyle bir peygamberin geleceğini bekler oldular.

Kelimeleri yerinden değiştirmelerinin anlamı *"işittik ve karşı geldik..."* ifadesinde yaptıkları çarpıtma ve kaydırma olabilir. O takdirde "yekûlûne semi'na ve aseyna=işittik ve karşı geldik... derler" cümleleri, "yuherrifune=değiştirirler" fiiline matuf olur ve o zaman kelimeleri yerinden değiştirmekten maksat, kullanılması gereken yerin dışında kullanılmasıdır. Yani eğer biri "işittik" derse, normal olarak bu kelime itaat amacı ile kullanılmalı ve "işittik ve itaat ettik" denmelidir; yoksa "işittik ve isyan ettik" denmesi veya "işittik" kelimesinin alay etmek için kullanılması doğru değildir. Tıpkı bunun gibi, eğer biri "dinle" derse, normal söz akışına göre devamını "Allah sana dinletsin" şeklinde getirmesi beklenir; "Dinle, dinlemez olası" -yani Allah sana işittirmesin- ve "râina" demesi beklenmez. "Râina" kelimesi Yahudi dilinde [yani İb-ranicede, küfür anlamını taşıyan] "Dinle, dinlemez olası" anlamına gelir.

"Dillerini eğip бүkerek ve dini yererek" ifadesindeki "leyy" kelimesi, "bükmek" anlamına gelir. Yani onlar dillerini бүkmek suretiyle sözlerinden batıl olanını hak gibi, hakaret ve alay içerikli konuşmalarını edepli ve saygılı bir ifade gibi gösterirler. Bu şöyle oluyordu: Müminler Peygamberimizle (s.a.a) konuşacakları zaman ona, "Râina, ya Resulallah!" diye hitap ederlerdi. Bu ifade ise, "Bize bak, söyleyeceklerimizi dinle ki, ne demek istediğimizi tam olarak anlatabilelim." anlamında idi. Yahudiler bu hitaptan faydalanarak Resulullah'a (s.a.a) aynı hitabı yöneltiyorlardı. Ama kullandıkları "râina" kelimesinin kendi dillerindeki çirkin ve Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmesi yakışsız olan anlamını kastediyorlardı.

Dolayısıyla bu saygısızlıkları yüzünden, *"kelimeleri yerlerinden değiştirirler"* ayetiyle kınandılar. Arkasından bu ifade, *"işittik ve karşı*

geldik", "*dinle dinlenmez olası*" diye tefsir edildi. Sonra da bu ifadeye tefsir maksadı ile "*râina*" kelimesi atfedildi. Arkasından da onların yaptığı bu çirkin işlerin, dilleri bükmek ve dine saldırmak amaçlı olduğunu vurgulamak için "*Dillerini eğip bükerek ve dini yererek*" buyruldu. Bu iki mastar ("*leyy*" ve "*t'an*") hâl=durum bildirme konumundadır. Yani "*Dillerini bükükleri ve dine saldırdıkları hâlde (dillerini bükerek ve dine saldırarak)*" anlamındadırlar.

"Eğer onlar, 'İşittik, itaat ettik'... deselerdi, şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı." Dinî edebî ve hakka boyun eğmeyi içeren bu sözlerin, onların dillerini bükerek ve dine saldırarak söyledikleri asla hayır ve doğruluk içermeyen ve bu yüzden kınanan kendi sözlerinden daha hayırlı ve daha doğru olarak değerlendirilmesi; bu hak sözdeki gerçek etki ile onların kendi sözlerinde var saydıkları, fakat aslında varolmayan etkinin karşılaştırılmasına dayalıdır. Buna göre bu karşılaştırma, gerçek etki ile gerçek olduğu sanılan etki arasında yapılmış bir karşılaştırmadır.

Bu duruma göre ayetin anlamı şöyle olur: "Eğer onlar, 'İşittik ve itaat ettik' deselerdi, bu sözdeki hayırlılık ve doğruluk payı, onların dil bükmek ve dine saldırmak için sandıklarından daha çok olurdu. Bu ayetin üslûbu şu ayetin üslûbu ile aynıdır: "*Onlar bir ticaret veya eğlence görünce hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta yalnız bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.*" (Cum'a, 16) [Bu ayette de gerçek rızık ile gerçek olduğu sanılan, fakat aslında hayırdan hiçbir paya sahip olmayan rızık arasında bir karşılaştırma yapılmış ve bu bağlamda halkın rızık hususundaki sanısı göz önünde bulundurularak, Allah'ın yanında bulunan mükâfatın, onların rızık olarak sandığı ticaretten daha hayırlı olduğu bildirilmiştir.]

"Fakat küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir. Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar." Bu ifade Yahudilerin "*işittik, itaat ettik.*" diyebileceklerine dönük muhappların ümidini kırmak amacı taşıyor. Çünkü bu söz, iman etme anlamı taşır ve onlar lânetlenmiş kimselerdir; iman etmeye muvaffak olamazlar. Bu yüzden onlardan söz edilirken, "*Lev ennehum kâlû=eğer onlar... deselerdi*" ifadesi gibi imkânsızlığa işaret eden bir temenni ifadesi kullanıldı.

Anlaşıldığı kadarıyla ayetteki "bikufrihim=küfürleri sebebiyle" ifadesinin başındaki "ba" harf-i cerri, sebebiyyedir [eylemin sebebini bildirmektedir]; alet için değil. Çünkü kâfirliğin iman ile giderilmesi mümkündür. Binaenaleyh kâfirlik kendi niteliği ile iman etmeyi kesin olarak engelleyen lâneti gerektirmez. Fakat Yahudiler kâfir oldukları için (ki, yüce Allah bu surenin sonunda onların kâfirliklerinin mahiyetlerini anlatacak) Allah onlara öylesine lânet etti ki, bu lânet sonucu kâfirlik onların ayrılmaz bir sıfatı oldu. Bu yüzden onlar -pek az bir bölümü dışında- iman etmezler. Bunun üzerinde iyice düşünün.

"Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar." ifadesine gelince, bazı tefsirciler buradaki "kalilen=az" kelimesinin hâl=durum bildiren konumunda olduğunu söylemişlerdir. Buna göre ifadenin anlamı, "Onlar iman etmezler, ancak az olmaları hâlinde iman edenleri olur." şeklindedir. Başka bir görüşe göre bu kelime ibarede bulunmayan mahzuf bir ismin sıfatıdır. Buna göre ifadenin anlamı, "Onlar iman etmezler, ancak az bir iman ile iman ederler." olur. Bu görüş kendinden öncekisi gibi sakıncasızdır. Fakat imanın azlıkla nitelenmesinin mevsufun kendisiyle değil de onunla ilintili olan bir şeyle nitelemek türünden olduğu bu görüşe eklenmelidir. Buna göre ifade, "Onlar sadece inananı az olan bir iman ile iman ederler." anlamına gelir.

Bazı tefsir bilginleri de "*pek az bir kısmı*" ifadesindeki bu azlıkla, kâmil imanın karşıtı olan az imanın kastedildiğini ve ayetin anlamının, "Onlar sadece hesaba alınmayacak derecedeki az bir iman ile iman ederler. Bu imana önem verilmez. Çünkü bu iman, sahibinin davranışlarını düzeltecek, nefsini arındıracak ve aklını geliştirecek bir iman değildir." şeklinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat bu görüş yanlıştır. Çünkü iman ancak köklü olup olmamak, tam ve eksik olmak gibi farklı derecelerle nitelenebilir; ama çokluğun karşıtı olan azlıkla nitelenemez. Özellikle sözlerin en belâgatlısı olan Kur'an'da böyle düşük bir ifadenin bulunması düşünülemez.

Üstelik ayette sözü edilen imandan maksat, ya münafıklığın karşıtı olan kalbî iman veya genelde İslâm adı verilen görünürdeki imandır. Hangi anlamda olursa olsun İslâm'a göre imana itibar edildiği, önem verildiği şüphe edilmez bir gerçektir. Kur'an'daki ayetler açık bir şekilde bu gerçeği vurguluyor. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Size selam verene 'Sen Müslüman değilsin' demeyin.*" (Nisâ, 94) Şu da

var ki, yüce Allah'ın, *"Fakat küfürleri sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir."* ifadesinden ettiği istisnada, öbür Müslümanlar gibi *"işittik, itaat ettik"* demek suretiyle zahirlerini koruyarak imanın asgari derecesinin veya zahirî İslâm'ın asgari derecesinin bulunmasını yeterli sayıyor.

Bu görüşü savunan tefsirciyi yanıltan vehim ise şudur: Allah'ın Yahudileri kâfirlikleri yüzünden lânet etmesi, onların bir bölümünün iman etmesi ile etkisini yitirmemeli ve bunun tersi ortaya çıkmamalıdır. Buna dayanarak azlığın, imanın vasfı olduğunu, öyle az bir iman da önem taşımadığını farz etmiş ve ancak böylece, *"küfürlikleri sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir."* ifadesinin yerinde olacağını düşünmüştür. Fakat bu tefsircinin gözden kaçırdığı bir gerçek var; o da şu ki: Bu tür hitapların ve içerdiği kötü sıfatların, kınamaların, azarlamaların ve cezalandırmaların tümü, toplum olma sıfatı ile toplumlara yöneliktir. [Yoksa toplumdaki bireylere yönelik hiçbir yanı yoktur.] Buna binaen söz konusu lânete, gazaba ve diğer genel cezalandırmalara uğrayan toplum, oluşmuş bir toplum olarak Yahudi toplumdur. Bunlar toplum olarak iman etmezler, mutluluğa ve kurtuluşa ermezler. Bu, bugüne kadar böyle idi ve bundan sonra kıyamet gününe kadar da öyle olacaktır.

Ayetteki istisna (*Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar*) ise fertler ile ilgilidir. Bazı fertlerin toplum için kesin olan bir hükmün dışına çıkarılmaları, o hükmü bozmak demek değildir. Peki, bu istisnaya niçin ihtiyaç duyuldu? Çünkü fertler bir bakıma toplumun kendisi demektir. "Fela yu'minune=inanmazlar" ifadesi de, fertlerin iman etmeyeceklerini belirtmekte olduğundan dolayı -gerçi bu vurgu onların toplum olarak iman etmeyecekleri hasebiyledir- bu hükmün onları teker teker içerdiği ve hiçbirinin bu hükümden kurtulamayacağı sanılabilir. İşte böyle sanılmasın diye "illa kalilen=pek azı dışında" istisnasına gerek duyuldu. Dolayısıyla bu ayetin konumu, şu ayetin konumu gibidir: *"Eğer biz 'kendinizi öldürün' yahut 'yurtlarınızdan çıkın' diye bunu onlara farz etmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı."* (Nisâ, 66)

"Ey kendilerine kitap verilenler!... indirdiğimize (Kur'a-n'a) inanın..." Ayetin orijinalinde geçen "netmise" kelimesi, "tams" kökünden "bir nesnenin izini silmek, etkisini ortadan kaldırmak" demektir.

Yine ayetteki "vucûhen" kelimesinin tekili olan "vech" kelimesi, "bir şeyin sana dönük olan ve görünen tarafı" demektir. İnsan için kullanıldığında "onun başının görünen ve sana dönük olan ön bölümü" anlamına gelir. Bu kelime hissî=somut meselelerde olduğu gibi manevî meselelerde de kullanılır. Yine ayetteki "edbar" kelimesinin tekili olan "dubur" kelimesi, "ense" demektir.

Ayette sözü edilen "Cumartesi adamları"ndan maksat, Cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşan bir grup Yahudidir. Yüce Allah onları bu davranışlarından dolayı lânetlemiş ve maymun şekline dönüştürmüştür. Onların durumları şu ayetlerde anlatılıyor: *"Onlara, deniz kıyısında bulunan kasabanın halkının durumunu sor. Hani onlar Cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı. Çünkü Cumartesi tatil yaptıkları gün, balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi, Cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmezlerdi."* (A'râf, 163) *"İçinizden Cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine, 'Aşağılık maymunlar olun!' dediklerimizi elbette bilmektesiniz. Biz bunu, hadiseyi bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi kıldık..."* (Bakara, 66)

Bilindiği gibi, bir önceki ayette Yahudilerin veya onların bir bölümünün durumuna değiniliyordu. O ayette sözün gelip dayandığı nokta şu oldu: Bu grup Yahudiler, Allah'a ve Peygambere ihanet ettikleri, Allah'ın doğru dinini çarpıttıkları için Allah'ın lânetine uğradılar. Bu lânet de onların tümüne indi ve onları -pek azı müstesna- iman etme başarısından alıkoydu. Daha sonra, *"Ey kendilerine kitap verilenler!"* ifadesinden anlaşılacağı üzere, hitap bütün Ehl-i Kitaba yöneltildi ve hepsi, yanlarındaki kitabı doğrulayıcı olarak indirilen Kur'an'a inanmaya çağrıldı. Arkasından azgınlık ve büyüklük taslamakla mazetretsiz olarak iman etmedikleri takdirde, Allah'ın gazabına uğrayacakları ve bu gazabın da onların ortadan kaldırılması (silinip arkalarına döndürülmesi) veya lânetlenmesi şeklinde olduğu vurgulandı.

İşte, *"Biz, birtakım yüzleri silip arkalarına çevirmeden"* ifadesinde anlatılan budur. Yüzleri silmek demek, insanlık için beklenen ve umulan mutluluğun bulunduğu hayatî maksatlara yönelmek için insanların kullandığı yüzlerini silmek demektir. Yalnız bu silme, yüzlerin yok olmasını, ortadan kalkmasını, izlerinin tamamen belirsizleşmesini gerektirecek bir silme türünden değil; bu, yüzlerin arkalarına doğru

dönmesini gerektiren bir silme türüdür. Bu durumda yüzler gerçi kendi fitrî maksatlarına yönelmeyi ister; fakat ense üzerinde oldukları ve geriye dönük bulundukları için arkada bıraktıklarına yönelmekten ve onlara doğru gerisin geriye yürümekten başka bir şey yapamazlar.

Böyle bir insan, doğal yapısı ve fitratı gereğince kendisi için iyilik ve mutluluk gördüğü noktalara yönelik olmasına rağmen kendi iyiliğine, dininin ve dünyasının faydasına gördüğü hedefe her yönelişinde kötülükten ve bozukluktan başka hiçbir şeye varmaz; her ne kadar ilerlemeye çalışırsa, bir o kadar geriye gider ve asla iflah olmaz.

Söz konusu kimselerin Cumartesi adamları gibi lânete uğramalarına gelince, anlaşıldığı kadarıyla bu, onların hayvana dönüştürülmesidir. Nitekim Cumartesi adamları ile ilgili ayetlerde (Bakara, 65-66) bunların maymun hâline dönüştürüldükleri bildirilmişti.

Buna göre "ev nel'anehum" ibaresinin başındaki "veya" anlamına gelen "ev" edatı zahirî anlamı olan iki şıklılığı ifade eder. İki tehdit arasındaki farka gelince, bunlardan birincisi -yani silme olayı- gazaba uğrayanların maksatlarının ve hedeflerinin değiştirilmesini gerektirir. Bu çarpıtılmada bazı durum ve nitelik değişiklikleri dışında organizmanın (yaratılış şeklinin) değiştirilmesi söz konusu değildir. Ancak ikinci tehdit -yani Cumartesi adamlarının lâneti gibi lânetlenme olayı- insan yapısını hayvan yapısına, meselâ maymuna dönüştürmek suretiyle gerçekleşen bir maksat değişimini gerektirir.

Söz konusu kendilerine kitap verilenler, eğer Allah'ın emrine itaat etmekten kaçınırlarsa -ki, ayetin sonunda bildirildiğine göre ısrar edecekler- iki ilâhî gazaptan biri ile karşılaşacaklar. Ya yüzleri silinecek veyahut Cumartesi adamlarının uğradığı gibi bir lânete uğrayacaklar.

Yalnız ayetten anlaşıldığına göre bu ilâhî gazap hepsini kapsıyor. Bunu, ayetteki "vucuhen=yüzler" kelimesinden anlıyoruz. Çünkü bu kelime belirsiz çoğul olarak kullanılmıştır. Eğer hepsinin gazaba uğrayacağı kastedilseydi bu çoğul, belirsiz olarak kullanılmazdı. Bu çoğulun belirli değil de belirsiz kullanılmasında bir başka nükte daha vardır ki, o da şudur: Bilindiği gibi bu makam tehdit ve korkutma makamıdır. Yani bir topluluk sadece bazı fertlerinin başına gelecek bir kötü akıbetle tehdit ediliyor. Bu durumda ilâhî gazaba uğrayacak fertlerin belirsiz bırakılması, daha etkili bir korkutma ve yıldırma yöntemidir. Çünkü gazaba uğrayan kimseler için bildirilen nitelikler, belir-

siz olmalarıyla birlikte o toplumun teker teker bütün fertlerine intibak eder. Buna göre, hiç biri bu ağır cezaya çarpılmaktan emin olamaz. Bu üslûp, tehdit ve yıldırma durumunda yaygın biçimde kullanılan bir üslûptur.

"ev nel'anehum" ibaresindeki akıl sahibi kimseler için kullanılan "hum=onlar" zamiri "vucuhen=yüzler" kelimesine dönüktür. Bundan işaret yolu ile veya açıkça anlaşıyor ki, buradaki "yüzler"den, maksatlarına yönelmeleri itibarı ile insanların kendisi kastedilmektedir. Böylece yüzlerin silinip arka taraflarına döndürülmeleri ile bazılarının dediği gibi vücuttaki somut yüzlerin enseye döndürüldüklerinin kastedilmiş olduğu ihtimali zayıflamaktadır. Bunun yanı sıra yüzlerin geri döndürülmesi ile insanların doğru düşünme ve gerçekleri oldukları gibi idrak etme durumundan, düşünce çarpıklığına ve gerilemesine döndürülmesinin kastedilmiş olması ihtimali güçleniyor. Öyle ki, bu kimseler gördükleri her gerçeğe yüz çevirirler, ondan tiksiniirler ve gördükleri her batıla meylederek ona balıklama dalarlar.

Bu, yüce Allah'ın ceza ve bela nitelikli bir tür tasarrufudur ve şu ayetin içeriği ile benzerlik arz etmektedir: *"Yine O'na inanmadıkları ilk durumdaki gibi gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları şaşkın olarak azgınlıkları içerisinde bırakırız."* (En'âm, 110)

Yaptığımız açıklamalardan anlaşıyor ki, ayetteki yüzlerin silinmesinden maksat, nefislere yönelik bir tür ilâhî tasarruftur. Bu tasarruf, Allah'a ve O'nun ayetlerine inanma konusunda insanların tabiatlarında bulunan hakka boyun eğme ve batıldan kaçınmanın, batıla uyma ve haktan kaçınmaya doğru değişikliğini gerektirir. Nitekim bu ayetin baş tarafını oluşturan *"Ey kendilerine kitap verilenler! Biz birtakım yüzleri silip arkalarına çevirmeden... önce, yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirdiğimize (Kur'an'a) inanın..."* ifadesi yaptığımız yorumu destekliyor. Yine anlaşıyor ki, burada sözü edilen lânetten maksat insanın hayvana dönüştürülmesidir.

Bazı tefsirciler buradaki silmeden (çarpıtmadan) bir kavmin yüzlerinin enselerine çevrilmesinin kastedildiğini ve bu olayın ahir zamanda veya kıyamet gününde meydana geleceğini ileri sürmüşlerdir.

Buna verilecek cevap şudur: Yukarda açıklandığı üzere ayetteki *"veya... onları da lânetlemeden önce"* ifadesi bu yoruma ters düşer. [Çünkü burada sözü edilen lânetten, insanların Cumartesi adamları gi-

bi hayvana dönüştürülmeleri kastedilmiştir.]

Bazı tefsirciler de buradaki silmenin dünyevî bir perişanlık olduğunu, bu cezaya çarpılanların (Yahudilerin) sürekli zillete ve nasipsizliğe maruz kalacaklarını, mutluluk amaçlı bütün girişimlerinin Allah tarafından hayır sağlamayan bir seraba dönüştürüleceğini söylemişlerdir.

Bu yorumla ilgili olarak söyleyeceğimiz söz şudur: Bu görüş gerçeğe tamamen uzak olmamakla birlikte daha önce açıklandığı gibi ayetin başlangıç kısmı ile çelişir.

Bir diğer tefsirciye göre de buradaki silmeden maksat, Yahudilerin göçe zorlanmaları ve kovuldukları yurtlarına tekrar döndürülmeleridir. Bilindiği gibi Yahudiler Hicaz'dan çıkarılarak daha önceki yurtları olan Suriye'ye ve Filistin'e sürüldüler.

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Daha önce belirtildiği gibi ayetin akışı bundan farklı bir yorumu teyit etmektedir.

Evet, burada [bütün bu görüşleri kapsayan] bir başka ihtimale de yer vermek mümkündür; o da şu ki: Yüzlerin silinmesinden (çarpıtılmasından) maksat, onların kalplerinin tersine çevrilmesi ve bâtinî yüzlerinin haktan batıla doğru döndürülmesidir. Böylece onlar Allah'a ve O'nun ayetlerine iman etmeye muvaffak olamıyor ve neticede kurtuluşu eremiyorlar. Bunun yanı sıra hak din öyle bir doğru yoldur ki, insan dünya mutluluğunu ancak bu yola girmek ve onu sapmadan izlemekle elde edebilir. Bu yoldan sapan kimsenin fesadın kaynağına yuvarlanması, helâk bataklığına düşmesi kaçınılmazdır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnsanların kendi elleri ile işledikleri (kötülükler) yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu, ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın."* (Rum, 41) *"Eğer o ülkelerin halkı iman edip (kötülüklerden) sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat (ayetlerimizi) yalanladılar, biz de ettikleri yüzünden onları yakalayiverdik."* (A'râf, 96)

Bu gerçeğin kaçınılmaz sonucu şudur ki, yüzlerin gerçek dinî marifetlerden silinmesi (yani dinî gerçeklere sırtı dönük olması), dünya hayatı ile ilgili bütün mutluluk çeşitlerinden silinmesi (yani onlara yabancı kalması) demektir. Şöyle ki, dinî mutluluktan yoksun olan kimse, dünya mutluluğunun unsurlarını oluşturan istikrarlı hayattan, güven duygusundan, bağımsızlık ve egemenlik ayrıcalığından; ayrıca

hayatı sevimli ve cazip kılan her şeyden ve emeğinin karşılığını tam olarak almaktan da mahrumdur. Böyle bir kimse sadece dinî unsurların toplumlarında yaşayan kırıntıları kadar bu dünya nimetlerinden pay alabilir. Buna göre yukarıdaki yorumların çoğunu veya hepsini bir araya getirip geçerli saymanın hiçbir sakıncası yoktur.

"Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir." Bu ifade, Allah'ın emrinin kesinlikle yerine geleceğine yönelik bir işarettir. Nitekim yüce Allah'ın Kur'an'da söylediği uyarınca, Yahudilerin lânetlenmelerine, Allah'ın gazabına uğramalarına, kıyamet gününe kadar aralarında kinin ve düşmanlığın egemen olmasına ilişkin akıbetler gerçekleşmiştir. Ayrıca diğer ayetlerde haber verilen başka acı akıbetler de başlarına gelmiştir.

"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar." Metin akışından anlaşıldığına göre bu ayet, bir önceki ayette yani *"Biz birtakım yüzleri silip arkalarına çevirmeden... önce, yanınızda bulunanları doğrulayıcı olarak indirdiğimize inanın..."* ayetinde ifade edilen hükmü gerekçelendirmektedir. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: Siz eğer Allah'a inanmazsanız, bu sebeple müşrik olursunuz. Allah ise kendisine şirk koşulmasını affetmez. Buna göre O'nun öfkesine ve cezasına maruz kalırsınız. Bunun sonucu olarak Allah ya yüzlerinizi geriye çevirmekle siler, etkisini ortadan kaldırır veya size lânet eder. Dolayısıyla bu affetmezliğin sonucu olarak, yüzlerinizin silinmesi (çarpıtılması) veya lânete uğramanız gibi şirkin dünyevî sonuçlarının uygulanması gerekir.

Bu açıklama, bu ayet ile *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa, gerçekten koyu bir sapıklığa düşmüştür."* (Nisâ, 116) ayetinin içeriği arasındaki farkı oluşturur. Çünkü incelemekte olduğumuz ayet şirkin dünyadaki sonuçlarına ilişkin bir tehditken, az önce aktardığımız ayet, şirkin ahiretteki sonuçlarına ilişkin bir tehdittir. Bu fark, ayetleri ile aralarındaki uyum sonucudur. Yoksa bu ayetler bulundukları yerlerden bağımsız olarak değerlendirildiklerinde her ikisi de şirkin dünyevî ve uhrevî sonuçlarını kapsamaktadırlar.

[Bu ayetle ilgili dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da şudur:] Allah'ın affetmesi ve affetmemesi rasgele ve ölçüsüz değildir, tersine hikmet uyarınca gerçekleşir. Zira o üstün iradeli ve hikmet sahibidir.

Allah'ın şirki affetmemesinin hikmetine gelince, hilkat âlemi, içerdği bütün rahmetle "ubudiyet=kulluk" ve "rübubiyet=yöneticilik" esaslarına dayanır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zâriyât, 56) Oysa şirk olunca kulluk olmaz. Allah'ın şirk dışında kalan öbür günahları bağışlaması ise peygamberler, veliler ve melekler gibi şefaathane yetkisi olan kimselerin şefaathane etmesi ve insanın kendi işlediği iyi ameller sayesinde gerçekleşir. Şefaathane ilgili konuyu bu kitabın birinci cildindeki şefaathane bahsinde [Bakara, 47-48] ayrıntılı biçimde açıklamıştık.

Tövbe konusuna gelince, bu ayetin konusu özel olduğundan dolayı burada tövbenin fonksiyonuna hiç değinilmiyor. Çünkü ayetin konusu iman etmemektir, ki o varken tövbenin anlamı yoktur [ve bu nedenle tövbeden söz edilemez]. Ayrıca tövbe, şirk de dahil olmak üzere bütün günahların affedilmesini sağlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Ey kendi(lerine kötülük edip) nefislerine zulmetmiş olan kul-larım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir. Rabbinize dönün..."* (Zümer, 53-54)

Ayette sözü edilen şirk şüphesiz küfrü de içerir. Çünkü kâfir, ona müşrik adı verilmese de kesinlikle affedilmez. Bu [şirkin küfrü içermesi hususu], onların Kur'an'ı ve Peygamberimizin (s.a.a) getirdiği ilâhî mesajı inkâr etmeleri, onların bununla Allah'a ortak koştukları bir şirk olmasına rağmen Kur'an'da Ehl-i Kitaba müşrik adı verilmemesi görüşüne dayanır. Oysa. (Bakara suresinin 221. ayetinin tefsirine başvurulabilir.) Ehl-i Kitap ellerindeki kitabı doğrulayıcı olarak indirilen Kur'an'a inanmadıkları zaman Allah'ı inkâr etmiş ve ellerindeki O'na ortak koşmuş olurlar. Çünkü onların ellerindeki inanç objesi, Allah'ın istemediği bir mahiyete büründürülmüştür. Meselâ Hz. Musa'ya (a.s) inanan kimse eğer Hz. İsa'yı (a.s) inkâr ederse, Allah'a karşı kâfir olmuş ve Musa'yı (a.s) O'na eş koşmuş olur. Bu söylediklerimiz, belki de ayette "müşriki" veya "müşrikleri" değil de "kendisine ortak koşulmasını" denmesinin altında yatan nüktedir.

Ayette yer alan *"dilediği kimse için"* kaydı bir yanlış sanıyı önlemek içindir. Yani herhangi bir kimsenin Allah'a affetmeyi dayatabileceği, herhangi bir egemenin onu yönlendirebileceği, herhangi bir güçlünün onu affetmeye zorlayabileceği sanılmasın diye *"dilediği kimse*

*için" kaydına yer verilmiştir. Sadece bu değil; Kur'an'da sabit olan iş-
ler çoğu kere Allah'ın dileğine bağlanır. Bunların tümünün veya çoğu-
nun gerekçesi, sözünün ettiğimiz yanlış anlamının giderilmesidir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: "Rabbinin dileği hariç, gökler ve yer
durdukça onlar da orada ebedî kalacaklardır. Bu (nimetler) bitmez
tükenmez bir lütuftur." (Hûd, 108)*

Şu da var ki, hikmet gereği her günahkârın günahı affedilmemelidir. Aksi hâlde emirler ve yasaklar boşa gider, teşri=yasama anlamsız olur ve ilâhî terbiye süreci işlemez olur. İşte *"dilediği kimse için"* kaydı bu gerçeğe işaret eder. Bundan ortaya çıkıyor ki, her günahın bazı fertlerinin mutlaka affedilmemesi gerekir. Yoksa bunlarla ilgili yasak boş ve anlamsız olur. Bu durum mağfiretin (affin) sebepleri hakkındaki ayetlerin genel ifadeleri ile çelişmez. Çünkü o ayetlerde affin meydana geleceğinden söz ediliyor, yoksa kayıtsız-şartsız bir vaad yapılmıyor. Çünkü öyle günahlar var ki, affedilmesi söz konusu olmayan kimseler tarafından işlenirler. Bunun gerekçesi şirk veya onun gibi bir engel olur.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Allah, kâfirin de müşrikin de şirk suçunu affetmez. Şirkten başkası diğer günahları ya şefaathane yetkisi ile donattığı kullarının şefaati veya kendilerinin iyi amelleri sayesinde affeder. Ama bu günahların hepsini ille de her günahkâra bağışlamak zorunda değildir. Tersine affetmek ve affetmemek O'nun elindedir; her ikisi de bir hikmete dayanır.

"Kendilerini övüp yüceltenleri görmedin mi? Rağıp el-İs-fahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Bu ayette geçen 'yuzek-kûne=övüp yüceltenler' kelimesinin köklerinden biri olan 'zekât' kelimesi, 'Allah'ın bereketi sayesinde meydana gelen artma ve gelişme' de-mektir..."

"İnsanın kendini övmesi ve temizlemesi iki türlü olur: Birincisi davranışlarla olur ki, bu temizlemenin (övmenin) övülmüş çeşididir. *'Temizlenen kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir.'* (A'lâ, 14) ayetinde kasdedilen budur. Temizlemenin (övmenin) ikinci çeşidi ise sözle olur. [Adaleti şer'î hâkimin yanında sabit olmayan] bir kimsenin adil olduğunu bildirmek, onu adalet vasfıyla övmek gibi. Bu tür övmeyi insanın kendisi için yapması kınanmıştır. Yüce Allah, *'Kendinizi övmeyin.'* diye buyurarak bunu yasaklamıştır. Bunun yasaklanması, insanın ken-

dini övmesinin akla ve şeriata göre çirkin olduğu yolunda bir terbiyeyi yerleştirmektedir. Nitekim hikmet sahibi bir düşünüre, 'Doğru olsa bile güzel olmayan şey nedir?' diye sormuşlar. Düşünür, 'İnsanın kendini övmesidir.' diye cevap vermiştir." el-Müfredat'tan aldığımız alıntı burada son buldu.

Bu ayet, Ehl-i Kitabın durumunu anlatan ayetler arasında yer aldığı için söz konusu kendilerini övüp yüceltenlerin, kendilerine kitap verilenler veya onların bir bölümü olduğu anlaşıyor. Ama bu ayette kitap ehli sıfatı ile anılmadılar. Çünkü alimlere yani Allah'ı ve O'nun ayetlerini bilen kimselere bu tür rezilliklere bulaşmış olmak yakışmaz. Bu rezilliklerde ısrar etmek, kitaptan ve onun içindeki bilgiden uzaklaşp bunlara yabancılaşmaktır.

Bu yorumu, yüce Allah'ın naklettiği Yahudilere ait şu sözler, teyit eder: *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz."* (Mâide, 18) *"Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacaktır."* (Bakara, 80) Yahudilerin kendilerinin Allah'ın dostları oldukları yolundaki iddiaları da bu yorumu destekleyen bir başka delildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Ey Yahudiler, bütün insanlar değil de yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız..."* (Cum'a, 6) Buna göre bu ayette dolaylı biçimde Yahudiler kastediliyor. Daha önceki ayetlerde Yahudilerin büyüklük taslayarak gerçeğe boyun eğmeye, Allah'a ve O'nun ayetlerine inanmaya yanaşmadıkları ve sonuç olarak Allah'ın lâneti ile kuşatıldıkları vurgulanmıştı. Bu ayet ise bütün bunların, onların kendilerini beğenmelerinin ve temize çıkarmalarının kaçınılmaz sonucu olduğunu belirten bir delildir. [Yani Yahudiler hakkında sayılan hususların hepsi, onların bu ayette zikredilen amellerinden (kendilerini övmelerinden) kaynaklanmaktadır.]

"Oysa Allah, dilediğini övüp yüceltir ve onlara kıl payı kadar bile zulmedilmez." Bu ayette Yahudilerin kendilerini övüp temize çıkarmaları protesto ediliyor ve yaptıkları temize çıkarmanın geçersizliği belirtilerek bu işlemin rübubiyet=yöneticilik makamına ait görevlerden ve Allah'a mahsus işlerden olduğu vurgulanıyor. İnsanın bazı faziletlerle sahip olması, çeşitli manevî şereflerle ve üstünlüklerle donanmış olması mümkündür. Yalnız bunlara önem vermesi ve onlara dayanıp güvenmesi, ancak kendini Allah'a muhtaç saymaması ve Allah karşısında kendini bağımsız görmesi sonucunda meydana gelir ki,

bu da Allahlık veya âlemlerin Rabbine ortaklık iddiası anlamına gelir. Kendisine ne zarar ne de fayda verebilen, öldürmeye ve hayat vermeye gücü yetmeyen zavallı insan nerede, hayır ve fazilet konusunda Allah'a muhtaç olmamak nerede! İnsan kendi benliğinde, benliğinin bütün alanlarında, sahip olduğunu sandığı iyiliklerde ve bu iyiliklerin tüm sebeplerinde istisnasız bir şekilde sadece Allah'ın mülkündedir [bütün bunların mutlak maliki yüce Allah'tır]. O hâlde artık insana ne gibi bir şey kalabilir ki?

İnsanı kendini övmeye, yüceltip temize çıkarmaya sürükleyen bu gurur ve kendini beğenmişlik, ahlâkî rezilliklerin başlıcalarından biridir. Üstelik iş bu kadarla kalmaz. Çünkü söz konusu gurur ve kendini beğenmişlik diğer insanlarla olan ilişkileri de etkiler. Dolayısıyla kendine güvenen bu mağrur insan, başkalarına dokunmadan edemez. O zaman insanın bu rezilliğinden bir başka rezillik ortaya çıkar ki, o da tekebbür=kendini büyük görme rezilligidir. Bu büyüklük kompleksine kapılan insan kendisi dışındaki Allah kullarına tepeden bakar ve onlara köle muamelesi yapar. Bunun sonucunda insanlara her türlü zulmü, haksız saldırıyı reva görür. Allah'ın yasaklarını pervasızca çiğneyerek insanların kanları, namusları ve malları üzerinde egemenlik kurmakta sakınca görmez.

Bu söylediklerimiz, söz konusu hastalığın ferdî olması durumundaki sonuçlardır. Ama eğer hastalık ferdilik (=bireysellik) sınırını aşarak toplumsal bir alışkanlık ve millî bir gelenek hâline gelirse, işte o zaman insan soyunu mahveden ve yeryüzünü kargaşaya boğan bir tehlike olur. Aşağıdaki ayette nakledilen Yahudilerin sözleri bu tehlikenin somut bir örneğidir: "*Ümmîler (kitap ehli olmayanlar) konusunda bize bir vebâl yoktur.*" (Âl-i İmrân, 75)

Hiçbir kimsenin herhangi bir fazilete sahip olduğunu ileri sürerek kendini övmeye hakkı yoktur. İster bu söyledikleri doğru olsun, ister yalan önemli değildir. Çünkü sözünü ettiği faziletin maliki, kendisi değildir. Oysa yüce Allah, insanların sahip olduğu her faziletin malikidir; istediği kimseye dilediği gibi fazilet verendir. Bu gerekçe ile istediğini övüp yüceltmek O'nun elindedir. [Allah'ın övmesi ise iki şekilde tecelli edebilir.] Dilediğini amelî bir şekilde övüp yüceltir. Bunun için o kimseye fazilet (lütuf ve kereminden) verir, nimetini ona akıtır. Dilediğini de sözle över. Bunun için onu övüneceği sözlerle

anar, kemal sıfatlarla şereflendirir.

Nitekim, *"Allah Âdem'i, Nuh'u... seçti."* (Âl-i İmrân, 33) diye buyurarak Hz. Âdem ile Hz. Nuh'u, *"O son derece doğru bir peygamberdi."* (Meryem, 41 ve 56) diye buyurarak Hz. İbrahim ile Hz. İdris'i, *"Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik."* (Yûsuf, 68) diye Hz. Yakub'u, *"O bizim ihlâslı kullarımızdandı."* (Yûsuf, 24) diye buyurarak Hz. Yusuf'u, *"Gerçekten o ihlâs sahibi idi ve hem resul, hem de nebî idi."* (Meryem, 51) diye buyurarak Hz. Musa'yı, *"Dünyada da, ahi-rette de onurlu, saygın ve (Allah'a) yakın olanlardandır."* (Âl-i İmrân, 45) diye buyurarak Hz. İsa'yı, *"O ne iyi bir kuldu! Daima Allah'a yönelirdi."* (Sâd, 30 ve 40) diye buyurarak Hz. Süleyman ile Hz. Eyyub'u, *"Hiç şüphesiz benim velim, kitabı indiren Allah'tır. O iyileri yönetir (korur)."* (A'râf, 196) ve *"Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."* (Kalem, 4) diye buyurarak Hz. Muhammed'i (s.a.a) övmüştür. En'âm, Meryem, Enbiyâ, Sâffât, Sâd ve diğer surelerdeki bazı peygamberlere ilişkin ayetler de bu sözlü övmenin ve yüceltmenin örnekleridir.

Kısacası övüp yüceltme, sadece yüce Allah'a mahsus bir yetkidir; O'nun dışında hiç kimse bu yetkide O'na ortak olamaz. Çünkü Allah'tan başkalarının yapacağı övgü ve yüceltme ya zulümden kaynaklanır veya zulümle sonuçlanır. Oysa Allah tarafından yapılan övgü ve yüceltme, hak ve adalet üzere gerçekleşir. O onu ölçüsüne göre yapar; ne ifrata ve ne tefrite meydan verir. Bu yüzden, *"Oysa Allah, dilediğini övüp yüceltir."* ifadesinin hemen arkasından gerekçe ve sebep anlamı taşıyan *"Onlara kıl payı kadar bile zulmedilmez."* ifadesine yer verilmiştir.

Yaptığımız açıklamalardan yüce Allah'ın övüp yüceltmesinin mutlak olduğu yani, amelde ve sözde övüp yüceltmenin her ikisini kapsadığı ortaya çıkıyorsa da bu ayetteki yüceltmeden maksat sözlü yüceltmedir. Çünkü sözün akışı ile bağdaşan anlam budur.

"Onlara kıl payı kadar bile zulmedilmez." Ayette yer alan "fetil" kelimesi "fetl" kökünden meful anlamına gelen feil kalıbında sıfatı müşebbehedir ve "bükülmüş şey" anlamına gelir. Bazılarına göre hurma çekirdeğinin oyuğundaki (yivindeki), başka bazılarına göre de hurma çekirdeğinin içindeki ince tel gibi ipliktir. Ehl-i Beyt İmamlarından gelen rivayetlere göre ise hurma çekirdeği üzerindeki noktadır. Bu çekirdeğin yüzeyinde olana "nakir" ve üzerini kaplayan zara da

"kıtmır" denir. Bir başka görüşe göre iki parmak arasındaki iplik gibi kir birikintisi anlamına gelir. Kısacası bu kelime hesaba alınmayacak kadar küçücük ve değersiz bir şey demektir.

Bu ayet-i kerime ile şu iki husus açıklığa kavuşmuş oldu:

Birinci Sonuç: Hiçbir fazilet sahibinin sahip olduğu fazilet ile böbürlenme ve kendini övme hakkı yoktur. Çünkü övmek Allah'a mahsus bir yetkidir. Bu ayetten anlaşılan odur ki, övülüp yüceltmeyi hak etmiş olan kimseyi övmek sadece Allah'a mahsustur. Hatta fazilet sahibi birini de Allah'ın övmesi ve yüceltmesi dışında bir ifade ile övmek de doğru değildir. Bundan şu sonuç çıkar: Faziletler sadece Allah'ın övdüğü ve yücelttiği sıfatlardır. Dinin tanımadığı ve fazilet diye adlandırmadığı faziletlerin hiçbir değeri yoktur. Bu gerçek, faziletlerin sonuçlarının halk nazarında hiçe sayılmasını ve fazilet sahibinin faziletinin bilmezden gelinmesini ve değerinin yüceltilmemesini gerektirmez. Çünkü bunlar Allah'ın şîârları ve alâmetleri arasındadır. Yüce Allah da, *"Kim Allah'ın şîârlarına (sembollerine) saygı gösterirse, şüphesiz bu kalplerin takvasındandır."* (Hac, 32) buyuruyor. Buna göre cahilin alime saygı göstermesi, ona değer vermesi ve değerini bilmesi gerekir. Bu saygı hakka uymanın belirtisidir. Nitekim yüce Allah, *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (Zümer, 9) buyuruyor. Buna karşılık alim de ilmi ile övünmemeli, kendini övmemelidir. İnsana özgü bütün gerçek faziletlerin durumu bunun gibidir ve hepsinde aynı kural geçerlidir.

İkinci Sonuç: Bilindiği gibi, bazı araştırmacılarımız batılının konu ile ilgili görüşlerini benimseyerek kişinin kendine güvenmesini insana özgü faziletlerden sayıyorlar. Ancak İslâm bu görüşü reddeder. Bu görüş Kur'an'ın meşrebi ile bağdaşmaz. Kur'an'ın bu konudaki görüşü Allah'a güvenmek, Allah ile aziz ve şerefli olmak, izzet duymaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O kimseler ki, insanlar kendilerine, 'Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan.' dediklerinde bu, onların imanlarını daha da arttırdı ve 'Allah bize yeter; O ne güzel bir vekildir.' dediler."* (Âl-i İmrân, 173) *"...bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu... anlayacakları günü keşke bir görselerdi."* (Bakara, 165) *"Bütün izzet (ve üstünlük) Allah'ındır."* (Yûnus, 65) Kur'an'da bu anlamda daha başka ayetler de vardır.

"Bak nasıl Allah'a karşı yalan uyduruyorlar..." Ehl-i Kitabın

kendilerini temize çıkarmaları; Allah'ın oğulları, sevdikleri ve dostları olmaları ile kendilerini övüp yüceltmeleri ve bunlara benzer diğer pohpohlanmaları Allah'a karşı bir yalan ve iftiradır. Çünkü Allah onlara böylesine ayrıcalıklar vermiş değildir. Kaldı ki, eğer doğru olsa bile, [insanlar tarafından yapılan böyle bir] övmenin özü iftiradır. Çünkü az önce söylediğimiz gibi, bu övünme Allah'a ortak koşmak, O'na ortaklık nispeti vermektir. Oysa Allah'ın hâkimiyette ortağı yoktur. Nitekim Allah *"O'nun hâkimiyette ortağı yoktur."* (İsrâ, 111) buyuruyor.

"Apaçık bir günah olarak bu, (onlara) yeter." Yani kitap ehlinin söz konusu övünmesindeki sakınca; sadece Allah'a karşı yalan uydurmaktan ibaret olsa, bu sakınca onun apaçık bir günah olması için yeterlidir. Ayette, insanın iyiliklere kavuşmasını engelleyen ve erteleyen, kınanmış bir eylem anlamına gelen "ism=günah" teriminin kullanılması, işlenen söz konusu suça uygundur. Çünkü Allah'a iftira etmek, O'na ortak koşmanın türlerinden ve dallarından biridir ve bu itibarla Allah'ın rahmetinin inişine engel olur. Daha önceki ayette olduğu gibi kâfirlik anlamına gelen ve affedilmeyi engelleyen şirk için de aynı terim kullanılmıştır. Bilindiği gibi yüce Allah, *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz."* dedikten sonra "ism=günah" terimini kullanarak *"Allah'a ortak koşan kimse, gerçekten büyük bir günah işlemiştir."* buyurmuştur.

"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun? Bunlar puta ve tağuta inanıyorlar." "Cibt" ve "cibs" kelimeleri "hayır içermeyen her türlü şey" demektir. Başka bir görüşe göre "insanların Allah dışında taptıkları şeyler" anlamına gelir. Yine ayette yer alan "tağut" kelimesi aslında "tuğyan=azgınlık" gibi bir mastardır ve ism-i fail (=etken isim) olarak kullanılır. Bir görüşe göre de "Allah'tan başka tapınılan şeyler" demektir.

Bu ayet, yaşanmış bir olaya değiniyor. Olay şudur: Ehl-i Kitaba mensup bazı kimseler, müşriklerin yolunun müminlerin yolundan daha doğru olduğu biçiminde kâfirlerin lehine ve müminlerin aleyhine görüş bildirdiler. Oysa müminlerin yanında sadece Ehl-i Kitabın kitaplarını doğrulayıcı olarak indirilen Kur'an'daki tevhit dini varken, müşriklerin yanında sadece cibte (=hayır içermeyen şeye yahut puta) ve tağuta inanmak vardı. Ehl-i Kitap mensuplarının verdikleri bu hüküm, müşriklerin inançlarında haklılık payı olduğu yolunda bir onaylama

niteliğindedir. Bu inanç da cibte ve tağuta tapmaktan başka bir şey değildir. Bu yüzden yüce Allah bu inanç sapıklığını onlara nispet ettikten sonra, *"İşte onlar Allah'ın lânetlediği kimselerdir."* diye buyurarak onları lânetliyor.

Bu söyledigimiz, ayetin iniş sebebine ilişkin rivayeti teyit ediyor. O rivayete göre Mekkeli müşrikler bazı kitap ehli mensuplarından dinleri konusunda kendileri ile müminler arasında hakemlik etmelerini istediler ve onlar da müminlerin aleyhinde hüküm verdiler. Bu rivayete az ilerde yer vereceğiz.

Ayette Ehl-i Kitabın kitaptan pay sahibi kimseler olarak tanıtılmalarının sebebi, kendilerine yöneltilen kınamanın ve kötölemenin daha etkili olması içindir. Çünkü içinde cibtin ve tağutun mahiyeti anlatılmış bir kitabı bilen kimselerin, cibte ve tağuta inanmaları daha iğrenç ve daha çirkin bir iştir.

"Yoksa onların mülkten bir nasipleri mi var?" Ayette geçen "nakır" kelimesi "kuşun gagalayarak yerden kaldırdığı küçücük şey" demektir. Biraz önce, *"Onlara kıl payı kadar bile zulmedilmez."* ayeti açıklanırken bu kelimenin başka bir anlamına değinilmişti.

Tefsirciler bu ayetin orijinalinde geçen "em lehum..." ifadesinin başındaki "em" edatının "munkatıa=önceki cümleden kopuk olduğunu (ve "bel" edatı yani 'aksine, yoksa' anlamına geldiğini) söylemişlerdir. Buna göre ayetin anlamı, "Aksine, acaba onların mülkten bir nasipleri mi var?" şeklinde olur. İfadedeki istifham (=soru), inkârîdir yani, ifadeyi olumsuz cümle hâline getirir. Dolayısıyla ifade, "Aksine, onların mülkten bir nasipleri yoktur." demektir.

Bazı tefsirciler ise, "em" kelimeciğinin "muttasıla=bitişik, önceki cümle ile irtibatlı" (ve "yoksa" anlamında) olmasını caiz görmüş ve ifadenin takdirî açılımından sonraki anlamının "Onlar mı peygamberliğe daha layıktırlar, yoksa mülkten bir nasipleri mi var?" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Yalnız bazıları bu görüşe karşı çıkarak, bunun doğru olmadığını savunmuş ve şöyle demişlerdir: "İstifham (=soru) için kullanılan hemzenin hazfedilmesi ancak şiir zaruretinde caizdir. [Yani, şair ancak şiirindeki vezni korumak amacıyla hemzeyi atar, hazf eder.] Kur'an'da ise böyle bir zaruret söz konusu değildir."

Ama anlaşılan, "em" kelimeciği burada "muttasıla"dır ve mahzuf olan şık da, *"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor mu-*

sun?... " ayetinin delâlet ettiği anlamdır. Bu nedenle ifadenin anlamı şöyledir: "Onlar her istedikleri hükmü verebilirler mi, yoksa onların mülkten bir payları mı var, yoksa insanları mı kıskanıyorlar?" Böyle olunca şıklar yerlerini bulur, sıraya girerler ve cümleler arasında da kopukluk olmaz.

Ayette sözü edilen "mülk"ten maksat, maddî ve manevî alanlardaki hâkimiyet ve egemenliktir. Buna göre bu terim; nübüvveti (peygamberliği), velayeti, hidayeti, köle sahipliğini, servete malik olmayı ve bunlara benzer diğer anlamları birlikte kapsar. Bu terimin bu anlam zenginliğine sahip olduğunu, öncesindeki ve devamındaki cümlelerden anlıyoruz. Daha önceki ayette onların müminler aleyhinde hüküm verme yetkisine sahip olduklarını iddia ettikleri ima edilmişti ki, bu manevî faziletlere malik olmanın göstergelerindendir. Ayetin devamı olan *"Öyle olsaydı, insanlara bir çekirdek kısıntısı bile vermezlerdi."* ifadesi ise, maddiyata ve maddiyatı da kapsayan varlıklara malik olmaya delâlet eder. Buna göre bu ayet hem maddiyat, hem de maneviyat alanlarındaki hâkimiyeti birlikte ifade ediyor.

Dolayısıyla ayet bunun gibi bir anlama dönüktür: "Yoksa onlar Allah tarafından Peygambere bağışlanan peygamberlik, velayet ve rehberlik gibi ayrıcalıkları kapsayan mülkte pay sahibi midirler? Eğer böyle bir ayrıcalığa sahip olsalardı, insanlara hesaba alınmayacak kadar az bir şey bile vermezlerdi. Çünkü bunlar cimri ve kötü kalplidirler." Buna binaen bu ayet ile aşağıdaki ayet arasında içerik yakınlığı vardır: *"De ki: Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kısıtıkça kısırdınız."* (İsrâ, 100)

"Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı?" Bu ayet, Yahudilere yönelik yukarıda açıkladığımız üç şıkkın üçüncüsüdür. Yahudilere yöneltilen bu şıklar, onların müşriklerin dininin müminlerin dininden daha doğru olduğu yolundaki müminlerin aleyhine verdikleri hükme cevap mahiyetindedir.

Ayette geçen "nas=insanlar"dan maksat -sözün akışından anlaşıldığına göre- müminlerdir. *"Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler"* ise peygamberlik, kutsal kitap ve dinî bilgilerdir. Fakat ayetin devamını oluşturan *"Doğrusu biz İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik."* ifadesi, "insanlar" diye anılanların Hz. İbrahim'in (a.s) soyun-

dan gelen kimseler olduğuna delâlet ediyor. O takdirde "insanlar"dan maksat Resul-i Ekrem'dir (s.a.a). Ayette sözü edilen imtiyazların Peygamberimizin dışındakilere yayılan bölümü ise onun vasıtası ile gerçekleşmiş ve onun yüce bereketinin eseridir. Daha önce, "*Gerçek şu ki Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini âlemler üzerine seçti.*" (Âl-i İmrân, 33) ayetini açıklarken Hz. İbrahim (a.s) ailesinden, Peygamberimiz (s.a.a) ve onun soyundan gelen Ehl-i Beyt İmamlarının kastedildiğini belirtmiştik.

Çoğul anlamında olan "nas=insanlar" kelimesinin müfret (=bir tek kişi) için kullanılmasına gelince, bunun sakıncası yoktur. Bu bir tür kinayeli ifadedir. Meselâ, sen sana sataşan ve eziyet eden bir kimseye, "İnsanlara sataşma", "İnsanlardan ne alıp veremediğin var?" dersin. Oysa bu sözlerinle kastettiğin sadece kendinsin. Yani "bana sataşma" demek istiyorsun.

"Doğrusu biz İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik." Bu ayet, Yahudilerin kıskançlıkları konusunda ümitlerini kırıyor; bu nimetin kaybolmasına ve bu bağışın son bulmasına yönelik isteklerini boşa çıkarıyor. Şöyle ki, yüce Allah Hz. İbrahim (a.s) soyuna kendi lütfundan vermek istediğini vermiş, onlara kendi rahmetinden sunmak istediğini sunmuştur. Öyleyse Yahudiler kinleri ile ölsünler! Artık kıskançlıkları onlara hiçbir şey kazandırmayacaktır.

Bundan anlaşılıyor ki, Hz. İbrahim (a.s) soyundan maksat, ya Hz. İsmail (a.s) Oğullarından olan Peygamberimiz (s.a.a) ve onun Ehl-i Beyti'dir veya İsmail Oğulları ile İshak Oğullarının her ikisini de kapsayacak şekilde geniş anlamda Hz. İbrahim soyudur ki, her iki durumda da Hz. İbrahim (a.s) soyu, Yahudilerin kıskançlıklarının gerçek hedefi olan Peygamberimizi kapsamaktadır. Yoksa Hz. İbrahim soyundan maksat, İbrahim soyundan gelen İsrail Oğulları değildir. Çünkü eğer öyle olsa, bu ifade Yahudilerin Peygamberimizi veya aralarında Peygamberimizin bulunması yüzünden müminleri kıskanmaları onaylanmış olur ve görüldüğü gibi cümlelerin anlamı bozulur.

Burada daha önce işaret edilen bir başka gerçek de ortaya çıkıyor ki, o da şudur: "*Doğrusu biz İbrahim soyuna...*" cümlesi, kıskanılan insanların İbrahim soyundan olduklarına delâlet ediyor. Bu da "nas=insanlar" kelimesi ile Resulullah'ın (s.a.a) kastedildiğini teyit ediyor.

Peygamberimize inananlara gelince, onların hepsi Hz. İbrahim'in

soyundan değildirler. Kaldı ki, İbrahim soyundan olan müminlerin öbür müminlere karşı bir üstünlükleri yok ki, bunlar ayetin kapsamına alınmış olsunlar. Ayrıca sırf iman etmek ve Hz. İbrahim'in dinine uymuş olmak, bu dine uyanların İbrahim'in soyu olarak adlandırılmalarını gerektirmez. Yine, *"Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu peygamber ile iman edenlerdir..."* (Âl-i İmrân, 68) ayeti de müminlerin İbrahim'e en yakın olmaları hasebiyle, onların İbrahim soyu olarak adlandırılmalarına neden olmaz. Çünkü ayette İbrahim'e uyanlardan söz ediliyor. Bunlar kesinlikle İbrahim'in soyundan gelenler diye adlandırılmıyor.

Buna göre İbrahim soyundan gelenlerden maksat, ya sadece Peygamberimiz (s.a.a) veya Peygamberimiz ile onun soyundan gelen Ehl-i Beyt İmamları, Peygamberimizin dedesi Hz. İsmail (a.s) ve onunla aynı kuşaktan olanlardır.

"ve onlara büyük bir mülk de verdik." Daha önce söylediğimiz gibi sözün akışı gereği, ayetteki mülkten maksadın manevî mülkün örneklerinden olan peygamberliği ve insanların yönlendirilip doğru yola iletilmesi (=hidayet) anlamını içeren hakikî velayeti de kapsamasıdır. Manevî fazilet ve dinî amaçla sonuçlanmayan bir dünya mülkünün Allah tarafından önemsenmemesi bu görüşü teyit eder. Yine Allah'ın Hz. İbrahim'in soyunun faziletlerini sayarken peygamberliği ve velayeti saymamış olması da bu görüşü teyit eder. Bilindiği gibi yüce Allah, *"Doğrusu biz İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik."* buyuruyor. Böyle olunca, *"ve onlara büyük bir mülk de verdik."* ifadesinin mutlak çerçevesinin, peygamberlik ile velayeti kapsadığı ihtimali güç kazanıyor.

"Onlardan kimi ona inandı, kimi de ondan yüz çevirdi." Ayetin orijinalinde geçen "sadde" kelimesi "çevirdi, alıkoydu" anlamındadır. Görüldüğü gibi bu ayette iman etmenin karşısında alıkoymak, engel olmak eylemi yer almıştır. Çünkü Yahudiler sadece Peygamberimize (s.a.a) indirilen mesaja inanmamakla yetinmeyerek insanları Allah yolundan ve Kur'an'a inanmaktan alıkoymak için ellerinden geleni yaptılar. Bu kelime "yüz çevirme" anlamına da gelebilir. O zaman ek bir açıklamaya gerek olmadan iman etmek ile bu eylem arasında karşıtlık oluşur.

"(Onlara kavurucu bir) ateş olarak cehennem yeter." Bu ifade Yahudilere yönelik bir tehdittir. Onlar insanları Kur'an'a inanmaktan alıkoydukları, Peygamberimiz (s.a.a) ve müminler aleyhinde fitne ateşi tutuşturdukları için cehennem ateşi ile tehdit ediliyorlar.

Arkasından yüce Allah, *"Hiç şüphesiz ayetlerimizi inkâr edenleri..."* ayeti ile cehennemin Yahudiler için yeterli bir ceza olacağını açıklıyor. Bu ayet gerekçe biçiminde bir açıklamadır. Bunun arkasından *"İnanıp iyi işler yapanları da..."* diye başlayan ayet geliyor. Böylece [kâfirlerin ve müminlerin kıyametteki durumunu anlatan bu iki ayetin gelmesiyle], bu dine inanan ve ondan yüz çeviren iki zümre arasındaki fark vurgulanmış oluyor; bu iki zümrenin, ahiret mutluluğu ve bedbahtlığı bakımından iki karşıt gurup olduğu açıklık kazanıyor. Bu iki gurubu bekleyen akıbetlerden biri cennete girmek ve oranın gölgeleri altına alınmak, öbürü ise -Allah korusun- cehennem alevleri tarafından sarılmak ve ateş içinde kalmaktır. Bu iki ayetin anlamı açıktır.

"Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman..." Bu ayetin ikinci yarısını oluşturan *"ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder."* cümlesi ile daha önceki ayetler arasındaki bağlantı açıktır. Yüce Allah söz konusu ayetlerde Yahudilerin, müşriklerin dininin Müslümanların dininden daha doğru olduğu yolundaki hükümlerini gündeme getirmişti. Yüce Allah bu mesele ile ilgili ilk açıklamasında Yahudileri "Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş kimseler" olarak nitelermişti. Kitapta ise Allah'ın ayetlerinin açıklamaları ve ilâhî bilgiler yer alıyordu. Bunlar da Yahudilerin yanında bulunan ilâhî emanetlerdi ki, bunların insanlara açıklanacağına ve ehil olanlardan saklanmayacağına dair onlardan söz alınmıştı.

Sözünü ettiğimiz bu ip uçları, ayetteki emanet ile hem malî emanetlerin, hem de taşıyıcıları tarafından ehli olan insanlara ulaştırılması gereken gerçek bilgiler ve ilâhî mesajlar gibi manevî emanetlerin kasdedildiğini teyit eder.

Kıyası, Yahudiler kendilerine verilmiş tevhit ilkesi ile ilgili bilgilerden ve Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliği hakkındaki belirtilerden oluşan ilâhî emanetlere ihanet ettiler. Bu bilgileri sakladılar ve gerektiği zaman açıklamadılar. Sonra bu kadarla da yetinmeyip mü-

minler ile müşrikler arasındaki hükümde haksızlık ederek putperestliği tevhit inancından üstün tutan bir karar verdiler. Bu yaptıkları yüzünden ilâhî lânete uğradılar ve cehennem azabına çarpılmayı hakkettiler. Yahudilerin başına gelen bütün bunlardan sonra yüce Allah sözün akışını [önceki ayetlerde olduğu gibi] birinci tekil şahıstan üçüncü tekil şahsa çevirerek insanlara emanetleri ehline vermeyi ve hükümlerinde adil olmalarını emretti ve şöyle buyurdu: *"Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman..."*

Bizim, emanetleri ehline vermenin ve hükümlerde adaletin gözetilmesinin anlamını genişletmemiz, -bildiğiniz gibi- sözün akışının gerektirdiği ölçüdedir. teşriî=yasama aşamasında ayetten ilk akla gelen anlam malî emanetin sahibine verilmesi ve şer'î yargıyı ilgilendiren konularda hâkimin adil hüküm vermesidir diyerek bunun, emanet ve hüküm kelimelerinin zahirinden anlaşılan anlamı çarpıtmak olduğu ileri sürülemez.

Bu konuyu biraz açmak istersek şöyle demeliyiz: Mutlak teşri işlemi, hiçbir zaman fıkıhtaki fer'î hükümlerin konularına ait kayıtlarla sınırlanmaz. Aksine [genel kanunlar içeren] Kur'an, meselâ emanetleri ehline vermek ve hükümlerde adil davranmak gerektiğini mutlak olarak açıklar. Bu genel emrin emanet ve dâvaları hükme bağlama gibi fıkıhın alanına giren meseleleri fıkıh ilmine esas teşkil eder. Bunun dışındaki meselelerden ise usûl-ü din alanı yararlanır. İşte böyle.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i İshak, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem ve Delail-un Nübüvve adlı eserinde de Beyhakî İbn-i Abbas'tan şöyle aktarırlar: "Yahudi önderlerinden Rıfaa b. Zeyd b. Tabut, Resulullah (s.a.a) ile konuşurken dilini ağız boşluğunda eğip bükerek: 'Ya Muhammed, bize kulak ver de sana anlatalım.' der ve arkasından İslâm'ı kötüler, ona karşı eleştiride bulunurdu. Bu yüzden hakkında, '*Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun? Onlar sapıklığı satın alıyorlar... Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar.*' ayetleri indi." (c.2, s.168)

Yine aynı eserde naklettiğine göre İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem *"Ey kendilerine kitap verilenler!..."* diye başlayan ayet hakkında Sûd-

di'den şöyle aktarırlar: "Bu ayet Kaynuka Oğulları Yahudilerinden Ma-lik b. Sayf ve Rıfaa b. Zeyd b. Tabut hakkında inmiştir." (c.2, s.168)

Yine aynı eserde İbn-i İshak'tan, İbn-i Cerir'den, İbn-i Munzir'den, İbn-i Ebu Hatem'den ve ed-Delail adlı eserde Beyhakî'den İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: "Resulullah (s.a.a), Abdullah b. Suriya'nın ve Kaab b. Esed'in de bulunduğu Yahudi hahamları ile konuşarak onlara, 'Ey Yahudiler! Allah'tan korkun ve İslâm'a girin. Vallahi, siz benim size getirdiğimin hak (din) olduğunu biliyorsunuz.' dedi. Hahamların, 'Hayır, ya Muhammed! Biz böyle bir şey bilmiyoruz.' demeleri üzerine Yüce Allah, *'Ey kendilerine kitap verilenler!... indirdiğimize (Kur'an'a) inanın.'* ayetini indirdi." (c.2, s.168)

Ben derim ki: Daha önce söylediğimiz gibi her ne kadar ayetlerin zahiri anlamları bu ayetlerin Ehl-i Kitabın Yahudi kesimi hakkında indiğini gösteriyorsa da naklettiğimiz iniş sebepleri, bu konudaki diğer benzerleri gibi, örnek ve uyarılama hükmü olmaktan ileriye gitmez. Ama yine de Allah herkesten daha iyi bilir.

Tefsir-ul Burhan'da Nü'manî'den, o da kendi rivayet zinciri ile Cabir'den İmam Bâkır'ın (a.s) [Hz. Mehdi'nin zuhur etmesinden önce] Süfyanî ordusunun ortaya çıkışını anlattığı uzun bir hadisinde şöyle buyurduğunu nakleder: "Süfyanî ordusunun komutanı, Beyda'da (geniş bir sahrada) konaklar. O sırada gökten birisi: 'Ey sahra, bu adamları yut.' diye seslenir. Bunun üzerine bu ordu yerin dibine geçirilir. Yalnız üç kişi kalır ki, bunların yüzleri enselerine çevrilir. Bu üç kişi köpek sıfatlıdırlar. İşte, *'Ey kendilerine kitap verilenler! Biz birtakım yüzleri silip arkalarına çevirmeden önce, yanınızda bulunanları doğrulayıcı olarak indirdiğimize (Kur'an'a) inanın.'* ayeti bu adamlar hakkında inmiştir." (c.1, s.373, h:2)

Ben derim ki: Tefsir-ul Burhan'da bu rivayeti Şeyh Müfid'den de aktarmıştır. Şeyh Müfid bunu, kendi rivayet zinciri ile Cabir'e dayanarak İmam Bâkır'dan (a.s) Süfyanî kıssası çerçevesinde yukarıdaki-nin benzeri bir haber içinde nakletmiştir. (el-Burhan, c.1, s.174, h:3)

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde kendi rivayet zinciri ile Suveyr'den, o da babasından Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Kur'an'ın en sevdiğim ayeti, *'Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.'* ayetidir."

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinin müellifi bu rivayeti

Firyabi'ye ve Tirmizî'ye dayanarak Hz. Ali'den (a.s) nakletmiş ve Tirmizî de bunun "hasen hadis" olduğunu söylemiştir.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir'den ve İbn-i Ebu Hatem'den İbn-i Ömer'in şöyle dediği aktarılır: *"De ki: Ey kendi(lerine kötülük edip) nefislerine zulmetmiş olan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin..."* (Zümer, 53) ayeti indiğinde, aramızdan biri ayağa kalkarak 'Hatta Allah'a ortak koşmak da mı (affedilir)?' diye sordu. Peygamberimiz (s.a.a) hoşuna gitmeyen bu soruya, *'Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz...'* ayetini okuyarak cevap verdi." (c.2, s.169)

Yine aynı eserde İbn-i Münzir Ebu Mucaz'dan şöyle nakleder: *"De ki: Ey kendi(lerine kötülük edip) nefislerine zulmetmiş olan kullarım!..."* (Zümer, 53) ayeti inince, Peygamberimiz (s.a.a) minbere çıkarak onu halka okudu. O sırada cemaattan biri ayağa kalkarak, 'Hatta Allah'a ortak koşmak da mı?' diye sordu. Peygamberimiz cevap vermedi. Bu olay (yani o adamın sorması ve Peygamberin susması) iki veya üç defa tekrarlanınca, *'Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.'* ayeti indi. Fakat daha sonra önceki ayet Zümer suresine, bu ayet ise Nisâ suresine yerleştirildi." (c.2, s.169)

Ben derim ki: Daha önce söylediğimiz gibi Zümer suresindeki ayet, kendisini izleyen ayetler hasebiyle günahların tövbe ile bağışlanmasına delâlet etmektedir. Hiç şüphesiz tövbe, şirk de dahil olmak üzere bütün günahların affedilmesini sağlar. Fakat bu hususa dikkat edilmelidir ki, Nisâ suresinde yer alan ayetin konusu tövbe değildir. Buna göre bu iki ayet arasında çelişki yoktur ki, birinin öbürünü neshettiği (=hükümünü geçersiz kıldığı) veya sınırlandırdığı ileri sürülebilir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde bu ayetle ilgili olarak Kelbi'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayet, Vahşi ve arkadaşlarından oluşan müşrikler hakkında indi. Şöyle ki, Vahşi Hz. Hamza'yı öldürdüğünde işlediği bu cinayete karşılık azat edileceği vaat edilmiş, fakat kendisine verilen söz yerine getirilmemişti. Bunun üzerine Mekke'ye gelince kendisi ve arkadaşları yaptıklarına pişman oldular ve Peygamberimize (s.a.a) bir mektup yazarak şöyle dediler: Biz yaptığımıza pişman olduk. (Biz Müslüman olmak istiyoruz.) Ancak bizi Müslüman olmaktan alıkoyan bir husus var, o da şu ki; sen Mekke'deyken: *'Onlar ki,*

Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler...' (Furkan, 68) demiş-tin. Biz ise Allah'ın yanı sıra başka bir ilâha taptık, Allah'ın yasakladığı cana kana kıydık ve zina yaptık. Eğer bu engel olmasa sana uyardık."

"Bunun üzerine, *'Ancak tövbe ve iman edip iyi amel işleyenler başkadır...*' (Furkan, 70) diye başlayan iki ayet indi. Peygamberimiz (s.a.a) bu iki ayeti bir mektupla Vahşi'ye ve arkadaşlarına gönderdi. Vahşi ve arkadaşları ayetleri okuyunca Peygamberimize şu mektubu yazdılar: 'Bu şartlar ağırdır. İyi ameller işlemeyerek bu ayetlerin kapsamına giremeyeceğimizden korkuyoruz.' Bunun üzerine, *'Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar...*' ayeti indi."

"Vahşi ve arkadaşları bu ayeti okuyunca, 'Allah'ın dilediği kimse-lerin kapsamına alınamayacağımızdan korkuyoruz.' diye yazdılar. Bunun üzerine, *'Ey kendi(lerine kötülük edip) nefislerine zulmetmiş olan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar.'* (Zümer, 53) ayeti indi. Peygamberimiz (s.a.a) bu ayeti Vahşi'ye ve arkadaşlarına gönderdi."

"Adamlar bu ayeti okuyunca hep birlikte İslâm'a girdiler ve hemen Peygambere gittiler. Peygamberimiz de onların bu İslam'ını kabul etti. Bu sırada Vahşi'ye, 'Anlat bana, Hamza'yı nasıl öldürdün?' dedi. Vahşi işlediği cinayeti anlatınca Peygamberimiz ona, 'Gözüme görün-me, benden uzak dur!' dedi. Bunun üzerine Vahşi, Şam'a yerleşti ve ölünceye kadar orada kaldı." (c.2, s.122)

Ben derim ki: Bu rivayeti Fahr-i Razî kendi el-Kebir adlı tefsirinde İbn-i Abbas'tan nakletmiştir.¹ Ancak rivayetin iniş yerleri ile ilgili açıklamaları üzerinde düşünen kimse, yukarıdaki ayetlerin Peygamberimiz (s.a.a) tarafından Vahşi'ye gönderdiğini söz konusu eden bu rivayetin uydurma olduğundan hiç şüphe etmez. Bu rivayeti uyduran kimse, Vahşi ile arkadaşlarının küçük-büyük bütün günahları işlemiş olsalar da affedildiklerini ispat etmek istemiştir. Bunun için Kur'an'ın değişik yerlerinden ayetler seçmiştir. İstisna eden ayeti bir yerden ve istisna edilenle ilgili ayeti de bir başka yerden almıştır. Oysa bu ayetlerin her birinin ayrı bir önü arkası olduğu gibi, her bir ayetin önü ve

1- el-Kebir, c.10, s.125.

arkası ile bağlantısı ve ilişkisi vardır. Ayrıca hepsi öyle bir söz akışı içinde yer alıyor ki, o akış bütünlüğünden koparılıp ayrılmaları mümkün değildir. Buna rağmen rivayeti uyduran kimse, bu ayetleri akış bütünlüklerinden koparıp çıkarıyor ve onları öyle bir şekilde sıraya yerleştiriyor, istif ediyor ki, Peygamberimiz ile Vahşi arasındaki bu acayip diyaloga uygun düşsünler.

Bazı tefsirciler bu hususta ne de güzel bir söz söylemişlerdir. Bu tefsirci, yukarıda aktardığımız uyduruk rivayete işaret ettikten sonra şöyle demiştir: "Sanki bunlar (rivayeti uyduranlar) Allah ile Vahşi'nin aralarında şakalaştıklarını ispat etmek istiyorlar."

Bu rivayeti uyduran kişinin tek gayesi, Vahşi'yi kesin ve kararlaştırılmış bir afla şereflelendirmektir. Öyle bir af ki, onunla birlikte hiçbir günah, hiçbir cinayet sahibine zarar vermez. Ardından da buna günahlardan cezaların kalkması ekleniyor. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, insanlardan yükümlülüklerin kalkmasıdır. Tıpkı Hristiyanların düşündükleri gibi. Hatta bu onların düşüncelerinden de daha beterdir. Çünkü Hristiyanlar Hz. İsa (a.s) gibi bir peygamberin kendini feda etmesi ile yükümlülüklerin kalktığını ileri sürerlerken, bu rivayeti uyduran kişi Vahşi'nin arzusuna uyarak bu sonuca varıyor.

Sözünü ettiğimiz Vahşi'ye gelince, bu İbn-i Mut'im'in kölesi idi. Uhud Savaşında Hz. Hamza'yı öldürdü. Sonra Mekke'ye yerleşti. Taif'in alınmasından sonra da Müslüman oldu. Peygamberimiz ona, "Gözüme görünme." demesi üzerine Şam'a yerleşti. O bölgede bulunan Hıms'ı ikametgâh edindi. İkinci halife zamanında divan kâtipliği yaptı. Sonra sürekli içki içtiği için bu görevden atıldı. İçki düşkünlüğü yüzünden de birkaç kez kırbaçlandı. Osman'ın halifeliği döneminde ise öldü. Hatta rivayet edildiğine göre ölümü içki yüzünden oldu.

İbn-i Abdulberr el-İstıab adlı eserinde, kendi rivayet zinciri ile İbn-i İshak'a dayandırdığı bir rivayette Abdullah b. Fadl'dan, o da Süleyman b. Yesar'dan Cafer b. Amr b. Umeyye ed-Damuri'nin şöyle dediğini nakleder: "Ben ve Abdullah b. Udeyy sefere çıkmıştık. Yolumuz Vahşi'nin ikamet yeri olan Hıms'a uğradı. Birbirimize, 'Keşke Vahşi'ye gidip ona Hz. Hamza'yı nasıl öldürdüğünü sorabilseydik.' dedik. Adresini sorarken bir adama rastladık. Bize şöyle dedi: 'O içkiye yenik düşmüş biridir. Eğer onu ayık bulabilirseniz, sizinle istediğiniz konuda konuşabilen normal bir Arap'la karşılaşacaksınız. Fakat eğer onu sarhoş-

ken bulursanız yanından derhal ayrılın.' Biz de verilen adres üzerine Vahşi'nin yanına vardık..." Bu rivayetin devamında Vahşi'nin Uhud Savaşı sırasında Hz. Hamza'yı nasıl öldürdüğü anlatılıyor.

Mecma-ul Beyan tefsirinde Mutarrif b. Şihhir, Ömer'den şöyle nakleder: "Resulullah'ın (s.a.a) zamanında içimizden biri büyük bir gü-nah işleyerek öldüğü zaman onun cehennem ehli olacağına dair şahitlik ederdik. Fakat [*'Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.'* diye başlayan] ayet indikten sonra artık o şahitlikleri yapmaktan vazgeçtik." (c.2, s.123)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Münzir, Mutemer b. Süleyman yolu ile Süleyman b. Utbe el-Barikî'den İsmail b. Sevban'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Büyük hastalıktan önce muhacir ile ensarın *'Kim bir mümini kasten öldürürse...'* (Nisâ, 93) ayeti hakkında, 'Böyle bir kimse kesinlikle cehennemliktir' dediklerine şahit oldum. Fakat *'Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.'* ayeti inince, 'Allah'ın dilediği olur, Allah dilediğini yapar.' dediler." (c.2, s.169)

Ben derim ki: Bu iki rivayete yakın anlamda olan bir rivayet de birkaç yoldan İbn-i Ömer'e dayandırılarak nakledilmiştir. Fakat bu rivayetlerin hepsi kuşkuludur. Şöyle ki, [sahabelerin tümünün yanlış bir konu üzerinde ittifak edecekleri aklen mümkün değildir. Çünkü] *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz..."* diye başlayan ayetin, daha önce açıklamasını yaptığımız şefa'at ayetlerinin içeriklerinden fazla bir anlam taşımadığını bütün sahabilerin bilmediğini sanmıyoruz.

Ayrıca onların, şefa'at hakkındaki ayetlerin çoğunun Mekke döneminde indiğinden habersiz olacaklarını da düşünemeyiz. Meselâ, yüce Allah Zuhruf suresinde şöyle buyurmuştur: *"Allah'ı bırakıp da taptıkları putlar, şefa'at edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86) Yûnus, Enbiyâ, Tâhâ, Sebe, Necm ve Müddessir surelerinde yer alan şefa'at konulu ayetler de böyledir.

Bu ayetlerin hepsi Mekke döneminde inen ve şefa'ati kanıtlayan ayetlerdir. Nitekim şefa'atle ilgili yazımızda bu konuya detaylı bir şekilde açıklama getirmiştik. (Bakara, 47-48) Bu ayetler ise bütün günahları kapsar. Söz konusu ayetlerde biri şefa'at gören kişi ile ilgili, öbürü ise yüce Allah ile ilgili iki kayıt vardır. Şefa'at gören kişi ile ilgili kayıt,

o kişinin Allah'ın rızasına uygun bir dini yani, tevhit ilkesine dayalı bir inancı benimsemiş olması ve Allah'a ortak koşmamış olmasıdır. Yüce Allah ile ilgili kayıt ise onun meşiyeti ve dilemesidir. Bu ayetlerden çıkan sonuç, Allah'ın affının O'nun dileğine bağlı olarak şirk dışındaki bütün günahları kapsadığıdır. Bu da, *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz."* diye başlayan ayetin içeriğinin tıpatıp aynıdır.

Kur'an'da haksız yere öldürülmesi haram olan bir cana kıymanın, faiz yemenin ve akrabalarla ilişkileri kesmenin cezasının ebedi cehennem olduğunu belirten ayetlere gelince, -meselâ bir ayette şöyle buyrulur: *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir..."* (Nisâ, 93) Bir başka ayette ise faizle ilgili şöyle buyruluyor: *"Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar."* (Bakara, 275) Başka bir ayette de akraba ilişkilerini kesmekle ilgili şöyle buyrulur: *"İşte lânet onlar içindir ve kötü yurt (cehennem) onlarındır."* (Ra'd, 25)- bu ve benzeri ayetler insanı sadece kötü bir akıbetle tehdit ediyorlar, cehennem azabından haber veriyorlar. Fakat bu cezanın kesin, değişmez ve kaldırılmaz olduğu da söylenemez. Çünkü bu ayetlerin bu konuda [mezkur günahların cezasının kesin olup, asla affedilmeyeceği konusunda] sarâhati (net bir açıklaması) yoktur.

Kısacası, *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz."* ayeti, şefaât ayetlerine göre sahabelerin o sözlerine gerekçe olacak bir içerik fazlalığı taşıyor. Bu nedenle sahabeler büyük günahlar hakkındaki ayetleri cehennem cezasının kesinliği biçiminde anlamış olamazlar ki, büyük günah işleyenlerin cehennemlik olacaklarına şahitlik etmeleri caiz olsun. Yine, *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz..."* ayetinden de şefaât ayetinde olmayan bir anlam çıkaramazlardı ki, bu ayetin büyük günahlar hakkındaki ayetleri neshettiğini (=geçersiz kıldığını), sınırladığını veya kayıtlılandığını söylemeleri gerekmiş olsun.

Sözünü ettiğimiz rivayetlerin biri bu gerçeği ima ediyor. Bu da ed-Dürr-ül Mensûr'un sahih bir senetle İbn-i Durays, Ebu Ya'la, İbn-i Münzir ve İbn-i Adiy yolu ile İbn-i Ömer'den naklettiği şu rivayettir. Bu rivayete göre İbn-i Ömer şöyle diyor: "Biz büyük günah işleyenler için af dilemekten kaçınıyorduk. Fakat Peygamberimizden (s.a.a), *'Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını di-*

lediği kimse için bağışlar.' ayetini işitince iş değişti. Bir de Peygamberimiz şöyle buyurdu: 'Ben duamı ümmetimden büyük günahlar işleyenlere şefa'at etmek için sakladım.' O günden sonra içimizdeki düşünceleri açığa vurmaktan kaçınarak konuşmaya ve büyük günahkârlar için de af dilemeye başladık." (c.2, s.169)

Bu rivayetten anlaşıldığına göre sahabeler mağfîret=bağışlama ayetinden [yani, "*Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz...*" ayetinden] çıkardıkları anlamın aynısını şefa'at ile ilgili hadisten de çıkarıyorlardı. İşte burada cevaplandırılması gereken şu soru kalıyor: Sahabeler şefa'atle ilgili hadisi büyük günahların affedilebileceği şeklinde yorumladıkları hâlde nasıl oldu da bu anlamı Mekke döneminde inmiş olan şefa'at ayetlerinden çıkaramadılar. Hem de o ayetlerin o kadar çok, açık anlamlı ve uzun zamandan beri gözlerinin önünde bulunmasına rağmen, ben bilmiyorum!

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, "*Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun?...'*" ayeti ile ilgili olarak Beyhakî'nin ed-Dela'il kitabında ve İbn-i Asakir'in de kendi Tarih kitabında Cabir b. Abdullah'tan şöyle aktardıkları rivayet edilir: "Peygamberimizin (s.a.a) Medine'deki (siyasî) konumu varacağı yere varınca (belirginlik kazanınca), Ka'b b. Eşref Onun yanından ayrılarak Mekke'ye giderek oraya yerleşti ve 'Muhammed'e ne yardım ederim ve ne ona karşı savaşırım.' dedi. Mekke'de kendisine, 'Ey Ka'b, bizim dinimiz mi iyidir, yoksa Muhammed ile arkadaşlarının dini mi?' diye sordular. Ka'b bu soruya: 'Sizin dininiz daha hayırlı ve daha eskidir. Muhammed'in dini ise yenidir.' diye cevap verdi. Bunun üzerine, '*Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun?...'* ayeti indi." (c.2, s.172)

Ben derim ki: Bu ayetin iniş sebebi hakkında değişik biçimde birçok rivayetler vardır ki, en güvenilir olanı naklettiğimiz bu rivayettir. Yalnız [farklı olmalarına rağmen yine de] bu rivayetlerin hepsi ayetle ilgili olayın özünde birleşiyor. Bu olay ise şudur: "Bazı Yahudiler Kureyşlilerin dininin Peygamberimizin (s.a.a) dininden daha iyi olduğu yolunda Kureyşliler lehine hüküm vermişlerdir."

Tefsir-ul Burhan'da, "*Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler için onları kısıkanıyorlar mı?...'*" ayetinin tefsirinde Şeyh Tusî'nin el-Emalî adlı eserinde kendi rivayet zinciri ile Cabir b. Abdullah'tan İmam Bâkır'ın (a.s) "*Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfun-*

dan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı?" ayeti hakkında şöyle buyurduğunu nakleder: "Ayetteki 'nas=insanlar'dan maksat, biz (Ehl-i Beyt)iz." (c.1, s.377, h:19)

el-Kâfi kitabında müellifin kendi rivayet zinciri ile Bureyd'e dayandırdığı bir rivayette İmam Bâkır (a.s), *"Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı?"* ayeti hakkında şöyle buyurmuştur: "Ayetteki kıskanılan insanlar biziz..." (c.1, s.205, h:1)

Ben derim ki: Bu anlamda birçok kanaldan gelen Ehl-i Beyt İmamlarına dayalı çok sayıda rivayet vardır. Bu rivayetler el-Kâfi,¹ et-Tehzib,² el-Maani, Besair-ud Derecat,³ Tefsir-ul Kummî,⁴ ve Tefsir-ul Ayyâsî⁵ gibi önemli Şîî kaynaklarda yer almıştır.

Yine aynı anlamda Ehl-i Sünnet kanallarından gelen bazı rivayetler de vardır. Bunlardan birisi, İbn-i Meğazilî'nin merfu olarak [yani rivayet zincirine yer vermeksizin] Muhammed b. Ali Bâkır'dan (Allah'ın selamı her ikisine olsun) naklettiği rivayettir. Bu rivayette İmam Bâkır (a.s), *"Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı?"* ayeti ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Vallahi (bu ayette sözü edilen) insanlardan maksat, biziz." (Menakıb-ı İbn-i Meğazilî, s.267, h:314)

Bu rivayetlerden bir diğeri de ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Münzir'in ve Âta yolu ile Taberani'nin İbn-i Abbas'tan naklettikleri rivayettir. Bu rivayette İbn-i Abbas, *"Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı?"* ayeti hakkında şöyle demiştir: "Burada sözü edilen insanlardan maksat biziz, diğer insanlar değil."⁶ Öte yandan İkrime'den, Mucahid'den, Mukatil'den ve Ebu Malik'den, ayetteki insanları Peygamberimize tefsir ettiklerini nakletmiştir.⁷ Daha önce söylediğimiz gibi ayetin zahirin-

1- el-Kâfi, c.1, s.273-275.

2- et-Tehzib, c.4, s.132, h:367.

3- Besair-ud Derecat, c.1, s.35, bap:17.

4- Tefsir-ul Kummî, c.1, s.140.

5- Tefsir-ul Ayyâsî, c.1, s.246, h:153.

6- ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.173.

7- ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.173.

den anlaşıldığına göre buradaki insanlardan maksat Peygamberimizdir; Ehl-i Beyt ise bu konuda Peygamberle aynı konuma sahiptirler.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Hamran'dan şöyle nakledilir: "İmam Bâkır (a.s), '*Doğrusu biz İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik.*' ayetindeki kitabın peygamberlik, hikmetin kavrama ve hüküm verme yeteneği, büyük mülkün de itaat anlamına geldiğini buyurmuştur." (c.1, s.248, h:160)

Ben derim ki: Buradaki itaatten maksat, diğer hadislerde bildirildiği üzere farz olan itaattir. Bu anlamda da çok sayıda hadis vardır. Bu hadislerin bazılarında farz itaat, imamet ve hilafet ile tefsir edilmiştir. Nitekim el-Kâfî'nin Bureyd kanalı ile İmam Bâkır'a (a.s) dayandırdığı rivayette böyle denmiştir.

Tefsir-ul Kummî'de, "*Hiç şüphesiz ayetlerimizi inkâr edenleri yakında ateşe sokacağız.*" ayeti hakkında, "Buradaki ayetlerden maksat Hz. Ali (a.s) ile Ehl-i Beyt İmamlarıdır." denmiştir. (c.1, s.141)

Ben derim ki: Bu, örnek verme ve genel bir anlamı somut bir örneğe uyarlama kabilindendir.

Şeyh Tusî el-Mecalis adlı eserinde Hafs b. Gıyas Kâdî'dan şu sözleri naklediyor: "Ben bir defasında Caferîlerin önderi İmam Sadık'ın (a.s) yanında idim. Halife Mansur kendisini davet etmişti. O sırada zındık bir kişi olan İbn-i Ebî'l Avca İmamın yanına gelerek şöyle dedi: '*Derileri yanıp eridikçe azabı tatsınlar diye derilerini başka derilerle değiştiririz.*' ayeti hakkında ne diyorsun? Farz edelim ki bu deriler günah işledi de ceza gördü. Peki öbür derilerin ne suçu var?"

"İmam Sadık (a.s) adama şu cevabı verdi: 'Yazıklar olsun sana! O İkinci deri birinciden başka olmakla birlikte birincinin aynısıdır.' Adam, 'Bu söylediklerini açıkla' dedi. İmam da sözlerine şöyle devam etti: 'Baksana, eğer bir adam bir tuğlayı tutup kırar da sonra onu su ile yoğurup kalıba dökerek eski biçimine döndürürse, o tuğla başka bir şey olmakla birlikte ilkinin aynısı olmaz mı?' Adam, 'Evet, anladım. Allah insanların senden faydalanmalarını nasip etsin' dedi."

Ben derim ki: Bu rivayet Merhum Tabersî'nin el-İhticac adlı eserinde¹ Hafs b. Gıyas kanalıyla İmam Sadık'tan (a.s) nakledilmiş ve

1- el-İhticac c.2 s.104.

Tefsir-ul Kummî'de de mursel olarak yer almıştır.¹ İmamın cevabının özü şuna dayanır:

Madde birliği şekil birliği aracılığı ile korunur. [Yani çeşitli şekiller alan bir varlığın asıl maddesi bir olursa, o varlık çeşitli şekillere girse bile yine gerçekte aynı varlıktır. İnsanın bedeninde de durum aynen böyledir.] İnsanın bedeni her ne kadar kendinde vuku bulan değişiklikler sonucu şekil değişikliğine uğrasa da, insan madde olarak aynı insan oldukça onun bedeni bu bedenin parçaları gibi birliğini (varlığını) devam ettirir. Bu bedenin herhangi bir sebeple değişmesi önemli değildir.

Men lâ Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde şöyle rivayet edilir: "İmam Sadık (a.s), '*Orada onlara tertemiz eşler vardır.*' ayeti hakkında kendisine yöneltilen soruya, 'Tertemiz eşlerden maksat, hayız olmayan ve abdesti bozulmayan kadınlardır.' buyurdu." (c.1 s.50, h:4)

Tefsir-ul Burhan'da, "*Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi emreder..*" ayeti ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: "Muhammed b. İbrahim Nü'manî, kendi rivayet zinciri ile Zürene'nin İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) naklettiği bir hadiste, Zürene'nin şöyle dediğini rivayet eder: "İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) '*Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.*' ayetinin anlamını sordum. Bana şöyle dedi: 'Allah, imama emaneti kendisinden sonraki imama vermesini, bunu ondan esirgememesini emrediyor. Allah'ın, '*ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size böylece ne güzel öğüt veriyor.*' şeklindeki buyruğunu görmüyor musun? Bunlar devlet başkanlarıdır ey Zürene! Yüce Allah'ın ayetteki muhatapları devlet başkanlarıdır." (c.1 s.380, h:5)

Ben derim ki: Bu hadisin baş tarafı birkaç kanal ile Ehl-i Beyt İmamlarından rivayet edilmiştir. Hadisin son bölümünden, onun somut örneğe uyarlanma türünden olduğu ve ayetin mutlak anlamda hükmetme ve her hak sahibine hakkını verme konusunda indiği anlaşıyor. Bu yüzden daha önce sözü edilen örneklerle ve benzerlerine uyarlanması da mümkündür.

Bu anlamda bir rivayet de ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer almış-

1- Tefsir-ul Kummî, c.1 s.141.

tır. Bu kitapta Said b. Mensûr, Fıryabî, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebu Hatem Hz. Ali'den (a.s) bu ayetin anlamı hakkında şöyle naklederler: "İmam, Allah'ın indirdiklerine göre hükmetmek ve emaneti ehline vermekle görevlidir. İmam bu görevini yerine getirince insanlar da onun sözünü dinlemekle, ona itaat etmekle ve çağrısına olumlu karşılık vermekle yükümlüdürler." (c.2 s.175)

Nisâ Sûresi 59-70549

59- Ey inananlar! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resul'e götürün. Bu (sizin için) daha hayırlı ve yorum bakımından daha güzeldir.

60- Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını sananları görmedin mi? Tağuta inanmamaları kendilerine emrolunduğu hâlde, tağutun hakemliğine baş vurmak istiyorlar. Şeytan da onları uzak (koyu) bir sapıklığa düşürmek istiyor.

61- Onlara Allah'ın indirdiğine ve Resul'e gelin, denildiği zaman münafıkların senden yüz çevirdiklerini görürsün.

62- Elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir felâket gelince ne yaparlar? Sonra sana gelirler ve, "Biz sadece iyilik etmek ve uzlaştırmak istedik." diye Allah'a yemin ederler.

63- Onlar, Allah'ın kalplerindekini bildiği kimselerdir. Onlardan yüz çevir, kendilerine öğüt ver. Onlara kendileri hakkında içlerine işleyecek etkili sözler söyle.

64- Biz her peygamberi, Allah'ın izni ile, kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, Resul de onların bağışlanmasını isteseydi, elbette Allah'ı affedici ve merhametli bulurlardı.

65- Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiği hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar.

66- Eğer biz, kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın, diye bunu onlara farz etmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı. Halbuki kendilerine verilen öğüdü yerine getireselerdi, onlar için hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha pekiştirici olurdu.

67- O zaman onlara katımızdan büyük bir mükâfat verirdik.

68- Ve onları dosdoğru yola iletirdik.

69- Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, siddîkler (gerçekler, dosdoğru kullar), (amellere olan) şahitler ve salihlerle birlikte olur ve onlar ne de güzel arkadaşlardır!

70- Bu lütuf Allah'tandır. Bilen olarak Allah yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayetler -görüldüğü gibi- daha önceki ayetlerle bağlantısız değildir. Çünkü surenin bu grup ayetleri, "*Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın.*" (Nisâ, 36) ayetinden beri, insanları Allah yolunda malî harcama yapmaya [ve bununla] toplumun her kesiminin ve ihtiyaç sahibi müminlerin hayatını devam ettirmeye, ayakta tutmaya teşvik ediyor; insanları bu meşru ve farz görevlerini yapmakta alıkoyanları da kınıyor. Arkasından insanları Allah'a, Resul'e ve ululemre (=emir sahiplerine) itaat etmeye, ihtilaf kaynaklarını kurutmaya, sürtüşme ve anlaşmazlıklardan (çatışmalardan) kaçınmaya, doğabilecek ihtilafları Allah'a ve Peygambere havale etmeye, nifaktan sakınmaya, Allah'ın ve Peygamberin emirlerine teslim olmaya çağırıyor. Böylece bu ayetler dizisi, cihat çağrısı yapan, cihadın hükmünü açıklayan ve Allah yolunda kendi vatanlarından göçmeyi emreden ayetler ile sona eriyor.

Buna göre bu ayetlerin tümü müminleri Allah yolunda cihat etmeye hazırlamakta ve iç yapılarına düzen vermektedirler. Arada bir veya iki ayet bu bütünlüğün, bu insicamlı söz akışının dışında kalmış "muterize=ara cümle" olabilir. Fakat [bu ayetlerin, birbiriyle bağlantısı bulunan önceki ve sonraki ayetlerden tamamıyla kopuk olduğu ve onların arasında fazla da yabancı kaldığı söylenemez. Bu nedenle] bunlar,

önceleri ve sonraları ile belirli biçimde irtibatlı olan ayetlerin bütünlüğüne bir zarar vermemektedir. Daha önce, *"Ey inananlar!... sarhoşken namaza yaklaşmayın..."* (Nisâ, 43) ayetini incelerken, bu nokta-ya değinmiştik.

"Ey inananlar! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin." Şeriki olmayan tek Allah'a kulluk etmeye, mümin kesimler arasında yardım etmeyi yaygınlaştırmaya yönelik çağrı noktalandıktan, bu güzel yolu kötü gösterenler ve çeşitli biçimde bu yola engel koyanlar kınandıktan sonra, başka bir dille birçok fer'î hükme kaynaklık eden bir temel maksada dönülüyor. Öyle bir temel maksat ki, İslâm toplumunun sağlamlaşması ona dayanır. Bu maksat, müminleri uzlaşmayı ve ittifakı benimsemeye, meydana gelebilecek anlaşmazlıkları Allah'a ve Peygambere havale ederek çözmeye özendirmektir.

Şüphe etmemek gerekir ki, *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* cümlesinin içeriği, bütün ilâhî kanunların ve hükümlerin esas olmanın yanı sıra, anlaşmazlık konularını Allah'a ve Peygambere götürme emrine hazırlık ve geçiş niteliğindedir. Çünkü bu gerçek, bu ifadenin ayrıntılandırması olan *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu Allah'a ve Resul'e götürün."* cümlesinden, sonra da, *"Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi?..."* ve *"Biz her peygamberi, Allah'ın izni ile, kendisine itaat edilmesi için gönderdik."* ve *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem kılp..."* ayetleri ile üst üste bu ilkeye vurgu yapılmış olmasından açıkça anlaşılmaktadır.

Yine şüphe etmemek gerekir ki, yüce Allah'ın bizden kendisine istediği itaat, Peygamberi yolu ile bize vahyettiği bilgilere ve kanunlara itaat etmemizdir.

Peygambere gelince, onun iki fonksiyonu vardır. Biri Allah'ın ona Kur'an dışında vahyettiği mesajlara dayalı teşri=kanun koyma fonksiyonudur. Bu mesajlar ana ilkelerini Kur'an'ın koyduğu ve Kur'an ile ilgili ve bağlantılı olan ayrıntılarda Peygamberin insanlara yaptığı açıklamalardır. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için... sana da bu Kur'an'ı indirdik."* (Nahl, 44)

İkinci fonksiyonu ise, doğru bildiği görüşü açıklamasıdır. Bu da

onun hüküm(=yargı) ve hükümet hususundaki velayeti (yetkili olması) ile bağlantılıdır. Nitekim yüce Allah bununla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye..."* (Nisâ, 105) Bu, Peygamberimizin (s.a.a) yargı kanunlarının zahirine göre insanlar arasında hükmederken ortaya koyduğu ve önem-li konularda karar verirken dayandığı görüştür. İşte bu alandadır ki yüce Allah, ona müşavere ile görüş edinmesini emrediyor. Nitekim bir ayette şöyle buyuruyor: *"İş hakkında onlara danış; fakat karar verdiğin zaman artık Allah'a dayan."* (Âl-i İmrân, 159) Görüldüğü gibi yüce Allah bu ayette sahabeleri, istişarede Peygamberimize ortak ediyor; ama karar verme de yetkiyi sadece Peygambere veriyor.

Bu gerçek öğrenilince anlaşılır ki, Peygambere itaat etmeyi yasa-laştıran bizzat Allah olduğu için, her ne kadar Peygambere itaat etmek demek aslında Allah'a itaat etmek demekse de, -nitekim yüce Allah bu ayetlerin devamında, *"Biz her peygamberi, Allah'ın izni ile, kendisine itaat edilmesi için gönderdik."* buyurmaktadır, - Peygamberimize itaat etmek ile Allah'a itaat etmenin farklı anlamları vardır. Buna göre insanlar hem vahye ilişkin açıklamalarında, hem de ortaya koyduğu görüşlerde Peygambere itaat etmekle yükümlüdürler.

"Allah'a itaat edin. Peygambere... de itaat edin." ifadesinde "itaat edin" emrinin tekrarlanmasını gerektiren sebep -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- budur. Yoksa bazı tefsircilerin dedikleri gibi bu tekrarın sebebi anlamı pekiştirmek (tekit) değildir. Çünkü eğer maksat anlamı pekiştirmek olsaydı, tekrara yer vermeden "Allah'a ve Peygambere itaat edin." demek, tekidi daha fazla ifade eder, anlamı daha çok güçlendirirdi. Çünkü o zaman bu ifade, Allah'a itaat etmenin Peygamberimize itaat etmekle aynı şey olduğu ve bu iki itaatın bir olduğu anlamına gelirdi. Bilindiği gibi tekrar etmek her zaman tekidi ifade etmez, anlamı güçlendirici bir sonuç vermez.

Ululemre (=emir sahibi yetkililere) gelince, bunların -kimler oldukları bir yana- vahiyden nasipleri yoktur. Onların fonksiyonu doğru gördükleri görüşlerini açıklamaktan ibarettir. Peygamberin görüşlerine ve sözlerine itaat etmek nasıl zorunlu ise, aynı şekilde ululemrin de görüşlerine ve sözlerine itaat etmek müminler için zorunludur. Bundan dolayı yüce Allah anlaşmazlık doğması hâlinde baş vurulacak merciler arasında ululemri saymayarak bu konuda sadece Allah'ı ve Peygambe-

ri adres göstermiş ve *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz - Alla-h'a ve ahiret gününe inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resul'e götürün."* buyurmuştur.

Çünkü bu havale emrinin (anlaşmazlığı Allah'a ve Resul'e götürmenin) muhatapları bu ayetin başında kendilerine *"Ey inananlar!"* diye seslenilen kimselerdir. Bu nedenle sözü edilen anlaşmazlık, şüphesiz onların kendi arasında çıkan anlaşmazlıktır. [Yoksa ululemr ile müminlerin arasında çıkabilecek anlaşmazlık söz konusu değildir. Çünkü] hem ululemre itaat etmenin zorunlu olduğunu söylemek, hem de söz konusu anlaşmazlığın müminler ile ululemr arasında olduğunu farz etmek doğru değildir. Buna göre bu anlaşmazlık müminlerin kendileri arasında çıkabilecek bir anlaşmazlıktır; ululemrin belirttiği görüşle ilgili değildir. Tersine bu anlaşmazlık, ihtilaf konusu olan meseleye ilişkin ilâhî hükmün ne olduğu hakkındadır.

Bunun böyle olduğunu, arkadan gelen ayetlerde Allah'ın ve Peygamberin hakemliğini bir yana bırakarak tağutun hakemliğine başvuranların kınanmasının verdiği ipucundan anlıyoruz.

Anlaşmazlığa düşülen hususu Allah'a ve Resul'e götürmenin gerekliliği ise, gerçekte o konuda Kur'an ve sünnette açıklanmış din hükümlerine baş vurmaktan ibarettir. Kur'an ve sünnet, bunlardan hüküm çıkarma yeteneğine sahip kimseler için iki kesin delil olduğu gibi, ululemrin "Kur'an'ın ve sünnetin hükmü şudur." şeklindeki sözü de kesin delildir. Çünkü okuduğumuz ayet hiçbir kayda ve şarta bağlı olmayan bir itaat zorunluluğu getiriyor. Bunlar tümü ile sonuçta Kur'an'a ve sünnete dayalıdır.

Bundan ortaya çıkıyor ki, sözü edilen ululemrin -kim olurlarsa olsunlar- yeni bir hüküm ortaya koymaya yahut Kur'an'la veya sünnetle sabit olan bir hükmü neshetmeye yetkili değildirler. Aksi hâlde, *"Allah ve Resulü bir işte hüküm verdiği zaman, artık mümin bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah ve Resulü'ne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."* (Ahzâb, 36) ayetinin delâlet ettiği üzere anlaşmazlık konularının çözümünde Kur'a-n'a ve sünnete baş vurmanın, anlaşmazlığı Allah'a ve Peygambere havale etmenin anlamı kalmaz. Çünkü Allah'ın hükmü, kanun koymak Peygamberin hükmü ise ya kanun koymak veya bundan daha geniş kapsamlı bir tasarruftur. Ululemre tanınan yetki ise vela-

yet=yönetim a-lanına giren konularda görüşlerini ortaya koymak, genel konularda ve meselelerde Allah'ın ve Peygamberin hükmünü ortaya çıkarmaktır.

Kıyasası, ululemrin teşri=yasama ve kanun koyma yetkileri olmadığından, yanlarında sadece Allah ve Resul'ün hükmü yani, Kur'an ve sünnette açıklanan hükümler olduğundan dolayı yüce Allah, *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu Allah'a ve Resul'e götürün."* ayetinde onları ikinci kez söz konusu etmedi. Dolayısıyla yüce Allah için bir itaat, Peygamber ve ululemr için de bir itaat söz konusudur. Bu yüzden ayette, *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* diye buyruldu [ve Peygamberle ululemrin itaati bir olarak sayıldı].

[RESULULLAH (S.A.A) İLE ULULEMRİN MASUM OLMASI ÜZERİNE]

Şüphe edilmemesi gereken bir diğer husus da şudur: *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* ayetinde emredilen itaat mutlak olup; hiçbir şarta bağlı olmamış, hiçbir kayıtle da sınırlandırılmamıştır. Bu da Peygamberimizin (s.a.a) gerçekte Allah'ın hükmüne ters düşen hiçbir şeyi emredip yasaklamayacağı gerçeğine delildir. Aksi hâlde yüce Allah'ın ona itaat etmeyi zorunlu kılması çelişki olurdu. Peygamberin hükmü ile Allah'ın hükmü arasındaki uyum ise, ancak Peygamberin (s.a.a) masumiyet (=korunmuşluk)¹ sıfatı sayesinde gerçekleşebilir.

Bu söz ululemr hakkında da aynen geçerlidir. Yalnız şu var: Resulullah'ta (s.a.a) masumiyet (=yanılmazlık) gücünün var olduğunu kanıtlayan bu ayetin dışında birçok aklî ve naklî deliller vardır; fakat

1- [Masumluk, insanı yanılma ve günahlara karşı koruyan bir özellik ve güçtür. Dolayısıyla masum olan insan ne yanılır, ne günah işler ve ne de hataya düşer. Peygamberlerin sahip olduğu masumluk niteliği ise üç kısma ayrılır: a) Vahyi alırken yanılmama. b) Tebliğ ve elçilik görevini yerine getirirken yanlış yapmama. c) Günah işlememe.

Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bk. el-Mizân, Bakara suresi, ayet: 213.]

ululemr hakkında zahiren böyle bir vurgulama yoktur. Bu nedenle de bazıları buna bakarak ayette zikredilen ululemrin masum olmasının gerekmediğini ve bu ayetin anlamının, ululemrin masum olmaması hâ-linde de doğru olacağını sanabilirler.

Bu görüşü şöyle açıklayabiliriz: "Bu ayetin belirlediği hüküm, üm-metin yararı için konmuştur. Bu hüküm, Müslümanlar toplumunu ihtilaftan, çatışmadan ve parçalanmadan koruyarak ayakta tutmayı amaçlar. Bunun da diğer milletlerde ve toplumlarda görülen yönetim mekanizmalarından farklı ve fazla bir fonksiyonu yoktur. Çünkü o toplumlarda toplumun fertleri, hükmünde kanunlara ters düşebileceğini, yanılabilirliğini bildikleri hâlde yine de içlerinden birisini yetkili kılarak ona itaat etme ve sözünü dinleme zorunluluğu tanırılar. Fakat hükümlerinde kanunlara ters düştüğü bilindiğinde kendisine itaat edilmez; ancak yanıldığında uyarılır. Hükmünde yanılığa düşmüş olabileceği durumlarda da gerçekten yanılmış olsa bile hükmü yürütülür, yaptığı yanlışlık umursanmaz. Çünkü toplumun birliğini korumada ve her kafadan ayrı bir sesin çıkmasını önlemede yatan fayda, bu tür yanlışları ve hataları telafi edecek bir faydadır."

"İşte bu ayette itaat edilmesinin zorunlu olduğu bildirilen ululemrin durumu budur. Yüce Allah onlara itaat etmeyi müminlere zorunlu kılmıştır. Eğer Kur'an'a ve sünnete ters bir şey emrederlerse, müminlerin onlara itaat etmesi caiz olmaz ve verdikleri hüküm yürürlüğe konmaz. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: 'Yaratıcıya isyan konusunda yaratılmışa itaat edilmez.' Bu ilke hem Sünnî, hem de Şîî kaynaklarından rivayet edilmiştir ve bununla ayetin ululemre itaat etme hakkındaki mutlak içeriği kayıtlandırılır."

"Hatalara ve yanlışlara gelince, eğer ululemr konumundaki kişinin yanlış hüküm verdiği kesin olarak bilinirse, hakka yani Kur'an ve sünnetin hükmüne döndürülür. Ama eğer yanlışlık kesin değil de sadece muhtemel ise, hükmünün yanlış olmadığı bilindiği durumlarda olduğu gibi hükmü geçerli sayılır. Böyle durumlarda yanlış kabul edip ona zorunlu olarak itaat etme gereği ile de karşılaşılabilir. Ama olsun, bunun zararı yoktur. Çünkü ümmetin birliğinin korunması, şeref ve itibarının devam ettirilmesi, böylesine muhtemel yanlışlıkların zararını telafi eder. Dolayısıyla bunun konumu, fıkıh usûlünde açıklanan [ve haber-i vâhid gibi delil olması çoğu fakihlerce kabul edilen] kuralın

konumu gibi olur. O kural ise şundan ibarettir: Gerçek hükümler yerinde kalmakla birlikte zahirî yolların delil olmaları geçerlidir. Zahirî yolların sonuçları gerçeğe ters düşünce meydana gelen zarar, bu zahirî yolun izlenilmesinde yatan maslahat ile telafî edilir."

"Kısacası, masum olmasalar bile ululemre itaat etmek zorunludur, farzdır. Bu kimselerin fasık olmaları ve hüküm vermede yanılmaları mümkündür. Eğer fasıklık yaparlarsa onlara itaat edilmez. Eğer yanlışlık yaparlarsa ve bu yanlışlıkları kesin olarak bilinirse, Kur'an'a ve sünnete döndürülürler. Eğer hata yaptıkları kesin olarak bilinmez ve sadece ihtimal verilirse, verdikleri hüküm yürütülür. Görünüşte Allah'ın hükmüne uyduğu hâlde aslında Allah'ın hükmüne ters düşen hükümlerinin uygulanması ise sakıncasızdır. Bundaki maksat İslâm'ın ve Müslümanların yararını gözetmek, toplumda sözbirliğini korumaktır."

Ancak okuyucu eğer bu ayetle ilgili yukarıdaki açıklamamız üzerinde iyi düşünürse, bu şüphenin ve bu vehmin kökten asılsız olduğunu kolayca anlar. Şöyle ki, fasıklık durumunda bu ayetin mutlaklığını Peygamberimizin (s.a.a), "Yaratıcıya isyan durumunda yaratılmışa itaat edilmez." şeklindeki buyruğu ile ve "*Allah kötülüğü emretmez.*" (A'-râf, 28) ayeti ve bu anlama gelen diğer ayetler ile kayıtlandırmak için, bu yaklaşımı dayanak olarak almak mümkündür.

Bunun gibi bazı durumlarda bu tür zahirî delillerin şer'i bir kural hâline gelmeleri de mümkün, hatta gerçekleşmiş bir uygulamadır. Peygamberimizin (s.a.a) tayin ettiği müfreze komutanlarına, Mekke ve Yemen gibi beldelere tayin ettiği genel valilere, sefere çıktığında Medine'de yerine bıraktığı vekillere itaat etmenin farz olması ve müçtehidin sözünün taklit edenleri için delil niteliği taşıması gibi. Bu konuda başka örnekler de sayılabilir. Fakat bunlar, bu ayetin kayıtlandırılmasını gerektirmez. Çünkü bir meselenin özünde doğru olması başka bir şeydir ve bir ayetin zahiri anlamı ile o meseleye delil sayılması daha başka bir şeydir.

Bu ayet, sözü edilen ululemre itaat etmeyi zorunlu kılmış ve bu itaati hiçbir kayda ve şarta bağlamamıştır. Kur'an ayetlerinde bu ayetin içeriğini kayıtlandıran (sınırlayan) ve "*Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.*" ifadesinin anlamını, "Ululemrin günah niteliğini taşımayan ve yanlış olduğunu tespit etmediğiniz emirlerine itaat edin. Eğer onlar size günah nitelikli bir emir verirlerse onlara itaat et-

meniz Söz konusu değildir. Eğer yanlışlıklarını tespit ederseniz onları Kur'an'a ve sünnete döndürün!" şekline çeviren hiçbir kayıt yoktur. *"Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* ifadesinin anlamı kesinlikle bu değildir.

Üstelik yüce Allah söz konusu kayıttan daha belirgin olduğu hâlde, bu farz itaatten daha az önemli bir konuda sınırlama getirerek şöy-le buyurdu: *"Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana or-tak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme."* (Ankebut, 8) Durum böyleyken yüce Allah nasıl olur da dinin temel taşıını içeren ve insan mutluluğunun ana damarının kaynağı olan bu ayette söz konusu kayıtları açıkça belirtmez?

Ayrıca bu ayette Peygambere ve ululemre itaat etmek birleştirilerek ve ikisi için bir tek itaatten söz edilerek şöyle buyrulmuştur: *"Peygambere ve ululemre de itaat edin."* Resulullah'ın (s.a.a) günah nitelikli bir emir vermesi veya hükmünde yanlışlığa düşmesi düşünülemez. Eğer ululemr hakkında bu ihtimaller caiz görülse, o zaman onlara itaat etmenin kayıtları ve şartları mutlaka söylenirdi. O hâlde bu ayetin kayıtsız-şartsız, mutlak bir hüküm getirdiğini kabul etmek kaçınılmazdır. Bunun gerektirdiği kesin sonuç da Peygamberimiz (s.a.a) hakkında geçerli olan masumluk sıfatının aynısının ululemr hakkında da fark gözetilmeden geçerli sayılmasıdır.

Sonra, "ululemr" terimindeki "emr" kelimesinden maksat, bu direktifin muhatabı olan müminlerin dinleri veya dünyaları ile ilgili bir iş, bir gelişmedir. Nitekim şu ayet bu anlamı teyit ediyor: *"Emr yani İş hakkında onlara danış."* (Âl-i İmrân, 159) Takva sahiplerini öven şu ayet de aynı niteliktedir: *"Onların emri yani işi, aralarında danışmaktır."* (Şûrâ, 38) Gerçi başka bir açıdan yorumlayarak bu kelimenin yasağın karşıtı olan 'emir' anlamına geldiğini düşünmek de caizdir; ama bu uzak bir ihtimaldir.

Bu ayette ululemr terimi "minkum=sizden" kaydı ile kayıtlanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu kelime, zarf-ı mustakardır ve "sizlerin içinden olan ululemr" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu ayet, Peygamberle ilgili şu ayetin bir benzeridir: *"Ümmîlere içlerinden, kendilerine... bir peygamber gönderen O'dur."* (Cum'a, 2) Yine yüce Allah'ın Hz. İbrahim'in duası olarak aktardığı, *"Ey Rabbimiz! Onlara, içlerin-*

den... bir peygamber gönder." (Bakara, 129) Ve Âdemoğullarına hitap ettiği *"Size kendi içinizden ayetlerimi anlatacak peygamberler gelir."* (A'râf, 35) ayetler de aynı anlamı taşıyorlar. Böylece bu açıklamamızla, bazı müfessirlerin ayetle ilgili görüşünün asılsızlığı ortaya çıkıyor. Sözüünü ettiğimiz tefsirciye göre ululemrin "minkum=sizden" kelimesi ile kayıtlanmasının anlamı şudur: "Bu ululemrin her ferdi, bizim gibi sıradan bir insandır. O, biz müminlerden biridir. İlâhî masumiyet ayrıcalığı ile donatılmış değildir. [Dolayısıyla biz normal insanlar gibi ululemr de günah işleyebilir, yanılabilir ve hataya düşebilir.]"

[ULULEMRİN KİMLER OLDUĞU ÜZERİNE]

[Bu ayetle ilgili bir diğer önemli husus da ayetteki ululemrden maksat kimlerin olduğu husustur.] Bunda şüphe yoktur ki, ululemr kelimesi, ism-i cem yani çoğul ifade eden isimdir ve bu nedenle "ululemr" diye adlandırılan bu kişilerin sayısının çokluğuna delâlet eder. Fakat bu çoğul ismin ilk bakıştaki anlamı [bu insanların topluluk hâlinde yükümlülük kabul etmeleri ve itaatin bunların topluluk hâline farz olması değil;] bu seçkin kişilerin teker teker yalnızlık hâlinde sorumluluk yüklenmeleri ve birbiri arkasından kendilerine itaat etmenin farz olmasıdır. Dolayısıyla itaat etme zorunluluğu, bu kelimenin (ululemrin) lafzı itibari ile bunların [fert ferdine değil de] tümüne birden yöneltilmişse de, çoğul içerikli niteliği göz önünde bulundurulmuştur. [Nitekim bu tür kullanımlar, biz insanların sözleri arasında da yer almaktadır. Meselâ birine:] "Farz namazlarını kıl, büyüklerine ve kavminin önderlerine itaat et." denmesi gibi.

Bu konudaki şaşırtıcı sözlerden biri Fahr-i Razî'nin şu sözüdür. Diyor ki: "Bu anlam, çoğul bir kelimedenden tekil bir kelimenin anlamının çıkarılmasını [yani çoğul bir kelimenin müfret=tekil anlamda kullanılmasını] gerektirir ki, bu ifadeden anlaşılan ters düşer." (Tefsir-ul Kebir, c.10, s.146)

Fahr-i Razî böyle demekle dilde bu kullanımın yaygın olduğunu göz ardı ediyor. Kaldı ki, Kur'an böyle örneklerle doludur. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Artık yalanlayanlara itaat etme."* (Kalem, 8) *"Artık kâfirlere itaat etme."* (Furkan, 52) *"Biz reislerimize ve büyüklerimize itaat ettik."* (Ahzâb, 67) *"Aşırı gidenlerin emrine uymayın."* (Şuarâ, 151) *"Namazlara... devam et."* (Bakara, 238) *"Müminlere karşı mütevâzı ol."*

(Hicr, 88) Kur'an'da bunlar gibi olumlu-olumsuz, haber ve talep nitelikli farklılık arz eden çok sayıda örnekler vardır.

Üstelik çoğul bir kelimedenden tekil anlamı kastetmenin zahire ters düşen türü, çoğul bir kelime söyleyip kelimenin içerdiği teklerden yalnız birini kastetmektir. Yoksa teklerin çoğalması ile hükümlerin çoğalmasına yol açacak şekilde çoğula hükmü yaygınlaştırmak, anlam olarak kelimenin zahirine ters düşmez. Meselâ, "Beldenin ilim adamlarına iyi davran." demek, "Bu ilim adamına ve şu ilim adamına iyi davran." demektir.

Kendilerine itaat edilmesi farz olan bu ululemrden, çok sayıda kişiden oluşan bir bütünün kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yani ululemr kavramını, her biri bu kavramın kapsamına giren çok sayıda kişinin bir araya gelmesinden oluşan durum şeklinde yorumlamak da ihtimâl dahilindedir. Bu yoruma göre ululemr, halk arasında nüfuz sahibi olup sözü geçen ve onlarla ilgili işlerde etkili olan kişilerden oluşur. Ordu ve müfreze komutanları, ilim adamları, devlet büyükleri ve kavmin ileri gelenleri gibi.

Hatta el-Menar tefsirinin sahibine göre ululemr, halkın güvenini kazanmış ilim adamları, ordu komutanları, ticaret, sanayi ve ziraat gibi kamu alanlarının önderleri, bunların yanı sıra sendika başkanları, parti liderleri, yüksek tirajlı gazetelerin yazı işleri müdürleri ve başyazarları gibi şahsiyetlerden oluşan hal ve akd ehlidir! Ayetteki ululemrin hal ve akd ehli olmasının anlamı işte budur. Çünkü bunlar ümmetin ileri gelenlerinden oluşmuş bir sosyal heyettir. (Tefsir-ul Menar, c.5, s.181)

Fakat bu ayetin tamamının içeriği bu ihtimal ile bağdaşır mı? Me-sele buradadır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu ayet ululemrin masum kişilerden oluşmasına delâlet ediyor. Az önceki yorumu savunan tefsirciler de bunu kabul etmek zorunda kalmışlardır.

[Şimdi biz burada ululemrin anlamını yukarıdaki şekilde (hal ve akd ehli diye) yorumlayan müfessirlere bazı soruları sormak zorundayız.] Acaba masumluk sıfatı ile vasıflandırdığınız insanlardan maksat, bu heyetin üyeleri midir? Ki o takdirde teker teker her biri ve sonuçta hepsi birden masum olur. Çünkü heyetin bütünü, fertlerden başka bir şey değildir. Fakat apaçık bir gerçektir ki, bu ümmetin tarihinde hiçbir gün masum fertlerden meydana gelmiş bir hal ve akd heyeti ümmetle ilgili önemli bir meseleyi yürürlüğe koymak için bir araya gelmiş de-

ğildir. Böyle bir şey vuku bulmadığına göre de, yüce Allah'ın pratikte uygulaması olmayan bir şeyi emretmiş olması muhaldir.

Yoksa gerçek bir sıfat olan bu masumluk, nitelik ve nitelenende olduğu gibi sadece bu heyetle mi özdeştir de bu heyetin üyeleri masum değil midir? Hatta bu heyetin üyelerinin toplumun diğer fertleri gibi müşrik ve günahkâr olmaları caiz midir? O zaman bu fertlerin görüşü yanlış, günaha ve sapıklığa sürükleyici olabilir, ama o görüş heyet tarafından benimsenince heyetin masumluluğu gerekçesi ile doğru mu olur? Fakat bu da imkânsızdır. Çünkü itibarî=sanal bir kurumun gerçek bir sıfatı taşıdığı yani, toplu heyetin masumluk sıfatını taşıdığı nasıl tasavvur edilebilir?

Veya şöyle mi düşünülüyor: Masumluk ne bu heyetin üyelerinin ve ne heyetin kendisinin sıfatıdır. Yalnız Allah bu heyeti günahı emretmekten veya yanlış bir görüş ortaya koymaktan koruyor. Tıpkı mütevatir haberin yalandan korunmuş olması gibi. Oysa yalandan korunmuş olmak, mütevatir haberin rivayet zincirinde yer alan her habercinin ve bütünü ile söz konusu toplu heyetin sıfatı değildir. Yalnız alışıl gelmiş sonuca göre bu haberin yalan olması imkânsız olmaktadır.

Başka bir deyişle, yüce Allah bu tür haberi yanlışlıktan, içine yalanın karışmasından korumaktadır. [İşte ululemrin de konumu aynen böyledir. Yani] ululemrin fertlerinin ve heyetinin normal insanlarda bulunmayan ek bir sıfat taşımaları gerekmesi bile bunların açıkladığı görüşte kesinlikle hata bulunmaz. Şöyle ki, onların görüşü tıpkı mütevatir haber gibi yalan ve yanlış olmaktan korunmuştur. İşte ululemrin de masumluluğunun anlamı böyle olmalıdır. Çünkü bu ayet de ululemrin görüşünün yanlış olmadığını; tersine Kur'an'a ve sünnete uygun ve isabetli olacağının ötesinde bir şeye delâlet etmiyordur. Bu ise Allah'ın bu ümmete yönelik bir inayetidir. Nitekim Peygamberimizin (s.a.a), *"Benim ümmetim yanlışta birleşmez."* dediği rivayet edilmiştir. (Sünen-i İbn-i Mâce, c2, s.1303, h:3950)

[Fakat bu görüş de doğru değildir.] Bir defa bu rivayet konumuza yabancıdır. Çünkü bu rivayet -eğer doğru ise- ümmetin tümünün yanlışta birleşmeyeceğini belirtiyor. Yoksa bu ümmetin bir parçası olan hal ve akd ehlinin yanlışta birleşmeyeceğini ifade etmiyor. Ümmet kavramı ile hal ve akd ehli kavramının anlamları birbirinden farklıdır;

ümmetin bir manası var, hal ve akd ehlinin de bir başka manası var. Bu kelimelerin ilkinin söyleyip de ikincisinin anlamını kastetmenin delili, gerekçesi yoktur. Ayrıca bu hadis bu ümmet topluluğunun yanlış yapmayacağını değil, yanlışta birleşmeyeceğini bildiriyor ki, bu ikisi birbirinden farklı şeylerdir.

Bu durumda yukarıdaki hadisin anlamı şöyle olur: Herhangi bir mesele ile ilgili yanlışlık, ümmetin bütününe kapsamaz. Tersine ümmet içinde her zaman doğru düşünenler olur. Bu doğru düşünenler ya ümmetin tümü veya bir bölümü ya da içlerinde bulunan bir tek masum kişi olabilir. Bu anlam, birçok ayetin ve hadisin delâlet ettiği İslâm dininin ve hak inancının yeryüzünden kalkmayacağı, kıyamet gününe kadar varlığını sürdüreceği gerçeği ile uyumludur.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer onlar bunları inkâr ederlerse zaten biz, inkâr etmeyen bir topluluğu onların yerine geçmeye memur etmişizdir."* (En'âm, 89) *"Bu sözü ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı."* (Zuhruf, 28) *"Şüphe yok ki, Kur'an'ı biz indirdik ve şüphe yok ki, onu mutlaka biz koruyacağız."* (Hicr, 9) *"O eşsiz ve üstün bir kitaptır. Ona önünden de, ardından da batıl gelemmez."* (Fussilet, 41-42) Kur'an'da bu anlamda daha birçok ayet vardır.

Bu durum, [yani ümmetin çoğunun veya bir bölümünün hataya düşmesi ve yanlış yola sapması gerçeği,] sadece Hz. Muhammed'in (s.a.a) ümmeti için geçerli değildir. Sahih rivayetler bunun tersini kanıtlıyor. Çeşitli kanallardan gelen bu rivayetlere göre Peygamberimiz (s.a.a) Yahudilerin yetmiş bir, Hristiyanların yetmiş iki ve Müslümanların yetmiş üç fırkaya ayrıldığını, bu fırkaların birer tanesi dışında hepsinin helâke uğrayacağını bildirmiştir. Biz, Âl-i İmrân suresinin *"Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın."* (Âl-i İmrân, 103) ayetinin hadislerle açıklaması bölümünde bu rivayete yer vermiştik.

Kısacası, bu rivayetin -eğer isnat zinciri doğru ise- metni hakkında söylenecek bir sözümüz yoktur. Fakat o bizim konumuza yabancısıdır. Çünkü biz bu ümmetin içinden çıkan hal ve akd ehlinin masumluluğunun anlamı üzerinde konuşuyoruz. Tabii ki, eğer *"sizden olan ululemre..."* ifadesinde kastedilen ululemr bunlar ise.

[Şimdi ise gelelim asıl konumuza, yani hal ve akd ehlinin masum oluşunun niteliğine. Bu hususla ilgili ilk olarak şunu bilmeliyiz: Aca-

ba] Müslümanlar arasından bu hal ve akd ehlinin kendi görüşünde masum sayılmasını gerektiren faktör nedir? Bu bir gerçektir ki, sosyal meseleleri çözmeye ve bağlama konumunda olan bu heyet sadece İslâm ümmetine mahsus değildir. Her büyük milletin, hatta küçük milletlerin, hatta ve hatta kabilelerle aşiretlerin içinde toplumda itibarı olan, güçlü ve kamu işlerinde etkili olan belirli sayıda fertler vardır. Eğer sen milletlerin ve nesillerin tarihlerindeki ve zamanımızdaki gelişmeleri incellersen, hal ve akd heyetlerinin toplumların önemli meseleleri ile ilgili çeşitli görüşleri benimseyip sonra uygulamaya koyduklarını görürsün. Bu heyetler görüşlerinde kimi zaman isabetli olmuşlar, kimi zaman da yanılmışlardır. Gerçi ferdî görüşlerde yanılma ihtimali heyetlerin görüşlerindeki yanılma ihtimalinden daha büyüktür; ama bu gerçek, heyet görüşlerinde asla yanılma olmayacağı anlamına gelmez. İşte tarih ve günümüzde görülen olaylar, bu tür yanılığın pek çok sa-yıdaki örneğine şahittirler.

Eğer İslâm'da hal ve akd heyetinin sosyal görüşleri [diğer toplumlardaki heyetlerin görüşlerinden farklı bir konumda bulunursa ve] yanlışlıktan korunmuş olursa, bu korunmuşluk ancak normal bir faktörün sayesinde değil, olağandışı ve mucizevi bir faktör sayesinde olabilirdi. O zaman bu korunmuşluk, artık sadece bu ümmete mahsus göz kamaştırıcı bir keramet olur ve onların başını hep dik tutar, kutsal değerlerini korur, onları, toplumlarına ve birliklerine sızan her türlü kötülükten muhafaza eder, sonuçta Kur'an'ı izleyen ve Kur'an gibi ilâhî bir mucize olur ve Kur'an yaşadıkça bu da yaşar. Bu ise bunun İslâm ümmetinin pratik hayatına olan konumunun, Kur'an'ın onların ilmî hayatına olan konumuna benzemesi demektir.

Böyle olunca da Kur'an'ın bu faktörün sınırlarını ve alanını belirtmesi, Allah'ın Kur'an ve Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.a) ile insanlara minnet bırakması gibi bununla da minnet bırakması, Peygamberimizin görevini açıkladığı gibi bu heyetin de içtimâî görevlerini açıklaması ve Peygamberin onu ümmetine özellikle de kendisinden sonra hal ve akd heyetini oluşturacak ve ümmetin yönetme görevini üstlenecek olan değerli ashabına tavsiye etmesi gerekirdi. Ayrıca Kur'an'ın "ululemr" diye adlandırılan bu heyetin mahiyetinin ne olduğunu, sınırlarının ve yetki alanlarının nerelere kadar vardığını, bütün İslâm ümmetinin kamusal problemlerini çözecek bir tek heyetin mi kurula-

cağını, yoksa her İslâm toplumunun oluşturacağı ayrı bir ululemr heyeti aracılığı ile kendi insanların canlarını, ırzlarını ve mallarını koruyup yöneteceğini de anlatması gerekirdi.

Bunların yanı sıra Müslümanların, özellikle de sahabilerin bu meseleyle önem vererek bu konuda Peygamberimize soru sormaları, onu irdelemeleri gerekirdi. Bilindiği gibi sahabiler o kadar önemli olmayan konularda Peygamberimize (s.a.a) sorular sormuşlardı. Nitekim Resu-lullah'a (s.a.a) hilâl aşamasındaki aylar, neler infak edecekleri, savaş ganimetleri hakkında sorular sormuşlar ve yüce Allah bunları söz konusu ederek şöyle buyurmuştur: "*Sana hilâlleri (hilâl şeklinde yeni doğan ayları) sorarlar.*" (Bakara, 189) "*Sana neyi infak edeceklerini sorarlar.*" (Bakara, 215) "*Sana savaş ganimetleri(nin hükmünü) sorarlar.*" (Enfâl, 1) Peki, sahabiler bu konuda niye soru sormadılar? Yoksa sordular da kirli ellerin marifeti ile bu soruların bilgisi bize gizli mi kaldı? Bu mesele bu yolda yürüyen Müslüman ümmetin çoğunluğunun arzusuna ters düşen bir mesele değildi ki, buna yüz çevrilsin ve unutulmaya terk edilmiş olsun.

Ayrıca Peygamberimizin (s.a.a) ölümünü izleyen çatışmalar ve fitneler sırasında zaman zaman bu meselenin delil gösterilmesi gerekirdi. Öyleyse nasıl olur da sahabelerin münazara ve tartışmalarında bu gerçeğin kendisine, hatta izine bile rastlanılmıyor? Oysa hadis ravîleri bu tartışmaları cümle cümle, kelime kelime kaydetmişlerdir [ve bizlere aktarmışlardır]. Niçin bu konu hiçbir kitapta ve hiçbir konuşmada yer almadı? Sahabelerden ve tabiinden oluşan eski tefsirciler neden bu meseleyi gündeme almadılar da sadece Fahr-i Razî ile ondan sonra gelen birkaç son dönem tefsircisi bu görüşü ortaya koydu?

Hatta Fahr-i Razî'nin kendisi bile ortaya koyduğu bu görüşün, şim-diye kadar belirtilen görüşlerin dışında bulunduğundan dolayı kabul edilmediğine ittifak olduğunu (yani icma-ı mürekkebe aykırı olduğunu) belirttikten sonra, görüşündeki tutarsızlığın nedeni hakkında şöyle demiştir: "Çünkü ululemrin anlamı hakkında sadece dört görüş vardır: 1- Hulefa-i râşidin (İslâm'ın ilk dört halifesi). 2- Müfreze komutanları. 3- İlim adamları. 4- Masum İmamlar. Beşinci bir görüş ise [benim kendimin ortaya koyduğum görüş gibi,] icmayı çiğnemek de-

mektir."¹ Sonra kendi kendine cevap vererek ortaya koyduğu görüşün gerçekte üçüncü görüşün kapsamına girdiğini öne sürüyor. Böylece işi düzeltmişken tekrar bozuyor.

İşte bu söylediklerimizin hepsi meselenin bu görüşteki gibi olmadığını ve masumlüğün, İslâm'ın mucizelerinden ve Müslümanlar arasından çıkan hal ve akd ehli için olağanüstü kerametlerinden değerli bir lütuf ve üstün bir bağış olarak algılanmadığını gerektirir.

Burada bir başka görüşün de ortaya çıkması muhtemeldir; o da şu ki: Söz konusu masumluk olağandışı bir faktöre dayanmaz. Tersine İslâm, genel terbiyesini (eğiticiliğini) bu sonucu doğuran bir ince usûle dayandırmıştır. Bu ince ilkeye göre, bu ümmetin içinden çıkan hal ve akd ehli, ortak kararlarında yanılmazlar; görüşlerinde yanılığa düşmezler.

Fakat bu ihtimal de genel kanuna aykırı olma sebebi ile geçersizdir. Söz konusu genel kanuna göre bir heyetin idraki o heyeti oluşturan fertlerin idraklerinin toplamıdır. Eğer teker teker fertlerin yanlış yapabilecekleri kabul ediliyorsa, heyetin de yanlış yapabileceği kabul ediliyor demektir. Ayrıca bu görüşün başka bir tutarsızlığı da vardır; o ise şundan ibarettir: Eğer hal ve akd anlamındaki ululemrin görüşü, doğruluğunda ve masumlüğünde böylesine yenilmez bir faktöre dayansaydı, sonuçlarını göstermekten geri kalmazdı [ve Müslüman toplulukları içinde bu kadar yanlış düşüncelerin ortaya çıkması görülmezdi]. O zaman İslâm âlemini kaplayan bu batıllar ve fesatlar nereden kaynaklanıyor?

Peygamberimizin (s.a.a) vefatından sonra Müslümanlar arasından çıkan birçok hal ve akd heyetleri nice istişare toplantıları düzenlediler ve ortak görüşleri doğrultusunda çeşitli uygulamalara giriştiler; fakat Müslümanlara dalâletten, sapıklıktan başka bir şey kazandırmadılar. Müslümanlara mutluluk getirme girişimleri de onların sadece bedbahtlığına yol açtı. Öyle ki Peygamberimizden (s.a.a) sonra, dine dayalı toplum düzeni çok geçmeden zalim ve zorba bir imparatorluğa dönüştü. Bunun içindir ki dikkatli araştırmacıların, Peygamberimizin vefatından sonra meydana gelen fitneleri, bu fitnelerin arkasından dökülen kanları, çiğnemenin ırzları, yağma edilen malları, yürürlükten kaldırılan

1- Tefsir-ul Kebir, c.10, s.144-150.

hükümleri ve iptal edilen had cezalarını incelemeleri; ardından da bu faciaların kaynağını, köklerini ve ana damarlarını araştırmaları gerekir. Çünkü bu incelemeler sonucu, bu faciaların sebeplerinin tek dayanağının Müslümanlar arasından çıkmış hal ve akd heyetlerinin görüşleri ve bu görüşlerini insanların omuzlarına yüklemeleri olduğunu görecektir.

İşte bu dinin binasının dayanağı olan temel direğin yani, hal ve akd heyetinin görüşünün durumu budur. Tabi eğer görüşlerinde yanılmazlık ayrıcalığı ile donatılmış ululemr kavramından maksat bu ise.

Dolayısıyla ululemrden maksat hal ve akd ehlidir, dediğimiz zaman şunları da demek zorunda kalırız: Bu heyet yanılabilir. Bu heyeti oluşturanlar, sıradan insanlarla aynı düzeydedirler; görüşleri doğru da olabilir, yanlış da olabilir. Yalnız bu kimseler erdemli, tecrübeli, görmüş-geçirmiş, uzman bir heyet oldukları için çok az yanlış yaparlar. Yanılabilir ve hata edebilir olmalarına rağmen onlara itaat edilmesi gereğinin emredilmesi, yanlışlıklara müsamaha ile bakma, yanlışları hoş görü ile karşılama anlamı taşır.

Bu hoşgörünün gerekçesi, onların olaylara müdahale etmelerinin genelde sağlayacağı maslahattır. Eğer bu heyet, dinin hükümlerinden birini o güne kadar bilinenden farklı bir şekilde yorumlayarak veya gü-nün şartlarına yahut ümmetin eğilimine ya da mevcut dünyanın durumuna ayak uydurmak gerekçesi ile değiştirerek Kur'an'a ve sünnete ters düşen, fakat belirlediği genel maslahata uyan bir hüküm verirse, bu heyetin görüşüne uyulacaktır. Dinin onayladığı tutum da zaten budur. Çünkü İslâm'ın tek istediği, toplumun mutluluğu ve sosyal gelişmesidir.

Nitekim bu tutum, İslâm'ın ilk dönemindeki ve sonradan gelen hükümetlerin politikalarında görülen bir ilkedir. Bu hükümetler Peygamberimiz (s.a.a) döneminde yürürlükte olan bir hükmü uygulamadan kaldırdıkları; onun siret ve sünnetlerinden (politikalarından) biri üzere hüküm vermedikleri zaman, bunu, önceki hükmün ümmetin haklarına ters düştüğü gerekçesi ile gerekçelendirdiler ve ümmetin menfaatinin, şartlarına uygun yeni bir hükmün uygulanmasında olduğunu ve dünya mutluluğu özlemleri ile bağdaşan yeni bir kanunun yürürlüğe geçmesinde olduğunu savundular. Nasıl ki son asır araştırmacı-yazarlardan bazısı, ümmetin çıkarını korumak için halifenin İslâm'a açıkça ters

olan bir politikayı izleyebileceğini ileri sürmüştür.¹

Böyle olunca da artık İslâm ümmetinin durumu diğer gelişmiş uygar toplumların durumu gibi olur. Şu bakımdan ki, o toplumlarda seçilmiş bir heyet bulunuyor ve bu heyet toplumun şartlarına ve zamanın gereksinimlerine uygun gördüğü şekilde kanunları uyguluyor.

Bu ihtimal veya görüş -gördüğünüz gibi- dinin, din kalıbına dökmüş ve bu şekilde ortaya çıkmış bir sosyal sistem (gelenek) olduğunu düşünenlerin görüşü ile tıpatıp aynıdır. Bu görüşe göre din, toplumların yapılarına egemen olan şartlara uymaya mahkumdur. Sürekli gelişme evrelerine ayak uydurmak zorundadır. Bunların yanı sıra o sadece Peygamberimizin zamanındaki veya ona yakın dönemlerdeki hayat tarzına uyan üstün ve ideâl bir numunedir.

Bu din, insan toplumu denen zincirin modası geçmiş bir halkasıdır. Bugün o, ancak jeoloji bilginlerinin yer altı kazılarında ortaya çıkardıkları fosilleri araştırdıklarına benzer bir bakış açısı ile incelenebilir.

Bu görüşü savunanlarla "*Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin...*" ayeti hakkında konuşacağımız hiçbir söz yoktur. Çünkü bu görüş, dinin bütün ilkelerini; köklü bilgilerden, ahlâk kurallarından ve fer'i hükümlerden oluşan din kaynaklı bütün kanunları ve gelenekleri etkileyen bir temele dayanır. Eğer Peygamberimiz (s.a.a) zamanında ve ölümü ile sonuçlanan hastalığı esnasında sahabelerin yaptıkları bazı hareketleri, sonra aralarında çıkan ihtilafları ve çatışmaları, İslâm'ın bazı hükümlerine ve Peygamberimizin bir kısım uygulamalarına yönelik halifelerin kimi tasarruflarını, arkasından Muaviye ile ondan sonra gelen Emevî hükümdarlarının, arkasından Abbasî hükümdarlarının, bunlardan sonra gelen hükümdarların icraatlarını -ki hepsi birbirinin benzeridir- bu görüşe hamletsek, son derece şaşırtıcı bir sonuçla karşılaşırız.

Bu ayet hakkında söylenen sözlerin en şaşırtıcı olanlarından biri de bir yazarın şu sözüdür. Söz konusu yazar şöyle diyor: "*Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.*" ayeti, hep birbirinden farklı görüşler ileri sürmelerine rağmen, tefsircilerin söz konusu ettikleri anlamların hiçbirine delâlet etmez."

1- Fecr-ül İslâm dergisinin sahibi.

"Bunun birinci gerekçesi şudur ki: Kim olurlarsa olsunlar ululem-re itaat edilmesinin zorunlu kılınması, asla onların diğer insanlardan üstün ve ayrıcalıklı olduklarını göstermez. Nitekim bizim zorunlu durumlarda zorbalara ve zalimlere itaat etmemiz gereklidir. Bu gerekliliğin sebebi onların şerlerinden korunmaktır. Ama o zorbalara, biz kendilerine itaat etmek zorunda kalıyoruz diye asla yüce Allah katında bizden üstün olamazlar."

"İkinci gerekçeye gelince, bu ayette ifade edilen hükmün niteliği, uygulanmaları konularının gerçekleşmesine bağlı olan diğer hükümlerden farklı değildir. Fakirlere yardım etmenin gerekliliği ve zalime destek olmanın yasak oluşu gibi. Bu hükümler vardır diye bizim köşe bucak koşuşturup yardım edecek bir fakir aramamız ve yardımcı olmayacağımız bir zalim bulmak için uğraşmamız gerekmez."

Bu yazarın gündeme getirdiği gerekçelerin her ikisinin saçmalığı açıktır. Üstelik bu yazar ayetteki ululemrden hükümdarların ve padişahların kastedildiğini farz ediyor ki, önceki açıklamalarımız sayesinde bu ihtimalin asılsızlığı belli oldu.

İlk gerekçe bunun için yanlıştır ki, bu yazar Kur'an'ın zalimlere, haddi aşanlara ve kâfirlere itaat etmeye ilişkin yasaklamalarla dolu olduğunu göz ardı ediyor. Halbuki durum böyle olduktan sonra artık Allah'ın onlara itaat etmeyi emretmesi, sonra da daha ileri giderek onlara itaat etmeyi kendisine ve Peygamberine itaat etmekle eşleştirmesi imkânsızdır. Öte taraftan eğer bu itaatin, takıyye ve kötülüklerden korunma amaçlı bir itaat olduğu farz edilse, o zaman Allah onu izin vermek gibi göz yumma nitelikli ifadelerle geçiştirirdi. Tıpkı, *"Ancak onlardan (kâfirlerden) korunma gayesi ile sakınmanız başka."* (Âl-i İmrân, 28) ayetinde buyurduğu gibi. Yoksa bunca feci sakıncayla karşılaşmayı göze alarak onlara itaat etmeyi açık bir dille emretmezdi.

İkinci gerekçeye gelince, bu gerekçe ayetin anlamı ile ilgili ilk gerekçeye dayanır. Ama eğer ululemre itaatin zorunlu oluşu, bu heyetin dinde itibarlı bir konumu olan kişilerden oluşmasından ileri geldiği farz edilirse, o zaman -daha önce ayrıntılı şekilde anlatıldığı üzere- bu kimselerin masum olması gerekir ve dinî maslahatların ana temelini içeren ve İslâm toplumunun varlığını sürdürmesine dayanak olan bir hükmün ifade edildiği bu tür ayette yüce Allah'ın somut olarak var olmayan veya somut varlıkları tesadüfe bağlı olan kimselere itaat

edilmesini farz kılması imkânsızdır. Böyle bir şey düşünülemez. Okuyucularımız iyi biliyorlar ki, ululemre olan ihtiyaç tıpkı Peygambere olan ihtiyaç gibidir. Bu ihtiyaç, ümmetin yönetilmeye olan ihtiyacıdır. Biz, muhkem ve müteşabih ayetler konusunu işlerken bu meseleye değinmiştik. [c.3, Âl-i İmrân suresi, ayet:7]

Şimdi bu ayet hakkındaki sözlerimizin başına dönelim. Yukardan beri yaptığımız açıklamalardan ortaya çıktı ki, "*sizden olan ululemre*" ifadesini hal ve akd ehlinde oluşmuş bir heyete hamletmenin anlamı yoktur. Çünkü ne şekilde yorumlarsak yorumlayalım, sonuçta bu heyet bir sosyal kuruluştur. Ululemrden maksat, ancak ümmetin içinden olan belirli bireyler ve kişilerdir. Bu kimseler sözlerinde masumdurlar ve itaat edilmeleri zorunludur. Onların kimler olduklarının bilinebilmesi için de Allah tarafından Allah'ın kendi sözü ile veya Peygamberinin dili ile net bir şekilde belirtmelerine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla ululemr kavramı, Ehl-i Beyt İmamları kanalı ile nakledilen ve ululemrden maksat kendilerinin olduğunu açıklayan rivayetlere uyarlanır.

Ululemrden maksat, hülefa-i râşidin (râşid halifeler) yahut müfreze komutanları ya da sözlerine ve görüşlerine uyulan alimler olduğunu savunan görüşlere gelince, bu görüşlere iki cevap verilebilir: Birincisi, bu ayet ululemrin masumluk sıfatı taşıdığına delâlet ediyor. Oysa sayılan zümrelerin hiçbirinin masum olmadığı tartışmasıdır. Sadece Müslümanların bir bölümü dört halifenin içinden Hz. Ali'nin (a.s) masum olduğuna inanmaktadır. İkincisi, bu üç görüşün her üçü de hiçbir delile dayanmıyor.

[ULULEMRİN, EHL-İ BEYT İMAMLARI OLMASI YOLUNDAKİ TEFSİRE YAPILAN İTİRAZLAR]

Şimdi de; "Ululemrden maksat, masum olan Ehl-i Beyt İmamlarıdır." tefsirine yöneltilen itirazlara geelim:

Birinci itiraz: Ehl-i Beyt'in ululemr demek olduğu, Allah ve Peygamber tarafından açıkça belirtilmeye muhtaçtır. Tabi ki böyle bir açıklama yapılmış olsaydı, Resulullah'ın (s.a.a) vefatından sonra bu konuda görüş ayrılığına düşecek iki kişi bile bulunmazdı.

Bu itiraza verilecek cevap şudur: Ehl-i Beyt'in ululemr olduğu Kur'an'da ve sünnette belirtilmiştir. Velayet ayeti (Mâide, 55), Tathir

ayeti (Ahzâb, 33) ve diğer bazı ayetler bunun Kur'an kaynaklı delilleridir. İlerde bu konuyu geniş bir şekilde inceleyeceğiz. Peygamberimizden nakledilen "Sefine (gemi)" ve "Sakaleyn" hadisleri de bu meselelerin hadis kaynaklı delilleridir.

Sefine hadisi şudur: *"Benim Ehl-i Beytim'in konumu, Nuh'un gemisinin konumundadır; ona binen kurtulur, binmeyen ise boğulur."*

Sakaleyn hadisi ise şöyledir: *"Ben sizin aranızda iki değerli şey bırakıyorum. Biri Allah'ın kitabı ve öbürü benim soyum olan Ehli Beytim'dir. Bunlara sarıldığınız sürece benden sonra asla yoldan çıkmazsınız."*

Bunlarla ilgili açıklama, bu kitabın üçüncü cildinde muhkem ve müteşabih ayetler konusu işlenirken (Âl-i İmrân, 7) açıklanmıştı. Ayrıca Şiî ve Sünnî kaynaklardan rivayet edilen ululemr konulu hadisler de bu meselenin delillerindendir. Bu ayetler grubunun hadisler ışığında açıklaması bölümünde bu rivayetlerin bazılarına yer verilecektir.

İkinci itiraz: Ululemre itaat etme emri, onların kimler olduğunun bilinmesi, tanınması şartına bağlıdır. Çünkü kim oldukları bilinmeden onlara itaat etme emri, mükellefin güç yetiremeyeceği bir yükümlülük olur. Eğer bu emir onları tanıma şartına bağlı ise bu durum ayetle bağdaşmaz. Çünkü ayet mutlak, yani kayıtsız-şartsızdır.

Bu itiraza şu cevabı veririz: Bu sakınca itirazı yapan kimsenin kendisi için de geçerlidir. Çünkü itaatin ululemrin kim olduğu şartına bağlı olması mutlaklıdır. [Dolayısıyla hal ve akd ehline itaat etmek de onların tanınmasına bağlıdır.] Bizim ile bu itirazı yapan kimse arasında bu noktadaki fark şudur: Onun dediğine göre hal ve akd ehlinin kimlerden oluştuğu Allah'ın ve Peygamberin açıklamasına gerek olmaksızın bizim tarafımızdan bilinmektedir; fakat bize göre masum imam Allah ve Peygamber tarafından tanıtılması gerekir. Buna göre ayete aykırı olmaları bakımından bu iki şartın birbirinden farkı yoktur. [Çünkü kimler olurlarsa olsunlar ululemre itaat etmek, ancak onları tanımak suretiyle mümkündür.]

Şu da var ki, ululemrin kim olduğunu bilmek her ne kadar şart sayılıyorsa da bu şart diğer normal şartlar gibi değildir. Çünkü bu şart (tanımak) yükümlülüğün kişiye ulaşmasına, fiilen omuzlarına binmesine dönüktür. Çünkü, kendisini, konusunu ve taalluk ettiği şeyi bilmeden yükümlülük fiilen yoktur. Yoksa bu şart, yükümlülüğün kendi-

sine ve konusuna yönelik değildir. Eğer ululemrin kim olduğunu bilmek, hacda malî ve bedenî yeterliliğin ve abdestte suyun bulunmasının şart olması gibi normal bir şart kabilinden olursa, mutlak yükümlülük diye bir yükümlülük türü hiç olmazdı. Çünkü bir insanı bilip bilmediğine bakmaksızın bir görevle yükümlü tutmak anlamsız olur.

Üçüncü itiraz: Bizler, içinde yaşadığımız şu zaman diliminde masum imama ulaşma, ondan din ve ilim öğrenme imkânından mahrumuz. Buna göre Allah'ın bu ümmete itaat edilmesini farz kıldığı merci, masum imam olamaz. Çünkü ümmetin ona ulaşması imkânsızdır.

Bu itiraza verilecek cevap şudur: Bunun böyle olmasının sebebi Allah ve Peygamber değil, ümmetin kötü hareketleri ve kendine hıyanet etmiş olmasıdır. Dolayısıyla yükümlülük kaldırılmış değildir. Bu durum, önce peygamberini öldüren ve sonra ona itaat etme imkânına sahip olmadığını söyleyen bir ümmetin mazeretine benzer. Üstelik bu sakınca, itirazı yapan kişinin kendisi için de geçerlidir. Çünkü biz Müslümanlar bugün bir tek ümmet teşkil etme imkânına sahip değiliz ki, bu ümmetin içinden çıkan hal ve akd ehli kabul ettiği bir görüşü yürürlüğe koyabilsin.

Dördüncü itiraz: Yüce Allah, *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu Allah'a ve Resul'e götürün."* buyuruyor. Eğer ululemrdan maksat masum imam olsaydı, *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu imama götürün."* buyurması gerekirdi.

Bu itirazın cevabı şudur: Bunun cevabı daha önceki açıklamalar-da verilmişti. Bu götürmekten (havale etmekten) maksat, daha önce anlatılan yaklaşımla anlaşmazlığa düşülen hususu imama götürmektir, havale etmektir.

Beşinci itiraz: Masum imamın varlığına inanan kimseler, ona uymanın faydasının ümmeti ihtilaf karanlığından, çatışmanın ve bölünmenin zararından korumak olduğunu söylemektedirler. Oysa bu ayetin zahirinden, ululemrin varlığına ve ümmetin ona itaat etmesine rağmen anlaşmazlığın mevcut olacağı anlaşıyor. Meselâ, ululemrin kendisinin bazı olaylar ve gelişmelerin hükmü hakkında ihtilafa düşmesi gibi. Halbuki masum imamın var olması ile birlikte ihtilafın ve anlaşmazlığın meydana gelmesi bu inançta olan kimselere göre caiz değildir. Çünkü onlara göre masum imam, Peygamber (s.a.a) gibidir. O hâlde onların bu inancına göre ayetteki ayrıntılandırmanın [yani, *"Eğer bir*

hususta anlaşmazlığa düşerseniz..." ifadesinin] hiçbir faydası yoktur.

Bu itiraza şu cevabı veririz: Bu itirazın cevabı da geçmişteki açıklamalardan anlaşılmalıdır. Çünkü bu ayette sözü edilen anlaşmazlıktan maksat, müminlerin Kur'an'ın ve sünnetin hükümleri hakkındaki anlaşmazlığıdır; yoksa velâyet hükümlerinde yani, imamın bir yönetici olarak olaylar ve gelişmelerle ilgili verdiği hükümler hakkındaki bir anlaşmazlık değildir. Daha önce belirtildiği gibi hüküm koyma yetkisi sadece Allah'a ve Resulü'ne aittir. Eğer anlaşmazlığa düşen taraflar Kur'an'ı ve sünneti anlayabiliyorlarsa, tartışma konusuna ilişkin hükmü bu iki kaynaktan çıkarırlar veya çözümü, yorumunda masumluk ayrıcalığı ile donatılmış olan imamdan sorarlar. Yok eğer bunlar Kur'an'ı ve sünneti anlayamıyorlarsa, tartışma konusu meselelerin çözümünü imamdan sormakla yükümlüdürler. Tıpkı Resulullah'ın (s.a.a) çağdaşları gibi. Onlar anlayabildikleri meselelerde ya kendileri bilgi elde ederler veya hükmü Peygamberden sorarlardı. Fakat anlayıp hüküm çıkaramadıkları meseleleri mutlaka Peygambere sorarlardı.

Bu ayetin delâlet ettiği üzere, ululemre itaat etmenin hükmü tıpkı Peygambere itaat etmenin hükmü gibidir. Anlaşmazlıkla ilgili hüküm de bu ayette anlatılan hükümdür. [Yani, anlaşmazlığa düşülen hususun Allah'a ve Resul'e götürülmesi gerekir.] Peygamberimizin (s.a.a) hayatta olması ile vefat etmiş olmasının bu bakımdan farkı yoktur. Peygamberimizin hayatta olması durumundaki hükmü, bir sonraki ayetler açıklarken, onun yokluğu hâlindeki hükmü de okuduğumuz ayetin mutlak oluşu açıklıyor.

Ayette sözü edilen çözümü Allah'a ve Peygambere götürme işlemi ise, müminler arasında baş gösteren anlaşmazlıklara mahsustur. Nitekim ayetteki "*Eğer anlaşmazlığa düşerseniz...*" ifadesinden bunu anlıyoruz. Dikkat edilirse, "Eğer ululemr arasında anlaşmazlık çıkarsa" veya "Eğer onlar anlaşmazlığa düşerlerse" denmemiştir. Peygamberin sağlığında ihtilaflı konuyu Allah'a ve Resul'e götürmek demek ya meseleyi Peygambere sormak veya hüküm çıkarma yeterliliğine sahip olanların Kur'an'dan ya da sünnetten hüküm çıkarmalarıdır. Peygamberimizin yokluğunda yapılacak olan iş ise, daha önce dediğimiz gibi ya meseleyi imama sormak veya Kur'an'dan ve sünnetten hüküm çıkarmaktır. Buna göre, "*Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz...*" direktifi, bu itirazı ortaya atanın ileri sürdüğü gibi hiçbir faydası ol-

mayan, fazladan bir ifade değildir.

Bütün bu açıklamalardan ortaya çıkan sonuç şudur: Bu ayette sözü edilen ululemrden maksat, bu ümmetten olan öyle kimselerdir ki, her birinin masumluk ve itaat zorunluluğu bakımından hükmü, tıpkı Peygamberimiz (s.a.a) için bu konulardaki hüküm gibidir. Burada lügat anlamı ile genel bir kavram olan ululemr teriminden tek kişinin kastedilmiş olması da bir çelişki değildir. Çünkü bir kelimenin kavramlarından birini kastetmekle bu kavramla örtüşen bir örneği murad etmek birbirinden farklı şeylerdir. Meselâ, bu ayette geçen "resul=elçi, peygamber" terimi de genel ve küllî bir kavramdır. Kelimeden bu ayette murad edilen anlam da budur. Fakat kastedilen örnek Peygamberimiz Hz. Muhammed'dir (s.a.a).

* * *

"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu Allah'a ve Resul'e götürün..." Bu ifade ayetlerin akışından elde edilen sınırlamanın bir uzantısı, bir sonucu ve ayrıntılandırmasıdır. Çünkü, *"Allah'a itaat edin..."* direktifi Allah'a ve Peygambere itaati gerekli ilan etti. Bu itaat, düşünülebilecek bütün anlaşmazlıkları gidermeyi garanti eden ve var olabilecek bütün ihtiyaçları karşılayan dinî konular üzerinde odaklandığından dolayı Allah ve Peygamber dışında başka bir mercie başvurmaya gerek bırakmamaktadır. Buna göre yukarıdaki direktifin anlamı şöyledir: "Allah'a itaat edin, tağuta itaat etmeyin." İşte sözünü ettiğimiz sınırlamanın anlamı budur.

Bu ayette hitabın müminlere yöneltilmesi, sözü geçen anlaşmazlıktan maksadın müminler arasındaki anlaşmazlık olduğunu, yoksa müminler ile ululemr arasında doğabilecek veya ululemr olan kimselelerin kendi arasında baş gösterebilecek bir anlaşmazlığın kastedilmediğini ortaya koyuyor. Çünkü müminler ile ululemr arasında anlaşmazlık çıkması, müminlerin ululemre itaat etmelerinin farz olması ilkesi ile bağdaşmaz. Ululemrin kendi içinde anlaşmazlığa düşeceği farazıyesi de bu ilke ile bağdaşmaz. Çünkü zorunlu itaat ile taraflarından biri batılta olan bir anlaşmazlığı bir arada düşünmek mümkün değildir. Üstelik eğer ululemrin kendi içindeki bir anlaşmazlığının kastedildiğini düşünürsek, bu durum *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu Allah'a ve Resul'e götürün."* ifadesinde hitabın müminlere yönelmiş olması ile uyuşmaz.

Ayetin orijinalinde geçen ve "husus" olarak anlamlandırdığımız "şey" kelimesine gelince, bu kelime gerçi Allah'tan, Peygamberden ve ululemrden gelen her emri, her hükmü kapsar, niteliği ne olursa olsun; fakat bu kelimenin arkasından gelen *"onu Allah'a ve Resul'e götürün."* ifadesi şuna delâlet eder: Burada sözü edilen anlaşmazlık, ululemrin yegane yetkilisi olduğu konularla yani seferberlik, savaş ve barış gibi tamamen onların yönetim alanları hakkındaki emirleri ile ilgili bir anlaşmazlık değildir. Çünkü bu konularda ululemre itaat etmek zorunlu olduğuna göre anlaşmazlığı Allah'a ve Peygambere havale etmeyi emretmek anlamsız olur.

Buna göre bu ayet, Allah'tan ve Peygamberden başka hiç kimsenin yürürlüğe koymaya veya neshetmeye yetkili olmadığı dinî konulardaki anlaşmazlıkların çözümünün Allah'a ve Peygambere havale edilmesinin gerekliliğine delâlet eder. Ayet Allah'ın ve Peygamberin koyduğu dinî hükümler hakkında hiç kimsenin tasarrufta bulunmaya yetkili olmadığını açıkçaya yakın bir dille ifade ediyor. Bu konuda ululemr ile onların dışındakiler arasında fark yoktur.

Ayetteki *"Allah'a... inanıyorsanız"* ifadesi, sözü edilen hükme dönük bir pekiştirme ve bu hükme ters düşmenin iman aşamasındaki bir bozukluktan kaynaklandığına yönelik bir işarettir. Buna göre bu hüküm ile iman arasında sıkı bir ilişki vardır ve bu hükmü çiğnemek, Allah'a ve Peygambere iman etmiş görünmeyi ve kalpte küfrü saklı tutmayı ortaya çıkarır ki, gelecek ayetlerin delâlet ettikleri gibi, bu tutum münafıklıktır.

"Bu daha hayırlı ve yorum bakımından daha güzeldir." Yani görüş ayrılığı belirdiğinde meseleyi Allah'a ve Resul'e götürmek ya da Allah'a, Peygambere ve ululemre itaat etmek sizin için daha hayırlı ve... Ayette geçen *"te'vil=yorum"* kelimesi, hükme kaynaklık eden ve arkasından uygulamayı düzenleyen gerçek maslahat demektir. Bu kitabın üçüncü cildinde *"yorumunu yapmak için... Oysa onun te'vilini Allah'tan başkası bilmez..."* (Âl-i İmrân, 7) ayeti ile ilgili incelememizde bu kelimenin anlamına değinmiştik.

"Sana ve senden önce indirilenlere inandıklarını sananları görmedin mi?..." Ayetin orijinalinde geçen *"yez'umûne=sanan-lar"* fiili *"za'm"* kökünden *"bir şeye inanmak"* demektir. İster gerçeğe uygun olsun, ister olmasın. İlim=bilmek" kelimesi ise böyle değildir. O sadece

gerçeğe uyan inanç anlamına gelir. "Za'm" kelimesi gerçeğe uy-mayan konulara inanmak anlamında kullanıldığı için, gerçeğe uymama durumunun kelimenin mefhum ve kavramının bir parçası olduğu sanılabılır. Oysa öyle değildir.

Ayette yer alan "tağût" kelimesi "rehebut=korkmak", "ceberut=üstün olmak" ve "melekut=malik olmak" kelimeleri gibi mastardır ve "azmak, taşkınlık göstermek" demektir. Kimi yerlerde ism-i fail (=etken isim) anlamında kullanılarak mübalağa anlamı yüklenir. Meselâ bolluğu ve çokluğu yüzünden kabından taşan su hakkında "tağa'l mau=su taşı, kabına sığmadı" denir. Önceleri insan hakkında kullanılması istiare yolu ile idi. Fakat zamanla kullanıla kullanıla kelimenin gerçek anlamı gibi algılandı. İnsan için kullanıldığında insanın, akıl veya şeriat tarafından kendisi için belirlenen tutumun dışına çıkması anlamına gelir. Buna göre tağut, Allah'a karşı kulluk görevlerini yapmamakta inat eden, bu tutumu Allah'a karşı büyüklük taslayarak sergileyen zalim ve zorba kişi demektir. "Tağut, Allah dışındaki bütün tapılanlardır." sözünü diyenlerin maksadı da bu anlama dönüktür.

"Sana ve senden önce indirilenlere..." ifadesi, "Allah'ın peygamberlerine indirdiklerine" demektir. Bu ifade yerine "Sana ve senden önceki peygamberlere inandıklarını" denebilecekken öyle denmemesinin sebebi, ayette Allah'ın kitabına ve hükmüne baş vurma gereğinin söz konusu olmasıdır. Bundan anlaşılıyor ki: *"Tağuta inanmamaları kendilerine emrolunduğu hâlde..."* ifadesindeki emirden maksat, semavî kitaplarda ve Hz. Muhammed (s.a.a) ile ondan önceki peygamberlere inen vahiylerde yer alan emirdir.

"Sana ve senden önce indirilenlere inandıklarını sananları görmedin mi?... " ifadesi muhtemel bir gizli soruya cevap mahiyetindedir. Sanki "Yüce Allah niçin 'Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin...' buyurdu?" denmiş de ona şöyle cevap verilmiş: "Onların itaat etmekten nasıl geri durduklarını görmedin mi? Öyle ki, tağutun hakemliğine baş vurmak istiyorlar." Cümledeki soru teessüf ifade eder. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir:

"Bazı insanlarda gördüğün şu tutum esef vericidir. Onlar sana indirilen kitaba ve senden önceki peygamberlere indirilenlere inandıklarına inanıyorlar. Oysa semavî kitaplar, insanların anlaşmazlığa düştükleri meseleler hakkında hüküm vermek için indiler. Allah ise bu ger-

çeği onlar için şöyle açıklıyor: *"İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermesi için, onlarla beraber hak olarak kitap da gönderdi."* (Bakara, 213) Bu adamlar anlaşmazlığa düştüklerinde tağutların hakemliğine baş vuruyorlar. Oysa tağutlar azgın, Allah'ın dinine inatla karşı koyan ve hakkı çiğneyen kimselerdir. Üstelik bu adamlar söz konusu semavî kitaplarda tağuta karşı çıkmakla emrolunmuşlardı. Tağutların hakemliğine baş vurma'nın Allah'ın kitaplarını geçersiz kılmak, içlerindeki yasaları yürürlükten kaldırmak demek olması, bunun yasaklanması için yeterli gerekçedir."

"Şeytan da onları uzak (koyu) bir sapıklığa düşürmek istiyor." ifadesi, bu adamların şeytan kışkırtması ve azdırması ile tağutların hakemliğine baş vurduklarına delâlet ediyor. Şeytanın bu kışkırtmaktaki maksadı onları uzak (koyu) bir sapıklığa düşürmektir.

"Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve Resule gelin" denildiği zaman..." Ayetteki "tealev=gelin" kelimesi, aslında "yükseklik" anlamına gelen "teali" kökünden emir sigasıdır. Yine ayetteki "yesuddüne anke sudûden" "sadde" kökünden "yüz çevirmek" demektir. *"Allah'ın indirdiğine ve Resul'e"* ifadesi, "Allah'ın hükmüne ve onunla hükmeden kimsenin hükmüne" demektir.

"senden yüz çevirdiklerini" ifadesinde sadece adamların Peygamberimize sırt çevirmelerine dikkat çekildi. Oysa o adamlar hem Kur'an'a, hem de Resul'e taraf çağrılmışlardı; sadece Peygamberimize değil. Çünkü üzüntüye (teessüfe) yol açan davranış, Allah'ın indirdiğine iman ettiklerine inanan kimselerin [yani inandıkları kanaatinde olanların] davranışıdır. Buna göre onlar kâfir değillerdir ki, açıkça Allah'ın kitabına yüz çevirsinler. Onlar gerçekte Allah'ın indirdiğine inanmış görüntüsü veren, fakat Peygamberden yüz çeviren münafıklardır.

Bundan anlaşılıyor ki, Allah'ın hükmüne teslim olurken Peygamberin hükmüne teslim olmakta tereddüt ederek Allah ile Peygamber arasında ayırım yapmak kesinlikle münafıklıktır.

"Elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir felâket gelince ne yaparlar?..." Bu ayet şu gerçeği ilan ediyor: Allah'ın ve Peygamberin hükmünden yüz çevirerek başkasının yani tağutların hükmüne yönelmeyi, başlarına gelen bir felâket ve musibet izleyecek ve bu musibetin

yegane sebebi de Allah'ın ve Peygamberin hükmünden yüz çevirerek tağutların hakemliğine baş vurmaları olacaktır. *"Sonra sana gelirler... Allah'a yemin ederler."* ifadesi, o adamların kötülük olsun diye tağutların hükmüne baş vurmadıkları şeklindeki mazeret beyan etmelerinin hikayesidir.

Ayetin anlamı -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şudur: Durumları böyleyken bu kötü davranışlarının cezası olarak başlarına kötü bir akıbet geldiğinde ne yaparlar? Sonra sana gelerek Allah'a yemin ederler ve şöyle derler: "Biz, Kur'an'dan ve Peygamberden başkasının hakemliğine baş vurmakla iyilikten, ara bulmaktan ve hasımlar arasındaki düşmanlığı yok etmekten başka bir şey istememiştik."

"Onlar, Allah'ın kalplerindekini bildiği kimselerdir..." Bu ayet onların mazeretlerine yönelik bir yalanlamadır. Yüce Allah, burada onların kalbinde olanı ve onun bozuk bir duygu olduğunu açıkça belirtmedi. Fakat o bozuk bir duygudur. Çünkü, *"onlardan yüz çevir, kendilerine öğüt ver"* ifadesi buna delâlet ediyor. Zira eğer kalplerindeki duygular bozuk olmasaydı, doğruyu ve gerçeği söylerlerdi ve Peygamberimiz (s.a.a) de doğru konuşanlara ve hakkı söyleyenlere yüz çevirmekle emredilmezdi.

"Onlara kendileri hakkında içlerine işleyecek etkili sözler söyle." Yani yaptıkları kötülüklerin bilincine varmalarına, davranışlarının münafıklık olduğunu anlamalarına, eğer durumları meydana çıkarsa Allah'ın gazabına uğrayacaklarını bilmelerine dair istediğin bu gerçeklerin içlerine işlemesini sağlayacak, etkili söz söyle kendilerine.

"Biz her peygamberi, Allah'ın izni ile, kendisine itaat edilmesi için gönderdik." Bu ayet, yukarıdan beri münafıklar hakkında anlatılan bütün hususlara yönelik mutlak bir reddiyedir. Yani onların tağutların hakemliğine baş vurmaları, Peygamberden yüz çevirmeleri, amaçlarının sadece iyilik ve uzlaştırma olduğu yolundaki yeminli mazeret beyanları reddediliyor. Bunların hepsi şu veya bu şekilde Peygambere muhalefettir; ister bu kötülükler arkasına sığındıkları, bir mazerete eşlik etsin, ister etmesin fark etmez. Çünkü Allah, Peygambere itaat etmeyi kayıtsız şartsız farz kılmıştır. O, onu sadece Allah'ın izni ile kendisine itaat edilsin diye gönderdi.

Dolayısıyla hiç kimse şöyle düşünmemelidir: "İtaatin yegane mercii Allah'tır. Peygamber ise yaratılmış bir insandır. Ona ancak fayda el-

de etmek için itaat edilir. Eğer ona itaat etmeksizin bu fayda elde edilebiliyorsa, Peygamberi bir yana bırakarak tek başına o faydayı elde etmenin sakıncası yoktur. Aksi takdirde Allah'a ortak koşmak ve O'nunla birlikte Peygamberine tapmak olur." Nitekim bu gerçek, sahabelerin Resulullah (s.a.a) ile konuştukları bazı meselelerde de zaman zaman ortaya çıkıyordu. Peygamberimiz sahabelere bir emir verdiğinde içlerinden biri, "Bu iş Allah'ın emri ile midir, yoksa onu sen kendin mi emrediyorsun?" diye sorardı.

Bu yüzden yüce Allah, okuduğumuz ayette Peygambere (s.a.a) itaat zorunluluğunun mutlak bir zorunluluk olduğunu ve aslında Allah'a itaat etmek demek olduğunu, çünkü O'nun izni ile gerçekleştiğini bildiriyor. Şu ayette belirtildiği gibi, *"Kim Resul'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur."* (Nisâ, 80)

Yüce Allah daha sonra bildiriyor ki; eğer o adamlar, yüz çevirmek suretiyle Resul'e muhalefet ettiklerinde tövbe ederek Allah'a ve Peygambere dönseler, Allah'a yemin etmelerinden, faydasız ve Resulullah'ı (s.a.a) memnun etmeyen yersiz mazeretler ileri sürmelerinden kendileri için daha hayırlı olurdu. Bu mazeretlerin Peygamberimizi memnun etmemelerinin sebebi de Allah'ın işin iç yüzünü ona bildirmesidir. İşte ayetteki *"Eğer onlar kendilerine zulmettiklerinde sana gelseler..."* ifadesinin anlamı budur.

"Hayır, Rabbine andolsun ki... seni hakem kılıp... kabullenmedikçe inanmış olmazlar." Ayette geçen "şecere" fiili "şecr" ve "şucur" kökünden "birbirine girmek, karışmak" demektir. Araplar, "şecere, şecren ve şucûren" derler, bunlarla "karıştı" anlamını kastederler. "Teşacur=birbirine girişip kavga etmek" ve "müşacere=kavga et-mek" kelimeleri de bu kökten gelir. Bu kelime, sanki iddialar veya görüşler birbirine karışmış gibi bir anlam taşır. Arapça'da ağaca da "şe-cer" denilmesi buradan kaynaklanır. Çünkü ağacın dalları devamlı birbirine karışır. Yine ayette geçen "harec" kelimesi "darlık ve sıkıntı" anlamına gelir.

Ayetin akışına ilk baktığımızda onun, tağutların hakemliğine baş vurdukları hâlde Peygambere (s.a.a) inandıklarını ileri süren bir tek münafıklara yöneltilmiş bir reddiye olduğunu görürüz. Buna göre ayetin anlamı şudur: "Onlar tağutların hakemliğine baş vurdukları hâlde iman ettiklerini iddia ediyorlar. Ama işin aslı düşündükleri gibi değil-

dir. Onlar aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp verdiğin hükmü... kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."

Fakat şu da var ki, gaye ve hedef nitelikli olan "*seni hakem kılıp...*" ifadesi, münafıklardan başkalarını da kapsamına alacak biçimde geniş şümullüdür. Ayrıca bu ayetin ardından "*Eğer biz 'kendinizi öldürün...' diye bunu onlara farz etmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı.*" ayeti geliyor. Bu durum bu reddiyenin sadece münafıklara yönelik olmadığını, onlarla birlikte başkalarını da kapsamına aldığını teyit ediyor. Çünkü münafık olmayan birçok kimse de sadece Allah katından indirilen bilgileri ve hükümleri onaylamanın gerçekten Allah'a, Peygambere ve onun Allah katından getirdiği gerçeklere inanmak demek olduğunu sanıyorlar. Oysa öyle değildir. İman hem görünüşte, hem de içten tam bir teslimiyet demektir. Gerçek anlamda iman etmiş olan bir kimsenin görünüşte Peygambere yüz çevirerek ve muhalefet ederek hükmüne teslim olmaması veya kendi içinde onun, nefsinin arzularına ters düşen hükmünden sıkıntı duyması düşünülebilir mi? Hâlbuki yüce Allah, Peygamberimiz (s.a.a) hakkında "*Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı gerçek ile indirdik.*" (Nisâ, 105) buyuruyor.

Eğer bir kimse Peygamberin verdiği hükümden rahatsızlık duyarsa, aslında Allah'ın hükmünden rahatsız olmuş olur. Çünkü Peygambere zorunlu itaatle ve hükmünün geçerliliği ile şereflendiren Allah'tır.

Ama insanlar Peygamberin hükmüne teslim olunca ve bu hükümden dolayı içlerinde bir burukluk hissetmediklerinde, işte o zaman Allah'ın hükmüne kesin olarak teslim olmuş olurlar. Bu hüküm ister teşriî=yasama, ister tekvinî=varoluşsal bir hüküm olsun. Bu imanın aşamalarından biridir. Mümin bu aşamada fazilet sıfatlarından birkaçı ile donanmış olur ki, bunların en belirgin olanı ve başta geleni Allah'ın emrine teslim olmaktır. Bu aşamada Allah'ın hükmünden sıkılmak, ona itiraz etmek ve karşı çıkmak gibi duygular ve eylemler müminin kalbinden ve dilinden düşer. Dikkat edilirse bu ayette de teslim olmak, kayıtsız-şartsız olarak ifade edilmiştir.

Bundan da şu ortaya çıkıyor: "*Hayır, Rabbine andolsun ki...*" ayeti, gerçi sözleri itibarı ile sadece Peygamberin hükmüne teslim olmayı vurguluyor. Çünkü bu ayetler dizisi, Peygamberin hakemliğine baş vurmanın gerekli olmasına rağmen ondan başkasının hakemliğine baş

vurma ile ilgilidir. Fakat ayetin anlamı geneldir; hem Allah'ın hükmünü, hem de Peygamberin hükmünü; bunun gibi Allah ve Peygamberin hem teşriî hükümlerini ve hem de tekvinî hükümlerini kapsar.

Hatta ayetin anlamı Resulullah'ın (s.a.a) hükümlerinin yanı sıra, onun bütün tutum ve davranışlarını da kapsar. Çünkü bunlar ortak bir sonuca sahiptirler. Buna göre herhangi bir yolla ve herhangi bir şekilde Allah'a ve Peygambere nispet edilen herhangi bir şeyi, gerçek anlamda iman etmiş bir müminin reddetmesi, itirazla karşılaması, karşısında bıkkınlık göstermesi, herhangi bir şekilde kötü görmesi düşünülemez. Bu tutumların hepsi derece derece birer şirktir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a inanır."* (Yûsuf, 105)

"Eğer biz... bunu onlara farz etmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı." Bu ifadeye gelince, yine bu surede yer alan *"Fakat Allah, küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar."* (Nisâ, 46) ayetinde belirtildiği gibi bu ibare, bu hükmün fertlerden oluşmuş toplum için geçerli olduğunu ve istisnanın da bu hükmün toplumun bütün fertlerini kapsadığı yolundaki şüpheyi gidermeyi amaçladığını belirtiyor. Bundan dolayı bu istisna muttasıl=bitişik istisnadan çok munfasıl=kopuk istisnaya benziyor veya iki yönlü olduğu cihetle muttasıl ile munfasıl arasında yer alıyor.

Buna göre, *"pek azı müstesna, bunu yapmazlardı."* ifadesi topluluğun durumu hakkında haber verme konumundadır. Yani o adamlar topluluk olarak, canları ve yurtları gibi kalplerinin şiddetli bir sevgi ile bağlı olduğu şeylerle çelişen ağır yükümlülöklere ve hükümlere uymazlar. Az bir bölümü ile ilgili istisna ise, bu konudaki şüpheyi gidermek içindir.

O hâlde ayetin anlamı şöyle olur: *"Eğer biz onlara kendilerini öldürmelerini ve alışmış oldukları yurtlarından çıkmalarını yazsaydık, yani farz kılsaydık, emrimizi yerine getirmezlerdi, bunu yapmazlardı."* Sözün burasında *"bunu yapmazlardı."* ifadesinde onların arasında gerçekten Allah'ın hükmüne teslim olmuş hiçbir mümin bulunmadığı sonucuna varıldığı fark edilince, onların az bir kısmı istisna edilerek bu kuşku gideriliyor. Aslında bu hüküm o azınlığı kapsamına almış değildi. Çünkü bu ifadede topluluktan topluluk olma sıfatı ile haber veril-

mişti [fertler olarak değil]. Dolayısıyla bu hüküm, fertleri sadece topluluğa bağlı olmaları açısından içeriyordu.

Bundan da anlaşılıyor ki, burada topluluğun topluluğu öldürmesi ve topluluğun şehir ve köy gibi bütün yurtlarından çıkması kastediliyor. Yoksa herkesin kendini öldürmesi ve kendi evini terk etmesi kastedilmiyor. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *"Gelin, yaratıcınıza tövbe edin ve kendinizi öldürün."* (Bakara, 54) Görüldüğü gibi [her iki ayette de] hitap fertlere değil topluma yöneliktir.

"Halbuki kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, onlar için hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha pekiştirici olurdu." Dikkat edilirse, "Eğer biz... bunu onlara farz etmiş olsaydık." ifadesindeki "yazmak=farz kılmak" fiili, "kendilerine verilen öğüdü..." ifadesinde öğüt verme fiili ile değiştiriliyor. Bu değişiklik şuna işaret ediyor: Emir ve farz şeklinde ortaya çıkan bu hüküm-ler, o adamların faydasının ve mutluluğunun bulunduğu yeri gösteriyor. Dolayısıyla bu hükümler, aslında onların iyiliklerini ve faydalarını amaçlayan öğütler ve nasihatlerdir.

"onlar için hem daha hayırlı... olurdu." Yani bu tutum kendileri ile ilgili her konuda, hem dünyaları, hem de ahiretleri konusunda hayırlı olurdu. Çünkü ahiret iyiliği dünya iyiliğinden ayrılmaz, tersine onun uzantısıdır. *"hem de (imanlarını) daha pekiştirici olurdu."* Yani imanlarını kalplerinde ve vicdanlarında daha sağlam bir şekilde perçinlerdi. Çünkü ayetlerin akışının ana konusu imandır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Allah, sabit (değişmez) sözle inananları... sapsağlam tutar..."* (İbrâhim, 27)

"O zaman onlara katımızdan büyük bir mükâfat verirdik." Yani değişmez bir iman üzerinde sebat ettikleri zaman onlara büyük bir mükâfat verirdik. *"büyük bir mükâfat"* ifadesindeki belirsizlik (=müphemlik) tıpkı, "onlar için hem hayırlı... olurdu." ifadesindeki mutlaklık gibidir.

"Ve onları dosdoğru yola iletirdik." Bu kitabın birinci cildinde, *"Bizi doğru yola ilet."* (Hamd, 6) ayetinin tefsirinde "sırat-ı müstakim=doğru yol" kavramının anlamı hakkında geniş açıklama yapmıştık.

"Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse... ve ne de güzel arkadaş-tır!" Daha önceki ayetler (64 ve 65. ayetler) Resulullah'a (s.a.a) itaat

etmek, onun hükmüne ve kararına teslim olmakla ilgili oldukları hâlde, bu ayetteki güzel vaatte Allah ile Peygamberimiz birlikte zikrediliyor. Bunun da sebebi, Peygamberimize itaati vurgulayan ayetler arasına, *"Eğer biz, kendinizi öldürün... diye bunu onlara farz etmiş olsaydık..."* ayetinin girmesiydi. Demek ki, farz olan itaat hem Allah'a, hem de Peygambere yönelik itaattir. Zaten, *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* ayeti ile başlayan ayetlerin ortak havası bu idi.

"İşte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler... ile beraberdir." ifadesi, bu insanların onlardan olduklarına değil, onlara katıldıklarına delâlet eder. Yani bu kimseler kendilerine nimet verilenler topluluğuna katılmaktadırlar. Bu topluluk doğru yol sahipleridir. Yüce Allah, doğru yolu kendisinden başka hiçbir topluluğa nispet etmeyerek, *"Bizi doğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna."* (Hamd, 6-7) ayetlerinde sadece bu topluluğa nispet etmiştir. Kısacası, bu kimseler o cemaatten değildirler, o cemaate katılmışlardır. Nitekim, *"onlar ne de güzel arkadaşlardır!"* ifadesinde buna az çok işaret ediliyor. Daha önce söylediğimiz gibi bu nimetten maksat "velayet" nimetidir.

Sözü edilen dört zümreye, yani peygamberlere, sıddîklere (gerçeklere), şehitlere ve salihlere gelince, "peygamberler" vahiy sahipleridir, gaybın bilgisi yanlarında olanlardır. Onların nitelikleri hakkında bundan daha fazla bir bilgimiz yoktur; onlar hakkında olan bilgimiz, ancak onların bıraktığı eserlerden elde edilebilir. Daha önce belirttiğimiz gibi "şehitler" kelimesi, Kur'an dilindeki anlamı ile "amellerin şahitleri" demektir; savaşta şehit edilen kimseler demek değildir. "Salihler"den maksat ise, Allah'ın nimetlerine lâyık kimselerdir.

"Sıddîklere" gelince, "sıdk=doğruluk" kökünden mübalağa için kullanılır ve kelime anlamına göre, "çok doğru kimseler" demektir. Doğruluğun sözle ilgili bölümü olduğu gibi eylem ve hareketlerle ilgili bölümü de vardır. Hareketlerde doğruluk demek, hareketlerin sözle uyuşması demektir. Çünkü hareket ve davranış inancın dışı yansımasıdır. Davranış; inancı doğru yansıttınca, elbette ki insanın kalbindekini olduğu gibi yansıtmış olur. Sözün doğruluğu ise, onun hakikatle ve gerçekte olanla uyuşmasıdır. Aslında söz de bir bakıma bir davranış türü olduğu için, davranışlarında doğru olan kimse sadece doğru oldu-

ğunu, hak olduğunu bildiği şeyi söyler. Buna göre böyle bir insanın sözünde hem haberin, hem de haber verenin doğruluğu söz konusudur. [Yani her ikisi de doğrudur; hem söz, hem de sözü söyleyen kimsenin kendisi.]

O hâlde siddîk, asla yalanı olmayan kimsedir. Bu kimse nefsinin arzusuna uymaksızın sadece hak gördüğü hareketi yapar, sadece hak gördüğü sözü söyler ve sadece hak olanı hak görür. Çünkü her şeyde hakkı görür, hakkı söyler ve hakkı yapar.

Buna göre, ayetteki zümreler bu sıraya göre dizilirler: İlk sırada peygamberler yer alır, ki bunlar insanların efendileri ve önderleridirler. Sonra gerçeklerin ve amellerin şahitleri olan siddîkler gelir. Bunun arkasından amellerin şahitleri olanlar gelir. Sonra da ilâhî keramete ve üstünlüğe hazırlıklı olan salihler gelir.

"ve onlar ne de güzel arkadaştır!" Yani arkadaşlık bakımından ne iyidirler. Buna göre, ayetteki "refikan=arkadaş" kelimesi temyizdir. Söylendiğine göre bu kelimenin çoğul olarak getirilmemesi, temyiz olduğundan dolayıdır. Başka bir görüşe göre de ifadenin anlamı şöyledir: "ve onların her biri arkadaş olarak güzeldir." Dolayısıyla "refikan" kelimesi aynen *"Sonra da sizleri çocuk olarak çıkarırız."* (Hac, 5) ayetindeki "tiflen=çocuk" kelimesi gibi hâldir; durumu bildirmektedir.

"Bu lütuf Allah'tandır. Bilen olarak Allah yeter." İfadenin başında [mübteda olan ve] uzaklığa delâlet eden [aslında "o" anlamına gelen ancak Türkçe'sinde "bu" olarak anlam verdiğimiz] "zalike" kelimesinin yer alması ve haberin [yani el-fazl-u kelimesinin] başında "el" takısının bulunması, söz konusu bağış yüceltme amacı taşır ve sanki "bu bağış bağışların hepsidir." gibi bir anlama gelir. Ayet, Allah'ın bilgisini vurgulayarak noktalanıyor. Çünkü konu imanın dereceleridir ve bu dereceleri sadece Allah'ın bilgisi belirleyebilir.

Bilmek gerekir ki, bu ayetlerde bazıları iç içe geçmiş birkaç iltifat (=şahıs değişikliği) vardır. İlk ayetlerde müminler için muhatap (ikinci tekil şahıs) sigası kullanılmışken daha sonraki, *"Eğer biz... bunu onlara farz etmiş olsaydık"* ayetinde üçüncü tekil şahsa (gaip sigasına) geçildi. Bunun yanı sıra ilk ayetlerin başındaki *"Allah'a itaat edin..."* ayetinde yüce Allah kendisi için üçüncü tekil şahıs sigası kullanmışken daha sonraki *"Biz her peygamberi... gönderdik."* ayetinde ikinci çoğul şahsa, arkadan gelen *"Allah'ın izni ile..."* ifadesinde tekrar

üçüncü tekil şahsa, sonra "*Eğer biz... bunu onlara farz etmiş olsaydık...*" ayetinde ikinci çoğul şahsa ve sonra da, "*Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse...*" ayetinde üçüncü tekil şahsa dönmüştür.

Bunların yanında Peygamber için ayetlerin başlangıcı olan "*Peygambere... de itaat edin.*" ifadesinde üçüncü tekil şahıs sigası kullanılırken daha sonraki, "*Bu daha hayırlı...*" ayetinde ikinci tekil şahsa [Arapça'da "zalıke" kelimesi, bir şahsa hitap edilerek ona bir şey gösterildiğinde kullanılır], sonra "*Resul de onlar için af dileseydi...*" ifadesinde üçüncü tekil şahsa, arkasından gelen "*Hayır, Rabbine andolsun ki...*" ayetinde ikinci tekil şahsa, sonra "*Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse...*" ayetinde üçüncü tekil şahsa, arkasından gelen "*ve onlar ne de güzel arkadaşlardır!*" ifadesinde ikinci tekil şahsa dönülmüştür. Böylece bu ayetlerde on tane iltifat örneği yer almış oluyor. Eğer dikkatle incelenirse bu iltifatların her birinde ayrı bir nüktenin bulunduğu görülür.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Burhan'da İbn-i Babeveyh'in kendi rivayet zinciri ile Cabir b. Abdullah Ensari'den şöyle naklettiği yer alır: "*Ey inananlar! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.*" ayeti inince Resulullah'a (s.a.a) dedim ki: "*Ey Allah'ın resulü, Allah'ı ve onun peygamberini anladık. Peki, seninle birlikte itaat edilmeleri gerektiği belirtilen ululemr kimdir?*" Peygamber (s.a.a) bana şu cevabı verdi: "*Ey Cabir, bunlar benim halifelerim ve müminlerin benden sonraki imamlarıdır. Bunların birincisi Ali b. Ebu Talip'tir. Sonra Hasan, sonra Hüseyin, sonra Ali b. Hüseyin, sonra Tevrat'ta Bâkır (ilmi yaran, ilimde derinleşmiş kişi) diye tanınan Muhammed b. Ali gelir. Ey Cabir, sen onun günlerine ereceksin. Onunla karşılaştığında kendisine benden selam söyle. Sonra (lakabı) Sadık (olan) Cafer b. Muhammed, sonra Musa b. Cafer, sonra Ali b. Musa, sonra Muhammed b. Ali, sonra Ali b. Muhammed, sonra Hasan b. Ali gelir. Son olarak da benim adım ve künyemi taşıyan Muhammed gelir. O Allah'ın yer yüzündeki hücceti ve kulları arasındaki yadigarıdır ve Hasan b. Ali'nin oğludur. Yüce Allah bu imamın eli ile kendi adını yer yüzünün doğusuna ve batısına yayar. O dostlarından ve taraftarlarından öyle bir gaybete çekilir ki, bu gaybet dönemi sırasında onun imamlığı ile ilgili*

sözlerine, sadece Allah tarafından kalpleri imanla sınavdan geçirilmiş kimseler bağlı kalırlar."

Cabir sözlerine şöyle devam ediyor: "Resulullah'a (s.a.a), "Ey Allah'ın resulü! O imamin, yokluğu sırasında taraftarlarına faydası olur mu?" dediğimde dedi ki: "Beni peygamber olarak gönderene andolsun ki evet. Taraftarları onun nuru ile aydınlanırlar ve yokluğunda onun velayetinden tıpkı bulutlar arasındaki güneşten yararlanıldığı gibi yararlanırlar. Ey Cabir! Bu, Allah'ın gizli sırlarından ve saklı bilgilerinden biridir. Onu saklı tut ve ehli olanlardan başkasına açıklama." (c.1, s.381, h:1)

Ben derim ki: Nü'manî de kendi rivayet zinciri ile Süleym b. Kays el-Hilâlî'den, o da Hz. Ali'den (a.s) az önceki rivayetle aynı anlama gelen bir rivayeti nakletmiştir. Yine bu rivayeti Ali b. İbrahim kendi rivayet zinciri ile Süleym'e dayandırarak Hz. Ali'den (a.s) nakletmiştir. Bu konuda Şia ve Ehl-i Sünnet kanallarından gelen başka rivayetler de vardır. Bu rivayetlerde imamları isimleri ile sayıyorlar. Bilgi edinmek isteyenler Yenabi-ul Meveddet kitabına, Bahranî'nin Gaye-t-ül Meram adlı eserine ve başka kaynaklara baş vurabilirler.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Cabir-i Cu'fî'den şöyle rivayet edilir: "İmam Bâkır'a (a.s), '*Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.*' ayetini [yani ululemrin kimler olduğunu] sordum. Bana, 'Ululemr, vasîlerdir.' diye cevap verdi." (c.1, s.249, h:168)

Ben derim ki: Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de, Ömer b. Said aracılığı ile Ebu'l Hasan'dan (a.s) bu rivayetin benzeri naklediliyor. Fakat bu rivayette, "Ali b. Ebu Talip ve ondan sonraki vasîlerdir." ifadesi yer almıştır. (c.1, s.253, h:176)

İbn-i Şehraşup'tan şöyle nakledilir: Hasan b. Salih, İmam Sadık'tan (a.s) bu ayetin anlamını sordu. O da, "Bunlar, Resulullah'ın (s.a.a) Ehl-i Beyti'nden olan imamlardır." cevabını verdi. (Menakıb-ı İbn-i Şehraşup, c.4, s.249)

Ben derim ki: Bu rivayetin bir benzerini Şeyh Saduk, Ebu Basir aracılığı ile İmam Bâkır'dan (a.s) nakletmiştir. Bu rivayete göre İmam Bâkır (a.s), "Bunlar, kıyamet gününe kadar Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın soyundan gelecek olan imamlardır." buyurmuştur." (Kemal-ud Din, c.1, s.222, h:8)

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciri ile Ebu Mesruk'un şöyle

dediğini nakleder: "İmam Sadık'a (a.s) dedim ki: Biz, kelam bilginleri ile konuşurken onlara, '*Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.*' ayetini delil gösteriyoruz. Bize, 'Bu ayet müminlerin bütünü hakkında inmiştir.' diyorlar. Onlara, '*De ki: Sizden tebliğime karşılık bir ücret istemiyorum; istediğim, ancak yakınlarıma sevgidir.*' (Şûrâ, 23) ayetini delil gösterince de, bize 'Bu ayet, bütün Müslümanların yakınları hakkında inmiştir.' diyorlar. Bunları ve bunlara benzer aklımda olan bütün tartışmaları kendisine anlatınca bana şöyle dedi: 'İş bu noktaya gelince onları mubaheleye (dualaşmaya, lânetleşmeye) çağır.'

"Kendisine, 'Onu nasıl yapacağım?' diye sorunca bana şunları söyledi: 'Üç gün boyunca nefsini ıslah et ve onu temizle.' Sonra buyurdu ki: 'Oruç tut ve guslet (boy abdesti al). Tartıştığın kişi ile birlikte dağa çık. Sağ elinin parmaklarını parmaklarına geçir. Sonra ona müsamaha göstererek işe kendinden başla ve şöyle de: Ey yedi kat göğün ve yedi kat yerin Rabbi olan, görülmeyeni ve görüneni bilen, rahman ve rahim olan Allah'ım! Eğer Ebu Mesruk bir gerçeği inkâr edip bir batılı savundu ise ona gökten bir afet ve bir acı azap indir.' Sonra duayı karşındakine çevirerek de ki: 'Ama eğer o bir hakkı inkâr edip bir batılı savundu ise üzerine gökten bir afet, bir acı azap indir.' Daha sonra İmam bana şöyle buyurdu: 'Çok geçmeden karşındakinin o belaya uğradığını göreceksin.' Ebu Mesruk devamla diyor ki: "Vallahi, ben şimdi-ye kadar bu teklifime olumlu cevap veren birini bulamadım." (Usûl-i Kâfî, c.2, s.513, h:1)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Abdullah b. Aclan'dan İmam Bâkır'ın (a.s), "*Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.*" ayeti hakkında şöyle buyurduğunu nakleder: "Bu ayet Hz. Ali (a.s) ve diğer İmamlar hakkında inmiştir. Allah onları peygamberlerin yerine getirdi (onların halifeleri kıldı). Fakat onlar hiçbir şeyi helâl veya haram kılmaya yetkili değildirler." (c.1, s.252, h:173)

Ben derim ki: Bu rivayetin sonunda yer alan istisna, bu ayet hakkında yaptığımız açıklamada vurguladığımız Allah'tan ve Peygamberden başka hiç kimsenin hüküm koymaya yetkili olmadığı yolundaki gerçeğe delâlet ediyor.

el-Kâfî'de yazar kendi rivayet zinciri ile Bureyd b. Muaviye'den şöyle nakleder: "İmam Ebu Cafer Muhammed Bâkır (a.s) şöyle okudu:

"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin. Eğer herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşmekten korkarsanız, o meseleyi Allah'a, Peygambere ve sizden olan ululemre havale edin." Arkasından da şöyle buyurdu: Nasıl olur da Allah hem ululemre itaat etmeyi emreder, hem de onların anlaşmazlığa düşmelerine izin verir. Bu sözler, kendilerine '*Allah'a itaat edin. Peygambere... de itaat edin.*' emri verilenler için söylenmiştir." (Ravzet-ul Kâfi, c.8, s.160, h:212)

Ben derim ki: Bu rivayetin delâlet ettiği tek şey, İmamın okuduğu ibarenin ayetin tefsiri ve ondan kastedilen anlamın açıklaması olduğudur. Nitekim biz önceki açıklamalarımızda, ayetin buna delâlet ettiğini beyan etmiştik. Yoksa maksat ayet okumak [yani ayetin bu şekilde indiğini söylemek] değildir. Bunun böyle olduğu, ravinin "Ebu Cafer şöyle okudu" ifadesinden de sezilebilir.

Bunun delili bu konudaki rivayetlerin ibare farklılıklarıdır. Nitekim Tefsir-ul Kummî'de nakledilen rivayet bunun şahididir. Kummî, kendi rivayet zinciri ile Hariz'e dayandırdığı bir rivayette İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a, Peygambere ve sizden olan ululemre havale edin." (c.1, s.141)

Ayrıca, Tefsir-ul Ayyâşî'de nakledilen rivayet de bunun şahididir. Bu tefsirde, Bureyd b. Muaviye'den aktarılan rivayetin bir bölümünde (ki yukarda el-Kâfi'den aktarılan rivayettir) İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği nakledilir: "Sonra yüce Allah, '*Ey inananlar!*' diyerek kıyamete kadarki bütün müminlere hitapta bulundu ve '*Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.*' demekle (ululemreden) sadece bizi (Ehl-i Beyt'i) kastetti. 'Eğer herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşmekten korkarsanız Allah'a, Peygambere ve sizden olan ululemre başvurun.' Ayet işte böyle indi. Nasıl olur da bir yandan müminlere ululemre itaat etmeyi emrederken öte yandan ululemrin anlaşmazlığa düşmelerine izin verir?! Bu sözler, kendilerine '*Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.*' emri verilenler için söylenmiştir." (c.1, s.246, h:153)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Basir kanalıyla nakledilen bir rivayette İmam Bâkır şöyle buyurur: "Bu ayet (yani '*Allah'a itaat edin...*' ayeti) Hz. Ali (a.s) hakkında inmiştir." Ebu Basir diyor ki: Kendisine dedim ki: İnsanlar (Sünnîler) bize şöyle diyorlar: 'Öyle olsaydı, Allah'ın

Kur'an'da Hz. Ali ile Ehli Beyti'ni ismen zikretmesine ne engel vardı?' İmam Bâkır (a.s) dedi ki: Böyle diyenlere şöyle deyin: Allah, Peygamberine namaz kılma emri indirdi. Fakat namazın üç veya dört rekat olacağını belirtmedi. Bunu Peygamberimiz (s.a.a) Müslümanlara tefsir etti. Yine Allah hac emrini indirdi. Fakat Kabe'nin yedi kere tavaf edilmesini söylemedi. Bunu da onlara Resulullah (s.a.a) tefsir etti. Yine Allah, '*Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.*' ayetini indirdi. Ayet Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin (Allah'ın selamı onlara olsun) hakkında indi. Peygamberimiz (s.a.a) de Hz. Ali (a.s) hakkında şöyle buyurdu: "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır."

"Yine Resulullah buyurdu ki: Size Kur'an'ı ve Ehl-i Beyti'mi vasiyet ediyorum. Ben Allah'tan bunların birbirinden ayrılmadan Havzun başında bana getirilmesini istedim. Allah da bu isteğimi kabul etti."

"Yine Peygamberimiz (s.a.a): Siz onlara bir şey öğretmeye kalkışmayın. Çünkü onlar sizden daha bilgilidirler. Onlar sizi asla hidayet kapısından dışarı çıkarmaz ve sapıklık kapısından içeri sokmazlar." buyuruyor. Eğer Peygamberimiz (s.a.a) sussaydı ve Ehl-i Beyti'nin kimler (ululemr) olduğunu açıklamasa, Abbas Oğulları, Akil Oğulları veya başkaları Ehl-i Beyt'ten olduklarını iddia ederlerdi. Fakat yüce Allah Kur'an'da, '*Ey Ehl-i Beyt, Allah ancak sizden her çeşit pislîği gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*' (Ahzâb, 33) buyuruyor. Bu ayette de ancak Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma kastedilmiştir. Peygamberimiz (s.a.a) Ümmü Seleme'nin evinde Hz. Ali'nin, Fatıma'nın, Hasan ve Hüseyin'in ellerinden tutarak onları abasının altına aldı ve 'Ey Allah'ım! Her peygamberin bir değerlisi ve ailesi vardır. İşte bunlar benim değerlilerim ve ailemdir.' dedi. Bunun üzerine Ümmü Seleme, 'Ben senin aileden değil miyim?' deyince, Peygamberimiz, 'Hiç şüphesiz senin sonun hayırdır, fakat benim değerlilerim ve ailem bunlardır.' dedi..." (c.1, s.249, h:169)

Ben derim ki: el-Kâfi'de de müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'e dayandırdığı bir rivayette İmam Bâkır'dan (a.s) buna benzer bir rivayeti çok az ifade farkı ile nakletmektedir. (Usûl-i Kâfi, c.1, s.286, h:1)

Tefsir-ul Burhan'da İbn-i Şehraşup'tan, o da Mucahid'in tefsir kitabından şöyle nakletmiştir: "Bu ayet, Emir-ül Müminin Hz. Ali hakkında, Peygamberimizin kendisini Medine'de halife bırakması sırasın-

da idi. O sırada Hz. Ali, 'Ey Allah'ın resulü, beni kadınlara ve çocuklara mı halife bırakıyorsun?' deyince, Peygamberimiz ona şu cevabı verdi: Ey müminlerin emiri! Harun Musa için ne idi ise, sen de benim için öyle olmak istemez misin? Hani Musa, Harun'a demişti ki: '*Kavmim içinde benim yerime geç, onları ıslah et.*' (A'râf, 142) Kur'an'da da yüce Allah (senin hakkında), '*ve sizden olan ululemre de itaat edin.*' diye emretmiştir."

Mücahid devamla şöyle der: Yüce Allah, Hz. Ali'yi (a.s) Hz. Muhammet'ten (s.a.a) sonra ve Peygamberimiz onu Medine'de yerine bıraktığı zaman ümmetin velisi olarak görevlendirdi, kulların ona itaat etmelerini ve ona karşı gelmekten kaçınmalarını emretti." (Tefsir-ul Burhan, c.1, s.386, h:31. Menakıb-ı İbn-i Şehraşup, c.3, s.15)

Yine aynı eserde Mücahit'ten, o da İbanet-ül Felekî'den şöyle nakletmiştir: "Bu ayet, Ebu Bureyde'nin Hz. Ali'den (a.s) şikayetçi olduğu sırada indi..." (Tefsir-ul Burhan, c.1, s.386, h:31)

Abakat-ul Envar adlı eserde Şeyh Süleyman b. İbrahim Belhi'nin Yenabi-ul Meveddet adlı eserinden, o da el-Menakıp'tan, o da Süleyman b. Kays el-Hilâli'den Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Bir kulun sapıklığa en yakın durumu yüce Allah'ın hüccetini (imamını) ve kulları üzerindeki şahidini bilmemesidir ki, Allah kullarına bu hüccete itaat etmeyi emretmiş ve onun velayetini (veliliğini) farz kılmıştır."

Hadisin ravisi Süleyman diyor ki: "Ey Emir-ül Müminin, onların kim olduklarını bana anlat." dedim. Bana şu cevabı verdi: "Onlar Allah'ın '*Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.*' ayetinde kendisi ve Peygamberi ile bir arada zikrettiği kimselerdir." Kendisine, "Sana kurban olayım, bana bu konuyu açıkla." deyince Hz. Ali (a.s) şunları söyledi: "Bunlar Resulullah'ın (s.a.a) çeşitli yerlerde ve vefat ettiği günkü son hutbesinde haklarında şöyle dediği kimselerdir: "Ben size iki şey bırakıyorum. Eğer onlara sarılırsanız asla yoldan çıkmazsınız. Bunlar Kur'an ile benim soyum; Ehl-i Beytim'dir. Her şeyden haberdar ve latif olan Allah bana kesinlikle bildirdi ki, bunların ikisi Havzun başında bana gelinceye kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır." -İki elinin şahadet parmaklarını birleştirerek- Tıpkı bu ikisi gibi; -arkasından şahadet parmağı ile orta parmağını yan yana getirerek- 'bu ikisi gibi değil. Bunların ikisine sımsıkı sarılın, onların önüne geçmeyin ki sapırsınız."

Ben derim ki: Ehl-i Beyt İmamlarından (hepsine selam olsun) gelen bu anlamdaki rivayetler pek çoktur. Biz bu rivayetlerin her çeşidinden bir örnek nakletmekle yetindik. Bu konuda geniş bilgi edinmek isteyenler hadis kitaplarına baş vurabilirler.

Ululemrin kim olduğu hakkında eski tefsircilerden rivayet edilen görüşlere gelince, bu hususta üç görüş vardır: 1) Râşid halifeler. 2) Ordu komutanları. 3) Alimler. Dahhak'ın, onların Peygamberimizin (s.a.a) sahabeleri olduğu şeklindeki görüşü ise, saydığımız görüşlerin üçüncüsü ile birleşir. Çünkü onun bize nakledilen ifadesi, "Onlar, Peygamberimizin ashâbı, aynı zamanda davetçiler ve ravilerdir." şeklindedir, ki görüldüğü gibi bu söz ilme dayalı bir gerekçelendirmeyi ifade eder ve bu itibarla ululemri alimler diye tefsir etmeye yöneliktir.

Bunu da bilmek gerekir ki, bu ayetlerin iniş sebebi hakkında birçok gerekçeler ve değişik hikâyeler nakledilmiştir. Fakat bu rivayetler incelendiği zaman şüphe edilmeyecek kesinlikte görülür ki, bunlar ravilerinin kendi görüşlerince uyarlamalarından ibarettirler. Bu yüzden onlara yer vermedik. Çünkü onları nakletmekte fayda görmedik. Eğer bu dediklerimizin doğruluğunu görmek istiyorsan, ed-Dürr-ül Mensûr'a,¹ Taberî tefsirine² ve bunlara benzer kaynaklara baş vurabilirsin.

Berkî el-Mehasin adlı eserinde kendi rivayet zinciri ile Ebu Carud'a dayandırdığı bir rivayette İmam Bâkır'ın "*Hayır, Rabbine andolsun ki... inanmış olmazlar.*" ayeti hakkında şöyle buyurduğunu nakleder: "Buradaki teslimiyetten (kabullenmekten) maksat, Peygamberin verdiği hükme razı olmaktır, onunla yetinmektir." (s.271, h:364)

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah Kâhilî'den şöyle nakleder: İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: "Eğer bir kavim, hiçbir ortağı olmayan tek Allah'a kulluk etse, namaz kılsa, zekât verse, hacca gitse ve ramazan orucunu tutsa da, ama sonra Allah'ın ve Peygamberin yaptığı herhangi bir iş hususunda, 'Bunu niye böyle yaptı?' ve 'Bu işi başka türlü yapsaydı daha iyi olurdu.' dese veya o kavmin mensupları kalplerinden böyle bir şeyi geçirselere, bu yüzden müşrik olurlar." Arkasından İmam, "*Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükmü,*

1- ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.176.

2- Taberî tefsiri, c.5, s.93-95, Mısır baskısı.

içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe, inanmış olmazlar.' ayetini okudu ve *'Mutlaka teslim olmalısınız.'* dedi." (Usûl-i Kâfi, c.2, s.398, h:6)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Abdullah b. Yahya Kâhilî'den şöyle nakledilir: "İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: 'Andolsun Allah'a eğer bir kavim, hiçbir ortağı olmayan tek Allah'a kulluk etse, namaz kılsa, zekât verse, hacca gitse, ramazan ayının orucunu tutsa da sonra Peygamberin yaptığı herhangi bir iş hususunda, Bunu niye böyle yaptı? dese ve bu düşünce o kavmin mensuplarının içinden geçse, bu yüzden müşrik olurlar.' Arkasından da *'Hayır; Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılp, sonra da -Muhammed'in ve Ehl-i Beyti'nin verdiği hükmü- içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe, inanmış olamazlar.'* ayetini okudu." (c.1, s.255, h:184)

Ben derim ki: Bu iki rivayetle aynı anlamda olan başka rivayetler de vardır. İmam Sadık'ın (a.s) sözleri ayetin gerekçesini iki yönden genelleştiriyor. Birincisi hüküm bakımındandır ki, bu konuda hükmün teşriî=yasama veya tekvinî=varoluşsal olması arasında fark yoktur. İkincisi hüküm veren bakımındandır ki, bu konuda da hüküm verenin Allah ve Peygamber olması arasında fark yoktur.

Şunu bilesin ki, burada *"Hayır; Rabbine andolsun ki..."* ayetinden, bu bölümün sona kadarki ayetlerini Hz. Ali'nin (a.s) veya Hz. Ali (a.s) ile Ehl-i Beyt İmamlarının velayetine uyarlayan bazı rivayetler vardır. Bu rivayetler örnekler zikretme ve uyarlama niteliğini taşır. Çünkü Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt İmamları bu ayetlerin uygulama konuları ve alanlarıdır. Ayetler bunların tümü için geçerlidir.

Şeyh Tusî el-Emali adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Ensardan bir adam Peygambere (s.a.a) gelerek şöyle dedi: 'Ey Allah'ın resulü, ben senin ayrılığına dayanamıyorum. Evime gittiğimde hatırıma geliyorsun. O anda işimi bırakıp sana koşuyorum, seni göreyim diye. Çünkü seni o kadar seviyorum. Düşündüm ki, kıyamet günü gelip de sen cennete girdiğinde ve yüceliklerin en yücesine çıkarıldığında, ey Allah'ın resulü, senin ayrılığına nasıl dayanacağım?' Bunun üzerine, *'Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, siddikler (gerçekler), (amellere olan) şahitler ve salihlerle birlik-*

te olur ve onlar ne de güzel arkadaştır!' ayeti indi. Peygamberimiz (s.a.a) de hemen o adamı çağırarak ayeti kendisine okudu ve ona bu müjdeyi verdi." (c.2, s.234)

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetler Ehl-i Sünnet kanalından da nakledilmiştir. Bunları ed-Dürr-ül Mensûr, Taberani'ye, İbn-i Murdeveyh'e, Hilyet-ul Evliya adlı eserinde Ebu Nuaym'a, Sifet-ül Cennet adlı eserinde -hasen hadis olduğunu bildiren- Ziya Makdisi'ye dayanarak Ayşe'den ve Taberani ile İbn-i Murdeveyh'e dayanarak Şa'bî yolu ile İbn-i Abbas'tan ve yine Said b. Mensûr ile İbn-i Münzir'e dayanarak Şa'bî'den ve İbn-i Cerir'e dayanarak Said b. Cubeyr'den rivayet etmiştir. (c.2, s.182)

Tefsir-ul Burhan'da İbn-i Şehraşup aracılığı ile Enes b. Malik'ten, o da adını verdiği bir raviden, o da Ebu Salih'ten İbn-i Abbas'ın şöyle dediği nakledilir: *"Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse, işte onlar peygamberler -yani Muhammed- siddikler -yani Hz. Ali. Çünkü o ilk tasdik eden kişi idi- şahitler -yani Hz. Ali, Cafer, Hamza, Hasan ve Hüseyin (hepsine selam olsun)- ile birlikte olur."* (c.1, s.393)

Bu anlamda başka rivayetler de vardır.

el-Kâfi'de İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: *"Günahlardan ve şüpheli şeylerden kaçınarak bize yardımcı olun. Kim günahlardan ve şüpheli şeylerden kaçınan hâlde Allah'a kavuşursa, onun katında rahatlık bulur. Çünkü yüce Allah, 'Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse...' buyuruyor. Peygamber bizdendir, siddikler (gerçekler) bizdendir, şahitler ve salihler bizdendir."* (Usûl-i Kâfi, c.2, s.78, h:12)

Yine aynı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilir: *"İki türlü mümin vardır. Biri Allah'ın kendisine koştuğu şartları yerine getirmiş mümindir. Bu mümin peygamberlerle, siddiklerle, şahitlerle ve salihlerle birlikte olur ve onlar ne de güzel arkadaştır! Bu mümin, başkalarına şefaath eden, fakat kendisine şefaath edilmeyen kimselerdendir. [Çünkü başkalarının şefaathine ihtiyacı yoktur.] Bu mümin, dünya ve ahiret korkuları ile karşılaşmayan kimselerdendir. Diğer mümin ise, zaman zaman ayağı kayan, hata işleyen bir tiptir. Taze bitki dalı gibidir. Rüzgar ne taraftan eserse öbür tarafa eğilir. Bu tip mümin dünya ve ahiret korkuları ile karşılaşır, kendisine şefaath edilir ve o hayır üzeredir."* (Usûl-i Kâfi, c.2, s.248, h:2)

Ben derim ki: Sihah-ul Lügat adlı eserde şöyle yer alır: "[Hadisin orijinalinde geçen] 'hame' kelimesi, 'taze bitki dalı' anlamına gelir." Alıntı burada sona erdi. Yine hadiste geçen "kefeet" ve "inkefeet" fiilleri, geçişli ve geçişsiz olmak üzere "yöneltti" ve "yöneldi" anlamlarına gelirler. İmam Sadık (a.s) bu hadisinde, "*Kendilerine nimet verdiği kimselerin yoluna.*" (Fatiha, 7) ayetinin tefsirinde geçen konuya ve oradaki nimetin "velayet" demek olduğuna işaret ediyor.

Dolayısıyla onun bu sözleri, "*Haberiniz olsun ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de. Onlar, inanmış ve kötülüklerden sakınmış olanlardır.*" (Yûnus, 63) ayeti ile uyuşmaktadır. Demek ki, korkunç olaylar Allah'tan başka kimsesi olmayan Allah'ın dostlarına varamazlar.

71- Ey inananlar! Koruma araçlarınızı alın; bölük bölük savaşa çıkın, yahut topyekün savaşın.

72- İçinizden bazıları vardır ki (bu görevi) gayet ağırdan alırlar. Eğer size bir felâket erişirse, "Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım." der.

73- Size Allah'tan lütuf gelince de, sizinle onun arasında hiçbir dostluk yokmuş gibi, "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da ben de büyük başarıya erseydim!" der.

74- O hâlde dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.

75- Size ne oldu da Allah yolunda ve "Rabbimiz! bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize katından bir veli (sahip) gönder, bize tarafından bir yardımcı yolla!" diyen mustaz'af er-kekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşıyorsunuz!

76- İnananlar Allah yolunda savaşsınlar, kâfir olanlar ise tağut yolunda savaşsınlar. O hâlde şeytanın dostları ile savaşın. Şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Görüldüğü gibi bu ayetlerin daha önceki ayetlere olan konumu, amacı, öncüle olan konumu gibidir. Bu ayetler grubu müminleri Allah yolunda cihat etmeye teşvik ediyor, onlara coşku aşıyor ve savaş için hazırlanmalarını emrediyor. Bu ayetlerin indiği günlerde müminler ağır bir mihnet altında idiler. Bu yıllar Peygamberimizin (s.a.a) Medine döneminin ikinci çeyreğini oluşturuyordu. Araplar Allah'ın nurunu söndürmek ve İslâm'ın yükselen binasını yıkmak için, her yandan Müslümanlara yüklenmişlerdi. Peygamberimiz bir yandan Mekke müşrikleri ve Kureyş tağutları (zorbaları) ile savaşıyor, bir yandan yarım adanın her yanına müfrezeler gönderiyor ve bir yandan da müminler arasında dinin temellerini yükseltiyor, güçlendiriyordu. Öte yandan Müslümanlar arasında münafıklar vardı. Bunlar oldukça güçlü idiler. Uhud Savaşı sırasında sayılarının Müslümanların yarısından pek de az olmadığı ortaya çıkmıştı.¹

Bu münafıklar sürekli Peygamberimizin aleyhinde çalışıyor, durmadan ona zarar gelmesini bekliyor ve müminleri görevlerinden alıkouyorlardı. Çünkü müminlerin arasında kalbi hasta olan ve münafıkların sözlerine uyan kimseler de bulunuyordu. Müslümanların etrafında bir de Yahudiler vardı. Bunlar Müslümanlara eziyet ediyor, aralarında fitne tohumları ekiyor ve onlara saldırılar düzenliyorlardı. Medine Arapları eski zamanlarından beri Yahudilere saygı gösteriyor, on-

1- Bu savaşla ilgili hadislerden daha önce öğrendik ki: Peygamberimiz (s.a.a) bin kişi ile Uhud seferine çıkmış, fakat bunlardan üç yüz kadar münafık Abdullah b. Ubeyy ile birlikte geri döndüğü için Peygamberimizin yanında yedi yüz kişi kalmıştı.

lara önem veriyorlardı. Bu Yahudiler, Müslümanların arasında yaydıkları sakat (batıl) görüşleri ve saptırıcı sözleri ile onların iradelerini zayıflatıyor, azimlerini kırıyorlardı. Öte yandan da müşrikleri Müslümanlara karşı cesaretlendirip yüreklendiriyor, onların karşısında direnerek kâfirliklerini ve inkârcılıklarını sürdürmeleri ve içlerinde bulunan müminleri fitneye düşürüp dinden döndürmeleri için onlara moral veriyorlardı.

Bu yüzden daha önce incelediğimiz ayetler, sanki Yahudilerin Müslümanlara yönelik komplolarını boşa çıkarmayı ve müminler arasına yaydıkları zararlı propagandanın etkilerini gidermeyi amaçlamıştır. O ayetlerde yer alan münafıklarla ilgili açıklamalar ise, durumlarının bilincinde olmaları, bünyelerine sızan ve toplumlarına işleyen yıkıcı hastalıktan sakınmaları ve çevrelerini kuşatan dış düşmanların komplolarının boşa çıkması, sıkıntılarının giderilmesi sonucu rahat bir nefes almaları için ve de dinin nurunun özlenen parlaklığına kavuşturulması amacıyla, sanki müminleri iyice uyarmak, mevcut durumu tam olarak anlamalarını sağlamak içindir. Müşrikler ve kâfirler istemeseler de Allah nurunu mutlaka tamamen erdirecektir.

"Ey inananlar! Koruma araçlarınızı alın; bölük bölük savaşa çıkın, yahut topyekün savaşın." Ayette geçen "hızır" kelimesi "kendisi ile korunulan şey" demektir ki, o da koruma aracı olur; silah gibi. Bazıları da "hazer=sakınma" kelimesi gibi mastar olduğunu söylemişlerdir. Yine ayetteki "infiru=savaşa çıkın" kelimesinin kökü olan "nefr" kelimesi "belirli bir istikamete gitmek"tir. Bunun aslı "feze'=korkmak ve sığınmak"tır. Bir yerden gitmeye "oradan korkmak (ve kaçmak)" ve bir yere doğru gitmeye de "oraya iltica etmek, sığınma" denir. Yine ayette geçen "subat" kelimesi "subet" kelimesinin çoğuludur ve anlamı "parça parça (bölük bölük) topluluk" demektir. Buna göre "subat" arka arkaya topluluklar demektir. Öyle ki, ikinci gurup birinci guruptan ve üçüncü gurup ikinci guruptan ayrıdır. *"bölük bölük savaşa çıkın"* ifadesi ile *"yahut topyekün savaşın."* ifadesi arasındaki karşıtlık, yaptığımız bu anlam analizini teyit ediyor.

"Koruma araçlarınızı alın." cümlesinden sonra ayrıntılandırma niteliği taşıyan *"bölük bölük savaşa çıkın"* ifadesinin yer alması anlaşıldığı kadarıyla "korunma"dan maksadın, "koruma araçları" olduğunu ve bunun da cihada çıkmak üzere tam bir hazırlıktan kinaye olduğunu

teyit eder. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Silahlarınızı kuşanın yani sefere çıkmak için hazırlanın ve düşmanınızın karşısına ya bölük bölük (müfrezeler hâlinde) veya hep birlikte (ordu düzeninde) çıkın."

Bilindiği gibi savaş hazırlığı, düşmanın asker sayısına ve gücüne göre değişen bir gerçektir. Dolayısıyla, *"bölük bölük savaşa çıkın, yahut topyekûn savaşın."* ifadesindeki iki şıklılık, savaşa nasıl çıkılacağı konusunda bir serbest bırakma anlamına gelmez. Bu iki şıklılık düşmanın asker sayısı ve gücü açısındandır. Yani düşmanların sayısı az olunca müfrezeler hâlinde, çok olunca da hep birlikte savaşa çıkın.

Buna göre ayetin anlamı -özellikle bir sonraki *"İçinizden bazıları vardır ki, (bu görevi) gayet ağırdan alırlar."* ayeti göz önüne alınarak- Müslümanlara silah bırakmayı ve cihat konusunda ellerinden gelen gayreti göstermekten sıyrılmayı yasaklamak şekline dönüktür. [Yani Müslümanlar silahlarını yere bırakmamalı ve savaş hususunda ciddiyetlerini korumalıdır.] Aksi takdirde hak davanın sancağını dalgalandırmaya yönelik azimleri kırılır, şevkleri kaybolur, Allah'ın düşmanları ile savaşarak yeryüzünü onların pisliklerinden arındırma konusunda tembelliğe, ağır davranmaya veya hareketsizliğe uğrarlar.

"İçinizden bazıları vardır ki, (bu görevi) gayet ağırdan alırlar." Bazı müfessirler şöyle demişlerdir. "lemen" kelimesinin başındaki "lam" edatı, "inne" kelimesinin ismine dahil olduğu için "ibtı-da lamı"dır. "leyubettienne" kelimesinin başındaki "lam" ise, "inne" kelimesinin haberine dahil olduğu için "kasem=ant lamı"dır. Ayetteki "leyubettienne" kelimesi fiil cümlesidir ve tekidi ifade eden şeddeli "nun" edatı ile tekit edilmiştir. Bu fiilin kökleri olan "tebtie" ve "ibta" da aynı anlama yani "yapılacak bir işi ağıra alıp geciktirmek, ertelemek" anlamına gelir.

Ayetteki *"İçinizden"* ifadesi bu kimselerin, [münafıklardan değil de] bu ayetin başında *"ey inananlar!"* diye seslenilen mümin kimselerden olduğuna delâlet eder. *"İçinizden"* ifadesinin zahirinden bu anlam çıktığı gibi daha sonra gelecek olan *"Kendilerine, elinizi savaştan çekin... denilenleri görmedin mi?"* (Nisâ, 77) ayeti de buna delâlet ediyor. Anlaşılan bu kimseler de müminlerdendi. Üstelik yüce Allah daha sonra şöyle buyuruyor: *"Ne zaman ki, savaş onlara farz kılındı, içlerinden bir gurup hemen Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar."* (Nisâ, 77) *"Onlara bir iyi-*

lik dokunsa..." (Nisâ, 78) *"O hâlde dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar..."* (Nisâ, 74) *"Size ne oldu da Allah yolunda... savaşmıyorsunuz!"* (Nisâ, 75) *"İnananlar Allah yolunda savaşsınlar..."* (Nisâ, 76) Bu ayetlerin arka arkaya gelmelerinden anlaşılacağı üzere bütün bunlar, aralarında bu ağır canlıların da bulunduğu müminleri savaşa teşvik etmek ve coşturmak içindir.

Üstelik bu ayetlerde bu ağır canlıların, sadece sözde iman etmiş görünen münafıklardan olduklarını gösteren açık bir delil yoktur. Tersine Allah'ın onlardan (ağır davranan kimselerden) naklettiği bazı durumlar, onların genel anlamda iman ettiklerine delâlet ediyor. Meselâ şu ifadeler gibi: *"Eğer size bir felâket erişirse, 'Allah bana lütfetti...' der."* (Nisâ, 72) *"Rabbimiz, niçin bize savaşı farz kıldın...?"* (Nisâ, 77)

Ancak, bazı tefsircilere göre ayetteki *"İçinizden"* ifadesinden maksat münafıklardır. Münafıkların müminlerden sayılmaları ise, ya onların mümin kitlenin bir parçasını oluşturduğu veya aynı soydan geldikleri -dolayısıyla münafıkların müminlerden olması soy açısından- veyahut münafıkların görünüşte kelime-i şahadet getirmeleri nedeniyle haksız yere kanlarının dökülmesinin haram olması, miras gibi şariat hükümlerinde müminlerle ortak oldukları gerekçelerine dayanır. Daha önce değindiğimiz gibi bu tür görüşler Kur'an'ın zahirinden anlaşılan anlamlar üzerinde dayanaksız tasarruflardır.

Bu tefsircileri bu yoruma sevk eden faktör, onların Peygamberimizle (s.a.a) karşılaşp ona iman eden bütün ilk dönem Müslümanlar hakkında besledikleri hüsnüzandır. Oysa ilk dönem Müslümanlarına dönük tarihî inceleme, onların Peygamberimiz zamanındaki ve daha sonraki tutumlarının analizi bu hüsnüzannı zayıflatır. Kur'an'ın onlar hakkındaki keskin hitapları da bu iyimser bakış açısını zayıflatır.

Günümüze kadarki dünya tarihi, temiz fertlerden oluşmuş hiçbir temiz ve mümin ümmetin veya topluluğun istisnasız olarak hiçbir ayak sürçmesine uğramaksızın hep davalarına sadık kalabildiklerine asla şahit olmamıştır. (Sadece Taff -Kerbela- vak'asında nakledilenler hariç.) Buna göre, ilk dönem Müslümanları da diğer insan toplulukları gibi aralarında münafıkların, hasta kalplilerin, nefesine (hevâ ve hevesine) uyanların ve kalbi temizlerin bulunduğu bir topluluktur.

İlk dönem Müslümanlarının ayrıcalıkları bir tek şuydu: Onların toplumları erdemli idi, önderleri Peygamberimizdi, varlıklarını iman

nuru kuşatmıştı ve dinin egemenliği altında idiler. Bu onların toplum olarak durumu idi. Ama aralarında iyiler de vardı, kötüler de. Ruhî sıfatları arasında faziletler de vardı, rezillikler de. Ahlâkın ve melekele-
rin her türüne, her rengine onlarda da rastlamak mümkündü.

Kur'an'ın onların bu durumu hakkındaki vurgulaması ve nitelikleri ile açıklaması da bundan ibarettir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Muhammed, Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendileri aralarında merhametlidirler. Onları görürsün ki rûkû etmekte, secdeye kapanmaktalar, Allah'tan lütf ve rıza dilemekte. Yüzlerinde secde eserin alametleri görünmededir... Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vaadetmiştir."* (Fetih, 29) Görüldüğü gibi yüce Allah, ayetin ilk yarısında Müslümanların toplumsal sıfatlarını ve faziletlerini mutlak olarak dile getirdikten sonra Müslüman fertlerin mağfirete kavuşup büyük mükâfat almalarını şarta bağlayarak ayeti noktılıyor.

"Eğer size bir felâket erişirse:" öldürülme ve yararlanma gibi, **"Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım" der."** Yani eğer müminlerle birlikte olsaydım onların başına gelen musibet, felâket benim de başıma gelecekti.

"Size Allah'tan bir lütf gelince de," yani savaş ganimeti ve onun gibi bir şey elde edecek olursanız. Ayette geçen "fadl" kelimesinden maksat, mal ve benzeri şeylerdir. **"sizinle onun arasında hiçbir dostluk yokmuş gibi, "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da ben de büyük başarıya erseydim!" der."** ifadesi, onların mümin olarak ne durumda olduklarını somut bir örnekle ortaya koyuyor. Bilindiği gibi, Müslümanlar bir tek el gibidirler, birbirlerine bağların en güçlüsü ile bağlıdırlar. Bu en güçlü bağ ise nesep, velayet, biat ve sevgi gibi diğer bağların tümünü etkisi altında bulunduran Allah'a ve onun ayetlerine olan imandır. Fakat bu kimseler, imanlarının zayıflığı yüzünden kendileri ile müminler arasında kendilerini mümin-lerle irtibatlandırarak en küçük bir bağ görmüyorlar ve bunun sonucu olarak yabancıların başka bir yabancıların kazandığı malı kazanma arzusu gibi onlar da müminlerle birlikte olmaya, onların cihadına katılmaya yönelik temenniler ediyor ve aralarından biri *"keşke ben de onlarla beraber olsaydım da ben de büyük başarıya erseydim!"* diyor.

Onların imanlarının zayıflığının belirtilerinden biri, ganimet mese-

lesini büyütmeleri, mal ve maddiyat elde etmeyi büyük başarı kabul etmeleri, öte taraftan Allah yolunda müminlerin başına gelen öldürülme, yararlanma ve yorgunluk gibi sonuçları da felâket saymalarındır.

"O hâlde dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar." Merhum Tabersî Mecma-ul Beyan adlı tefsirinde şöyle demiştir: "[Ayetin orijinalindeki 'yeşrûne= satanlar' kelimesi ile aynı kökten olan] 'şereytu' kelimesi 'sattım', 'işte-reytu' kelimesi ise 'aldım' anlamındadır.¹

Dolayısıyla [ayetteki 'yeşrune' kelimesi, 'şereytu' kelimesinin muzari=gelecek zaman fiili olduğundan dolayı] 'yeşrune'l heyat-ed dünya bi'l ahireti' ifadesinin anlamı şöyle olur: Onlar, dünya hayatlarını satarlar ve onu ahiretleri ile değiştirirler. [başka bir deyişle, dünya hayatlarını ahiretlerine karşılık olarak satarlar]."

Bu ayet, cihada teşvik eden ve cihada çıkmayı ağırdan alanları kınayan yukarıdaki ayetlerin uzantısı ve ayrıntılandırmasıdır. Bu ayette Allah yolunda savaşmaya yönelik teşvik yenileniyor. Bunun için bu kimselerin tümü ile mümin oldukları ve Müslüman olmakla dünya hayatını ahiret karşılığında sattıkları vurgulanıyor. Şu ayette buyrulduğu gibi, *"Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır."* (Tevbe, 111) Arkasından, *"Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse..."* ifadesi ile Allah yolunda savaşmanın sağlayacağı faydaya değiniliyor ve bu faydanın, sonuç ne olursa olsun büyük mükâfat olacağı belirtiliyor.

Böylece yüce Allah açıklıyor ki, Allah yolunda savaşmanın sonucu şu iki güzel akıbetin biridir: Ya Allah yolunda öldürülmek veya Allah'ın düşmanını yenilgiye uğratmak. Her iki durumda da bu savaşa katılan için büyük mükâfat vardır. Ayette bozguna uğrayıp savaş alanından kaçmak şeklindeki üçüncü şıktan söz edilmiyor. Böylece Allah yolunda savaşan bir mücahidin asla savaş alanından kaçmayacağına işaret edilmiş oluyor.

Ayette öldürülmek, düşmanı yenmekten önce getirildi; çünkü onun sevabı daha çok ve daha garantilidir. Sebebine gelince, Allah'ın düşmanını yenen mücahidin defterine her ne kadar büyük mükâfat yazılırsa da bu kimse sonraları iyi işlerin silinmesine neden olan kötü bir

1- Mecma-ul Beyan, c.2 s.158, Hayat Mat. Beyrut Baskısı.

iş yapmak suretiyle bu iyi amelinin silinmesi ve iyi amelinin kötü bir davranışın izlemesi tehlikesi ile karşı karşıyadır. Ama öldürülmede böyle bir ihtimal yoktur. Çünkü öldürüldükten sonra sadece ahiret hayatı vardır. Buna göre Allah yolunda öldürülen kimse mükâfatının tümünü kesinlikle alır. Fakat Allah yolundaki savaşta düşmanı yenen kimsenin mükâfatını tam alabilmesi sonraki kendi tutumuna bağlıdır.

"Size ne oldu da Allah yolunda ve... mustaz'af erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz!" Ayetteki "mustaz'afın" kelimesi "Allah" lafzına matuftur. Bu ayet soru cümlesi biçiminde savaşta yönelik bir başka teşvik ve özendirmedir. Bunun için şu vurgu yapılıyor: Sizin savaşınız yüce Allah yolunda yapılan bir savaştır. O Allah ki, sizin hayatta onun rızasından başka hiçbir maksadınız ve O'na yakın olmaktan daha sevindirici hiçbir mutluluğunuz yoktur. Bunun yanı sıra sizin savaşınız zavallı ve zayıf düşürülen, ezilen erkekleriniz, kadınlarınız ve çocuklarınız uğrunadır.

Bu ayette bütün müminleri coşturma, heyecanlandırma ve özendirme amacı vardır. İhlaslı ve temiz kalpli müminlerin hakka uygun hareket etmeleri, Rablerinin sözünü dinlemeleri ve çağrısına uymaları için onlara Allah'ı hatırlatmak yeterlidir. Daha düşük dereceli müminlere gelince, eğer onların harekete geçmesi için bu kadarı yeterli olmaz ise de, bu savaşlarının Allah yolunda cihat olmasının yanı sıra kâfirlerin baskısı altında ezilen erkekleri, kadınları ve çocukları uğruna olduğu gerçeği yeterli olmalıdır. Öyleyse akrabalık gayretleri uyanmalı, onlar hakkında taassup göstermelidir.

Gerçi İslâm iman dışında kalan bütün nesep ve sebep bağlarını kaldırmıştır; fakat imanla donandıktan sonra devreye girecek olan nesep ve kavmiyet bağlarını geçerli saymıştır. Buna göre Müslüman kişi, iman bağı ile bağlı olduğu din kardeşi için fedakârlıkta bulunmakla görevli olduğu gibi, Müslüman akrabaları olan erkekler, kadınlar ve çocuklar uğruna da fedakârlık yapmalıdır. Çünkü bu fedakârlık da sonuç itibarıyla Allah yolu uğruna fedakârlığa dönüktür; başka bir amaç değil.

Müminlerin yakınları ve parçaları olan bu mustaz'aflar yüce Allah'a inanmış kimselerdir. *"Rabbimiz! Bizi..."* ifadesi bunun delilidir. Bununla birlikte onlar eziliyorlar, işkence görüyorlar ve *"Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar."* diye feryat ediyorlar, imdat

çağrısı yapıyorlar.

Ayette "halkı, onlara zulmeden" denmiyor da bunun yerine, "*halkı zalim*" denerek zulüm kavramı mutlak anlamda kullanılıyor. Bununla o belde halkının ezilenlere çeşitli işkenceler ve eziyetler yaptıklarına işaret ediliyor ki, gerçekte de durum böyle idi.

Ayette mustaz'afların imdat çağrıları ve feryatları en güzel sözlerle, en hoş üslûpla ifade ediliyor. Dikkat edilirse, burada onların "Ey erkekler, ey ağalar, ey kavmimiz, ey aşiretimiz!" gibi sözlerle feryat ettikleri nakledilmiyor; tersine onların Rablerine dua ettikleri ve "*Rabbi-miz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar.*" diye gerçek mevlâlarını imdada çağırdıkları naklediliyor. Sonra da, "*Bize katından bir veli (sahip) gönder, bize tarafından bir yardımcı yolla!*" diyerek Peygamberimize (s.a.a) ve onun çevresindeki mücahit müminlere işaret ediyorlar. Görüldüğü gibi onlar sahip (veli) ve yardım edici istiyorlar; ama bu kurtarıcıyı ve yardım ediciyi sadece Allah'tan istiyorlar, başka bir kurtarıcıya ve yardım ediciye razı olmuyorlar.

GAYRET VE TAASSUP HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Yukarıdaki ayetin mesajına dikkat edildiği ve insandaki doğal duy-gularla karşılaştırıldığı takdirde, ayetin sergilendiği muhteşem ilâhî edebe hayret etmemek mümkün değildir.

Hiç şüphesiz insan yapısında onu çocuklar, kadınlar, kişisel şeref ve itibar gibi saygı gösterdiği ve önem verdiği değerleri savunmaya sevk eden bir içgüdü vardır. Bu, insan fitratının gerektirdiği ve ferde ilham ettiği bir hükümdür. Bu savunma eğer hak ve hak uğruna olursa, övülecek bir tutum olabileceği gibi, eğer batıl ve hakka karşı olursa toplumsal hayatta kötü ve yıkıcı sonuçlar getiren kınanacak bir tutum olabilir.

İslâm ilk başta bu hükmün fitratın lehine olan özünü korur; ama ayrıntılarını, uzantılarını geçersiz sayar. Sonra o hükmü diğer bütün hedeflerden vazgeçirerek sadece Allah'a doğru yöneltir. Arkasından onun çok sayıdaki alanlarına döner ve bu tezahür örneklerinin hepsini bir olan Allah'a inanma kalıbına döker ve sonuçta insanı yakını olan erkekler, kadınlar, çocuklar ve hak olan her dava hakkında mutaassıp olmaya çağırır; ama bütün bunlarda Allah'a yönelik olmayı esas alma-

yı şart koşar.

Kıyasası, İslâm fitratın hükmünü onaylar; fakat onu bozuk arzular ve amellerden arındırır, onu bütün tezahür biçimlerinde saflığa kavuşturur. Onu bir bütün olarak insanın fitrat uyarınca uygulayacağı insanî bir yöntem, bir şeriat yapar; onu çatışma karanlığından kurtarak uyuşma ve barışma aydınlığına kavuşturur. Çünkü İslâm'ın benimsemeye çağırdığı ve yasallaştırdığı bir tutumun, bir ilkenin parçaları ve uzantıları arasında çelişme ve çatışma olmaz. Bunların hepsi tevhide dayalı olmakta ortaktırlar ve hepsi hakka bağlılık ilkesinde birleşirler. Bunun sonucu olarak bu durumda bütün hükümler genel, sürekli ve değişmez olurlar, bu hükümlerde sapma, tutarsızlık ve uyuşmazlık görülmez.

* * *

"İman edenler Allah yolunda savaşırlar, kâfir olanlar ise tağut yolunda savaşırlar." Bu ayet müminler ile kâfirler arasında, onların savaşlarının niteliği bakımından yapılmış olan bir karşılaştırmadır. Başka bir deyişle bu iki zümre savaşmadaki niyetleri açısından birbirini ile karşılaştırılıyor. Böylece müminlerin yolunun kâfirlerin yolundan daha şerefli olduğu, müminlerin yolunun Allah'a varıp dayandığı; oysa kâfirlerin yolunun bunun tersi olduğu bildiriliyor ki, bu bilgi müminleri savaşılmaya teşvik eden bir başka faktör olsun istenmiştir.

"O hâlde şeytanın dostları ile savaşın. Şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır." Kâfirler tağutun yolundan gittikleri için Allah'ın velayeti dışındadırlar. Buna göre onların şirk ve Allah'tan başkasına tapma velisi dışında bir velileri, mevlâları yoktur, ki bu da şeytandır. O hâlde onların velisi, dostu şeytandır ve onlar da onun dostlarıdır.

Bu ayette şeytanın hilesinin zayıf olduğu belirtiliyor. Çünkü bu hile Allah'ın yolunun karşıtı olan tağutun yoludur. Oysa güç-kuvvet bütününü ile Allah'a aittir. Buna göre şeytanın tuzağından ibaret olan tağutun yolu için zayıflıktan başka bir sıfat kalmıyor. Bu yüzden kâfirlerin yolunun zayıf olduğu belirtilerek müminler kâfirlere karşı tahrik edilmiş, onlarla savaşılmaya özendirilmiştir. Şeytanın hilesinin Allah'ın yoluna nispetle zayıf olması ile bu hilenin nefsinin arzusuna esir olanlara göre güçlü olması arasında çelişki yoktur. Bu açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde, "*Ey inananlar! Koruma araçlarınızı alın...*" ayeti hakkında şöyle deniyor: "Silahlara, 'hizır=koruma araçları' denmesinin sebebi, korunulması gereken yerlerde bunlarla korunulmasıdır. Bu açıklama İmam Bâkır'dan da rivayet edilmiştir." (c.2, s.154, el-Hayat Baskısı, Beyrut)

Yine aynı eserde İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilmiştir: "Bu ayetteki "subat" kelimesinden maksat müfrezeler ve "cemîan" kelimesinden maksat ise ordudur." (c.2, s.155, el-Hayat Baskısı, Beyrut)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Süleyman b. Halid'in İmam Sadık'tan (a.s) şöyle naklettiği aktarılır: "Yüce Allah, '*Ey inananlar!*' diyerek onları mümin olarak adlandırıyor. Ama onlar mümin değildirler ve hiçbir değer üstünlükleri de yoktur. Allah şöyle buyuruyor: '*Ey inananlar! Koruma araçlarınızı alın; bölük bölük savaşa çıkın, yahut topyekün savaşın... ben de büyük başarıya erseydim, der.*' Eğer gök halkı ve yeryüzü halkı, 'Allah bana lütfetti de peygamberlerle birlikte olmadım.' derlerse, bu söz yüzünden müşrik olurlar. Eğer Allah tarafından müminlere bir armağan verilirse, böyleleri 'Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da Allah yolunda savaşsaydım.' derler."

Ben derim ki: Bu anlamdaki bir rivayet İmam Sadık'a (a.s) dayalı olarak Tabersî'nin Mecma-ul Beyan adlı eserinde ve Kummî'nin tefsirinde de yer almıştır. İmam Sadık'ın (a.s) bu sözlerindeki şirkten kastı manevî şirkittir. Yoksa İmam bu sıfatı taşıyan kimseden İslâm'ın zahirî hükümlerini kaldıran küfrü kastetmiş değildir. Bunu daha önce açıklamıştık.

Yine aynı eserde Hamran'dan İmam Bâkır'ın (a.s) "*Size ne oldu da ...mustaz'af erkekler...*" ayeti hakkında şöyle buyurduğunu nakleder: "Bunlar (mustaz'aflar), biz (Ehl-i Beyt)iz". (c.1, s.257, h:191)

Ben derim ki: Bu Rivayet, Semaa aracılığı ile İmam Sadık'tan da nakledilmiştir. Bu rivayetdeki ifade; "Yüce Allah, '*mustaz'af erkekler*' buyuruyor. Onlar bizleriz." şeklindedir. (Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.257, h:194)

Bu iki rivayet ayetin tefsiri değil, bu ümmetin zorbalarından şikâyetçi olma babında bir örnek verme ve uyarlamadır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde şöyle deniyor: Ebu Davud Nasih adlı eserinde, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem ve Beyhakî Sünen adlı ese-

rin-de Ata yolu ile İbn-i Abbas'tan şöyle aktarırlar: *"Koruma araçlarınızı alın; bölük bölük savaşa çıkın, yahut topyekün savaşın."* ayetindeki 'subat' kelimesi 'guruplar ve fırkalar hâlinde' anlamındadır." İbn-i Ab-bas daha sonra bu ayetin, *"Müminlerin hepsinin savaşa gitmeleri gerekmez."* (Tevbe, 122) ayeti ile neshedildiğini söylemiştir. (c.2, s.183)

Ben derim ki: Bu iki ayet birbirleri ile çelişik değil ki, ikincisinin birincisini neshettiğine hükmedilsin. Bu açıktır. Olsa olsa ikinci ayetin birincisini sınırlandırdığı veya kayıtlandırdığı ileri sürülebilir.

Hamd Allah'a mahsustur.